

Юрій Шаповал

Олександр Шумський.
Життя, доля, невідомі документи

Київ—Львів
“Україна модерна”
“Українські пропілеї”
2017

УДК 94(477)(092)Шумський
Ш24

«Україна. Європа: 1921–1939»

Редакційна рада:

Роман Висоцький, Марк фон Гаґен, Ігор Галагіда, Оля Гнатюк,
Ярослав Грицак (*голова*), Андреа Граціозі, Олександр Зайцев,
Сергій Плохій, Віктор Рибчук, Франк Сисин, Юрій Шаповал

Науковий редактор Ігор Гирич

Серія виходить за фінансової підтримки Віктора Рибчука

Шаповал, Юрій

Ш24 Олександр Шумський. Життя, доля, невідомі документи : дослідження, архівні матеріали. — Київ—Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. — 742 с.

Це перша книжка, присвячена життю, діяльності і трагічній долі Олександра Шумського (1890–1946). Колишній соціаліст-революціонер, згодом лідер партії «боротьбістів», а потім член більшовицької партії, народний комісар освіти у 1919 та в 1924–1927 роках, він залишався українським патріотом, часто йшов «проти течії» офіційної політики. Недаремно комуністичний режим доволі рано зробив з нього, за визначенням сучасника, «нелюдину»: спочатку прирік О. Шумського на десятирічне заслання, а потім жорстоко вбив. Видання містить унікальні документи комуністичної спецслужби, а також інші архівні ніколи не друковані джерела.

Книга розрахована на широке коло читачів.

Літературний редактор Віталій Пономарьов

Відповідальний за випуск Юрій Буряк

© Юрій Шаповал, 2017

© Ярослав Грицак, передмова, 2017

© Сергій Ковика-Алієв, худ. оформ., 2017

© Журнал «Україна модерна»,
видавництво «Українські пропілеї», 2017

ISBN 978-617-7407-10-1

«Україна. Європа: 1921–1939»

Журнал «Україна модерна» започатковує нову видавничу серію «Україна. Європа: 1921–1939». Проект є громадською ініціативою дослідників і добродійників. Його метою є наукове видання невідомих і маловідомих документів, що зберігаються в Україні та за кордоном.

Цей проект виник із кількох міркувань. Передовсім ішлося про оприлюднення документів, які дозволяють по-новому подивитися на місце України в Європі. По-друге, ініціатори проекту вважають необхідним протиставитися тим маніпуляціям і відвертим фальсифікаціям, яким піддається найновіша історія України в добу гібридної війни та «пост-правди». Публікація документальних збірок має на меті запропонувати здорову альтернативу у вигляді «повернення до джерел».

Іншою, і не менш важливою, причиною є потреба усвідомлення ролі геополітичного контексту у становленні сучасної України. В українській історичній науці вже вказувалося, що українська модерна нація народилась у вогні Першої світової війни та революції, яка послідувала за нею. Найновіші дослідження посилюють цей висновок: Україна не просто постала з воєнного і революційного насильства — українське питання стояло в центрі двох світових воєн і проектів світової комуністичної революції чи Тисячолітнього Третього Райху. Через багаті природні та людські ресурси України та її ключове геополітичне становище той, хто вправніше розігрував українську карту, мав кращі шанси встановити свою гегемонію на європейському континенті, а з огляду на роль Європи в тодішній геополітиці — і в усьому світі.

Логічно цей проект мав би включати весь часовий проміжок з 1914 по 1945 роки. Ми, однак, свідомо робимо наголос на міжвоєнному періоді. Це викликано, по-перше, тим, що міжвоєнні роки висвітлені набагато гірше, ніж Перша і Друга світові війни, а тому вони заслуговують на особливу увагу. Після поразки українських Визвольних змагань 1917–1920 років українці стали найбільшим недержавним народом в Європі, і нерозв'язаність українського питання відкривала великі можливості для всіх зацікавлених у ревізії Версальської системи, передовсім для РСР та Німеччини.

По-друге, виокремлюючи 1921–1939 роки, ми хочемо підкреслити, що геополітичне протистояння навколо України не припинялося й у формально

мирні роки. Насправді це були десятиліття, коли війна продовжувалась, але іншими методами. Найпереконливішим і трагічним підтвердженням цього став Голодомор, кількість жертв якого перевищила втрати під час Першої світової війни та може бути порівнювана лише з демографічною катастрофою Другої світової війни. Але генезу і перебіг Великого Голоду не можна зрозуміти лише в українському контексті, або навіть коли розширити його до російсько-українських взаємин — єдиним адекватним контекстом є загальноєвропейський.

Зосереджуючись на 1921–1939 роках, ми неминуче робитимемо екскурси в історію перед 1921 і після 1939 років. У нашому розумінні й обидві світові війни, і міжвоєнна доба тісно пов'язані між собою — до тієї міри, що маємо всі підстави, вслід за найбільш прозорливими істориками, об'єднати всі ці періоди під однією спільною назвою «Тридцятилітня війна ХХ століття». Ба більше: оскільки українська нація зародилась у воєнному і революційному насильстві, її «родова травма» неминуче дається взнаки і в сучасній Україні. Значною мірою теперішня російська агресія є довгою тінню геополітичного конфлікту навколо України, початого 1914 року і, на жаль, не розв'язаного досі.

Розпочинаючи нову серію, ми маємо надію, що завдяки їй зможемо, в міру своїх скромних сил і можливостей, спричинитися до подолання цього геополітичного конфлікту. Оскільки цей конфлікт виник не сьогодні та навіть не вчора, а має глибоке історичне коріння, щоби подолати його, треба навчитися думати про нього в історичній перспективі. Публікація документальних джерел, із передмовою і відповідним академічним апаратом, може допомогти тим, хто ухвалюватиме важливі політичні рішення «hic et nunc» — не лише «sine ira et studio», а й без ілюзій та з розумінням історичного масштабу справи.

* * *

Серію «Україна. Європа: 1921–1939» починаємо публікацією невідомих документів, пов'язаних з Олександром Шумським — найяскравішим представником українського націонал-комунізму. В політичних обставинах 1920-х років український націонал-комунізм був не лише інструментом у здійсненні «походу світової революції на Захід» та реалізацією програми «прометеїзму по-радянськи» — підтримки національних устремлінь західних українців та західних білорусів. Він був ще й прототипом тих національно-комуністичних рухів, які розвинулися після Другої світової війни як опір спробам Кремля встановити гегемонію над усіма лівими рухами в Європі. У специфічно ж радянському контексті доля українського націонал-комунізму, з огляду на особливу вагу Української РСР, стала лакмусовим папірцем

щодо національної політики центрального керівництва. Знаково, що саме скасування українізації та розправа з українськими націонал-комуністами стали прелюдією для становлення сталінського режиму: український комунізм встиг стати небезпечним конкурентом до монополії на владу, тож розправа з ним стала неминучою.

Олександр Шумський хотів побудувати комунізм і залишитися українцем.

Ярослав Грицак,
голова Редакційної ради

Зміст

Список скорочень	20
Кілька вступних слів і подяки	24

Частина 1

Парадокси і загадки Олександра Шумського

[Вступ]	31
Походження	36
У Москві	42
Перша світова війна	45
1917 рік: робота в земельних органах	48
В Українській Центральній Раді	50
Проти гетьманату	55
Народження боротьбізму	60
Проти Директорії	63
Не дати загнати себе в «куток»	66
Нарком освіти: рік 1919-й	73
«Самоліквідація» як ліквідація	77
Після «злиття»	88
Свідок	92
У Варшаві	98
Початок українізації	106
Нарком освіти: 1924–1927	116
«Розламівці» за Шумського	143
Ленінградський ректор	150
Москва, арешт, Соловки, заслання	156
Фатальний лист	179
Вбивство	185

Частина 2

Документи

Справа-формуляр на Олександра Шумського

Том 1

1. Витяг з протоколу Особливої наради при наркомі внутрішніх справ СРСР про перегляд справи О. Шумського. 10 грудня 1935 р.	193
2. Директивний лист 4-го відділу ГУГБ НКВД СРСР керівникам місцевих органів НКВД щодо оперативної розробки О. Шумського та інших українських діячів, які перебували на засланні. 3 квітня 1937 р.	194
3. Довідка 3-го відділення 4-го відділу 1-го управління НКВД СРСР про О. Шумського. 22 вересня 1938 р.	197
4. Постанова Слідчої частини УНКВД Красноярського краю про звільнення О. Шумського з-під варти та направлення його до лікарні м. Красноярська. 22 листопада 1939 р.	203
5. Довідка УНКВД Красноярського краю на О. Шумського. Листопад 1939 р.	205
6. Супровідний лист Секретаріату НКВС СРСР до УНКВД Красноярського краю із заявою О. Шумського на ім'я наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії. 13 грудня 1939 р.	207
7. Лист керівництва УНКВД Красноярського краю начальнику Секретаріату НКВД СРСР С. Мамулову щодо заяви О. Шумського. 13 грудня 1939 р.	209
8. Постанова 2-го відділу УГБ УНКВД Красноярського краю про заведення справи-формуляра на О. Шумського. 13 січня 1940 р.	211
9. Витяг з агентурного повідомлення про О. Шумського. 3 лютого 1940 р.	213
10. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 2 березня 1940 р.	214
11. Лист Я. Шумського його батьку О. Шумському. 2 вересня 1940 р.	215
12. Відомості оперативного підрозділу УНКВД Красноярського краю про О. Шумського. 9 вересня 1940 р.	218
13. Прохання 1-го відділення 2-го відділу УГБ УНКВД Красноярського краю щодо встановлення контактів О. Шумського. 9 вересня 1940 р.	219
14. Прохання 2-го відділу УГБ УНКВД Красноярського краю щодо перлюстрації кореспонденції О. Шумського. 18 вересня 1940 р.	220
15. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 4 листопада 1940 р.	221
16. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 25 листопада 1940 р.	222
17. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 6 грудня 1940 р.	223

18. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 6 грудня 1940 р.	224
19. Запит 2-го відділу УГБ УНКВД Красноярського краю та довідка 1-го спецвідділу УНКВД стосовно О. Ракової. 27 грудня 1940 р.	225
20. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 20 січня 1941 р.	227
21. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 30 січня 1941 р.	228
22. Супровідний лист Красноярського крайового комітету ВКП(б) до УНКВД із заявою О. Шумського до секретаря крайкому Голубева. 31 січня 1941 р. ...	229
23. Запит 2-го відділу УГБ УНКВД Красноярського краю та довідка 1-го спецвідділу УНКВД щодо архівної слідчої справи на О. Шумського. 7 лютого 1941 р. ...	232
24. Висновок ЛКК Красноярської міської лікарні № 2 стосовно О. Шумського. 12 лютого 1941 р.	234
25. Висновок ЛКК Красноярської міської лікарні № 2 стосовно О. Шумського. 12 лютого 1941 р.	235
26. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 25 лютого 1941 р.	236
27. Довідка оперуповноваженого 1-го відділення 2-го відділу УГБ УНКВД Красноярського краю Попова щодо справи О. Шумського. 26 лютого 1941 р. ...	237
28. Лист Секретаріату Особливої наради НКВД СРСР начальнику УНКВД Красноярського краю про О. Шумського. 18 березня 1941 р.	238
29. Резолюції керівництва УНКВД Красноярського краю до листа Секретаріату Особливої наради НКВД СРСР стосовно О. Шумського. 27–28 березня 1941 р.	240
30. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 29 березня 1941 р.	241
31. Підписка лікаря Ц. Файнштейн про нерозголошення розмови із співробітником УНКГБ Красноярського краю. 2 квітня 1941 р.	242
32. Підписка лікаря Ц. Файнштейн про нерозголошення відомостей, отриманих від співробітника УНКГБ Красноярського краю. 5 квітня 1941 р.	243
33. Рапорт помічника оперуповноваженого 1-го відділення СПВ УНКГБ Красноярського краю Беляніна начальнику СПВ Хвастовському. 5 квітня 1941 р. ...	244
34. Лист УНКГБ Красноярського краю начальнику Секретаріату Особливої наради НКВД СРСР В. Іванову стосовно О. Шумського. 26 квітня 1941 р.	246
35. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 16 травня 1941 р.	248
36. Лист Секретаріату Особливої наради НКВД СРСР начальнику УНКГБ Красноярського краю стосовно О. Шумського. 27 травня 1941 р.	249
37. Лист УНКГБ Красноярського краю начальнику Секретаріату Особливої наради НКВД СРСР В. Іванову стосовно О. Шумського. 27 травня 1941 р.	251
38. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 9 липня 1941 р.	252
39. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 3 серпня 1941 р.	253

40. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 16 вересня 1941 р.	254
41. Лист СПВ УНКВД Красноярського краю начальнику Єнісейського РВ НКВД Кисельову стосовно О. Шумського. 27 вересня 1941 р.	256
42. Лист О. Шумського Й. Сталіну. 1 жовтня 1941 р.	257
43. Записка О. Шумського уповноваженому НКВД по Єнісейському району. 2 жовтня 1941 р.	259
44. Лист начальника Єнісейського РВ НКВД Кисельова заступнику начальника СПВ УНКВД Красноярського краю Акулініну стосовно О. Шумського. 4 жовтня 1941 р.	260
45. Постанова СПВ УНКГБ Красноярського краю по справі-формуляру на О. Шумського. 13 жовтня 1941 р.	261
46. Меморандум СПВ УНКВД Красноярського краю по справі-формуляру на О. Шумського. 16 жовтня 1941 р.	263
47. Супровідний лист 1-го спецвідділу УНКВД Красноярського краю начальнику Єнісейського РВ НКВД Кисельову до справи-формуляру на О. Шумського. 18 жовтня 1941 р.	265
48. Лист завідувача Єнісейської районної лікарні начальнику Єнісейського РВ НКВД Красноярського краю Кисельову стосовно О. Шумського. 16 липня 1942 р. ...	266
49. Лист О. Шумського уповноваженому НКВД по Єнісейському району Красноярського краю Кисельову та голові Єнісейського райвиконкому Кононову. 1 серпня 1942 р.	267
50. Лист О. Шумського уповноваженому НКВД по Єнісейському району Красноярського краю Кисельову. 26 серпня 1942 р.	269
51. Лист О. Шумського Й. Сталіну. 22 вересня 1942 р.	271
52. Лист О. Шумського уповноваженому НКВД по Єнісейському району Красноярського краю Кисельову. 6 жовтня 1942 р.	273
53. Меморандум Єнісейського РВ НКВД Красноярського краю по справі-формуляру на О. Шумського. 1 листопада 1942 р.	275
54. Супровідний лист 1-го спецвідділу УНКВД Красноярського краю начальнику Єнісейського РВ НКВД щодо заяви О. Шумського. 19 січня 1943 р.	277
55. Лист 1-го спецвідділу УНКВД Красноярського краю начальнику Єнісейського РВ НКВД стосовно О. Шумського. 14 лютого 1943 р.	278
56. Лист Єнісейського РВ НКВД начальнику 1-го спецвідділу УНКВД Красноярського краю стосовно О. Шумського. 4 березня 1943 р.	279
57. Лист О. Шумського начальнику Єнісейського РВ НКВД Красноярського краю. Після 13 травня 1943 р.	280
58. Лист О. Шумського Й. Сталіну. 21 травня 1943 р.	281

59. Лист начальника 1-го спецвідділу УНКВД Красноярського краю Павлючека начальнику Єнісейського РВ НКВД Ноздріну стосовно О. Шумського. 13 липня 1943 р.	284
60. Лист О. Шумського начальнику Єнісейського РВ НКВД Красноярського краю Ноздріну. 14 жовтня 1943 р.	285
61. Постанова Єнісейського райвідділу УНКГБ Красноярського краю про зняття з оперативного обліку О. Шумського. 27 січня 1944 р.	287
62. Довідка секретної частини Красноярського крайового відділу охорони здоров'я про О. Шумського. 10 березня 1944 р.	289
63. Постанова 2-го відділу УНКГБ Красноярського краю про заведення обліково-наглядової справи на О. Шумського. 24 червня 1944 р.	290
64. Лист О. Шумського Й. Сталіну. 15 лютого 1945 р.	292
65. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 21 березня 1945 р.	300
66. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 26 березня 1945 р.	301
67. Лист О. Шумського Й. Сталіну. 23 серпня 1945 р.	302
68. Зауваження О. Шумського про російську експансію на Схід. 3 вересня 1945 р.	305
69. Лист О. Шумського З. Михайлович. 12 вересня 1945 р.	306
70. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 15 вересня 1945 р.	307
71. Нотатки О. Шумського про хворобу і лікування. 19 вересня 1945 р.	310
72. Лист О. Шумського Й. Сталіну. 18 жовтня 1945 р.	311
73. Меморандум оперуповноваженого 3-го відділення 2-го відділу УНКГБ Красноярського краю Хохлова щодо телеграми 2-го управління НКГБ СРСР стосовно О. Шумського. 22 листопада 1945 р.	315
74. Супровідний лист заступника начальника 2-го управління НКГБ СРСР Л. Райхмана начальнику УНКГБ Красноярського краю М. Ковшуку до листа О. Шумського. 3 грудня 1945 р.	316
75. Нотатки О. Шумського про Сибір. 20 грудня 1945 р.	317
76. Лист головного лікаря міської лікарні м. Красноярськ М. Лівшиця та завідувача нервового відділення Шецера до УНКГБ Красноярського краю про О. Шумського. 29 грудня 1945 р.	318
77. Нотатки О. Шумського про музику. 31 грудня 1945 р.	320
78. Лист О. Шумського керівнику міської лікарні м. Красноярськ. 6 березня 1946 р.	321
79. Лист О. Шумського родині Михайловичів. 10 квітня 1946 р.	322
80. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 15 квітня 1946 р.	323

81. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 16 квітня 1946 р.	325
82. Агентурне повідомлення про обслуговуючий персонал міської лікарні. 23 квітня 1946 р.	326
83. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 23 квітня 1946 р.	327
84. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 16 травня 1946 р.	328
85. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 29 травня 1946 р.	329
86. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 4 червня 1946 р.	330
87. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 11 червня 1946 р.	331
88. Лист 2-го відділу УМГБ по Красноярському краю начальнику 2-го відділу УМГБ по Саратовській області про О. Шумського. 15 червня 1946 р.	332
89. Лист О. Шумського начальнику УМВД по Саратовській області О. Закусили. 18 червня 1946 р.	334
90. Телеграма О. Шумського до сесії Верховної Ради СРСР. Без дати.	336
91. Нотатки О. Шумського про рукопис «Малороси». До 19 червня 1946 р.	337
92. Нотатки О. Шумського. 19 червня 1946 р.	340
93. Матеріали О. Шумського «Для слідства». 20 червня 1946 р.	342
94. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 2 липня 1946 р.	343
95. Лист 2-го відділу УМГБ по Красноярському краю начальнику 2-го відділу УМГБ по Саратовській області щодо встановлення М. Михайловича. 15 липня 1946 р.	344
96. Пакет О. Шумського з матеріалами «Для слідства». 16–18 липня 1946 р. . .	345
97. Лист О. Шумського З. Михайловій. 17 липня 1946 р.	347
98. Лист О. Шумського І. Чижову. 17 липня 1946 р.	348
99. Супровідний лист Канського міськвідділу МГБ начальнику 2-го відділу УМГБ по Красноярському краю Чухоровському із агентурним повідомленням про О. Шумського. 17 липня 1946 р.	349
100. Акт старшого оперуповноваженого Управління міліції м. Саратова Масленникова про спробу самогубства О. Шумського. 18 липня 1946 р.	351
101. Лист помічника начальника 2-го відділу УМГБ по Саратовській області Макарова заступнику начальника 2-го відділу УМГБ по Красноярському краю Акулову про О. Шумського. 19 липня 1946 р.	353
102. Post scriptum О. Шумського до рукопису «Малороси». До 25 липня 1946 р..	354
103. Опис документів О. Шумського, відправлених УМГБ по Саратовській області до 5-го Управління МГБ СРСР. 25 липня 1946 р.	356
104. Лист начальника УМГБ по Красноярському краю М. Ковшука начальнику відділу «А» МГБ СРСР А. Герцовському стосовно О. Шумського. 26 липня 1946 р.	358

105. Запит начальника 3-го відділення 2-го відділу УМГБ по Красноярському краю Ушакова щодо перевірки Я. Рейзіса. 26 липня 1946 р.	360
106. Довідка 3-го відділення 2-го відділу УМГБ по Красноярському краю за результатами бесіди з Я. Рейзісом про О. Шумського. 27 липня 1946 р.	362
107. Лист УМГБ по Красноярському краю начальнику відділу «А» МГБ СРСР А. Герцовському про О. Шумського. 29 липня 1946 р.	364
108. Запит 2-го відділу УМГБ по Красноярському краю начальнику 2-го відділу УМГБ по Саратовській області стосовно О. Шумського. 29 липня 1946 р. ...	368
109. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 30 липня 1946 р.	369
110. Постанова УМГБ по Красноярському краю про пересилку обліково-наглядової справи на О. Шумського до УМГБ по Саратовській області. 31 липня 1946 р.	370
111. Супровідний лист 2-го відділу УМГБ по Красноярському краю до УМГБ по Саратовській області до обліково-наглядової справи на О. Шумського. 6 серпня 1946 р.	371
112. Лист О. Шумського головному лікарю 2-ї Саратовської міської лікарні М. Плеханову. 6 серпня 1946 р.	372
113. Лист О. Шумського головному лікарю 2-ї Саратовської міської лікарні М. Плеханову. 13 серпня 1946 р.	373
114. Записка по ВЧ-зв'язку начальника відділу «А» МГБ СРСР А. Герцовського начальнику УМГБ по Саратовській області С. Плєсцову стосовно О. Шумського. 20 серпня 1946 р.	375
115. Лист начальника 5-го управління МГБ СРСР П. Дроздецького начальнику УМГБ по Саратовській області С. Плєсцову стосовно О. Шумського. 26 серпня 1946 р.	376
116. Лист УМГБ по Саратовській області начальнику 5-го управління МГБ СРСР П. Дроздецькому стосовно О. Шумського. 9 вересня 1946 р.	378
117. Лист О. Шумського головному лікарю 2-ї Саратовської міської лікарні М. Плеханову. 10 вересня 1946 р.	379
118. Лист головного лікаря 2-ї Саратовської міської лікарні М. Плеханова начальнику УМГБ по Саратовській області стосовно О. Шумського. 12 вересня 1946 р.	380
119. Агентурна записка 2-го відділення Оперативного відділу УМГБ по Саратовській області стосовно М. Михайловича та інших. 13 вересня 1946 р. ...	381
120. Агентурна записка 2-го відділення Оперативного відділу УМГБ по Саратовській області стосовно М. Михайлової, О. Шумського та інших. 13 вересня 1946 р.	383
121. Агентурне повідомлення про О. Шумського. 14 вересня 1946 р.	385

122. Лист О. Шумського начальника УМВД по Саратовській області О. Закусилю. 15 вересня 1946 р.	386
123. Перелік документів О. Шумського. 17 вересня 1946 р.	387
124. Лист начальника УМГБ по Саратовській області С. Плєсцова начальнику Кірсановського міськвідділу МГБ стосовно О. Шумського. Після 18 вересня 1946 р.	388
125. Супровідний лист начальника Кірсановського райвідділу МГБ Михайлова начальнику УМГБ по Саратовській області С. Плєсцову стосовно О. Шумського. 22 вересня 1946 р.	389
126. Постанова 2-го відділення відділу «А» УМГБ по Саратовській області про припинення обліково-наглядової справи на О. Шумського. Вересень 1950 р.	390
127. Довідка УМВД по Саратовській області по архівній обліково-наглядовій справі на О. Шумського. 9 січня 1954 р.	392
128. Супровідний лист обліково-архівного відділу УКГБ по Красноярському краю до обліково-архівного відділу УКГБ по Саратовській області щодо матеріалів на О. Шумського. 5 липня 1955 р.	396
129. Висновок УКГБ по Саратовській області щодо архівної справи-формуляру на О. Шумського. 23 серпня 1955 р.	397
130. Висновок УКГБ по Саратовській області щодо архівної справи-формуляру на О. Шумського. 16 березня 1960 р.	399
131. Постанова по архівній справі-формуляру на О. Шумського. 25 червня 1962 р.	401
132. Супровідний лист Центрального архіву КГБ при РМ СРСР до 10-го відділу КГБ при РМ УРСР щодо архівної кримінальної справи на О. Шумського. 26 серпня 1969 р.	403
133. Довідка заступника Голови КГБ при РМ УРСР Б. Шульженка для ЦК КП(б)У про О. Шумського. 4 вересня 1969 р.	404
134. Довідка заступника Голови КГБ при РМ УРСР Б. Шульженка для ЦК КП(б)У про О. Шумського. 8 вересня 1969 р.	407
135. Супровідний лист 10-го відділу КГБ при РМ УРСР до Центрального архіву КГБ при РМ СРСР щодо архівної кримінальної справи на О. Шумського. 23 вересня 1969 р.	410
136. Довідка Голови КГБ при РМ УРСР В. Нікітченка для директора Інституту історії партії ЦК КПУ І. Назаренка про О. Шумського. 21 жовтня 1969 р.	411
137. Запит Інституту історії партії при ЦК КПУ стосовно О. Успенського та О. Шумського. 20 листопада 1980 р.	414

Том 2

1. Лист М. Грушевського та П. Тутковського О. Шумському. 4 червня 1926 р.	419
2. Супровідний лист 2-го відділу ГУГБ НКВД СРСР начальнику УНКГБ по Краснодарському краю Семенову з особистими документами та листуванням О. Шумського. 4 вересня 1940 р.	420
3. Супровідний лист УНКВД по Краснодарському краю начальнику УНКГБ по Красноярському краю з особистими документами та листуванням О. Шумського. 9 вересня 1940 р.	421
4. Постанова 2-го відділу ГУГБ НКВД СРСР щодо знищення особистих документів та листування О. Шумського. 27 серпня 1940 р.	422
5. Запис у справі-формулярі на О. Шумського. Без дати.	424
6. Лист закордонних представників УПСР, що зберігався в О. Шумського. 26 березня 1921 р.	425
7. Інформаційний матеріал про історію та політичну позицію УПСР, що зберігався в О. Шумського. Без дати.	430
8. Документ із програмними положеннями УПСР, що зберігався в О. Шумського. 1921 р.	447
9. Лист М. Грушевського О. Шумському. 21 червня 1921 р.	452
10. Записка про необхідність перегляду національної політики РКП(б), що зберігалася в О. Шумського. 1921 р.	454
11. Лист М. Грушевського М. Левицькому, Ю. Новаковському та Д. Кудрі. 29 жовтня 1921 р.	461
12. Лист О. Шумського Х. Раковському. Орієнтовно 1922 р.	466
13. Лист О. Шумського до невідомого адресата. Орієнтовно 1922 р.	468
14. Лист О. Шумського Х. Раковському. Орієнтовно 1922 р.	469
15. Лист О. Шумського до невідомого адресата. 4 березня 1922 р.	472
16. Лист О. Шумського до невідомого адресата. 11 березня 1922 р.	473
17. Лист О. Шумського до невідомого адресата. 8 квітня 1922 р.	477
18. Лист О. Шумського до невідомого адресата. 10 квітня 1922 р.	479
19. Лист В. Поліщука О. Шумському. 9 жовтня 1925 р.	481
20. Стаття В. Поліщука «Чому я кинув “Гарт”». 8 жовтня 1925 р.	482
21. Лист Кійка О. Шумському. 1920 р.	490
22. Заява С. Пилипенка, що зберігалася в О. Шумського. 26 березня 1924 р.	492
23. Лист О. Шумського до ЦК КП(б)У. 6 липня 1923 р.	494
24. Лист ГПУ УСРР до О. Шумського. 12 травня 1924 р.	495

25. Лист А. Кримського О. Шумському. 8 квітня 1924 р.	496
26. Лист секретаря Д. Мануїльського Б. Ярова до О. Шумського. 15 березня 1922 р.	497
27. Лист Я. Ряппо до О. Шумського. 7 березня 1926 р.	498
28. Заява членів КПЗУ.	499
29. Лист О. Шумського Й. Сталіну. 27 листопада 1932 р.	501
30. Директива ЦК КП(б)У. 27 червня 1922 р.	503

Справа Євдокії Гончаренко

1. Постанова УНКГБ по Саратовській області про обрання запобіжного заходу та висунення обвинувачення Є. Гончаренко. 17 жовтня 1937 р.	507
2. Ордер УНКВД по Саратовській області на обшук і арешт Є. Гончаренко. 18 жовтня 1937 р.	509
3. Протокол обшуку УНКВД по Саратовській області в Є. Гончаренко. 18 жовтня 1937 р.	510
4. Анкета заарештованої Є. Гончаренко. 18 жовтня 1937 р.	512
5. Протокол допиту співробітником УНКВД Саратовської області обвинуваченої Є. Гончаренко. 20 жовтня 1937 р.	514
6. Протокол допиту обвинуваченої Є. Гончаренко. 1 грудня 1937 р.	516
7. Протокол допиту свідка Т. Пензіної. 1 грудня 1937 р.	518
8. Протокол допиту обвинуваченої Є. Гончаренко. 6 грудня 1937 р.	520
9. Витяг з протоколу засідання судової трійки при УНКВД по Саратовській області стосовно Й. Гермайзе. 8 грудня 1937 р.	521
10. Витяг з протоколу засідання судової трійки при УНКВД по Саратовській області стосовно М. Курської. 8 грудня 1937 р.	522
11. Витяг з протоколу засідання судової трійки при УНКВД по Саратовській області стосовно Н. Коцюбинської. 8 грудня 1937 р.	523
12. Витяг з протоколу засідання судової трійки при УНКВД по Саратовській області стосовно Г. Дорошкевича. 8 грудня 1937 р.	524
13. Витяг з протоколу засідання судової трійки при УНКВД по Саратовській області стосовно П. Палька. 8 грудня 1937 р.	525
14. Витяг з протоколу засідання судової трійки при УНКВД по Саратовській області стосовно Є. Гончаренко. 8 грудня 1937 р.	526
15. Витяг з протоколу засідання судової трійки при УНКВД по Саратовській області стосовно О. Андріївської. 8 грудня 1937 р.	527

16. Обвинувальний висновок УНКВД по Саратовській області у справі на обвинувачених Й. Гермайзе, Ф. Савченка та ін. 10 грудня 1937 р.	528
17. Витяг з акта УНКВД по Саратовській області про розстріл О. Андрієвської. 11 грудня 1937 р.	534
18. Витяг з акта УНКВД по Саратовській області про розстріл Є. Гончаренко. 11 грудня 1937 р.	535
19. Витяг з акта УНКВД по Саратовській області про розстріл П. Палька. 11 грудня 1937 р.	536
20. Витяг з акта УНКВД по Саратовській області про розстріл Г. Дорошкевича. 11 грудня 1937 р.	537
21. Витяг з акта УНКВД по Саратовській області про розстріл Н. Коцюбинської. 11 грудня 1937 р.	538
22. Постанова УНКВД по Саратовській області у справі на обвинуваченого Ф. Савченка. 4 січня 1938 р.	539

Документи і матеріали різних років

1918

1. Повідомлення у газеті «Молот» (Житомир) про доповідь Олександра Шумського про земельний закон Української Центральної Ради. 14 квітня 1918 р.	543
2. Фейлетон «Малороси» у газеті «Молот» (Житомир), автором якого, ймовірно, є Олександр Шумський. 25 квітня 1918 р.	544

1919

3. Проект декрету про сприяння розвитку культури українського народу, внесений Олександром Шумським. 2 серпня 1919 р.	546
4. Передова стаття «На шляху до розв'язання "національного питання"» у газеті «Боротьба» (Київ). 3 серпня 1919 р.	548
5. Повідомлення у газеті «Боротьба» (Київ) про проект декрету про сприяння розвитку культури українського народу, підготовлений Олександром Шумським. 3 серпня 1919 р.	552
6. Повідомлення у газеті «Боротьба» (Київ) про розгляд проекту декрету про сприяння розвитку культури українського народу, підготовлений Олександром Шумським. 4 серпня 1919 р.	553
7. Повідомлення у газеті «Боротьба» (Київ) про виступ Олександра Шумського. 7 серпня 1919 р.	555

8. Повідомлення у газеті «Боротьба» (Київ) про обговорення проекту декрету про сприяння розвитку культури українського народу. 7 серпня 1919 р. . . .	556
9. Повідомлення у газеті «Боротьба» (Київ) про виступ Олександра Шумського про об'єднання боротьбистів і соціал-демократів незалежних лівих в єдину організацію. 8 серпня 1919 р.	557
10. Пояснювальна записка до декрету про сприяння розвитку української культури, підготовлена Олександром Шумським. 9 серпня 1919 р.	559
11. Повідомлення у газеті «Пролетарська боротьба» (Житомир) про Селянський з'їзд і виступ Олександра Шумського. 6 листопада 1919 р.	562
12. Стаття «Змазали» в газеті «Пролетарська боротьба» (Житомир). 11 листопада 1919 р.	565
13. Звіт про лекцію Олександра Шумського у газеті «Пролетарська боротьба» (Житомир). 19 листопада 1919 р.	567
14. Телеграма ЦК УКП(б) до конференції КП(б)У за підписом Левка Коваліва, Михайла Полоза та Олександра Шумського. 25 листопада 1919 р.	570
15. Стаття Олександра Шумського «До Губпарткомів, Повітпарткомів, всіх організацій (комуністичних осередків) Української Комуністичної партії (боротьбистів)» у газеті «Боротьба» (Київ). 30 грудня 1919 р.	571
1920	
16. Лист Євдокії Гончаренко до Олександра Шумського. 10 липня 1920 р. . .	573
17. Лист Євдокії Гончаренко до Олександра Шумського. 12 липня 1920 р. . .	574
18. Лист Євдокії Гончаренко до Олександра Шумського. 16 липня 1920 р. .	575
19. Лист Євдокії Гончаренко до Олександра Шумського. 4 серпня 1920 р. . .	576
1921	
20. Коротка автобіографія Олександра Шумського. 21 вересня 19[21] р. . .	577
1923	
21. Стаття Олександра Шумського «Стара й нова Україна» в журналі «Червоний шлях». 1923 р.	580
1924	
22. Лист Якова Гриценка до Олександра Шумського. 30 листопада 1924 р. . . .	602
1925	
23. Лист Веніаміна Варницького до Олександра Шумського. 12 червня 1925 р. .	605
1926	
24. Виступ Олександра Шумського на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У. 12 травня 1926 р.	608

25. Виступ Олександра Шумського на червневому 1926 року пленумі ЦК КП(б)У. 5 червня 1926 р.	623
26. Стенограма закритої частини пленуму ЦК КП(б)У. 6 червня 1926 р.	633
27. Лист Михайла Барана до Олександра Шумського. 20 червня 1926 р. ...	653
28. Лист Михайла Барана до Олександра Шумського. 10 листопада 1926 р.	657
29. Лист членів Політбюро ЦК КП(б)У Йосипу Сталіну. 1926 р.	658
1927	
30. Стаття Олександра Шумського «Ідеологічна боротьба в українському культурному процесі» в журналі «Більшовик України». 1927 р.	665
1928	
31. Передова стаття «В багні націоналізму» в журналі «Більшовик України». 1928 р.	681
32. Стаття Н. Ловицького «Що таке шумськизм» у журналі «Більшовик України». 1928 р.	690
1929	
33. Заява Олександра Шумського до Виконавчого Комітету Комінтерну, ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У із запискою до Лазаря Кагановича. 20 грудня 1929 р. ...	702
1930	
34. Лист Петра Солодуба до Олександра Шумського. 9 березня 1930 р. ...	705
35. Лист Олександра Шумського до Євдокії Гончаренко. 25 квітня 1930 р. .	707
1931	
36. Лист Олександра Шумського до Йосипа Сталіна. 19 березня 1931 р. ...	709
1934	
37. Протокол допиту Олександра Шумського. 13 квітня 1934 р.	710
38. Лист Олександра Шумського до Йосипа Сталіна. 26 листопада 1934 р. .	712
1935	
39. Заява Олександра Шумського начальникові УНКВД Красноярського краю. 20 грудня 1935 р.	718
1936	
40. Акт про голодування Олександра Шумського. 8 січня 1936 р.	719
41. Заява Євдокії Гончаренко начальникові Красноярського крайового управління НКВД. 9 січня 1936 р.	721
42. Нотатки про стан Олександра Шумського. 27 січня 1936 р.	722
43. Телеграма начальника УНКВД Красноярського краю до НКВД СРСР про голодування Олександра Шумського. 27 січня 1936 р.	723

---

44. Повідомлення Красноярського крайового Управління НКВД про Олександра Шумського до НКВД СРСР. 30 січня 1936 р.	724
1938	
45. Телеграма начальника Управління НКВД Красноярського краю Алексеєнка до НКВД СРСР. 7 серпня 1938 р.....	725
1939	
46. Заява Олександра Шумського до ЦК ВКП(б) та НКВД СРСР. 31 липня 1939 р. .	726
47. Постанова про припинення карного переслідування Олександра Шумського. 22 листопада 1939 р.	727
Замість післямови	729
Іменний покажчик	732

Список скорочень

агсообщение — агентурное сообщение

арк. — аркуш

а/с — антисоветский

б. м. — більш-менш

бывш. — бывший

ВАПЛІТЕ — Вільна академія пролетарської літератури

ВКП(б) — Всесоюзная коммунистическая партия большевиков

ВСНХ — Высший совет народного хозяйства (ВСНГ, Найвища рада народного господарства)

ВУФКУ — Всеукраїнське фото-кіно-управління

ВУЦВК — Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет

ВУСПП — Всеукраїнська спілка пролетарських письменників

вход. — номер входящего документа

г. — год (рік)

г., гор. — город

г. г. — годы (роки)

ГИУ — Государственное издательство Украины

Головліт — Головне управління у справах літератури і видавництв

горсовет — городской совет (міська рада)

Госплан — Государственный плановый комитет СССР (Державний плановий комітет СРСР)

Г.П.У., ГПУ, ДПУ — Государственное политическое управление, Державне політичне управління

гр. — громадянин, громадянка

губ. — губернія

ДАЖО — Державний архів Житомирської області

ДВУ — Державне видавництво України

ДВОУ — Державне видавниче об'єднання України

див. — дивись

дон. — донесення

др. — другие

жилкооп — жилищный кооператив

зам. пред. — заместитель председателя (заступник голови)
зам. упол. — заместитель уполномоченного (заступник уповноваженого)
ЗСФСР — Закавказская Советская Федеративная Социалистическая Республика (Закавказька Радянська Федеративна Соціалістична Республіка)

ім., им. — імені, имени
Исполбюро — Исполнительное бюро (Виконавче бюро)

КГБ — Комитет государственной безопасности (Комітет державної безпеки)
КК — контрольна комісія
Коминтерн — Коммунистический Интернационал (Комуністичний Інтернаціонал)
КП(б)У — Комуністична партія (більшовиків) України
к.-р. — контрреволюційний
КСМ — Комуністична спілка молоді

«ЛИМ» — «Література і мистецтво»

м. — місто
МГБ — Министерство государственной безопасности (Міністерство державної безпеки)
мн. др. — многое другое (багато іншого)
м. п. — место печати

Наркоминдел — Народный комиссариат иностранных дел (Народний комісаріат закордонних справ)
нач. — начальник
НКЮ — Народный комиссариат юстиції
НКГБ — Народный комиссариат государственной безопасности (Народний комісаріат державної безпеки)
НКПрос, Наркомос, НКО — Народный комиссариат просвещения, Народный комиссариат освіти
НЭП, НЕП — новая экономическая политика (нова економічна політика)

обл. — обласний
ОГПУ — Объединенное государственное политическое управление, Об'єднане державне політичне управління (ОДПУ)
оп. — опис
оперод — оперативный отдел (оперативний відділ)
ОПК — отделение политического контроля
оргком — організаційний комітет
осв., осведом. — осведомитель (інформатор)

ПБ — політичне бюро
пер. — переулок (провулок)
ПО — почтовое отделение (поштове відділення)
пред. — председатель (голова)
ПРОЛІТФРОНТ — Пролетарський літературний фронт

рад. — радянський
РНК, Раднарком — Рада Народних Комісарів
РПО — Рада праця і оборони
РСІ — Робітничо-селянська інспекція
р/с — рабочая сводка (робоче зведення)
РСЧА — Робітничо-Селянська Червона Армія
руб. — рублі

СБУ — Служба безпеки України
«СВУ» — «Спілка визволення України»
см. — смотри (дивись)
СМ — Совет Министров (Рада Міністрів)
сов. — советский (радянський)
с/отдел — спецотдел (спецвідділ)
СПО — секретно-политический отдел (секретно-політичний відділ)
спр. — справа
СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік
с/с — секретний співробітник
стр., стран. — страница (сторінка)

т. д. — так далі
т. інш. — таке інше
т. к. — так как
тов., т. — товариш
т. н. — так называемый (так званий)
т.п. — тому подобное (тому подібне)

УАН — Українська академія наук
УВО — Українська військова організація
УГБ — Управление государственной безопасности (Управління державної безпеки)
«УЖ» — «Універсальний журнал»
УКП — Українська Комуністична Партія
укр. — український
Укрлит — Главное управление по делам печати в составе Наркомпроса УССР (Укрліт — Головне управління у справах друку у складі Наркомосу УСРР)
ул. — улица (вулиця)
УНДО — Українська національно-демократичне об'єднання
УНР — Українська Народна Республіка
УНЦ — Український національний центр
УПСР — Українська партія соціалістів-революціонерів
УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
У.С.Д. — українські соціал-демократи
УСРР — Українська Соціалістична Радянська Республіка

ф. — фонд

ХПЗ — Харківський паровозобудівний завод

ЦДАГОУ — Центральний державний архів громадських об'єднань України

ЦК, Ц.К. — Центральний Комітет

ЦКК — Центральна контрольна комісія

ЦВК — Центральний Виконавчий Комітет

цит. — цитовано

Ч-К, ЧК — чрезвычайная комиссия (надзвичайна комісія)

эсер — социалист-революционер

Кілька вступних слів і подяки

Структуру цього видання визначив той факт, що це — перша (на сьогодні) книжка, присвячена Олександру Шумському, колишньому соціалісту-революціонеру, згодом боротьбісту і націонал-комуністу, а потім діячеві, який став жертвою комуністичного свавілля і водночас на диво твердо і послідовно протистояв йому. Життєва драма Шумського — це майже *in extenso* спроба відповісти на одне запитання: чи міг бути комунізм українським? І це не випадково, адже Шумський був одним із найяскравіших представників цілого прошарку українців, які хотіли бачити свою країну водночас і комуністичною, і самостійною. Репрезентанти згаданого прошарку були твердо переконані, що Українська Центральна Рада і Директорія УНР, не говорячи вже про Українську Державу гетьмана Скоропадського, довели свою неспроможність. З іншого боку, зважаючи на попередній державницький досвід, хоч би який він був, більшовики змушені будуть піти на українське державне утворення. Хоча б з огляду на необхідність витіснення із суспільства «тіні» УНР. Шумський і його однодумці вірили в це і відповідно прагнули діяти.

Це тепер інтенції та дії таких осіб, як Шумський, у декого можуть викликати скептичні посмішки чи в'їдливі коментарі. Проте коли націонал-комуністи прагнули реалізувати власні плани, комунізм в його спримітизованому російсько-імперському образі ще не був аж такий всесильний. Політична історія України до утвердження одноосібної сталінської диктатури, смертельного мороку Голодомору і тотального нищення української громадської й інтелектуальної еліти мала альтернативи. І одним із тих, хто їх вимальовував і намагався творити, був Олександр Шумський. Для його характеристики можна використати слова, що їх Євген Маланюк адресував іншому відомому націонал-комуністу — Миколі Хвильовому: «“Комунізм” Хв[ильового] був таким самим псевдонімом, як “азіатський ренесанс”, як “Аглая” чи “Карамазов”, як і його прізвище... Він був громадянином тієї уявної України, якою вона мала б бути, але якою вона — через мільйони пилипенків — передовсім! — ніяк не може статися»¹. Під «пилипенками» (це саркастичне визначення є похідним від імені письменника-байкаря та літературного функціонера Сергія Пилипенка, до речі, знищеного у 1934 році) Маланюк мав на увазі адептів малоросійства, яких щиро ненавиділи Хвильовий і Шумський (і, зрозуміло, відчували зворотню ненависть, протидію і політичну підлість).

¹ Євген Маланюк. Нотатники (1936–1968). Документально-художнє видання. — Київ: Темпора, 2008. — С. 119.

Та ось найкращий комплімент Шумського і його колегам, який у червні 1926 року (коли Шумського вже почали «бити») висловить діяч, який зовсім їм не симпатизував: «Я вважаю, що українізація проводилася тією частиною 166 колишніх боротьбістів, котрі знаходяться в нашій партії, вирішення проблеми українізації розумілося, головним чином, як висунення цих колишніх боротьбістів на ті чи інші відповідальні роботи»².

І ось тут час зацитувати Івана Лисяка-Рудницького, на думку якого 1920-ті роки були найщасливішими в історії УСРР/УРСР: «За нової економічної політики промислове виробництво більш-менш повернулося до передреволюційного рівня, а ще не сколективізоване селянство зажило порівняно заможнo. Це був також час, коли радянська Україна мала справжню автономію в культурних справах. Її досягнення у сферах освіти, науки, літератури та мистецтва справді вражають. Міста швидко втрачали свій зрусіфікований вигляд. До 1930 р. Україна наближалась до стану повністю розвиненої, культурно зрілої нації»³.

Навіть якщо зважити на трохи завищений оптимізм цієї оцінки, серйозний фахівець не може не погодитись з нею в основному. І чимала заслуга у згаданих реальних досягненнях у сферах освіти, науки, літератури та мистецтва належить Олександрові Шумському. Готуючи цю книжку, я уважно перечитав те, що писалося про нього в різні часи. Починаючи з періоду істеричного викриття «шумськізму» 1930–40-х і його єзуїтського розвінчування 1960–70-х років, далі — через позитивні оцінки його діяльності в добу горбачовської «перебудови» і до тверджень деяких сучасних дослідників про те, що робота Шумського як наркома освіти у 1924–1927 роках мала велику кількість негативних наслідків і не вирішених складних проблем, а сам нарком мав низький освітній і культурний рівень. Перечитуючи все це, неодноразово переконувався, що особистість Шумського була більшою, значнішою за так звану ідеологію його доби, а вже тому він вартий уваги.

Саме тоді й зародилася ідея підготувати книжку, що мала неодмінно включати в себе дві складові: детальну (наскільки це можливо) наукову розвідку про життя і долю Шумського, а також документальний додаток, з якого читач міг би сам виносити враження про героя моєї розповіді. Я розпочав роботу і переконався, що спроби деталізувати (*de facto* створити) біографію Шумського не є аж такою простою справою. Недаремно мої колеги, які писали про нього, майстерно оминали деякі періоди його біографії, оскільки важко було віднайти потрібний матеріал.

І тут мені несподівано допомогло телебачення. У 2009 році на замовлення Національної телекомпанії України розпочалися зйомки телевізійного документального фільму про Олександра Шумського. Мене запросили до цього

² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 1, спр. 208, арк. 4.

³ І. Лисяк-Рудницький. Історичні есе. В 2 т. Том 2. Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. — Київ: Основи, 1994. — С. 461.

телепроекту як співавтор сценарію і ведучого. Довго і наполегливо я працював над фільмом разом із режисеркою Іриною Шатохіною. Це була робота не лише в Києві, а й в Житомирі, у Державному архіві Житомирської області, у селищі Нова Борова, у селі Турчинка, де (а не в Рудні Боровій, як пишуть зазвичай) народився Олександр Шумський і у селі Сали, де він навчався. І до селища, і до згаданих сіл, та й до Житомирського архіву, як ми переконались, заради дослідження біографії Шумського ніхто, крім нас, не доїжджав. Крім цього, зйомки відбувались у Києві, Москві, Санкт-Петербурзі. Наша знімальна група поїхала і на Соловки, до ув'язнення на яких Шумський був засуджений і де коротко перебував. Побували ми тоді і в урочищі Сандармох, де в жовтні-листопаді 1937 року було розстріляно велику групу соловецьких в'язнів, а з-поміж них друзів і колег Шумського по партії боротьбістів. Ми збиралися поїхати до Красноярська, де він був на засланні, та на станцію Кирсанов у Тамбовській області, де його було знищено і де, ймовірно, його могила. Однак ці плани не зреалізувались через банальну, але завжди вагому причину: не було грошей на відрядження.

Тим не менш ми зробили документальний фільм під назвою «Три таємниці Олександра Шумського», і його прем'єра відбулась у 2010 році. Під час зйомок працювали не лише в Житомирі й Житомирській області та у згаданих вже місцях. Надзвичайно цікавим був пошук матеріалів у київському Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ). Там ми вперше прочитали справу-формуляр на Шумського, заведену у 1940 році і розсекречену (напевне, випадково) саме у процесі роботи над стрічкою. Для мене як для дослідника це був справжній архівний «клондайк». Ішлося про абсолютно незнані перед тим документи, хоч я ще наприкінці 1980-х років прочитав архівно-слідчу справу Шумського (привезену з Тамбова) і чимало засекречених раніше документів партійного архіву, доступ до яких я отримав через участь в робочій групі Комісії з реабілітації жертв репресій. І ось, прочитавши справу С-4472, я для себе і вирішив, що у майбутній книзі надрукую її найцікавішу частину, а до цього додам інші архівні документи.

Тепер, власне, про справу-формуляр. Вона нараховує три томи. *Перший том* складається з двох частин. Перша частина містить документи про оформлення справи, яку було заведено у 1940 році. У другій частині — все те, що відбуває оперативну роботу в рамках заведеної справи, себто матеріали постійного стеження за Олександром Шумським на засланні впродовж 1940–1946 років. У цій книзі публікуються 137 документів з першого тому справи-формуляра.

У *другому томі* сконцентовано переважно те, що було вилучено у Шумського під час його арешту. Це протоколи засідань делегації ВКП(б) у Президії Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу, листування та ін. Один із розділів має назву «Група Грушевського». Тут, зокрема, знаходимо два листи

Михайла Грушевського до Шумського. Наступний розділ називається «Агентурні відомості про зовнішню політику буржуазних держав». Це листування, інформації про стан інтернованих у Польщі вояків УНР, окремих діячів, що перебували на території Польщі в той час, та деякі інші матеріали, що надходили під час роботи Шумського у Представництві УСРР у Варшаві, а також пізніше, коли він вже працював наркомом освіти УСРР. Для публікації у цьому виданні відібрано 29 документів з другого тому.

Третій том містить машинописні та фотокопії деяких документів, які вже були наявні у попередніх томах справи-формуляра, листування між КГБ УРСР, ЦК Компартії України та Інститутом історії партії при ЦК Компартії України. Саме тоді, на початку 1960-х років, на хвилі хрущовської деєсталінізації, розпочався новий тур інтересу до особи Шумського. Оскільки у третьому томі містяться переважно копії документів, що є в інших томах, я вирішив не включати їх до книжки.

Для публікації були відібрані не всі згадані джерела, але найбільш цікаві і важливі ввійшли до цього видання. Значну цінність становить справа дружини Олександра Шумського Євдокії Гончаренко. Ця справа зберігається в Росії, в Управлінні Федеральної служби безпеки по Саратовській області, і мені вдалося отримати її також ще наприкінці 1980-х років, коли вперше довелося знайомитися з практично невідомою «репресивною» історією опального колишнього наркома освіти України та трагічною долею його родини. Листи другої дружини Шумського, яка була знищена за безглуздими обвинуваченнями у 1937 році, були для мене надзвичайно зворушливими, і немає сумніву, що до цієї історії життя, любові і смерті варто колись повернутись.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) в Києві зберігаються п'ять томів справи 55475 ФП на Олександра Шумського. *Чотири томи* — це архівно-слідча справа, розпочата у 1935 році, а *п'ятий том* — це наглядова справа, розпочата у березні 1940 року. Останній том містить переважно різного роду листування, пов'язане з ув'язненням Шумського, а також запитами його архівно-слідчої справи в різні роки.

У *першому томі* зібрані документи, що відбивають події 1935–1939 років, тобто від початку перебування Олександра Шумського на засланні. *Другий том* включає в себе листування, вилучене при арешті. Тут надзвичайно багато цікавих і важливих документів, що цілком можуть бути предметом спеціального аналізу. До *третього тому* включено витяги з протоколів допитів. Це, власне, свідчення, що їх дали проти Олександра Шумського різні особи. *Четвертий том* також включає витяги зі свідчень заарештованих. Ці витяги стосуються Шумського, але тут є також протоколи його допитів, його листи, а також листування стосовно його справи.

На жаль, обсяг цього видання не дозволяє оприлюднити ці цінні джерела повним обсягом. Вони були використані переважно при підготовці аналітичної

частини для цієї книжки, але частину цих документів все-таки оприлюднено в документальному додатку до неї. Та само ви знайдете окремі важливі партійні документи, що розкривають суть конфлікту Олександра Шумського з одним із найодіозніших сталінських клеветів Лазарем Кагановичем. Нарешті, я вважав за доцільне вмістити деякі статті і виступи Шумського за 1918–1924 роки, тобто в період, що передував його другому приходу до наркомату освіти і всім подальшим політичним колізіям довкола «шумськізму».

Відібрані для цієї книги документи публікуються вперше за сучасним правописом зі збереженням стилістичних особливостей. Очевидні орфографічні помилки виправлено без застережень, а уточнення подано в квадратних дужках; видання містить науково-інформаційний апарат (список скорочень, примітки, іменний покажчик), а також ілюстрації.

Дякую всім, хто сприяв моїй роботі та появі книги. Адресую слова подяки насамперед колишньому директорові ГДА СБУ *Сергію Кокіну*, співробітницю цього ж архіву *Діані Бойко*, колишньому директорові Центрального державного архіву громадських об'єднань України *Володимирі Лозицькому* та теперішній директорці цього архіву *Ользі Бажан*, співробітницю цього архіву *Ларисі Батрак*, директорці Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України *Наталі Маковській*, колишньому директору Державного архіву Житомирської області *Ігореві Рафальському*, співробітнику цього самого архіву *Руслану Кондратюку*. Окрема подяка *Ірині Шатохіній*, яка взяла на себе тягар «дешифрувати» частину рукописних документів (зокрема, *Євдокії Гончаренко* з її складним почерком), а також кандидату історичних наук *Сергію Гіріку*, серйозному і компетентному досліднику, який сам писав про боротьбівців, а мені допоміг із примітками до цього видання. Я щиро вдячний моєму давньому приятелю *Віталію Пономарьову*, який був першим читачем рукопису цієї книжки і взяв на себе тягар її редагування.

Мій приємний обов'язок подякувати членам Редакційної ради видавничої серії, які поставилися з великим розумінням до моєї пропозиції і сприяли виходу у світ книжки, що ви її тримаєте в руках.

Юрій ШАПОВАЛ,
професор, доктор історичних наук

Київ, квітень 2017 року

Частина 1

Парадокси і загадки Олександра Шумського

* * *

Для початку зізнання: мені давно хотілось написати і про життєву, і про політичну долю Олександра Шумського. Його у своїй книзі спогадів «Харків, Харків...» (вона була видана в Україні 1992 року) Олександр Семененко називає «справжнім апостолом національного, незалежного від Московської Партії комунізму»¹. Цей же автор зауважує: «...Шумського, який свого часу називав КП(б)У партією окупантів, послали до Москви на другорядну роботу в профспілці. Далі він зник і як людина вже не існував... Про Шумського є мало відомостей біографічних, з нього рано зробили “нелюдину”. Шкода, він заслуговує на більшу увагу»².

Як з Олександра Шумського робили «нелюдину»? Як склалася його доля? Чому і куди він зник? На ці запитання відповідей не було дуже довгий час. Автори публікацій, в яких згадувалось ім'я «націонал-ухильника» або «шумськизм», нічого або фактично нічого не писали про долю самого Шумського. А якщо і згадували його, то ці згадки завжди супроводжувалися лайливими і далеко не завжди зрозумілими епітетами.

Наприклад, у 4-му виданні «Нарисів історії Комуністичної партії України» зазначалося, що Шумський «наклепницьки дорікав партійній організації республіки в тому, що вона непослідовно проводить національну політику», що він, «непомірно перебільшуючи значення українізації..., пропонував всіляко форсувати темпи її проведення, стати на шлях насильницької українізації»³. Повідомлялось також, що «місцевий націоналістичний ухил», крім Олександра Шумського, очолили письменник Микола Хвильовий («хвильовизм») і економіст Михайло Волобуєв («волобуєвщина»), що їхні погляди були спрямовані «на підри्व і послаблення непорушної дружби українського народу з народами СРСР, і насамперед з російським народом», що Йосип Сталін своїм листом до членів Політбюро ЦК КП(б)У у квітні 1926 року поставив завдання «дати рішучу відсіч націонал-ухильництву», що погляди Шумського та його соратників були засуджені⁴.

Під час горбачовської «перебудови» та після серпня 1991 року в Україні почали з'являтися перші більш-менш реалістичні публікації про Олександра Шумського⁵. Автори цих публікацій зазвичай найбільш розлого описували

¹ Олександр Семененко. Харків-Харків... Харків-Нью-Йорк, Березіль-Маріян Коць, 1992, с. 73.

² Там само.

³ Очерки истории Коммунистической партии Украины. Издание четвертое, дополненное. Киев, Издательство политической литературы, 1997, с. 385.

⁴ Там само, с. 385–387.

⁵ Див.: Май Панчук. Життя і смерть Олександра Шумського // Про минуле — заради майбутнього. Упорядник Ю. І. Шаповал. Київ, Видавництво при Київському університеті, 1989, с. 319–321; І. Ф. Курас, П. П. Овдієнко. О. Я. Шумський у роки Жовтня і громадянської війни: еволюція поглядів

політичну діяльність Шумського та його перебування на посаді наркома освіти УСРР у 1924–1927 роках, погромну кампанію проти нього, висували версію про його самогубство, але практично не торкалися періоду його життя після від'їзду з України на початку 1927 року, обставин його короткочасного перебування на Соловках і подальшого драматичного і зовсім невідомого широкому загалу життя на засланні. Мені поталанило більше, ніж згаданим авторам.

В першу чергу це стосується можливості ще наприкінці 1980-х років працювати із слідчою справою (тоді вона мала № 252788), що зберігалася в Комітеті державної безпеки СРСР (Комитет государственной безопасности СССР). Мені судилося стати одним із найперших читачів цієї справи. Мені довелося також тоді працювати із багатьма (тоді ще малодоступними) архівними документами КГБ УРСР, потім Служби безпеки України і Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України, тобто нинішнього Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Все це дозволило ще тоді створити стислу хроніку останніх тринадцяти років життя Олександра Шумського, наголосити на тому, що він не був самогубцем, а впав жертвою замовного вбивства⁶.

Про Шумського згадувалось і у працях, присвячених історії політичних партій в Україні і, зокрема, українських націонал-комуністів⁷, політиці «кореніза-

---

і політична діяльність // Український історичний журнал, 1990, № 12, с. 105–116; Є. М. Складенко. Остання форма протесту // Реабілітовані історією. Київ–Полтава, Рідний край, 1992, с. 260–263; Жертви репресій. Київ, «Юрінформ», 1992, с. 35–56; В. Верстюк, Т. Осташко. Шумський Олександр Якович // Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. Київ, 1998; Шумський Олександр Якович // Українська педагогіка в персоналіях. У двох книгах. Книга друга. XX століття. За ред. О. В. Сухомлинської. Київ, «Либідь», 2005, с. 58–63; М. Ю. Костиця. Провідник українізації // Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Житомирська область: У 7 кн. Кн. 1. Житомир, «Полісся», 2006, с. 222–227;

⁶ Див.: Ю. І. Шаповал. Клинок не дістав серця. Як колишній нарком освіти України боронив своє чесне ім'я // Вітчизна, 1991, № 10, с. 154–161; Його ж. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ, Наукова думка, 1993, с. 132–144; Iurii Shapoval. Oleksander Shumsky: His Last Thirteen Years // Journal of Ukrainian Studies, 1993, Vol. 18, Numbers 1-2, pp. 69–84; Його ж. Не самогубець! Злочин, розсекречений через 46 років // Літературна Україна, 1993, 25 лютого; Його ж. Людина і система (Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні). Київ, ІНВіП, 1994, с. 134–152; Його ж. Його таємниці. Виповнюється 120 років з дня народження Олександра Шумського // День, 2010, 19 листопада (№ 212–213); Його ж. Олександр Шумський: судьба наркома в імперії «позитивного действия» // Советские нации и национальная политика в 1920–1950-е годы: Материалы VI международной научной конференции. Киев, 10–12 октября 2013 г. Москва, Политическая энциклопедия; Фонд «Президентский центр Б. Н. Ельцина», 2014, с. 54–64.

⁷ Див.: James E. Mace. Communism and the Dilemmas of National Liberation. National Communism in Soviet Ukraine, 1918–1933. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1983; Іван Майстренко. Боротьбізм. Історія однієї течії українського комунізму. Мюнхен, б. р.; Джеймс Мейс, Май Панчук. Український національний комунізм: трагічні ілюзії. Київ, ІПіЕНД, 1997; Т. А. Бевз. Партія національних інтересів і соціальних перспектив. (Політична історія УПСР). Київ, ІПіЕНД, 2008; О. М. Любовець. Українські партії революційної доби 1917–1920 рр. Нариси з історії та програмні документи. Київ, Парламентське видавництво, 2012, та ін.

ції» та «українізації»⁸, партійним та державним керівникам підкомуністичної України⁹, її взаємовідносинам з РСФРР/СРСР¹⁰. Деякі автори коротко торкалися нетривалої «дипломатичної сторінки» життя Шумського, тобто його діяльності як посла УСРР в Польщі в 1921–1923 роках¹¹.

Напевно, найпершим спробу осмислити значення Шумського у політичній історії України 1920-х років здійснив ще у 1983 році американський дослідник Джеймс Мейс. У своїй монографії «Комунізм і дилеми національного визволення. Націонал-комунізм у Радянській Україні, 1918–1933» він виділив спеціальний розділ — «Олександр Шумський і проблема українізації Радянської України»¹². У 2001 році інший американський дослідник — Тері Мартин у другій частині своєї книги «Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1929–1939 роки)» присвятив спеціальну частину «справі Шумського» і писав про нього у частині першій, де йшлося про політику українізації¹³. У 2013 році книжку видали українською мовою¹⁴.

⁸ Див., наприклад: В. С. Лозицький. Політика українізації в 20–30-х роках: історія, проблеми, уроки // Український історичний журнал, 1989, № 3, с. 46–55; Ярослав Дашкевич. Політичне ошуканство чи провокація? Крах українізації 20-х–30-х років // Літературна Україна, 1990, 4 жовтня (№ 40); George O. Liber. Soviet Nationality Policy, Urban Growth, and Identity Change in the Ukrainian SSR, 1923–1934. Cambridge University Press, 1992; Я. В. Верменич Діяльність Шумського по здійсненню політики українізації // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб. статей. Вип. 2. Київ, Ін-т історії України НАНУ, 1997, с. 89–103; «Українізація» 1920–1930-х років: передумови, здобутки, уроки. За ред. В. А. Смолія. Київ, Інститут історії України НАН України, 2003; Елена Борисёнок. Феномен советской украинизации. 1920–1930-е годы. Москва, «Европа», 2006; Matthew D. Pauly. Breaking the Tongue. Language, Education, and Power in Soviet Ukraine. Toronto–Buffalo–London, University of Toronto Press, 2011, та ін.

⁹ Див., наприклад: М. О. Фролов. Компартійно-радянська еліта в УСРР (1917–1922 рр.): становлення і функціонування. Запоріжжя, Прем'єр, 2003; Його ж. Компартійно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923–1928 рр. Запоріжжя, Прем'єр, 2004; М. С. Дорошко. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.). Київ, Ніка-Центр, 2008, та ін.

¹⁰ Див., наприклад: Геннадій Єфіменко. Статус УСРР та її взаємовідносини з РСФРР: довгий 1920 рік. Київ, Інститут історії України НАН України, 2014; Валерій Васильєв. Політичне керівництво УРСР і СРСР: динаміка відносин центр–субцентр влади (1917–1938). Київ, Інститут історії України НАН України, 2014, та ін.

¹¹ Див.: Т. І. Єременко. Політичні та дипломатичні відносини радянської України з Польською Республікою (1921–1923 рр.) // Український історичний журнал, 1998, № 4; Р. Корогодський. Довженко в полоні. Розвідки та есеї про Майстра. Київ, Гелікон, 2000, с. 40–61; Веденєєв Д. В., Будков Д. В. Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917–1923 роки. Київ, К.І.С., 2006; Jan Jacek Bruski. Między prometeizmem a realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowietckiej, 1921–1926. Kraków. 2010, s. 85, 88, 146, та ін.

¹² Див.: James E. Mace. Communism and the Dilemmas of National Liberation. National Communism in Soviet Ukraine, 1918–1933, p. 86–119.

¹³ Див.: Terry Martin. The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–39. Ithaca, Cornell University Press, 2001.

¹⁴ Мартин Т. Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1929–1939 роки). Київ, Критика, 2013.

У 2015 році в Києві під егідою Педагогічного музею України побачив світ збірник «Григорій Гринько. Олександр Шумський. Статті. Промови. Документи», в якому відбито період діяльності Шумського на посаді комісара народної освіти УСРР¹⁵.

Олександр Шумський присутній і в українській мемуаристиці, хоч і не такою значною мірою, як це могло би бути. Крім згаданої книги Олександра Семененка, не можна обійти увагою публікацію Семена Підгайного «Українська інтелігенція на Соловках». Ця книжка вперше вийшла друком у 1947 році, а у 2008-му була перевидана в Україні. Невеличкий, але дуже цінний фрагмент своїх спогадів автор присвятив зустрічі із Шумським на Соловках¹⁶. Зокрема, про Шумського згадують у своїх цінних мемуарах Григорій Костюк¹⁷ та Іван Майстренко¹⁸. Останній у своїй книзі «Історія комуністичної партії України», виданій 1979 року, писав про смерть Шумського по війні. За версією Майстренка, колишнього наркома вивезли зі Саратова в окремому купе поїзда, в якому конвоїр його і застрелив¹⁹.

У 1992 році вперше в публікації Наталі Геворкян і Микити Петрова в газеті «Московские новости» було згадано про те, що Шумський був планово знищений радянською спецслужбою. При цьому автори покликалися на письмове звернення до XXIII з'їзду КПРС колишнього начальника служби «ДР» (диверсія і терор), генерал-лейтенанта Павла Судоплатова²⁰. Вирішальною подією для відтворення обставин загибелі Олександра Шумського став вихід друком книги Судоплатова²¹. Мемуарне за жанром видання, що вийшло друком спочатку в 1994 році англійською мовою у США під назвою «Спеціальні завдання»²², а потім, в 1996 році, російською у Москві, містило без перебільшення сенсаційні, дуже важливі подробиці про мотивацію та планування вбивства Олександра Шумського.

---

¹⁵ Див.: Григорій Гринько. Олександр Шумський. Статті. Промови. Документи. Укладачі В. О. Гайдей, О. П. Міхно; науковий консультант О. В. Сухомлинська. Київ, ПМУ, 2015.

¹⁶ Див.: Семен Підгайний. Українська інтелігенція на Соловках. Недостріляні. Київ, Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008, с. 47, 48.

¹⁷ Див.: Григорій Костюк. Зустрічі і прощання. Спогади. Книга перша. Едмонтон, Канадський Інститут Українських Студій, 1987. У 2008 році спогади перевидано в Києві (Див.: Григорій Костюк. Зустрічі і прощання. Спогади у двох книгах. Передмова М. Жулинського. Книга 1-2. Київ, Смолоскип, 2008).

¹⁸ Див.: Іван Майстренко. Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні. Едмонтон, Канадський Інститут Українських Студій, 1985.

¹⁹ Див.: Іван Майстренко. Історія Комуністичної партії України. Б. м. в., Сучасність, 1979, с. 107.

²⁰ Див.: Наталія Геворкян, Никита Петров. Теракты // Московские новости, 1992, 2 августа (№ 31). Див. також: Исповедь терминатора // Совершенно секретно, 1998, 1 ноября (№ 11).

²¹ Див.: П. Судоплатов. Разведка и Кремль. Записки нежелательного свидетеля. Москва, ТОО «Гея», 1996. Див. також: П. Судоплатов. Спецоперации. Лубянка и Кремль. 1930–1950 годы. Москва, Олма-Пресс, 2005.

²² Див.: Pavel Sudoplatov. Special Tasks. The Memoirs of an Unwanted Witness, a Soviet Spymaster. Boston, Little, Brown, 1994.

Отже, є підстави констатувати, що вже зроблено деякі важливі кроки по створенню біографії Олександра Шумського. Разом із тим про нього, одного із найяскравіших і суперечливих діячів політичної історії України XX століття, відомо далеко не все. До певної міри він донині — таємнича фігура. Як виявляється, таємницями було наповнене і його власне життя, а чимало з його вчинків дослідникам ще належить «дешифрувати» та належним чином інтерпретувати.

Походження

Олександр Якович Шумський з'явився на світ 21 листопада (за старим стилем) 1890 року у селі Турчинка на Житомирщині. В родині було восьмеро дітей: сини Олександр, Володимир (1895 року народження, загинув у 1920 році, був у війську Симона Петлюри), Василь (Базиль) (1897 року народження, дорослим помер від дезинтерії), Яків (1900 року народження, працював у колгоспі у селі Нова Борова, у 1938 році репресований), Михайло (1908 року народження, був репресований); дочки Ганна (1898 року народження), Неоніла (1902 року народження), Надія (1904 року народження). У Краєзнавчому музеї селища міського типу Нова Борова нинішньої Житомирської області збереглися спогади ще дитячого приятеля Олександра Шумського Боліслава Йосиповича Мазяра. Він стверджує, що тато Шумського, Яків Данилович (1851 року народження) за походженням був поляком, а мати на ім'я Єва (1862 року народження) — німкеню²³.

Чи то навчений суворою радянською анкетною практикою, чи то з якихось інших мотивів, але своє справжнє походження Олександр Шумський приховував: писав, що народився «в родині наймита»²⁴. Насправді його батько, Яків Данилович (він мав домашню освіту), працював лісничим у поміщика Миколи Яковича Мурайова. Батько останнього, Яків Іванович Муравйов, володів низкою магазинів та будинків у Житомирі, вкладав кошти у спорудження Преображенського кафедрального собору, багато років був церковним старостою.

У грудні 1892 року він придбав маєток при селах Турчинка та Ковалі, слободах Красносілка, Розалівка, Старому та Новому Бобрику, Рудні Ковалевський, Лемлі, Копельні та урочище Хичеве площею 9 180,5 десятин землі із чавунно-ливарним, смоляним і скляним заводами. У жовтні 1896 року Яків Муравйов розширив володіння, дадавши до них 1 650 десятин землі (з них 300 десятин під лісом у селі Салах), а також винокурний завод²⁵.

У грудні 1899 року Яків Муравйов помер, заповівши все нерухоме майно своєму синові Миколі Яковичу Муравйову. Останній, відомий на Житормищині як великий і освічений землевласник. Він же заснував залізничну станцію. Крім землі, він володів ще й лісами. Саме для транспортування лісу залізницею йому і була потрібна станція, що нині має назву «Нова Борова», а раніше називалась «Турчинка».

²³ Див.: Краєзнавчий музей селища міського типу Нова Борова. Спогади Боліслава Мазяра. Записав Анатолій Юхименко, арк. 6 (зв.).

²⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГОУ), ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 4.

²⁵ Державний архів Житомирської області (далі — ДАЖО), ф. 28, оп. 1, спр. 1969, арк. 1–11.

...Архіви зберегли численні листи до Йосипа Сталіна, Лазаря Кагановича, Лаврентія Берії, інших діячів, написані власноруч Олександром Шумським. Написані набагато пізніше, із заслання (про що ще йтиметься). Привертає увагу почерк. Чистий, каліграфічний, чіткий. Варто також уважно придивитися і до фотографій Шумського (особливо тих, що мені вдалося віднайти у Галузевому державному архіві Служби безпеки України в Києві). Розумні очі. Шляхетна аура. Тут є якась таємниця. Ось це — людина, яка має двокласну, як стверджує дехто із дослідників, освіту? Сільський хлопець з родини наймита? А звідки в такому разі амбітність, стрімка кар'єра, прагнення вибудовувати власну стратегію? Нарешті — характер Шумського. Незалежний, рішучий, **нерабський**. По-стало запитання: з якої родини насправді походив Шумський?

І ось у Державному архіві Житомирської області (ДАЖО) разом з його тодішнім директором Ігорем Рафальським і співробітником Русланом Кондратюком мені довелося ознайомитися з «Метрической книгой, выданной из Волынской духовной консистории в Рождество-Богородицкую церковь села Турчинки... для записи родившихся, браком сочетавшихся и умерших на 1890 год». У книзі записано: «Месяц и день рождения — 21 ноября... Родители — села Турчинки жители Яков Данилович Шумский и законная жена его — Ева»²⁶.

Виявляється, що дід Шумського, Данило Якович — це вже друге покоління священників. В 1862 році його призначили священником, настоятелем церкви села Турчинки. Перший його син, Яків, батько Олександра Яковича, народився в Житомирі. З 1898 року в метричних книгах, де зберігаються записи про хрещення дітей, тобто братів і сестер Олександра Яковича, він уже пишеться чітко «потомственный почётный гражданин и житель Боро-

Запис у метричній книзі про народження Олександра Шумського. 21 листопада 1890 року

№	Ім'я	Вік	Підпис	Підпис	Підпис
5	Яков Данилович Шумський	62			
7	Ева Мартинівна	50			
6	Іван Іванович	58			
7	Володимир	17			
8	Василь	15			
9	Яков	12			
10	Михайло	5			
8	Анна	13			
9	Костянтин	11			
10	Надія	8			
	А. Турчинка				
	Всесоюз.				

Запис про родину Шумських у сповідальній відомості парафії Різдва-Богородицької церкви села Турчинка. 1912 рік

²⁶ Там само, ф. 1, оп. 77, спр. 373, арк. 348-349.

Герб роду Шумських

вой Рудни»²⁷. Це проміжний стан між купецтвом і міщанством. У декількох поколіннях внук чи син «потомственного почесного» громадянина мав право претендувати на занесення його до дворянського стану.

Відомо на сьогодні, що принаймні три покоління предків Олександра Шумського були священиками. В «Родословной книге дворян Волынской губернии» вдалося віднайти протокол від 1802 року про затвердження Шумських у шляхетстві²⁸. Це легітимація в російське дворянство. Якесь гілка залишилась у шляхетстві, якась перейшла в духовенство.

Той рід Шумських, що походив із Волинської шляхти, мав свій герб: «Ястшембець», Яструб. Вважалося, що ця птаха може злітати до сонця і дивитися, не кліпаючи, на нього. А при полюванні, як відомо, яструб має особливу рису — стрімкий, наче блискавка, кидок на жертву. Пізніше Олександр Шумський також неодноразово виявлятиме свій «яструбиний» характер. Про це ще йтиметься.

У Державному архіві Житомирської області знайшлася згадка і про двокласне училище Фастівської волості у селі Сали. Коли у 1899 році помирав згаданий вже житомирський купець Яків Іванович Муравйов, він, зокрема, заповів: «У пам'ять померлого мого сина Бориса — син мій Микола зобов'язаний влаштувати в селі Салах Житомирського повіту школу, на що повинен вжити до десяти тисяч рублів, з яких частину на будівлю, а решту на забезпечення її утримання...»²⁹.

На базі цієї школи у 1902 році було відкрито двокласне сільське училище. Станом на 1915 рік у ньому навчалося 108 хлопчиків і 24 дівчини³⁰. Є згадки і про те, що училище мало ім'я Бориса Яковича Муравйова. Про це, наприклад, сказано у кліровій відомості Покровської церкви села Селець Житомирського повіту³¹. З'ясувалося, що саме в цьому училищі вчився Олесько Шумський разом зі своїм сусідом і другом Боліком Мазяром. У селі Сали дотепер збереглась будівля, якій понад 100 років. Оце і є колишнє сільське народне училище.

Часом пишуть, що освіта у Олександра Шумського — два класи церковно-приходської школи. Це не відповідає дійсності. Училище чи професійна

²⁷ Там само, ф. Р-2275, оп. 1, спр. 20, арк. 86.

²⁸ Там само, ф. 146, оп. 1, спр. 471, арк. 41(зв.)-42.

²⁹ Там само, ф. 24, оп. 7, спр. 866, арк. 9.

³⁰ Див.: Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии. На 1915 г. Житомир, Электрическая типография насл. М. Дененмана, 1915, с. 25.

³¹ ДАЖО, ф. 1, оп. 73, спр. 127, арк. 607(зв.).

школа, що її закінчив Олесь 1906 року в Салах, була дворівнева. Навчання тривало 5 років. Основними предметами були російська мова, Закон Божий, арифметика, чистописання, церковний спів. Крім того, учні отримували початкові знання з географії, російської історії, природознавства. Рівень знань був таким, що дозволив Шумському екстерном скласти іспити за середню школу, навчатися в університеті, отримати аттестат зрілості у Москві.

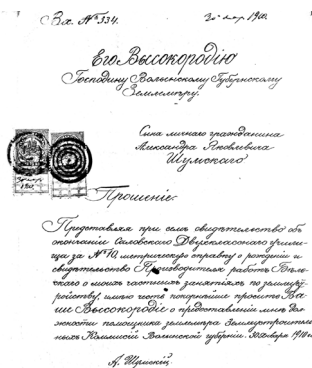
Будинок у селі Сали на Житомирщині, в якому колись було училище, що його закінчив О. Шумський. Фото Юрія Шаповала. 2009 рік

Перед тим він встиг попрацювати на потужних у той час на Житомирщині лісопильних заводах Готесмана і Брехмана. Сам Олександр Шумський у автобіографії написав про це так: «В перервах, коли завод стояв, ходив на різні заробітки в маєтку. В цей час на заводі у нас був [гурток] робітників, в який входив і я. Цей гурток мав зв'язь з українськими с[оціал]-д[емократами] (спілкою), до якої й ми належали. Таким чином з цього часу, з 1908 року, я примкнув до робочого руху. Потім з заводу я поступив робітником до землеміра»³². Шумський мав на увазі Українську Соціал-Демократичну Спілку, політичну партію, що постала наприкінці 1904 року внаслідок розколу Революційної української партії (РУП) і оформилася 12 січня 1905 року як складова частина Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) з автономними правами. Отже, у 19 років Шумський долучається до робітничого руху. Тут, у районі Коростень-Черніхово, він уперше бере участь у страйку на заводі, де працював.

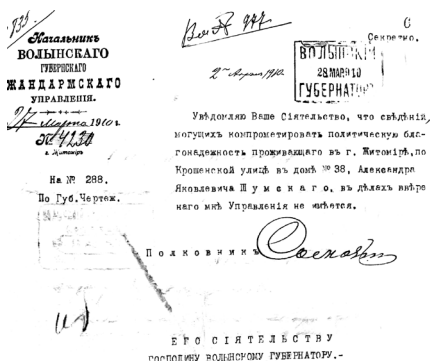
Ще молодиком Шумський встиг вивчитися на техника-меліоратора, два роки попрацював учнем і один рік приватним помічником землеміра Землепорядкувальних комісій Волинської губернії на прізвище Бельський³³. У січ-

³² ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 4.

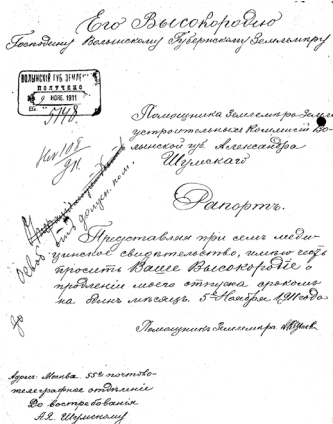
³³ ДАЖО, ф. 60, оп. 1, спр. 4658, арк. 4 (зв.).

Заява Олександра Шумського
волинському губернському зем-
леміру з проханням захарувати
на посаду помічника землеміра
землеоблаштувальних комісій Во-
линської губернії.
30 січня 1910 року

Довідка начальника Волинського губернського жандармського управління про Олександра Шумського. 27 березня 1910 року

Прохання Олександра Шумського про надання йому відпустки і резолюція про звільнення його з посади помічника землеміра землеоблаштувальних комісій Волинської губернії. Листопад 1911 року

ні 1910 року Шумський написав прохання про офіційне зарахування його на згадану посаду помічника землеміра³⁴. Зрозуміло, почалася відповідна перевірка, і 27 березня 1910 року начальник Волинського губернського жандармського управління повідомив Волинського губернатора про те, що «відомості, що можуть компрометувати політичну благонадійність Олександра Яковича Шумського, який мешкає в м. Житомир, по Крошенській вулиці в будинку № 38, у справах ввіреного мені Управління відсутні»³⁵. Важко сказати, чому і як, але Шумський в той час у поле зору жандармів не потрапив. Його зарахували на роботу, але невдовзі він почав докладати зусиль, щоб її позбутися³⁶.

Вже у вересні 1911 року з'являється його заява про необхідність надання йому відпустки за станом здоров'я, а у жовтні того самого року його визнають таким, що не може бути задіяний на польових роботах³⁷. 6 жовтня 1911 року Шумський пише рапорт своєму шефові, волинському губернському землемірові, про те, що йому надано місячну відпустку³⁸.

Минає місяць і — ось новий рапорт. 9 листопада помічник землеміра звертається з проханням надати йому ще одну місячну відпустку і додає до заяви

³⁴ Там само, арк. 1.

³⁵ Там само, арк. 6.

³⁶ Пізніше, згадуючи про роботу під орудою Бельського, Олександр Шумський писав: «Працюючи з ним в лісах і болотах Волині аж до 1911 року на землеполивних і головним чином на меліоративних роботах, я наспеціалізувався на цій роботі й став уже техніком, і на цій роботі меліоратора, гідротехніка, працював аж до революції в Московській губернії, в Закаспійському краї, а потім на фронті в інженерних військах» (ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 4).

³⁷ ДАЖО, ф. 60, оп. 1, спр. 4658, арк. 9, 10.

³⁸ Там само, арк. 11.

відповідне медичне свідоцтво, підписане московським лікарем Миколою Кроном. Звертає на себе увагу адреса, на яку Олександр Шумський просить переслати відповідь: «Москва. 55-е поштово-телеграфне відділення. До запитання О. Я. Шумському»³⁹.

Отже, Шумський вже в Росії, в Москві, йому не хочеться повертатися до Житомира. Він просто прагне сумістити несумісне: і гроші помічника землеміра (а це 600 рублів на рік) отримувати, й нічого, власне, на згаданій посаді не робити. Проте це досить швидко зрозуміли житомирські керівники. 30 листопада 1911 року Волинський губернатор звільняє Олександра Шумського з посади «за недбале ставлення до своїх обов'язків»⁴⁰.

Тим не менш Шумський у грудні 1911 року пише заяву з проханням про своє звільнення, згодом просить надіслати йому документи і висновок Бельського про те, як він виконував свої обов'язки як помічник землеміра до всіх своїх відпусток. Усе це він отримує у лютому 1912 року, причому Бельський дає йому позитивну характеристику⁴¹.

---

³⁹ Там само, арк. 12.

⁴⁰ Там само, арк. 16.

⁴¹ Там само, арк. 23, 23 (зв.).

У Москві

Чому Олександр Шумський переїхав до Москви? Як згодом він сам зізнався, це була втеча від батька, бо «хотілося побачити світа і людей»⁴². Яків Данилович, навпаки, хотів, щоб син працював у маєтку і «не плутовся зо всякими пройдисвітами». Очевидно, про останніх батькові доповідав урядник в маєтку Муравйова, який, за словами Шумського, «пронюхав» про його зв'язок із революціонерами⁴³. У кожному разі знайомий Шумського на прізвище Говсевич чи Гавсевич⁴⁴ (який раніше переїхав до Москви), допоміг віднайти житло і роботу.

Архіви зберегли також свідчення про те, що у Москві Шумський прагнув улаштуватися на посаду помічника землеміра землевпорядкувальних комісій Московської губернії. У липні 1912 року до Волинського губернського землеміра прийшов лист із проханням повідомити про «моральні та службові якості» Шумського⁴⁵. Колишнє житомирське начальство відписало, що із службовими і моральними якостями у нього все в порядку, а ось належної загальної освіти та розвитку бракує. Не забули повідомити і про те, що Шумського звільнили за «самовільне відлучення»⁴⁶.

Не маючи достатньо коштів на навчання, Шумський відвідує вечірнє відділення першого в Росії демократичного вишу — Народного університету імені Альфонса Шанявського (1837–1905). Генерал російської армії, колонізатор Далекого Сходу, а згодом і золотопромисловець, Шанявський залишив гроші на створення університету, в якому могли навчатися всі бажаючі, незалежно від статі, віросповідання та політичної благонадійності, освітнього статусу і т. д. Для вступу студентам не було потрібно пред'являти атестата та й будь-яких документів. Це було місце для отримання знання, причому студент сам вирішував, які саме лекції він хотів би прослухати. Університет було засновано у 1908 році завдяки енергії та наполегливості дружини Шанявського Лідії Олексіївни, яка особисто брала участь в організації цієї справи. Університет став називатися по імені свого творця «Московський міський народний університет імені А. Л. Шанявського». Проіснував цей заклад до 1920 року.

Особливістю університету було те, що для навчання в ньому не була потрібною попередня формальна освіта, при цьому він не видавав документів про прослухані курси, і його слухачі не могли користуватися правами студентів уря-

⁴² ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 4.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Ймовірно, йдеться про ученого-агронома і громадського діяча Петра Гавсевича (1879–1920), який в той період навчався в Петровсько-Розумовській землеробській і лісовій Академії в Москві.

⁴⁵ ДАЖО, ф. 60, оп. 1, спр. 4658, арк. 24.

⁴⁶ Там само, арк. 24 (зв.).

дових вищих навчальних закладів. Тим не менш у цьому закладі викладали Володимир Вернадський, Валерій Брюсов, Климент Тимирязєв, Олександр Чаянов, Олександр Ферсман, Густав Шпет, Олександр Кизеветтер та чимало інших цікавих особистостей. Не менш цікавими були і слухачі курсів: Сергій Єсенін, Анастасія Цветаєва, Микола Тимофеев-Ресовський, Лев Виготський та ін.

Московський міський народний університет імені А. Шанявського. Тут навчався Олександр Шумський. Фото 1913 року

Проте з університету Олександр Шумський іде. Ось як він сам описував це у автобіографії: «...Я поступив в Університет Шанявського на вечірній научно-популярний курс, але з того нічого не вийшло, бо був я малограмотний... Але вчитися хотілося, і я почав з «аза» готуватися на «атестат зрілості» екстерном. Довго я путався з цією підготовкою, заробляючи на життя, але хлопець був настійливий і в 1915 році таки видержав цей іспит в Москві, хоча й підірвав на цьому здоров'я»⁴⁷.

Шумського дедалі більше втягує у свій вир революційний рух. Як це казав французький політик і сучасник Шумського Жорж Клемансо? Той, хто в молодості не був соціалістом, той у старості буде завершеним негідником. А ще задовго до появи цих слів Іван Франко, характеризуючи атмосферу 1870-х — початку 1880-х років, написав: «Соціалістичні ідеї розпалювали людей до фанатизму; при тім ті ідеї далекі були від тої критичности, якої набрали ся пізніше. Маркс (і то лише перший том)⁴⁸ був євангелієм, а те, чого не ставало в ньому, доповнювано фантазією, чуттям. Великий соціальний переворот мерещився всім на яві; Енгельс і інші західноєвропейські соціалісти пророкували його настання за 10 літ, а коли ті літа минули, переносили речинець на дальших 10 літ і т. д.»⁴⁹.

Соціалізмом захоплювався і Шумський. У Москві до 1913 року він має зв'язок із представниками українських соціал-демократів, а з 1914 року входить до гуртка соціалістів-революціонерів. Сам Шумський про цю зміну згадував так: «Сказать, щоб я радикально змінив свій світогляд, не можна, так

⁴⁷ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 4.

⁴⁸ Йдеться про перший том твору Карла Маркса «Капітал».

⁴⁹ Цит. за: Ярослав Грицак. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ, Критика, 2006, с. 400.

як тоді я був малосвідомим рядовим робітником, революційно настроєним, і більше йшов за окремими людьми, яких я знав і їм вірив, ніж розбиравсь в різницях програми і світогляду»⁵⁰.

Збереглась і оцінка діяльності українських есерів перед 1917 роком, що її згодом сам Олександр Шумський дав у статті «Стара й нова Україна»: «Перше, вони до революції не мали власне свого сконсолідованого партійного організму. Це були окремі гуртки мало чим зв'язані. А по-друге, як в програмовому відношенні, це була страшна мішанина, починаючи з російського народництва, що зросло на ґрунті общини, з додатком анархізму й синдикалізму, і кінчаючи марксизмом, так і по своєму соціальному складові, особливо в часи революції, це був конгломерат від спролетаризованого батрацтва й до настоящих поміщиків включно. А коротко кажучи, це була просто собі громада українців...»⁵¹.

Про перебування Олександра Шумського у Москві не збереглося ніяких докладних свідчень. Напевно, винятком є один із приватних листів, адресованих Шумському на початку 1920-х років. Його авторка, Аспазія Глаголева (у 1915 році втікачка з Буковини), зокрема, писала: «Тов. Шумський, Ви, мабуть, і не пам'ятаєте мене. Я колись працювала в комітеті допомоги втікачам (Москва, ріг Воздвиженки та Кисловського пров[улку]). Звичайно, це була тільки вивіска, там збиралися революційні групи студентства українського.

Брала участь і я в підготовчій революційній роботі. Пам'ятаю, як Ви, товаришу, їздили на паровозах з-за агітації на транспорті... Я належала до тієї ж партії, що і Ви (в 1917 році). Потім всі переїхали на Україну для підняття революції»⁵².

---

⁵⁰ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 4.

⁵¹ О. Шумський. Стара й нова Україна // Червоний шлях, 1923, № 2, с. 106.

⁵² ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т. 2, арк. 321.

Перша світова війна

З початком Першої світової війни Олександр Шумський прагнув уникнути мобілізації. Із цією метою він записується до Ветеринарного інституту, але це не допомагає: замість лекцій йому доведеться піти в армію, в інженерне військо.

Наприкінці 1916 року у місті Молодечно його затримують з нелегальною літературою, заарештовують, а згодом відправляють на Південно-Західний фронт, безпосередньо у район бойових дій. Цікава деталь: приятель Шумського у Москві, також був заарештований. Заарештований, сказати б, як Шумський-2. Він перебував в ув'язненні аж до Лютневої революції.

Що ж найбільше приваблювало шляхетного Шумського у зовсім неаристократичному революційному русі? Соціальне прозріння? Ілюзія, що можна радикально поліпшити життя суспільства? Амбіції самоствердження як вождя? Важко відповісти однозначно, але беззаперечне інше: він не хотів жити так, як його батьки. З 1917 року починається його рух вгору політичними східцями. Його симпатії — на боці Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), що представляла в першу чергу інтереси українського селянства і мала потужну підтримку.

Перші ознаки організованого есерівського руху з'явилися ще на початку XX століття, але як всеукраїнська ця партія оформилась на Установчому з'їзді у Києві в квітні 1917 року⁵³. Саме тоді Шумський і увійшов до УПСР.

Фото часів 1-ї світової війни

Одне з перших чисел газети «Боротьба», що почала видаватися у лютому 1918 року

⁵³ Докладніше див.: Т. А. Бевз. Партія національних інтересів і соціальних перспектив. (Політична історія УПСР), с. 146–150.

Згаданий Установчий з'їзд доручив Центральному Комітету відновити видання раніше нелегального тижневика «Боротьба». Його перший номер вийшов 18 квітня 1917 року. Своїм гаслом українські есери обрали Шевченкове «Борітеся — поборете!» і проголошували програму боротьби: «Ми будемо боротися, будемо єднати трудовий народ для боротьби за кращу будучину, за соціалізм, бо ми віримо, що організований народ поборе все, що стоїть на шляху його розвитку і здолає влаштувати життя так, як підказують його інтереси»⁵⁴. Можна стверджувати однозначно, що УПСР була партією селянства, яке, як стверджують, часами записувалось до неї цілими селами. На вересень 1917 року в партії нараховувалося 75 тисяч осіб⁵⁵.

Особливість УПСР, крім іншого, полягала в тому, що за віком своїх членів це була дуже молода партія. Переважно це були особи у віці 17–30 років, рідко зустрічались люди, старші 30 років. На це звертав увагу, зокрема, Дмитро Дорошенко: «Партія українських есерів... була партією молодих людей... Микола Ковалевський, Левко Ковалів, Павло Христюк, Володимир Залізняк, Микола Шраг, Олександр Севрюк, усі головні діячі партії — були студентами перших курсів, кожен не старше 25 років»⁵⁶. Саме ці молоді люди і «перевербували» Михайла Грушевського, коли він у березні 1917 року приїхав із російського заслання до Києва. Під їхнім впливом він після повернення приєднався до УПСР. Ось так Грушевський і Шумський спочатку опинились в одній партії. Опинились, але потім ідейно розійшлись.

«В партії УСР я стою на лівому крилі інтернаціоналістів, за що мене вважали більшовицьким провокатором в партії»⁵⁷, — пізніше писав Шумський. Звісно, ніяким провокатором він не був. Проте прагнення поєднати національні і соціальні гасла, схоже, було у нього достатньо глибоким і щирим. На тому етапі це насправді єднало його та його однодумців з більшовиками. Єднало і те, що на словах більшовики пропонували замінити Українську Центральну Раду владою рад. Становлячи від літа 1917 року спочатку невелику групу в УПСР, інтернаціоналісти під кінець того року оформлюються в закінчену течію.

Варто також згадати: до захоплення влади у 1917 році лідер більшовиків Володимир Ленін писав палкі статті на захист прав українців і навіть закликав Тимчасовий уряд «відпустити» Україну. Перша світова війна насправді прискорила перехід «із селян — у націю», і для багатьох одягнених у військові мундири селян в окопах вперше постало українське

---

⁵⁴ Там само, с. 149.

⁵⁵ Там само, с. 159.

⁵⁶ Цит. за: О. М. Любовець. Українські партії революційної доби 1917–1920 рр. Нариси з історії та програмні документи, с. 83.

⁵⁷ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 4.

національне питання. Невипадково при виборах до Всеросійських Установчих Зборів наприкінці 1917 року соціалістичні партії в українських губерніях здобули переконливу перемогу. Це справило велике враження на Леніна, який писав: «При таких обставинах нехтувати важливістю національного питання в Україні...є великою і небезпечною помилкою. Поділ між російськими і українськими соціалістами вже у 1917 р. не міг бути випадковим»⁵⁸.

---

⁵⁸ В. І. Ленін. Вибори до Установчих Зборів і диктатура пролетаріату. Повне зібрання творів. Т. 40. Київ, Політвидав України, 1974, с. 18.

1917 рік: робота в земельних органах

Під час Лютневої революції 1917 року в Росії Олександр Шумський обирається делегатом корпусного, армійського, а потім і фронтового з'їздів солдатських комітетів. Одначе з армії його відрядили як спеціаліста до Київської губернської земельної управи. Про те, що було далі, сам Шумський у своїй автобіографії написав вельми скупо і туманно (очевидно, просто не хотів докладно згадувати): «Далі вже писати біографію, це значить описувати процес революції на Україні, так як я був одним з активніших її учасників в центрі»⁵⁹.

Київ, 1917 рік

Київ, 1917 рік

Це так, але було і дещо інше: Шумський працював у земельних органах Тимчасового уряду та Української Центральної Ради (УЦР). У Києві він з'явився у квітні 1917 року⁶⁰ і досить швидко став одним із провідних функціонерів Київського губернського земельного комітету (спочатку працював інструктором), а згодом і Українського земельного комітету. На сесії першого з них 14 серпня 1917 року Шумського було обрано членом губернської земельної управи⁶¹.

На нараді 18 вересня 1917 року він виступив із питання про організацію Українського крайового земельного комітету (УКЗК). Цей орган, що підлягав Генеральному секретаріату земельних справ Української Центральної Ради, був покликаний розв'язувати різні земельні суперечки, конфлікти. Його завданням була також підготовка тим-

⁵⁹ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 4.

⁶⁰ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т. 4, арк. 34.

⁶¹ Див.: І. Ф. Курас, П. П. Овдijenко. О. Я. Шумський у роки Жовтня і громадянської війни: еволюція поглядів і політична діяльність // Український історичний журнал, 1990, № 12, с. 106.

часового законодавства УЦР з аграрного питання. Запропоноване Шумським положення про УКЗК було затверджене. Саме він робив основні доповіді на всіх наступних сесіях Комітету у вересні й листопаді.

Як справедливо зазначають дослідники, Олександр Шумський ясно усвідомлював гостроту аграрної проблеми і невідкладність її розв'язання, а основні положення його численних доповідей та виступів у Київському губернському земельному комітеті майже ніколи не зустрічали заперечень з боку переважно консервативної та поміркованої аудиторії⁶².

Пояснювалося це тоді побоюваннями зниження землеробської культури та погіршення продовольчого балансу країни у разі соціального потрясіння на селі. Так, коли особливо яскраво виявилися радикальні тенденції селянського руху, центральний орган «Селянської спілки» газета «Народна воля» надрукувала статтю Шумського «Що повинні робити земельні комітети?». Вона не залишала сумнівів щодо політичних симпатій автора: «...Комітети повинні встановити порядок там, де його досі не було. Треба втихомирити схвильоване море пристрастей. Потрібно припинити провокаційну руйнівну роботу темних сил, які, граючи на гарячому земельному питанні, хочуть внести розруху на селі. І це потрібно робити негайно, оскільки країні загрожує голод, а голод призведе до розрухи й загубить свободу»⁶³.

---

⁶² Там само.

⁶³ Цит. за: Там само, с. 106, 107.

В Українській Центральній Раді

Голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський серед делегатів 8-ї сесії УЦР. Грудень 1917 року

Будинок Педагогічного музею, де проходили засідання Української Центральної ради. Грудень 1917 р.

Наприкінці листопада 1917-го Олександра Шумського було кооптовано до складу Центрального Комітету УПСР як представника лівої течії. Це сталося на III з'їзді, й саме від цієї партії його делегують до парламенту України — Української Центральної Ради. Так Шумський опинився серед тих, хто у Раді склав ліву опозицію.

Ліві есери мали свою думку щодо політики тодішнього керівництва Ради. Здається, саме в цей момент Олександр Шумський робить принциповий вибір: йому не імпонують діячі Ради. На його думку, вони імобільні, нездатні реально оволодіти ситуацією в країні, багато говорять і мало діють, ухвалюють, може, і правильні закони, але не реалізують їх. Вони видаються йому не лише буржуазними, а й націоналістичними. Його та його товаришів по фракції в УЦР насамперед не задовольняла аграрна політика Ради. Вони вимагають скасування приватної

власності на землю, встановлення «державного робітничого контролю» над промисловістю тощо. Всього того, що проголосили більшовики, прийшовши до влади наприкінці 1917 року.

На 7-й та 8-й сесіях УЦР (в них бере участь і Шумський) селянська більшість депутатів відкидає аграрні проекти Костя Мацієвича та Бориса Мартоса. Шумський спеціально виступає, щоб дистанціюватися від проекту Мартоса, запевняючи, що ні він особисто, ні його партія не мають відношення до цього проекту⁶⁴.

⁶⁴ Див.: Там само, с. 107.

Пізніше, згадуючи події 1917 року і прагнучи пояснити свою позицію та позицію лівих в УЦР, Олександр Шумський писав: «Був мент, коли працюючі маси зацікавились були цією всеукраїнською просвітою (Центральна Рада), — це під час її першого універсалу. Але, коли вона оголосила, що вирішення земельно-го питання і взагалі вся соціальна перебудова, тобто революція, відкладається до скликання Всеросійських Установчих Зборів, а потім ще й порозумілась із Тимчасовим Урядом всеросійської буржуазії, який також відклав революцію до Установчих Зборів, а самі Установчі Збори — до кращих часів, примушуючи тим часом селян давати, як в старі часи, поміщикам снопа й копицю, то ця зацікавленість почала пропадати, а згодом навіть перейшла в ворожість, як тільки Центральна Рада разом з урядом Керенського почала вгамовувати наростання соціальної революції.

Маси пішли за тим, хто не ошукував їх, хто не відкладав їх соціальних вимог, а кликав ставати до діла зразу й рішуче, — за партією робітників, за більшовиками».⁶⁵

Отже, Шумський і його колеги вірять у власну месіанську роль: саме вони, а не Центральна Рада і не більшовики, представляють інтереси України. Разом із тим задля протидії Раді вони входять в альянс із більшовиками. Невдовзі Шумському доведеться переконатись, що більшовики вміють ошукувати. А тоді, у 1917 році, він з іншими представниками лівої течії УПСР вимагає відставки уряду Володимира Винниченка, створення лівоесерівського уряду та негайного примирення з більшовиками. Понад те, Шумський бере участь у спробі державного перевороту.

Ось як напише про це згодом Ісак Мазепа: «Як відомо, вже в січні 1918 р[оку], під час боротьби між Центральною Радою і більшевиками в Києві, з партії українських есерів виділилася група лівих есерів на чолі з членами Центральної Ради М. Полозом, О. Шумським, М. Любченком, В. Елланським та ін. За допомогою більшовиків ця група хотіла скинути Центральну Раду і проголосити совітську владу на Україні. До здійснення цього плану не дійшло..., змовники були заарештовані»⁶⁶.

Справді, 16 січня 1918 року (в день інспірованого більшовиками збройного повстання на заводі «Арсенал») разом із іншими лівими есерами Олександра Шумського заарештували як прихильника співпраці з більшовиками. Виглядало це так. Військовий комендант Києва Михайло Ковенко, голова «Вільного козацтва» (так іменувались добровільні національно-міліційні формування), з групою у двадцять військових увійшов до приміщення Української Центральної Ради і піднявся нагору, де засідала фракція соціалістів-революціонерів. Засідання було закритим, але Ковенко перервав його і вибрав тих, кого йому було потрібно.

⁶⁵ О. Шумський. Стара й нова Україна // Червоний шлях, 1923, № 2, с. 109.

⁶⁶ І. П. Мазепа. Україна в огні й бурі революції, 1917–1921. Дніпропетровськ, Січ, 2002, с. 77.

В цей час мало розпочатись засідання всієї Ради у великій залі на другому поверсі, і члени інших фракцій зібралися перед входом до зали. Ось як виглядало все це у газетному звіті: «Далі почулась команда, і через хвилину з коридора стали виходити обступлені озброєними вільними козаками заарештовані есери: Бачинський, Полозов, Михайличенко, Шумський, Ткаль, Овчаренко та Сіверо-Одоевський, а разом з ними В. Голубович, Зарудний та Біляшівський⁶⁷, котрі на знак протесту прилучились до заарештованих і хотіли йти разом з ними. Присутні члени Центральної ради розступились, щоб дати дорогу заарештованим, і вражено дивились, як ті, разом з вартою, проходили поміж них на сходи»⁶⁸.

Сам Шумський у автобіографії зізнається, що брав активну участь у «зриві Центральної Ради й підготовці перевороту»⁶⁹. Пізніше, у листі до редакції газети «Правда» він ще раз згадає цей епізод своєї політичної біографії: «Я був серед тієї невеликої групи українських соціалістів, яка на оголошення Центральною Радою незалежності України, на лихоманну підготовку війни з Радянською Росією, на залаштункові переговори з німцями і союз з донськими казаками відповіла організацією повалення влади Центральної Ради, організацією перевороту... Щоправда, переворот наш не вдався»⁷⁰.

Створили комісію, і комісія з'ясувала, що більшовики — у разі своєї перемоги — декому із заколотників нібито пообіцяли посади у майбутньому уряді. Борис Мартос, який доповідав про роботу комісії, щоправда, не захотів розголошувати імена тих, кому більшовики щось пообіцяли. Він також повідомив, що було умовлено розділити Україну так, щоб Катеринославщину, Таганрозьку округу та ще деякі гірничо-промислові округи України «прилучити до Московщини»⁷¹. Отже, комісія переконала, що Михайло Ковенко мав достатньо підстав для арешту лівих есерів, а ці арешти «зразу припинили агітацію “українських революціонерів” між київським військом»⁷².

Олександр Шумський пізніше підтверджував, що їхня група «підготувала нелегальний лівий уряд на чолі з Северо-Одоевським з метою здійснити переворот, спираючись на українські військові частини»⁷³. Проте і тут також

⁶⁷ Отже, десять осіб заарештованих вийшло із тими, хто «співчував». Ось чому в автобіографії Олександр Шумський назвав це арештом десяти (ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 4).

⁶⁸ Цит. за: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. Том 2. Київ, Наукова думка, 1997, с. 110.

⁶⁹ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 4.

⁷⁰ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т. 4, арк. 44.

⁷¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. Том 2, с. 122.

⁷² Там само.

⁷³ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т. 4, арк. 53. Олексій Северо-Одоевський (його прізвище пишуть ще як «Сіверо-Одоевський») був Харківським губкомісаром УЦР. Дмитро Дорошенко, описуючи заколот лівих есерів проти УЦР, помилково називає його «Северцевим» (Див.: Д. И. Дорошенко. Война и революция на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. Составил С. А. Алексеев под редакцией Н. Н. Попова. Репринтное воспроизведение издания 1930 года. Киев, Издательство политической литературы Украины, 1990, с. 92).

до певної міри маємо таємницю, оскільки насправді до сьогодні незрозуміло, що і хто кому пообіцяв. Не зовсім зрозумілою є і логіка Шумського в тій ситуації. Він переконаний, що це Українська Центральна Рада готує війну з більшовицькою Росією, ніби у грудні 1917 року не було ультиматуму, написаного Володимиром Леніним і Львом Троцьким, яким війну Раді фактично проголосили більшовики.

Намагаючись проаналізувати «дивну» логіку політичної поведінки українських лівих есерів та їхні дії у Раді, Михайло Грушевський шукав тут зовнішній вплив. Він вважав, що російські есери, з якими українські есери блокувалися на виборах, доводили їм, що «большевизм являється логічним розвитком революційно-соціалістичних домагань, і большевицькі гасла мусять бути прийняті українськими соціалістами з практичних мотивів, коли вони не хочуть бути зметеними большевизмом»⁷⁴.

По-іншому дивився на цей епізод в історії УЦР Володимир Винниченко. Він із розумінням ставиться до позиції лівих есерів, оскільки їхні дії відбивали потребу змін у владі, яка вела боротьбу не стільки з російським більшовизмом і ленінським урядом, скільки з власними народними масами. А цим якраз і користувались більшовики. Ліві есери, на думку Винниченка, бачили, що влади не утримати, і що «для національної справи буде дуже погано, коли ту владу силою, збройною боротьбою віднімуть від нас. Тоді влада перейде не в укр[аїнсько]-національні руки, й усі здобутки національного відродження будуть zagrożені. І через те ці люди згожувались і на перевибори Ц[ентральної] Ради, й на прийняття лозунгу “вся влада радам”, і навіть на переворот, на насильне скинення Уряду, але українськими ж силами»⁷⁵.

Разом з іншими заарештованими Олександр Шумський знаходився не у в'язниці, а у стінах Педагогічного музею. Справа в тому, що заколотників просто зачинили у клубі Української Центральної Ради. Комісія, про яку вже йшлося, констатувала, що приміщення клубу «обставлено добре. Заарештовані мають дозвіл купувати все, що їм треба, а також одержувати книги та газети. Дехто з заарештованих почуває себе недобре. Особливо М. Полозов, який хворий на нерви і якого певне скоро переведуть у лікарню»⁷⁶.

Проте невідомо, якою б стала доля заарештованих, якби не наступ військ під орудою Михайла Муравйова на Київ. Ось як описувалося це у газетному звіті: «У четвер 25 січня засідання відкрилось у 3 годині 20 хвилин. Головою М. Грушевський. Все засідання йшло під безперестанні

⁷⁴ М. С. Грушевський. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. Упорядник А. Ф. Трубайчук. Київ, Либідь, 1992, с. 27.

⁷⁵ Володимир Винниченко. Відродження нації. Частина II. Репринтне відтворення видання 1920 року. Київ, Видавництво політичної літератури України, 1990, с. 220.

⁷⁶ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. Том 2, с. 122.

вибухи гранат і шрапнелів, які рвалися недалеко від Центральної Ради... Засідання скінчено було коло 4 $\frac{1}{2}$ годин. Тимчасом більшовицькі гранати стали вже влучати в будинок Педагогічного музею. Депутати зараз же вийшли з музею і під снарядами розійшлися по домах... В міський театр з боку Фундукліївської вже влучило кілька гранат... Тої ж ночі більшовики зайняли Київ»⁷⁷.

Отже, за свою позицію Шумський міг розплатитися життям. Проте доля посміхається йому. Коли розпочався муравйовський штурм Києва, розбіглися не лише тодішні народні обранці, а й охорона («Вільне козацтво»). Шумський із товаришами просто втік. Пізніше він (здається, не без частки іронії) так прокоментував епізод виступу проти УЦР: «Це був мій перший активний виступ з національного питання і, водночас, предметний урок інтернаціонального виховання»⁷⁸.

Отже, Олександр Шумський брав участь у змові проти Української Центральної Ради. Ось тут можна було б затаврувати його як пробільшовицького діяча, але ні. Не так все однозначно. Влада рад для нього та його однодумців не тотожня більшовицько-московській. Вже у квітні 1918 року він схарактеризує революцію в Україні як «наскок більшовиків»⁷⁹. Утім, перші критичні стріли у бік більшовиків полетіли від лівих есерів ще раніше. Власне, тоді, коли Михайло Муравйов (до речі, також лівий есер, щоправда, російський) із військом вдерся до Києва і влаштував справжню антиукраїнську різню. Як згадував пізніше Василь Еллан-Блакитний, його однопартійців, членів УЦР Зарудного, Пугача і Бочковського, розстріляли лише за наявність у кишені посвідчення особи українською мовою. Самого Блакитного тоді врятувала від смерті випадковість⁸⁰.

---

⁷⁷ О. М. Центральна Рада. Остання засідання дев'ятої сесії // *Боротьба*, 1918, 3 березня.

⁷⁸ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т. 4, арк. 44зв.

⁷⁹ Цит. за: І. Ф. Курас, П. П. Овдієнко. О. Я. Шумський у роки Жовтня і громадянської війни: еволюція поглядів і політична діяльність // *Український історичний журнал*, 1990, № 12, с. 108.

⁸⁰ Див.: П. І. Мяло. Громадсько-політична діяльність В. Еллана-Блакитного: еволюція світогляду. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Запоріжжя, 2010, с. 81.

Проти гетьманату

До появи німецького війська в Україні Олександр Шумський разом із своїм однопартійцем Василем Елланом-Блакитним та іншими працював як представник УПСР у Київській Раді робітничих і солдатських депутатів. Як зазначають дослідники, ліві українські есери проводили широкую агітацію за участь українських партій у Всеукраїнському з'їзді рад, маючи на меті нейтралізувати більшовицьку перевагу в радах⁸¹.

З 23 лютого 1918 року ліві есери почали видавати газету «Боротьба». Від її назви і виникне назва цілої політичної течії в УПСР⁸². Видається, що у назві «боротьбісти» присутній ще один, глибший сенс. Боротьбісти таки весь час боролися, йшли проти течії, обстоювали власний погляд, власну позицію. Особливо це стосується Шумського. Друзі згадували про нього: він «шумів» і «носився» з епохальними планами.

А найбільш виразно тогочасну політику більшовиків схарактеризував Василь Еллан-Блакитний в одній із своїх публікацій в лютому 1918 року. Він твердив, що ця політика спрямована на розпалювання національної ворожнечі, а «весь шлях другої революції — це тільки боротьба — але в більшій мірі — це репресії, арешти, труси і самосуди без числа, без міри, без краю»⁸³. Боротьбісти категорично засуджували проголошення окремої Донецько-Криворозької республіки⁸⁴ як спроби не допустити поширення української влади на Донбас та Кривбас.

⁸¹ Див.: О. М. Любовець. Ідейно-політичні процеси в українських партіях у контексті альтернатив революційної доби, 1917–1920 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Київ, 2006, с. 147.

⁸² Ліві есери видали лише 10 чисел газети, а потім вона почала виходити як орган ЦК УПСР.

⁸³ Цит. за: П. І. Мяло. Громадсько-політична діяльність В. Еллана-Блакитного: еволюція світогляд. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, с. 82.

⁸⁴ Донецько-Криворозька Республіка була проголошена 29 січня 1918 року на 4-му Обласному з'їзді рад (26 голосами проти 24). 1 лютого 1918 року було сформовано уряд цієї Республіки, а Раду Народних Комісарів очолив Федір Сергєєв (Артем). Фактично це був розкол у лавах самих більшовиків, але вони терпіли Артема, оскільки він послідовно боровся проти УЦР. Ф. Сергєєв (Артем) і його колеги звернулись до уряду Росії з проханням прийняти Донецько-Криворозьку Радянську Республіку до складу Російської Федерації, що і сталося. До складу цієї Республіки включили (звісно, на папері) територію Харківської та Катеринославської губерній, частину Таврійської губернії (до Криму) і прилеглих до них промислових районів області Війська Донського (до залізниці). Адміністративним центром Донецько-Криворозької Радянської Республіки став Харків, змушений грати роль подвійної столиці. У березні 1918 року центральне московське керівництво примусило Артема з його Республікою увійти до єдиної Української Радянської Республіки на правах автономії. Проте Артем уперто не хотів визнавати більшовицької уряди на чолі з Миколою Скрипником, а потім Георгієм П'ятаковим. «Приборкати» Артема, якого називали «маленьким Леніном», вдалося лише лише з призначенням в Україну нового прем'єра — Християна Раковського. 17 лютого 1919 року Рада оборони Російської Федерації ухвалила рішення про ліквідацію Донецько-Криворозької Радянської Республіки.

Намагаючись, як їм видавалося, гармонійно поєднати національні та соціальні інтереси і солідаризуючись з більшовиками в тому, що не можна здійснити революційні перетворення в рамках наявного «буржуазно-капіталістичного ладу» (саме це і відрізняло боротьбістів від лідерів Центральної Ради), Шумський та його колеги пропонували свої принципи організації державної влади. Ради, їхні центральні органи є, власне, політичною і контрольною владою з відповідними засобами впливу. Вони ведуть класову політику, організуючи та обороняючи робітництво. Їм належить право розпускати органи управління, організовані за «всенародним» принципом, в тому разі, якщо вони суперечать інтересам трудящих. Органи, створені не за класовим, а за «всенародним» принципом, це — парламентське самоврядування. Вони ведуть роботу у відповідності до Конституції, якою будуть розмежовані ролі та функції влади «всенародної» та «верховної» (класової). Обстоюючи таку модель, Василь Еллан-Блакитний писав, що шляхом створення ось такої перехідної «двопалатної» системи будуть «в самому ході життя зглажені класові противенства, і наступить той час, коли весь народ буде трудящимся, і органи всенародної влади — перетворяться в класові»⁸⁵.

Коли аналізувати вищепропоновану модель з перспективи того, що станеться з боротьбістами потім, скажімо, у 1920–30-ті роки, дуже легко зійти на розмови про наївність боротьбістів, про підступність більшовиків, які ніколи не хотіли ділитися владою будь з ким тощо. Проте якщо взяти до уваги ситуацію початку 1918 року, її плинність, калейдоскопічність і те, що більшовики не користувались популярністю в Україні, то уявлення боротьбістів (нехай і недосконалі) можна розцінити як спробу творення державної моделі, абсолютно відмінної від тієї, що запанувала згодом не лише в Україні. Разом з тим претензії можна висувати до самих боротьбістів в першу чергу. Тому що найчисленніша, найавторитетніша на той момент партія так і не змогла запропонувати платформи, на якій би об'єдналися проукраїнські політичні сили.

Після повернення до Києва Української Центральної Ради і приходу німецького війська в лютому 1918 року Олександр Шумський переїздить до Житомира. 14 квітня 1918 року він входить до складу Волинського губкому УПСР⁸⁶. У Житомирі, в будинку на вулиці Мовчанівській, 7, містилась редакція газети «Молот» — друкованого органу Волинського губернського комітету УПСР. Шумський керував виданням цієї газети. У тому самому будинку засідала Волинська земельна управа. За домовленістю з нею газета «Молот» взяла на себе зобов'язання публікувати всі матеріали, що стосувалися діяльності Волинських губернського і повітового земельних комітетів.

⁸⁵ Цит. за: П. І. Мяло. Громадсько-політична діяльність В. Еллана-Блакитного: еволюція світогляду. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, с. 85.

⁸⁶ І. Ф. Курас, П. П. Овдієнко. О. Я. Шумський у роки Жовтня і громадянської війни: еволюція поглядів і політична діяльність // Український історичний журнал, 1990, № 12, с. 108.

Ще 16 березня 1918 року Олександра Шумського обрали головою Волинського земельного комітету⁸⁷. Отже, побувши у владі законодавчій, себто в Українській Центральній Раді, і навіть взявши участь у підготовці земельного закону, Шумський опинився у владі виконавчій, яка землею розпоряджалася. Пізніше він згадував: «З приходом німців я тікаю на Волинь і працюю в Земельнім комітеті, де, незважаючи на захист німцями, здійснюємо знищення поміщиків і захват маєтків»⁸⁸.

До речі, і мешкав Шумський у тому самому будинку, де була Волинська земельна управа. У нього тоді вже була родина: дружина Людмила (про неї відомостей немає, але відомо, що вона була дочкою священника), вчителька, і троє дітей: дочка Катерина і двоє синів — Петро (1914 року народження) і Олесь (1918 року народження).

У цей час Шумський обстоює необхідність проведення в життя прийнятого Центральною Радою 18 січня 1918 року закону про соціалізацію землі. Це, зокрема, засвідчує протокол сесії Українського земельного комітету, датований серединою квітня 1918 року, а також доповідь із земельного питання, з якою Шумський виступив на IV сесії Волинської Ради селянських депутатів⁸⁹.

Схоже, саме тоді Шумський вперше починає підступати до осмислення феномену малоросійства, про що потім, у мабутньому буде писати і з чим

3 партійного життя.

Засідання Ц. К. В. П. С. Т. 16 квітня 1918 р.

Присутні на засіданні: Шриг (голова), графіню повідомити про термін візиту Ц. Толмачов (секретар), Пашов, Ткач. Приходимо, Окривовіч, Еласский, Залізняк, Обидний, Рощіпенко, Мельник, Салта, Курас, Шаповал, Шумський, Любченко. Порядок денний: 1) Організація виборчої колегії. 2) Вибори дох. представників на 3-ю сесію Всеукраїнського Земельного Комітету. 3) Вибори представників на візиту цукрових фабриків для приватизації. 4) Фінансова справа. 5) Справа в арештом членів Ц. К. В. П. С. Т. 6) Складання Укр. Ради і доповідь у с.р. 7) Складання візиту партії і термін. 8) Розподілення докладів на візиту. 9) Візиту справи. 10) Лист...

К-та щоб цей останній міг своєчасно покласти свого делегата теж.

7. Термін партійного візиту. Після довгої дискусії ухвалено скласти візиту на восьмо травня.

8. Порядок денний візиту і розподілення складів. 9) Справоздання Ц. К. доклад зробити Толмачову в візитуванні з Приходько. 2) Земельна справа і фінансова політика. Доклад дооручити Терминові, співзкладачем прохати Салта. 3) Візиту статуту і проект повноважень дооручається Приходькові. 4) Шумський про армію і нашу партію. Докладчик Шаповал. 5) Проблема влади, соціалістич...

Повідомлення у житомирській газеті «Молот» про засідання ЦК УПСР за участі Олександра Шумського 15 квітня 1918 року

Будинок Волинської земельної управи, в якому жив і працював Олександр Шумський у березні-травні 1918 року. Житомир, квітень 2011 року.

Фото Юрія Шаповала

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 4.

⁸⁹ Див.: І. Ф. Курас, П. П. Овдінко. О. Я. Шумський у роки Жовтня і громадянської війни: еволюція поглядів і політична діяльність // Український історичний журнал. 1990, № 12, с. 108.

буде стикатися. А поки у житомирській газеті «Боротьба» з'являється фейлетон під назвою «Малороси», підписаний псевдонімом «Шакал». Є підстави вважати, що автором був саме Шумський, оскільки чимало із тез цієї коротенької публікації він згодом розвине і у виступах, і на папері. У фейлетоні, зокрема, давалася така характеристика малоросам: «Це ті люди, котрі мало знають свій народ і котрі зовсім не знають своєї історії. Русифіковані, вони можуть служити тільки Великоросії русифікацією українського народу. У них і у росіян є одні пісні та одна мова. Вони не задумуються над тим, що в них в “Малоросії” народ у своїх піснях співає про Україну, називає себе українцями, а не малороссами, і що малороссами називали нас у російських школах та “казенних” інституціях.

Ці добродії, котрі не знають різниці між народом Київщини і населенням Володимирської губернії, почувають себе більше чужими у себе в “Малоросії”, ніж в самій Росії. Утворення української держави для них не радість, а нещастя. Будучи у себе вдома чужими, вони шкодять українському рухові більше, ніж самі росіяни»⁹⁰.

Тим часом політична ситуація змінюється. Наприкінці квітня 1918 року німцьке військо, запрошене Українською Центральною Радою для порятунку від більшовиків, її розігнало. До влади приходить колишній царський генерал, а нині гетьман Павло Скоропадський. Ліві есери вирішують продовжувати боротьбу у підпіллі. Тепер Шумський проти гетьманщини, яку він сприймає як монархічну і буржуазну. З травня 1918 року газета «Молот» друкує написану Шумським відозву до робітників і селян Волині з по-

Німці у Києві. Березень 1918 року

відомленням про «захоплення влади поміщиками, заводчиками і генералами»⁹¹. Від імені комітету УПСР Шумський закликає «готуватися до рішучої відсічі хижакам-капіталістам і генералам»⁹². Окружний суд визнав заяву такою, що збуджує ворожнечу, редактор газети «Молот» С. Абрамович був заарештований, організації УПСР на Волині зазнали нищівного розгрому⁹³.

⁹⁰ Шакал. Малороси // Боротьба (Житомир), 1918, 28 квітня.

⁹¹ І. Ф. Курас, П. П. Овдієнко. О. Я. Шумський у роки Жовтня і громадянської війни: еволюція поглядів і політична діяльність // Український історичний журнал, 1990, № 12, с. 108.

⁹² Там само.

⁹³ Там само, с. 108, 109.

В той час Шумський живе за законами підпілля. Напевно, саме період антигетьманського підпілля став для Шумського часом подальшого переосмислення попередніх уявлень, остаточної зміни політичної платформи. На думку деяких дослідників, визначальну роль тут «відіграв поворот у політичних настроях українського селянства: будучи в основному індеферентним щодо протистояння двох таборів, воно з літа 1918 р. швидко «полівіло»»⁹⁴.

Олександр Шумський організує на Житомирщині антигетьманський рух, а у Житомирі боротьбісти створюють спільні з більшовиками революційні комітети. В той час Шумський переховується в хаті у батьків у селі Турчинка. Саме там його ледь не заарештували. За спогадами Боліслава Мазяра, хтось із сусідів «підказав» німецькій військовій адміністрації місцезнаходження Шумського: «О 5 годині після обіду вісім німецьких вершників в'їхали до двору, де поралася мати. У неї у фартуці було бадилля якогось зілля. Мати вскочила в хату і сказала синові про біду. Олесь вискочив через вікно в жито і ярком подався до лісу. На столі зостався револьвер з поясом. Мати його захувала під зілля і зустрівся із увійшовшими німцями. Вона німецькою мовою відповіла, що сина в хаті немає, він ще з вечора покинув їх. Німці повірили і поїхали»⁹⁵. Ввечері брат Боліслава Мазяра Місціл повернув Шумському його речі і допоміг виїхати з Турчинки до Харкова⁹⁶. Ось так доля знов уберегла його від цілком імовірного кінця.

Газета «Вольний», що виходила у Житомирі. Травень 1918 року

⁹⁴ Див.: І. Ф. Курас, П. П. Овдієнко. О. Я. Шумський у роки Жовтня і громадянської війни: еволюція поглядів і політична діяльність // Український історичний журнал, 1990, № 12, с. 109.

⁹⁵ Краєзнавчий музей селища міського типу Нова Борова. Спогади Боліслава Мазяра. Записав Анатолій Юхименко, арк. 7.

⁹⁶ Там само.

Народження боротьбізму

Під час гетьманщини, як писав Шумський, ліве крило УПСР «підпільно від ЦК партії готує партійний переворот, і я в цьому беру активну участь. На 4-му парт[ійному] з'їзді ми досягаємо свого: захоплюємо ЦК в свої руки, викидаємо правих, розпускаємо стару партію і утворюємо пролетарсько-батрацьку партію боротьбістів, очищаючи її од есерівсько-народницьких пережитків»⁹⁷.

IV з'їзд УПСР нелегально відбувся у передмісті Києва 13–16 травня 1918 року. Після цього стався розкол, і ця партія ніколи вже не існувала як єдина організація. Ліві есери запропонували свою резолюцію, що стала першим документом, в якому ліва течія (згодом — боротьбісти) визначили свої позиції: «Непохитно прямувати до консолідації всіх революційно-соціалістичних сил, аби шляхом класової боротьби досягти остаточної перемоги соціалізму»⁹⁸. УПСР напередодні розколу, але її Центральний комітет обирають. До нього входить і Шумський⁹⁹.

До лівого крила УПСР належали Левко Ковалів, Гнат Михайличенко, Олександр Шумський, Василь Еллан-Блакитний, Антон Приходько, Андрій Заливчий, Панас Любченко та ін. Ця група складає керівництво партії. Водночас відбувається ідеологічна еволюція боротьбістів в бік комунізму. Обраний на згаданому з'їзді лівий ЦК¹⁰⁰ 3 червня 1918 року ухвалив постанову щодо тактики партії, яка тепер проводила нелегальну боротьбу проти гетьманщини. В таку боротьбу активно включився і Шумський. Крім того, у постанові головною причиною занепаду революції називалося нехтування Українською Центральною Радою соціальних питань, що і призвело до зростання впливу більшовиків в Україні¹⁰¹.

Як зауважив Іван Майстренко, резолюція, запропонована лівим крилом, себто боротьбістами, була першим документом, в якому вони чітко визначили власну позицію. Опозиційна частина ЦК УПСР стверджувала, що більшість чле-

⁹⁷ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 4.

⁹⁸ Чит. за: Бевз Т. А. Партія національних інтересів і соціальних перспектив. (Політична історія УПСР), с. 358.

⁹⁹ Там само.

¹⁰⁰ До складу того ЦК УПСР увійшли: Левко Ковалів, Андрій Заливчий, Гнат Михайличенко, В'ячеслав Лашкевич, Антон Приходько, Микола Шраг, Олександр Шумський — члени; Кузьма Корж, Микола Чечель — кандидати в члени ЦК. Микита Шаповал констатував: «Розкол став довершеним фактом. А ЦК через кілька днів сповістив, що розпускає УПСР і розпочинає нову реєстрацію членів, відповідних політиці ЦК. Так рухнула величезна партія української революції. Через рік після Установчого З'їзду, в травні 1918 р. — катастрофа. Соціалістів-революціонерів повно скрізь, а партії нема» (Чит. за: Т. А. Бевз. Партія соціальних перспектив і національних інтересів (Політична історія УПСР), с. 358, 359).

¹⁰¹ Див.: ЦДАГОУ, ф. 43, оп. 1, спр. 2, арк. 1.

нів партії вірить, що національне визволення українського народу є необхідною умовою для боротьби за його соціальне й політичне визволення, ліве крило недооцінює проблему національної держави, відмовляючись від ідеї її створення¹⁰².

3 червня 1918 року ЦК УПСР затвердив «Платформу УПСР (Розуміння сучасного моменту і тактика України)». З-поміж іншого у цьому програмному документі стверджувалося, що вимоги самостійності є зброєю в руках реакційної буржуазії, адже «не-

залежність держави не може бути гаслом трудового люду в його боротьбі, а лише тактичним засобом для досягнення всесвітньої федерації»¹⁰³. Ліва течія засуджувала похід більшовиків в Україну, відстоювала парламентський демократизм, визнаючи радянську форму влади умовно, лише в період загостреної класової боротьби. На це слід звернути особливу увагу. І не лише для того, щоб зрозуміти тогочасну позицію Олександра Шумського. Справа ще і в тім, що вже в той час і пізніше дехто стверджував, що ліва течія УПСР попросту копіює російських більшовиків. Очевидно, що так не було, і про це ще йтиметься.

У липні 1918 року було ухвалено рішення про відновлення тижневика видання «Боротьба». Газети під такою назвою боротьбісти одночасно видавали в Катеринославі, Чернігові, Херсоні, Миколаєві в інших містах, а київська «Боротьба» була центральним органом партії. За назвою свого друкованого партійного органа партія лівих есерів почала йменуватися «боротьбістами».

Розходження між лівим і правим крилом УПСР поглиблювались, що чітко відбила проведена 19–22 серпня 1918 року Всеукраїнська нарада емісарів УПСР. Її учасниками були губернські комісари Київщини, Волині, Поділля, Полтавщини, Харківщини, Херсонщини, Чернігівщини, а також головні емісари ЦК УПСР та секретаріату. Нарада визнала позиції всіх інших українських партій контрреволюційними. Водночас вона засуджувала тактику більшовиків і лівих есерів, які ігнорували національне питання, зокрема, українську проблему. Василь Еллан-Блакитний тоді наголосив: ми не можемо єднатись із цими парті-

Перша сторінка газети «Боротьба», що вийшла за редакцією Василя Елланського (Еллана-Блакитного), Олександра Шумського і більшовика Андрія Бубнова. Березень 1919 року

¹⁰² Див.: І. Maistrenko. Borot'bism: A Chapter in the History of the Ukrainian Communism. New York, 1954, p. 69.

¹⁰³ Цит. за: Т. А. Бевз. Партія соціальних перспектив і національних інтересів (Політична історія УПСР), с. 361.

ями, оскільки вони комуністи, а ми — соціалісти¹⁰⁴. Це були красиві слова, але об'єднуватися таки довелося.

Довелося відмовитися і від парламентської моделі державності. Це сталося на початку осені 1918 року. Підтвердженням цього є відозва «До Старшини, Студентів і Всієї трудової інтелігенції». У відозві боротьбісти вже не писали про парламентаризм, а однозначно констатували: «Влада повинна належати тільки пролетаріату і бідному селянству, організованому у Ради депутатів»¹⁰⁵.

Отже, поточна ситуація впливала на зміни у політичній лінії боротьбістів. Серед дослідників побутує думка, що зміну поглядів боротьбістів зумовила зміна характеру влади в Україні та переоцінка характеру самої революції. Остання, на переконання Шумського та його однодумців, набула рис соціальної спрямованості. Відтак вибудовувалася логічна схема: УПСР — партія селянства, селянство — рушійна сила революції — тяжіє до соціалізму, а ради і є формою соціалістичної влади. Така схема знайшла відбиття у резолюції ЦК УПСР (боротьбістів) під назвою «Єдиний національний фронт»¹⁰⁶. Не можна не зважати і на те, що кількісний склад усієї УПСР зменшився¹⁰⁷.

Саме Олександр Шумському судилося бути одним із авторів резолюції ЦК партії боротьбістів від 4 листопада 1918 року. В цьому документі йшлося про необхідність «класового збройного повстання» проти гетьманщини, про перехід влади до рук робітників і найбідніших селян, про «всесвітню революцію», про «диктатуру пролетаріату», а також про потребу зближення з «партіями революційного соціалізму», включно зі створеною під лєнінським контролем у Москві в липні 1918 року Компартією (більшовиків) України¹⁰⁸. Угоди лівих есерів з більшовиками в той час неодноразово мали місце, оскільки це відбувалось під час повстання проти режиму Павла Скоропадського та німецької військової адміністрації. Так, до складу Полтавського Військово-революційного комітету було включено Василя Еллана-Блакитного, а Київського — Олександра Шумського.

---

¹⁰⁴ Див.: І. Maistrenko. Borot'bism: A Chapter in the History of the Ukrainian Communism, p. 85.

¹⁰⁵ Цит. за: Т. А. Бевз. Партія соціальних перспектив і національних інтересів. (Політична історія УПСР), с. 374.

¹⁰⁶ Див.: Там само.

¹⁰⁷ В цей період — у кілька десятків разів, а власне боротьбістів, за їхнім визнанням, залишилося 600-700 осіб, хоча мережево вони охоплювали всю Україну. (Див.: Т. А. Бевз. Партія соціальних перспектив і національних інтересів (Політична історія УПСР), с. 375, 376). Напевно, названі цифри були не зовсім точними або виникли від неповного знання ситуації, оскільки боротьбістам дуже швидко вдалося кількісно і якісно відродити власні партійні структури.

¹⁰⁸ Див.: І. Ф. Курас, П. П. Овдієнко. О. Я. Шумський у роки Жовтня і громадянської війни: еволюція поглядів і політична діяльність // Український історичний журнал, 1990, № 12, с. 109.

Проти Директорії

Коли гетьманщину змінить Директорія, Олександр Шумський знов із ризиком для життя виявляє свої «яструбині» якості. Ось як він пізніше напише про це: «Після падіння гетьмана Директорія скликала в Києві з'їзд “Трудових Рад”, щоб отримати політичне схвалення та підтримку... Перебуваючи на нелегальному становищі, я пройшов на цей з'їзд і отримав слово під чужим прізвиськом, і розконспірував себе лише на трибуні, коли мене вже неможна було позбавити слова без політичного скандалу. Довго, однак, мені не вдалось говорити, — мене стягнули з трибуни, побили і засудили до розстрілу... По суті, за викриття політики Директорії. Проте мети було досягнуто, — з'їзд був розколотий і зірваний. А життя моє вціліло завдяки щасливій випадковості»¹⁰⁹.

Випадковість ця полягала в тому, що серед козацької варти у Шумського виявився знайомий, який і організував йому втечу. Цікаво, що така сама колізія (з арештом, присудом і втечею) трапиться із Шумським невдовзі в Ніжині, де він опинився після Києва¹¹⁰. Знов констатуємо неймовірну вдачу і талант, завдяки яким Шумський вчергове залишився живий.

Повернувшись на Київщину, він разом із більшовиками бере участь у створенні Київського губревкому і входить до його складу. А у грудні 1918 — січні 1919 років Шумський був головою спільного з більшовиками Ревкому «Ржищевської республіки», що підняв повстання проти Директорії в районі Ржищева. Саме цей Ревком, за словами Шумського, «вдарив своїм військом в тил Петлюри під Києвом, при наступі Антонова, розбив головний штаб Петлюри в Василькові і спричинивсь до розпорошення його армії»¹¹¹.

Радянська історіографія послідовно «кодифікувала» все те, що вважалося політичними «гріхами» боротьбістів. Наприклад, їхнє прагнення до парламентської демократії кваліфікувалось як потяг до «буржуазного парламентаризму»¹¹². Про небезпечний для життя Олександра Шумського виступ на «Трудовому конгресі» у січні 1919 року не згадувалось. Натомість боротьбістам переважно закидали, що вони разом з іншими «дрібнобуржуаз-

¹⁰⁹ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т. 4, арк. 44 зв. 22 грудня 1918 року газета «Трибуна» так писала про виступ Олександра Шумського: «З величезною експресією і помітним ораторським талантом оратор нападав на “пройдисвітів” з партій Директорії, проти яких “українська революційна демократія вестиме боротьбу не на життя, а на смерть”, і закликав до встановлення влади Рад» (Цит. за: І. Ф. Курас, П. П. Овдієнко. О. Я. Шумський у роки Жовтня і громадянської війни: еволюція поглядів і політична діяльність // Український історичний журнал, 1990, № 12, с. 109).

¹¹⁰ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 4.

¹¹¹ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 5.

¹¹² Див.: І. Ф. Курас. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. Киев, «Наукова думка», 1978, с. 237.

ними націоналістичними партіями» взагалі брали участь у виборах і засіданні «Конгресу»¹¹³. Хоча вже тоді, у січні 1919 року, більшовицькі керівники були задоволені розривом боротьбістів із «петлюрівським» Конгресом. Наприклад, у телеграмі заступника наркома закордонних справ Російської Федерації Льва Карахана від 30 січня 1919 року до ЦК КП(б)У мовилося стосовно боротьбістів: «Ми думаємо, що ними нехтувати не слід»¹¹⁴.

Проте найбільше боротьбістів і сучасні їм більшовицькі політичні актори, і ті, хто пізніше створював пробільшовицький історичний наратив подій 1917–1920 років, ненавиділи за те, що вони постійно вважали більшовиків неукраїнською силою, окупаційною партією гастролерів, і прагнули перебрати на себе керівництво. Справді, такі спроби були. У січні 1919 року боротьбісти, наприклад, створили «Головну раду революційних емісарів» (Центрревком), який вони розглядали як альтернативу проголошеному 29 листопада 1918 року Тимчасовому робітничо-селянському уряду на чолі з Георгієм П'ятаковим. У надрукованій декларації Центрревком проголошував, що цей уряд «не знайшов собі опори у робітничо-селянських масах України, тому що ніколи не був пов'язаний з ними. Його (себто уряду. — Ю. Ш.) тактика насадити на Україні Радянську владу з Росії...»¹¹⁵. Боротьбісти закликали українських робітників і селян об'єднуватись довкола «одного центру — Верховних революційних емісарів»¹¹⁶.

Проте Олександр Шумський і його однодумці і від цієї позиції змушені були відступити. На початку 1919 року делегація боротьбістського ЦК на чолі з Василем Елланом-Блакитним приїхала до Харкова для проведення переговорів із більшовицьким Тимчасовим робітничо-селянським урядом¹¹⁷. Свідченням інтенсивних переговорів між більшовиками та боротьбістами є, зокрема, телеграма від п'ятаковського уряду, що збереглася в архіві. Згідно з нею, 27 лютого 1919 року для переговорів до телефонного апарату запрошувалися Гнат Михайличенко, Олександр Шумський, Василь Еллан-Блакитний¹¹⁸. У ході перемовин боротьбісти зобов'язались розпустити Центрревком.

¹¹³ Там само, с. 238.

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ Цит. за: Там само.

¹¹⁶ Цит. за: Там само.

¹¹⁷ Цілком очевидно, що більшовики хотіли за допомогою цього уряду легітимізувати свою присутність в Україні. Зокрема, на це був спрямований маніфест від 29 листопада 1918 року, в якому йшлося про відновлення радянської влади в Україні. На цій підставі згодом Наркомат закордонних справ Російської Федерації у своїх нотах Директорії неодноразово заявляв, що в Україні відсутнє російське військо, а просто триває боротьба трудящих за радянську владу, двобій між Директорією і більшовицьким урядом, який має нібито повну незалежність. 24 січня 1919 року Тимчасовий уряд замість Георгія П'якова очолив Християн Раковський, який був прихильником Л. Троцького. 29 січня того самого року уряд було реорганізовано, він отримав назву «Рада Народних Комісарів УСРР». (Див.: В. Ф. Солдатенко. У пошуках соціальної й національної гармонії (ескізи до історії українського комунізму). Київ, Світогляд, 2006, с. 178, 179).

¹¹⁸ Див: П. І. Мяло. Громадсько-політична діяльність В. Еллана-Блакитного: еволюція світогляду. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, с. 94.

Слід вказати на ще один важливий аспект у діях боротьбістів на початку 1919 року. Пам'ятаючи про трагічні наслідки вторгнення війська Михайла Муравйова до Києва у січні 1918 року, а також прагнучи випередити більшовиків у звільненні міст і закріпленні своєї влади, вони на початку 1919 року докладають зусиль для створення української червоної армії. Саме із цією метою у на початку лютого Василь Еллан-Блакитний відвідав отамана Никифора Григор'єва (справжнє прізвище Серветник) у Кам'янці. Проте переговори, як і зусилля боротьбістів в цьому напрямку загалом, виявилися невдалими¹¹⁹.

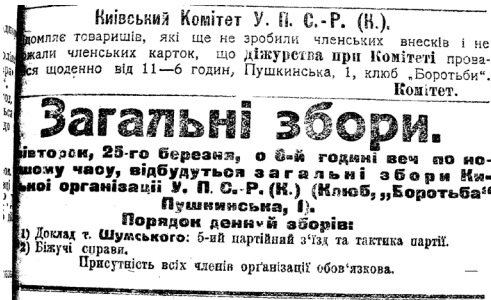
Тим часом ситуація все ще нестабільна, Київ переходить з рук до рук. Шумський згадував про це так: «При відступі Радвлади з Києва я залишився для роботи у підпіллі і керував повстанською роботою проти Денікіна і Петлюри. Знаходився спочатку у самому Києві, потім деякий час у Вінниці, а потім у Житомирі. Тут мною була скерована відірвана від військ Петлюри військова група Волоха по тилах Денікіна в район Вінниці—Умані—Цвітка»¹²⁰. Денікінська влада протрималась в Україні менше чотирьох місяців і була ліквідована переважно боротьбістськими та махновськими повстанцями.

---

¹¹⁹ Див.: Там само.

¹²⁰ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т. 4, арк. 36.

Не дати загнати себе в «куток»

Оголошення у газеті «Боротьба» про збори Київської організації УПСР, на яких доповідь робив Олександр Шумський. Березень 1919 року

У 1919 році Олександр Шумський відіграє дедалі більшу роль в політичному житті. На зборах Київської організації боротьбістів 15 лютого 1919 року він вперше публічно декларує ідею об'єднання з більшовиками. Він зазначає, що впродовж нетривалого часу УПСР двічі піднімала в Україні повстання, й обидва рази успішно. Проте першого разу цим скористалася Директорія, а вдруге при владі

опинилися комуністи. Шумський моделював подальші стратегії УПСР.

Це може бути боротьба за владу, тобто боротьба проти комуністів. І це може бути для боротьбістів продовження «партійного животіння», а це навряд чи правильно, оскільки сенс існування партії — у виборюванні влади в Україні. Однак, як же можна боротися з комуністами, оскільки це акція цілком контрреволюційна? І ось висновок: «Значить, для недопущення контрреволюції необхідна з нашого боку найщиріша та найрішучіша підтримка комуністів»¹²¹. Проте керівництво боротьбістів ці ідеї Шумського не підтримує, оскільки воно не довіряє більшовикам. Керівники КП(б)У також не поспішають вітати злиття боротьбістів з їхньою партією, оскільки це можна було би розцінити як визнання комуністами їхньої ідеології та політики.

В цей час Шумському знов довелося виступати у справах, пов'язаних із земельним питанням. Саме він був основним доповідачем і автором резолюції із земельного питання на Київському губернському з'їзді Рад 27 лютого 1919 року. Він виступав із великою, посутньою промовою із цього питання на III Всеукраїнському з'їзді Рад, що розпочався 6 березня у Харкові. При цьому Шумським (вірний, як завжди, своєму критичному тонові) висунув чимало зауважень і пропозицій до «Положення про землеустрій», що його вносив на розгляд тодішній наркомзем України Володимир Мещеряков. Із цього приводу навіть створили спеціальну комісію, до якої разом із представниками КП(б)У увійшов і Шумський.¹²²

¹²¹ Чит. за.: П. І. Мяло. Громадсько-політична діяльність В. Еллана-Блакитного: еволюція світогляду. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, с. 97.

¹²² Див.: І. Ф. Курас, П. П. Овдієнко. О. Я. Шумський у роки Жовтня і громадянської війни: еволюція поглядів і політична діяльність // Український історичний журнал, 1990, № 12, с. 112.

До речі, про представництво боротьбістів у керівних структурах. На III Всеукраїнському з'їзді Рад у березні 1919 року Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет був сформований на двопартійній основі — 90 комуністів і 10 боротьбістів. Серед них був і Олександр Шумський¹²³.

Як представник боротьбістів він входить до редакції газети «Комуніст» — органу ЦК КП(б)У. Постановою Політбюро від 12 червня його вводять до складу Галицького бюро цієї партії. У липні-серпні він очолює Наркомат освіти. Пізніше він напише і такі слова: «В радянській роботі я був наркомпросом у 1919 році...»¹²⁴. Йдеться про включення Шумського до уряду під керівництвом Християна Раковського.

Разом із тим 1919 рік і початок 1920 року стали для Шумського та його однопартійців вирішальною спробою змодельювати «свою» Україну, зреалізувати власний державний проект, у якому саме боротьбісти відігравали би ключову роль. Напевно, більше ніколи, крім згаданого періоду, боротьбісти не дошкуляли так більшовикам. І тут була логіка. За визнанням більшовицьких ідеологів, саме в цей час існував «певний національний відрив партії й радянського апарату від українського суспільства»¹²⁵.

Що стояло за евфемізмом «національний відрив»? Навесні 1919 року КП(б)У нараховувала 36 тисяч членів, з яких на Донбас припадало 10 тисяч, на Харків і Катеринослав — по 5 тисяч. Донецькі робітники були переважно приїжджі з Росії. В сільських губерніях України більшість у партійних організаціях становили тоді євреї, до яких селяни ставились вороже, особливо на Правобережжі. Велика кількість відповідальних працівників була надіслана з Росії (із 316 скерованих ЦК КП(б)У на місця працівників 50% приїхали з Росії)¹²⁶. Всі ці діячі, до яких додалася велика кількість різноманітних авантюристів, не просто не розуміли специфіки України, а були апріорно антиукраїнські налаштовані. Ось чому боротьбісти були переконані, що без них більшовики приречені на провал, вони не зможуть керувати Україною, а особливо її сільською частиною.

Як відомо, у березні 1919 року на III Всеукраїнському з'їзді Рад у Харкові було прийнято Конституцію УСРР¹²⁷ — першу радянську Конституцію України. В її основу — і це всім очевидно — поклали Конституцію Російської Федерації. Боротьбісти намагаються внести поправки, зокрема, про те, щоб був гарантований захист національної культури за умов політичних перетворень, забезпечена рівноправність усіх націй, що живуть в Україні. Ще одна важлива

¹²³ Див., наприклад: Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919). Збірник документів і матеріалів. Київ, Видавництво АН УРСР, 1962, с. 101.

¹²⁴ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 5.

¹²⁵ М. М. Попов. Нарис історії Комуністичної партії (більшовиків) України. 2-е видання. Харків, видавництво «Пролетарій», 1929, с. 184.

¹²⁶ Див.: Іван Майстренко. Історія Комуністичної партії України, с. 62.

¹²⁷ 6 січня 1919 р. Українську Радянську Республіку (УСР) переіменовано на Українську Соціалістичну Радянську Республіку (УСРР). Ця назва збережеться до січня 1937 р.

пропозиція: затвердити положення, що Україна є Республікою Рад, яким належить влада у центрі і на місцях. Майже всі пропозиції, поправки, зауваження боротьбістів були відхилені.

Соціалістична революція і диктатура пролетаріату — ці аксіоматичні для більшовиків положення покладено в основу Конституції, яка гарантувала права і свободи лише трудовим масам, «усуваючи від користування цими правами панівні класи і приєднані до них по своїй політичній позиції суспільні групи»¹²⁸. Проголошуючи рівні національні права трудящих, Конституція жодного слова не містила щодо проблеми мов.

3–11 березня 1919 року у Харкові відбувся V з'їзд УПСР, на якому остаточно завершився партійний розкол. Олександр Шумський виступив з доповіддю про стан і тактику партії. Саме на цьому з'їзді партію переіменували. Тепер вона мала назву «УПСР (комуністів)». В резолюції, ухваленій по доповіді Шумського, зазначалося, що «комуністичний характер теперішньої революції ставить умовами її успіху утвердження диктатури пролетаріату, що краще всього здійснюється шляхом встановлення влади Рад, і координування революційних дій пролетаріату окремих націй і держав шляхом зосередження їх навколо одного комуністичного центру»¹²⁹. Проте більшовики з КП(б)У, не рахуючись із політичною кон'юнктурою і негативними для них наслідками політики «воєнного комунізму» (тобто в першу чергу невдоволенням українських селян), не хотіли нікого допускати до «комуністичного центру», навіть заборонили призначати на відповідальні посади в радах представників лівих партій¹³⁰.

Неможливість сформувати свої владні управлінські структури, створити своє збройне опертя призводить до наростання кризи серед боротьбістів. Дехто з їхніх керівників (зокрема, Вячеслав Лашевич, Сергій Пилипенко, Андрій Хвиля) та низка рядових членів партії в індивідуальному порядку вступають до КП(б)У¹³¹. Олександр Шумський не вітає цього¹³². Він шукає вихід із такої ситуації. Влітку 1919 року він знов повертається до своїх пропозицій про об'єднання з більшовиками: він наполягає на цих ідеях на засіданнях

¹²⁸ Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ, Філософська і соціологічна думка, 1992, с. 226.

¹²⁹ Цит. за: ЦДАГОУ, ф. 43, оп. 1, спр. 19, арк. 3.

¹³⁰ Саме таке рішення ухвалив III з'їзд КП(б)У, що відбувся у Харкові 1–6 березня 1919 р. У Москві зрозуміли недоцільність таких настанов і «підкоригували» місцевих більшовицьких ортодоксів: ЦК РКП(б) 25 березня 1919 р. скасував згадане рішення.

¹³¹ Див.: П. І. Мяло. Громадсько-політична діяльність В. Еллана-Блакитного: еволюція світогляду. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, с. 99.

¹³² Ось як позначить особливу тодішню позицію Шумського боротьбіст Юрій Войцехівський. В одному з протоколів його допиту у 1937 р. записано: «Після встановлення радянської влади у Вінниці Хвилю було обрано секретарем губкому КП(б)У, і [він] десь двічі заходив до мене..., і переконував мене негайно подати заяву про прийняття до лав комуністичної партії, заявляючи, що це буде більш дальновидно, ніж думає Шумський...» (ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475, т. 3, арк. 36).

ЦК УПСР (комуністів) у червні та липні. І знов наштотується на нерозуміння своїх колег¹³³.

Вони вказують на те, що у більшовиків слова і обіцянки розходяться із тим, що вони роблять. Наприклад, 1 червня 1919 року Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет (ВЦВК) у Москві затвердив декрет про військовий союз радянських республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії для боротьби проти імперіалістів. Ще перед цим, 19 травня 1919 року, Олександр Шумський від імені своєї партії заявив про підтримку об'єднання військових сил республік. Проте через десять днів газета «Боротьба» писала, що ухвалення військово-політичного союзу — це «небезпечний експеримент», а після опублікування згаданого декрету ВЦВК виступила із статтю «До реставрації великої Росії»¹³⁴.

Боротьбісти намагалися відкоригувати цей декрет через очевидну несамо-стійність місцевих структур управління, повністю залежних від московського центру. І йшлося не лише про управлінські органи. Боротьбісти бойкотували ліквідацію Українського фронту (передбачену наказом Реввійськради Російської Федерації від 4 червня 1919 року), вимагали, щоб «Українська Червона Армія була якомога більше автономною як економічно, так і стосовно виявлення ініціативи командування УСРР»¹³⁵. Михайло Полоз від імені боротьбістської фракції на пленарному засіданні ВУЦВК 6 серпня 1919 року виступив проти передачі функцій наркома військових справ України Реввійськраді Росії. Боротьбісти прагнули довести, що вони самі здатні розв'язувати місцеві, в тому числі військові, справи. Виступи проти задекларованого декретом від 1 червня 1919 року об'єднання фінансових органів, залізничного управління і господарства з боку боротьбістів повторюватимуться і в майбутньому, але жоден із них не закінчиться успішно.

14 червня 1919 року фракція боротьбістів внесла на розгляд ВУЦВК свій проект декларації з питання об'єднання радянських республік. У цьому документі була спроба послабити московський централізм і висувалось гасло «Світової федерації радянських республік». Однак на засіданні Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) проект боротьбістської резолюції було відкинуто. Хоча боротьбісти попереджали, що «формула большевикомуністов... дозволяє під виглядом стратегічно-військового об'єднання проводити політичні державно-націоналістичні тенденції російського реставраторства, що погрожує новим вибухом сепаративного національного шовінізму на Україні»¹³⁶.

¹³³ Див.: І. Ф. Курас, П. П. Овдієнко. О. Я. Шумський у роки Жовтня і громадянської війни: еволюція поглядів і політична діяльність // Український історичний журнал, 1990, № 12, с. 110, 111.

¹³⁴ Див.: І. Ф. Курас. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине, с. 256, 257.

¹³⁵ Див.: Там само, с. 257.

¹³⁶ Цит. за: П. І. Мяло. Громадсько-політична діяльність В. Еллана-Блакитного: еволюція світогляду. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, с. 107.

Більшовики не поспішають ні з ким об'єднуватись. І тоді боротьбісти розпочинають об'єднання політичних сил, на якому вперто наполягає Шумський, дещо в іншому напрямку. 6 серпня 1919 року УПСР (комуністів) об'єднується з УСДРП (незалежних — лівих). Після об'єднання боротьбісти змінюють назву своєї партії. Тепер це «Українська Комуністична Партія (боротьбістів)». Шумський — один із провідних її фундаторів разом із Гнатом Михайличенком, Левком Ковалівим, Михайлом Полозом, Панасом Любченком, Михайлом Панченком та іншими.

Саме Олександр Шумський доповідає про об'єднання партій на засіданні ВУЦВК 6 серпня 1919 року¹³⁷. Він насамперед наголошує на тому, що боротьбісти прагнуть концентрації комуністичних сил в Україні, а більшовики сповідують іншу лінію: «Комуністи-більшовики думали, що вони проведуть свою тактику на Україні також, як і в Росії, цебто шляхом загнання окремих партій в кутки. З самого початку ми зазначили, що на Україні повинен бути шлях боротьби зовсім инакший, і, як показало майбутнє, ми були праві. Тактика комуністів-більшовиків — загнання окремих партій в кутки — привела до різних помилок»¹³⁸.

Разом з тим Шумський наполягає на тому, що «у пролетаріату України повинна бути одна партія», що об'єднання з незалежниками — це «перший крок об'єднання комуністичних сил України»¹³⁹. Нарешті, Шумський зупиняється на головних відмінностях між боротьбістами і більшовиками: по-перше, це тактика аграрної політики; по-друге, це взаємовідносини радянських республік («комуністи-більшовики визнають взаємовідношення безпосереднє, ми ж через осередки певних окремих республік»); по-третє, в поглядах на розвиток української культури. А завершив промову Шумський так: «Ці трі різниці виправдані добре подіями, і нова партія проведе комуністичну революцію на ґрунті перегрупировки пролетарської роботи і концентрації сил»¹⁴⁰.

На всі критичні та різкі заяви Шумського Христян Раковський відповідає, що в цей момент, «коли на революцію йде з одного боку Петлюра, з другого вся інша навалоч, котрі хочуть нас задушити, будьте обережні, щоб вами не були збільшені контрреволюційні сили»¹⁴¹. Крім цього, як це часто повторюватиметься у майбутньому, більшовицький прем'єр пропонує боротьбістам «потерпіти» з вимогами у сфері культури і мови: «Українські елементи пролетаріату — це потенціальна сила, величезна потенціальна сила, але поки що влада повинна належати міському пролетаріату, тому ми мусимо поставити і його мову, мову московську, на перше місце»¹⁴².

---

¹³⁷ У Києві. Засідання Центрального Виконавчого Комітету // Боротьба (Київ), 1919, 7 серпня.

¹³⁸ Цит. за: Засідання Центрального Виконавчого Комітету. Об'єднання партій У.С.-Р.К.(б) і У.С.-Д. Нез. Лівих // Боротьба (Київ), 1919, 8 серпня.

¹³⁹ Там само.

¹⁴⁰ Там само.

¹⁴¹ Там само.

¹⁴² Там само.

Це — літо 1919 року. Розпал денікінського наступу, і боротьбісти є однією з основних сил у підпільній боротьбі. Тим не менше ще 2 серпня ЦК КП(б)У ухвалює таке рішення: «Українські соціалісти-революціонери: не виключаючи їх з уряду, ніяких поступок їм не робити; у пресі розпочати кампанію, викриваючи дрібнобуржуазний характер партії; вимогу представництва у Раду Оборони (УСРР) відхилити. Грошей їм, в тому числі і на підпільну роботу, не давати»¹⁴³. 13 серпня 1919 року засідання Політбюро ЦК КП(б)У підтверджує цитоване рішення та ухвалює продовжити попередню тактику стосовно боротьбістів, «не роблячи їм жодних поступок і відхиляючи їх ультиматуми. Грошей на нелегальну роботу не давати, на легальну видавати за встановленими Ц.К. нормами. Колегію Наркомосу залишити у складі: Шумського, Салька і Гопнер, решту мобілізувати»¹⁴⁴.

Не бажаючи входити в повну залежність від більшовиків, ЦК УКП (боротьбістів) 28 серпня 1919 року скеровує меморандум до найвищої керівної інстанції компартій всього світу — Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу. Він містить інформацію про створення нової партії та прохання прийняти партію до Комінтерну. Олександр Шумський брав участь у підготовці цього листа, який, без сумніву, відбивав вже висловлену ним політичну позицію. «Досвід дальшого перебігу в розвитку пролетарської революції на Україні, практична участь у насаджуванні в ній радянської влади на її нещасний вислід, загострили в лавах українських комуністичних сил свідомість всієї якнайглибшої необхідності єдиного комуністичного центру, що органічно впливає зі всієї суми соціально-економічних умов й особливостей України... Врахування цього досвіду, гідне розуміння чергового і найголовнішого завдання розвитку революції на Україні і призводять до злиття двох відділів українських комуністичних сил в єдину українську комуністичну партію (боротьбістів), котра бере на себе керування українським комуністичним рухом і його представництво в лавах третього Інтернаціоналу»¹⁴⁵.

Боротьбісти створили Закордонне бюро, яке було їхнім представництвом при Виконкомі Комінтерну, а найближчий соратник Шумського, Василь Еллан-Блакитний, представляв боротьбістів. Вони прагнуть бути рівними з більшовиками на міжнародному рівні і саме на цьому рівні вголос заявляють про себе. Так, вони разом з комуністами всіх країн, вони з Москвою, але вимагають окремого, незалежного статусу.

Олександр Шумський разом із Михайлом Полозом (він із другої половини літа 1919 року був у Москві та брав участь у перемовинах із Виконкомом Комінтерну щодо прийому боротьбістів до цієї організації) стає співавтором

¹⁴³ Цит. за: Ю. Шаповал. Людина і система (Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні), с. 13.

¹⁴⁴ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 82.

¹⁴⁵ Цит. за: М. О. Фролов. Компартійно-радянська еліта в УСРР (1917–1922 рр.): становлення і функціонування, с. 136, 137.

важливого проекту, запропонованого боротьбістами Виконкому Комінтерну. Йдеться про проект Конституції Федерації Радянських Республік. По суті йшлося про конфедеративне міждержавне утворення. Були відсутні згадки про загальнофедеративне громадянство і столицю федерації, що відбивало тодішні ілюзорні уявлення про перспективи початку революції у країнах Центральної та Західної Європи. Характерно, що в проекті центр федерації отримував помітно менше повноважень, і детально було розписано процедуру вихода окремих республік зі складу об'єднання. Було ще чимало положень, які контрастували з тим, що буде згодом, у грудні 1922 року, зафіксовано у Договорі про створення СРСР¹⁴⁶.

Зрозуміло, ні про який вступ окремих українських комуністичних сил до Комінтерну, ні про реалізацію боротьбістської державної моделі не могло йтися. До того ж більшовики вже мали план ліквідації УКП (боротьбістів) шляхом їхнього «саморозпуску».

Проте більшовикам, що, як відомо, контролювали Комінтерн, було над чим замислитися. Боротьбісти вперто «гнули» власну лінію та ще й намагалися згуртувати ліві українські партії навколо свого організаційного центру: «Боротьба з гетьманщиною і Директорією рука об руку з комуністами-більшовиками України, глибоке розуміння всієї небезпеки існування двох комуністичних центрів на Україні змушує організаційно ідеологічне ядро українських комуністичних сил (комуністів-боротьбістів) закликати й до утворення міжпартійного радянського центру в момент повстання й до організаційного злиття з комуністами-більшовиками в березні 1919 р. Ця найнагальніша необхідність утворення єдиного комуністичного центру на Україні не була збагнута й не оцінена комуністами-більшовиками України»¹⁴⁷.

---

¹⁴⁶ Докладніше див.: Сергей Гирик. Вообразить союз иначе: Всемирная федерация советских республик в видении Украинской коммунистической партии (боротьбистов) // Конструирова «советское»? Доклады научной конференции студентов и аспирантов, 20–21 апреля 2012 года. Санкт-Петербург, Издательство Европейского университета, 2012, с. 9–22.

¹⁴⁷ ЦДАГОУ, ф. 43, оп. 1, спр. 50, арк. 2.

Нарком освіти: рік 1919-й

У деяких публікаціях говориться про те, що Олександр Шумський у 1919 році був лише членом Колегії Наркомату освіти УСРР¹⁴⁸. Тим часом він сам у автобіографії (яку вже було цитовано вище) і в газетних публікаціях вказує на те, що працював наркомом освіти у більшовицькому уряді.

Це було одним із виявів того компромісу, на який більшовики змушені були таки піти, зважаючи на реальний вплив боротьбістів та на їхні постійні спроби представляти інтереси не лише величезної маси селян, а й справжнього українського комунізму (а не того, що його принесли в Україну більшовики). Після численних дискусій на початку квітня 1919 року представника фракції боротьбістів (вся фракція 10 осіб) Михайла Полоза було введено до складу Президії ВУЦВК, а також до колегії газети «Вісті» — друкованого органу ВУЦВК. 8 квітня 1919 року ЦК РКП(б) своєю телеграмою наполягає на включенні представників українських есерів до уряду. Проте, як точно зауважував один дослідник, не можна трактувати аж надто широко кордони цієї угоди з боротьбістами¹⁴⁹. Це й справді так, оскільки Володимир Ленін вже 18 квітня у телеграмі Християну Раковському писав: «Щодо есерів раджу ні в якому разі не давати більше трьох і тримати цих трьох під пильним наглядом більшовиків, а якщо не погодяться — їм же гірше, ми будемо у вигаші»¹⁵⁰.

10 травня 1919 року Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення виділити боротьбістам посади народних комісарів освіти, фінансів, юстиції, а також посади заступників наркомів в інших наркоматах і місця у ВУЧК і Реввійськраді України. 12 травня ВУЦВК затвердив боротьбістів Михайла Лебединця — наркомом юстиції, Гната Михайличенка — наркомом освіти, М. Литвиненка — наркомом фінансів. Представників боротьбістів також було призначено заступниками наркомів продовольства, внутрішніх справ і голови Уккранаргоспу¹⁵¹.

Ось так, за ленінським визначенням, «під пильним наглядом більшовиків», наркомом освіти недовго довелося попрацювати Гнату Михайличенку¹⁵², зго-

¹⁴⁸ Див., наприклад: І. Ф. Курас, П. П. Овдієнко. О. Я. Шумський у роки Жовтня і громадянської війни: еволюція поглядів і політична діяльність // Український історичний журнал, 1990, № 12, с. 111.

¹⁴⁹ Див.: І. Ф. Курас. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине, с. 274.

¹⁵⁰ В. І. Ленін. Телеграма Х. Г. Раковському // Повне зібрання творів. Т. 50. Київ, Видавництво політичної літератури України, 1975, с. 282, 283.

¹⁵¹ Див.: І. Ф. Курас. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине, с. 275.

¹⁵² Доля Гната Михайличенка склалася трагічно. Разом із Володимиром Затонським і Олександром Шумським він вирушив через польський кордон, щоби підняти повстання серед галицьких селян. У листопаді 1919 р. він і ще один літератор-підпільник, Василь Чумак, був схоплений в Києві

дом Михайлові Панченку (він, до речі, був противником об'єднання боротьбистів з КП(б)У і не увійшов до більшовицької партії), а потім і Олександр Шумському. У протоколі засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 13 серпня 1919 року, на якому обговорювалось питання тактики стосовно боротьбистів, йдеться про склад Колегії Наркомоса і ім'я Шумського називається першим, що зазвичай робили, коли йшлося про «першу особу» якоїсь керівної структури¹⁵³.

Вже той перший досвід роботи Шумського в Наркоматі освіти став для нього добрим уроком і серйозним сигналом. Йдеться насамперед про внесений Шумським у серпні 1919 року проект декрету про сприяння розвитку культури українського народу. Цей проект мав затвердити Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет.

Пропозиції, що їх містив проект, зводились до запровадження навчання українською мовою в тих місцевостях, де переважає українське населення. Там, де компактно мешкають представники інших національностей, передбачалось запровадити навчання мовою тієї національності, для якої утворювалась школа. Визначення мови навчання мало відбуватись через органи Наркомату освіти. Окрема увага зверталась на необхідність підготовки відповідних кадрів, здатних реалізовувати таку навчальну політику, а також на потребу відповідної літератури та приладів для навчання. Як підкреслювалось у проекті, «в непланомірний та хаотичний зріст українського книжкового ринку належить внести організованість і планомірність, які приведуть до широкого розвитку і розповсюдження, як оригінальних продукцій української народної творчості, так і перекладної літератури по всіх питаннях і галузях знання»¹⁵⁴.

Проект був опублікований 2 серпня 1919 року у київській газеті «Боротьба», а наступного дня газета вмістила передову статтю, що пояснювала нагальну потребу декрету. Було згадано «попередню добу примусової русифікації», що зробила міста центрами російських національних форм культури. Після взяття більшовиками влади ця ситуація не перемінилася кардинально, а політичне керівництво зосередилось в руках «представників російського чи зросійщеного пролетаріату, не знайомих з психологією і умовами життя головних мас сільського зпролетаризованого населення і с[ільсько]-г[осподарського] пролетаріату. Це утворило фактичну упривележованість російських національних форм культури, при декларуванні рівноправності, і не могло не відбитися почуттям вирванності, почуттям сипучості ґрунту під ногами деяких центральних органів радянської влади...»¹⁵⁵.

денікінцями і знищений (докладніше див.: Микола Самусь. Троє. Василь Чумак, Андрій Заливчий, Гнат Михайличенко. Критико-біографічні нариси. Харків, видавництво «Книгоспілка», 1928; В. Гадзінський. Гнат Михайличенко. Біографічний нарис // Життя і революція, 1928, № VI).

¹⁵³ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 82.

¹⁵⁴ Проект декрету про сприяння розвитку культури українського народу, який вноситься Наркомом Освіти т. Шумським на затвердження в найближчому засідання Всеукр. Центр. Викон. Коміт. // Боротьба (Київ), 1919, 2 серпня.

¹⁵⁵ На шляху до розв'язання «національного питання» // Боротьба (Київ), 1919, 3 серпня.

До всього цього, на думку авторів статті, додалися нетактовні виступи представників більшовицької влади в Україні, які «ще більше роздухали національні антагонізми» та дали супротивникам підстави для обвинувачень в тому, що більшовики в Україні є «кацапською» (тобто російською) владою. Вихід із такого становища, як зазначалося у статті, може бути знайдений або на шляхах формулювання програми для країни, що була об'єктом національного поневолення (а таку програму має саме партія боротьбістів), «або коли б до керування справою революції на Україні були притягнені місцеві пролетарські комуністичні сили в кількості, яка забезпечувала би фактичний вплив сільського і сільсько-господарчого пролетаріату України на будівничу роботу»¹⁵⁶.

Саме тому прийняття декрету про сприяння розвитку української культури могло б стати першим кроком до встановлення фактичної рівноправності націй, могло б «усунути елементи розриву пролетаріату України по національному принципу, вирвати гасло “національного визволення” з рук реакції».¹⁵⁷

Колегія Наркомату освіти п'ятьма голосами її членів-більшовиків проти трьох членів-боротьбістів не прийняла проект декрету¹⁵⁸. І справа полягала не в тому, що більшовики недооцінювали національне питання. Вони за декретом оразу побачили політичний підхід Олександра Шумського та його соратників: керувати Україною більшовики не зможуть і не повинні без залучення місцевої етноеліти. Однак під час обговорення на засіданні Колегії Наркомосу про це відверто не говорилося. Натомість було висунуто аргумент, з яким Шумському доведеться ще неодноразово стикатися: «Видання декрету про захист однієї національної культури є зайвим, оскільки не підіймається питання про культури інших національностей»¹⁵⁹.

Шумський з притаманною йому впертістю вирішує поборотися за декрет і вносить його проект вже від свого імені для затвердження ВУЦВК УСРР. Його підтримує так звана комісія п'ятдесяти (назва походить від кількості членів комісії). Вона була створена влітку 1919 року рішенням Всеукраїн-

„ДОМ ОСВІТИ“
(Літ.-просвіт. гуртожиток) В-Бордичівська Ч. 38

В Засідло 16-го листопада 1919 р.
о 6-й годикі вечера
відбудеться

ЛЕКЦІЯ

Члена Центрального Комітету
Української Комуністичної Партії (боротьбістів),
бувшого Народнього Комісара Освіти **У. С. Р. Р.**

тов. Шумського

на тему:
Федерація Соціалістичних Республік і місце в ній Радянської України.

Вхід безплатний.
Лекцію організовує Милівська Організація
У. С. Р. Р. (боротьбістів) м. Житомира.

Оголошення про лекцію Олександра Шумського в житомирській газеті «Пролетарська боротьба». 15 листопада 1919 року

¹⁵⁶ Там само.

¹⁵⁷ Там само.

¹⁵⁸ В колегії комісаріату Освіти // Боротьба (Київ), 1919, 3 серпня.

¹⁵⁹ В Наркомосі // Боротьба (Київ), 1919, 4 серпня.

ського з'їзду волосних виконкомів і контролювала діяльність місцевих рад. На засіданні комісії проект, внесений Шумським, було обговорено, члени комісії «приводили яскраві ілюстрації боротьби з українськими формами культури деяких представників радянської влади на місцях і наслідків цієї боротьби»¹⁶⁰ та висловилися за внесення проекту декрету на затвердження ВУЦВК.

Проте ВУЦВК УСРР проект Шумського не затвердив. До певної міри цьому завадив і наступ військ генерала Антона Денікіна (він захопив територію України до вересня 1919 року), а ще більше — небажання представників РКП(б) і КП(б)У ділитися з кимось владою і надто серйозно сприймати національне питання, яке для них завжди було підпорядкованим інтересам «світової революції».

---

¹⁶⁰ Проект декрету про сприяння розвитку культури Українського народу в комісії п'ятидесяти // Боротьба (Київ), 1919, 7 серпня.

«Самоліквідація» як ліквідація

Тим часом боротьбісти з їхньою націонал-комуністичною ідеологією перетворилися на серйозну силу, що претендувала на політичну гегемонію в Україні. Протистояння з більшовиками поступово вступало у вирішальну фазу. Іван Майстренко зауважував: «Якщо всі ліві політичні течії, що брали участь в українській революції по радянському боці, розставити за їх питомою тоді політичною вагою, то це виглядало б так: 1) Комуністична партія (більшовиків) України — КП(б)У, 2) Українська Комуністична Партія (боротьбістів), 3) Українська Комуністична Партія — укапісти, 4) Анархісти (Махновського напрямку), 5) Українська Партія Лівих Соціалістів-Револьюціонерів (борбістів) та 6) інші — дрібніші групи (максималісти, революційні комуністи тощо). Не згадуємо тут єврейських лівих угруповань — Комуністичний Бунд, Єврейська Комуністична Партія (ЄКП), що, як і всі інші, перелічені вище партії (крім анархістів) влились пізніше в КП(б)У»¹⁶¹.

Кажуть, що політика це — мистецтво можливого. Схоже, боротьбісти вважали: політика — мистецтво неможливого. На початку 1919 року вони пішли на співпрацю з більшовиками, брали участь у антиденікінському підпіллі та в організації партизанського руху в Україні. 11 грудня 1919 року було створено Всеукраїнський революційний комітет під головуванням Григорія Петровського. До складу комітету від боротьбістів включили Григорія Гринька. Ось що напише згодом про цей період один із найактивніших радянських пропагандистів, історик Марк Волін: «Не переживши ще своїх дрібнобуржуазних, зокрема націоналістичних забобонів, боротьбісти все ж таки за цей період ще більше підходять до пролетарської партії»¹⁶². Проте чимало фактів засвідчують, що цей «підхід» не був аж таким простим.

Наприклад, Всеукрревком затвердив «Тимчасове положення про організацію Радянської влади на Україні». Почалося створення мережі ревкомів по всій Україні, що стали інструментом насадження більшовицької влади. Вже 30 грудня газета «Боротьба» констатує, що пролетаріат України не має «політичного, адміністративного і законодавчого центрів», а ревкоми є чужими інтересам робітників і селян¹⁶³. У своєму інтерв'ю газеті «Боротьба» Григорій Гринько заявив, що «фактично нині на Україну розповсюджуються апарати, органи і осередки влади, пов'язані матеріально та ідейно за своїм складом із системою

¹⁶¹ Іван Майстренко. Боротьбізм. Історія однієї течії українського комунізму. Мюнхен, Б. р., с. 1.

¹⁶² М. Волін. Історія КП(б)У в стислому нарисі. Третє, перероблене й доповнене видання. Харків, видавництво «Пролетар», 1932, с. 126.

¹⁶³ Див.: І. Ф. Курас. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине, с. 251.

Радянської влади у Великоросії», в чому є «серйозна небезпека»¹⁶⁴. Боротьбісти висувають вимогу негайної заміни ревкомів радами, вимогу «самостійної організації Радянської влади на Україні» з опертям «на внутрішні сили».

У жовтні 1919 року з'явився надзвичайно цікавий документ — тези «Про партію боротьбістів» більшовика Андрія Бубнова. Їх мали обговорювати на нараді ЦК КП(б)У. У цих тезах боротьбістам у провину ставиться, зокрема, хитання, що, на думку автора, виявилися, по-перше, в орієнтації «на внутрішні українські сили», що насправді означало «відстоювання самостійності під прикриттям словесного визнання федерації»¹⁶⁵. По-друге, Бубнов констатував постійну опозицію боротьбістів у земельній і продовольчій політиці більшовиків (напевно, він хотів, щоби боротьбісти схвалювали насильство і реквізиції, якими відзначалась політика «воєнного комунізму»). Нарешті, по-третє, Бубнов критикував боротьбістів за намагання об'єднатися з іншими політичними силами (йшлося про незалежників) і «у прагненні так званої Української комуністичної партії, що утворилася, відгородитися від К.П.У., зображуючи її “москальською” партією переважно, а себе — єдиною представницею українського пролетаріата “села і міста”»¹⁶⁶.

Бубнов пропонував виправити помилки більшовиків стосовно боротьбістів. До цих помилок він відносив те, що у березні 1919 року боротьбістам відмовили у злитті з більшовиками, а у травні представників боротьбістів включили до уряду: «Необхідно не лише не підтримувати організаційного самостійного існування боротьбізму, а й всіма заходами прагнути до якомога більшого організаційного зникнення цієї партії як самостійного цілого»¹⁶⁷. Цього, як вважав Бубнов, можна домогтися, підштовхуючи боротьбістів до об'єднання з КП(б)У. В процесі цього всіх, «хто хитається», слід залишити поза комуністичними лавами, а «краща, справді комуністична частина» боротьбістів має увійти до КП(б)У. Завершувалися тези твердженням про те, що права представництва боротьбістам у III Інтернаціоналі не слід надавати, оскільки «це буде кроком неправильним і шкідливим для розвитку комунізму на Україні»¹⁶⁸.

У листопаді 1919 року боротьбісти декларують: «Залишається або “єдина невідільна робоче-крістьянська Росія”, як це вигукують на кожному перехрестку червоноармійські політкоми..., або наша постановка — окрема Українська Соціалістична Радянська Республіка, підлегла спільному Федеративному радянському центру»¹⁶⁹. Не **одна** республіка, до якої увійдуть інші, а об'єднання **окремих, незалежних** республік. Це — політичний ідеал боротьбістів. Це — ідеал Шумського.

¹⁶⁴ Цит. за: Там само.

¹⁶⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 101, арк. 6.

¹⁶⁶ Там само, арк. 7.

¹⁶⁷ Там само.

¹⁶⁸ Там само.

¹⁶⁹ Змазали // Пролетарська боротьба (Житомир), 1919, 11 листопада.

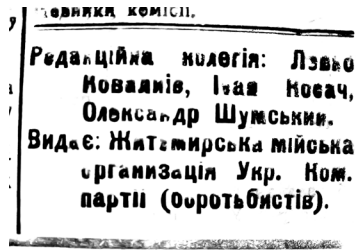
Тоді ж, у листопаді 1920 року, з'являється (неопублікований до 1999 року) лєнінський проект тез ЦК РКП(б) про політику на Україні. Ось яким був перший пункт: «Величезна обережність стосовно націоналістських традицій, найсуворіше дотримання рівності української мови і культури, зобов'язання вивчати українську мову для всіх посад[ових] осіб і т[ак] д[алі]...»¹⁷⁰.

На VIII партійній конференції Володимир Ленін звертається до питання про боротьбістів. І це було не випадково, адже тодішні місцеві більшовицькі вожді (Дмитро Мануїльський, Станіслав Косіор, Володимир Затонський, Християн Раковський і вже згаданий Андрій Бубнов) були проти політичного компромісу з боротьбістами. Насправді, стверджував Ленін, нам потрібен блок із селянством України, а щоб цей блок зреалізувався, слід вести з боротьбістами полеміку не так, як її провадять нині¹⁷¹.

У декого з боротьбістів виникла ілюзія, що вони впливали на лєнінську позицію. Боротьбістські видання із захопленням цитували його лист до робітників і селян України з приводу перемоги над Денікіним. Там, зокрема, йшлося про те, що великоруські комуністи повинні бути поступливими при розбіжностях з українськими комуністами-більшовиками і боротьбістами, якщо розбіжності торкаються державної незалежності України, форм її союзу з Росією, взагалі національного питання¹⁷².

Олександр Шумський і його прибічники серед боротьбістів бачать, що московські вожді (хоч і не всі) часом виглядають до певної міри «ліберальніше» і «прогресивніше», ніж ті, кого вони скерували в Україну для її завоювання. У січні 1920 року, виступаючи на Київській міській конференції боротьбістів, Шумський наважується на заяву, що в Україні немає об'єктивних підстав для існування КП(б)У. Він називає ключові причини: у лавах цієї партії спостерігається розкол, оскільки низи вимагають окремої централізованої політики в Україні, а верхи спираються винятково на сили Червоної армії¹⁷³.

На початку 1920 року боротьбісти вдруге апелюють до Виконкому Комуністичного Інтернаціоналу з вимогою визнати саме їх основною комуністичною силою в Україні. Однак за активної участі Володимира Леніна, який, як добре

Склад редакційної колегії житомирської газети «Пролетарська боротьба».

Листопад 1919 року

¹⁷⁰ Див.: В. І. Ленін. Неизвестные документы. 1891–1922. Москва, «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999.

¹⁷¹ Див.: В. І. Ленін. Заключне слово в питанні про Радянську владу на Україні 3 грудня // Повне зібрання творів. Т. 39. Київ, Видавництво політичної літератури України, 1974, с. 347, 348.

¹⁷² Див.: П. І. Мяло. Громадсько-політична діяльність В. Еллана-Блакитного: еволюція світогляду. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, с. 118.

¹⁷³ Там само, с. 120.

відомо, ніколи не боявся змінювати свою попередню позицію, Виконком відхиляє цю вимогу. 26 лютого 1920 року було прийнято резолюцію, що обвинувачувала боротьбистів у відступі від принципів комунізму. Діяльність, спрямована на створення «Української Червоної Армії», кваліфікувалась як «контрреволюція». В резолюції зазначалось, що УКП(б) внаслідок «дрібнобуржуазного ухилу» провадить «неприховану агітацію проти комуністів інших національностей (зокрема, росіян), які працюють на Україні. Ця агітація нічого спільного з принципами Комуністичного Інтернаціоналу не має і нагадує найгірші сторони діяльності партій II Інтернаціоналу»¹⁷⁴. Виконком Комінтерну знов відмовив боротьбистам у прийнятті їх до Комуністичного Інтернаціоналу, заявивши при цьому, що «справжнім комуністичним елементам боротьбистів ніхто не перешкоджає вступити в ряди КПУ(більшовиків)»¹⁷⁵.

Утім, справжні наміри більшовицького керівництва щодо боротьбистів були позначені Володимиром Леніним. 6 лютого 1920 року він пише секретну резолюцію про необхідність знищення боротьбистів як політичної течії: «Визнати боротьбистів партією, яка порушує основні принципи комунізму своєю пропагандою поділу військових сил і підтримкою бандитизму, що просто на руку білим і міжнародному імперіалізові».

Так само суперечить інтересам пролетаріату їх боротьба проти лозунга тісного і найтіснішого союзу з РСФРР.

Усю політику треба вести систематично й неухильно до ліквідації боротьбистів, що передбачається в недалекому майбутньому. Для цього не пропускати жодної провини боротьбистів без негайного й суворого покарання. Особливо збирати дані про непролетарський і найбільш ненадійний характер більшості членів їх партії.

Момент ліквідації визначити через короткий строк, момент буде встановлений Політбюро і повідомлений Укрревкомові»¹⁷⁶.

Ленінська резолюція була негайно схвалена ЦК РКП(б), а на її підставі розробили директиву для всіх партійних організацій і з Москви терміново передали до Харкова. 11 лютого 1920 року ЦК КП(б)У затвердив напрацьовані на підставі ленінської резолюції «Тези про наше ставлення до боротьбистів» і розіслав їх усім губкомам КП(б)У. З-поміж іншого партійним організаціям було дано вказівку «відкрити найсерйознішу, уважну та енергійну кампанію проти партії боротьбистів»¹⁷⁷. 12 лютого 1920 року ЦК КП(б)У розсилає губкомам тези

---

¹⁷⁴ Цит. за: І. Ф. Курас. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине, с. 286.

¹⁷⁵ Цит. за: Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918-серпень 1919). Збірник документів і матеріалів, с. 698, 699.

¹⁷⁶ В. І. Ленін. Проект резолюції про Українську партію боротьбистів // Повне зібрання творів. Т. 40. Київ, Видавництво політичної літератури України, 1974, с. 118.

¹⁷⁷ Цит. за: І. Ф. Курас. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине, с. 284.

та телеграму, вимагаючи негайно відкрити згадану кампанію проти боротьбістів. Нарешті, 24 лютого ЦК КП(б)У вирішує надрукувати тези і розірвати блок із боротьбістами¹⁷⁸.

Перед Олександром Шумським, як і перед іншими представниками лівої частини ЦК УКП(б), постала ділема: або радикально протистояти більшовикам, або йти на компроміс з ними, себто їм на уклін? В разі вибору останнього боротьбісти миттєво втрачали статус окремої української партії та перетворювалися на членів обласного підрозділу загальноросійської компартії.

Серед боротьбістів, за твердженням Михайла Полоза, виникло два підходи. Одна група, очолювана Полозом, «наполягала на прийнятті боротьбістами перед входженням резолюції з біжучого моменту, яка б відбивала боротьбістські позиції в національному питанні і тим виявила б наше політичне обличчя»¹⁷⁹. Група на чолі із Шумським сповідувала інший підхід: входити до КП(б)У слід без будь-яких резолюцій, щоб не ускладнювати питання про входження і не зв'язувати собі руки для подальшого політичного маневрування¹⁸⁰. Полоз стверджував, що Шумський «якимось формальним маневром провів свою лінію...»¹⁸¹.

Втім, якими б не були розходження, жевріла надія зберегти боротьбістські кадри. Був ще один розрахунок, про який пізніше напише Михайло Яловий. Він зазначав, що, входячи до КП(б)У, він і його однопартійці таки розраховували «всередині більшовицької партії коригувати її, зокрема, в національному питанні»¹⁸².

Сучасні дослідники вказують і на те, що лідери боротьбістів були переважно молодими людьми, їм бракувало знань, політичного досвіду, бракувало чіткої узгодженості дій та рішучості в обстоюванні вимог утворення українських військового та економічного центрів, незалежних від російських¹⁸³. Безумовно, на стратегічні рішення боротьбістів негативно вплинула резолюція Виконкому Комінтерну. Вона позбавляла їх перспективи як самостійної політичної сили серед комуністичних партій тодішнього світу. Крім того, не слід забувати, що такі принципово важливі для долі боротьбістів рішення більшовицького керівництва, як цитована лєнінська резолюція від 6 лютого 1920 року, залишалися невідомими Олександрові Шумському та його колегам.

У кожному разі наприкінці лютого 1920 року розпочинаються перемовини про «самоліквідацію» боротьбістів. Маневрують і більшовики. 26 лютого вони «відкладають» власне рішення про розрив блоку з боротьбістами до Всеукраїнської

¹⁷⁸ Див.: Там само.

¹⁷⁹ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475, т. 1, арк. 182.

¹⁸⁰ Див.: Там само.

¹⁸¹ Там само.

¹⁸² Чит. за: Архів розстріляного відродження. Матеріали архівно-слідчих справ українських письменників 1920–1930-х років. Київ, «Смолоскип», 2010, с. 23.

¹⁸³ Див.: П. І. Мяло. Громадсько-політична діяльність В. Еллана-Блакитного: еволюція світогляду. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, с. 124, 125.

конференції останніх. А конференція мала остаточно розв'язати питання про долю боротьбістської партії. Як евфемістично зазначалось у одній із публікацій часів СРСР, завдання КП(б)У полягало тепер в тому, щоб всіляко сприяти лівому крилу партії боротьбістів, яке «розуміло і обстоювало необхідність її самоліквідації»¹⁸⁴.

Без зайвих евфемізмів один із дослідників написав, що більшовицькі керівники (в першу чергу Володимир Ленін, Лев Троцький, Йосип Сталін) гарантували лідерам боротьбістів високі партійні та державні посади, можливість реалізації політики «українізації», а також привілеї перебування в КП(б)У. Вже 1 березня 1920 року ЦК КП(б)У доручає Християну Раковському довершити переговори про злиття двох партій та видати лідерам боротьбістів для їх партійних потреб 200 000 рублів¹⁸⁵. А у боротьбістів, напевно, вступали в дію й особистісні фактори — небажання втрачати набуті статуси та впливи, за які, зрештою, перед тим неодноразово було заплачено смертельними ризиками для власного життя.

Після всіх своїх попередніх ригористичних заяв на адресу більшовиків Олександр Шумський, разом із Василем Елланом-Блакитним і Григорієм Гриньком залишався послідовним і активним прихильником злиття з більшовиками. Згодом він відверто зізнавався: «...Я належав до тієї незначної меншості в ЦК партії боротьбістів, що вела гостру внутріпартійну боротьбу за повний контакт і злиття з партією більшовиків. Лише завдяки послідовності і впертості цієї меншості ця боротьба закінчилася вступом боротьбістів до лав більшовиків»¹⁸⁶.

Це була чиста правда. Питання полягає в іншому: чи на той момент розуміли до кінця Шумський та його однодумці, що вони робили? Питання це, звісно, риторичне, але має, як мовиться, права громадянства, оскільки в партії боротьбістів були й інші думки. Наприклад, тодішній лідер волинських боротьбістів Петро Кийко-Шелест вважав, що «зрада партією її основних позицій у поглядах на взаємини радянських республік є смертю для української революції»¹⁸⁷. Такої самої думки була частина членів Правобережного бюро, Катеринославський і Чернігівський губкоми боротьбістів. Два члени боротьбістського ЦК, Левко Ковалів і Микола Панченко, відмовилися підтримати рішення про приєднання до більшовиків. Вагання щодо правильності такого рішення були, за твердженнями дослідників, і у Панаса Любченка, який не був членом ЦК боротьбістської партії і який погодився на об'єднання під впливом Шумського і Блакитного (а згодом, як відомо, перетворився на цілком ортодоксального більшовика)¹⁸⁸.

¹⁸⁴ І. Ф. Курас. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине, с. 284.

¹⁸⁵ Див.: М. О. Фролов. Боротьбисти у КП(б)У в 20–30-ті роки ХХ століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Випуск XIII. Запоріжжя, Прем'єр, 2001, с. 168.

¹⁸⁶ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475, т. 4, арк. 44зв.

¹⁸⁷ Цит. за: І. Ф. Курас. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине, с. 286.

¹⁸⁸ Див.: О. М. Кутик. Панас Петрович Любченко: політична діяльність та еволюція світогляду. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Запоріжжя, 2010, с. 60.

14 березня 1920 року розпочала роботу Всеукраїнська конференція УКП(б). Під час її роботи висловлювались різні думки щодо входження до КП(б)У. І ось тоді Олександр Шумський зі своїми однодумцями винаходить нову стратегію: «Ми зіллємося, розіллємося і заллємо більшовиків!». Записка такого змісту, написана російською мовою Василем Елланом-Блакитним, ходила серед делегатів згаданого останнього форуму боротьбістів. Однак при цьому Еллан-Блакитний від усього зібрання направив вітальну телеграму Володимирові Леніну, в якій зазначалося, що вождя обрано почесним головою конференції. Проте відпльвіді не було. І тоді втрутився Раковський, який знав, яка напружена полеміка точиться на коференції довкола об'єднання з більшовиками. Він написав Леніну: «Боротьбісти просили не залишити їхнього привітання без відповіді, що полегшить роботу лівої частини їхньої партії»¹⁸⁹. Ленін відгукнувся, і стверджують, що це також зіграло певну роль в ухваленні рішення про саморозпуск партії. У кожному разі 20 березня таке рішення виникло.

Того самого дня Олександр Шумський, Василь Еллан-Блакитний, Михайло Полоз, Панас Любченко, а також інші делегати боротьбістського «прощально-го» форуму з'явилися на IV партійній конференції більшовиків, що відбувалась упродовж 17–23 березня. У стенограмі записано, що боротьбістів привітали оплесками, а Шумського з колегами запросили до президії. Християн Раковський підкреслив, що «ви в інтересах революції прийшли до нас, не як переможені, прийшли до нас як товариші за усвідомленням революційного обов'язку, ми раді, що віднині на Україні повинна існувати єдина комуністична партія комуністів-більшовиків»¹⁹⁰.

До речі, перед цим на IV конференції було заслухано інформацію згаданого Раковського про вступ боротьбістів до КП(б)У. Він тоді заявив: «Я не маю сумніву в тому, що боротьбісти, ввійшовши до нашої партії, поступово будуть асимільовані»¹⁹¹. Віддавши належне деяким боротьбістам, з якими «ми довго працювали», Раковський разом з тим звернув увагу на те, що серед самих більшовиків немає єдності, тобто точиться боротьба різних фракцій і течій. А далі — звернімо увагу — він висловлює думку про небезпеку боротьбістів, про те, щоб наявність різних платформ, розбіжності серед більшовиків не надали боротьбістам можливості «стати у партії диктатором, стати гегемоном»¹⁹². Отже, більшовики з огляду на дуже гостру фракційну боротьбу всередині влас-

¹⁸⁹ Цит. за: М. О. Фролов. Компартийно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923–1928 рр., с. 518.

¹⁹⁰ Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України. 17–23 березня 1920 р. Стенограма. Київ, Видавничий дім «Альтернативи», 2003, с. 308.

¹⁹¹ Там само, с. 161.

¹⁹² Там само. Саме ці слова, записані в оригіналі стенограми конференції, згодом були відредаговані так: «...Щоб наша партія своїми розбіжностями надала їм можливості відіграти роль третьої вирішальної сили».

ної партії апіорно побоювалися боротьбістського «фактора», що міг спрацювати у несподіваному для напрямку.

Олександр Шумський не чув і не читав цих слів Християна Раковського — вони були вимовлені 19 березня, а стенограма IV конференції не була опублікована аж до 2003 року. У своїй промові наступного дня він насамперед підкреслив, що «сьогоднішній день в історії Української революції є, можливо, день найвеличніший зі всіх...Товариші, до цього часу ми, переважно представники селянської бідноти, йшли разом, але не йшли в ногу, а від сьогоднішнього дня ми будемо йти в ногу під загальним командуванням»¹⁹³.

На конференції своє слово про боротьбістів вимовив і той, хто невдовзі буде здійснювати «загальне командування». Йдеться про Йосипа Сталіна. Звертаючись до Шумського та його колеґ, Сталін підкреслив: «Ви отримали від долі бажане»¹⁹⁴. Про те, що насправду дасть доля Шумському та боротьбістам, ще йтиметься. А Сталін у заключному виступі при закритті конференції ще раз вказав на те, для чого боротьбісти були потрібні більшовикам: «До цього часу наша робота на Україні шкутильгала... бо вона цілком живилася міським пролетаріатом, на 9/10 мала характер роботи у містах. Ми шкутильгали на одну ногу, оскільки у нас не було зв'язку або був слабкий зв'язок із селом. Тим часом українське село важливіше за великоруське... Боротьбісти — це така партія, що живиться соками села... Лише тепер, після злиття з нашою партією тов[аришів] боротьбістів, лише тепер у нас буде потужний союз пролетаріату міста та села»¹⁹⁵.

Колізії, що розгорнулися на IV партконференції, коли було обрано «не той» ЦК КП(б)У, який хотіли сформувати з Москві, змусили втручатися в ситуацію і присутнього на конференції Йосипа Сталіна. Втручався з московської далечі і Володимир Ленін¹⁹⁶. Останній 24 березня 1920 року дає телефонограму Сталіну і наполягає на створенні як керівного органу «тимчасового бюро» з п'яти осіб. «П'ятим членом бюро, — пише Ленін, — призначити колишнього боротьбіста тов. Шумського»¹⁹⁷. Того самого дня до Харкова прилітає нова ленінська директива, цього разу у вигляді телеграми на ім'я Шумського: «У цьому тимчасовому Цека повинен бути Шумський, колишній боротьбіст, тепер член партії, який не брав участі у фракційній боротьбі на укрконференції, потім 2 члени нового Цека і 2 члени старого»¹⁹⁸.

25 березня 1920 року Олександра Шумського включають до складу «тимчасового бюро» ЦК КП(б)У, що було створено «для керівництва партійною

¹⁹³ Там само, с. 278.

¹⁹⁴ Там само, с. 442.

¹⁹⁵ Там само, 441, 442.

¹⁹⁶ Докладніше див.: Ю. І. Шаповал. 70-річчя 4-ї конференції КП(б)У // Український історичний журнал, 1990, № 3, с. 132–137.

¹⁹⁷ В. І. Ленін. Телефонограма Й. В. Сталіну // Повне зібрання творів. Т. 51. Київ, Видавництво політичної літератури України, 1975, с. 167.

¹⁹⁸ Там само, с. 168.

роботою»¹⁹⁹. Очолив це Бюро Станіслав Косіор (до складу, крім Шумського, увійшли Християн Раковський, Ніколаєв та Іванов). На цьому самому засіданні Шумський робить доповідь з пункту другого порядку денного — «Ліквідація партії боротьбистів». Вирішили звернутися «з приводу об'єднання» до «робітників і селян України», створити спеціальні губернські «ліквідаційні трійки» (до них входили два більшовики і один боротьбист, і ці трійки повинні були створити такі самі структури для повітів). Було також визначено, хто саме від боротьбистів увійде до їхнього складу.

Рішення містило конкретні вказівки: до КП(б)У належало приймати насамперед боротьбистів, що записалися в партію до денікінського підпілля, тих, хто вступив під час згаданого підпілля належало приймати «з особливою обережністю». Організаційній комісії з ліквідації належало розглянути список відповідальних працівників — колишніх боротьбистів, намітити їх розподіл; комісія мала також скласти анкети для колишніх боротьбистів. Нарешті, останнім пунктом рішення було ліквідовано всі газети колишніх боротьбистів, а працівники цих газет були розподілені²⁰⁰.

Сучасні дослідники цілком справедливо звертають увагу на те, що у момент «самоліквідації» боротьбистів їх було чисельно більше, ніж більшовиків. Якщо в УКП(б) нараховувалось 15 тисяч членів, то у КП(б)У — 11 087 членів і 2 439 кандидатів у члени партії²⁰¹. У 1918–1920 роках боротьбисти мали серйозну підтримку у центральних і західних губерніях України, в той час як до КП(б)У вступали переважно мешканці великих міст Сходу і Півдня України. Зрозуміло, як слушно зауважує Станіслав Кульчицький, загалом вплив представників обох партій на населення України був досить-таки відносним через їхню невелику чисельність²⁰². Проте перевага боротьбистів на початку 1920 року існувала.

Зокрема, у зведенні інформвідділу ЦК КП(б)У від 4 березня щодо ситуації в Києві та губернії зазначалося: «Сили наші надто слабкі, організації кволі, тоді як боротьбисти мають дуже сильний вплив, їхні організації набагато сильніші за наші. Звідси природне намагання нашої публіки опертися на них, жити з ними у злагоді... Місцева публіка надто слабка та ненадійна у політичному відношенні. “Хворіє” симпатіями коли не до боротьбистів, то до самостійної України і самостійної партії. У самого губкому ще нема міцної лінії. Словом, до війни й розриву з боротьбістами ми ще не готові»²⁰³.

У довідці для членів ЦК про становище на Правобережжі, що її підготував інформвідділ, констатувалося: «Становище сумне. За винятком Чернігівської

¹⁹⁹ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 66.

²⁰⁰ Там само, арк. 67.

²⁰¹ Див.: М. О. Фролов. Боротьбисти у КП(б)У в 20–30-ті роки XX століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Випуск XIII, с. 167.

²⁰² Див.: Станіслав Кульчицький. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 1. Київ, Темпора, 2013, с. 428.

²⁰³ Чит. за: Там само, с. 428, 429.

губернії, наша партія ніде не встигла розгорнутися і майже ніякої роботи не проводила. Зачатки організацій існують тільки у містах. Боротьбісти всюди працюють з успіхом. Майже на всіх селянських з'їздах приймаються їхні резолюції. Симпатії селянства явно на їхньому боці. Навіть київська робітничка конференція надала їм значну більшість»²⁰⁴.

Тим не менше навесні 1920 року в Україні більшовики мали політичну перевагу, хоч і не за рахунок тоді ще не дуже впливової КП(б)У, а за рахунок наступу Червоної армії з Росії та припливу партійних кадрів РКП(б) в українські губернії. Ось чому «самоліквідація» боротьбістів (що насправді стане просто їх ліквідацією) справді була перемогою Володимира Леніна і його тодішнього ставленика в Україні, троцькіста Християна Раковського. Недаремно погордою віє від таких ленінських слів, сказаних на IX з'їзді РКП(б): «Ми цю партію перереєстрували і замість повстання боротьбістів, яке було неминуче, ми одержали, завдяки правильній лінії ЦК, чудово проведеній т. Раковським, те, що все краще, що було серед боротьбістів, увійшло в нашу партію під нашим контролем, з нашого визнання, а решта зникла з політичної сцени. Ця перемога варта кількох добрих битв»²⁰⁵.

Що ж реально стояло за ленінськими словами про те, що «все краще, що було серед боротьбістів, увійшло в нашу партію»? Насамперед ідеться про групу діячів, що відіграватимуть в партійно-радянському керівництві УСРР значну роль до чистки 1933 року. Серед них Олександр Шумський, Григорій Гринько, Василь Еллан-Блакитний, Панас Любченко, Андрій Хвиля, Юрій Войцехівський та інші. Залучаючи до партійно-державного апарату вихідців з інших партій, як

Група колишніх боротьбістів. 1920-ті роки

слухно зауважує Микола Дорошко, Політбюро і Оргбюро ЦК КП(б)У не лише встановлювали квоти їхнього представництва у складі ВУЦВК, Раднаркому УСРР, інших органів влади та управління, а й давали дозвіл на видання газет, визначали розміри грошових субсидій, тобто повністю диктували їм умови поведінки²⁰⁶. Насправді, майстерно зміцнивши свою владу за рахунок боротьбістів, більшовики доволі швидко почали відмовлятися від їхніх послуг.

²⁰⁴ Цит. за: Там само, с. 429.

²⁰⁵ В. І. Ленін. Доповідь Центрального Комітету 29 березня: IX з'їзд РКП(б). 29 березня — 5 квітня 1920 р. // Повне зібрання творів. Т. 40. Київ, Видавництво політичної літератури України, 1974, с. 253, 254.

²⁰⁶ Див.: М. С. Дорошко. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.), с. 73, 74.

Із 15 тисяч боротьбістів до комуністичної партії прийняли понад 4 тисячі осіб. Після цього вихідці з інших політичних партій у КП(б)У становили не менше 30% від загальної кількості членів партії²⁰⁷. Вже восени 1920 року при переєстрації КП(б)У майже всі вони були виключені з її лав, а після партійної чистки у серпні 1921 року боротьбістів у КП(б)У залишилось 118 осіб. Цю цифру вперше назвав у своєму виступі на XII з'їзді РКП(б) Микола Скрипник²⁰⁸. За його словами, «деяка частина переїхала до Росії, а решта частково пішла, а більша частина була викинута з партії... за мотивами, що у них збереглися націоналістичні пережитки»²⁰⁹.

Як бачимо, нікого боротьбісти не залили. Втім, «чистили» партійні лави не лише від них: наприкінці 1922 року в КП(б)У залишилось лише 45 колишніх членів УПСР-боротьбістів, 34 колишніх члени УКП²¹⁰. Після цього колишніх боротьбістів у партію приймали обречно. У 1921–1923 роках було прийнято 16 осіб, у 1924–1927 роках — 33 особи, у 1928–1930 роках — 47 осіб, у 1931–1932 роках — 6 осіб²¹¹. Наприкінці 1936 року у всій ВКП(б) залишилось 180 колишніх боротьбістів і укапів²¹².

Отже, лідери боротьбістів невдовзі після 1920 року залишилися у КП(б)У без підтримки маси своїх однопартійців, яких вони з такою послідовністю привели до більшовиків, щоби будувати комунізм з українським профілем. «УКП(б) зникла — хай живе комунізм!» — так назвав свою статтю Еллан-Блакитний в одному з останніх номерів газети «Боротьба» за 31 березня 1920 року. Він писав: «Поперед усього — революція. Вище за все — комунізм. Ці гасла на очах завойовують всесвіт — і тільки доказом цього є відречення всіх комуністів партії боротьбістів від своєї партії в ім'я революції, в ім'я єдиної комуністичної партії — провідниці пролетаріату»²¹³.

Риторика залишилась риторикою, по суті Олександр Шумський та його найближчі соратники принесли свою партію в жертву. Відтак увесь тягар за реалізацію виплеканих боротьбістами ідеалів вони брали персонально на себе. Відповідати за свої наміри, політичну позицію, вчинки відтепер доведеться їм самим.

2. Ліквідація партії
боротьбістів.
Заслужено своєчасне
і. Шумського о розпуске
і. Шумського партії боротьбістів.

Пункт з протоколу засідання Тимчасового Бюро ЦК КП(б)У, на якому розглядалося питання про ліквідацію партії боротьбістів. 25 березня 1920 року

²⁰⁷ Див.: М. О. Фролов. Боротьбісти у КП(б)У в 20–30-ті роки XX століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Випуск XIII, с. 169.

²⁰⁸ Див.: XII съезд РКП(б). 17–25 апреля 1923 г. Стенографический отчет. Москва, Политиздат, 1968, с. 572.

²⁰⁹ Там само.

²¹⁰ Див.: М. О. Фролов. Боротьбісти у КП(б)У в 20–30-ті роки XX століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Випуск XIII, с. 170.

²¹¹ Див.: Там само.

²¹² Див.: Там само.

²¹³ Цит. за: М. О. Фролов. Компартійно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923–1928 рр., с. 519.

Після «злиття»

Орган Центр. Комітету Української Ко
ч. 198 | ВІСНОК, 30-го ГРУД

Робітничий Клуб імені Гната Михайличенка
 Пушкінська, 1.

У середу 31 грудня.
ВІДКРИТТЯ КЛЮБУ.
К О Н Ц Е Р Т - М І Т І Н Г
ДЛЯ РОБІТНИЦТВА

На виступ виступають т.т. Шумський, Полєз (члони Ц. К. У. К. П. (б) і інші.

Концертний відділ.
 Український вокальний ансамбль в складі артистів „Музичної Думи“ т.т. Ігорин-Ігорчик, М. Кадлопольська, Л. Борщівська-Трухоло, Г. Ростиславич, Михайлової, М. Супрун, С. Вугонського, В. Верпринського та О. Матусевича.
 Капела бандуристів в складі т.т. Копаня, Дорошкі, Панченко, Кошуби, Ільницького і Побоїлова.

1 квітня 1920 року Олександра Шумського затверджують завідувачем відділу роботи на селі при ЦК КП(б)У²¹⁴. 15 квітня у Харкові відбувся пленум ЦК КП(б)У, на якому було обране Політбюро у складі Християна Раковського, Григорія Петровського, Олександра Шумського, Станіслава Косіора та Якова Яковлева. 22 квітня виповнилося 50 років з дня народження Володимира Леніна. Відбулися акції на вшанування більшовицького вождя. Наступного дня Шумський разом із

творцем печально знаменитої Донецько-Криворізької радянської республіки (за що його соратники, до слова, іронічно називали «маленький Ленін») Федором Сергеевим (Артемом) виступав у харківському Робітничому будинку²¹⁵.

Проте політичними справами Шумському довелося займатися не дуже довго. В його житті починалась дуже своєрідна «смуга». Схоже, хтось не дуже хотів його бачити в Харкові у владних коридорах, щоб не давати можливості впливати на формування важливих внутрішньополітичних рішень.

25 квітня Польща завдала серйозного удару Червоній армії. Вже 26 квітня Політбюро ЦК КП(б)У ухвалює рішення з пункту, що мав назву «Військове становище». У рішенні було записано: «Звернутися до організацій Правобережжя із вказівкою, що нині основним питанням для партії стоять військові завдання, їх організація на Київщині і Чернігівщині; мобілізованих розділити на три частини:

- а) основні сили скерувати на село;
- б) другу частину у Політвідділ 12 армії;
- в) решту перевести на казармене становище, на посилення роботи серед гарнізону і місцевої роботи.

Виконання всіх цих заходів доручити т.т. Кону, Затонському, Блакитному і Шумському»²¹⁶.

²¹⁴ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 71.

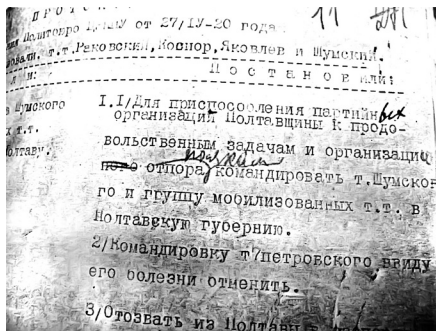
²¹⁵ Див.: В. М. Волковинський, С. В. Кульчицький. Християн Раковський. Політичний портрет. Київ, Політвидав України, 1990, с. 130.

²¹⁶ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 58.

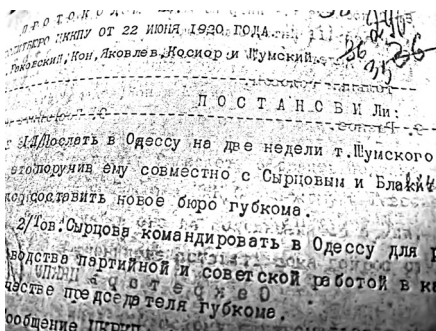
Під час військових дій Шумський займається мобілізацією людських і господарських ресурсів. Із цією метою за постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 27 квітня 1920 року він виїздить в Полтавську губернію²¹⁷, а в червні (за спеціальним рішенням від 22 червня 1920 р.) — до Одеси, де йому разом із Сергієм Сирцовим і Василем Елланом-Блакитним доручено сформуванню губком²¹⁸. У липні-вересні того самого року йому ще й довелося тимчасово очолити губернський Одеський революційний комітет²¹⁹. З 1919 року до жовтня 1920 року Шумський входив до складу Реввійськради 12-ї армії²²⁰, очолював Київський губернський революційний комітет.

Вирує війна. Та у цій трагічній симфонії для Олександра Шумського лунає своя, зовсім не трагічна нота. Його дружиною стала Євдокія Олексіївна Гончаренко. Народилася вона у місті Мирополля колишньої Курської губернії. До 1917 року навчалася в гімназії у Харкові, втягнулася у революційну діяльність. З 1918 року по 1920 рік була членом партії боротьбістів. Була секретарем організаційно-іноземного відділу ЦК, а в підпіллі — організатором парттехніки, головним чином — явок. На момент їхньої зустрічі Євдокії Гончаренко виповнилося 22 роки. Шумському — 30. У 1921 році у них народжується син Ярослав.

Тим часом Шумський входить до складу радянської делегації на Ризьких переговорах

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про відрядження Олександра Шумського до Полтави. 27 квітня 1920 року

Партійна ухвала про відрядження Олександра Шумського до Одеси. 22 червня 1920 року

4/10 20.
Завжди казали, що у мене талан.
Одні казали, що будуть вони те саме
моя. Каже, що в кращому вигляді
вони і кращі.
Кажуть, що я не тільки себе кажу
кажуть самостійно. Вони не мо
му виступу варті і тільки їм.
Зі мною 1920 влітку.
Сказавши, що не хотів бути
важким краді.
І тільки тому, щоб не бути в.
Вони приїждять, напевно? Ми не
можемо не грати з ними...
Д.

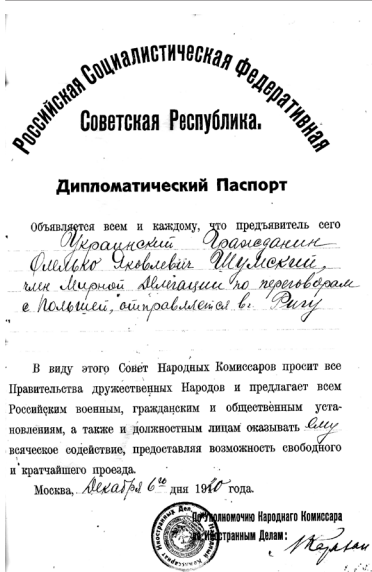
Лист Євдокії Гончаренко до Олександра Шумського. Липень 1920 року

²¹⁷ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 60.

²¹⁸ Там само, арк. 61.

²¹⁹ Там само, арк. 1 зв.

²²⁰ Там само, арк. 90.

Дипломатичний паспорт Олександра Шумського, виданий йому у грудні 1920 року як члену радянської делегації на переговорах з Польщею у Ризі

у жовтні 1920 року про мирний договір з Польщею. Входить досить дивним чином і не менш дивно (але цілком у своєму стилі) позбудеться цієї ролі.

Це був надзвичайно важливий для більшовицької Росії момент, адже вона брала на себе вирішення подальшої долі України, без усіляких на то підстав виступала не лише від власного імені, а й від імені України. Щоби представники більшовицької Росії мали формальне право вести переговори і від імені України, Християн Раковський підписав їм мандати. Отже, вести переговори з поляками у справах укладання договору Польщі й РСФРР та Польщею й УСРР, а також підписати акт від імені уряду УСРР було уповноважено російських громадян Адольфа Йоффе, Леоніда Оболенського, Еммануїла Квірінга, Сергія Кірова²²¹.

Та ось виникає курйозна ситуація, яку виразно відбила телеграма Адольфа Йоффе до свого московського керівництва:

«Насувається закінчення роботи, необхідно невідкладно надіслати перекладача, інакше я не в стані буду скласти український текст»²²². Більшовицький нарком закордонних справ Георгій Чичерін пише Християну Раковському: «Переконливо просимо невідкладно скерувати до Риги тов[ариша] Шумського, а то оскандалимося»²²³.

Шумського скерували, але скандал тим не менш стався. Справа в тім, що серед членів радянської делегації спалахнув конфлікт. Польська делегація весь час підкреслювала, що Польща трактує Ризьку угоду не лише як угоду з Росією, а й із сусідніми Україною та Білоруссю. Це призвело, як засвідчено у польських документах, до певного напруження між представниками власне Росії та «буферних» утворень, себто України та Білорусі.

На жаль, бракує джерел, що могли б докладніше розкрити стосунки, що панували в російсько-українській делегації, але є фактом те, що доходило до істотних конфліктів. Результатом одного з них став від'їзд із Риги Олек-

²²¹ Див.: Т. І. Єременко. Політичні та дипломатичні відносини радянської України з Польською Республікою (1921–1923 рр.) // Український історичний журнал, 1998, № 4, с. 57.

²²² Там само.

²²³ Там само.

сандра Шумського, який під час перемовин про остаточну версію мирної угоди не порозумівся з керівником радянської делегації Адольфом Іоффе. Шумський, в черговий раз виявивши свій непримиренний до більшовицьких залаштункових інтриг характер, на знак протесту поїхав. Його місце вже перед самим підписанням угоди зайняв Юрій Коцюбинський. Він приїхав до Риги так пізно, що, схоже, не мав можливості просто прочитати текст угоди, яку мусив підписати 18 березня 1921 року²²⁴.

*Олександр Шумський.
Грудень 1920 року*

---

²²⁴ Див.: Jan Jacek Bruski. Między prometeizmem a realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowietckiej, 1921–1926. Kraków. 2010, s. 41.

Свідок

*Олександр Шумський.
Жовтень 1920 року*

У 1921 році Олександр Шумському довелося пройти через виснажливе випробування, свого роду моральне аутодафе. Більшовики, тепер уже його колеги по партії, змусили його виступати свідком у справі членів Центрального комітету Української партії соціалістів-революціонерів. Публічний, показовий процес у цій справі відбувся 22–30 травня 1921 року у Києві. Процес почали готувати з 1920 року, і він відомий ще під назвою «справа Голубовича» (від імені колишнього прем'єр-міністра Української Народної Республіки Всеволода Голубовича). Всі обвинувачення мали політичний характер і були підпорядковані глобальному задуму «затаврувати» цілий уряд УНР (за укладення миру з німцями у 1918 році, організацію повстанської діяльності, за Варшавську угоду з Юзефом Пілсудським 1920 року тощо).

Шумський не міг не розуміти, у що його втягнули. Нині відомі деталі фабрикації згаданої справи. Ключову роль в її підготовці відігравали чекісти. Попереднє слідство очолював заступник Особливого відділу ВУЧК Семен Дукельський, а один із найвпливовіших чекістів Всеволод Балицький, за рішенням Політбюро ЦК КП(б)У від 29 березня 1921 року, очолив спеціально створену комісію. 17 травня 1921 року своїм рішенням Політбюро ЦК КП(б)У чітко дає зрозуміти, якого саме змісту повинен набути процес: «Процес використати, щоб дати характеристику поведінки української інтелігенції»²²⁵. Партійні органи та чекісти робили все, щоб розколоти українську інтелігенцію. Саме так сформулювало завдання Політбюро ЦК КП(б)У на своєму засіданні 4 червня 1921 року²²⁶.

У передмові до стенограми процесу (виданої чекістським видавництвом вже 1921 року у Харкові окремою книжкою) спроба української інтелігенції створити власну державу оцінювалась як «ярмаркові прийоми хитрого хохла, який обдурює циган»²²⁷. Якщо вірити організаторам процесу, «трагедія україн-

²²⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 14, арк. 120.

²²⁶ Там само, арк. 130 зв.

²²⁷ Дело членов Центрального Комитета Украинской Партии Социал.-Революционеров Голубовича, Лызанивского, Часныка, Ярослава и др. (стенографический отчет). Под редакцией Д. З. Мануильского и С. С. Дукельского. Харьков, Типография Всеукраинской Чрезвычайной Комиссии, 1921, с. 5.

ської інтелігенції полягала ще й в тому, що вона не зрозуміла, що єдиний порятунок української культури, мови полягає у торжестві Радянських Республік»²²⁸. У передмові також підкреслювалось, що «київський процес був свого роду останньою підсумковою ризикою, підведеною історією під ідейним розвалом, гнилизною і розкладом української “самостійницької” інтелігенції»²²⁹. Це була неправда, оскільки і після процесу над членами ЦК УПСР «підсумкову ризик» більшовицька влада підводитиме ще не раз, допоки не досягне головної мети — знищення або деморалізації найвизначніших представників української інтелігенції.

Згаданий київський процес став заключним актом слідчої справи, що тривала понад рік і неодноразово переіменовувалася: спочатку це була «справа ЦУПОК (Центрального українського повстанського комітету)», потім — «справа урядів УНР», а на завершальному етапі отримала назву «справа ЦК УПСР».

4 квітня 1920 року Київська губернська ЧК заарештовує низку українських есерів. Але не лише їх. Серед заарештованих опиняється журналіст Євген Валеріанов (Єфим Асніс), свідчення якого стали підставою для тверджень про існування ЦУПОК і про входження до нього діячів УПСР. Через чотири дні чекисти звільняють Валеріанова (Асніса), але його свідчення залишаються в силі. Отже, на початку було слово, і це було слово провокатора.

Це він на прохання тодішнього голови Київської губчека Всеволода Балицького розповів про те, що чув про існування повстанського комітету. Балицький скерував Валеріанова (Асніса) до уповноваженої губчека Є. Михайлової: «Я повідомив їй, що за моїми відомостями, на чолі “Цупока” стоять члени Ц.К. У.П.С.Р. Петренко, Лизанівський, Черкаський та ін., яких тепер не пригадаю. Михайлова доручила мені нагляд за ними, знаючи мене як журналіста, що давав звіти засідань Центр[альної] Ради, вони відверто мені розповідали про все, і підтвердили існування “Цупока”, що мав на меті підняття збройного повстання для повалення рад. влади на Україні. Все я передав Михайловій»²³⁰.

Тут виникає суттєве запитання: а чи насправді існував ЦУПОК? Заарештований есер Іван Лизанівський стверджував, що чув про таку структуру, що нібито діяла у Вінниці і була очолювана якимось Бойко-Морісоном (запам'ятаймо це прізвище!). А що ж до самих українських есерів-фігурантів майбутнього показового процесу (Всеволода Голубовича, Юрія Ярослава, Назара Петренка, Івана Часника, Івана Лизанівського та інших)? Можливо, вони плекали якісь підступні плани проти більшовиків? Звісно, вони бачили антиукраїнський характер ленінського режиму. Звісно, вони — програвши битву за державність — прагнули політично «відкоригувати» ситуацію, адже вони, як і більшовики, були

²²⁸ Там само, с. 6.

²²⁹ Там само, с. 4.

²³⁰ Вирок Українській революції: «Справа ЦК УПСР». Науково-документальне видання. Упорядники Тетяна Осташко, Сергій Кокін. Київ, Темпора, 2013, с. 83.

за «владу трудового народу», сповідували близькі до більшовицьких соціальні ідеали. Існувало лише одне «але». Есери прагнули мати *українську* (або хоча б *проукраїнську*) владу, а тому наївно вірили: допоки більшовики ще остаточно не закріпилися в Україні, треба йти на компроміс, тим, хто ще перебував в еміґрації, повертатись додому, підкреслювати лояльність до більшовиків, входити в адміністративні та інші структури, щоби протистояти антиукраїнській владі.

І це все. Весь «склад злочину». Ні про які заколоти та перевороти не йшлося — для цього вже просто не було ніяких можливостей. Більшовики із самого початку прагнули довести інше — існування повстанкому, плани перевороту. Однак нічого, крім свідчень більшовицького агента Валеріанова (Аснїса), у них не було. Справою ЦУПОК наприкінці літа 1920 року займалися різні підрозділи радянських спецслужб. Очевидним ставав політичний підтекст «справи». Військові спецслужби намагались усунутися від її ведення і передати у розпорядження чекістів, у яких вона зрештою й опинилась.

На перший план було висунуто Всеволода Голубовича, заарештованого у серпні 1920 року у Кам'янці-Подільському. 24 серпня 1920 року колишнього прем'єра УНР допитує військовий слідчий Особливого відділу при Реввійськраді 14-ї армії Іван Бірюков. Він власноруч править свідчення, записує, що Голубович брав участь «в організації постачання Петлюрівської армії, в організації Центрального Повстанського комітету, в безпосередній участі у складі Уряду УНР»²³¹. Бірюков з'ясовує, що Голубович контактував з есерівським осередком у Києві, але лише з метою організації антиденікінського спротиву, який організовували також і більшовики. Тоді слідчий зосереджується на минулій державно-політичній діяльності Всеволода Голубовича, докладно розпитує про добу Української Центральної Ради, міжнародної конференції у Брест-Литовську у січні 1918 року, про період існування Директорії. Він вперто «гне лінію»: есерівський ЦК і ЦУПОК тотожні. Проте переконливих доказів бракує — їх просто немає.

Тим не менш вже заарештовані деякі колеги Голубовича по партії, їх також допитують, прагнуть примусити дати «потрібні» свідчення. Інших оголошують в розшук. Один із цих есерів, Іван Лизанівський, не ховається. 17 вересня 1920 року у Київській губчека він дає прецікаві свідчення. Виявляється, що ключовий *trial maker*, себто слідчий Іван Бірюков, не той, за кого себе видає. Він фігурував як Олексій Бойко (Морісон), Бойко-Кухта, Кухта-Кухтинський, Бейк-Моріссон. За словами Лизанівського, цей авантюрист служив і Директорії, і французькій та польській розвідці, був і в контррозвідці Антона Денікіна. Саме він у Хмельнику під Вінницею зібрав довкола себе бандитів, оголосив їх Центральним українським повстанським комітетом, у Вінниці грабував банки, намагався вбити членів УПСР за їхню нібито співпрацю з більшовиками. Коли ситуація помінялася на користь більшовиків, Бірюков (Бойко) змінив політичний вектор, перейшов на бік колишніх супротивників. «Відомостей про нього

---

²³¹ Там само, с. 111.

не було, — свідчив Лизанівський, — аж тов. Всеволод Голубович побачив його як слідчого в Особливому Відділі 14 армії»²³².

Справді: життя — найкращий драматург. Воно несподівано звело політичного авантюриста Бірюкова (Бойка) і Голубовича, який знав, хто насправді його допитує. Більшовики (після свідчень есерів) заарештують Бірюкова (Бойка) і навіть ухвалють рішення про його розстріл. Це станеться відповідно у березні та жовтні 1921 року. Але *перед тим*, вже перебуваючи під наглядом секретно-оперативної частини Особливого відділу Південно-Західного фронту, Бірюков (Бойко) продовжував працювати для цієї установи: допитував заарештованих, маніпулював свідченнями, щоб довести «гріхи» есерів, щоб накопичити матеріал для дискредитації українського національно-визвольного руху. «Можна стверджувати, — зазначає Тетяна Осташко, — що авантюрик І. Бірюков став просто знахідкою для радянських спецслужб, які використовували його поінформованість для фабрикації справи спочатку проти республіканського провуду загалом, а згодом проти УПСР»²³³.

Ще одна важлива деталь. У березні 1921 року, вже після арешту, Бірюков (Бойко) заявив: «Мій арешт і моє теперішнє становище є фактично провал справи Голубовича у внутрішньому і у зовнішньому міжнародному сенсі»²³⁴. Маніпулятор і авантюрист помилявся. Більшовики успішно використали всі його «напрацювання»²³⁵.

Як свідки на процесі виступали і колишні колеги підсудних по партії — Василь Еллан-Блакитний і Олександр Шумський. Власне, у них були не свідчення, а радше спогади про події 1917–1920 років. Шумський розповідав про ліве крило у ЦК УПСР, що складалося з 12 осіб. Ця група, за його словами, «стояла перед дилемою — або вихід з партії, або боротися всередині з цією партією»²³⁶. Далі Шумський згадує обставини арешту групи лівих есерів, серед яких був і він, і про те, що вони втекли під час обстрілу Києва військом Муравйова. Сховався він із товаришами у підвалі будинку номер 9 по вулиці Миколаївській. Там їм, за словами Шумського, судилося стати «свідками розстрілів десятків, можливо, сотень робітників»²³⁷. Все це і був нібито «перший етап діяльності партії та діяльності одного з представників цієї партії громадянина Голубовича»²³⁸.

²³² Там само, с. 195, 196.

²³³ Там само, с. 49.

²³⁴ Там само, с. 380.

²³⁵ Див.: В. Адамський, Б. Канцелярук. Політичні процеси в добу тоталітаризму: «Справа ЦК УПСР» // Сучасність, 1996, № 3-4.

²³⁶ Дело членов Центрального Комитета Украинской Партии Социал.-Революционеров Голубовича, Лызанивского, Часныка, Ярослава и др. (стенографический отчет). Под редакцией Д. З. Мануильского и С. С. Дукельского, с. 381.

²³⁷ Там само, с. 382.

²³⁸ Там само.

Далі Шумський зупинився на добі гетьманату Павла Скоропадського, коли завдяки лівим есерам УПСР було розпущено і почався набір нових членів партії. Говорячи про антигетьманське повстання, Шумський зазначає, що есери «підфарбовуються під Радянські гасла, що були тоді популярні», згадує про свій виступ у грудні 1919 року на селянському з'їзді Київщини, про те, як його заарештували і мали розстріляти, але не розстріляли²³⁹. На завершення виступу Шумський переходить на цілком обвинувальний тон. Звертаючись до підсудних, він каже: «Вони довели українське слово, слово пригночених робітників і селян, до того, що воно стало страшним робітникам і селянам, вони водили комуністів на розстріл... Це була їх діяльність, і вони винні в смерті тих товаришів, які загинули від руки пролетаріату як невинні жертви, від рук[и] пролетаріату, яка карає своїх ворогів»²⁴⁰. Серед цих товаришів він називає і ім'я загиблого Гната Михайличенка, знов апелюючи до підсудних: «Він ніколи... не був ваш, він був наш, не порушуйте його спокій, не хапайтесь за цих борців, коли тонете. Пролетаріат знає своїх борців, він їх має і шанує, і не потребує вашої шани»²⁴¹.

Виступ Шумського на показовому судилищі травня 1921 року справляє гнітюче враження. Він не має щось особливого сказати проти підсудних і в той же час розуміє, що це — свого роду політичний тест для нього. Можливо, саме тому відсутність якихось посутніх обвинувачень він компенсує експресивними спогадами, що мали на меті створити негативний образ керівників УПСР.

Вже після процесу, 21 червня 1921 року, Шумський отримав листа від Михайла Грушевського, який писав йому «як бувшому члену Центральної Ради і нашому бувшому сопартійнику»²⁴². В листі висловлювалася думка про те, що процес і вирок компрометує не есерівську партію, а УСРР. «Ви самі розумієте, — писав Грушевський, — що нинішнє революційне правительство не має ніякого права судити попереднє правительство, яке відповідало перед Центральною Радою, як суверенним органом народної волі. Я думаю, також Ви признаєте, що судити наших товаришів за їх боротьбу проти совітського правительства і совітських військ до того момента, коли вони виступили з заявою своєї нової політики — підтримки Радянської України, неможливо так само як судити УКП і боротьбістів, які також переходили через цю стадію, викликану помилками большевизма»²⁴³. На думку Грушевського, винесений на процесі вирок обов'язково мав бути переглянутий, оскільки він «дав таку величезну радість усім Вашим і нашим спільним ворогам»²⁴⁴.

---

²³⁹ Там само, с. 383, 384.

²⁴⁰ Там само, с. 384.

²⁴¹ Там само.

²⁴² ГДА СБУ, ф. 65, спр. С-4472, т. 2, арк. 177.

²⁴³ Там само.

²⁴⁴ Там само.

Грушевський писав саме Шумському невідповідно. Звідкись він дізнався, що останній мав бути одним із громадських обвинувачів на процесі. Це й справді мало бути, але Шумський зробив все, щоб цього не сталося. Він уникнув цієї ганебної ролі, взявши на себе відразливу роль так званого свідка. Друга обставина, через яку саме до нього звертався колишній голова Центральної Ради, була пов'язана з тим, що Раднарком УСРР доручив Шумському вести переговори з Грушевським і його колегами-«зміновіховцями», які перебували в еміграції у Відні, але висловлювали бажання повернутись в Україну.

Коли більшовицьке керівництво зрозуміло серйозність цього бажання, це питання було винесено у вищі партійні інстанції. Вперше воно розглядалося на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У 25 січня 1921 року. Саме Шумський інформував присутніх про це. Короткий протокольний запис не дає уявлення ні про хід обговорення, ні про пропозиції окремих членів Політбюро. Ухвала була такою: «Висловитися проти приїзду Грушевського на Україну»²⁴⁵.

Зрештою, як відомо, після наполегливих звернень і переговорів Михайло Грушевський і ціла низка діячів УПСР у 1923–1924 роках повернуться в Україну. Та перед тим Грушевський починає дедалі частіше зустрічатись із повпредом УСРР у Відні Михайлом Левицьким. Захвилювалася українська еміграція. Наприкінці вересня 1923 року до Відня приїхав Матвій Стахів із завданням (до речі, від празького середовища Микити Шаповала і Никифора Григоріїва) відмовити Грушевського повертатись в УСРР і пообіцяти йому кафедру історії України в Українському Вільному Університеті. Згадуючи про реакцію Грушевського, Стахів згодом у спогадах цитував його слова: «Політичних заяв на користь совєтської влади ніколи не складаю... рішився вертатися до Києва, бо я глибоко переконаний, що там незабаром буде революція і що я там, у тій ситуації буду конечно потрібний»²⁴⁶. Ось такі ілюзії вели до Києва колишнього ворога більшовизму.

Він також виявив ілюзії і в листі до Шумського від 21 червня 1921 року: «Лист мій приватний, але коли б він міг послужити притокою до перегляду процесу, я нічого не маю против використання його в сім напрямі. Не сумніваючись, що Ви в наших спільних соціалістичних інтересах візьмете сю справу горячо до серця»²⁴⁷.

Ясна річ, взяти «горячо до серця» справу УПСР Шумський не міг. Йому самому ледве вдалося уникнути напівпрокурорської ролі стосовно своїх колишніх однопартійців. Крім того, було абсолютно зрозуміло, що ніякого «перегляду справи» більшовики не дозволять.

²⁴⁵ Цит. за: Ю. Шаповал. Занурення у темряву: Михайло Грушевський у 1919–1934 рр. // Актуальні питання вітчизняної історії ХХ ст. Том 1. Київ, Інститут історії України НАН України, 2004, с. 310.

²⁴⁶ Цит. за: Жуковський А. Політична і публіцистична діяльність М. С. Грушевського на еміграції, 1919–1924 рр. // Український історичний журнал, 2002, № 1, с. 109.

²⁴⁷ ГДА СБУ, ф. 65, спр. С-4472, т. 2, арк. 177.

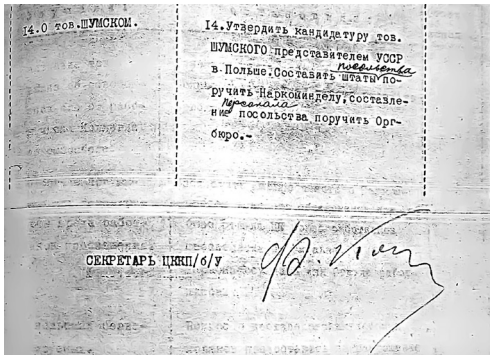
У Варшаві

1921–1923 роки були періодом, коли більшовицька Росія дозволила УСРР мати зовнішні атрибути незалежної держави. Ще у 1917 році було створено і Народний комісаріат закордонних справ (НКЗС). Проте реальна його діяльність розпочалася після підписання згаданого вже Ризького мирного договору у березні 1921 року. Напевно, Шумський і уявити собі не міг, що опиниться на дипломатичній роботі саме завдяки цьому договору, після якого Польща і Україна обмінялися посольствами.

Та перед тим, як розповісти про це, варто пригадати, як офіційно визначалися функції постійних представництв УСРР: захист інтересів УСРР та її громадян за кордоном; дипломатичні зносини та переговори з іноземними державами та виконання окремих спеціальних завдань уряду УСРР; розробка проектів угод та інших міжнародно-правових документів; збір та обробка політичної та соціально-економічної інформації про життя закордонних держав та інформування про політичний курс та соціально-економічне становище в Україні. Повпреди призначалися Президією ВУЦВК за поданням Раднаркому УСРР та користувалися правами членів Колегії НКЗС²⁴⁸.

А ось як пояснював роль наркоматів закордонних справ Володимир Яковлев, тодішній заступник наркома закордонних справ УСРР (наркомом за сумісництвом був Християн Раковський). Яковлев, у минулому чекіст (він набув

сумної слави участю в розстрілі власного батька-купця, члена Союзу російського народу), називав московський НКЗС закордонною канцелярією ЦК РКП(б). На його думку, український НКЗС відіграє ще мізернішу роль, цілком контролюється Москвою. «Щоб бути добрим радянським дипломатом, — пояснював Яковлев, — потрібно розуміти, що при всіх дипломатичних радянських місіях існують представництва ЧК, Комінтерну, військової розвідки»²⁴⁹.

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про призначення Олександра Шумського Повноважним представником УСРР у Польщі. 3 квітня 1921 року

²⁴⁸ Див.: Веденєєв Д. В., Будков Д. В. Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917–1923 роки, с. 206.

²⁴⁹ Цит. за: Т. І. Єременко. Політичні та дипломатичні відносини радянської України з Польською Республікою (1921–1923 рр.) // Український історичний журнал, 1998, № 4, с. 58.

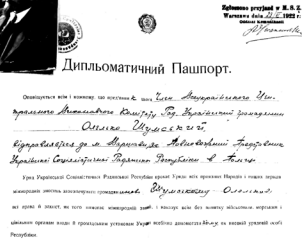

Упродовж 1921 року, крім Польщі, повноважні представництва були запроваджені в низці держав: у Чехословаччині (очолював Михайло Левицький), Німеччині (очолював Володимир Ауссем), Австрії (очолював Юрій Коцюбинський)²⁵⁰. У квітні 1921 року Шумському доручили очолити Повноважне представництво (Посольство) УСРР. Дипломатичним представником Польщі при уряді УСРР був призначений граф Францішек Пулавський в ранзі повіреного у справах. 30 вересня 1921 року Міністерство внутрішніх справ Польщі акцептувало кандидатуру Олександра Шумського як повноважного представника²⁵¹. 17 жовтня 1921 року, як зафіксовано в польських дипломатичних джерелах, він формально розпочав роботу²⁵². Фактично це сталося раніше.

Ще 6 жовтня, два посольства (польське і українське) зустрілися на прикордонній станції Здолбуново. Українська делегація на чолі із Шумським відвідала польське посольство в його салон-вагоні. Під час розмови була висловлена надія на добросусідські відносини та розвиток економічних зв'язків. Після зупинки в Києві польські посланці приїхали до Харкова, а штат їхнього представництва складався з 50 осіб²⁵³. У штаті Представництва УСРР було 36 осіб, а розташувалось воно у варшавському готелі «Вікторія». Віднайти саме цей будинок допоміг Олександр Довженко, який в Представництві займав посаду керівника канцелярії та загального відділу.

Дипломатичний Пашпорт.

Дипломатичний паспорт Олександра Шумського, виданий йому у жовтні 1921 року як Повноважному представнику УСРР у Польщі

Будинок готелю «Вікторія» у Варшаві. Тут знаходилось Постійне Представництво (згодом Посольство) УСРР у Польщі. У 1921–1923 роках його очолював О. Шумський

²⁵⁰ Див.: Веденєєв Д. В., Будков Д. В. Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917–1923 роки, с. 207.

²⁵¹ Див.: Stosunki dyplomatyczne polski. Informator. T. 1. Europa 1918–2006. Redaktorzy Krzysztof Szczepanik, Anna Herman-Łukasik, Barbara Janicka. Warszawa, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 2007, s. 442.

²⁵² Ibid., s. 443.

²⁵³ Див.: Т. І. Єременко. Політичні та дипломатичні відносини радянської України з Польською Республікою (1921–1923 рр.) // Український історичний журнал, 1998, № 4, с. 58.

Так виглядає сьогодні будинок у Варшаві, де у 1920-х роках було Постійне Представництво (Посольство) УСРР у Польщі. Фото Юрія Шаповала. Березень 2011 року

Саме на цей момент припадає поглиблення контактів Шумського з Олександром Довженком, який до середини 1921 року працював у Києві у губернському відділі народної освіти. Телеграмою наркома освіти Григорія Гринька від 16 квітня 1921 року згаданому віділу було наказано відрядити Довженка до Харкова для «тимчасової закордонної командировки разом з т. Шумським»²⁵⁴. У липні Довженка зарахували на згадану посаду завідувача загального відділу, а у жовтні він приїхав до Варшави. Ще один примітний боротьбіст пра-

цював у варшавському представництві УСРР. Це був особистий секретар Шумського Карл Саврич (псевдонім Максимович). У подальшому, як побачимо, він відіграє важливу в долі свого тодішнього шефа.

Шумського прийняв міністр закордонних справ Польщі Констати Скірмунт, були вручені вірчі грамоти для передачі Юзефу Пілсудському. Скірмунт, очевидно, знаючи специфіку більшовицької дипломатії, підкреслював важливість встановлення тісних торговельних відносин²⁵⁵.

Шумський одразу відчув міру централізації, якою визначалася вся робота Представництва УСРР. Нічого, жодне питання не вирішувалося без Посольства радянської Росії. Наприклад, коли траплявся якийсь інцидент, надсилали ноти до польської сторони. Проте тексти писали у НКЗС Росії чи УСРР. У Посольстві їх перекладали польською чи українською мовами. Самостійні ініціативи українського дипломатичного представництва були заборонені. Безумовно, це дратувало Шумського. Та не лише це.

При Посольстві УСРР існувала резиденатура ГПУ. Через цю структуру йшла матеріальна підтримка комуністичного руху в Польщі, вербування кадрів і навіть підготовка терористичних актів. Спочатку відділ очолював Петро Дегтяренко. До цього він був заступником, а потім головою Київської губернської ЧК. Поводився цей чекіст доволі нахабно, на дверях однієї з кімнат Посольства УСРР причепив табличку з написом «Варшавський відділ губернської надзвичайної комісії». Шумський розлютився і категорично наказав зняти табличку²⁵⁶.

²⁵⁴ Чит. за: Р. Корогодський. Довженко в полоні. Розвідки та есеї про Майстра, с. 40.

²⁵⁵ Див.: Т. І. Єременко. Політичні та дипломатичні відносини радянської України з Польською Республікою (1921–1923 рр.) // Український історичний журнал, 1998, № 4, с. 59.

²⁵⁶ Там само.

Всього сім місяців протримався Дегтяренко на своїй посаді, а потім був скерований в УСРР²⁵⁷. У 1938 році він займав посаду заступника наркома легкої промисловості УРСР, був заарештований і, за офіційною довідкою, помер у таборі у 1941 році²⁵⁸.

Шумський, як зауважує Ян Яцек Брузький, мав стати обличчям нової політики Харкова. Йшлося в першу чергу про проникнення і моральне роззброєння частини наддніпрянської еміграції в Польщі, а також про встановлення контактів з українськими діячами зі Східної Галичини і Волині, які не сприймали угоду з польською владою²⁵⁹.

Це свідчення підтверджується наявними документами²⁶⁰.

Більшовицька Росія була вкрай незадоволена перебуванням на території Польщі уряду УНР, її армії, а особливо допомогою польського ґенштабу в підготовці антибільшовицьких повстань в Україні з метою повернення їй незалежності. Із цього приводу польські та більшовицькі дипломати неодноразово обмінювались нотами. Справді, за Ризькою угодою 1921 року з Кремлем, Варшава не мала права утримувати на власній території військові формування УНР. Лояльне ставлення до них Юзефа Пілсудського і польських військово-політичних чинників базувалося не лише на угоді 1920 року. Для II Речі Посполитої імперська (тепер більшовицька) Росія залишалася ворогом номер один. Ось чому поляки були зацікавлені у наявності українського війська на випадок можливого чергового збройного конфлікту з Москвою.

Щодо поляків Шумський займав войовничу позицію і був твердо переконаний, що вони готують збройну інтервенцію проти більшовиків. Саме тому він пропонував «превентивну» атаку на Польщу з боку ленінської Росії, яку мали підтримати місцеві повстання в Східній Галичині та на Волині. Ця концепція була підтримана нарадою українських дипломатичних представників, що відбулася під Віднем. Спочатку до неї позитивно поставилося і харківське начальство, але зрештою Москва відкинула ці авантюрні плани²⁶¹.

*Олександр Шумський (другий справа сидить).
1920-ті роки*

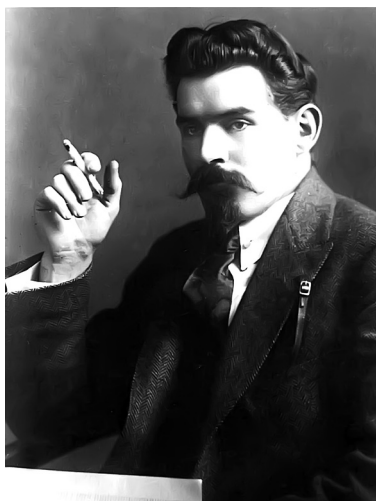
²⁵⁷ Див.: ГДА СБУ, Київ, ф. 12, спр. 10102, арк. 34.

²⁵⁸ Див.: Там само, спр. 40208 Ф, арк. 1–146.

²⁵⁹ Див.: Jan Jacek Bruski. Między prometeizmem a realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowietckiej, 1921–1926, s. 85.

²⁶⁰ Див., наприклад: Олександр Зайцев. Вибори 1922 року у Західній Україні // <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/Statti/8-ZAJTSEV%20Oleksandr.htm> (відвідано 3/5/2011).

²⁶¹ Див.: Jan Jacek Bruski. Między prometeizmem a realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowietckiej, 1921–1926, s. 222.

Олександр Шумський. 1922 рік

Як повперед Шумський мусив сприяти ще одній справі. З 1922 року у таборах інтернованих частин діяла радянська російсько-українська делегація. Вона агітувала вояків за повернення. Однак її праця виявилася малоефективною: охочих повернутися в окуповану більшовиками Україну було замало. Часто у відповідь на виступи більшовицьких емісарів лунав національний гімн «Ще не вмерла України». У 1922–1923 роках репатріювалися лише 1 400 вояків, з них 150 старшин. Попри урочисті обіцянки влади УСРР, згодом практично всі вони були репресовані як «колишні петлюрівці»²⁶².

Шумський був одним із тих, хто 21 травня 1920 року на засіданні ЦК КП(б)У ухвалював рішення про створення Закордоту (Закордонного отдела — Закордонного відділу) ЦК КП(б)У²⁶³. Організувавши систему державних спецслужб за «класичною схемою» (військова розвідка, військова контррозвідка, територіальна контррозвідка, політичний розшук), більшовики додатково вирішують створити ще один глибоко законспірований орган всередині партії. Його завдання полягає в тому, щоб здійснювати агентурні, розвідувальні і контррозвідувальні операції переважно на території сусідніх держав (Польщі, Румунії, Болгарії та інших). Закордот складався із Центрального відділу, що базувався в Харкові, а також підвідділу Правобережної України і Галичини, розташованому в Києві. За організаційною схемою від 14 червня 1920 року Закордот включав підвідділи партійно-оперативний, агентурно-розвідувальний, воєнно-політичний та інформаційний²⁶⁴. Християна Раковського регулярно інформували про розвідувально-підбивні заходи Закордоту.

25 серпня 1921 року польський уряд оголосив ноту уряду УСРР, звинувачуючи у спробах домогтися повалення польського уряду і знищення чинного на території країни ладу. Нота стала наслідком викриття на території Польщі розгалуженої мережі Закордоту і містила вказівку на те, що діяльність Закордоту простежується також на території Румунії і Балтійських держав²⁶⁵.

²⁶² Див.: Україна: політична історія. XX — початок XXI століття. Київ, Парламентське видавництво, 2007, с. 596.

²⁶³ Див.: «Закордот» в системі спецслужб радянської України. Збірник документів. Київ, Вид-во НА СБУ, 2000, с. 7.

²⁶⁴ Див.: Веденеев Д. В., Будков Д. В. Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917–1923 роки, с. 213.

²⁶⁵ Див.: «Закордот» в системі спецслужб радянської України. Збірник документів, с. 137–139.

Шумський співпрацював із представниками Закордота (а потім з його залишками, оскільки наприкінці 1921 року Закордот було реорганізовано, а потім ліквідовано)²⁶⁶, брав участь у боротьбі проти українського екзильного уряду на чолі із Симоном Петлюрою, а також у підтримці комуністичного руху в Польщі. Збереглися численні шифровки, надіслані Шумським до Харкова, що в них відбито такого роду діяльність. Через Шумського до столиці УСРР пішла також інформація про підготовку Другого зимового походу на чолі з Юрієм Тютюнником у листопаді 1921 року. Проте коли в листопаді того самого року під Базаром розстріляли 359 українських повстанців, які відмовились перейти на службу до Червоної армії, Шумський не стримався. 30 листопада 1921 року він надсилає Християну Раковському до Харкова таку депешу-шифровку: «Нині отримав протокол п'ятірки у справі розбитої банди Тютюнника. П'ятіркою винесено смертний вирок 360 полоненим бандитам. Вважаю, що оскільки вони не були перестріляні в момент розгрому банди, їх слід судити як українських громадян за заколот проти державної влади робітників і селян України судом Рев[олюційного] триб[уналу] Республіки і зробити з цього гучний політичний процес. Нами і петлюрівцями цей напад роздмухано в усій європейській і американській пресі, і засіб ліквідації цього набігу, застосований київськими товаришами, зробить не вигідне для нас враження»²⁶⁷.

В черговий раз Шумський виявив свій характер і наважився сказати те, що не могло бути прийнятним для харківського начальства. Очевидно, він не витримав. Цілком імовірно і те, що ця шифровка могла стати приводом для того, щоби більшовицькі керівники замислились, чи варто «непередбачуваного» Шумського тримати на дипломатичній посаді.

Сам він, схоже, не дуже захоплювався більшовицькою дипломатією, хоча матеріально, як на той час, почувався добре, адже оклад повпреда становив 210 рублів золотом²⁶⁸. Проте для Шумського матеріальні статки не грали особливої ролі. Доказом цього, зокрема, є фрагмент його листа (без дати) до дружини, що був надісланий з Варшави: «Я тут відчуваю таку пустку. Просто противно в кімнату зайти. З усіх кутків і стін віє сумом і холодом. Гидко в Варшаві до неможливості. Хочу як найскорше виїхати в Москву й Харків тільки щоб тут не сидіти. Признатись перспективи ясної не маю. Вагаюсь, чи відходить від української роботи чи ні. Багато навівається думок про необхідність працювати на Україні»²⁶⁹.

Невдовзі Шумський робить вибір. Він подає заяву про те, щоб його відкликали з Варшави, тобто вирішує повернутись в Україну. 29 липня 1922 року на

²⁶⁶ Докладніше див.: Там само, с. 164–197.

²⁶⁷ Цит. за: Р. Корогодський. Довженко в полоні. Розвідки та есеї про Майстра, с. 55, 56.

²⁶⁸ Див.: Веденєєв Д. В., Будков Д. В. Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917–1923 роки, с. 207.

²⁶⁹ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475, т. 2, арк. 315.

*Делегація від КП(б)У на IV конгресі Комінтерну.
Сидять (зліва направо): Ф. Кон, Д. Мануйльський,
Х. Раковський, В. Затонський, Г. Петровський,
М. Фрунзе, М. Скрипник, О. Шумський. Стоять:
В. Васютін, Г. Гринько, Я. Дробніс.
Москва, листопад 1922 року*

Політбюро слухали питання «Про Варшавську місію». Ухвалили таке рішення: «Прохання т. Шумського про відкликання з Варшавської Місії в принципі задовольнити, залишивши його тимчасово при виконанні своїх обов'язків»²⁷⁰. Восени того самого року Шумського відкликали до Харкова. Причому сталося це за наполяганням аж самого Георгія Чичеріна²⁷¹. Останній мав антипатію до Шумського, оскільки навесні 1922 року очільник Представництва УСРР прагнув укласти з поляками торговельну угоду раніше за росіян. Тоді у спра-

ву втрутився Чичерін, який вимагав від Раковського проінструктувати Шумського. Кінець-кінцем вирішили, що перемовини з поляками вестиме спільна російсько-українська комісія під головуванням Шумського. Проте невдовзі це рішення змінили, і комісію очолив не український посол, а радник російського Посольства Леонід Оболенський²⁷². Це також не могло не зачепити амбітного Шумського. Його місце в представництві УСРР заступив російський дипломат Григорій Беседовський (у 1929 році він стане не повернцем, попросить політичний притулок у Франції)²⁷³.

У 1923 році, вже після проголошення СРСР, почалося згортання зовнішньополітичних структур УСРР. За формальним погодженням Харкова був ліквідований Наркомат закордонних справ. Замість нього був призначений уповноважений представник НКЗС СРСР в Україні. Політбюро ЦК КП(б)У на своєму засіданні 6 лютого 1923 року спеціально розглядало питання про ліквідацію Представництва УСРР у Варшаві. Олександра Шумського запросили на це засідання, і тоді йому доручили впродовж одного місяця взяти участь у згортанні діяльності Представництва.

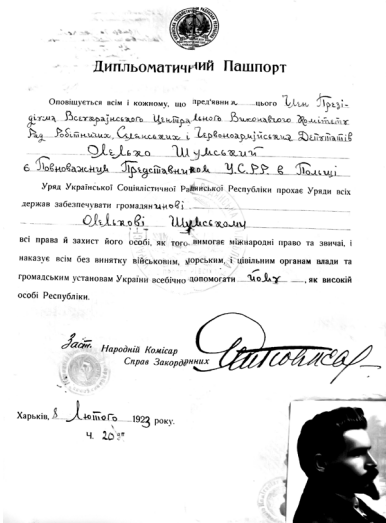
Постало питання: а що ж далі буде із самим Шумським? Схоже, у нього були якісь пропозиції. Їх не зафіксовано, оскільки стенограма засідання Політбюро ніколи не велася. Проте на загаданому засіданні ухвалено «залишитись на по-

²⁷⁰ Цит. за: Р. Корогодський. Довженко в полоні. Розвідки та есеї про Майстра, с. 51.

²⁷¹ Див.: Т. І. Єременко. Політичні та дипломатичні відносини радянської України з Польською Республікою (1921–1923 рр.) // Український історичний журнал, 1998, № 4, с. 60.

²⁷² Див.: Jan Jacek Bruski. Między prometeizmem a realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowietkiej, 1921–1926, s. 185.

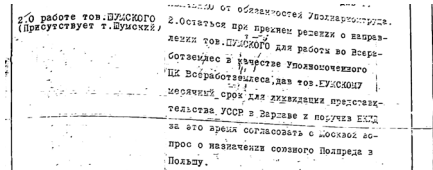
²⁷³ Див.: Г. Беседовский. На путях к термидору. Москва, Современник, 1997; В. Л. Генис. Григорий Зиновьевич Беседовский // Вопросы истории, 2006, № 7.

Дипломатичний паспорт О. Шумського.
Лютий 1923 року

Олександр Шумський. Лютий 1923 року

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про повернення Олександра Шумського з дипломатичної роботи у Польщі. 6 лютого 1923 року

передньому рішенні (очевидно, Шумський пропонував щось інше. — Ю. Ш.) про скерування тов. Шумського для роботи у Всеработземлес в якості уповноваженого ЦК Всеработземлеса...»²⁷⁴.

Всеработземлес (Всеробітземліс) — це Всесозный профсоюз работников земельного и лесного хозяйства (Всесозна профспілка працівників земельного та лісового господарства), який мав відділення в Україні. Безумовно, призначення Шумського на посаду уповноваженого по Україні цієї другорядної структури яскраво відбивало ставлення більшовицької влади до нього.

VII Всеукраїнська конференція КП(б)У, що відбулася у квітні 1923 року, обирає Шумського кандидатом в члени ЦК²⁷⁵. Червневий Пленум ЦК ввів Шумського до складу Оргбюро (він залишатиметься ним до лютого 1927 року). Наступна, VIII конференція (травень 1924 року), вводить його до складу ЦК і його Секретаріату²⁷⁶. На цей час Олександр Шумський працює вже завідувачем агітаційно-пропагандистським відділом ЦК КП(б)У. З 1923 року він став головним редактором громадсько-політичного і літературно-наукового щомісячного журналу «Червоний шлях». Разом з ним до редакційної колегії входили Сергій Пилипенко, Павло Тичина, Микола Хвильовий, Михайло Яловий. Невідомо, чи мріяв він про свій «зоряний час», але цей час неухильно насувався з переходом до політики коренізації.

²⁷⁴ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 85.

²⁷⁵ Див.: Комуністична партія України: з'їзди і конференції. Київ, «Україна», 1991, с. 77.

²⁷⁶ Там само, с. 88–90. Див. також: Сторінки історії Компартії України: запитання і відповіді. Київ, Либідь, 1990, с. 466, 472.

Початок українізації

Після кривавої громадянської війни, з початком 1920-х років більшовики були змушені піти на певні компроміси із суспільством. Вони скасовують непопулярний «воєнний комунізм» з його примусом і експропріаціями майна. У березні 1921 року проголошено нову економічну політику (НЕП). Наступним кроком стає утворення у грудні 1922 року Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Україна отримує статус нехай і формальної, але державної одиниці. Це — окрема адміністрація, територія, державні і громадські структури. Хоч, як слушно зауважує Валерій Васильєв, утворення СРСР відбулося з численними юридичними «огріхами», УСРР інтегрували в союзну державу. Вона за однопартійної диктатури передбачала обмаль повноважень для республіканського рівня управління. Керівництво УСРР, обстоючи інтереси України, змушене було підкорятися рішенням Політбюро ЦК РКП(б), оскільки було пов'язане партійною дисципліною. Проте сама диктатура не була монолітною, а тому зіткнення інтересів інституцій та політиків було неминучим²⁷⁷. Політична доля Олександра Шумського є доброю ілюстрацією цього.

Замість Російської імперії більшовики беруть курс на створення «червоної» мультіетнічної імперії. На думку Тері Мартіна, це була перша и світі імперія національного вирівнювання: «Російський революційний уряд, опинившись віч-на-віч зі злетом національного руху, першим на теренах старих багатонаціональних держав Європи зреагував на нього систематичним сприянням розвитку національної свідомості етнічних меншин і створенням для них багатьох інституційних форм, притаманних національним державам. Більшовицька стратегія полягала в тому, щоб очолити процес деколонізації (неминучість якого виглядала очевидною) і здійснити його, зберігши територіальну цілість колишньої Російської імперії»²⁷⁸.

Із цією метою кремлівське керівництво винаходить специфічний інструментарій — політику коренізації. Сам термін «коренізація» ствердився після XII з'їзду РКП(б) у квітні 1923 року. В різних регіонах СРСР ця політика набирала відповідної форми (українізації, білорусизації, татаризації тощо). Найчастіше декларованою більшовиками підставою для розгортання коренізації було те,

---

²⁷⁷ Див.: Валерій Васильєв. Політичне керівництво УСРР і СРСР: динаміка відносин центр-субцентр влади (1917–1938), с. 137.

²⁷⁸ Тері Мартін. Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1929–1939 роки), с. 15.

що царська Росія експлуатувала неросійські народи, і у спадщину від неї СРСР дістав фактичну економічну і культурну нерівність між російським і неросійськими народами. Ось чому більшовики проголошують необхідність прискорити розвиток тодішніх неросійських республік. Водночас ця політика була для режиму засобом «укорінення» на національних окраїнах (де більшовики не були національною силою), залучення представників корінного населення до партійного і державного апаратів.

Не можна оминати й несприятливих для СРСР міжнародних факторів, що детермінували ухвалення більшовиками «коренізаційних рішень». Досить пригадати прихід до влади у 1923 році в Англії уряду Стенлі Болдвіна. А 1 грудня 1925 року було підписано Локарнські угоди, що були оцінені більшовиками як посилення ворожого капіталістичного оточення. Поза сумнівом, якщо говорити про Україну, могли мати вплив і події, що передували державному переворотові Юзефа Пілсудського у травні 1926 року. Несприятливі зовнішньополітичні умови, запекла боротьба за вплив і владу в партії — все це спонукало Сталіна шукати підтримки на національних окраїнах, тримати у своїй орбіті нещодавно створені тут партійні організації (КП(б)У, наприклад, було створено у Москві влітку 1918 року).

Політика коренізації передбачала підготовку комуністичних кадрів із представників корінної національності, врахування національних факторів при формуванні партійно-державного апарату. Крім того, передбачались поширення освіти рідними мовами, сприяння розвитку національних культур, організація мережі шкіл всіх ступенів, закладів культури, газет і журналів, книговидавничої справи мовами корінних національностей тощо. Ці проблеми належало розв'язувати за офіційної державної підтримки на місцях. КП(б)У здійснювала цю політику по двох напрямках, проводячи українізацію й одночасно сприяючи розвитку національних меншостей.

Тут слід окремо підкреслити, що політику українізації вигадали не більшовики та не націонал-комуністи. Перші спроби українізації почалися ще в період Укранської Центральної Ради та Української Народної Республіки. Введення в обіг самого терміну «українізація» приписують Михайлові Грушевському, який ще у 1907 році на сторінках збірника «Освобождение России и украинский вопрос» полемізував із тими, хто вважав, що «українізація вищої школи на Україні шкідливо позначиться на науковому житті»²⁷⁹. У значно ширшому розумінні і з негативним підтекстом цей термін почали вживати українофоби, вказуючи на загрозу «південно-російського сепаратизму» і небезпекою нав'язування росіянам української мови (теза про «нав'язування», як побачимо далі та як знаємо із сучасного політичного життя, переживе своїх творців).

²⁷⁹ Цит. за: «Українізація» 1920–1930-х років: передумови, здобутки, уроки. За ред. В. А. Смоля, с. 15.

Проте невдовзі поняття «українізація» почали застосовувати й поза сферою шкільної освіти. У статті «Повороту нема» навесні 1917 року Михайло Грушевський поставив завдання українізації нових органів місцевого самоврядування у контексті творення автономії України²⁸⁰. Після падіння монархії Романових українізація за короткий період досягла певних успіхів.

Українську мову почали вживати як державну (хоча формально такого статусу вона не отримала), нею написані всі тодішні державні та урядові акти. 7 березня 1918 року з'явився циркуляр Ради Народних Міністрів губернським і повітовим комісарам про застосування української мови. Він вимагав перекласти українською мовою ті постанови Тимчасового уряду, які не були скасовані урядом УНР, і наголошував: «Всякі написи і вивіски повинні бути негайно зробленими на українській мові... Винуваті в невиконанні будуть усуватися з посад і віддаватися під суд»²⁸¹. Ключові зусилля було зосереджено на використанні української мови у сфері освіти — від початкової до вищої. Крім цього, «українізації» підлягала видавнича справа (газети, журнали, книжки, особливо навчальна література, тощо), театральне та музичне мистецтво, мусейна справа тощо.

Історія відвела Українській Центральній Раді не так багато часу, але ситуація не змінилася кардинально з постановом гетьманату Павла Скоропадського. Українською мовою виходив «Державний вісник», видавали закони тощо. Відчутною стала «українізація» книговидавничої справи. Загалом у 1917–1918 роках з'явилася 1 831 назва україномовних книжок загальним накладом 16,2 мільйона примірників, що становило 70% усієї книжкової продукції²⁸². В Українській Народній Республіці вийшли «Найголовніші правила українського правопису» (це було в 1918 році), потім «Головніші правила українського правопису» (в 1919 році). Обидва видання підписав міністр освіти УНР Іван Огієнко — мовознавець, церковний та культурно-освітній діяч.

Проте і в короткий час існування Центральної Ради і гетьманату виявилася за давня тенденція, яка не вмире і за часів УСРР/УРСР. Її виразно можна простежити на прикладі Івана Стешенка, одного з організаторів Ради, голови шкільної та редакційної комісії, члена Малої Ради, генерального секретаря освіти УНР. Він багато зробив для українізації системи освіти, але постійно отримував обвинувачення в проведенні примусової українізації²⁸³.

---

²⁸⁰ Див.: Там само, с. 16.

²⁸¹ Цит. за: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. Том 2. 10 грудня 1917 р. — 29 квітня 1918 р. Київ, Наукова думка, 1997, с.

²⁸² Див.: Богдан Кравченко. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. Пер. з англ. Київ, Основи, 1997, с. 127.

²⁸³ Див.: В. Верстюк, Т. Осташко. Стешенко Іван Матвійович // Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник, с. 169–171.

Цю проблему сформулював у своїй записці до прем'єр-міністра Федора Лизогуба у вересні 1918 року правник, педагог, письменник (за гетьманату — член Державного сенату) Сергій Шелухін. Він констатував, що з деякого часу проти української мови «почалися всякі підкопи, як проти відомої»²⁸⁴ національної ознаки української державної самостійності і окремішності од Росії. Не можна не завважити, що похід проти української мови зростає одночасно з ростом походу проти української державності...»²⁸⁵. До учасників цього «походу» Шелухін відносив більшовиків, а також російських централістів, шовіністів, русифікаторів, тих, хто прагне «знищити українську державність і утворити знову ними ж розвалюну “єдину неділиму” Росію з поневоленням України»²⁸⁶. За таких умов життя «безперечно треба видати закон про те, що в українській державі державна мова українська і тільки одна українська»²⁸⁷. Тим не менш Сенат більшістю голосів надав російській мові статус державної.

Події того самого 1918 року продемонстрували, якій мові насправді міг би бути наданий пріоритет, коли б гетьманська Україна проіснувала довше. 14 листопада 1918 року з'явилася грамота Павла Скоропадського, яка дістала назву федераційної. В ній зазначалося, що після закінчення найкривавішої війни, після пережитих Росією великих заворушень умови її майбутнього існування мають змінитися, повинні бути відновлені давня могутність і сила всеросійської держави. Що ж до України, то «їй першій належить виступити у справі утворення всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відновлення великої Росії»²⁸⁸. Грамота означала фактичне зречення Скоропадським державної незалежності України, а відтак і всіх її неодмінних атрибутів включно з мовою.

На відміну від «українізації» доби гетьманату і від спроб Директорії відродити УНР, більшовицька «українізація» триватиме довше. Понад те, саме більшовикам/комуністам парадоксальним чином судитиметься законодавчо зробити українську мову державною (це станеться 1989 року). Аналізуючи катастрофу УНР, Микита Шаповал визначав головною причиною поразки відсутність кваліфікованих українських кадрів в усіх галузях державної, освітньої та військової роботи. При цьому слово «український» для нього, як точно зауважив Мирослав Попович, означало «етнічно український», не лише україномовний, а й орієнтований політично на самостійність України²⁸⁹. УНР справді зазнала поразки, але самим фактом свого існування вона демонструвала

²⁸⁴ Збережено правописні особливості оригіналу. Очевидно, малося на увазі питомої. — Ю. Ш.

²⁸⁵ «Похід проти української мови зростає одночасно з ростом походу проти української державності...» // Віче, 1994, № 2, с. 150.

²⁸⁶ Там само, с. 151.

²⁸⁷ Там само, с. 155.

²⁸⁸ Д. Дорошенко. Історія України 1917–1923 рр., т. 2, с. 286.

²⁸⁹ Див.: М. Попович. Нарис історії культури України. Київ, АртЕк, 1998, с. 567.

прагнення українців до державності. Як зауважував Юрій Шевельов, із трьох періодів боротьби за незалежність: Центральна Рада, Гетьманат, Директорія, — відносно наспокійнішим був середній. Проте статус української мови за 1917–1921 роки «змінився разуче, а багато в чому вирішально, порівняно з попередніми десятиріччями. По майже двостолітній перерві українська мова стає мовою законодавства, адміністрації, війська і зборів»²⁹⁰. І навіть з комунізацією України жоден із цих процесів не можна було зупинити, і «саме вони великою мірою визначили зигзаги радянської мовної політики на Україні в майбутньому...»²⁹¹.

Це не змогли проігнорувати більшовицькі лідери, які пішли на створення формально незалежної УРР/УСРР, запровадивши політику коренізації та українізації. Для більшовиків, які не були в Україні національною силою, це був ще і спосіб уникнути кровопролитного спротиву авторитарному режиму під «націоналістичними» гаслами. Отже, для більшовицького режиму українізація в першу чергу була важлива як засіб нейтралізації українського націоналізму.

9 березня 1919 року було прийнято постанову Тимчасового робітничо-селянського уряду «Про обов'язкове студювання в школах місцевої мови, а також історії та географії України». 21 лютого 1920 року ВУЦВК ухвалив постанову «Про вживання в усіх установах української мови нарівні з російською». Тоді ж у 1920 році, 21 вересня, Раднарком УСРР прийняв постанову про обов'язкове вивчення української мови у школах і в радянських установах²⁹².

Не треба пояснювати, чому боротьбісти виступали активними прихильниками політики українізації. Ще до її офіційного проголошення, у 1920 році, Василь Еллан-Блакитний написав листа до ЦК КП(б)У. Він наполягав на тому, що слід видати указ, що мав змінити «зневажливе ставлення до української мови міщанської маси радянських службовців», що слід вказати бодай попередній термін, «в який вони повинні вивчити українську мову»²⁹³. У 1921 році питання розвитку української культури й мови неодноразово обговорювали на засіданнях Політбюро ЦК КП(б)У. І до цього був причетний і Олександр Шумський. Наприклад, 5 лютого 1921 року було розглянуто питання «Про українську мову». Власу Чубарю та Олександр Шумському було доручено підготувати спеціальний циркуляр до членів партії про використання української мови «як засобу поширення комуністичних ідей серед трудящих мас України»²⁹⁴. Коли ВУЦВК поставив перед ВЦВК питання про фінансування видання українських підруч-

---

²⁹⁰ Юрій Шевельов. Вибрані праці. У 2 кн. Кн. I. Мовознавство. Упоряд. Л. Масенко. 2-ге вид. Київ, Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009, с. 105.

²⁹¹ Там само, с. 118.

²⁹² Див.: «Українізація» 1920–1930-х років: передумови, здобутки, уроки. За ред. В. А. Смоля, с. 34, 35.

²⁹³ Цит. за: Елена Борисенко. Феномен советской украинизации. 1920–1930-е годы, с. 145.

²⁹⁴ Цит. за: «Українізація» 1920–1930-х років: передумови, здобутки, уроки. За ред. В. А. Смоля, с. 36.

ників, Рада праці і оборони 6 серпня 1921 року схвалила відповідну програму заходів, а в жовтні для друкування підручників українською мовою за кордоном було виділено значні кошти²⁹⁵.

Проте не у всіх тодішніх партійних і державних діячів ці початкові українізаторські зусилля викликали оптимізм. Шумському довелося в цьому переконатись, наприклад, під час роботи V конференції КП(б)У у листопаді 1920 року, делегатом якої він був і на якій його обрали до складу ЦК. Московський посланець, голова Виконкому Комінтерну Григорій Зінов'єв наголосив: «Не має значення, якою мовою будуть говорити трудящі, а нам треба казати, скільки ми з куркуля здеремо шкір, одну чи п'ять на користь бідняка, селянина чи робітника»²⁹⁶. Жовтневий Пленум ЦК КП(б)У у 1922 році офіційно проголосив двомовність і вільний розвиток української культури, але все це було «врівноважено» заявами про те, що «українська контрреволюція» захоплює справи культури в свої руки²⁹⁷. Отже, *ab ovo*, від самого початку розмов про підтримку давно вимріяної Шумським українізації йому стало зрозуміло: у верхніх і низових партійних структурах існує амбівалентне ставлення до українізації, а тому неминучим буде опір їй.

Ще 10 жовтня 1920 року Сталін у статті в газеті «Правда» писав: «Необхідно, щоб Радянська влада стала... рідною і близькою для народних мас окраїн Росії... Ось чому необхідно, щоб усі радянським органи на окраїнах, суд, адміністрація, органи господарства, органи безпосередньої влади (а також органи партії) склалися по змозі з місцевих людей, які знають побут, нрави, звичаї, мову місцевого населення»²⁹⁸. Офіційно політика коренізації розпочалася із рішень X (березень 1921 року) і XII (квітень 1923 року) з'їздів РКП(б)²⁹⁹. 27 липня 1923 року Рада Народних Комісарів УСРР видала декрет «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ». Цим декретом українську мову було запроваджено в усіх типах шкіл із визначенням термінів їх українізації. У травні 1923 року питання коренізації розглянуло Політбюро ЦК КП(б)У, а у червні того самого року Пленум ЦК підтвердив директиви Політбюро з практичних заходів у галузі національної політики. Шумський був і виступав на Пленумі, застерігаючи проти поспішності та примусу при проведенні українізації. Евфемістично він називав це «гетьманською українізацією», тобто поверховою, лицемірною³⁰⁰. Та, здається, в це визначення він вкладав не лише ці сенси, а й застерігав від того, щоб не давати зайвих аргументів супротив-

²⁹⁵ Там само, с. 36.

²⁹⁶ Цит. за: Там само.

²⁹⁷ Там само, с. 37, 38.

²⁹⁸ И. В. Сталин. Политика Советской власти по национальному вопросу в России // Сочинения. Т. 4. Москва, Государственное издательство политической литературы, 1946, с. 358.

²⁹⁹ Тут доречно нагадати, що на середину 1923 р. існували 2 федеративні, 5 союзних і 20 автономних областей. Формування національно-територіальних утворень для більшості великих народів СРСР завершилося наступного, 1924 р.

³⁰⁰ «Українізація» 1920–1930-х років: передумови, здобутки, уроки. За ред. В. А. Смоля, с. 49.

О. ШУМСЬКИЙ.

Стара й нова Україна.

І. ВІДРОДЖЕННЯ КОЗАЧЧИНИ.

Крах царського трону в 1917 році був тим проломом вікового гніту, проломом феодально-поміщицької кори вувала розвиток продукційних сил, одкриттям застав ходу на арену одвертої політичної боротьби нових зосили під цю корою.

*Стаття Олександра Шумського в журналі
"Червоний шлях". 1923 рік*

никам українізації, яких не бракувало. Це засвідчує, що він насправді не був тим, ким його згодом зробить партійна пропаганда, — прибічником «форсованої» і тим більше «насильницької» українізації.

Розпочалося створення правової бази для українізації державного апарату та системи освіти. 20 липня 1923 року з'явився декрет Раднаркому УСРР «Про заходи в справі українізації шкільно-ви-

ховуючих та культурно-освітніх установ». 1 серпня того ж року Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет України та Раднарком УСРР ухвалили декрет «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови». Планувалось за два роки здійснити українізацію системи шкільної освіти, держслужбовці, які вже працювали, під страхом звільнення за рік мусили вивчити українську мову, ті, хто вступав на державну службу, були зобов'язані оволодіти українською мовою за півроку. Планувалося запровадити українську мову у партійних школах, реорганізувати державну видавничу справу, почалося створення системи мовних курсів.

Було складено план заходів з виконання цієї постанови. Зокрема, передбачалося створити низку комісій з українізації. У 1923–1924 роках при ЦК КП(б)У діяла Комісія з національного питання, Спеціальна комісія з українізації профспілок. При Раді Народних Комісарів УСРР працювала Комісія з реалізації декретів XII з'їзду РКП(б) з національного питання, а при ВУЦВК — Центральна комісія у справах національних меншин.

Політика українізації, як невдовзі стало зрозуміло, була приречена виступити свого роду фактором дестабілізації. Як уже мовилось, одним з її завдань було «вкорінення» влади на місцях, підготовка, виховання і висування кадрів корінної національності до партійно-державних апаратів. Вже виконання цього завдання потенційно було загрозою унітарній державній структурі, оскільки здійснювалось під гаслом подолання великодержавного шовінізму, а насамперед мало привести до формування місцевих еліт. Вони мали із часом заповнити адміністративно-управлінські посади та престижні соціальні ніші, а відтак неминуче мусила змінитись парадигма їхніх стосунків із центром. Змінитись не в бік відвертого протистояння, але — точно — в бік бодай формального визнання свого статусу, вимог певної автономії та респекту з боку центральних управлінських структур, ієрархії локальних владних відносин.

Спостерігався свого роду парадокс — з одного боку тривав процес партійно-бюрократичної централізації, а з іншого — збільшувалась кількість національно-територіальних утворень, і до певного періоду підвищувався їхній

формальний статус. До 1931 року в місцях компактного проживання, євреїв, німців, поляків, болгар, греків, чехів, албанців, молдаван, білорусів, шведів було створено 25 національних районів і понад тисячу національних сільських рад³⁰¹. Саме Україна стала першим регіоном СРСР із розгалуженою системою національних рад³⁰². У цих національних районах населення могло використовувати свою національну мову в судах і діловодстві. Отже, коренізація не обмежувалася лише українізацією, яка одначе стала домінантною в Україні.

Ще більш небезпечним для режиму було те, що для неросійських народів тодішнього СРСР коренізація на практиці означала дерусифікацію, вивільнення різнопланових можливостей представників того або іншого народу. Організація мережі шкіл всіх ступенів, закладів культури, газет і журналів, книговидавничої справи мовами корінних національностей — це лише деякі ключові проблеми, що їх належало тепер вирішувати за офіційної державної підтримки на місцях. Практично цю лінію реалізував, насамперед, наркомат освіти УСРР.

Попри те, що «українізація» була амбівалентним і доволі специфічним явищем, її сприйняли представники української інтелігенції. Зрозуміло, в першу чергу прокомуністично налаштовані, але також і ті, які прагнули в рамках тодішньої державності підтримувати національні традиції. Невипадково завдяки зусиллям таких діячів, як академік Михайло Грушевський (він повернувся в Україну у березні 1924 року) та інших, історичний та культурний процеси в Україні почали розглядатись як такі, що розвивались поруч з історією Росії, а не як регіональний варіант останньої. Панас Феденко у своїй праці «Український рух у 20-му столітті» констатує: «Політика українізації... дала деякі корисні наслідки українській культурі. В народних школах України запанувала українська мова. Українська Академія наук, після повороту М. Грушевського в Україну з еміграції 1924 р., розвинула широку діяльність. Протягом кількох років пильної культурної праці створено нові кадри української інтелігенції»³⁰³. У лютому 1925 року лідер впливового у Західній Україні Українського націонал-демократичного об'єднання Дмитро Левицький писав: «На Радянській Україні росте, міцнішає і розвивається українська національна ідея, і разом зі зростом цієї ідеї — чужі рямці фіктивної української державності наповнюються рідним змістом справжньої державності»³⁰⁴.

Оцінюючі цю добу, Григорій Грабович зауважує: «З багатьох джерел видно, що в очах широкої публіки такі інституції, як Українська Академія наук, набу-

³⁰¹ Див.: Б. Чирко. Національні меншини в Україні (20–30 роки XX століття). Київ, Асоціація «Україна», 1995, с. 47.

³⁰² Див.: Тері Мартин. Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1929–1939 роки), с. 55.

³⁰³ Панас Феденко. Український рух у 20-му столітті. Лондон, «Наше слово», 1959, с. 221.

³⁰⁴ Цит. за: Кульчицький С. В. Історичне місце української радянської державності. Київ, Інститут історії України НАН України, 2002, с. 29. У 1939 р. Дмитро Левицький буде заарештований НКВД і закінчить життя в Узбекистані в 1942 р.

ли надзвичайно високого авторитету. Таке ставлення до гуманістики могло в принципі стати парадигмою національного відродження в цілому, бо ж тогочасний гуманітарний дискурс, хоч і перевантажений авторитарною, волюнтаристською риторикою, міг бути (принаймні за своєю зовнішньою формою) дискурсом хай не відкритого, а все ж нетоталітарного суспільства. Попри всі труднощі цієї доби, ми бачимо в ній справжнє громадянське суспільство (інша річ, в совєтській державі воно не мало жодного шансу на виживання) — суспільство, засноване на справді патріотичному, україноцентричному консенсусі, де формальна ідеологія підпорядкована ширшому усвідомленню національних завдань...»³⁰⁵.

Не варто переоцінювати наслідків офіційно започаткованої українізації, але не слід водночас ігнорувати її здобутків. До них, зокрема, можна віднести поширення писемності та освіти всіх рівнів, утворення профільних установ із вивчення гуманітарних, природничих та технічних наук. Чимало написано про розвиток мистецтв, особливо літератури, театру, музики, кінематографу³⁰⁶.

З-поміж інших зусиль «оживити» українську мову та імплементувати її у найширші верстви та галузі суспільства окремо слід виділити роботу зі створення термінологічних словників. Від кінця 1921 року на основі об'єднання Правописно-термінологічної комісії Української академії наук і Термінологічної комісії Українського наукового товариства в Києві почав працювати Інститут української наукової мови (ІУНМ). У 1920-х роках співробітники Інституту підготували кілька термінологічних словників (з геології, хімії, математики, педагогіки й психології та ін.). Загалом було видано 15 термінологічних словників із різних галузей науки. 5 листопада 1928 року керівник ІУНМ Григорій Холодний у доповіді на засіданні Ради ВУАН підкреслював, що завдання інституту не можна обмежувати лише словниковою роботою: «Коли безперечною аксіомою стає формула, що добра наукова термінологія є ознака культурної достиглості народу, то для нас не меншу очевидність має формула обернена: розиткові науки та її засвоєнню в великій мірі повинна сприяти добра наукова мова й наукова термінологія. Це й визначає ряд завдань Інституту Наукової Мови в майбутньому»³⁰⁷.

Крім того, розгорнули роботу Комісія для складання історії української мови, Комісія етимологічного словника української мови, Комісія норма-

---

³⁰⁵ Григорій Грабович. Советизація української гуманістики // Критика, 1997, № 1, с. 19.

³⁰⁶ Див., наприклад: Попович М. Нарис історії культури України, с. 587–615; Liber G. Alexander Dovzhenko: A Life in Soviet Film. London, BFI Publishing, 2002; Шкандрій М. Модерністи, марксистки і національне питання: українська літературна дискусія 1925–1928 років. Пер. з англ. Київ, Ніка-Центр, 2005; Тримбач С. Олександр Довженко: загибель богів. Ідентифікація автора в національному часопросторі. Вінниця, Глобус-прес, 2007; Макарик І. Перетворення Шекспіра. Лесь Курбас, український модернізм і радянська культурна політика 1920-х років. Пер. з англ. Київ, Ніка-Центр, 2010.

³⁰⁷ Цит. за: Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Упор.: Л. Масенко та ін. Київ, Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005, с. 92.

тивної граматики української мови, Діалектична комісія ВУАН (її очолював Олекса Синявський, провідний тодішній діяч в унормуванні української літературної мови).

Серед важливих лексикографічних праць слід згадати академічний «Російсько-український словник» (встигли вийти чотири томи — до літери «П»). Цей словник упорядковувала і видавала під керівництвом Аґатанґела Кримського і Сергія Єфремова Постійна комісія для складання словника живої української мови Української академії наук. Фахівці вважають це видання неперевершеним за якістю зібраного в українській частині лексичного матеріалу.

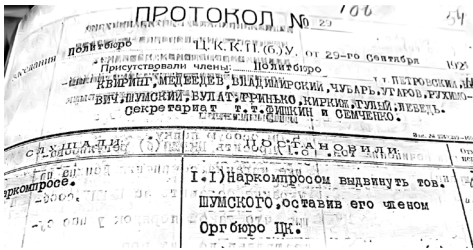
Упорядники словника (Всеволод Ганцов, Григорій Голоскевич, Марія Грінченкова) у передмові до видання зазначали, що він «в українських своїх перекладах живовидячки відбиває той великий поступ, що зробила українська мова протягом останніх десятиліть, а надто останніх років, коли вона сталася органом широкого культурного і державного вжитку. В цьому редакція вбачає найбільшу вагу цього словника супроти попередніх, що обмежувалися мало не самому етнографічному матеріалі та на словах давнішої народної (теж переважно народницько-етнографічної) літератури»³⁰⁸. Вже ці слова дозволяють оцінити масштабність і значущість щойно розпочатих зрушень.

Щомісячний журнал «Червоний шлях», який редагував Олександр Шумський. 1923 рік

³⁰⁸ Цит. за: Там само, с. 12.

Нарком освіти: 1924–1927

*Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про призначення
О. Шумського наркомом освіти.
29 вересня 1924 року*

*Саме на цій харківській вулиці мешкав Олександр
Шумський, коли у 1924–1927 роках працював нар-
комом освіти України. Фото Юрія Шаповала.
Жовтень 2009 року*

Не збереглося жодного метра кіноплівки із Шумським, хоча можна бачити документальні кадри з Петровським, Кагановичем, Квірінгом, Чубарем, Любченком, Скрипником, Затонським та іншими діячами. А Шумського «оживити» можна лише за допомогою невеликої кількості фото (деякі з них, що збереглись у справі-формулярі, опубліковані в цій книзі вперше), а також за допомогою невеликих фрагментів зі спогадів, в яких він згадується. Григорій Костюк наводить, зокрема, такий уривок із розмови з одним екс-боротьбістом, який не «влився» в 1920 році до КП(б)У. Ось цей уривок: «Мені часом... було дивно спостерігати, як дивовижно складається людське життя. Бачу, як мої колишні партійні товариші: Василь Блакитний, блідий, виснажений сухотами, з грубою течкою крокує через площу Тевелева чи в редакцію «Вістей», чи на засідання ВУЦВК; а завжди дружньо-усміхнений Мишко

Яловий швидко прямує до ДВУ чи в «Червоний шлях»; тут же в протилежний бік, у напрямі до ЦК партії йде твердим кроком, з чорною продовгастою борідкою завжди принциповий і чесний Олександр Шумський»³⁰⁹.

З кінця вересня 1924 року Шумському довелося змінити маршрут і ходити на вулицю Артема, 29. Його призначили народним комісаром освіти України, а саме на цій вулиці у Харкові знаходився Наркомат. До слова, із цим призначенням сталася ще не до кінця зрозуміла історія, адже вперше Григорій Пе-

³⁰⁹ Цит. за: Григорій Костюк. Зустрічі і прощання. Спогади. Книга перша. Едмонтон, Канадський Інститут Українських Студій, 1987, с. 623.

тровський запропонував затвердити Шумського наркомом освіти ще 8 серпня 1924 року. Самого Шумського на тому засіданні не було. Петровському (в якого із Шумським було взаємне несприйняття) доручили зв'язатися з майбутнім наркомом і відсутніми на засіданні членами Політбюро. Що відбувалось упродовж майже двох місяців, невідомо, але лише 29 вересня Політбюро ухвалило: «Наркомосом висунути тов. Шумського, залишивши його членом Оргбюро»³¹⁰.

Колишній есер і боротьбіст стає на чолі потужної комуністичної структури. Для нього це шанс легально сприяти тому, до чого прагнули і за що билися боротьбісти — розбудові УСРР з виразним українським культурно-політичним обличчям, адже нарком відповідав щонайменше за три сфери. По-перше, це проведення «українізації» навчальних закладів — від шкіл до вузів. По-друге, забезпечення того, щоб українська мова була мовою не лише народу, а стала мовою всієї створеної більшовиками в Україні держави, всіх її структур, діловодства, мовою партійно-державного апарату. По-третє, це розвиток української культури та культур інших народів України.

Шумський мав підтримку Григорія Гринька, Василя Еллана-Блакитного, Михайла Ялового, або «колишніх», «бувших», «націоналів». Так кулуарно тоді іменували боротьбістів та вихідців з інших політичних партій більшовики, «руководящее русское меньшинство» (як потім скаже про них Шумський). Одним із його заступників був Петро Солодуб, другим — естонець Ян Ряппо. У системі наркомату працював і економіст Михайло Волобуєв. Шумського згодом оголосять батьком так званого «шумськізму», а Волобуєва зроблять фундатором так званої «волобуєвщини»³¹¹.

Шумський змінив на посаді наркома Володимира Затонського, який прийняв наркомівські обов'язки від Григорія Гринька. Останній працював у 1920–1922 роках і був обвинувачений у «надмірній» українізації. У липні 1920 року на наркома написали скаргу навіть його підлеглі (члени комуністичної фракції Колегії Наркомату), підкреслюючи, зокрема, таке:

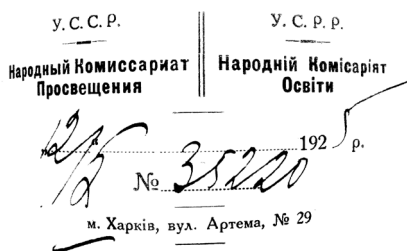
Саме на цій харківській вулиці мешкав Олександр Шумський, коли у 1924–1927 роках працював наркомом освіти України. Фото Юрія Шаповала. Жовтень 2009 року

³¹⁰ Цит. за: М. О. Фролов. Компартийно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923–1928 рр., с. 569.

³¹¹ Докладніше див.: Шаповал Ю. «Я помилявся, взявши на себе провину...» До 90-річчя М. С. Волобуєва-Артемове // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, 1994, № 1, с. 104–110; Його ж. Людина і система. Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні. Київ, 1994; Його ж. Текст як доля // День. — 2003. — 27 лютого (№ 34).

Олександр Шумський під час одного з виступів. Харків, 1920-ті роки

Бланк Наркомату освіти України. 1925 рік

«Сутність наших розбіжностей полягає в тому, що “боротьбісти” бажать насильно виправдати українізацію школи, сприяти переважно українській національній культурі та на перший план висувають не класовий, а національний зміст роботи освіти, звідки логічним висновком є природне передання апарату освіти до рук національної інтелігенції, а не пролетаріату»³¹². Поза сумнівом, це мало бути застереженням для Шумського, і над цим досвідом свого однопартійця йому довелося міркувати. Проте, йдучи на посаду наркома, він не забував, ким він був, але й не забував про пріоритети майбутньої роботи.

За переписом населення 17 грудня 1926 року, в Україні мешкало понад 29 млн. осіб, із них українців — понад 23 млн., росіян — 2 млн. 700 тис., євреїв — понад 1,5 млн. осіб. Українську мову визнали рідною понад 22 млн., російську — близько 4,5 млн. У містах України українську визнали рідною майже 2 млн. осіб, в селах — понад 20 млн.³¹³. Для Шумського не було запитання, кого, власне, «українізувати». Насамперед — державних чиновників,

партійний апарат, що в основному складався не з українців. Зрозуміло й інше: найзатятіший опір українізації йде з лав структури, яка, власне, покликана цю політику здійснювати — з лав КП(б)У. Декрет від 1 серпня 1923 року «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про сприяння розитковій української мови» фактично саботують. Березневий Пленум ЦК КП(б)У і партійна конференція 1924 року вимагають від членів партії вивчити українську мову, але нічого не відбувається.

За даними 1923 року лише 797 із 11 826 відповідальних працівників партійно-державного апарату УСРР заявили (це лише заявили!), що знають україн-

³¹² ЦДАГОУ, ф. 57, оп. 2, спр. 470, арк. 166.

³¹³ Див.: Україна. Статистичний щорічник на 1928 р. Харків, Центральне статистичне управління УСРР, 1928, с. 24, 32.

ську мову. У 1924 році опитали 599 відповідальних працівників центральних радянських установ. Українську мову знали 302 особи, або 52%, а серед керівної партійної верхівки ще менше — 46%³¹⁴. Проблема ускладнювалася ще й тим (це, на жаль, актуально для сучасної України), що навіть ті, хто знав українську мову, воліли розмовляти російською. За цих умов Шумський виступає за прискорення процесу українізації.

У Києві, у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління збереглося чимало унікальних документів і матеріалів про діяльність Шумського на чолі Наркомату освіти. Українізувались буквально всі: Центральний комітет КП(б)У, Рада Народних Комісарів, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет, ГПУ, Наркомат фінансів тощо. Різного роду дрібніші установи, такі, наприклад, як Південсіль, акціонерні товариства. Збереглося безліч листів із місць, в яких ідеться про те, що бракує підручників, не вистачає викладачів української мови. Ось кілька прикладів. «Харківська Філія Цукротресту прохає терміново надіслати викладача української мови для курсів, що маються при ХФЦ»³¹⁵, — писалося в одному з листів. А ось лист від чекістів-фельдкур'єрів: «Фельдкорпус ГПУ УСРР звертається з проханням виділити одного досвідченого вчителя для вивчення української мови співробітниками ФК ГПУ УСРР у кількості 26 осіб. Одночасно з цим повідомляється, що платню за навчання буде здійснено за угодою. Виділеного вчителя прохання скерувати за адресою: Чернишевська вулиця № 12 — Фельдкорпус ГПУ УСРР»³¹⁶.

Серед чиновників українізація породила особливий жанр — так звані «українізаційні» анекдоти. Один із них наводить у своєму щоденнику академік

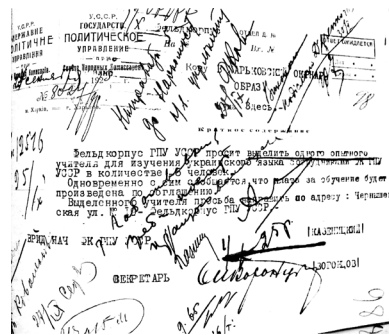
У. С. Р.
НАРОДНИЙ КОМІСАРІАТ ОСВІТИ

УКРАЇНІЗАЦІЯ
РАДЯНСЬКИХ УСТАНОВ
(ДЕКРЕТИ, ВІСТРУКЦІЇ І МАТЕРІАЛИ)

ХАРКІВ
1925 р.

Збірник ключових нормативних документів, що визначали перебіг українізації. 1925 рік

Українізувались всі... Лист до Наркомату освіти з проханням скерувати вчителя української мови для співробітників фельдкорпусу ГПУ УСРР. 1925 рік

³¹⁴ Див.: М. С. Дорошко. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.), с. 291, 292.

³¹⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВОУ), ф. 166, оп. 5, спр. 153, арк. 93.

³¹⁶ Там само, арк. 98.

Олександр Шумський. Харків, 1920-ті роки

Одне з вивадань за редакцією О. Шумського, коли він очолював Наркомат освіти УСРР

Сергій Єфремов: «Сидять за розмовою двоє “українізованих”. “Ну и трудное это наречие малороссийское!” — “Это не наречие, и не междометие, а предлог, чтобы нас выбросить из службы”»³¹⁷. І ще один запис: «Звичайно, хоча партійні комуністи й не говорять голосно проти українізації, але стиха зубами скрегочуть»³¹⁸.

Не хочуть чиновники і партапаратники українізуватись — формально всі «за» українізацію, але на практиці — дуже і дуже малий ефект. Така ситуація мала своє коріння, адже, як і в часи Української Центральної Ради та Української Держави гетьмана Павла Скоропадського, українізація далеко не у всіх викликала мажорні почуття, не всі сприймали те, що було декларовано XII з'їздом РКП(б). Чимало представників партійно-державної еліти поділяли думку другого секретаря ЦК КП(б)У

Дмитра Лебеда, який обстоював «теорію боротьби двох культур». Ще у березні 1920 року він в одному з виступів захищав тезу про неунікність боротьби російської культури як культури переважно міської та культури української, що є культурою сільською. Причому пріоритет Лебедь віддавав, зрозуміло, перемозі культури міської, оскільки це є символ великої промисловості, а сільська культура в його схемі вособлювала дрібновласницьке, майже натуральне селянське господарство. «Якщо в одних випадках, — наполягав Лебедь, — до-

брою є українська мова, — нею слід вміти користуватися, і, навпаки, там, де мова перетворюється на засіб для націоналізації..., українізації не із свідомості, а з почуття, там повинна будити протиставлена справжня марксистська істина, що для комуністів-інтернаціоналістів національного питання в принципі не існує, що це є лише один із засобів зміни темпу соціалістичного будівництва»³¹⁹.

³¹⁷ С. О. Єфремов. Щоденники, 1923–1929. Київ, ЗАТ «Газета «РАДА», 1997, с. 355.

³¹⁸ Там само, с. 227.

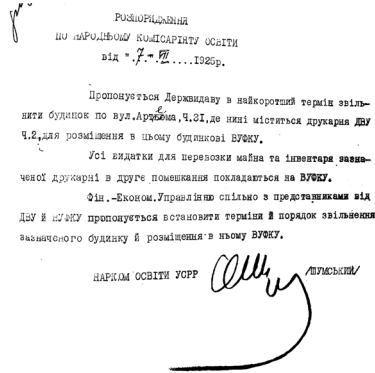
³¹⁹ Цит. за: Елена Борисенко. Феномен советской украинизации. 1920–1930-е годы, с. 147.

Метою партії, як стверджував Лебедь, було підкорення розвитку сільсько-го господарства промисловості шляхом проникнення великого виробництва у сільське господарство. І зробити це повинна була «культура міста», оскільки вона має «більше елементів соціалістичних, пролетарських»³²⁰.

Шумський категорично не сприймав цієї теорії, вважав її «невід'ємною власністю націоналістичного мракобісся»³²¹. Шумський першим скритикував другого секретаря ЦК у статті «З приводу однієї формули» в газеті (тоді ще російськомовній) «Коммунист» за 4 квітня 1923 року. Шумський стверджував: «Тов. Лебедь, застерігаючи “комуністів і справжніх марксистів” від українських націоналістичних небезпек..., сам зайняв по суті ту саму націоналістичну позицію, що й шаповалово-винниченківці, але тільки розташувався на іншій стороні барикад»³²².

Вже в 1924/25 навчальному році Наркомату освіти вдалося досягти успіхів щодо бюджету навчального процесу. Відтак почали змінюватись і настрої педагогів. Проте в мовній сфері українізація виявилась «декретною», як її глузливо називали, оскільки було чимало постанов, рішень, декретів, але всіх їх практично ігнорували. Проте ситуація невдовзі почне змінюватись.

На початку квітня 1925 року КП(б)У очолив 31-річний єврей з Київщини Лазар Каганович. «Каганович заправляє в партії», — так говорили про нього в Україні в середині 1920-х років³²³.

Одне з розпоряджень, підписаних Олександром Шумським. 1925 рік

Олександр Шумський (в центрі) серед делегатів Першого всеукраїнського учительського з'їзду. Харків, січень 1925 року.

³²⁰ Там само.

³²¹ Там само.

³²² Там само, с. 147, 148.

³²³ Енергійний, вимогливий, ефективний у здійсненні сталінської волі, Лазар Каганович (1893–1991) пробуде в лавах більшовицької партії 50 років (його виключать у добу Микити Хрущова у 1961 р.). Смерть Кагановича наприкінці липня 1991 р., у переддень колапсу Радянського Союзу і краху компартії, сприймалась як символ кінця старої епохи і початку кардинальних змін (Див.:

Лазар Каганович. 1926 рік

Першочерговою метою його приїзду було забезпечення підтримки Сталіна з боку КП(б)У, створення просталінського партійно-державного моноліту. Справа в тім, що на початку 1925 року позначились розходження між колишніми союзниками — Сталіним та Львом Каменєвим і Григорієм Зінов'євим з проблем політичної стратегії партії. Ця «нова опозиція» намагалася змінити розстановку партійних сил на свою користь і долучити до цього першого (а з березня 1925 року — генерального) секретаря ЦК КП(б)У, німця з Поволжя, більшовика з дореволюційним стажем Емануїла Квірінга. Останній розпочав переговори з опозиціонерами, приховавши це від інших керівних діячів КП(б)У. Коли ж правда все-таки виявилась, Пленум ЦК КП(б)У у квітні 1925 року висловив Квірінгу недовіру. У Москві скликали нараду за

участю українських керівників. Спочатку запропонували Вячеславу Молотову очолити парторганізацію в УСРР, а після його відмови виникла кандидатура Лазаря Кагановича.

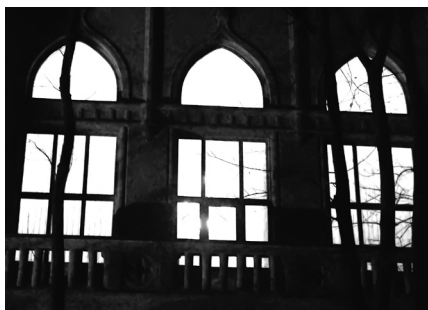
Вже на схилі віку Каганович згадував, що напередодні свого приїзду в Україну він мав розмову із Михайлом Фрунзе. Той лякав його складнощами роботи, а також тим, що в Україні Кагановича можуть «з'їсти». Однак Сталін заспокоїв свого посланця: «Нічого вони Вас не з'їдять. У них в українському Політбюро сім осіб і чотирнадцять думок». — «Як же так, товаришу Сталіну, сім осіб і чотирнадцять думок?». Сталінська відповідь була такою: «Спочатку один розходиться з іншим, а потім розходиться сам із собою»³²⁴.

Отже, Каганович мав завдання змобілізувати партійно-державних діячів на підтримку Сталіна, а для цього будь-які засоби, здатні допомогти виконанню цього ключового завдання, були прийнятні. Слід нагадати і про те, що саме в цей час політичні опоненти Сталіна у Москві почали атаки на українізацію, прирівнюючи її до «петлюрівщини» (це робив, зокрема, Юрій Ларін). Каганович спритно використав цю ситуацію на свою користь: він почав критикувати опозиціонерів за нерозуміння політики українізації, почав сприяти проведенню українізації у тих межах, які цій політиці відводив Сталін.

Ю. Шаповал. Л. М. Каганович на Україні // Український історичний журнал, 1990, № 8, с. 62–74; № 10, с. 117–129; Його ж. Лазар Каганович. Київ, Товариство «Знання», 1994; Р. Медведев. Близький круг Сталіна. Соратники вождя. Москва, Эксмо, Яуза, 2005; E. A. Rees. Iron Lazar. A Political Biography of Lazar Kaganovich. London–New York, Anthem Press, 2012).

³²⁴ Цит. за: Ф. И. Чувєв. Каганович. Шепилов. Москва, ОЛМА-ПРЕСС, 2001, с. 47.

Це вікна колишнього кабінету наркома у будинку Наркомату освіти УСРР у Харкові. Фото Юрія Шаповала. Жовтень 2009 року

а на другу — Олександра Шумського. Тоді відбулась і ще одна важлива подія — на бік більшовиків остаточно стали колишні боротьбісти — заступник завідувача агітпропом ЦК КП(б)У Андрій Хвиля та секретар Київського губкому КП(б)У Панас Любченко, які відмовилися брати участь у створенні протизаги Кагановичу³³⁰. Пізніше Хвиля і Любченко опиняться серед активних борців із «шумськізмом», що не врятує обидвох від обвинувачень у боротьбістському минулому і від загибелі.

Склад редакції журналу «Червоний шлях», коли головним редактором був Олександр Шумський

30 квітня 1925 року було створено Комісію Політбюро ЦК КП(б)У з «українізації» на чолі з Лазарем Кагановичем. Вона мала спеціальні підкомісії: з українізації партії, народної освіти (тут відповідальним був Шумський), державного апарату, преси, профспілок, армії. Саме на засіданнях цієї Комісії і виробляли конкретну політичну лінію щодо українізації. Планували, що Комісія працюватиме десь до вересня 1925 року, коли мала завершитись українізація партій-

ного і раліанського апарату і коли заслухають доповіді підкомісій. З огляду на нефективність українізації апарату роботу Комісії продовжили³³¹. Згодом кількість підкомісій зростає, але в липні 1926 року Шумський вже не відповідатиме за українізацію освіти. Відповідну підкомісію очолить Влас Чубар.

Було прийнято постанову ВУЦВК і Раднаркому УСРР «Про заходи термінового переведення повної українізації радянського апарату». Постанова констатувала недоліки попередніх зусиль з «українізації» (переважання російської «буржуазної й дрібнобуржуазної культури» над українською, недостатність

³³⁰ Див.: Там само, арк. 42.

³³¹ Комісія регулярно засідатиме до червня 1928 р., тобто до від'їзду Лазаря Кагановича з України. Після цього комісія існувала формально принаймні до січня 1931 р., але після 1928 р. слідів її діяльності не виявлено (Див.: Тері Мартин. Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1929–1939 роки), с. 163).

грошових коштів і культурних сил для навчання української мови співробітників радянських установ, недостатнє оновлення апарату установ за рахунок залучення місцевих кадрів, небажання частини радянських чиновників українізуватись) і вимагала: «В усіх державних установах і державних торговельно-промислових підприємствах, що не перейшли на українське діловодство, його належить перевести на українську мову не пізніш як 1-го січня 1926 року»³³². При Раднаркомі УСРР була створена Центральна всеукраїнська комісія українізації радянського апарату на чолі з тодішнім головою РНК Власом Чубарем. На місцях діють губернські та окружні комісії, в усіх наркоматах — спеціальні комісії з українізації.

Наркомат освіти мав забезпечити науково-методичне керівництво ходом українізації, особливо спеціальними курсами з українізації радянських службовців, надавати для них відповідні кадри тощо. Наркомат робітничо-селянської інспекції та його органи на місцях здійснювали контроль за виконанням партійних і радянських директивних документів з українізації.

За цих умов Шумський пробує форсувати ще одну дуже важливу справу — вдосконалення українського правопису, чим починає опікуватись Державна комісія при Наркоматі освіти для усталення українського правопису (до цієї Комісії входили А. Кримський, С. Єфремов, В. Ганцов, Г. Голоскевич, А. Курилова, Є. Тимченко, М. Йогансен, О. Попов, В. Бутвин, А. Річицький). У жовтні 1925 року за підписом Петра Солодуба членам Комісії було розіслано листа, в якому, зокрема, мовилося: «Зважаючи на те, що часу для остаточного виготовлення проекту правил українського правопису взагалі дуже мало і що вже з 15 цього жовтня має розпочатися Нарада Пленуму “Комісії” для розгляду й ухвали проекту правопису як у окремих розділах його, так і в цілому, Президія “Державної комісії при НКО для усталення українського правопису” (у складі наявних харківських членів її) звертається до Вас з проханням якомога уникати зайвої розбіжності між окремими розділами правопису (окремими темами)...»³³³. Далі лист містив конкретні рекомендації щодо цього.

У листопаді 1927 року відбувся X з'їзд КП(б)У. У доданих до стенограми з'їзду матеріалах є і та-

У цьому будинку у 1922–1928 роках знаходився уряд УСРР — Рада Народних Комісарів.
Фото Юрія Шаповала. Харків, 2009 рік

³³² Цит. за: Українізація радянських установ. (Декрети, інструкції і матеріали). Харків, Народний комісаріят освіти, 1925, с. 4.

³³³ ЦДАВОУ, ф. 166, оп. 5, спр. 153, арк. 788.

Олександр Шумський. 1920-ті роки

кий — «Національна політика та українізація. Постановка національного питання партією та досягнення в цій галузі». Тут, зокрема, сказано, що у 1924 році тираж усіх українських газет дорівнював 90 тис., а у 1927 — 500 тис. примірників³³⁴. У складі КП(б)У українці становили: у 1924 році — 33%, у 1925 р. — 38%, у 1926 р. — 49%.³³⁵ Варто нагадати, що україномовна більшовицька преса не існувала до 1918 року; у 1920–1921 роках на всю Україну було 7–10 україномовних газет, причому у більшості з них половина сторінок була надрукована російською мовою. У 1929 році в УСРР виходило 54 українські газети (20 російських і 11 мовами національних меншин). Українські газети становили 65% загального накладу³³⁶.

Слово Кагановича на захист українізації і навіть його спотворена, але все-таки українська мова, якою він прагнув інколи виступати та спілкуватись, — все це мало для апаратників «знаковий» характер, а у 1925–1928 роках у справі українізації було досягнуто помітних зрушень. Водночас ці зрушення ніяк не слід перебільшувати, особливо коли йдеться про мовний аспект. Як завжди у чиновників, дуже часто все оберталося формалізмом і профанацією, що не могло не викликати з боку тих, кого українізували, роздратування, образ, непорозуміння і свідомих провокацій³³⁷. Відсутність кваліфікованих «українізаторів» і спротив українізації не могли не даватися взнаки.

Тим не менш, на думку фахівців, друга половина 1925 року стала найбільш продуктивним періодом у здійсненні політики коренізації, що не могло не викликати руху української громадськості назустріч. Це був важливий імпульс для

³³⁴ Х з'їзд КП(б)У. 20–29 листопада 1927 р. Стенограф. звіт. Харків, Партійне видавництво ЦК КП(б)У, 1928, с. 526.

³³⁵ Там само.

³³⁶ Див.: Богдан Кравченко. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст., с. 130.

³³⁷ Ось як описував одну із ситуацій Сергій Єфремов у своєму щоденнику: «З українізацією не на жарт беруться. Саме тепер одбувається по установах перевірка, і хто не знає української мови, тих виганяють із служби. Але слово “знати” тут не зовсім до діла, бо перевірка має особливий характер. Голоскевич був на перевірці в Укрметі, установі здавна українській, і каже, що то не перевірка була, а якесь знущання. Українізатор завдавав такі казуїстичні запитання, яких, видимо, на цей випадок навігадував, і всі, хто говорить по-українському, все на ті питання відповісти не могли. Та й сам той добродій ледве чи розумів, що питає. Тепер повівся особливий тип чиновників від українізації, як колись були чиновники від обрусення. Здебільшого це випадкові люде, що й самі українізувалися років 3–4 тому, а в усім разі перед 1917 роком і не думали, що вони українці. І ретельно справляють нову службу, і компрометують українську культуру, як гірше не можна. Обиватель того не розрізняє і думає, що то давні українці провадять так люто українізацію — і лається та нарікає, і часто не без підстави» (С. О. Єфремов. Щоденники, 1923–1929, с. 431).

подальшого розвитку. На думку Богдана Кравченка, «українізація “знизу” в поєднанні з українізацією суспільної верхівки на кінець 20-х рр. підвела українців до порогу повноцінної нації»³³⁸. Поза сумнівом, у цьому значна частка зусиль Олександра Шумського.

Культура починає бути схожою на духовну індустрію. Формується національна урбаністична культура. З'являються нормальні видавництва. Літературна продукція та періодика дістають значно ширшу, ніж будь-коли, аудиторію. Зріс рівень освіти цієї аудиторії. Вперше в літературі з'явилася велика кількість письменників, митців та інтелектуалів, чия діяльність позначена небувалим спалахом творчої активності. Виникає ціле розмаїття стилевих напрямків, численні творчі угруповання.

У 1925 році Микола Хвильовий, якого самі письменники визнають лідером тогочасного культурного процесу, своїми епатажними памфлетами провокує динамічний перебіг формально не ним започаткованої літературної дискусії³³⁹. За підтримки Шумського і інших посадовців вона виходить за рамки літератури. На провесні 1926 року з'являється третій цикл памфлетів Хвильового — «Апологети писаризму». Завершальний, тринадцятий памфлет мав скандально-немислиму назву: «Московські задрипанки». «Українська економіка — не російська економіка і не може бути такою, — наполягає Хвильовий, — хоч би тому, що оскільки українська культура, виростаючи з своєї економіки, зворотно впливає на останню, остільки і наша економіка набирає специфічних форм і характеру. Словом, Союз все-таки залишиться Союзом, і Україна є самостійна одиниця... Малоросія вже одійшла в “область преданія”... Росія ж самостійна держава? Самостійна! Ну так і ми — самостійна».³⁴⁰ І далі: «...Досить “фільстувати” — “дайош” свій власний розум!.. В Європу ми підемо вчитися, але з затаєною думкою — за кілька років горіти надзвичайним світлом. Чуєте, москвофіли з московських задрипанок, чого ми хочемо?»³⁴¹.

Ці процеси не викликають оптимізму у московських вождів і, зрозуміло, у Лазаря Кагановича, відповідального за Україну. Водночас це надихає Шумського: на його тверде переконання, українізація, подолання «вторинності» та провінційності українців (що вигідно було плекати Москві) має вирішально впливати на подальше становлення української нації. Шумський підтримує Вільну академію пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ), створену Хвильовим, зустрічається з ним, виділяє на ВАПЛІТЕ певні кошти. На квартирі у Шумського Хвильовий читає свої твори, зокрема, «Івана Івановича» і «Україна чи Малоросія».

³³⁸ Богдан Кравченко. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст., с. 188.

³³⁹ Докладніше див.: М. Shkandrij. *Modernists, Marxists and the Nation: The Ukrainian Literary Discussion of the 1920s*. Edmonton: CIUS Press, 1992.

³⁴⁰ М. Хвильовий. *Апологети писаризму* // М. Г. Хвильовий. *Твори у двох томах*. Київ, Дніпро, 1990, т. 2, с. 573.

³⁴¹ Там само, с. 575.

Ця позиція стала детермінантою багатьох дій Шумського, що були розцінені як «націоналістичні». Вже 15 червня 1925 року на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У під час обговорення українського бюджету Шумський робить заяву про те, що видатки на культурні потреби в УСРР зменшуються, тоді як у Російській Федерації вони збільшуються. Микола Скрипник підтримує Шумського (хоча потім його нещадно критикуватиме). Каганович погодився, що потрібно збільшити фінансування Наркомпросу, але був категорично проти тверджень про зменшення бюджетних витрат порівняно з Росією³⁴².

Брутальний ригоризм Кагановича (а він йому був притаманний упродовж усього його політичного життя), його арогантне ставлення до думок інших, його безмежний сервілізм стосовно Сталіна — все це дратувало Шумського, який почав емоційно коментувати поведінку і висловлювання головного «українізатора». Каганович миттєво отримав інформацію про це. Так зародився конфлікт. Виразне зіткнення сталося, коли Шумський втрутився у справу призначення на одну з посад Вінницького окружного колишнього боротьбіста Ф. Самутіна, проти чого виступали деякі працівники апарату ЦК КП(б)У. Їх підтримував Каганович, але Шумський наполіг на своєму³⁴³. Вже влітку 1925 року Каганович повідомив Сталіна про те, що у нього із Шумським є певні розбіжності. Невдоволення саботажем українізації з боку номенклатури³⁴⁴ і авторитарною поведінкою Кагановича — все це спонукало емоційного Шумського «перейти Рубікон».

Під час перебування у Москві, де проходив II з'їзд Компартії Західної України 12 жовтня 1925 року³⁴⁵, він звертається до Сталіна, з яким був добре знайомий від часу громадянської війни. Колишній член ЦК КПЗУ Михайло Теслюк був присутній на зустрічі. Згодом, 5 березня 1965 року, на допиті в Управлінні КГБ при Раді Міністрів УСРР по Львівській області він згадував про ту стратегію, що її для розмови із Сталіним обрав Шумський. Він розпочав з того, що в Україну повернулося чимало діячів науки і культури, які раніше співпрацювали з Українською Центральною Радою, Директорією тощо. Ці особи завдяки своєму авторитетові впливають на культурні процеси в Україні та «використовують це з націоналістичною метою»³⁴⁶. Проте не згадані особи, а ЦК КП(б)У повинен контролювати і спрямовувати процеси в національному і культурному житті в Україні. І ось тут Шумський перейшов до головного. По суті він сказав, що Москва заважає, оскільки «з Москви надсилаються

³⁴² Див.: Валерій Васильєв. Політичне керівництво УСРР і СРСР: динаміка відносин центр-субцентр влади (1917–1938), с. 146.

³⁴³ Там само, с. 146, 147.

³⁴⁴ Терміни завершення апаратної українізації постійно відкладалися. Зрештою цей термін перенесли на 1 січня 1927 р., а пізніше — на 1 червня 1929 р. («Українізація» 1920–1930-х років: передумови, здобутки, уроки. За ред. В. А. Смолія, с. 83).

³⁴⁵ См.: На приїмє у Сталина. Тетради (журнали) записей лиц, принятых И. В. Сталиным (1924–1953 гг.). Справочник. Москва, Новый хронограф, 2008, с. 750.

³⁴⁶ ГДА СБУ, Київ, спр. 59881ФП, т. 118, арк. 30.

на Україну працівники, які не розуміють українських національних питань»³⁴⁷.

Михайло Теслюк у 1965 році так делікатно прокоментував адресовані Сталіну слова: «Напевно, Шумський мав на увазі тоді Кагановича Л. М., який був тоді першим секретарем ЦК КП(б) України»³⁴⁸. Поза сумнівом, про це і йшлося, а далі Шумський заявив про те, що «українські комуністи вже виросли і можуть самі обирати керівників партії й уряду»³⁴⁹. Вислухавши все це, Сталін відповів Шумському, що він має рацію, але робити пропонуване ще зарано.

4 грудня 1925 року помер Василь Еллан-Блакитний. «Мені — згадував Іван Майстренко, — довелося стояти в почесному караулі коло його труни, яка стояла в залі ВУЦВК. На численних похоронах за містом коло аеродрому (там пізніше похований і Скрипник) виступали, пам'ятаю, Шумський і Затонський. Під час своєї промови Шумський плакав. Він втратив найближчого свого товариша»³⁵⁰. Цілком імовірно, що Шумський міг радитись із Блакитним стосовно своїх кроків щодо Кагановича. І ось його найближчий порадник відійшов у вічність.

У грудні 1925 року Шумський, не дивлячись на свої московські заяви, сидів у президії IX з'їзду КП(б)У, а наприкінці з'їзду його обирають членом ЦК. У виступі на тому з'їзді Каганович багато говорив про українізацію. І тоді ж вже не Шумський, а дехто з делегатів почав критикувати методи керівництва Кагановича. Наприклад, ректор Комуністичного університету імені Артема Ісаак Дашковський (він був троцькістом) сказав, що в партії сформовано особистий режим, що всі незгодні з Кагановичем і Сталіним, — «це не ленінці, це ухильники»³⁵¹.

Шумський переконаний: треба йти до кінця. 20 квітня 1926 року він ще раз потрапляє на прийом до Сталіна, ще раз нагадує про своє бачення ситуації в Укра-

Відкриття пам'ятника Василю Еллану-Блакитному на Поштовій площі в Харкові. 1927 рік

³⁴⁷ Там само.

³⁴⁸ Там само.

³⁴⁹ Там само.

³⁵⁰ Іван Майстренко. Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні, с. 217. Згодом Василя Еллана-Блакитного було проголошено «буржуазним націоналістом» і «бандитом», і він був посмертно засуджений до вищої міри покарання. Пам'ятник йому знесли, не існує і могили. Вже після серпня 1991 року спорудили кенотаф у харківському Молодіжному парку.

³⁵¹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 1, спр. 135, арк. 131.

Влас Чубар. 1920-ті роки

їні, наполягає на кадрових змінах³⁵². Минув час, і з'ясувалося, що та розмова з вождем (що офіційно не протоколювалася) таки була записана, а потім використана проти Шумського³⁵³.

Схоже, що результатом саме цієї, другої розмови (а не першої, як дослідники вважали раніше) став сталінський лист від 26 квітня 1926 року до членів партійного «сінкліту» — Політбюро ЦК КП(б)У на чолі з Лазарем Кагановичем. Останній, як з'ясувалося, передавав Сталіну машинописні копії з творів українських письменників. Ось чому Сталін був, як мовиться, з першоджерел поінформований про те, що писав Микола Хвильовий та інші літератори³⁵⁴.

Погодившись із деякими міркуваннями Шумського стосовно потреби контролювати «українізацію» і навіть стримано покритикувавши Кагановича за «переадміністрування», ґенсек ЦК ВКП(б) разом з тим недвозначно вказав, що рух за українську культуру і громадськість набирає антиросійського характеру, що «така небезпека стає все реальнішою на Україні»³⁵⁵. На підтвердження цієї думки наводився приклад із висунутими Миколою Хвильовим вимогами про «негайну дерусифікацію пролетаріату» на Україні, про те, що «від російської літератури, від її стилю українська поезія повинна тікати якнайшвидше»³⁵⁶. В цих та інших судженнях Сталін вбачав вияв боротьби «проти росіян взагалі, проти російської культури та її найвищого досягнення — ленінізму»³⁵⁷. А на Шумського як на народного комісара освіти в листі було покладено відповідальність за недостатню протидію таким тенденціям.

³⁵² См.: На приеме у Сталина. Тетради (журналы) записей лиц, принятых И. В. Сталиным (1924–1953 гг.). Справочник, с. 24, 763.

³⁵³ Див.: Українська інтелігенція і влада. Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. Упорядник В. М. Даниленко. Київ, Темпора, 2012, с. 54. Її записали за допомогою фонографу. Свідчення про це можна прочитати в одному зі щотижневих зведень Секретного відділу ГПУ УСРР за 23–29 січня 1927 р. Зі цього з джерела можна дізнатись, що Григорій Петровський на партійній конференції зачитував цю розшифровану бесіду з метою «викриття» Шумського. Вірогідно, йдеться про Першу всеукраїнську конференцію КП(б)У, що проходила 17–21 жовтня 1926 р. у Харкові.

³⁵⁴ Див.: Валерій Васильєв. Політичне керівництво УРСР і СРСР: динаміка відносин центр-субцентр влади (1917–1938), с. 148.

³⁵⁵ И. В. Сталин. Тов. Кагановичу і другим членам ПБ ЦК КП(б)У // Сочинения. Т. 8. Москва, Государственное издательство политической литературы, 1948, с. 152.

³⁵⁶ Там само.

³⁵⁷ Там само.

Вдавшись до притаманної йому демагогії, Сталін відкинув пропоновані Шумським кадрові зміни — висунути на посаду Голови Раднаркому Григорія Гринька, а Кагановича замінити Власом Чубарем: «Як можуть розцінити цю справу партія в цілому і партійні кадри особливо? Чи не зрозуміють вони це так, що ми тримаємо курс на зниження питомої ваги Раднаркому? Бо не можна ж приховати від партії, що партійний і революційний стаж Гринька набагато нижче за партійний і революційний стаж Чубаря... Чи не краще буде, і в інтересах справи, і в інтересах Гринька, відмовитися поки що від подібних планів? Я за те, щоб склад Секретаріату і Політбюро ЦК КП(б)У, а також радянську верхівку посилити українськими елементами»³⁵⁸.

У цьому листі була ненадрукована (у сталінському зібранні творів) післямова до листа, в якій Сталін писав, що не можна цькувати колишніх боротьбистів за їхнє минуле, треба їх залучати до партійної роботи, а «Шумського до участі в керівній партроботі»³⁵⁹.

Це були слова до керівництва КП(б)У, а на практиці смертельно ображений Лазар Каганович, власне, отримав «карт-бланш» для викриття того, що буде пізніше названо «шумським», «хвильовизмом», а потім — «національним ухилом». Він розгортає галасливу кампанію проти Шумського, звинувачує його у формуванні «національного ухилу». Тепер у протистоянні Шумський–Каганович все залежало від того, як поведуться члени Політбюро ЦК КП(б)У.

Ще до появи сталінського листа у Шумського не витримують нерви. На засіданні Політбюро ЦК КП(б)У 19 березня 1926 року він чує слова Кагановича про те, що ніхто не планує українізувати російських робітників в Україні. Шумський розуміє це як обмовку за Фройдом, як доказ того, що Каганович не збирається здійснювати українізацію. Він виступає з протестом. Каганович маневрує (адже його виступ не стенографували) і знаходить вихід в одному слові. 2 квітня Політбюро ЦК КП(б)У спеціально розглядає це питання і ухвалює таку резолюцію: «Тов[ариш] Каганович при обговоренні на політбюро 19 березня 1926 року питання про українізацію в своїй промові заявив... "Ми НАСИЛЬНИЦЬКИ українізувати росіян робітників не повинні", з чим Політбюро повністю солідарно

<u>ОСОБА ТАТКА</u>		<u>ПОЛІТБЮРО</u>		76 №	
ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ					
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ (БІЛЬШОВИКІВ) УКРАЇНИ					
Протокол 4 17 пакт		4 від 2 Априля		1926 р.	
СЛУХАЛИ:			УХВАЛИЛИ:		
О. ШУМСЬКОГО			Констатувати, що т. КАГАНОВИЧ при об-		
в свіданні о речі тов. КАГАНОВИЧА на Політ-Бюро ст			судженні на Політ-Бюро ЦК, виступаючи об-		
19-го Марта с.г.			українізації, в своїй речі заявив, що:		
(Протокол П/Б № 14 § 1).			"ми насильно, українізувати росіян"		
			рабочих не повинні", з чим Політ-Бюро ЦК		
			подіє, солідарно.		
			(прийнято єдиним гласом).		

Ухвала Політбюро ЦК КП(б)У від 2 квітня 1926 року у зв'язку із заявою О. Шумського. Ця ухвала — вже *post factum* — «виправляла» виступ Лазаря Кагановича

³⁵⁸ Там само, с. 154.

³⁵⁹ Цит. за: М. І. Панчук. «Націонал-ухильництво». Анатомія проблеми // Маршрутами історії. Упор. Ю. І. Шаповал. Київ, Політвидав України, 1990, с. 224.

Екземпляр № 110

Мес. _____

СТРОГО СХОВАННО
ПОДАВЛЕНІ ВОЗНАШЕННЯ
ЗАКРИТИ НА ВРАХА ШЕРМА

Доклад о предварительных итогах украинизации и обмен мнений в связи с заявлением т. Шумского, заслушанные на заседании Политбюро ЦК КП(б)У от 12-го мая 1926 года.

Обкладинка друкованої стенограми засідання Політбюро ЦК КП(б)У 12 травня 1926 року у зв'язку із заявою О. Шумського

(прийнято одностайно)»³⁶⁰. Отже, Каганович, виявляється, мав на увазі «насильницьку українізацію». Спостерігаючи за цією грою із словами, Шумський вибухає. Він — і це вже не вперше — погрожує ЦК своєю відставкою, звинувачує Політбюро у неправильній національній політиці та заявляє: Каганович не той лідер, який потрібен Україні. Через кілька днів ЦК КП(б)У розіслав лист Лазаря Кагановича і Власа Чубаря, в якому Шумського було звинувачено у кар'єристських інтересах і бажанні захопити керівні посади в партії³⁶¹. Та Каганович на цьому не зупинився. Він інспірує нове зібрання.

12 травня 1926 року на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У була заслухана доповідь Володимира Затонського «Попередні підсумки українізації». Другим питанням був «обмін думками» у зв'язку із заявою Шумського. Навівши цифри щодо українізації, Затонський переключив розмову на те, «наскільки ми оволоділи українськими елементами поза партією і поза виробництвом»³⁶². Констатуючи певний перелам у настроях представників некомуністичної інтелігенції в позитивний бік у зв'язку з розгортанням українізації, Затонський почав застерігати, що згадані представники готові взяти участь у проведенні українізації, щоб «вихопити ініціативу з рук комуністичної партії, захопити в свої руки»³⁶³. Політизувавши розмову, Затонський вказав на Миколу Хвильового як на один із прикладів того, що окремі члени партії починають відбивати у своїх творах буржуазну ідеологію, закликаючи в першу чергу орієнтуватись на європейські цінності та культуру, а не на російську літературу і культуру, шукати власний шлях і не плутати політичного союзу з Росією з літературою. «...Доведеться зайнятися ідеологією Хвильового», — підкреслив Затонський³⁶⁴.

Він жодним словом не згадав Шумського, наполягаючи в кінці доповіді лише на тому, що «в тій обстановці, що наявна, коли у нас в партії до цього часу більшість далеко не вільно володіє укр[аїнською] мовою і з невеликим бажанням взялося за українізацію..., ЦК КП(б)У зробив якщо не все, то достатньо для того, щоб бути гідним тієї ролі, яку він виконує...»³⁶⁵.

³⁶⁰ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 5, арк. 3.

³⁶¹ Див.: Валерій Васильєв. Політичне керівництво УРСР і СРСР: динаміка відносин центр–суб-центр влади (1917–1938), с. 150.

³⁶² ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 88, арк. 116 зв.

³⁶³ Там само, арк. 117.

³⁶⁴ Там само, арк. 117 зв.

³⁶⁵ Там само, арк. 118.

Те, що не сказав вождь, висловили його підлеглі. Не варто переказувати всі виступи, оскільки в них було чимало повторів. Практично всі представники тодішнього партійного «Олімпу» дорікали Шумському його поблажливим ставленням до Хвильового. Зокрема, Микола Демченко заявив: «Літературна дискусія ще й тому є фактом політичним, що до поглядів, які в ній представлені, приєдналися такі люди політики, як т[овариш] Шумський. Я говорив з ним неодноразово на цю тему і не чув від нього, що він відмежовується від Хвильового... Ніхто не наважився виступити проти Хвильового, з осіб, які користуються кредитом так званої української громадськості. Ні Шумський, ні Гринько. Хвилю вони розглядають як чиновника з апарату ЦК»³⁶⁹.

НОВОМ ПОРЯДКЕ РОЗ'ЯСНЕННЯ

Нарком освіти = тов. ШУМСЬКОМУ

ШАНОВНИЙ ТОВАРИШУ

До доповіді на наступному Пленумі ЦК КП(б)У про
"Підсумки українізації" мені потрібні відомості
(цифри а також висновки та пляни на майбутнє) Нарком-
осу.

Цілком зрозуміло, що справа ходить не о % українського населення, а о грунтовну українізацію усієї культурно-освітньої справи, що її провадитиме НКОУС.

Зовсім нещодавно потрібно виявити наші досягнення (якби це полегдало) в справі виховання молоді (наші БУЗ-ники), інтелекту та притягання її в використання старої (професору, академію, письменники, мистці тощо). Даймо сьогодні знати людям її прогнози Наркомату освіти та поширення її впливу на цілі роботи, конкурентів, пропозиції по до досягнення перешкоди, а також самі розуміти, який матеріал потрібно небуло Наркомату. Справа в тому, що поки Наркомат не було передано було планом БУЗів, а не тільки в обов'язку з різних причин.

Я не знаю напевно (пишу в Хараксі) чи ввійшов
Ваш доклад в плян ІВ на травень тому звертаюсь безпо-
середньо до Вас з проханням дати в Секретаріат ЦК
спеціальну частину матеріялів що до українізації. Мате-
ріяли необхідні їсти не пізніше 15/у с/р.

3/7-1926 р. 3 компанюноу Секретар ЦК КП(б)У В.ЗАТОНСКИЙ

Лист Володимира Затонського до Олександра Шумського. Травень 1926 року

Микола Скрипник сказав, що був би радий, якби Шумський заявив про відмову солідаризуватися з Хвильовим³⁷⁰. Влас Чубар, лише одного разу згадавши ім'я Шумського, рішуче зрікся згаданої у сталінському листі від 26 квітня 1926 року пропозиції Шумського поставити саме Чубаря на чолі КП(б)У³⁷¹. Федір Корнюшин стверджував, що «Шумський намагається створити кризу всередині української організації»³⁷². Напевно, і наведеного достатньо, щоб зрозуміти напрямок і суть того, про що мовилося в цій частині засідання.

Очевидно, намагаючись осмислити сказане про нього, Шумський запропонував зробити перерву. Петровський поставив цю пропозицію на голосування, і її відхилили. Шумському довелося виступати. Він підкреслював, що чимало виступів свідчать про те, що «плітки в достатній мірі вплутані в обговорюване тут питання. Я хочу від самого початку сказати, що з тими, хто тут оперує базарними чутками, я не polemизую і не відповідаю»³⁷³. Фактично Шумський у своєму виступі дав докладну картину своїх розходжень із тодішнім керівництвом КП(б)У, проаналізував свою позицію та аргументи своїх критиків. Текст його виступу публікується в документальній частині книги, а тому не буду його переказувати.

Важливою була заява Шумського про те, що він не проти критики Хвильового, але закликав не вихоплювати окремі фрагменти його творів, визнавав, що Хвильовий виступив «за свої традиції революційної боротьби на Україні, за соціалізм він буде боротися як український комуніст... Хвильовий не хлопчик, і робити з нього хлопчика не можна, він серйозна людина...»³⁷⁴.

Шумський розповів, як одного разу на виході з будинку ЦК Каганович запитав його, чи він читав статті Хвильового і, отримавши позитивну відповідь, поцікавився: «А як Ви до них ставитеся?». Шумський відповів, що вважає публікації правильними, маючи на увазі «питання про “просвітянство” і про залучення пролетаріату до українського культурного будівництва. З подальшої бесіди з'ясувалось, що Лазар Мойсейович мав на увазі лише останній пасус “московські задріпанки”. Як тоді, так і тут, на Політбюро мені ставиться питання — чи згоден я з тими шляхами розвитку молоді української літератури і, зокрема, з тією орієнтацією, яку дає їй тов. Хвильовий у своєму розділі “Московські задріпанки”. Згоден із основною думкою т[овариша] Хвильового про те, якими шляхами повинна розвиватися українська література і яким матеріалом вона повинна житися, але не згоден із тією формою, в яку втілив тов. Хвильовий цю правильну думку у своєму розділі “Московські задріпанки”, і його перебільшено гострими формулюваннями»³⁷⁵.

---

³⁷⁰ Там само, арк. 122.

³⁷¹ Там само, арк. 123 зв.

³⁷² Там само, арк. 126.

³⁷³ Там само, арк. 127.

³⁷⁴ Там само, арк. 128 зв.

³⁷⁵ Там само, арк. 128 зв.

Саме на цьому зібранні Шумський виплеснув на голови тодішніх вождів слова, які йому завжди пригадуватимуть: «...В партії панує російський комуніст, який ставиться до комуніста-українця з підозрілістю, неприязню, щоб не сказати гірше. Панує, спираючись на жалюгідний шкурницький тип малороса, котрий у всі історичні епохи був однаково безпринципно-лицемірним, порабському нещирим і по-зрадницькому підлабузливим. Він зараз хизується своїм псевдоінтернаціоналізмом, бравує своїм байдужим ставленням до всього українського і готовий завжди обплывувати його (може іноді українською), якщо це дає можливість вислужитися й отримати тепленьке місце. Ось у чому справа. Справа в тому, що наша партія повинна стати українською в мові й у культурі»³⁷⁶.

Наприкінці виступу Шумський дав пояснення своєї розмови із Сталіним: «І, нарешті, з приводу тов. Кагановича, як генерального секретаря і про ту заяву, котру я зробив тов. Сталіну. Ставлячи питання перед т. Сталіним про зняття мене з України у зв'язку з тією обстановкою, яка склалася, я виклав йому стан у національних справах і сказав, що, по-моєму, тов. Каганович не той політичний керівник нашої організації на посту генерального секретаря, котрий нам потрібний і що цій ролі більше б відповідав тов. Чубар. Мені було поставлено запитання про те, а хто ж на голову Раднаркому. Я сказав, що в нас є чимало осіб, котрих можна поставити на цей пост і назвав три прізвища: т. т. Скрипника, Гринька і Затонського. Повторюю, що мною керували в цьому інтереси партії і нашого будівництва, як я їх розумію, тобто мотиви принципово-політичного характеру, і я завжди буду протестувати проти привнесення сюди елементів склочництва. Мою пропозицію про вихід з України тов. Сталін відхилив, а з приводу піднятих мною питань перебалакає з ЦК КП(б)У, що й зробив після цього. Я заявив, що залишуся працювати на Україні і при тов. Кагановичу, хоча сумніваюсь, щоб із цього що-небудь добре вийшло, оскільки обстановка для роботи склалася важка»³⁷⁷.

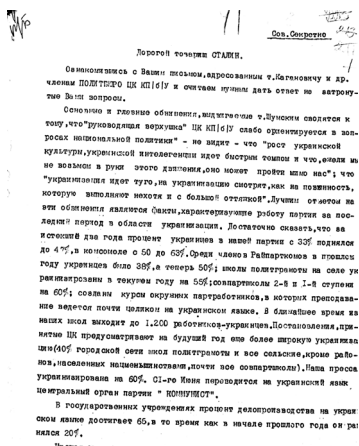
При обговоренні другого питання, тобто заяв Шумського, нападки учасників засідання на Шумського посилилися. Каганович виступав ще раз і запевняв, що ніякого «переадміністрування» у нього не могло бути «при таких значних політичних діях», Влас Якович, Григорій Іванович та ін[нші]»³⁷⁸. Він також запевняв, що, не дивлячись на те, що сталося, він зробить все, щоб і надалі працювати з «тов[аришем] Шумським, як з іншими членами ЦК»³⁷⁹. Інші члени все зрозуміли, і Влас Чубар (той самий, якого Шумський пропонував на лідера КП(б)У замість Кагановича) вніс пропозицію написати листа Сталіну із запевненнями про досягнення злагоди і з проханням зберегти Кагановича на

³⁷⁶ Там само, арк. 127.

³⁷⁷ Там само, арк. 129.

³⁷⁸ Там само, арк. 137.

³⁷⁹ Там само, арк. 137 зв.

Перша сторінка листа до Й. Сталіна, підписаного Г. Петровським, В. Затонським, В. Чубарем, К. Кіркідом. М. Рухимовичем, Радченком. Автори листа солідаризувалися з вождем, підтримували Л. Кагановича і критикували О. Шумського. 1926 рік

своїй посаді. Лист доручили скласти Чубарю і Затонському (Шумський при голосуванні утримався)³⁸⁰.

І такий лист членів Політбюро до Сталіна з'явився. У ньому були відкинуті твердження Шумського про те, що «українізація іде мляво, на українізацію дивляться, як на повинність, яку виконують неохоче і з великим затгуванням», а також про те, що до керівництва партійно-професійною роботою не залучаються комуністи, безпосередньо пов'язані з українською культурою, і має місце цькування колишніх боротьбістів: «Ми стверджуємо, що ця заява не відповідає ні лінії, ні практиці ЦК КП(б)У. Достатньо вказати на те, що в складі Ради Народних Комісарів, окрім тов. Чубаря, ми маємо таких корінних українців, як Гринько, Сербиченко, Дудник, Скрипник, Шумський, Шліхтер, Полоз, Сухомлин та інші. У складі Політбюро ми маємо 6 українців. У складі Секретаріату двох — Затонський, Клименко»³⁸¹. Далі були

згадані колишні боротьбісти, що перебували на відповідальній роботі.

Обвинувативши Шумського у підриві єдності і «панічних виразах», автори листа пояснювали: «Розбіжності в нас із т. Шумським полягають у тому, як розуміти українську культуру (він, як це підтвердилось на останньому засіданні Політбюро, солідаризується з т. Хвильовим), як ставитися до українізації російської частини пролетаріату і, зрештою, кого вважати українським робітником, інакше кажучи, чиїми руками потрібно будувати КП(б)У та УСРР. Здійснюючи політику українізації, ПБ ЦК КП(б)У водночас висловлюється проти насильницької українізації російських робітників»³⁸².

Автори листа демонстрували максимальну лояльність до Сталіна, на що очевидно і розраховував він сам, надсилаючи до Харкова свого квітневого листа: «Ми цілком і повністю стоїмо на ґрунті Вашої думки, викладеної у Вашому листі. Ми дуже раді, що Ваша точка зору збіглася повністю, буквально повністю, з лінією ЦК КП(б)У, котру ми здійснювали. Ми поділяємо Ваш погляд і щодо того, що «українська верхівка на Україні, партійна й інша, повинна стати українською», що «неможливо цькувати колишніх боротьбістів їхнім

³⁸⁰ Там само.

³⁸¹ Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 2248, арк. 8, 9.

³⁸² Там само, арк. 10.

боко певний, що це не так»³⁸⁷. Крім того, Шумський виступає на захист інших письменників, зокрема, Володимира Сосюри.

Із Шумським солідаризувались Петро Солодуб і Григорій Гринько. Перший, зокрема, зауважив: «...Якщо до 23 року у нас в партії був ухил в бік створення української державності, то з 23 року у нас є інший ухил — ухил в бік втрати української державності. Зокрема конституція нашого Союзу; мені пригадується за історичною аналогією переяславська угода. Адже вона порушувалася Союзом близько сто разів, і близько п'ятдесяти разів ці порушення українським урядом опротестовувалися»³⁸⁸. Гринько, якого неодноразово намагалися переривати під час виступу, однозначно заявив, що вважає Кагановича «за тимчасового чоловіка на Україні» і що він «не досить зв'язаний з розвитком революції і партії на Україні»³⁸⁹.

Можна стверджувати, що червневий Пленум став останнім «полем битви» між Кагановичем і колишніми боротьбістами. Та ця історія мала для Шумського продовження. Перед початком закритого засідання Пленуму 6 червня в кабінеті Кагановича члени Політбюро впродовж семи годин (!) намагалися переконати Шумського в тому, що йому слід написати роз'яснювального листа щодо своєї позиції. Очевидно, був розрахунок на те, що він визнає помилковість своїх заяв. Це була дуже непроста ситуація. Шумський вагався, але листа не написав, про що на початку закритого засідання повідомив Влас Чубар³⁹⁰. Шумський на засіданні категорично виступав проти обвинувачень у «злісному перекрученні» ситуації, натякнув, що Сталін у своєму листі перекутив дещо, переказуючи зміст їхньої розмови («під редакцією низки питань, сформульованих Сталіним і поданих як мої постановки — я би не підписався»), наполягав на тому, що не може залишатися в Україні й оголосив, що найближчими днями поїде до ЦК ВКП(б) з проханням про своє переміщення³⁹¹. Однак наприкінці засідання після бурхливого обговорення він змінив позицію і заявив, що визнає свою пропозицію про зняття Кагановича помилковою³⁹². «Покаявся» і Григорій Гринько. Пленум схвалив роботу Політбюро, зафіксував зречення Шумського і Гринька від тези про необхідність висунення переважно місцевих кадрів (це було записано в цілком езуїтській манері комуністичної новомови). Було підтверджено повноваження Кагановича, на якого відтак Шумський, Гринько і будь-хто не могли посягати³⁹³.

Цей дало імпульс для наступу переважно русифікованої партійно-державної номенклатури на українізацію. Та не лише номенклатури. На початку ве-

---

³⁸⁷ Там само, арк. 59.

³⁸⁸ Там само, арк. 49 зв.

³⁸⁹ Там само, арк. 64.

³⁹⁰ Там само, ф. 1, оп. 1, спр. 210, арк. 1.

³⁹¹ Там само, арк. 2.

³⁹² Там само, арк. 23в.

³⁹³ Там само, арк. 4.

ресня 1926 року з'явився суворо засекречений службовий обіжник з грифом «Цілком таємно. Передруку не підлягає. Зберігати нарівні з шифром під відповідальність начальника органа ГПУ», віддрукований у кількості 75 примірників. Пафос цього суперсекретного і важливого документу полягає, власне, в тому, що він орієнтував на збір всебічної інформації про прихильників українізації, насамперед з числа представників «правої» української інтелігенції, тобто середовища українських інтелектуалів, зокрема, тих, хто повернувся (або ще хотів повернутися) в Україну під впливом задекларованої «українізації»³⁹⁴. В листі було названо найнебезпечніші, з погляду ГПУ, осередки українства, які використовують умови «українізації» у своїх розрахунках. В першу чергу це — Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), «могутній оплот націоналізму і чудове агітаційне знаряддя», Веукраїнська академія наук (ВУАН), яка «зібрала навколо себе компактну масу колишніх примітних діячів УНР»³⁹⁵.

Отже, паралельно з офіційними деклараціями, ГПУ задовго до відкритого наступу на українізацію розгортало (зрозуміло, з відома партійного керівництва) власну контрукраїнізацію, готуючи в такий спосіб компромат на всіх, кого чекісти вважали «небезпечними» для комуністичного режиму. Знаючи це, можемо тепер зрозуміти, чому так блискавично точно, адресно ГПУ-НКВД пізніше, вже з кінця 1920-х років, буде трошити українську інтелігенцію.

Поступово кампанія цькування переростає у розгортання терору проти представників інтелігенції (справа «харківського філіалу» шахтинського «заколоту», справа «Спілки визволення України» — «СВУ», арешти членів керівництва Компартії Західної України, які підтримали Шумського, тощо). З 1930 року, навесні якого відбувся процес «СВУ» (вже на цьому процесі були обвинувачені співробітники ВУАН, а також Інституту української наукової мови, комісії «Словника живої мови») ³⁹⁶, можна говорити про ще офіційно незадекларований, але цілком зрозумілий поворот у політиці «українізації». Влада починає вбачати у її прибічниках «п'яту колону».

...Збереглося фото 1922 року — Шумський серед більшовицьких вождів України. Тут Дмитро Мануїльський, Християн Раковський, Володимир Затонський, Михайло Фрунзе, Микола Скрипник. Фотокамера схопила лише мить життя, але як цікаво: з-поміж усіх лише Олександр Шумський дивиться не в кадр. Такими самими, «не в кадр», часто були і його оцінки. Згадане фото зафіксувало важливу, визначальну рису Шумського: його здатність не бути таким, як усі, залишатися собою і мати власну окрему думку. На засіданнях Політбюро ЦК КП(б)У, тобто серед найвищих тодішніх комуністичних державних мужів, він

³⁹⁴ Об украинском сепаратизме. Циркулярное письмо Государственного политического управления Украины. Харьков, ГПУ, 1926, с. 3.

³⁹⁵ Там само.

³⁹⁶ Див.: Пристайко В., Шаповал Ю. Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти. Київ, «Інтел», 1995; Шаповал Ю. І. Справа «Спілки визволення України»: погляд із відстані 75 років // Український історичний журнал, 2005, № 3, с. 132–143.

часто поводив себе всупереч заведеному ритуалу, виступав різко, нещадно³⁹⁷. Статус Шумського — це статус запрошеного, але він таким себе не почував. Він тримався як рівний з рівними. І він за це розплатився.

Перемігши Шумського і його прихильників у липні 1926 року, Каганович став кандидатом в члени Політбюро ЦК ВКП(б) і ще рішучіше підтримав Сталіна у його боротьбі проти Льва Троцького, Григорія Зінов'єва і Льва Каменєва. Кремлівському диктатору це було потрібно, оскільки існувала гіпотетична небезпека укладення альянсу «шумськістів» з московськими опозиціонерами. Це стимулювало активність Кагановича. В листопаді 1926 року Григорія Гринька перевели на посаду заступника голови Держплану СРСР.

16 листопада Каганович отримав довідку секретаря парткому Наркомпросу УСРР А. Кириченка. Йшлося про невідвідування Шумським колегій Наркомпросу і несплату ним партійних внесків. 20 листопада Політбюро ЦК КП(б)У своїм рішенням звільнило Михайла Ялового і Миколу Хвильового від обов'язків членів редакційної колегії журналу «Червоний шлях» за політичні помилки. Замість Шумського головним редактором було призначено Володимира Затонського. Тоді ж за вказівкою ЦК КП(б)У партійний комітет Наркомату освіти УСРР заслухав звіт Шумського про його роботу на посаді наркома³⁹⁸.

Однак фактично Шумський знов реалізує власну стратегію: він не звітує, він говорить про літературну дискусію та її учасників. Цей «звіт» згодом було надруковано в журналі «Більшовик України». Фактично це текст-компроміс, в якому є критика, зокрема, на адресу Миколи Хвильового, якого Шумський так вперто і бескомпромісно захищав раніше³⁹⁹. 4 грудня Шумський надіслав скорочену версію свого виступу Кагановичу, а вже 7 грудня отримав відповідь. Лідер КП(б)У був незадоволений характером критики Хвильового й оцінками особи Михайла Грушевського, що їх містив текст. Шумський переробляє текст і 11 грудня знов скеровує до Кагановича. Останній показав текст Григорію Петровському, знов висловив незадоволення політичним змістом, вніс чимало правок до тексту, а головне — зажадав від Шумського публічного виступу з осудом власних помилок. При цьому текст повернув, знаючи, як це сприйме амбітний та емоційний Шумський. Проте останній 15 грудня надіслав новий варіант, який знов не сподобався «залізному Лазарю». 18 грудня розлючений Шумський написав Кагановичу: «Повинен сказати, Лазар Мойсейович, що загалом Ваші поправки справили на мене гнітюче враження ставлення до мене як до чужої і чуждої для ЦК

---

³⁹⁷ Ось як про це сказав Каганович: «Тов[а]риш Шумський поводитьсь тут так, немов він прибув із списком з фронту і гарцює на білому коні. Тов[а]риш Шумський робить нам тут різні заяви, вимагає від нас пояснень, намагається тероризувати нас, пропонує мені, Кагановичу, давати відповідь тощо» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 1, спр. 210, арк. 3).

³⁹⁸ Див.: Валерій Васильєв. Політичне керівництво УРСР і СРСР: динаміка відносин центр-субцентр влади (1917–1938), с. 154.

³⁹⁹ Див.: О. Шумський. Ідеологічна боротьба в українському культурному процесі // Більшовик України, 1927, № 2, с. 11–25.

людини. Хоча я все зробив на червневому пленумі для того, щоб покінчити з тертями, які мали місце до цього пленуму, і в чому принципово не розходжуся з ЦК... Вважаю, що зробив все, навіть сказав, що захищав помилкові позиції, коли насправді цього не було, аби усунути всяку можливість кому б то не було спекулювати моєю уявною опозиційністю до ЦК»⁴⁰⁰.

Одночасно Шумський надіслав лист до Політбюро ЦК КП(б)У із проханням звільнити його з роботи в Наркоматі освіти. На початку 1927 року, а саме 7 січня, на засіданні Політбюро було розглянуто лист Шумського. Однак це прохання не задовольнили, «запропонували» Шумському продовжувати роботу, а пізніше заслухати його доповідь про роботу Наркомату освіти⁴⁰¹.

Каганович не міг так просто його звільнити. На засіданні Політбюро 2 лютого 1927 року заслухали звіт про роботу Шумського. Саме тоді Каганович констатував неймовірний розвал в роботі Наркомату освіти. Полеміка була бурхливою, і резолюцію по доповіді одразу ухвалити не вдалося. Підготувати її доручили комісії у складі Володимира Затонського, Миколи Скрипника, Андрія Радченка, Миколи Демченка, Олександра Шумського та його заступника Яна Ряпю. Доручили не просто, а наказавши керуватись деякими «основними моментами». Цих «моментів» було аж одинадцять, причому ритуально-позитивною була лише коротка початкова вказівка про необхідність відзначити «досягнення в царині культурного будівництва, а також в роботі НКО»⁴⁰². І це все.

Далі починався перелік суцільних недоліків в роботі Наркомпросу. Серед них були недоліки його керівництва «процесом культурного зрісту країни», українізацією, «відрив від суспільності», недостатність уваги до робітничої освіти, слабкість керівництва шкільною та науково-дослідною роботою, недостатня увага до вчительства, питань мистецтва, літератури та кіно, недостатній зв'язок місцевих органів Наркомату з партійними організаціями тощо⁴⁰³. Проте ключовими з усіх цих казуїстичних «основних моментів» були два: необхідність вказати у резолюції на «неправильність лінії НКО'су в основних питаннях національної політики та ухил від лінії партії» і констатація того, що необхідне «підняття авторитету» НКО і зміцнення партійного керівництва в ньому⁴⁰⁴.

⁴⁰⁰ Цит. за: Валерій Васильєв. Політичне керівництво УРСР і СРСР: динаміка відносин центр-субцентр влади (1917–1938), с. 155.

⁴⁰¹ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 92.

⁴⁰² Там само, арк. 94.

⁴⁰³ Там само.

⁴⁰⁴ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 94.

Крім цього, на засіданні Каганович вимагав визнати помилки, про які йшлося в листі Сталіна, адже Шумський у червні 1926 року дозволив собі натякати, щоб під сталінською редакцією викладу їхньої розмови він би не підписався. Цього разу Шумський був твердий і відкинув вимоги щодо зізнань. Це неабияк розлютило Кагановича. Тоді він за допомогою Петровського спробував додатково дискредитувати Шумського, заявивши, що той на засіданні союзного ЦВК нібито виступав проти будівництва Дніпрогесу. Шумський спростував ці наклепи, і його нарешті звільнили з посади⁴⁰⁵. Його скеровують у розпорядження ЦК ВКП(б).⁴⁰⁶ 16 лютого 1927 року він знов потрапляє на прийом до Сталіна⁴⁰⁷. Про що вони розмовляли, невідомо. Натомість відомо, що невдовзі Шумський опиниться в Ленінграді.

...Російськомовний «всеукраїнський староста» Григорій Петровський запитав одного разу Олександра Шумського: «Почему Вы так не любите слово “малороссы”?». Відповідь була такою: «Почему я не люблю презренный, шкурнический тип малоросса? Да ведь он во все исторические эпохи был в одинаковой степени беспринципно лицемерен, рабски двоедушен и предательски подхалимен. Сейчас он объявляет себя коммунистом и много кричит об интернационализме, но малороссийская шкура его прежняя»⁴⁰⁸. Минув час, і раптом Петровський нагадав Шумському про ту давню розмову: «Имейте ввиду, что партия не простит вам “малороссов”. Вы за это поплатитесь, вспомните мое слово»⁴⁰⁹.

Так і сталося. Лазар Каганович після своєї доповіді на X з'їзді КП(б)У у листопаді 1927 року отримує від делегатів кілька вкрай неприємних для нього анонімних записок про Шумського і «шумськизм». У відповідь він посилює критику, оголосивши колишнього лідера боротьбистів «націонал-ухильником». Проте усунення Олександра Шумського з посади наркома освіти не призвело до повної русифікації, оскільки «українізація» підірвала рівновагу сил, що склалася на початку 1920-х років між комуністичним режимом і українським національним рухом: «Перехід частини комуністів на національні позиції, втворення українського пролетаріату, збільшення частки міського населення та активна освітня, культурна і наукова діяльність старої і молодшої української еліти створювали серйозну загрозу контролю Москви над УСРР»⁴¹⁰.

---

⁴⁰⁵ Там само.

⁴⁰⁶ Там само, арк. 95.

⁴⁰⁷ См.: На приёме у Сталина. Тетради (журналы) записей лиц, принятых И. В. Сталиным (1924–1953 гг.). Справочник, с. 769.

⁴⁰⁸ ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 34.

⁴⁰⁹ Там само.

⁴¹⁰ Я. Й. Грицак Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ, «Генеза», 1996, с. 175.

«Розламівці» за Шумського

Боротьба Кагановича і Шумського, а потім вимушена відставка останнього, викликали великий резонанс і активно обговорювалися в суспільстві. Ось як, наприклад реагував на це академік Сергій Єфремов. 23 березня 1926 року він робить такий запис у своєму щоденнику: «Отже, Шумського “усушили”. Боротьба його з Кагановичем давно провадилася і ще торік на-весні казали мені в Харкові, що з них один має полетіти, хто не “устоит в неравном споре” Не встояв Шумський, — звісно, українець»⁴¹¹. Наступного дня — новий нещадний запис, який яскраво засвідчує, ким Єфремов вважав Шумського та його однопартійців: «Ще про Шумського і прісних. Треба нагадати, що свого часу рр. 1919–1921 руками саме боротьбістів комуністи-більшовики вчинили розгром українській культурі: література, видавництва, преса, школа, театр — усе це було зруйновано, і боротьбісти робили це залюбки, галасуючи й підцьковуючи на “буржуазію” українську, пишачись своєю малопочесною ролею. Правда, їх разом таки й били... Тепер, коли все зруйновано — їх знов женуть геть. Виходить, мавр зробив своє діло і більш не потрібен»⁴¹².

Секретний відділ ГПУ УСРР також ретельно фіксував колізії довкола колишнього наркома освіти, збираючи інформацію про реагування різних суспільних груп на усунення колишнього боротьбіста. Ось лише кілька висловлювань. «Відхід Шумського — це сильний удар по нас, по безпартійних українцях»⁴¹³, — заявляв, наприклад, один із колишніх членів УПСР. В одному із зведень констатується: «Серед російської частини співробітників Наркомосу панує переконання в тому, що з відходом Шумського послабне темп українізації»⁴¹⁴. Чекісти зафіксували також те, що «серед деякої частини української інтелігенції є чутки про те, що замість Шумського Народним Комісаром Освіти буде призначено Хвилю або Панаса Любченка»⁴¹⁵. Проте обидва згадані діячі не очолили Наркомат освіти. Новим наркомом став Микола Скрипник. Йому довелося не лише критикувати свого попередника за реальні та уявні недоліки в роботі, а залагоджувати міжнародний політичний скандал, що виник у зв'язку з вигнанням Шумського.

---

⁴¹¹ С. О. Єфремов. Щоденники, 1923–1929, с. 481.

⁴¹² Там само, с. 482.

⁴¹³ Цит. за: Українська інтелігенція і влада. Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. Упорядник В. М. Даниленко, с. 68.

⁴¹⁴ Там само, с. 64.

⁴¹⁵ Там само, с. 66.

На початку 1927 року у західноукраїнському комуністичному русі відбулося те, що назвали «розламом»: на захист Шумського публічно виступив Карло Максимович (справжнє прізвище Саврич), один із керівних діячів Компартії Західної України (КПЗУ), кандидат у члени ЦК КП(б)У, керівник Закордонного бюро допомоги КПЗУ. Той самий Максимович, який разом із Шумським працював у Представництві УСРР у Варшаві. Проте справа полягала не в тому, що вони мали добрі дружні стосунки (хоч і це мало місце). Максимович щиро обурився тим, що мовилося про Шумського на лютнево-березневому Пленумі ЦК КП(б)У 1927 року. Саме тоді на повний голос Каганович і його прибічники заговорили про «націоналістичний ухил» Шумського.

Останній із цього приводу заявив: «Тов[ариш] Каганович тут щось нерозбірливо говорив про якийсь мій ухил і про помилки. А що за ухил і в чому і які помилки? Так це й залишилось вкрите мороком невідомості і секретом для партії. Але ж треба було сказати, щоб партія могла подолати цей ухил і на виправленні цих помилок набула певного досвіду. Однак в тому-то й річ, що розмови про мій ухил і про помилки — лише пусті балачки і не тут криються причини мого відходу. Причина відходу — неспрацьованість з генеральним секретарем т[оваришем] Кагановичем. З його приїздом на Україну, незважаючи на повне бажання з мого боку, мені ніяк не вдавалося налагодити з ним, як найбільш відповідальним (принаймі формально) політичним керівником, контакту і встановити політичне співробітництво, хоч зі свого боку я робив усе можливе у цьому напрямі»⁴¹⁶.

Карло Максимович поділяв ці твердження Шумського, який брав активну участь у діяльності КПЗУ. Заснована у 1919 році як Комуністична партія Східної Галичини, ця партія у 1923 році змінила назву, тобто стала Компартією Західної України. Було створено також окрему комуністичну партію не лише для українців, а і для білорусів у Польщі — Компартію Західної Білорусії. У грудні 1924 року Комінтерн ухвалив резолюцію із закликом до майбутньої передачі всіх територій, де більшість населення становлять українці, від Польщі, Чехословаччини та Румунії до України.

У 1921–1938 роках ця партія входила на правах автономної організації зі своїм ЦК до Комуністичної партії Польщі (КПП)⁴¹⁷. КПЗУ переважно діяла у підпіллі, проте прагнула до створення масових легальних організацій — «прибудов». В 1926 році їй вдалось утворити легальне Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання «Сельроб», що стало найвпливовішим серед українських партій Волині, а також діяло на теренах Галичини. Проте утвер-

---

⁴¹⁶ Цит. за: Май Панчук. Життя і смерть Олександра Шумського // Про минуле — заради майбутнього. Упорядник Ю. І. Шаповал, с. 326.

⁴¹⁷ Див.: Ю. Ю. Сливка. Сторінки історії КПЗУ. Львів, Каменяр, 1989, с. 13.

дженню й поширенню впливу КПЗУ та її «прибудов» виразно перешкоджало ледь завуальоване маніпулювання ними з Москви та Харкова і прикметне для них ортодоксальне більшовицьке сектантство — всі некомуністичні партії, включно із соціалістичними, огульно зараховували до «фашистських», «соціал-зрадницьких» тощо.

Шумський як член Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу, куди його обрали на II конгресі Комінтерну у 1920 році, бував на партійних зібраннях КПЗУ, підтримував з нею постійний зв'язок. Він, а також провідні українські комуністичні діячі в ділянці національної політики, насамперед Володимир Затонський і Микола Скрипник, впливали на ухвалення зовнішньополітичних рішень і не боялися критикувати комуністичні партії Чехословаччини та Польщі за їхню неувагу до українських проблем.

Колишній вояк формування у складі австро-угорської армії під назвою «Українські Січові Стрільці», колишній російський бранець, колишній боротьбист і теперішній впливовий діяч КПЗУ Карло Максимович у 1927 році на лютнево-березневому Пленумі ЦК КП(б)У був максимально категоричний. Він заявив, що не бачить принципового розходження Шумського з політичною лінією ЦК КП(б)У, зокрема в національному питанні, а тому висловив незгоду з рішенням про зміщення наркома освіти⁴¹⁸. Його позицію підтримали керівники західноукраїнських комуністів, у першу чергу Йосип Крілик (Васильків) і Роман Кузьма (Турянський). Так утворилось те, що назвали більшістю Центрального Комітету КПЗУ або «васильківцями» — за псевдонімом їхнього лідера. Діячі КПЗУ заперестували навіть на засіданні Комінтерну проти відкликання Шумського з України. Це був справжній «бунт на кораблі», адже західноукраїнські комуністи фінансувались із більшовицької кишені.

Та справа полягала не лише в цьому. Виступ керівників КПЗУ на захист Шумського збігся в часі з найвищою хвилею воєнного переполоху 1927 року. Державний переворот, що його влаштував у травні 1926 року Юзеф Пілсудський, комуністичні керівники витлумачили як перший крок до неминучої агресії світового імперіалізму проти СРСР. Широко розрекламовані внутрішньополітичні ініціативи Пілсудського щодо поліпшення стосунків з українським і білоруським населенням Польщі ще більше стривожили радянське керівництво, яке розцінило їх як спробу убезпечити підпілля Пілсудського «на випадок зіткнення з СРСР — а він певно веде політику на зіткнення»⁴¹⁹.

⁴¹⁸ Див.: Там само, с. 23.

⁴¹⁹ Цит. за: Тері Мартин. Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1929–1939 роки), с. 298.

Заходи проти «розламівців» миттєво організував Каганович, за ініціативи якого 9–12 квітня 1927 року відбувся спеціальний Пленум ЦК КПЗУ в Ґданську, на конспіративній квартирі партії. Обговорювали виступ Максимовича й офіційну заяву Турянського на засіданні секретаріату Виконкому Комінтерну 28 березня. Тоді Турянський рішуче запротестував проти виступу Вінцаса Міцкявічуса-Капсукаса (одного з лідерів і засновників Компартії Литви), який стверджував, ніби діяльність Шумського відповідає «планам Пілсудського щодо створення буржуазної України»⁴²⁰.

У пленумі взяли участь представники КПП, а з Харкова приїхав Микола Скрипник. Він зробив доповідь про національну політику КП(б)У і зачитав листа від її ЦК зі звинуваченнями на адресу Шумського і з засудженням позиції Максимовича і Турянського. Відбулось бурхливе обговорення, і більшість членів ЦК КПЗУ не погоджувалася з тим, що Шумський розійшовся з партійною лінією, наголошуючи, що ніякої різниці немає, як і немає підстав говорити про якийсь «ухил»⁴²¹. Це розлютило Скрипника, який в заключному слові переконував, що Шумський протиставився лінії партії (NB!) як націонал-більшовик і як старий боротьбіст. При цьому Скрипник для підсилення ефекту покликався на «буржуазну пресу» (яка зчинила галас) і, зокрема, на газету «Діло». Остання, мовляв, фальшиво характеризувала політичну обстановку в УСРР та ще й дозволила собі заявити, що вслід за Шумським «прийде черга на Скрипника»⁴²². Іронія історії полягає в тому, що, як відомо, саме так і станеться, про що Скрипник в той момент не міг знати⁴²³. Він висунув ультиматум: або КПЗУ з КП(б)У, або із Шумським і Максимовичем.

10 квітня Пленум прийняв постанову, яка не засуджувала ні Максимовича, ні Шумського. Її ухвалили 12 голосами, проти були лише Натан Шапіро (Сухий) і Пінхус Мінц (Бремер), а також два представники Компартії Польщі⁴²⁴. Та Скрипник був твердим горішком: 12 квітня він організував продовження роботи Пленуму і докладав зусиль, щоб вичавити зі членів ЦК КПЗУ засудження Шумського і Максимовича. Щоправда, були ще якісь доповнення Політбюро, які не вдалося встановити. Після цього Скрипник заявив, що він одержав від Миколи Бухаріна, який з кінця 1926 року став керівником Комінтерну, повнова-

---

⁴²⁰ Ю. Ю. Сливка. Сторінки історії КПЗУ, с. 23.

⁴²¹ Там само, с. 25, 26.

⁴²² Там само, с. 26.

⁴²³ У своїй доповіді на XII з'їзді КП(б)У у січні 1934 р. другий секретар ЦК Павло Постишев, тавруючи Скрипника, скаже: «...Націоналістичний ухил на чолі з Скрипником був прямим продовженням ухилу Шумського в 1927 році. І шумськізм, і ухил Скрипника жились одними і тими ж коренями і соками. І той, і другий працювали на справу відриву України від Радянського Союзу» (XII з'їзд КП(б)У. 18–23 січня 1934 р. Стенографічний звіт. Харків, Партвидав, 1934, с. 206).

⁴²⁴ Ю. Ю. Сливка. Сторінки історії КПЗУ, с. 27.

ження «покінчити з націонал-більшовизмом»⁴²⁵. Ось чому запропонована ЦК КПЗУ резолюція розцінюється як «розрив з Комуністичним Інтернаціоналом, ВКП(б), КП(б)У...»⁴²⁶. Та члени ЦК КПЗУ не капітулювали, але завагалися (напевно, шантаж був потужний): за резолюцію Скрипника проголосувало лише дві особи (легко здогадатись, що це були Натан Шапіро (Сухий) і Пінхус Мінц (Бремер)), а 13 осіб утрималися⁴²⁷.

Цим фіналом Скрипник був вже хоч якось задоволений, адже він не міг повернутись до Харкова, тобто до Кагановича, ні з чим: «Я можу засвідчити, що КПЗУ хоче, дійсно хоче бути членом Комуністичного Інтернаціоналу. Це доказує наша робота і те, що резолюції з 10 квітня і 12 квітня ви зняли з-під голосування. Але ви не прийняли пропонуваної мною резолюції»⁴²⁸. Стосовно Шумського, додав Скрипник, у вас «лінії немає, є у вас добра воля — це бачив я добре — та не приведена вона до кінця»⁴²⁹. Та свою волю стосовно КПЗУ Скрипник і Каганович, а потім (після самогубства Скрипника в липні 1933 року) лише Каганович, доведуть до кінця. Пленум 1927 року в Гданську стане стартовим майданчиком для звинувачень більшості керівництва КПЗУ у всіляких зрадах, підступах, підіривній діяльності.

Ці обвинувачення призведуть у жовтні 1927 року до розколу у «Сельробі», де виникли ліве і праве угруповання. У листопаді 1927 року Каганович заявив, що не знає, на чиєму боці в разі війни проти Радянського Союзу буде КПЗУ⁴³⁰. На початку 1928 року фактичний розкол станеться і в КПЗУ, суттєво зменшивши її впливи⁴³¹. Каганович обвинуватив керівників західноукраїнських комуністів у зраді й домігся виключення 18 лютого 1928 року «групи Васильківа-Турянського» з Комінтерну. До кінця 1928 року існували дві КПЗУ — визнана Комінтерном і опозиційна (КПЗУ-більшість). Офіційна КПЗУ у своїх відозвах всіляко цькувала «васильківців», зараховувала їх до соціал-

⁴²⁵ Надзвичайно цікаво, що коли одна із заяв Олександра Шумського, Карла Максимовича і Григорія Гринька на адресу Політбюро ЦК ВКП(б) потрапить до Миколи Бухаріна, він відреагує досить лояльно. «Бухарін, — скаже на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У у червні 1928 р. Корній Тараненко, — загалом згоден з цією заявою, навіть не проти того, щоб переглянути справу так званого шумськізму». (Цит. за: М. І. Панчук. «Білі плями» героїчного літопису: Із історії Комуністичної партії Західної України. Київ, Політвидав України, 1989, с. 28). Зрозуміло, що в сталінському оточенні Бухарін був одним із небагатьох, хто тоді міг дозволити собі мати іншу думку, ніж генсек, і навіть опонувати йому. Проте розпочата невдовзі боротьба з «правим ухилом», лідером якого оголосили саме Миколу Бухаріна, не дозволила йому втрутитись у справу «шумськізму».

⁴²⁶ Ю. Ю. Сливка. Сторінки історії КПЗУ, с. 28.

⁴²⁷ Там само.

⁴²⁸ Там само.

⁴²⁹ Там само.

⁴³⁰ Див.: М. І. Панчук. «Білі плями» героїчного літопису: Із історії Комуністичної партії Західної України, с. 23.

⁴³¹ Ю. Ю. Сливка. Сторінки історії КПЗУ, с. 29–62; Див. також: І. В. Васюта. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів, Каменяр, 2006, с. 220, 221.

фашистських партій. «Шумськістів» із КПЗУ звинувачували навіть у тому, що вони зазнали ідейного впливу Дмитра Донцова. Тим часом, поки, як абсолютно влучно зауважив Олександр Зайцев, західноукраїнські комуністи боролися між собою, відбулася консолідація радикальних націоналістичних груп у Галичині й на еміграції, яка завершилася утворенням Організації Українських Націоналістів⁴³².

На «великій Україні» пристрасті довкола Шумського і «розламівців» також не вщухали. 9 травня 1927 року керівництво КП(б)У поставило питання про відкликання Карла Максимовича з посади представника КПЗУ в Комінтерні, а потім позбавило його статусу кандидата в члени ЦК КП(б)У⁴³³. У березні 1928 року на Пленумі ЦК КП(б)У констатувалося, що Шумський не тільки «одверто виступав проти лінії КП(б)У, але й вів за плечима партії загальну фракційну роботу відносно КПЗУ», що він «готував майбутній розлам»⁴³⁴. Як вирок «розламівцям» було сформульовано резолюцію Пленуму: «ЦК КП(б)У з обуренням констатує факт зради групи Васильків-Турянського, що вчинили розлам КПЗУ на користь фашистській диктатурі Пілсудського. Пленум ЦК КП(б)У перед робітничим класом всього світу ганьбить зрадників і ренегатів комунізму»⁴³⁵.

Вакханалія звинувачень і каяттів тривала. 25 січня 1929 року Політсекретаріат Комінтерну доручив Виконкому Комінтерну з'ясувати роль Шумського і Максимовича в діяльності «васильківців». Створили спеціальну комісію Комінтерну, яка визнала, що Шумський і Максимович не відмежувались від згаданої групи, виступали на її захист, а тому Максимовича було вилучено з Комінтерну та виключено з партії. Довелось йому публічно спокітувати політичні «гріхи» у листах до газет «Правда» і «Комуніст». У відповідь ЦК КП(б)У визнав за можливе порушити питання про повернення його до партії. Проте це, як побачимо далі, не вбереже його від репресій. Не витримавши тиску, майже всі «шумськісти» з КПЗУ до 1930 року капітулювали й визнали свої помилки.

Та на цьому колізії, започатковані «розламівцями», не завершилися. Наприкінці 1933 року тодішніх керівників КПЗУ Мирона Заячківського (Косаря) та Григорія Іваненка (Барабу) викликали до СРСР і заарештували як членів міфічної «Української військової організації», за завданням якої вони нібито проникли в керівництво КПЗУ. Обидва вони загинуть у таборах, а керівником «УВО» оголосять саме Олександра Шумського, про що ще йтиметься. Серед обвинувачених у участі в «УВО» опиняться діячі КПЗУ, а з-поміж них Йосип Крілик

⁴³² Див.: Олександр Зайцев. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії. Київ, Критика, 2013, с. 401.

⁴³³ Див.: М. О. Фролов. Компартійно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923–1928 рр., с. 595.

⁴³⁴ Цит. за: М. І. Панчук. «Білі плями» героїчного літопису: Із історії Комуністичної партії Західної України, с. 22.

⁴³⁵ Цит. за: Там само.

(Васильків)⁴³⁶, Карло Саврич (Максимович)⁴³⁷, Роман Кузьма (Турянський)⁴³⁸. За фальшивими звинуваченнями вони будуть засуджені та страчені⁴³⁹. Останній цвях у домовину комуністичного руху у II Речі Посполитій було забито 16 серпня 1938 року. Виконком Комінтерну обвинуватив Компартію Польщі та її складові — КПЗУ і Компартію Західної Білорусі — у розкладанні зсередини «фашистською агентурою», у тому, що пілсудчики нібито вливали в їхні лави своїх шпигунів і провокаторів під виглядом опозиційних елементів, а польська дефензива нібито просувала своїх агентів на керівні пости в компартіях. Партиї організації було розпущено⁴⁴⁰.

...У липні 1927 року Володимир Винниченко, який зі своєї емігрантської далечі спостерігав за розпробою над Шумським та його однодумцями, занотовує у своєму щоденнику: «Сепаратизм не сепаратизм, а досить цікаве і відрядне явище: ЦК КП(б)У жаліється Виконкомові Комінтерну на групу членів своєї партії на чолі з Шумським, що хоче силоміць українізувати національні меншости на Україні, що не довіряє партії в національній політиці, що прагне, очевидно, дійсної самостійності і називає інших “малоросами”, “ренегатами”. Я цього ждав давненько вже»⁴⁴¹.

---

⁴³⁶ Він відсидів у польській тюрмі, а в другій половині 1930 р., після звільнення, йому дозволили виїхати в СРСР. До арешту у 1933 р. працював уповноваженим Головліту в одному з видавництв у Харкові. 11 вересня 1941 р. був розстріляний у групі 157 бранців Орловської тюрми разом із колишнім главою уряду УСРР Християном Раковським (Див.: О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. Київ, Наукова думка, 1994, с. 208).

⁴³⁷ На момент арешту працював у Москві старшим інспектором Управління заготівель зерна («Заготзерно»).

⁴³⁸ у 1932 р. приїхав до Москви, де до арешту в лютому 1933 р. був літпрацівником редакції «Селянської газети» («Крестьянской газеты»).

⁴³⁹ Докладніше див.: Ю. І. Шаповал Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії, с. 132–148.

⁴⁴⁰ Докладніше див.: Ю. Ю. Сливка. Сторінки історії КПЗУ, с. 89, 90; М. І. Панчук. «Білі плями» героїчного літопису: Із історії Комуністичної партії Західної України, с. 127, 128.

⁴⁴¹ Володимир Винниченко. Щоденник. Том третій (1926–1928). Київ, «Смолоскіп», 2010, с. 378.

Ленінградський ректор

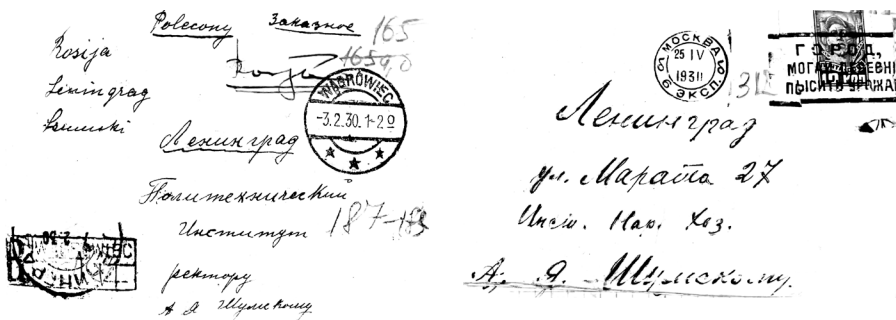
*Олександр Шумський. Ленінград,
1928 рік*

У вересні 1927 року Олександр Шумський опинився в Ленінграді. Тут він перебуватиме до початку 1930 року. Спочатку на посаді ректора Ленінградського інституту народного господарства імені Ф. Енгельса. У серпні 1929 року його призначають ректором Ленінградського політехнічного інституту імені М. І. Калініна (нині це Санкт-Петербурзький державний політехнічний університет). Заснований ще наприкінці XIX століття, цей інститут на кінець 1920-х років мав 8 000 студентів. Великий внаслідок давніх традицій (назва якого, до слова, неодноразово змінювалася). Шумському довелося тут попрацювати недовго — із серпня по грудень 1929 року. Судячи з усього, амплуа ректора давалося йому тяжко, почувався він у ректорському кріслі не дуже комфортно, але вибору не було.

За місяць до призначення його ректором в інституті закінчила роботу урядова комісія, очолювана членом Колегії наркомату Робітничо-селянської інспекції Миколою Подвойським. Зі звіту комісії випливав висновок про мізерно малу ефективність роботи вишу і про те, що для збільшення числа інженерів, що випускаються, необхідно провести злиття однойменних факультетів різних вишів. Перед Ленінградським політехнічним інститутом постала проблема його реорганізації. Новому ректору залишалося лише виконувати розпорядження, що надходили згори.

Тодішнім завідувачем Головного управління професійної освіти (російською Главпрофобр) був Андрій Вишинський. Той самий Вишинський, який вже встиг побувати ректором Московського університету, уславитись виступами на кількох гучних політичних процесах і який невдовзі стане прокурором Російської Федерації, а потім прокурором СРСР. Так ось в ролі очільника Главпрофобру він видав директиву: перейти на новий навчальний план (скоротити термін навчання в інституті до 4-х років) без зниження кваліфікації фахівців. У грудні надійшов черговий циркуляр Главпрофобра, яким були скасовані Державні кваліфікаційні комісії, дипломні роботи та дипломні проекти. Тепер для закінчення вишу досить було виконати навчальний план, включаючи виробничу практику.

У цьому ж місяці ректори всіх вищих навчальних закладів отримали розпорядження Вишинського за грифом «секретно», яке зачіпало долі як студентів,

Листи, що надійшли Олександр Шумському у Ленінград. 1930 рік

так і викладачів. Розпорядження вимагало «очищення навчальних закладів від ворожих елементів шляхом найретельнішого і систематичного вивчення і перевірки складу тих, хто навчається»⁴⁴². Для професорсько-викладацького складу на 1929/30 навчальний рік були оголошені нові перевибори.

Наприкінці жовтня 1929 року Шумський виступив на загальноінститутській студентській конференції. Його позиція не викликає сумніву: і ситуацію в державі, і циркуляри Главпрофобра він сприйняв належно. Він з обуренням говорив про ту частину технічної інтелігенції, яка була пов'язана в минулому з буржуазією, а нині перейшла до прямого шкідництва, і що саме тому партія поставила завдання підготувати пролетарських фахівців. Для раціоналізації навчання Шумський пропонував: скасувати максимум лекційних годин, скоротити графічні роботи («Ми занадто багато креслимо!»), звернутися до групового семінарського методу, який дав сприятливі результати, і, не гублячи кваліфікацію інженера, прискорити випуск.

У своїй доповіді Шумський говорив і про ті найважливіші зміни, які мали відбутися в системі керівництва вищими школами: «До революції вища школа в особі професорів вимагала автономії. Після революції нею управляли до останнього часу автономно студенти. Тепер партія хоче паралізувати автономію. Студенти повинні вчитися, а професора — вчити. Управляти ж вищими будуть спеціально виділені для цієї мети люди»⁴⁴³.

Самому Шумському управляти інститутом більше не довелося. На підставі наказу від 31 грудня 1929 року, з 1 січня по 1 березня 1930 року він був у відпустці через хворобу (суглобовий ревматизм). В інститут він не повернувся, звільнившись у лютому 1930 року.

Проте він не зник з української орбіти. У Ленінграді він постійно контактував з однодумцями, з тими, хто з України приїздив у справах. Наприклад,

⁴⁴² Цит. за: Л. А. Моторина. Шумский Александр Яковлевич // Научно-технические ведомости СПбГТУ, 1999, № 2.

⁴⁴³ На общенститутской студенческой конференции. Речь тов. Шумского // Товарищ, 1929, 24 октября (№ 6).

колишній боротьбіст Юрій Озерський або Панас Любченко. Вже на допиті у лютому 1934 року він пригадає зустріч у Шумського у 1928 році. Тоді був присутнім і академік Матвій Яворський⁴⁴⁴. За свідченням Солодуба, в Ленінграді вони із Шумським зустрічалися з Михайлом Яловим, Олесем Досвітнім, Карлом Максимовичем, Омеляном Волохом⁴⁴⁵.

Одним із візітерів Шумського був письменник, а в минулому боротьбіст, Михайло Яловий. Йому Шумський пояснював своє вигнання тим, що в Україні тимчасово панують проросійські сили, які беруть реванш. Яловий розповів про ситуацію в УСРР із песимістичними акцентами: «...Повний розгром культурних кадрів, українізація — видимість і формальність, видавнича, наукова справа — в загоні, зі становищем на селі кепсько, з промисловістю так само...»⁴⁴⁶. Проте Шумський залишався оптимістом. Погоджуючись, що «реваншу русотяства на Україні не уникнути», він твердив: «...За рік-другий... вони... самі побачать, що накоїли, будучи відірвані від української стихії (в особі селянства, інтелігенції), — і тоді нам доведеться повертатися до праці. Про себе він думав, що йому доведеться поза Україною пробути років два-три, а потім йому нададуть можливість повернутися на відповідальну політичну роботу»⁴⁴⁷. Шумський сповідував у даному разі надмірний оптимізм. Цього ніколи не станеться.

Вислання Шумського з України стало предметом уваги за межами УСРР, а фейлетоніст львівської газети «Діло» Галактіон Чіпка (псевдонім поета Романа Купчинського) у номері від 30 серпня 1928 року іронічно писав: «Гринько висланий до Москви, щоб там боронити інтереси України... а Шумський, Максимович продовжують послідовно політику українських гетьманів... їдуть у глибоку Росію, щоби все, що є по дорозі, теж українізувати. А на Соловецьких островах українська інтелігенція докінчує те, чого не встиг зробити кошовий Січового Війська Калнишевський. Це нічого іншого, тільки... український імперіалізм... От хитрі малороси! Тихо, без гвалту та крику проводять імперіалістичну політику... і так колись стиснуть Москву, що вона зукраїнізується і буде примушена погодитись на єдину, неділиму»⁴⁴⁸.

Як засвідчують документи, чекісти стежили за Шумським під час його роботи у Ленінграді. Наприклад, в грудні 1927 року із Секретного відділу ГПУ УСРР надходить запит до Повноважного представництва ОГПУ у Ленінградському військовому окрузі з проханням перевірити, чи не виїздив Шумський разом із Петром Солодубом у другій половині листопада з Ленінграда, а якщо виїздив,

⁴⁴⁴ ЦДАГОУ, спр. 55475 ФП, т. 4, арк. 81.

⁴⁴⁵ Там само, арк. 84.

⁴⁴⁶ Цит. за: Архів Розстріляного Відродження: матеріали архівно-слідчих справ українських письменників 1920–1930-х років. Упорядкування, передмова, примітки та коментарі Олександра й Леоніда Ушкалових. Київ, Смолоскип, 2010, с. 48.

⁴⁴⁷ Там само.

⁴⁴⁸ Цит. за: О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції, с. 266, 267.

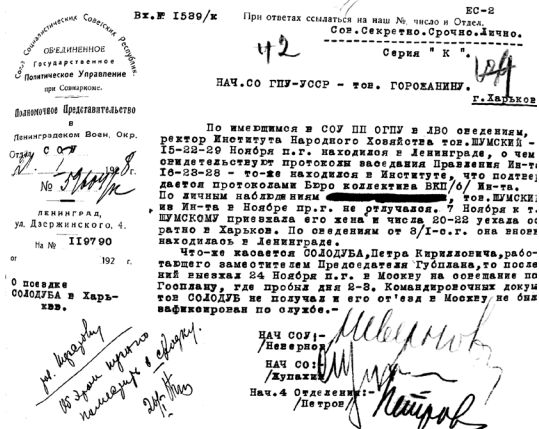

то куди саме⁴⁴⁹. У січні 1928 року начальник Секретного відділу ГПУ УСРР Валерій Горожанін отримав відповідь, що «за особистими спостереженнями нашого резидента», Шумський нікуди не виїздив⁴⁵⁰.

В самій Україні в цей час чекісти ретельно збирали інформацію про те, як представники української громадськості реагують на усунення Шумського. Все це відбивалося в щотижневих зведеннях Секретного відділу ГПУ УСРР. Наприклад, у зведенні від 19–25 люто-

го один з агентів переказував твердження про те, що «на чолі національної опозиції стоїть Шумський, який очолює її політичну діяльність, в той час, як Хвильовий очолює українську опозицію в літературі»⁴⁵¹. У зведенні від 26 лютого — 3 березня 1928 року йшлося про чутки щодо втечі Шумського і Максимовича за кордон, що Шумський нібито вже у Львові і що його обрали секретарем ЦК КПЗУ. Щоправда, самі чекісти невдовзі переконались, що все це неправда⁴⁵².

У зведенні від 6–11 травня 1928 року йшлося про розмови в середовищі колишніх есерів в Києві: «Українська опозиція виросла на ґрунті боротьби українського автономізму з великоросійським шовінізмом. Махровим великоросійським шовіністом на Україні є Каганович. Проти нього велася і зараз ведеться кампанія. Особливо сміливо повели боротьбу з великоросійським шовінізмом Шумський, Максимович і Хвильовий. Каганович постарався прибрати з дороги Шумського, і останнього почесно “вислали” на заслання за межі України»⁴⁵³. У зведення від 1–7 липня потрапили слова майбутнього письменника Івана Багряного, а на той час студента Київського художнього (чекісти переплутали і написали хімічного) інституту Івана Павло-

Один з документів, що засвідчує: за Олександром Шумським під час його роботи у Ленінграді пильнували чекісти. 1928 рік

⁴⁴⁹ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т. 4, арк. 40.

⁴⁵⁰ Там само, арк. 41.

⁴⁵¹ Цит. за: Українська інтелігенція і влада. Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. Упоряд. В. М. Даниленко, с. 287.

⁴⁵² Там само, с. 294.

⁴⁵³ Там само, с. 356.

вича Лозов'ягіна: «Шумський і Хвильовий — люди, які прагнуть до культури, до культури західної, кудись вислані. Тепер нема свободи слова, але ми її доб'ємося»⁴⁵⁴. В одному з вересневих зведень цитувались слова київських студентів: «Зараз помітно велике гноблення з боку уряду національної культури. Шумського за правильне розв'язання національного питання загнали в підпілля, вислали з України. Теперішній стан врятує лише інша революція, яка невдовзі буде»⁴⁵⁵.

Отже, збираючи в Україні різного роду відгуки про Шумського, цілком могли інтерпретувати все це як свідчення того, що «шумськізм» може перетворитися на свого роду прапор, а його носій — на лідера евентуальної опозиції. Тим часом у Ленінграді Шумський продовжив роботу над власним рукописом «Малороси», розпочатим, як вже мовилося, ще в Україні. Він працював в Бібліотеці академії наук (БАН), а збирати матеріали йому допоміг історик, академік Російської академії наук Сергій Платонов⁴⁵⁶.

Та ось життя самого Шумського перейшло в нову фазу. Наприкінці 1929 року його змусили принести нову клятву вірності більшовикам. Цілком можливо, що це було умовою його переїзду і подальшого працевлаштування в Москві. 19 грудня він пише до Виконкому Комінтерну, ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У заяву. Це твір в жанрі ритуального каяття за минулі політичні «гріхи». Шумський пояснює, чому він три роки тому вважав за потрібне прискорити темп українізації та оновити партійний актив шляхом висування українських кадрів.

Ось як закінчувалась заява: «...Прийняття моїх пропозицій могло би призвести до загального послаблення політичної сили партії, у тому числі й до послаблення її керівної ролі в українському суспільно-культурному процесі, тобто до результатів, прямо протилежних тим, яких я хотів досягти своїми пропозиціями. Цієї сторони питання я свого часу не врахував, і в цьому полягає моя основна помилка. А в процесі оборони перед ЦК КП(б)У своєї неправильної позиції я припустився низки похідних помилок, що впливали з логіки боротьби. Найбільш важливі з них це виступ про “малоросів” і поблажлива критика помилок тов[ариша] Хвильового. Критику цих помилок, як і критику моєї позиції в цілому, що її дано в рішеннях ЦК КП(б)У і Комінтерну, я визнаю правильною»⁴⁵⁷.

Важко сказати, що саме безпосередньо спричинило написання заяви. Проте можна впевнено припустити, що це була вимога (чи побажання) Лазаря Кагановича, який на той час був вже у Москві на посаді секретаря ЦК ВКП(б). Вважати так дає підстави записка-звернення Шумського до Кагано-

---

⁴⁵⁴ Там само, с. 382.

⁴⁵⁵ Там само, с. 417.

⁴⁵⁶ Див.: ГДА СБУ, ф. 65, спр. С-4472, ч. 2. арк. 108–108 зв.

⁴⁵⁷ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2894, арк. 3-4.

вича, що її додано до проекту листа: «Дорогий Лазарь Мойсейович! Надсилаю Вам проект моєї заяви. Прошу повідомити Вашу думку. Якщо Ви вважаєте його задовільним, то дуже прошу копії направити до ВККІ і ЦК КП(б) України, оскільки я не мав змоги надрукувати і написав від руки лише в одному примірнику. Залишуся ще до завтра і подзвоню тов[аришу] Левіну⁴⁵⁸, щоб отримати Вашу відповідь. З к[омуністичним] вітанням О. Шумський»⁴⁵⁹. Це звернення датоване 29 грудня 1929 року, і це означає, що Шумський спеціально приїздив до Москви, щоб написати його, передати Кагановичу і дочекатись його реакції.

При цьому можна рішуче стверджувати, що заяву Шумський написав не з доброї власної волі: все-таки в той момент він ще був чинним політиком, а слова для політика не завжди мають сакральне значення. Натомість можуть мати цілком потрібний, бажаний чи просто вигідний на поточний момент ефект.

---

⁴⁵⁸ Йдеться про Олександра Левіна (1903–1938), який тоді був помічником Лазаря Кагановича.

⁴⁵⁹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2894, арк. 6.

Москва, арешт, Соловки, заслання

В лютому 1930 року Шумського переводять на роботу до Москви. Спочатку він працює на посаді заступника завідувача Агітмасового відділу ЦК ВКП(б). У лютому 1931 року його обирають головою ЦК Спілки працівників освіти СРСР і членом Президії ВЦРПС. Тут він працюватиме до моменту арешту, тобто до травня 1933 року. Крім того він був членом редакційної колегії газети «За комуністичну освіту» («За коммунистическое просвещение»).

Про цей період життя та діяльності Шумського не збереглося ніякої докладної інформації. Відомо лише, що 19 березня 1931 року відбулася його зістріч із Михайлом Грушевським, який прийшов до нього шукати у нього підтримки з двох питань. По-перше, академік пожалівся, що його виселяють із його київського житла. Шумський пообіцяв допомогти і телеграфно звернувся із цього приводу до Власа Чубаря. Очевидно, з метою перестраховки Шумський після зустрічі написав листа Сталіну, в якому докладно передав подробиці розмови, що відбулась.

Ось як він передав зміст другого прохання Грушевського: «...Чи не можу я йому допомогти в підшуканні якої-небудь роботи в Москві для того, щоб він міг виїхати з Києва “рочків на два поки все з’ясується”. На моє запитання, що з’ясується, і які мотиви його рішення, він заявив, що в Києві багато чуток про близьку війну і надто тривожна атмосфера, а тому він хоче перебратись у Москву. Важко сказати чи є цей мотив дійсною причиною до втікання з Києва, оскільки він занадто бідкався на неможливі умови для роботи. Безсумнівним є лише те, що поведінка цього старика відображає панічні настрої частини української інтелігенції.

По суті прохання я йому відповів, що оскільки він сам не знає де і що він хотів би робити, то мені важко його куди-небудь адресувати і порадив подумати над цим питанням»⁴⁶⁰. Надзвичайно виразним є і *post scriptum* до листа: «Бісова личино — і тут мене лиха година зіштовхує із Грушевським»⁴⁶¹.

Через кілька днів, а саме 23 березня 1931 року, Михайла Грушевського заарештували і повезли на допити до Харкова. Після цього до Шумського пришла стривожена дочка академіка Катерина. Про цей візит Шумський переповів Михайлу Яловому, а той згадав про це на допиті у 1933 році. Коли Катерина Грушевська розповіла, що батька заарештовано, Шумський, за словами Ялового, відповів: «“І що? Коли заарештовано, значить є якесь діло, за яке треба було арештувати”. Вона пішла від нього дуже засмучена. Потому Шумський,

⁴⁶⁰ ГДА СБУ, Київ, спр. 11130, арк. 2. Див. також: В. Пристайко, Ю. Шаповал. Михайло Грушевський: справа «УНЦ» і останні роки. Київ, «Критика», 1999, с. 89.

⁴⁶¹ Там само.

наступного, здається, дня, написав листа т[оваришу] Сталіну з коротким викладенням факту приходу до нього дочки Грушевського та її заяви про його арешт, а також про свою їй відповідь»⁴⁶².

На початку квітня Михайла Грушевського звільняли, оскільки чекісти розуміють марність спроб «зробити» академіка лідером міфічного «Українського національного центру» («УНЦ»). Так, як з академіка Сергія Єфремова вони у 1930 році «зробили» лідера «Спілки визволення України». Проте застосовані до Грушевського методи шантажу не спрацювали, він зрікся попередньо підписаних ним у Харкові сфабрикованих протолів допитів і цим порушив всі «конспіраційні» моделі, вибудовані співробітниками ГПУ УСРР⁴⁶³. Крім того, за

Олександр Шумський. 1932 рік

Грушевського у Москві клопотав його родич, авторитетний серед більшовиків діяч Георгій Ломов-Оппоков. Отже, колишнього політичного антагоніста Шумського, колишнього лідера Української Центральної Ради врятовують у 1931 році. Проте у листопаді 1934 року він піде зі життя за загадкових обставин у Кисловодську⁴⁶⁴. За колишнього боротьбіста, який насправду відграв значну роль у забезпеченні приходу більшовиків до влади в Україні, ніхто не клопотатиме.

Відомо також, що у 1932 році Олександр Шумський їздив за кордон і перебував, зокрема, в Німеччині. Із протоколу свідчень Романа Турянського від 1 квітня 1933 року можна дізнатись, що колишні боротьбісти та представники Компартії Західної України, які опинились тоді у Москві, збирались на квартирах Петра Солодуба й Олександра Шумського та обговорювали питання, що їх хвилювали. Ось про що, зокрема, свідчив Турянський: «...Після повернення Шумського з Берліна у нього на квартирі відбулася нарада, на якій були присутні: Шумський, Солодуб, Максимович, Турянський і Бей. Основним питанням

⁴⁶² Цит. за: Архів розстріляного відродження. Матеріали архівно-слідчих справ українських письменників 1920–1930-х років, с. 49, 50.

⁴⁶³ Докладніше див.: В. Пристайко, Ю. Шаповал. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934. Київ, «Україна», 1996, с. 79–105; В. Пристайко, Ю. Шаповал. Михайло Грушевський: справа «УНЦ» і останні роки, с. 59–88.

⁴⁶⁴ Докладніше див.: Шаповал Ю. Загадка смерті Михайла Грушевського // На службі Клію. Збірник наукових праць на пошану Л. Р. Винара. Київ–Нью Йорк–Торонто–Париж–Львів, 2000, с. 266–287; Шаповал Ю. І. М. С. Грушевський у дзеркалі справи-формуляра // Український історичний журнал, 2001, № 4, с. 140–161.

було обговорення питань колективізації. Шумський ділився враженнями про свою закордонну подорож. Загальна думка була така, що колективізація прискорює провал всій політики партії... Восени 1932 року становище нами розцінювалось як ще гостріше...»⁴⁶⁵.

Якщо навіть врахувати типову протокольну риторику (адже не забуваймо, як саме писали в той час протоколи допитів), все одно маємо підстави вважати, що і в цей московський період Шумський був активний, його хвилювало те, що відбувалося в країні, він із колегами обговорював голод, який став реальністю в Україні, та інші політичні проблеми.

В цей же період в УСРР всіма засобами продовжували створення негативного образу Шумського та інших «націонал-ухильників». Наприклад, у 1932 році в підручнику для мережі партосвіти та політсамоосвіти, підготовленому Марком Воліним, було написано: «Останніми роками ухил в бік українського шовінізму проявився у виступах Хвильового, Шумського та Волобуєва. Хвильовий виступив з лозунгом “геть від Москви”, проповідуючи орієнтацію української культури на Захід, на “психологічну Європу”, все рівно — буржуазну чи пролетарську... Шумський, що виступив на оборону Хвильового і його теорії розвитку української культури, продовжив «хвильовизм» по лінії політичній. Применшуючи досягнені наслідки в українізації, він фактично вимагав зламати старі партійні кадри — кістяк партії — і примусово українізувати російських робітників... Виступ Волобуєва підвів теоретично-економічну базу під український націоналізм...»⁴⁶⁶.

Кінець 1932-го — початок 1933 року були ознаменовані наступом на здобутки «українізації». За умов соціально-економічної та політичної кризи, що наростала в Україні наприкінці 1932 року, сталінське керівництво почало стверджувати, що спротив геноцидним хлібозаготівлям і спротив комуністичному режиму взагалі пов'язаний із внутрішньою та зовнішньою націоналістичною українською «контрреволюцією», а також з агентурою Пілсудського.

То ж не випадково в Україні голод перетворився не лише на інструмент терору, а й на інструмент національної політики. Це радикально відрізняло ситуацію в Україні від того, що відбувалося, скажімо, в Росії або Казахстані. 14 грудня 1932 року Сталін разом з Вячеславом Молотовим підписав постанову ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР у зв'язку з проведенням хлібозаготівель. Цей документ, крім іншого, вимагав «правильного проведення українізації» в Україні та за її межами — в регіонах, де компактно проживали українці. Документ також містив категоричну вимогу боротися з петлюрівськими та іншими «контрреволюційними» елементами⁴⁶⁷.

⁴⁶⁵ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т. 4, арк. 114.

⁴⁶⁶ М. Волін. Історія КП(б)У в стислому вигляді. Третє, перероблене й доповнене видання. Харків, Видавництво «Пролетар», 1932, с. 162, 163.

⁴⁶⁷ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. Київ, Видавництво політичної літератури України, 1990, с. 291–294.

Це була вирішальна фаза приборкування «українізованої» самими більшовиками України, ліквідація того «націоналістичного» потенціалу, який вже ніколи не мав відродитись. Ось чому сам голод і брехливі версії про його винуватців стали для сталінського режиму бажаним і конкретним приводом для зміни лінії в національному питанні, для потужних репресивних кампаній, що згодом органічно «вписалися» в єжовський «великий терор» 1937–1938 років.

7–12 січня 1933 року в Москві відбувся Пленум ЦК і ЦКК ВКП(б), який мав підтвердити досягнення сталіністів і обґрунтувати новий тур репресій, що його затівало кремлівське керівництво, зокрема, в Україні. З-поміж учасників цього зібрання вирізнявся Павло Постишев, виступ якого був брутальним і жорстким. Сталін своїми репліками висловлював задоволення постишевською позицією. Невдовзі, 24 січня 1933 року, за постановою ЦК ВКП(б) «Про зміцнення парт-організацій ЦК КП(б)У», саме Постишев приїхав в Україну як 2-й секретар ЦК і очільник Харківського обласного комітету партії. Крім іншого, він започаткував жорстку антиукраїнізаційну лінію, до якої була підключено ГПУ УСРР на чолі із Всеволодом Балицьким.

Важливим етапом у її здійсненні стало усунення Миколи Скрипника з посади наркома освіти УСРР. 23 лютого 1933 року Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення призначити Скрипника Головою Держплану УСРР та заступником Голови Раднаркому УСРР⁴⁶⁸. Наркомом освіти був призначений Володимир Затонський, який невдовзі став членом Політбюро ЦК КП(б)У. Рішенням від 23 лютого 1933 року першим заступником наркома освіти було призначено Андрія Хвилю, який на той час вже відзначився в критиці «шумськизму». Саме ними обґрунтовувалась ревізія українізації, докорінні зміни, що охопили видавничу, освітню, культурну та інші сфери з метою ліквідації наслідків «націоналістичної» діяльності Шумського і Скрипника.

13 травня 1933 року, того самого дня, коли Микола Хвильовий зведе рахунок із власним життям у Харкові, Шумського затримують. Це станеться на станції Толмачово Лужського району Ленінградської області. Тут Шумський був у відпустці в Будинку відпочинку Всесоюзного Центрального Виконавчого Комітету під назвою «Крутой», а заарештований був на підставі ордеру № 42, виданого Повноважним представництвом ОГПУ у Ленінградському військовому окрузі. Безпосередньо арешт здійснював чекіст на прізвище Августовський⁴⁶⁹.

Того самого дня у Москву на ім'я начальника Секретно-політичного відділу

С С С Р
ПОЛІТОБЮРО ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО ОБЩЕГО РАЙОННОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ В ЛЕНИНГРАДСКОМ ВОЙСЬКОВОМ ОКРУГЕ

О Р Д Е Р № 42

от 13 мая 1933 года.

Выдан сотруднику АДГУСТОВСКОМУ на производство
обиска я ареста гр. ШУМСКОГО
по адресу ст. ТОЛМАЧЕВО д/отдыха ВНИИ"а

Ордер на арешт та обшук О. Шумського.
13 травня 1933 року

⁴⁶⁸ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 281, арк. 191.

⁴⁶⁹ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т. 1, арк. 165.

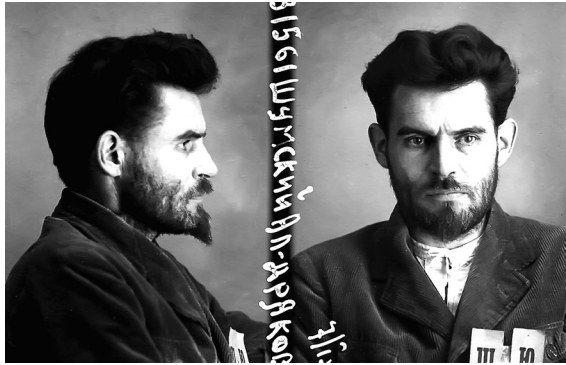
ською організацією КІІ(б) У; блокнот і складаний ніж. Затриманий Шумський Олександр Якович цього ж дня поїздом № 1 посиленням конвоєм направляється у Ваше розпорядження»⁴⁷⁰.

Підставою для затримання став ордер на арешт та обшук (№ 12294) за підписом заступника начальника ОГПУ СРСР Якова Агранова. Того самого дня,

тобто 13 травня, у Москві співробітник Оперативного відділу ОГПУ Фінкельберг з'явився у Шумського у його московській квартирі за номером 371 в будинку номер 2 по вулиці Серафимовича.

Обшук фактично нічого не дав: було вилучено, зокрема, військовий квиток, три старі і один чинний закордонний паспорт, памфлет «Троє безробітних», відкритий лист Михайла Грушевського (цей лист не містив ніякого «компромату», а був написаний ще в той час, коли Шумський працював наркомом освіти УСРР і міг сприяти вирішенню питання про заробітну платню науковцям, про що й клопотав Грушевський), матеріали та листування, фотокартки, 25 книжок, портативну друкарську машинку «Ремінгтон». Було вилучено також 16 фотографій⁴⁷¹.

Вже після затримання (а не перед, як зазвичай), навздогін, 26 травня 1933 року, Шумського виключають із членів ВКП(б)⁴⁷². 9 липня того самого року його заарештували. Оперуповноважений Секретно-політичного відділу ОГПУ Сікорський в своїй постанові зазначив, що Шумський «достатньо викривається в тому, що перебував членом “Української військової організації”, що ставила за мету збройне повалення Радянської влади»⁴⁷³. Постановляючи частину цього документу сформульовано так: «Шумського О. Я. залучити в якості обвинуваченого за ст[аттями] 58-4, 58-11 КК, запобіжним заходом способів ухилення від слідства і суду обрати утримання під вартою»⁴⁷⁴. Документ нічого не говорить про те, в чому власне виявлялась ворожа діяльність Шумського.

Олександр Шумський. Фото після арешту. 1933 рік

⁴⁷⁰ Чит. за: Ю. І. Шаповал. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії, с. 134.

⁴⁷¹ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т. 1, арк. 163.

⁴⁷² ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 3.

⁴⁷³ Чит. за: Жертвы репрессий. Киев, «Юринформ», 1993, с. 42.

⁴⁷⁴ Там само.

комосу Олександр Бадан-Яворенко, керівник сектора планування Держплану УСРР Климентій Коник, помічник секретаря ЦК КП(б)У Василь Олійник, співробітник «Української Радянської Енциклопедії» Юліан Бачинський (той самий — автор книги «Україна irredenta»)⁴⁷⁵, директор Житомирського інституту народної освіти Василь Гоца, директор харківського видавництва «Молодий більшовик» Микола Грицай, літературний редактор Партвидаву ЦК КП(б)У Степан Попович, референт наркомату освіти УСРР Федір Приступа, секретар Криворізького міськкому партії Василь Сірко, робітник Харківського паровозного заводу Петро Сидоров, директор Білоцерківської МТС Дмитро Фідек, директор Інституту історії української культури у Харкові Євген Черняк, доцент Одеського університету Володимир Борщевський, науковий співробітник Харківського географічного інституту Василь Буцура, професор Інституту червоної професури у Харкові Дмитро Вахняк, ректор Київського художнього інституту Іван Врона, науковець Василь Десняк-Василенко, референт «Укрзерноцентру» Петро Журавель, співробітник Харківського автодорожного інституту Потап Задерей, директор комунального банку у м. Артемівську Донецької області Микола Заєць, викладач німецької мови у Харківському електротехнікумі Олексій Іванчевський, директор Центральної наукової бібліотеки у Харкові Сергій Канюк, начальник ветеринарного управління Київоблзу Дмитро Клименко, науковий співробітник Київського історичного музею Ігнат Колцуняк, завідувач кафедри Дніпропетровського інституту інженерів транспорту Франц Кондрацький, інспектор Головліту Сергій Копач-Холодний, професор Маріупольського педінституту Микола Кузняк, сценарист Київської кіностудії Фауст Лопатинський, редактор «Сільгоспвидаву» Федір Малицький, художник, киянин Юхим Михайлів, завідувач відділом інформації газети «Комсомолец України» Степан Наварський-Єленюк, науковець Остап Огар, співробітник Київського енергетичного інституту Олександр Осіюк, скульптор Мар'ян Панасюк, студент Харківського інституту механізації та електрифікації сільського господарства Панкрат Поліщук, викладач Київського зоотехнічного інституту Дмитро Рудик, академік ВУАН Степан Рудницький, лікар санаторію «Паризька Комуна» у м. Ялті Володимир Сенчина, референт-журналіст при РАТАУ Остап Сорочан, вчитель Іван Терещенко, студент Харківського університету Михайло Терлецький, науковець Василь Фарило, науковий співробітник ВУАН, директор Київського оперного театру Микола Христовой, професор Ілля Цьокан, науковий співробітник бібліотеки ВУАН у Харкові Олексій Яворський та багато інших. Серед тих, кому інкримінували участь в «УВО», опинилися академіки Матвій Яворський і

⁴⁷⁵ Свого часу мені довелося першому писати про переїзд до УСРР і трагічну долю Юліана Бачинського. Див.: Юрій Шаповал. «Винним себе не визнаю» (Невідомі сторінки з біографії Юліана Бачинського) // Розбудова держави, 1996, № 1, с. 52–57; № 2, с. 53–55; Yuri Shapoval. Трагічна доля Юліана Бачинського // Journal of Ukrainian Studies (Canada, Toronto), 1998, Vol. 23, Number 1, pp. 25–39; Ю. Шаповал. Невідомі сторінки з біографії Юліана Бачинського // Історія України, 2000, № 14, с. 5–7.

Михайло Грушевський, колишній генеральний писар Української Центральної Ради, на момент арешту — співробітник Наркомату фінансів Павло Христюк, колишній заступник Шумського в Наркоматі освіти Петро Солодуб, співробітник «Української Радянської Енциклопедії» Антін Крушельницький із синами Іваном і Тарасом, а також театральний режисер Лесь Курбас. Навіть у 1937 тривали арешти за участь в «УВО». Значна частина обвинувачених у цій справі опиниться на Соловках і загине. До того ж багатьох із них «прив'язували», крім «УВО», до інших справ, обвинуватили в участі в інших «організаціях» чи «заколотах».

Навіть із наведеного списку видно, що серед заарештованих за обвинуваченнями в участі в «УВО» було чимало людей, які не просто знали Шумського, а й були близькі до нього. Заарештовані на початку 1933 року колишні члени ЦК Компартії Західної України Фелікс Бей-Орловський, Карло Максимович, Роман Турянський, а також економіст Московського електрозаводу Омелян Палієв па попередньому слідстві дали свідчення не тільки про наявність і діяльність «УВО», а й про участь у ній Шумського. Такі свідчення дав і Петро Солодуб.

Ці свідчення, як було з'ясовано ще у 1950-ті роки, давалися під тиском слідства, а справа «УВО» мала сфальсифікований характер. У травні-червні 1933 року помічник начальника Секретно-політичного відділу ОДПУ СРСР Генріх Люшков (той самий, який у 1938 році втік за кордон і виступив там із викриттям брудних методів роботи НКВД) провів очні ставки Шумського з Бей-Орловським, Турянським та Максимовичем. Якщо Шумський відкидав висунуті на його адресу обвинувачення, то вчорашні товариші і діячі, які підтримували його у політичній боротьбі, «свідчили» про нього те, що було потрібно для обвинувачень.

Ось уривок із протоколу очної ставки між Максимовичем та Шумським від 22 червня 1933 року:

«Запитання Максимовичу: У своїх свідченнях від 21 червня 1933 р. Ви говорите: “Після того, як партія і Комінтерн ліквідували шумськізм і розкол у КПЗУ, Шумський, залишаючись на своїх старих позиціях, змінює тактику й переходить на нелегальні форми боротьби з партією”. Чи підтверджуєте Ви це?

Відповідь Максимовича: Підтверджую.

Запитання Шумському: Чи підтверджуєте Ви це?

Відповідь Шумського: Заперечую.

Запитання Максимовичу: Чи підтверджуєте Ви свої свідчення про те, що Шумський після свого, переїзду до Москви разом з Вами входив до центру к[онтр]-р[еволюційної] “Української військової організації”?

Відповідь Максимовича: Підтверджую.

Запитання Шумському: Що Ви скажете по цьому питанню?

Відповідь Шумського: Категорично заперечую. Ніякої к[онтр]-р[еволюційної] організації я не знаю...

Запитання Максимовичу: Чи підтверджуєте Ви свої свідчення від 5–6 травня ц[ього] року: “Внаслідок... нарад Московська центральна група УВО дійшла висновку, що початок повстання необхідно готувати на весну 1933 р., узгодивши цей виступ із закордонним керівництвом УВО, зокрема з Коновальцем. Там же було вирішено, що для безпосереднього керівництва початком повстання та забезпечення намічених планів я повинен виїхати на постійну роботу на Україну. Допомогу в цьому повинен був надати Вас[иль] Сірко з використанням своїх зв’язків у ЦК КП(б)У”?

Відповідь Максимовича: Підтверджую.

Запитання Шумському: Чи підтверджуєте Ви це?

Відповідь Шумського: Заперечую все це.

Запитання Максимовичу: Про виконання намічених планів організації повстання на Україні Ви 21/VI свідчили: “В кінці 1932 р. після приїзду з Харкова у Москву Волоха та його інформації про підготовку повстання на Україні навесні 1933 р. Солодуб на одній з нарад у Шумського на квартирі, де присутніми були Шумський, Солодуб і я, інформував про практичну роботу у цьому напрямі”. Чи підтверджуєте Ви це?

Відповідь Максимовича: Підтверджую.

Запитання Шумському: Що Ви можете про це сказати?

Відповідь Шумського: Категорично заперечую»⁴⁷⁶.

Тверда поведінка і послідовність Шумського вражають. Особливо якщо зважити на те, що свідчення проти нього дали не тільки згадані особи, а й багато інших, хто проходив по справі «УВО». Не можна не забувати й про те, якими методами вичавлювалися ці свідчення. Ось що свідчив про це у листопаді 1956 року вже згаданий Михайло Теслюк: «...20 травня 1933 р[оку] мене заарештували органи ГПУ. На слідстві мене обвинуватили у приналежності до “Української військової організації” (“УВО”), ототожнюючи її з КПЗУ в цілому... На слідстві загрожували розстрілом, проводили довгі допити без відпочинку та сну, переконували, що моє зізнання у приналежності до “УВО” має велике значення для боротьби з українськими націоналістами.

За таких обставин мені довелося обмовити і себе, і Шумського. Про Шумського я говорив, що він один з керівників “УВО”, що ми під його керівництвом здійснювали контрреволюційну роботу, готували повстання на Радянській Україні та інші контрреволюційні дії, яким мене повчав слідчий. Як контрреволюціонера я Шумського не знаю і наговорив на нього у зв’язку з примусом працівників ГПУ»⁴⁷⁷.

Можна припустити, що методи фізичного впливу і психологічного шантажу застосовувались і до самого Шумського. Проте провини своєї він категорично не визнав. Постановою Колегії ОГПУ СРСР від 5 вересня 1933 року було ви-

⁴⁷⁶ Цит. за: Ю. І. Шаповал. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії, с. 135.

⁴⁷⁷ Там само, с. 136.

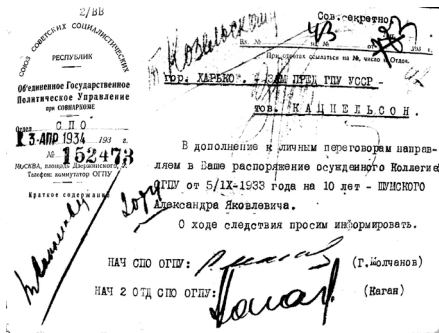

Попов острів — «передпокій» Соловецького табору, до якого звідси — 60 км. Тут перебував Олександр Шумський. Фото Юрія Шаповала. Серпень 2009 року

Попов острів. Фото Юрія Шаповала. Серпень 2009 року

Лист начальника Секретно-політичного відділу ОГПУ СРСР Г. Молчанова до заступника Голови ГПУ УСРР З. Кацнельсона про направлення О. Шумського до Харкова для слідства. Квітень 1934 року

рішено ув'язнити Шумського «у виправно-трудоий табір строком на десять років, рахуючи строк з 13/5-33 р. Справу здати в архів»⁴⁷⁸. Цікава деталь: виконання вироку, зафіксованого у цитованій постанові, невдовзі було припинено до «особливого розпорядження». Підставою став протест прокурора при ОГПУ Рубена Катаняна. На жаль, не вдалося розшукати текст цього протесту, а це, звісно, прояснило б, чому в Москві затрималися з відправкою Шумського до «мест, не столь отдалённых». Втім, 28 вересня 1933 року «особливе розпорядження» було дано Яковом Аграновим, і на початку жовтня Шумський опинився у Суздальському політизоляторі ОГПУ, а згодом на Соловках, де утримувався в одиночній камері Кремлівського спецізолятора.

Про його перебування там залишив спогади Семен Підгайний, якому також судилося потрапити до «країни мук і відчаю», як називали соловецькі табори.

⁴⁷⁸ Там само.

«Я, — згадував Підгайний, — зустрів його 1933 року, власне, не на самих Соловках, а, так би мовити, в передпокою Соловків — на Поповому острові, де був порт, що звався “Морсплав”... Шумський користувався з “політрежиму”, але був під пильною охороною»⁴⁷⁹. Ще кілька цікавих деталей містять згадані спогади. Наприклад, Шумський міг розмовляти з усіма ув’язненими, але він не виявляв до того жодного інтересу: «З в’язнями, навіть колишніми видатними партійними діячами, говорив мало і висловлював гадку, що їх, очевидно, посадили не випадково, бо вони, мабуть, таки справді контрреволюціонери»⁴⁸⁰. Саме з «Морсплаву», за словами Підгайного, Шумського спецконвоюєм відправили до Москви і більше вони не зустрічалися.

Справді, Шумського відправляли до тодішньої столиці Радянського Союзу, а згодом до Харкова, оскільки він розпочав енергійні протести. Він апелював до керівних інстанцій і окремих керівників, починаючи зі Сталіна. Ці матеріали можуть бути предметом окремого дослідження і, сподіваємося, дочекаються своїх дослідників. Листи Шумського виразно характеризують його душевний стан, містять, без перебільшень, унікальну інформацію про колізії навколо колишнього нібито проводиря так званих націонал-ухильників в Україні⁴⁸¹.

У січні 1934 року розпочався перегляд його справи Колегією ОГПУ. Події розвивались непросто, і слідчі намагались тепер «шити» йому нову справу. У квітні 1934 року його піддають новим допитам. Він дізнається, що його тепер звинувачують не у справі «УВО». Разом із Михайлом Полозом його «роблять» учасником якогось «Національного блоку», який нібито планував убивство Павла Постишева та мав зв’язки з польсько-німецькими інтервентами.

Під час допитів Шумський поводить достатньо незалежно, часом навіть (як на ті часи) зухвало. Наприклад, 11 квітня на запитання тимчасового виконувача обов’язків начальника Секретно-політичного відділу ГПУ УСРР Бориса Козельського, чи буде він давати свідчення по суті своїх контрреволюційних дій, він відповідає: «Контрреволюційною діяльністю не займався, на противагу Вашим твердженням до жодного контрреволюційного блока чи контрреволюційної організації на належав і на тему про мою приналежність до контрреволюційних організацій розмовляти відмовляюсь. Прошу ставити конкретні запитання — я на них даватиму конкретні лаконічні відповіді»⁴⁸².

Він дізнається, що свідчення проти нього дав ніхто інший, як його колишній товариш Михайло Полоз. Шумський відчуває, що треба маневрувати. 13 травня 1934 року він пише заяву до ЦК ВКП(б), в якій визнає свої помилки, але під-

⁴⁷⁹ Підгайний Семен. Українська інтелігенція на Соловках. Недостріляні, с. 48.

⁴⁸⁰ Там само.

⁴⁸¹ Першу спробу опублікувати деякі листи Олександра Шумського із заслання здійснила Світлана Власенко. Див.: С. І. Власенко. Листи Олександра Шумського із заслання (із фондів ЦДАГО України) // Електронний ресурс. http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_5_2011/16.pdf (відвідано 13. 04. 2017).

⁴⁸² ЦДАГОУ, ф. ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т. 4, арк. 48.

Запрос от Прейсман Шульсман - фиксатора
от 13/IV 1934г.

Banua Paganan. "Paganan bayag"
Mazungzu!
Anting Paganan, 1888-1891. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 83

Перша сторінка одного з протоколів
допиту Олександра Шумського.
1934 рік

[illegible]

Записка Олександра Шумського слідчому.
6 травня 1934 року

креслює, що ніколи не був контрреволюціонером. Однак у серпні 1934 року його знов скеровують до Соловецького табору. І він продовжує боротьбу.

26 листопада 1934 року він пише листа на ім'я Сталіна. В листі, зокрема, мовилося: «Дорогий тов. Сталін! Хоча мені не відома доля моїх листів, але я не втратив ще надії бути вислуханим і знову звертаюся... У квітні 1934 р[оку] привезли мене в Москву, де я мав (майже дослівно) таку розмову:

— Так ви вважаєте, що сидите марно?

— Так, — відповідаю я, — і вважаю, що час би вже й слідству в цьому переконатися.

— Так ось ми вас викликали для того, щоб “викривати”.

Ця заява не могла, звичайно, мене не здивувати: “викривають” через рік майже після виключення з партії та засудження. Для цього мене відправили у Харків, де я був ще більше здивований, довідавшись, що мене вже обвинувачено не в приналежності до УВО, а до Національного блоку. “У приналежності до УВО вас не обвинувачують, ви, виявляється, займалися створенням контрреволюційної організації «Національний блок»”, — заявив мені слідчий тов[ариш] Соколов. Про те, що мене засуджено не за УВО, сказав мені й начальник табору тов[ариш] Алексєєв, у якого я попросив дати мені прочитати вирок (якого, до речі, я так і не читав ще). Я підкреслюю цю обставину тому, що в минулому році мені говорили, що мене обвинувачують у приналежності до УВО і що мене за це і з партії виключено»⁴⁸³.

⁴⁸³ Цит. за: Ю. І. Шаповал. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії, с. 137.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР
 от „10“ *декабря* 1935 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
<p>1. Рассмотреть дело № 112310 ЯКОГО Александра Яков левича, приг. пост. Кол. ОГПУ от 6/9-33г. и закл. в лагерь сроком на ДЕСЯТЬ лет. Постан. Кол. ОГПУ от 22/9-34г. во исполнение прежнего и закл. в места лишения сво- боды не оставшийся срок.</p>	<p>ШУМСКОМУ Александру Яков- левичу тюремное заключе- ние изменить ссылкой в г. Краснодар не оставши- ся срок.</p>

Отв. Секретарь Особого Совещания

*Постанова Особливої наради при наркомі внутрішніх справ СРСР,
 завдяки якій Олександр Шумський вирвався із Соловків.
 19 грудня 1935 року*

зустрічі з Полозом я повинен принести Вам своє вибачення. Коротка розмова з ним розвіяла мої сумніви: Полоз підтвердив мені, що він “дещо подібне підпи- сав”, прохаючи не робити поспішних висновків, допоки я не вислухаю його по- яснень про те, як це трапилось. Однак його спроби посиленнями на обстановку, умови, стан та інші “таємниці творчих мук” пом’якшити мерзенність свого вчин- ку — підписання провокаційної вигадки — не досягають мети. Кінець кінцем не так вже важливо, чи стала людина мерзотником свідомо і навмисне, тобто за внутрішнім побудженням, або під впливом й тиском зовнішніх обставин. Важ- ливий факт»⁴⁸⁵.

Під час перебування на Соловках Шумський зрозумів, що доведеться вести боротьбу не тільки за своє політичне виживання, а за життя в пря- мому значенні слова. Він взагалі був людиною не дуже міцного здоров’я, тяжко захворів, почалося випадіння зубів, давалися ознаки інші наслідки соловецького ув’язнення. Проте він вимагав перегляду своєї справи, бук- вально бомбардуючи інстанції листами. І він добивається, хоч і не сто- процентного, але результату: 10 грудня 1935 року постановою Особливої наради при НКВД СРСР його справу переглянуто, і на зміну попередньо- му рішенням тюремне ув’язнення замінюється засланням у Красноярськ на строк, що залишився.

Шумський сприйняв цю постанову як доказ власної правоти. Він вирішив іти далі. По дорозі у Красноярськ, у поїзді він оголошує голодування, вима- гаючи повної реабілітації та визволення із заслання. 17 грудня 1935 року він

родно викликали у мене гостру реакцію обурення. А оскільки Полоз користував- ся у колі людей, які його знали, репута- цією особисто чесної людини, то я не міг повірити, що він при- четний до базгра- нини такої брудної провокації. Інакше кажучи, я вважав, що зачитані мені “свід- чення” — інсинуація і що я просто шанта- жований. Але після

⁴⁸⁵ Цит. за: Ю. І. Шаповал. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії, с. 138.

прибув до Красноярська. Стан його різко погіршується, що частково стало наслідком свідомого голодування. Саме на цій підставі йому спочатку відмовляють у необхідному лікуванні, хоча 20 грудня він звертався до начальника Красноярського Управління НКВД з прохання надати лікування. Мешкав Шумський у будинку № 43 по вулиці Червоної Армії в будинку родини Поленникових, де його розмістили, не поставивши її до відома. Тут він продовжив голодування, спочатку сухе, а за кілька днів почав пити воду. 8 січня 1936 року до нього приїхала дружина Євдокія Гончаренко.

Тоді ж вона склала спеціальний акт про голодування чоловіка. Ось частина цього документа, що складається із заяви домогосподині: «Я, Поленикова А. Г., заявляю, що 17 грудня 1935 р. увечері при моїй відсутності в мою квартиру працівниками НКВД був привезений і ними поміщений у моїй квартирі, у вільну кімнату, невідомий мені громадянин. Коли я прийшла додому і дізналася, що вселений до мене пожилець хворий і лежить у ліжку, я приготувала їжу і разом з чоловіком принесла її в кімнату нового пожильця. Але він дуже нервово заперестував проти пропозиції йому попоїсти, примусив нас із чоловіком забрати і винести з його кімнати принесену нами їжу. Трохи заспокоївшись, він пояснив нам, що він уже з 11 грудня голодує, оскільки оголосив голодовку протесту проти його заслання і просить йому їжі не пропонувати. У подальшому я, бачачи його страждання, декілька разів пропонувала випити хоча б трохи молока, але він рішуче відхиляв і зрештою попросив мене взагалі не розмовляти з ним про їжу. Він прохав мене тільки вранці й увечері давати йому кружку перекип'яченої води, котру він випивав. Крім цього він ще просив мене виносити виділення сечового міхура, що я й робила через кожні два дні, а також просив купувати йому центральні газети. Іноді він скаржився, що в нього недобре зі шлунком, оскільки перед голодовкою в нього не було декілька днів дії шлунка і до цього часу шлунок не очищений. Але щоб допомогти йому в цьому, необхідні клізма і судно. Я пропонувала йому викликати лікаря. Але він відмовився. Так само як і від інших моїх пропозицій йому допомогти. Він, наприклад, упродовж цього часу не мився. Оскільки сам не міг встати з ліжка, а на мої пропозиції дати йому вмитися, заявляв, що він не хоче мені завдавати клопоту. Так він із дня приїзду лежить не встаючи з ліжка, без зміни як постільної, так і натільної білизни, іноді стогнучи вночі і скаржачись на жар»⁴⁸⁶.

9 січня Євдокія Гончаренко написала вже другу заяву на ім'я начальника Красноярського Управління НКВД з проханням надати сприяння для поміщення його в лікарню. 13 січня вона пише ще одну заяву, в якій, зокрема, зазначає, що змушена поїхати з Красноярська, не бажаючи брати на себе наслідки голо-

⁴⁸⁶ ЦДАГО, ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т. 1, арк. 37.

дування чоловіка і що повернеться із сином, якому хоче показати «живого чи вже померлого батька»⁴⁸⁷. 14 січня вона поїхала до Москви, а Шумський продовжував голодувати.

17 січня 1936 року він надсилає телеграму до ЦК ВКП(б) Сталіну, а її копію — тодішньому наркомові внутрішніх справ СРСР Генріху Ягоді. Ось про що, зокрема, йшлося у телеграмі: «Два аргументи висувуються проти моєї поведінки... Перше: "Ви на волі і тому Ваше голодування не має сенсу". Називати заслання волею можливо лише в порядку злого, глумливого, арештантського жарту. Свобода засланого — це свобода собаки на ланцюгу. Але для мене суть справи не в свободі, а в реабілітації — у знятті приліплених мені наклепницьких обвинувачень (приналежність до УВО тощо). Без зняття цих обвинувачень ніяка свобода мені не потрібна...

Друге: "Ви вважаєте себе комуністом, а оголошуєте голодування. Адже це виступ проти партії. Партія проти самогубства, а голодування це самогубство тощо". Кажуть, що я повинен писати і прохати перегляду. Та я писав й прохав. Писав два з половиною роки і терпляче чекав. Однак всі мої листи йшли наче у ополонку, й прохання залишилися без відповіді. А я комуніст — чесна людина, зображений на підставі мерзенного наклепу в очах громадської думки шахраєм... Так що мені залишалося робити? Виявити толстовське непротивлення злу чи продовжувати добиватись реабілітації будь-якою ціною. Зрозуміло, що друге. Та раз прохання не діють, то в мене залишився один засіб — моє життя. І я зобов'язаний був вжити його. Адже цими наклепницькими обвинуваченнями я відкинутий у табір ворогів комунізму. Комуністи вважають мене ворогом, а вороги використовують моє ім'я як знаряддя проти комунізму. Зрозуміло, що я повинен вилучити своє ім'я із списку ворогів комунізму. Вилучити ціною життя, викреслити власного кров'ю»⁴⁸⁸. Наприкінці телеграми Шумський звернувся до Сталіна: «Тільки Ваша причетність до мого питання врятує мене від остаточної загибелі. Тому я прошу Вас, товариш Сталін, втрутитись у моє питання й приділити йому хвилинку уваги»⁴⁸⁹.

27 січня начальник Управління НКВД Красноярського краю надсилає телеграму до НКВД СРСР про голодування Шумського, в якій зазначає: «Шумський голодує 47 добу... Наяву очевидні ознаки смерті найближчі дні»⁴⁹⁰. 30 січня Шумський надсилає нову телеграму Сталіну і Ягоді, а співробітнику НКВД, якому диктував текст, каже: «Я буду чекати відповіді на моє прохання. Якою буде відповідь, таким буде кінець. Я відчуваю, що проживу

---

⁴⁸⁷ Цит. за: Ю. І. Шаповал. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії, с. 330.

⁴⁸⁸ Цит. за: Там само, с. 139.

⁴⁸⁹ Цит. за: Там само.

⁴⁹⁰ ЦДАГО, ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т. 1, арк. 58.

ще 2 дні. Москва не обов'язково може задовольнити моє прохання, але комісія може призначити комісійне рішення. Я згоден їсти, якщо мені створять відповідні умови — помістити в лікарню, і після 2–3 днів їжі я поїду в Москву»⁴⁹¹.

Невдовзі Шумський одержав телеграму з ЦК ВКП(б), в якій йому пропонували припинити голодування і зайнятися спростуванням висунутих проти нього обвинувачень. 1 лютого 1936 року він дає телеграму Генріху Ягоді, в якій заявляє, що припиняє голодування і висловлює надію, що через 2–3 дні його відправлять до Москви на лікування. Однак невдовзі стало зрозуміло, що його нікуди не думають відправляти. 9 і 20 лютого, а також 11 березня 1936 року він надсилає нові телеграми до НКВД СРСР та ЦК ВКП(б). У відповідь — мовчання. Але мовчання промовисте.

Справа в тім, що, напевне, ті, хто фабрикував справу Шумського, зрозуміли: ще трохи його зусиль — і стане зрозуміло, що «націонал-ухильника» позбавили волі, власне, безпідставно. Дещо занервував навіть один із головних ініціаторів справи «УВО» Всеволод Балицький. 7 березня 1936 року він надіслав на ім'я Генріха Ягоди так звані слідчі матеріали про контрреволюційну діяльність Шумського. Фактично це були видобуті слідством, як правило, недозволенними методами, свідчення проти Шумського. Перелік осіб, які дали такі свідчення, вельми значний (близько 30 осіб), а відтак Балицький діяв безпрограшно: надто багато свідчень про те, що Шумський «небезпечний» і йому не можна надавати волю. До того ж у цей час машина «великого терору» набирала дедалі більших обертів, і на те, щоб детально і, до речі, вдруге аналізувати вже «вирішену» справу, просто бракувало часу.

9 квітня 1936 року Шумський знов оголосив голодування, результатом чого стало те, що його перевезли до лікарні. А у вересні того самого року сталися зміни: замість Ягоди наркомом внутрішніх справ став Микола Єжов. Для Шумського це означало новий шанс, початок нового туру боротьби. У жовтні він пише листа Єжову та Кагановичу, в якому, зокрема, зазначає: «Не хотілося писати про такі речі. Думав, влаштується. Дрібниці. Але нема виходу... Я в лікарні. Поліневрит, інші ускладнення. Лікарі наполягають на переведенні з важкої лікарняної обстановки у санаторні умови з грязелікуванням та іншим, чого в лікарні немає. У найгіршому разі допускають переведення у спокійну домашню обстановку...

Поставало питання про переїзд сюди родини. Але у красноярських житлових умовах це означає, що не тільки я не отримав би тієї “спокійної домашньої обстановки”, про яку говорять лікарі, а й родину було б позбавлено кутка, який вона мала в Саратові, оскільки тут вона його не одержить. До того ж біда з

⁴⁹¹ Там само, арк. 59.

сином. Хлопчика виставили зі школи (телеграма дружини). Пишу про це, бо не думаю, що ці утиски базувалися на політичній директиві. Та позбавитися їх без Вашого втручання не можна»⁴⁹².

Однак не дочекався Шумський ані приїзду своєї родини, ні поліпшення умов лікування. На початку 1937 року НКВД СРСР розпочав справу про «підпільну контрреволюційну діяльність серед українського заслання та зв'язки українського заслання з контрреволюційним підпіллям України». У колі підозрених опинилися діячі з України, що відбували термін у Саратові, Омську, Курську. Не був обділений увагою і Шумський. Більше того, у квітні 1937 року в одному з документів НКВД СРСР, адресованому до Красноярська, Саратова і Омська, зазначалося: «Треба гадати, що вказівки про підпільну роботу по боротьбістській лінії можуть виходити насамперед від Шумського О. Я., члена центру УВО, який відбуває заслання у м. Красноярську. За нашими відомостями, через дружину Шумського — Гончаренко (проживає в м. Саратові) здійснюється зв'язок Шумського з активом українського контрреволюційного підпілля... УНКВД Саратовської області встановити за Гончаренко старання агентурне спостереження, узявши її в активну розробку і надалі про всі випадки виїзду Гончаренко із Саратова ставити до відома 4 відділ ГУГБ та зацікавлені органи»⁴⁹³.

Євдокію Гончаренко, яка перебувала в Саратові на засланні, заарештували 18 жовтня 1937 року. Як свідчать документи, вона винною себе не визнала. А обвинувачували її у тому, що вона була учасницею «антирадянської есерівської націоналістичної групи», поширювала «контрреволюційний наклеп»⁴⁹⁴, підтримувала зв'язки з «українськими есерівськими націоналістичними елементами», засудженими по справі «СВУ». Всього цього вистачило, щоб 8 грудня 1937 року судова трійка при Управлінні НКВС по Саратовській області ухвалила постанову про розстріл Євдокії Гончаренко. Того ж 8 грудня пізно ввечері вирок виконали. Разом з Є. О. Гончаренко по цій сфабрикованій справі проходили: Йосип Гермайзе (він одержав 10 років виправно-трудоих таборів), Наталя Коцюбинська, Гліб Дорошкевич, Петро Палько, Ольга Андрієвська (всі розстріляні).

Влітку 1937 року в Україні виникла справа так званої буржуазно-націоналістичної антирадянської організації колишніх боротьбістів, лідером якої прагнули оголосити Панаса Любченка. Ім'я Шумського часто згадувалось у свідченнях

⁴⁹² Цит. за: Ю. І. Шаповал. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії, с. 140.

⁴⁹³ ГДА СБУ, ф. 65, спр. с-4472, ч. 2, арк. 2.

⁴⁹⁴ За нею стежили, підозрюючи у зв'язках з колишніми есерами, а вбили, за доносом, за слова: «Це — єдина книжка, в якій позитивно змальовуються діти інтелігенції». Йшлося про повість Валентина Катаєва «Белеет парус одинокий». Євдокію Гончаренко звинуватили в тому, що вона дискредитувала радянську літературу (Див.: Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 172–173 зв.).

осіб, які проходили по справі «боротьбістів» і з яких чекісти безжально вичавлювали зізнання. І цього разу «цариця доказів» безвідмовно спрацювала. Крім того, були використані свідчення заарештованого і засудженого на показовому процесі так званого «правотроцькістського блоку» Григорія Гринька. На підставі телеграфного розпорядження НКВД СРСР від 9 жовтня 1937 року Шумського знов заарештували. Це сталося 15 жовтня. З того часу він перебував у лікарні Красноярської тюрми, куди його перевезли з Вознесенської лікарні. Коли у вересні 1938 року дали вказівку привезти його до Москви, у відповідь на ім'я Богдана Кобулова надійшов рапорт, в якому зазначалося: «Заарештований Шумський у зв'язку з хворобою (паралізований) не може бути допитаний і етапований до Москви»⁴⁹⁵.

У жовтні 1938 року з'явився «обвинувальний висновок» (одним із тих, хто його підписав, був прокурор СРСР Андрій Вишинський). У ньому, зокрема, зазначалося: «Органами НКВД викрито й ліквідовано українську антирадянську фашистську організацію, яка готувала у блоці з правими, троцькістами та військово-фашистською організацією відторгнення України від Радянського Союзу. Одним з організаторів та керівників української антирадянської фашистської організації був заарештований Шумський О. Я. На підставі цих даних Шумського О. Я., що відбував заслання у Красноярському краї, у жовтні 1937 року було заарештовано... Шумський винним себе не визнав. Викривається свідченнями засуджених у 1933 р. членів «УВО»... і заарештованих у 1937 р. членів центру української націоналістичної організації...

На підставі викладеного вище:

Шумський О. Я. підлягає суду Військової Колегії Верховного Суду СРСР із застосуванням закону від 1 грудня 1934 р.»⁴⁹⁶.

Авторів цього «висновку» не бентежило, як міг хворий Шумський керувати «націоналістичною організацією» з Красноярської лікарні. Не бентежило і те, що його знову збиралися судити переважно на підставі свідчень 1933 року, тобто тих, за якими його вже позбавили волі. Але найбільше вражає невеличка довідка до «висновку»: «Заарештований Шумський утримується під вартою у Красноярській тюрмі з жовтня 1937 р. Речових доказів по справі немає»⁴⁹⁷.

За доказами у червні 1939 року звернулися знову в Україну, в Управління держбезпеки НКВД УРСР. Однак нічого, крім застарілих і деяких нових свідчень, не знайшли. Тим часом здоров'я Шумського дедалі погіршувалось. У жовтні 1939 року було складено медичну довідку, в якій зазначалося: «Хворий 4 роки. У лікарні лежить біля 2-х років у одному положенні... Обидві ноги у

⁴⁹⁵ Чит. за: Ю. І. Шаповал. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії, с. 141, 142.

⁴⁹⁶ Чит. за: Там само, с. 142.

⁴⁹⁷ Чит. за: Там само, с. 142.

стані параліча: ходити не в змозі, самостійно встати не в змозі, при здійсненні рухів спостерігається різкий біль у ногах і тремтіння у всьому тілі. Діагноз: хронічний поліневрит»⁴⁹⁸.

Наступного місяця, а саме 22 листопада 1939 року, постановою слідчого слідчої частини Управління НКВД Красноярського краю Фраймовича кримінальне переслідування Шумського слідством через брак матеріалів і хворобу було припинено. В силі залишилося лише рішення Особливої наради при НКВД СРСР про його заслання до 1943 року⁴⁹⁹. 29 листопада 1939 року Шумський апелює до нового наркома внутрішніх справ Лаврентія Берія: «Мене звільнили»⁵⁰⁰. Це вже третій за рахунком вердикт зі сердешного “шумкізму”. У першому оповіщалося — 10 років тюрми. Другий, який настав невдовзі за першим, звів цю майже вищу міру до адміністративного заслання в Красноярськ. І ось зараз, після більше ніж 2-річного полонення під слідством, у процесі котрого мені пред’являлися все ті ж дивовижні за своєю безглуздістю звинувачення, я отримав, нарешті, третій вердикт — “справу слідством припинити за відсутністю складу злочину”.

...Мені пояснили, що начальник Красноярського Управління НКВД, який виніс постанову про припинення слідства, не може відмінити постанову “Ягодівської” Особливої наради про адміністративне заслання мене до Красноярська, і ця постанова поки залишається в силі. Виходить, що всі розмови зі слідчим пройшли марно. Знову потрібно розпочинати спочатку, знову почнеться тяганина. Щоб скоротити її або припинити зовсім, я й вирішив звернутися до Вас із проханням розрубати цей Гордіїв вузол, закручений канцелярськими крутіями. Друге. Як тільки мене перевезли з тюрми в міську лікарню, я почав розшукувати родину. “Адресат вибув невідомо куди”, — сповіщала відповідь телеграфа. Де родина? Що з нею? Як її відшукати? (Адже я пластом лежу в лікарні). Боюсь, що після мого арешту дружину спостигла така ж доля. Прошу допомогти мені»⁵⁰¹.

26 червня 1940 року у листі до ЦК ВКП(б) на ім’я заступника голови Комітету партійного контролю Матвія Шкірятова Шумський знов пише про незаконність «Ягодівської постанови». Та цей лист цікавий й іншим. Він зазначає, що після звільнення з в’язниці розшукав сина. Сина Ярослава Шумський востаннє бачив у 1933 році. У 1937-му хлопець залишився сам. Син повідомив йому про арешт дружини Євдокії Гончаренко як дружини «державного злочинця». І ось, пише Шумський, мене звільняють, а дружину «за

⁴⁹⁸ Цит. за: Там само.

⁴⁹⁹ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т.1, арк. 192, 193.

⁵⁰⁰ Тут і далі підкреслено від руки простим олівцем.

⁵⁰¹ ГДА СБУ, Київ, ф. 65, спр. С-4472, ч. 2, арк. 8 (конверт).

«недоносительство» про мої «злочини» закатали на десять років у концтабір з конфіскацією та суворою ізоляцією так, що з нею не можна не тільки списатися, але не можна навіть до пуття взнати, де вона знаходиться... Моє прохання — звільнити дружину, яка страждає ні за що, дати мені можливість лікуватися...»⁵⁰².

Однаке у жовтні 1940 року Головна Військова Прокуратура, не заперечуючи проти переведення Шумського в інше місце заслання, «не знаходить підстав про відміну рішення у його справі й визволення...»⁵⁰³. Щоправда, невдовзі Шумського переводять у місто Єнісейськ. Останню з подібних відповідей на клопотання про реабілітацію Шумський одержав у липні 1945 року зі секретаріату Особливої наради при НКВД СРСР.

Ще у січні 1940 року постановою заступника начальника 1-го відділення 2-го відділу Управління держбезпеки Красноярського краю молодшого лейтенанта держбезпеки Гончарова на Шумського було заведено справу-формуляр. Його взяли на облік за приналежністю «чл[ен] УВО, укр[аїнська] нац[іоналістична] к[онтр]р[еволюція]» і зареєстрували в 1-му Спеціальному відділі НКВД⁵⁰⁴. Його обставляють агентами. Матеріали щоденного стеження за дуже хворим Шумським у Красноярську, а потім у Саратові, засвідчують: влада не довіряла йому ні в чому. Під сумнів було поставлене навіть те, чи насправді він хворий, а він упродовж шести років був прикутий до лікарняного ліжка. Чекісти також фіксують, що Шумський нібито пише щоденник чи веде якісь записи, які зберігає при собі⁵⁰⁵. Цілком ймовірно, що він працював над рукописом «Молороси». За повідомленнями агентири, у Шумського зберігалось також листування із сином. Схоже, ці листи зникли.

Здоров'ям Шумського займаються не лікарі, як належало б, а чекісти. Зокрема, вони роблять усе, щоб їм було зручно стежити за Шумським. Наприклад, у березні 1940 року начальник слідчої частини Управління НКВД Красноярського краю надсилає завідувачці Красноярського крайздраву Левіній секретного листа, в якому пише: «Хворого Шумського Олександра Яковича, який перебуває на лікуванні у красноярській міськлікарні, просимо утримувати в останній, застосовуючи наявні у вас фізіотерапевтичні методи лікування. Щодо направлення Шумського О. Я. до нервової клініки за межі м. Красноярська — заперечуємо»⁵⁰⁶.

⁵⁰² Чит. за: Ю. І. Шаповал. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії, с. 330, 331.

⁵⁰³ Чит. за: Там само, с. 143.

⁵⁰⁴ ГДА СБУ, Київ, ф. 65, спр. С-4472, ч. 1, арк. 1.

⁵⁰⁵ Див.: ГДА СБУ, Київ, ф. 65, спр. С-4472, ч. 2, арк. 20.

⁵⁰⁶ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т. 5, арк. 37.

Шумський знов пише протести, реагує на поточні події. Він нагадує про себе, він дратує владу. Його не вбили, як інших соловецьких в'язнів з України, серед них його товаришів по партії боротьбістів, в урочищі Сандармох у Карелії у жовтні-листопаді 1937 року. Його вб'ють ніби навздогін.

Фатальний лист

Розпочалася війна. Чекісти фіксують настрій Шумського. Агент «Надія» повідомляє: «У момент переходу нашого кордону німецькими військами, Шумський ніч, можна сказати, не спав. Зараз займається читанням газет уголос для хворих»⁵⁰⁷.

Шумський звертається з проханням використати його у боротьбі з фашизмом. 1 жовтня 1941 року він пише Сталіну: «Я знову звертаюсь із пропонуванням своїх послуг. Мене не зупиняє те, що на свою першу пропозицію бути корисним, відправлену місяців два тому, я не отримав відповіді. Не зупиняє мене також і те, що немовби у відповідь на цю пропозицію мене закинули кілометрів на 500 на північ від Красноярська, ледь не на межу тайги та тундри. Та ще як закинули — зі знущанням і вихватками грубощів, що межували з хуліганством. Усю цю дику затію про перекидання мене подалі в тайгу замість відправки до Томська на лікування, як постановила лікувальна комісія, вважаю продуктом творчості апарату НКВД... Я зі всією наполегливістю повторюю пропонувати свої послуги і роблю це з двох причин: по-перше тому, що в час грізної небезпеки для комунізму я просто не можу бути осторонь, у ролі пасивного спостерігача; і по-друге, однією лише появою своєю у стані борців за комунізм саме в цей час, я досягаю того, до чого прагнув невпинно, ціною життя — досягаю реабілітації»⁵⁰⁸.

31 березня 1942 року він знов пише лист Сталіну і звертається з проханням: «Відійти в такий момент, сховатися, навіть забаритися — значить зрадити революцію. Я заявляю про своє бажання, а справа Ваша вказати мені місце у боротьбі»⁵⁰⁹. Однак і це прохання відхиляють. 9 вересня 1942 року начальник секретаріату Особливої наради майор держбезпеки Іванов виніс постанову про те, що «соціальна небезпека не дозволяє задовольнити його прохання»⁵¹⁰. Жодних шансів вирватися з лещат застарілих звинувачень Шумському не дають.

У 1942 році Шумського хотіли запроторити до інвалідного будинку. Він протестує проти цього, оскільки в його лікуванні вдалося досягти прогресу. Проте його все-таки переводять до Маклаковському будинку інвалідів в Єнісейську. Тут він стикається із ще жорсткішими умовами, а головне — з неможливістю лікування. У серпні 1942 року Шумський пише уповноваженому НКВД по Єнісейському району Кисельову: «Гадаю, що я зобов'язаний повідомити Вам про те становище, в якому я опинився, і просити Вашого розпорядження помістити

⁵⁰⁷ ГДА СБУ, Київ, ф. 65, спр. С-4472, ч. 2, арк. 39.

⁵⁰⁸ Там само, арк. 50 (конверт).

⁵⁰⁹ Цит. за: Жертвы репрессий, с. 55.

⁵¹⁰ Цит. за: Там само.

мене в лікарню, щоби довести лікування до завершення»⁵¹¹. 22 вересня він надсилає листа Сталіну і просить «розпорядження про відміну цієї настільки ж безглуздої, як і беззаконної дії місцевих властей, щоб дати мені можливість закінчити лікування і бути корисною людиною»⁵¹².

Він вже знав про трагічну долю дружини, а 1 грудня 1942 року на фронті загинув молодший син Яр Олександрович, який із перших днів війни пішов добровольцем на фронт. Про долі інших синів і доньки у нього не було ніяких відомостей.

13 травня 1943 року закінчився строк заслання. Вже 21 травня він пише листа Сталіну, зокрема, наголошуючи: «Закінчуються 10 років мого полонення. Сьогодні я отримав повідомлення про закінчення терміну мого заслання “з обмеженням права проживання 1-ї категорії”. Іншими словами — я не можу проживати в усіх великих містах країни. Отже, переслідування мої не закінчилися. І сьогодні, як і десять років тому, переді мною стоїть усе те ж болісне питання: за що ж, чорт забори, за що? Адже я не хамелеон, не людина в масці. Ніколи я не пристосовувався і не плив за течією, а завжди в усіх питаннях намагався мати свою продуману думку і мати мужність її висловлювати і відстоювати... Але чому ж у такому разі я виступав із критикою політики ЦК КП(б)У в національному питанні? Та дуже просто: тому що вважав, що ЦК КП(б)У був надто слабкий у реалізації своєї ж політики в національному питанні і часто не втілював у життя своїх же власних рішень. І це було не випадково. Для цього були причини, і я викривав ці причини. Та оскільки це завжди приводило до спекуляції на моєму “націоналізмові” і любителі каламутної води цим користувалися і штовхали партію назад від її рішень, то я вирішив піти з України. Що і зробив із Вашої особистої згоди. А що ж тоді “шумським”? Я пам’ятаю, як Ви сміялися над цим винаходом»⁵¹³.

У січні 1944 року Шумського знімають з оперативного обліку, а сам він у цей час потрапляє до нервового відділення Красноярської міськлікарні. Втім, чекісти не обходять його увагою: 24 червня 1944 року вони заводять на Шумського обліково-наглядову справу. Тим часом Шумський пише нового листа Сталіну 15 лютого 1945 року. Осмислюючи власну роль у минулому, Шумський зауважує: «Хочу відзначити одну рису української політики минулого. Недугою української політики з давніх часів були орієнтації. Українська політика орієнтувалася напереміну на всіх своїх сусідів: на татарів, на турків, на польських королів, на російських царів і навіть на шведів. Основною причиною їхнього метання було географічне положення України: на перехресті двох великих історичних шляхів із Азії в Європу і водних із Півночі на Південь, “із Варягів у Греки”. Історично-географічне положення України найшло своєрідне вираження в алегорії про чайку: “Горе тій чайці-небозі, що вивела діток при битій дорозі”.

---

⁵¹¹ ГДА СБУ, Київ, ф. 65, спр. С-4472, ч. 2, арк. 53 (конверт).

⁵¹² Там само, арк. 55 (конверт).

⁵¹³ Там само.

Але українські гетьмани плуталися в орієнтаціях і металися за допомогою від одного із своїх сусідів до іншого не тільки тому, що Україна знаходилася в оточенні агресивних сусідів і була для них ласим шматочком. Пошуки підтримки в сусідів диктувалися гетьманам ще й тим, що жоден із них не відчував себе так міцно в гетьманському сидлі, і не тільки тому, що їх завжди оточували інтриги конкурентів і претендентів на гетьманську булаву, але й тому, що завжди під ними рухався ґрунт “посполитих”, “сіроми”, народу. Це було не останньою причиною, що живила орієнтації на зовнішні сили, змушували шукати в сусідніх держав [підтримки] проти свого народу. А сусіди, зрозуміло, не втрачали випадку використати державну слабкість України і захопити те, що погано лежало»⁵¹⁴. Напевно, Шумський ще не здогадувався, що ці його думки можуть викликати невдоволення у Москві, адже це було по суті алюзією на давні заклики Хвильового про зміну орієнтацій.

Шумський нікуди не може їхати через нове загострення хвороби. Ще три роки він продовжує лікуватись у Єнісейську та Красноярську. Нова хвиля його активності у спробах реабілітації припадає на 1945 рік. У квітні він апелює до 2-ї сесії Верховної Ради СРСР; пише Лазарю Кагановичу листа, в якому звертається до свого колишнього опонента: «Тільки Ви можете засвідчити, що мій “шумськизм” “не такий вже страшний чорт, як його малюють”, і тільки Ваша підтримка може допомогти мені вибратися із стану безнадійності, в якому я перебуваю. Прошу її у Вас»⁵¹⁵. Наскільки вдалося з’ясувати, від Кагановича відповіді не було. Та й не міг він допомагати людині, ініціатором політичної смерті якої був ще в 1920-ті роки.

У травні 1945 року Шумський надсилає листа Ілларентію Берії з проханням допомогти одержати постійний паспорт, оскільки навіть після закінчення строку заслання йому відмовили в цьому. Він зазначає також, що після загибелі сина йому перестала писати хатня робітниця, яка в Саратові всі роки оберігала їх майно. За його словами, вона вирішила присвоїти їхнє майно, вважаючи, що, будучи хворим, він не в змозі буде їй протидіяти у цьому: «Так мені повідомили мешканці квартири, в якій жила родина... Виходить, що і на захист проти грабежу я позбавлений права, як такий, що піддався несправедливим репресіям»⁵¹⁶.

Тональність звернень Шумського до Сталіна стає дедалі драматичнішою, різкою. Його розривають думки про загибель дружини і сина, він не може змиритися з несправедливим ставленням до себе. «Я протестую проти розправи наді мною»⁵¹⁷, — так починається його лист до Сталіна від 23 серпня 1945 року. Посилюється його апокаліптичний настрій. 19 вересня 1945 року він робить

⁵¹⁴ ГДА СБУ, Київ, ф. 65, спр. С-4472, спр. 2, арк. 110–112зв.

⁵¹⁵ Цит. за: Ю. І. Шаповал. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії, с. 143.

⁵¹⁶ Цит. за: Там само, с. 143.

⁵¹⁷ ГДА СБУ, Київ, ф. 65, спр. С-4472, ч. 2, арк. 113.

такі тотатки: «Надія на можливість вилікуватися... похитнулася, коли я дізнався, що я все ж залишаюсь у Красноярську і не їду до Томська. Я втратив її остаточно після огляду мене новим професором і його заяви, що в мене немає нічого серйозного. Переконавшись, що тут мені допомогти не зможуть, я написав у Москву за всіма адресами прохання допомогти мені. Але марно. Незважаючи на повідомлення з фронту, що син убитий, я все ж чекав закінчення війни: а може бути, що він у полоні? Тепер немає ніякої надії. Тут мене вилікувати не можуть. Москва не відповіла. Чіплятися при такому становищі за життя — малодушність»⁵¹⁸.

18 жовтня 1945 року Шумський, почувши по радіо виступ першого секретаря ЦК КП(б)У Микити Хрущова, пише Сталіну в прямому сенсі слова доленосного листа, який починається словами «Протест комуніста-українця». Ось уривок із нього: «Комуніст-українець (*sic*) є “типом зайвої людини” на Україні. Це явище давнє. Я вперше гостро відчув це в 1926 році після приїзду на Україну тов. Кагановича. Відчувши себе, як комуніст-українець, що належу до “типу зайвих людей” на Україні, я просив Вас відпустити мене до Китаю, сподіваючись у Китайській революції знайти своє місце... подібно до Турґенєвського Рудіна... Але Ви вважали за потрібне, що більш відповідало Вашим цілям, заслати мене до Сибіру, доручивши при цьому оббрехати мене і позбавивши можливості захищатися...

Тепер я бачу, що вичерпав усі доступні мені заходи боротьби за реабілітацію, і безрезультатно. У мене залишився останній і єдиний засіб протесту проти вчиненої надії мною несправедливості — самовбивство. Іду я на цей крок не з боязкості злигоднів, страждань, подальших знущань і бажання уникнути їх. Усе це вже пережито і більшого пережити неможливо»⁵¹⁹.

Далі Шумський переходить до теми малоросійства, але спочатку дорікає Сталіну: «Уже Ваш виступ із компліментами російському народові і поділ народів Союзу за розумом, характером та ін. примустило насторожитися. Але те, до чого долалакався днями Микита Хрущов на урочистостях з річниці визволення України (передавалося по радіо), цілком нестерпне і вимагає найенергійнішого протесту.

Люди малоросійського типу, про яких я мав нагоду говорити ще в 1926 році, завжди тягнуть догідливо-улєсливу і шкідливу тяганину про “старшого російського брата” і його допомоги “молодшому братові” — українському народові... На такому принциповому фундаменті будується підлеглисть і пригнічення одного народу іншим, а не їхній союз і рівність.

Але Микита ХРУЩОВ у своєму малоросійсько-ліричному екстазі затягнув уже не тільки про “старшинство” російського народу над українським та про допомогу “молодшому” українському народові, а й заявив про вдячність українського народу російському, і за що ж? Виявляється, за ясний розум, стійкий характер і тверду волю російського народу... У вустах глави українського уряду

---

⁵¹⁸ Там само, арк. 114.

⁵¹⁹ Там само, арк. 109.

така промова — це вже не особистий напад малоросійського раболіпства. Це образливо і принизливо для українського народу.

Та за таку промову Микиту Хрущова треба негайно прогнати з його поста. Це образа честі та гідності українського народу, це ганьба. Цей малорос до того розперезався, що перейшов усі межі допустимого. Такої людини український народ не може терпіти на посту голови раднаркому України. Та, на нещастя, це не випадковість, не *lapsus linguae*, це не результат старанності не по розуму знахабнілого малороса. Це нова політична лінія в національному питанні. Це лінія національно-політичної кастрації українського народу. Лінія перетворення України в політично аморфне тіло — в Малоросію.

Проти цього я піднімаю свій голос протесту. Шумський»⁵²⁰.

Повоєнний культ Сталіна сягає апогею, а Шумський протестує. Він міг мовчати, але не мовчав. Із Красноярська у супроводі співробітника Красноярської міської лікарні (не лікаря, а комірника!) Якова Рейзиса 15 червня 1946 року він приїхав до Саратова. Оселився в квартирі № 5 в будинку № 47 по вулиці Радянській. Це була квартира, де колись мешкала дружина Шумського Євдокія Гончаренко і де його зустріла колишня економка Зінаїда Михайлова, яка тепер була власницею квартири. Вона зустріла Шумського неприємно, здивувалася, що він ще живий, а він пояснив, що не претендує на квартиру. Як зафіксували чекісти, цілий час він перебував у квартирі, нікуди не виходив, ні з ким не зустрічався⁵²¹.

20 червня Шумський пише документ під назвою «Для слідства». Ось уривок із нього: «Рішення про самогубство, що останню найвищу форму протесту, я прийняв після того, як вичерпав всі засоби боротьби за реабілітацію. Я прийняв рішення “кінчати” ще восени 1945 р., але не хотів вмирати в Сибіру — я надто його ненавиджу. Вирішив померти на батьківщині — “земля кличе”. Вирішив заїхати до Саратова, щоб взнати від Зінаїди Андріївни Михайлової про життя без мене моїх близьких та подякувати їй за допомогу їм у важкий час. Але тут я відчув, що зовсім ослаб і що дістатися рідних місць за теперішніх умов у мене не вистачить сил. Доведеться закінчити життя тут.

Владу я не поставив перед фактом, оскільки ще 18 жовтня 1945 р. листом на ім'я Сталіна сповістив про прийняте рішення»⁵²².

В цей час Шумський знищив тоді вже великий за обсягом рукопис (близько 50 друк. арк.) під назвою «Малороси». Він працював над ним всі роки заслання і називав «найкращим, найбільш продуманим здобутком моєї душі (я його тричі переписував, переробляв)»⁵²³. Плануючи знищити рукопис, він записав: «Нехай він помре разом зі мною, як і все, що дороге і що я писав рідною мовою»⁵²⁴.

⁵²⁰ ГДА СБУ, Київ, ф. 65, спр. С-4472, ч. 2, арк. 109–109 зв.

⁵²¹ Там само, арк. 97.

⁵²² ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237, арк. 119.

⁵²³ Там само, арк. 35.

⁵²⁴ Там само.

Минув ще майже місяць, і Шумський вирішив здійснити задумане. 17 липня 1946 року він робить запис під назвою «Останні думки»: «Прийшов час розстання з тінями моїх близьких, дорогих, рідних. Сумні дні й безсонні ночі провів я тут в спогадах про вас, мої любі. Та в цьому й полягала мета моєї далекої й останньої подорожі. Тепер удар блискучого клиночка в серце обірве й моє поневіряння. Це разом позбавить мене від гніту потрійного тягара — дискримінації, самотності, хвороби»⁵²⁵.

У цей же день Шумський власноручно наніс удар ножем в серце. І удар цей виявився невдалим. Наступного дня він занотовує: «Кепсько, схибив. Зав'яз клиночок між ребрами і не дістав серця. Рука не схибила, та сили мало. Зовсім ослаб. В такому разі доведеться ужити іншого засобу сьогодні»⁵²⁶. І ось нова спроба: 18 липня Шумський розрізав собі вену на правій руці. Він втратив багато крові, але не помер⁵²⁷. Вкотре вже доля зберегла йому життя. Його знайшли і доправили в лікарню.

Отже, Шумський намагався двічі покінчити життя самогубством. Поєднавши це із гнівним листом-протестом до Сталіна від 18 жовтня 1945 року, спецслужба розцінила дії Шумського як виклик і політичний протест.

---

⁵²⁵ Там само, арк. 118.

⁵²⁶ Там само.

⁵²⁷ Див.: ГДА СБ У, ф. 65, спр. С-4472, ч. 2, арк. 101.

Вбивство

20 липня 1946 року міністр внутрішніх справ СРСР Сергій Круглов передав Сталіну доповідну записку про спробу самогубства Шумського. «У квартирі, де мешкав Шумський, — мовилося в записці, — віднайдено пакет з написом “для слідства”. В цьому пакеті знаходились: записка, в якій Шумський написав, що його самогубство є “завершенням протесту проти дискримінації і насильства”; заява на ім'я начальника УМВД Саратовської області з проханням розшукати його дружину, і низка інших документів.

В тому самому пакеті знаходились листи Шумського на Ваше ім'я з проханням реабілітувати його. Один з листів, датований 1945 роком, характеризує його контрреволюційні націоналістичні погляди. Текст цього листа додається»⁵²⁸.

Судячи з усього, текст листа справив на Сталіна враження і викликав у нього лють. По суті Шумський сам накликав на себе біду. 29 липня 1946 року начальник УМГБ по Красноярському краю генерал-майор Михайло Ковшук-Бекман, виконуючи відповідну вказівку МГБ СРСР, дає розпорядження про те, щоб чотири томи справи Шумського (вони зберігались у 1-му спецвідділі крайового Управління МВД) надіслати до відділу «А» (тобто обліково-архівного) МГБ СРСР⁵²⁹. 31 липня 1946 року справа Шумського «поїхала» до Москви⁵³⁰. Повернуться згадані чотири томи до Красноярська аж у грудні 1946-го, коли фігуранта цієї справи вже не буде серед живих⁵³¹.

1 серпня 1946 року начальник 7 відділу 5-го управління МГБ СРСР Петро Федотов поінформував главу держбезпеки СРСР Віктора Абакумова про спробу самогубства Шумського і про те, що акту самогубства колишній боротьбіст прагнув надати політичного характеру. На спецповідомленні, найімовірніше Абакумов, написав: «Особисто т. Судоплатову. Переговоріть зі мною».

23 серпня 1946 року Абакумов у записці на ім'я Сталіна зазначав, що Шумський поведився на засланні як ворог, у заявах на ім'я керівників ВКП(б) викладав свої антирадянські погляди, паплюжив радянську національну політику. У заключній частині записки зазначалось, що Шумський підлягає негайній ізоляції. Проте щоб не привернути увагу українських націоналістів його арештом, доцільно його не заарештовувати, а ліквідувати шляхом отруєння. Отже, Абакумов попросив згоди на ліквідацію Шумського.

⁵²⁸ Государственный архив Российской Федерации (далее — ГАРФ), ф. 9401, оп. 2, д. 138, л. 256.

⁵²⁹ Див.: ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475 ФП, т. 5, арк. 50.

⁵³⁰ Там само, арк. 49.

⁵³¹ Там само, арк. 48.

На записці, що зберігається донині у Москві, примітка: «Доложено т. Сталину лично. Наше предложение утверждено». Павло Судоплатов розробив, а 6 вересня 1946 року підписав план ліквідації Шумського, якому дали псевдо «Тхір» («Хорек»). Абакумов затвердив цей план 8 вересня⁵³².

У заяві до ЦК КПРС від 11 жовтня 1960 року (час, коли Хрущов був при владі) Судоплатов зазначав, що на знищенні Шумського наполягали Маленков і Каганович. У своїй заяві на адресу XXIII з'їзду КПРС у 1966 році Судоплатов (в час він ще перебував у в'язниці після арешту у серпні 1953 року) писав, що Абакумов покликався на вказівки Сталіна і Кагановича⁵³³. У своїх спогадах Судоплатов, згадуючи про те, як його з Абакумовим влітку 1946 року викликав до себе на Стару площу в ЦК ВКП(б) секретар ЦК Олексій Кузнецов, розширює коло зацікавлених у вбивстві Шумського. Тепер він пише про Микиту Хрущова, якого вперше тоді побачив в кабінеті Кузнецова. Останній повідомив, що ЦК погодився з пропозицією Кагановича і Хрущова таємно ліквідувати Шумського, який під час перебування в Саратові нібито встановив контакт «з українськими діячами культури в Києві і за кордоном»⁵³⁴. Кузнецов стверджував, що Шумський переоцінив свій авторитет серед емігрантів та ще звернувся із зухвалим листом до Сталіна, погрожуючи покінчити життя самогубством, якщо йому не дозволять повернутися в Україну. «Хрущов, — згадував Судоплатов, — зі своєї сторони додав, що, за наявними у нього даними, Шумський вже купив квиток на потяг і має намір повернутися на Україну, щоб організувати збройний націоналістичний рух або втекти за кордон і увійти до складу українського уряду в еміграції»⁵³⁵.

Вважаючи Павла Судоплатова фахівцем в українських справах, Віктор Абакумов доручив йому відстежити зв'язки Шумського з націоналістичним підпіллям і українськими емігрантами, а також запевнив, що скерує до Саратова спецгрупу для ліквідації Шумського. Завданням Судоплатова було влаштувати так, щоби прибічники батька «шумськізму» не здогадалися, що його ліквідували. Ось так з'явилась ще одна таємниця Шумського — таємниця його смерті, адже багато років вважали, що він покінчив життя самогубством.

Шумський, одужуючи після спроби самогубства, почав клопотати про повернення в Україну, до Києва. 6 серпня він, написавши перед тим до

---

⁵³² Див.: Центральный архив ФСБ (далее — ЦА ФСБ), ф. 4-ос, оп. 4, д. 32, лл. 446–488.

⁵³³ Див.: Наталия Геворкян, Никита Петров. Теракты // Московские новости, 1992, 2 августа (№ 31).

⁵³⁴ Див.: П. Судоплатов. Разведка и Кремль. Записки нежелательного свидетеля, с. 296.

⁵³⁵ Там само.

обласного Управління МГБ, пише листа головному лікарю 2-ї міської Саратовської лікарні з проханням підтвердити, що він в змозі їхати⁵³⁶. Звісно, його не хочуть відпускати, оскільки немає жодних вказівок із Москви. 13 серпня — новий лист від Шумського, а 20 серпня реагує московське начальство: начальник відділу «А» МГБ СРСР Аркадій Герцовський надсилає запит про те, коли приїхав Шумський, де зупинився і що ще про нього відомо⁵³⁷. Ця інформація потрібна міністру Абакумову. 26 серпня начальнику УМГБ по Саратовській області генерал-майору Сергію Плєсцову передано вказівку залишити Шумського (у зв'язку з його «станом хвороби») для лікування⁵³⁸.

9 вересня саратовські чекісти в розпачі повідомляють, що не можуть затримувати Шумського, який знає, що захворювання ніг у нього невиліковне, а з наслідками спроби самогубства він впорався. Понад те, він погрожує вчинити самогубство в стінах лікарні, якщо його не відпустять⁵³⁹. Шумський продовжує бомбардувати лікарів і спецслужбу листами, і нарешті 17 вересня йому повертають паспорт та інші документи⁵⁴⁰. Відтак він може вирушати.

18 вересня 1946 року Шумський виїхав із Саратова до Москви, щоб далі прямувати до Києва. Це була остання його подорож. Як свідчить офіційна довідка, він раптово помер наступного дня на станції Кирсанов. 20 вересня 1946 року ЗАГС міста Кирсанов Тамбовської області видав свідоцтво про смерть № 43 — про те, що Шумський Олександр Якович помер 19 вересня у віці 56 років. Причина: крововилив у черепній порожнині. Смерть сталася в дорозі залізницею зі Саратова. Донесення з відомостями про смерть Шумського 21 вересня до Москви передав начальник Управління МГБ Саратовської області генерал-майор Сергій Плєсцов. Копія акту розтину трупу і копія акту про смерть були направлені до Москви 23 вересня начальником Кирсановського міського відділу МГБ полковником Михайловим⁵⁴¹.

Насправді вбивство Олександра Шумського було здійснено створеною *ad hoc* оперативною групою на чолі, як було записано в документах, з «Андрієм». За цим псевдонімом стояв Судоплатов. Ось що було записано про групу в плані операції (цитую мовою оригіналу): «В состав группы включить:

⁵³⁶ Див.: ГДА СБУ, ф. 65, спр. С-4472, ч. 2, арк. 138.

⁵³⁷ Див.: Там само, арк. 149.

⁵³⁸ Див.: Там само, арк. 144.

⁵³⁹ Див.: Там само, арк. 145.

⁵⁴⁰ Див.: Там само, арк. 135.

⁵⁴¹ Див.: ЦА ФСБ, ф. 4-ос, оп. 4, д. 32, лл. 446–488.

1. Полковника Лебедева В. Е.
2. Полковника мед[ицинської] служби Майрановського Г. М.
3. Подполковника Коровина П. А.
4. Ст[аршого] лейтенанта Круглова Б. А. (водитель)
5. Ст[аршого] лейтенанта Бехтина А. В. (водитель)
6. Пантюхова С. И. (водитель)

и агентов:

1. «Руфь»
2. «Барчуков»
3. «Горохов»

В резерве полковник Пожаров Г. Ф.

Справки на лиц, включённых в состав группы, прилагаются»⁵⁴².

На автомобілях «Додж» і «Студебеккер» опергрупа під виглядом команди військовослужбовців, що визначає місце для якогось спецбудівництва, мала 10 вересня приїхати до Саратова, зупинитися поблизу міста і з'ясувати місцезнаходження «Тхора» («Хорька»), тобто Шумського. Група має необхідні документи, військовий і цивільний одяг, продукти та гроші, вона повністю незалежна від місцевих органів. Судоплатов був зобов'язаний лише поінформувати згаданого генерал-майора Сергія Плєсцова про мету приїзду опергрупи до Саратова.

Звертають на себе увагу пункти 5-й і 6-й оперативного плану (цитую мовою оригіналу): «5. Операция производится под видом осложнения в заболевании “Хорька” с таким расчетом, чтобы к результатам операции не было привлечено особого внимания со стороны и чтобы операция не вызвала нежелательных кривотолков. 6. При проведении операции разрешается применение к “Хорьку” специальных средств»⁵⁴³.

Отже, невинуватково у складі групи опинився Григорій Мойсейович Майрановський. Його поза очі називали «лікар Смерть», і він з 1937 по 1951 рік керував токсикологічною лабораторією (в офіційних документах — «Лабораторія-Х») у складі 12 Відділу Головного управління державної безпеки НКВД СРСР. Безпосередньо роботу лабораторії курирував міністр держбезпеки або його перший заступник. Павло Судоплатов у спогадах зазначав: «Перевірка, здійснена ще за Сталіна, після арешту Майрановського»⁵⁴⁴, а потім за Хрущова в 1960 році, з метою антисталінських викриттів, показала, що Майрановський і співробітники

---

⁵⁴² Там само.

⁵⁴³ Там само.

⁵⁴⁴ Вперше Григорій Майрановський (1899–1964) був заарештований 13 грудня 1951 року разом із групою співробітників спецслужби. Стало відомо, що Майрановський проводив експерименти з отрутами на засуджених до смертної кари в'язнях. Його залишили живим, а в лютому 1953 року засудили до 10 років ув'язнення за незаконне зберігання отруту і зловживання службовим становищем. У 1961 році його заарештували вдруге, але в 1962-му звільнили. Останні роки життя працював у Махачкалі. (Див.: Владимир Игнатов. Палачи и казни в истории России. Москва, «Вече», 2004).

його групи залучались для виконання смертних вироків і ліквідації небажаних осіб за прямим рішенням уряду у 1937–1947 роках і в 1950 році, використовуючи для цього отрути»⁵⁴⁵.

Саме за допомогою отрути було знищено й Олександра Шумського. Вночі Павло Судоплатов і дехто із членів його оперативної групи увійшли до купе, в якому їхав Шумський. Йому затиснули рота, а Григорій Майрановський зробив смертельний укол⁵⁴⁶. Де знаходиться тіло колишнього націонал-комуніста, невідомо.

Та це ще не все. Павло Судоплатов у своїх спогадах напише: «До речі, встановити його (тобто Шумського. — *Ю. Ш.*) закордонні зв'язки нам так і не вдалося»⁵⁴⁷. Тим не менш, за словами Судоплатова, у Москві цьому жахливому вбивству тяжко хворої людини надали «небувалого значення»⁵⁴⁸. До Саратова виїздив заступник міністра держбезпеки Сергій Огольцов, а з ним — заступник Голови Раднаркому СРСР Лазар Каганович. Особливо цікаво, задля чого приїздив Каганович? Щоб через 20 років нарешті поставити крапку у боротьбі із так званим шумськизмом? Чи просто пересвідчитись, що його опонента та давнього сталінського опонента таки знищено?

---

⁵⁴⁵ П. Судоплатов. Разведка и Кремль. Записки нежелательного свидетеля, с. 321.

⁵⁴⁶ Див.: ЦА ФСБ, ф. 4-ос, оп. 4, д. 32, л. 488.

⁵⁴⁷ П. Судоплатов. Разведка и Кремль. Записки нежелательного свидетеля, с. 296.

⁵⁴⁸ Там само.

Частина 2

Документи

Справа-формуляр на Олександра Шумського

Том 1

№ 1

Витяг з протоколу особливої наради при наркомі внутрішніх
справ СРСР про перегляд справи О. Шумського

[10 грудня 1935 р.]¹

КОПИЯ

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА

Особого совещания при народном комиссаре внутренних дел СССР

С л у ш а л и :	П о с т а н о в и л и :
3. Пересмотрев дело № 112510 ШУМ-СКОГО Александра Яковлевича, приг[оворен] пост[ановлением] Кол[легии] ОГПУ от 5/9—33 г. к закл[ючению] в лагерь сроком на ДЕСЯТЬ лет. Постан[овление] Кол[легии] ОГПУ от 22/9—33 г. во изменение прежнего к за-ключению в места лишения свободы на оставшийся срок.	ШУМСКОМУ Александру Яковле-вичу тюремное заключение за-менить ссылкой в г. Красноярск на оставшийся срок.

М. П.

Отв[етственный] Секретарь Особого совещания

КОПИЯ ВЕРНА: ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА]
1 ОТД[ЕЛЕНИ]Я 2 ОТДЕЛА УГБ МЛ. ЛЕЙТЕНАНТ ГБ

Гончаров

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 1. — Арк. 2.
Засвідчена копія, машинопис.

¹ Датовано за змістом документа № 4 від 22 листопада 1939 р.

№ 2

**Директивний лист 4-го відділу ГУГБ НКВД СРСР
керівникам місцевих органів НКВС щодо оперативної розробки
О. Шумського та інших українських діячів,
які перебували на засланні**

3 квітня 1937 р.

Копия

СССР НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ 3 апреля 1937 г. № 241933 г. Москва	Вход. № 124
---	-------------

г. Красноярск, УНКВД — КАПИТАНУ
ГОСБЕЗОПАСНОСТИ т. БУЗУЛУКОВУ¹

г. Саратов, УНКВД — КАПИТАНУ
ГОСБЕЗОПАСНОСТИ т. ГРИЦЕЛЕВИЧУ

г. О м с к , УНКВД — КАПИТАНУ
ГОСБЕЗОПАСНОСТИ т. НЕЛИППА

г. К у р с к , УНКВД — СТ. ЛЕЙТЕНАНТУ
ГОСБЕЗОП[АСНОСТИ] т. ШУВАЛОВУ

4-ым отделом ГУГБ получены агентурные данные об активизации подпольной к-р деятельности среди украинской ссылки и связях украинской ссылки с к-р подпольем Украины.

По агентурным данным, украинский националист ЯЛОВОЙ Константин², брат б[ывшего] члена центра УВО, бывш[его] боротьбиста ЯЛОВОГО Михаила Николаевича³, ездил в украинскую ссылку по заданию украинского подполья.

¹ Бузулуков Михайло Григорович (1900–?), капітан держбезпеки (1936). У 1934–1936 рр. служив в органах держбезпеки Східно-Сибірського краю (оперспівробітник, заступник начальника, начальник Секретно-політичного відділу УДБ УНКВС Красноярського краю). У вересні 1937 р. заарештований органами НКВС і засуджений до п'яти років таборів. Реабілітований (Див: Розвідка і контррозвідка в лицах: Енциклопедический словарь российских спецслужб. — М., 2002. — С. 77).

² Яловий Костянтин Омелянович (1902–1937) — брат письменника Михайла Ялового (Юліана Шпола). Працював секретарем редакції, коректором і водієм газети Харківського заводу ім. Т. Шевченка. Заарештований 15 червня 1937 р. за «причетність до контрреволюційної терористичної організації», засуджений 11 вересня 1937 р., розстріляний у Харкові 15 вересня 1937 р. (Архів розстріляного відродження / За ред. О. та Л. Ушкалових. Т. І. — К.: Смолоскип, 2010. — С. 420).

³ Яловий Михайло Омелянович (у документі по батькові вказано неправильно, таку ж помилку зроблено в «Анкеті заарештованого» в слідчій справі Михайла Ялового, оприлюдненій у вид. Архів

ЯЛОВОЙ К. Н. посетил ряд городов и присутствовал на нелегальном совещании, устроенном в ссылке, якобы, около г. Омска.

На этой совещании ЯЛОВОЙ получил директивы о ведении подпольной работы на Украине.

Жена⁴ осужденного члена УВО ТИМЕЦКОГО П. Д.⁵ рассказывала о том, что в Харьков из Курска приезжал галичанин ГУЦУЛЯК⁶, бывший член Президиума Госплана УССР, который ей лично давал задание вести подпольную работу.

ТИМЕЦКАЯ также рассказывала, что в Курске среди ссыльных «воинственные настроения».

Приведенные данные и ряд имеющихся в распоряжении 4 отдела ГУГБ сведений свидетельствуют об активизации к-р работы среди украинской ссылки и стремлении развернуть широкую националистическую деятельность среди к-р боротьбистских кадров Украины.

Надо полагать, что указания о подпольной работе по боротьбистской линии могут исходить, прежде всего, от ШУМСКОГО А. Я., члена центра УВО⁷, отбывающего ссылку в г. Красноярске.

По нашим данным, через жену ШУМСКОГО — ГОНЧАРЕНКО (проживает в г. Саратове) осуществляется связь ШУМСКОГО с активом украинского к-р подполья.

Жена ШУМСКОГО — ГОНЧАРЕНКО в феврале месяце была в Москве и посетила разрабатываемого нами украинского националиста КЛУННОГО⁸.

розстріляного відродження. Т. І. — К.: Смолоскип, 2010), псевдо — Юліан Шпол (1895–1937). У роки діяльності Української комуністичної партії (боротьбистів) — один із її активістів, 1919 р. — редактор газети «Селянська біднота». Заарештований 12 травня 1933 р., розстріляний в урочищі Сандармох (Карелія) 3 листопада 1937 р. (Архів розстріляного відродження. Т. І. — К.: Смолоскип, 2010. — С. 13, 14).

⁴ Тимецька Ксенія Іванівна (1894–1937) — дружина П. Д. Тимецького, уродженка Галичини. Розстріляна в Харкові 15 вересня 1937 р.

⁵ Тимецький Петро Дмитрович (1892–1937) — журналіст, педагог, виходець із Галичини. Засуджений за справою УВО. Розстріляний в урочищі Сандармох.

⁶ Гуцуляк Семен Юрійович (1897–1937) — економіст, уродженець Буковини. Член ЦК Комуністичної партії Буковини (діяла в 1918–1926 рр.). Після переїзду до СРСР був членом президії Держплану УСРР. Заарештований 1934 р., розстріляний в урочищі Сандармох 3 листопада 1937 р.

⁷ УВО (Українська військова організація) — сфабрикована радянськими слідчими органами «контрреволюційна організація», справу якої було виокремлено зі справи Українського національного центру (УНЦ). Суди над її «членами» відбувалися в 1933–1934 рр. Не плутати з реальною УВО, створеною на еміграції полк. Євгеном Коновальцем.

⁸ Найімовірніше, мається на увазі відомий агроном та фахівець із аграрної політики Григорій Михайлович Клунний (1885–1937), у 1926–1929 роках — ректор Харківського сільськогосподарського інституту, з 1929 р. — науковий співробітник НДІ каучуків і каучуконосів. З 1934 р. вимушено працював у Москві, заарештований 30 травня 1937 р., засуджений до розстрілу 17 серпня 1937 р. У слідчій справі немає вказівок на конкретну «контрреволюційну діяльність», є лише вказівки на зв'язки з раніше репресованими посадовцями УРСР. Розстріляний у Києві 25 серпня 1937 р. (Глазунов Г. Григорій Клунний: перший український ерудит земельних відносин радянської доби // Вісник Харківського національного аграрного університету. — 2009. — № 2. — С. 20, 21).

Сообщая об изложенном, 4 отдел ГУГБ предлагает:

УНКВД Красноярской области на основе уже имеющихся наших указаний (№ 9820 от 24. III) принять меры к активной разработке ШУМСКОГО, выявлению всех его связей по ссылке, тщательной перлюстрации всех исходящих от него и поступающих в его адрес документов и обеспечить впредь регулярную оперативную отчетность об агентурной разработке ШУМСКОГО.

УНКВД Саратовской области установить за ГОНЧАРЕНКО тщательное агентурное наблюдение, взяв ее в активную разработку и впредь о всех случаях выезда ГОНЧАРЕНКО из Саратова ставить в известность 4 отдел ГУГБ и заинтересованные органы.

УНКВД Омской области принять меры к проверке имеющихся в 4 отделе ГУГБ сведений о происходившем, якобы, нелегальном совещании украинской ссылки.

УНКВД Курской области взять в активную разработку ГУЦУЛЯКА, сообщить, что о нем известно и, в частности, об его поездке в Харьков.

ПОМ[ОЩНИК] НАЧ[АЛЬНИКА] 4 ОТДЕЛА ГУГБ
КАПИТАН ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ГНАТОВ

НАЧ[АЛЬНИК] 3 ОТД[ЕЛЕНИЯ] 4 ОТДЕЛА ГУГБ
СТ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

ШУЛЬМАН

ВЕРНО: Зам[еститель] нач[альника] 1 отд[еления] 2 отдела УГБ
Мл. лейтенант госбезопасности

Гончаров

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 1–2.
Завірена копія, машинопис.*

№ 3

**Довідка 3-го відділення 4-го відділу 1-го управління
НКВД СРСР на О. Шумського**

22 вересня 1938 р.

КОПИЯ
СПРАВКА

ШУМСКИЙ Александр Яковлевич, 1890 г. рождения, бывший боротьбист, член УКП¹, исключенный из ВКП(б), являлся членом центра украинской военной организации.

О руководящей роли ШУМСКОГО в антисоветском националистическом подполье один из видных участников украинской военной организации ПОЛОЗ² показал:

«В связи с тем, что вопрос вхождения боротьбистов в партию большевиков возник несколько неожиданно и совсем не был проработан, на боротьбистском съезде создались два течения или две группы по этому вопросу³. Во главе одной группы стоял ШУМСКИЙ. В группу ШУМСКОГО входили: ГРИНЬКО и др. Вторая группа, возглавляемая мною — ПОЛОЗОМ. Расхождение между группами ПОЛОЗА и ШУМСКОГО заключалась в следующем: группа ПОЛОЗА настаивала на принятии боротьбистами перед вхождением резолюции по текущему моменту, которая отражала бы боротьбистские позиции в национальном вопросе и тем выявила бы наше политическое лицо. Группа ШУМСКОГО считала, что входить в КП(б)У нужно без всяких резолюций, дабы не усложнять вопроса о вхождении и не связывать себе руки в дальнейшем маневрировании. В последний момент во время голосования наша группа была разбита. Как это произошло, я не помню до сих пор, так как мы имели за собой большинство,

---

¹ Мається на увазі КП(б)У. Не плутати з УКП (україстів) (1920–1925), членом якої О. Шумський не був, і УКП (боротьбистів), з якої він вийшов через її «саморозпуск» 1920 р., перейшовши до КП(б)У.

² Полоз Михайло Миколайович (1891–1937) — один із керівників партії боротьбистів. Після переходу до КП(б)У — член Президіуму Уккранднаргоспу, голова адміністративно-фінансової комісії при РНК УСРР, повпред УСРР у РСФРР (1921–1923), голова Держплану УСРР (1923–1925), нарком фінансів України (1925–1930), заступник голови бюджетної комісії ЦВК СРСР (1930–1934). Заарештований 12 січня 1934 р., засуджений у справі УВО. Розстріляний 3 листопада 1937 р. в урочищі Сандармох.

³ Йдеться про політичну ситуацію в Україні на початку 1920 р., коли за ініціативи керівництва РКП(б) постало питання про так зв. саморозпуск УКП(б) та входження її колишніх членів на індивідуальних засадах до КП(б)У.

однако ШУМСКИЙ каким-то формальным маневром провел свою линию, и им были поставлены перед фактом решения о вхождении в концепцию ШУМСКО-ГО. Дальше начиналась планомерная работа внутри партии, направленная к расширению нашего влияния с перспективой захвата власти в свои руки. Наша позиция внутри партии определялась крылатыми выражениями, распространенными на борьбистском съезде и пользовавшимися там большой популярностью: вольемся, разольемся и зальем большевиков.

В связи с вхождением в КП(б)У, создалась определенная группа руководящих борьбистов, которая имела совещание и пришла к договоренности о том, что внутри КП(б)У должна остаться партия борьбистов или организация, у которой должны быть свои собственные задачи. Задачи эти сводились к тому, чтобы добиться захвата руководства, добиться изменения национальной политики. При этом я подчеркиваю, что в то время вполне оформленной программы у нас не было. Была ясна основная линия, сводившаяся к равнению на превращение Украины в буржуазно-демократическую, независимую республику.

В эту группу входили: ШУМСКИЙ, БЛАКИТНЫЙ⁴, ПОЛОЗ, ПРИХОДЬКО, ТАРАНЕНКО⁵, ТРИЛЬСКИЙ⁶. Иногда бывал ГРИНЬКО⁷. Таким периодом я считаю процесс нашей подготовки к 7-й конференции КП(б)У, происходившей весной в 1923 году в Харькове. К этому времени группа руководящих борьбистов, т. е. ШУМСКИЙ, ПОЛОЗ, ТАРАНЕНКО, ТРИЛЬСКИЙ, БЛАКИТНЫЙ, решили на конференции и в дальнейшей работе выступать как самостоятельная группа и как самостоятельная сила.

Этот план был выработан на собрании борьбистского актива. Смысл заключается в том, чтобы выступать активно, как самостоятельная сила внутри

⁴ Еллан-Блакитний Василь Михайлович (1894–1925) — український поет, один із лідерів УКП (борьбистів). З 1920 — член КП(б)У, редактор центрального органу уряду УСРР — газети «Вісті ВУЦВК», засновник і редактор літературних журналів «Всесвіт», «Червоний перець». Помер 1925 р. З 1934 р. його ім'я замовчувалося, того ж року демонтовано пам'ятник Василю Еллану-Блакитному в Харкові. Його твори знову почали видавати в УРСР з 1960-х рр.

⁵ Тараненко Корній Семенович (бл. 1895–1937) — український економіст, політик. Очолював фракцію УКП(б) на Трудовому конгресі України в січні 1919 р. З 1920 р. — член КП(б)У, заступник голови РНК УСРР. Розстріляний 1937 р.

⁶ Прізвище перекинуто. Мається на увазі Олекса Лукич Триліський (1892–1937), активіст УКП(б). З 1920 — в КП(б)У. Обіймав посади голови Одеського (1925–1927) та Вінницького (1932–1937) окривконкомів та заступника наркома земельних справ УСРР (1931–1932). 1935 р. нагороджений орденом Леніна №1836 «за видатні успіхи в галузі сільського господарства і перевиконання державних планів із сільського господарства». Розстріляний 25 листопада 1937 р. (див.: Лозицький В. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991). — Київ: Генеза, 2005).

⁷ Гринько Григорій Федорович (1890–1938) — політик, один із лідерів УКП(б), з 1920 р. — член КП(б)У. У 1920–1923 р.р. — нарком освіти УСРР, у 1923–1925 рр. — голова Держплану УСРР, з 1925 р. — у Москві, у 1930–1937 рр. — нарком фінансів СРСР. Заарештований 30 серпня 1937 р., розстріляний 15 березня 1938 р.

страны, для чего нужно было заняться собиранием и группированием вокруг себя бывш[их] боротьбистов, эсеров, эсдеков, как находящихся внутри партии, так и вне партии.

Надежда, возлагавшаяся на результаты наших выступлений с партийной трибуны, не осуществилась, несмотря на резкие речи ШУМСКОГО, ГРИНЬКО, БЛАКИТНОГО и меня, продвинуться по пути захвата партийных позиций нам не удалось.

Во время борьбы КАГАНОВИЧА с националистическим уклоном, крыло ШУМСКОГО активизировалось и идет резко в бой.

Непосредственной задачей борьбы в этот период по легальной линии явилась смена партийного и советского руководства на Украине.

Нами было решено вести борьбу за назначение:

- 1) ШУМСКОГО — генеральным секретарем ЦК КП(б)У
- 2) ПОЛОЗ[А] — председателем ВУЦИК'а и
- 3) ГРИНЬКО — предсовнаркома.

При такой расстановке сил полное завоевание боротьбистами партийного и советского аппарата было бы обеспечено и была создана главная предпосылка к эволюции УССР в страну буржуазной демократической «независимой» Украины.

В эту группу входили... ШУМСКИЙ и другие.

(Из показаний ПОЛОЗА М. Н. от 15. III. 34 года, осужденного по делу «УВО»).

В начале 1929 года я из Саратова и ШУМСКИЙ из Ленинграда были вызваны в Москву в Контрольную Комиссию Коминтерна, по поводу раскола КПЗУ⁸. В то время до и в период заседания Комиссии ИККИ состоялось ряд совещаний ШУМСКОГО, ГРИНЬКО, меня и СОЛОДУБА, на которых было принято двурушническое решение, якобы, осудить раскол, но от шум[с]кистских позиций не отказываться. После этого ШУМСКИЙ и я подали на имя Коминтерна двурушническое заявление, в котором мы «осуждали» раскол, но отстаивали правильность шум[с]кистских позиций. Непосредственное участие в составлении и редактировании этого заявления принимал ГРИНЬКО.

(Из показаний МАКСИМОВИЧА К. А. от 21. VI. 33 г., осужденного по делу «УВО»).

В 1933 году ШУМСКИЙ был арестован.

---

⁸ Маються на увазі події 1927 р., коли більшість членів КПЗУ підтримала т. зв. національний ухил Олександра Шумського, що привело до фактичного існування в Західній Україні двох окремих комуністичних партій — КПЗУ (Васильківців), які підтримували «шумськийзм», і КПЗУ, підконтрольну Комінтерну. 1928 р. КПЗУ (Васильківців) заявила про саморозпуск, її лідери виїхали до СРСР, де пізніше їх було репресовано.

Виновным себя не признал, изобличался показаниями осужденных членов центра и активных участников «УВО» — МАКСИМОВИЧА⁹, ТУРЯНСКОГО¹⁰, СОЛОДУБА¹¹, БЕЙ-ОРЛОВСКОГО¹², ЯЛОВОГО, ХРИСТОВОГО¹³ и др., а также очными ставками с ТУРЯНСКИМ, МАКСИМОВИЧЕМ и БЕЙ-ОРЛОВСКИМ.

ШУМСКИЙ постановлением Коллегии б[ывшего] ОГПУ от 5. IX. 33 г. осужден на 10 лет концлагеря и содержался на острове Соловки.

10. XII. 35 г. постановлением Особого совещания при НКВД СССР дело ШУМСКОГО было пересмотрено и во изменение прежнего решения тюремное заключение ШУМСКОМУ было заменено ссылкой в г. Красноярск на оставшийся срок.

По материалам ликвидированной в 1937 году НКВД СССР укр[аинской] националистической организации вскрыто ряд новых данных об организующей роли ШУМСКОГО в активизации деятельности к-р боротьбистского националистического подполья.

Арестованный член центра украинской националистической организации ТРИЛИССКИЙ Алексей Лукич в своих показаниях от 23/VII—1937 года о контрреволюционной деятельности ШУМСКОГО показывает:

«...В 1926 году в момент разгрома шум[с]кистов, со мной говорил ГРИНЬКО — бывший наркомфин УССР, у него на квартире в Харькове. ГРИНЬКО заявил, что разгром ШУМСКОГО это не есть провал всего дела, что не следует падать духом, и предложил мне объединить силы боротьбистов для разворота работы на более подпольных основах.

В Москве в этот период (1930—1931 гг.) сформировался так называемый “Московский центр” в составе ШУМСКОГО, ГРИНЬКО, МАКСИМОВИЧА (разоблаченный впоследствии как шпион), СОЛОДУБА и ПОЛОЗА, дававший директивы по организации всей контрреволюционной националистической работы».

---

⁹ Максимович Карло Авксентійович (1892 — рік смерті невідомий) — один із лідерів КПЗУ, один із ініціаторів розколу 1927 р. Заарештований за справою УВО 9 січня 1933 р.

¹⁰ Турянський Роман Володимирович (1894—1940) — один із лідерів КПЗУ. З 1932 р. мешкав у Москві. Заарештований 8 лютого 1933 р. у справі УВО, засуджений на 5 років ув'язнення, після відбуття якого жив і працював у Москві. Повторно засуджений 1939 р. за звинувачення у шпигунстві. Розстріляний у Москві 29 серпня 1940 р.

¹¹ Солодуб Петро Кирилович (1893—1937) — політик, член КП(б)У з 1919 р., з 1927 р. працював у РСФРР у промислових відомствах. Заарештований 1933 р. у справі УВО. Розстріляний 3 листопада 1937 р. в урочищі Сандармох.

¹² Бей-Орловський Федір Васильович (1899—1938) — член КПЗУ. Заарештований 1933 р. у справі УВО. Розстріляний 15 вересня 1938 р.

¹³ Христовий Микола Федорович (1894—1938) — один із лідерів УКП (боротьбистів), згодом працював у НКО УСРР. Заарештований 13 травня 1933 р., засуджений до трьох років позбавлення волі. Повторно заарештований 16 грудня 1937 р., розстріляний 27 квітня 1938 р.

Осужденный по делу «право-троцкистского блока» один из руководителей антисоветской украинской националистической организации, ГРИНЬКО Г. Ф. на допросе 3-го сентября 1937 года показал:

«...После разгрома шум[с]кизма и откомандирования в 1926 г. в Москву меня и ШУМСКОГО, наши националистические связи с Украиной лишь временно ослабли, но не порвались. В Москве быстро оформилась организованная националистическая группа, в которую входили: ШУМСКИЙ, ГРИНЬКО, МАКСИМОВИЧ, СОЛОДУБ, несколько позже ПОЛОЗ. Эта организация имела связи на Украине через ТАРАНЕНКО, СЛИПАНСКОГО¹⁴, ЛISOVIKA¹⁵, ТРИЛИССКОГО, а через МАКСИМОВИЧА и ВАСИЛЬКОВА¹⁶ — с Западной Украиной.

Задача на первом этапе заключалась в том, чтобы националистическую линию шум[с]кизма не свертывать, не отказываться от нее, а сохранить ее для мобилизации всех националистических сил, недовольных политикой партии на Украине».

Об активной роли ШУМСКОГО как одного из руководителей украинской националистической организации показывает также КАПУЛОВСКИЙ И. Д.¹⁷, один из руководителей «УВО»:

«...В конце 1931 года в Москве я встретил ШУМСКОГО, которого информировал о том, что в частях Красной Армии на Украине ведется строго законспирированная и упорная работа троцкистской организации.

Со слов ШУМСКОГО мне тогда впервые стало известно о том, что КОСИОР Станислав проводит активную антисоветскую работу по заданию ПИЛСУДСКОГО».

(Показания КАПУЛОВСКОГО от 15 августа 1938 года).

В октябре 1937 года ШУМСКИЙ арестован и содержится под стражей в больнице Красноярской тюрьмы.

¹⁴ Сліпанський Андрій Миколайович (1896–1942) — один із лідерів УКП(б), науковець, фахівець у галузі сільського господарства. Заарештований 2 червня 1933 р., помер в ув'язненні 14 лютого 1942 р.

¹⁵ Лісовик (спр. прізви. Гнида) Олександр Григорович (1897–1937) — активіст УКП(б), згодом — на партійній роботі в КП(б)У. Заарештований 2 липня 1937 р. Розстріляний 24 жовтня 1937 р. в Києві.

¹⁶ Васильків (Крілик) Йосип Васильович (1898–1941) — секретар ЦК КПЗУ, член ЦК КП Польщі. Один із ініціаторів розколу 1927 р. (на честь нього названо «шумськіську» фракцію КПЗУ — «васильківці»). 1932 р. виїхав до СРСР, заарештований 13 квітня 1933 р. у справі УВО. Засуджений до 10 років позбавлення волі, покарання відбував у м. Орел. 8 вересня 1941 р. засуджений до страти Військовою колегією Верховного суду СРСР. Розстріляний 11 вересня 1941 р.

¹⁷ Капуловський Іван Дмитрович — активний учасник революційних подій 1918–1920 рр., військовий діяч, заступник командувача Київського військового округу. Заарештований у справі УВО, розстріляний. У «Сталінських списках», підготовлених товариством Меморіал, його смерть значиться під датою 3 лютого 1938 р. (з приміткою УРСР, КВУ) та 20 серпня 1938 р. (прим. — Москва, центр).

НАЧ[АЛЬНИК] 3 ОТД[ЕЛЕНИЯ] 4 ОТДЕЛА 1 УПР[АВЛЕНИЯ] НКВД
СТ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ ИЛЮШИН

22 сентября 1938 года.

Копия верна: Следователь С/части УНКВД
Сержант госбезопасности (подпись).

ВЕРНО: Зам[еститель] нач[альника] 1 отд[елени]я 2 отдела УГБ
Мл. лейтенант госбезопасности Гончаров

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 3–6.
Завірена копія, машинопис.*

№ 4

**Постанова Слідчої частини УНКВД Красноярського краю
про звільнення О. Шумського з-під варті та направлення його
до лікарні м. Красноярська**

22 листопада 1939 р.

<p>«УТВЕРЖДАЮ» ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА] УПРАВЛЕНИЯ НКВД КК КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (ЛОСЕВ)</p>
<p>« ____ » _____ 1939 г.</p>

П О С Т А Н О В Л Е Н И Е

Гор. Красноярск, 1939 года, ноября «22» дня.

Я, ст[арший] следователь Следственной части УНКВД КК сержант госбезопасности ФРАЙМОВИЧ, рассмотрев следственное дело № 21353 по обвинению ШУМСКОГО Александра Яковлевича в преступлении, предусмотренном ст. 58-10 УК РСФСР

Н А Ш Е Л :

ШУМСКИЙ А. Я., 1900 года рождения, уроженец с. Турчинки, быв[шей] Волынской губ[ернии], с 1909¹ года член партии украинских «боротьбистов», с 1920 г. до ареста член ВКП(б).

Из материалов, находящихся в деле видно, что ШУМСКИЙ в 1933 году был арестован ОГПУ СССР, как участник «УВО» (Украинской Военной Организации) и решением быв[шей] Коллегии ОГПУ осужден на 10 лет лагерей, а 10/XII–35 года постановлением Особого совещания при НКВД СССР содержание в лагерях ему было заменено адм[инистративной] ссылкой в г. Красноярск на оставшийся срок.

На основании телеграфного распоряжения НКВД СССР от 9/X–37 года за № 12374 ШУМСКИЙ 15 октября 1937 года был арестован быв[шим] 4 отделом УНКВД КК, материалы для ведения следствия по его делу из Москвы получены не были, несмотря на запросы. Из материалов, истребованных из НКВД УССР, видно, что ШУМСКОГО избочивают ряд проходящих вместе с ним участников «УВО», как одного из руководителей украинской контрреволюционной националистической организации, за что ШУМСКИЙ был в 1933 году арестован и осужден.

¹ Помилка в тексті. Правильно: 1919.

Других материалов, изобличающих ШУМСКОГО в проведении антисоветской деятельности после его ареста и нахождения в ссылке, нет и, учитывая, что ШУМСКИЙ болен (паралич ног) и весь период, как до его ареста, так и после, находится в больнице, руководствуясь ст. 204 п. «б» УПК РСФСР

П О С Т А Н О В И Л :

Уголовное преследование в отношении ШУМСКОГО Александра Яковлевича следствием прекратить, его из-под стражи немедленно освободить, оставив в силе решение Особого совещания при НКВД СССР от 10 декабря 1935 года, т. е. нахождение [в] ссылке на оставшийся срок до 5/IX-43 года.

Учитывая, что ШУМСКИЙ по состоянию своей болезни должен находиться в больничной обстановке, поместить его в одну из больниц г. Красноярска.

Копию настоящего постановления направить начальнику 1-го спецотдела УНКВД КК, начальнику Красноярской тюрьмы для исполнения, крайпрокурору для сведения.

СТ. СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДЧАСТИ УНКВД КК

СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

(ФРАЙМОВИЧ)

СОГЛАСЕН:

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА] СЛЕДЧАСТИ УНКВД КК

СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

(АЛЕКСАНДРОВ)

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 1. — Арк. 3-4.

Копія, машинопис.

№ 5

Довідка УНКВД Красноярського краю на О. Шумського

Листопад 1939 р.

КОПИЯ

СПРАВКА

По следственному делу № 21353 на обвиняемого ШУМСКОГО Александра Яковлевича, 1890 г. рождения, уроженца села Турчинки Волынской губ[ернии], украинец, гр[ажданства] СССР, в 1935 г. выслан в гор. Красноярск для отбытия админссылки за к-р националистическую деятельность на Украине, арестован 15 октября 1937 г., обвиняется по ст. 58-10 УК РСФСР.

В своем заявлении обвиняемый ШУМСКИЙ указывает, что он в течение двух лет нахождения под стражей ни разу не допрашивался, что соответствует действительности, и не допрашивался он по причине его тяжелого болезненного состояния.

ШУМСКИЙ по своему болезненному состоянию лежит, у него полный паралич ног и всякое движение вызывает острые боли.

В данное время состояние ШУМСКОГО несколько улучшилось, и он уже допрошен, нами сделан запрос в г. Киев по месту его работы о высылке нам материалов, по получении которых дело будет закончено.

Дело расследованием затянулось еще и потому, что от 2 отдела 1 Управления ГУГБ НКВД СССР была получена шифротелеграмма за № 12374 от 9 октября 1937 г. о немедленном аресте ШУМСКОГО и привлечении его по ст. 58 п. 10 УК РСФСР, но никаких материалов прислано не было, и неоднократные запросы во 2 отдел 1 Управления ГУГБ о высылке материалов для ведения следствия, т. к. у нас материалов нет, поступила тоже телеграмма за № 18457 от 20 сентября 1938 г. за подписью ГЛЕБОВА, извещавшая нас, что дело ШУМСКОГО ставится на военную коллегия, результаты сообщим.

Какое дело, в чем обвинялся ШУМСКИЙ, для нас неизвестно, также нам до сих пор не сообщили результатов суда военной коллегии.

П/П Нач[альник] Управления НКВД КК
Майор госбезопасности

СЕМЕНОВ

Зам[еститель] нач[альника] следственной части УНКВД КК
Сержант госбезопасности

АЛЕКСАНДРОВ

Документи

«   » ноября 1939 г.
г. Красноярск.

Копия верна:

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 7.
Незасвідчена копія, машинопис.*

№ 6

Супровідний лист Секретаріату НКВД СРСР до УНКВД Красноярського краю із заявою О. Шумського на ім'я наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії

13 грудня 1939 р.

Секретно

СЕКРЕТАРИАТ
НАРОДНОГО КОМИССАРИАТА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СОЮЗА ССР

№ 2192/52

«13» XII 1939 г.

УНКВД по Красноярскому краю
гор. Красноярск

Направляю Вам полученное на имя Народного комиссара внутренних дел Союза ССР тов. Л. П. Берия заявление [от] Шумского А. Я. для проверки.
О результатах необходимо сообщить заявителю и в Секретариат НКВД СССР.

Начальник 2 отделения Секретариата
НКВД СССР

Підпис нерозбірливий

На документі резолюція: «т. Стрельник. Представьте мне материалы по существу к 3/I-40 г. Семенов¹. 27/XII-39» та вхідні номери 6346. 28/XII й 2350 від 28. XII. 39.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 8 (конверт).
Оригінал, рукопис на бланку.*

Наркому Внутдел СССР тов. Берия

Шумского А. Я.

---

¹ Семенов Иван Павлович (1905–1972), з 17. 01. 1939 р. — начальник УНКВС, з 26. 02. 1941 р. — УНКДБ, з 31. 07. 1941 р. по 14. 02. 1947 р. — УНКВС-УМВС Красноярського краю; з 14. 02. 1947 р. по 19. 08. 1949 р. — перший заступник начальника Дальбуду МВС СРСР. З січня 1954 р. — пенсіонер. Звання: майор (30. 04. 1939 р.), полковник (14. 02. 1943 р.), комісар (29. 03. 1945 р.), генерал-майор (09. 07. 1945 р.). (Див: Петров Н. В., Скоркин К. В. Кто руководил НКВД. 1934–1941. — М., 1999. — С. 376, 377).

Я обращался к Вам и раньше. Но на этот раз у меня особые причины. Меня освободили².

Это уже третий по счету вердикт по злополучному «шум[с]кизму». Первый гласил — 10 лет тюрьмы. Второй, последовавший вскоре за первым, свел эту почти высшую меру к административной высылке в Красноярск. И вот сейчас, после более чем 2-х летнего пленения под следствием, в процессе которого мне предъявлялись все те же чудовищные по своей нелепости обвинения, я получил, наконец, третий вердикт — «дело следствием прекратить за отсутствием состава преступления». Так гора родила мышь. Но для этого понадобилось более шести лет нечеловеческих испытаний.

Я об этом не стал бы писать, если бы не осталось некоторого «но». Дело в том, как мне объяснили, что вынесший постановление о прекращении следствия начальник Красноярского Управления НКВД не вправе отменить постановления «Ягодинского» Особого совещания об административной высылке меня в Красноярск, и это постановление пока остается в силе. Выходит, что все разговоры со следователем пошли впустую. Опять надо начинать сначала, опять пойдет волокита. Чтобы сократить ее или прекратить вовсе, я и решил обратиться к Вам с просьбой разрубить этот Гордиев узел, напитанным канцелярскими крючкотворцами. Второе. Как только меня перевезли из тюрьмы в городскую больницу, я начал разыскивать семью. «Адресат выбыл неизвестно куда», — гласит ответ телеграфа. Где семья? Что с ней? Как ее найти? (Ведь я пластом лежу в больнице). Боюсь, что после моего ареста жену постигла та же участь. Прошу помочь мне.

А. Шумский

29/XI/39 г.

На документі проставлено прямокутний штамп Секретаріату НКВС СРСР із датою «9 дек[абря] 1939».

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 8 (конверт).
Оригінал, рукопис.

---

² Тут і далі підкреслено від руки простим олівцем.

№ 7

**Лист керівництва УНКВД Красноярського краю начальнику
Секретаріату НКВД СРСР С. Мамулову щодо заяви
О. Шумського**

13 грудня 1939 р.

(3-АС)

6346

2122/52

13/XII

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

НАЧАЛЬНИКУ СЕКРЕТАРИАТА НКВД СССР
СТ. МАЙОРУ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
Т. МАМУЛОВУ¹
г. Москва

В дополнение к нашему № 10897 от 2/XI–39 г. по существу заявления ШУМСКОГО А. Я. сообщаем:

ШУМСКИЙ Александр Яковлевич, 1900 года рождения, уроженец села Турчинки б[ывшей] Волынской губернии, с 1909² г. состоял членом украинских «боротьбистов», с 1920 г. член ВКП(б). В 1933 году как участник УВО был арестован ОГПУ СССР и решением б[ывшей] Коллегии ОГПУ осужден на 10 лет концлагерей, а 10/XII–35 г. Особым совещанием при НКВД СССР содержание в лагерях ему заменено административной ссылкой в г. Красноярск на оставшийся срок, который заканчивается в 1943 г. Каких-либо данных о контрреволюционной деятельности за время пребывания ШУМСКОГО в Красноярске мы не имеем.

На основании шифртелеграммы от 9 октября 1937 г. за № 12374 второго отдела 1-го Управления ГУГБ НКВД СССР, ШУМСКИЙ был арестован, в настоящее время дело прекращено за отсутствием новых данных (по старым же материалам он осужден).

¹ Мамулов Степан Соломонович (1902–1976), з 03. 01. 1939 р. — перший заступник начальника, з 16. 08. 1939 р. — начальник Секретаріату НКВС–МВС СРСР; з 26. 04. 1946 р. — заступник міністра внутрішніх справ СРСР; з 12. 03. 1953 р. по 10. 04. 1953 р. — начальник Секретаріату та член колегії МВС СРСР. Заарештований 30. 06. 1953 р., засуджений ВКВС СРСР 28. 09. 1954 р. до 15 років тюремного ув'язнення; після відбуття покарання у Володимирській тюрмі, 28. 06. 1968 р. звільнений. Не реабілітований. Звання: ст. майор (03. 01. 1939 р.), комісар 3 рангу (14. 02. 1943 р.), генерал-лейтенант (09. 07. 1945 р.). Літ.: Петров Н. В., Скоркин К. В. Кто руководил НКВД. 1934–1941. — М., 1999. — С. 289.

² Помилка в тексті. Правильно: 1919.

Документи

В течение двух лет и до настоящего времени вследствие полного паралича ног ШУМСКИЙ безвыходно находится в больнице.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ НКВД КК
МАЙОР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

СЕМЕНОВ

НАЧАЛЬНИК 2 ОТДЕЛА УГБ УНКВД КК
МЛ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

СТРЕЛЬНИК

Исп[олнитель] Гончаров.

Верно: Гончаров
15299

24/1-40

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 9.
Засвідчена копія, машинопис.*

№ 8

**Постанова 2-го відділу УГБ УНКВД Красноярського краю
про заведення справи-формуляра на О. Шумського**

13 січня 1940 р.

<p align="center">«УТВЕРЖДАЮ»</p> <p align="center">_____ нач[альник] <u>2</u> отдела</p> <p align="center">УНКВД КК</p> <p align="center">Мл. лейт[енант] госбезопасности</p> <p align="center">(_____) Стрельник _____</p> <p align="center">(фамилия) (подпись)</p>	<p align="center"><u>Сов[ершенно] секретно</u></p>
<p>«13» <u>1</u> 1940 г.</p>	

**П О С Т А Н О В Л Е Н И Е
(о заведении дела-формуляра)**

«13» января 1940 г. Я, зам[еститель] нач[альника] 1го отделения 2 отдела УГБ
(должность)

УНКВД КК, мл. лейтенант госбезопасности Гончаров рассмотрев
(звание и фамилия)

агентурные материалы на:

Фамилия Шумский

Имя и отчество Александр Яковлевич

Год рождения 1890 Место рождения с. Турчинка, УССР

Адрес горбольница

Место работы и должность не работает

Парт[ийность] б[ес]п[артийный] Гражд[анство] СССР

Нац[иональность] украинец

Соц[иальное] и полит[ическое] прошлое и судимости б[ывший] член УВО,
отбывает ссылку в Красноярске, срок которой заканчивается в 1943 г.

Нашел б[ывший] чл[ен] УВО отбывает ссылку за к-р деятельность

(краткое содержание материалов)

П о с т а н о в и л : завести дело-формуляр, взяв его на учет по окраске
чл[ен] УВО, укр[аинская] нац[ионалистическая] к[онтр]
р[еволюция] и зарегистрировать в 1 Специальном
отделе НКВД.

Документи

С п р а в к а : указанное лицо проходит по _____ № _____,
(литерному делу, агентурному делу и т. д. указать)
материалы из которого будут приобщены к настоящему
делу-формуляру.

Оперуполномоченный
_____ госбезопасности _____

Согласен: нач[альник] 1 отделения

Мл. лейт[енант] госбезопасности

Гончаров

(подпись)

_____
(фамилия)

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 1. — Арк. 1.
Оригінал, рукопис на бланку.*

№ 9

Витяг з агентурного повідомлення про О. Шумського

3 лютого 1940 р.

Н.К.В.Д. С.С.С.Р.

УПРАВЛЕНИЕ по КРАСНОЯРСКОМУ КРАЮ

Управление Государственной Безопасности

2 отделение 2-й отдел

АГЕНТУРНОЕ СООБЩЕНИЕ

Источник «Гвоздика»

Принял МИНЧЕНОК

«3» февраля 1940 г.

СОДЕРЖАНИЕ МАТЕРИАЛОВ	Мероприятия по разработке
<p>В горбольнице в терапевтическом отделении лежит больной политссыльный ШУМСКИЙ, о нем врач ИРХО рассказывал источнику 30/1, что это большой человек, нарком Украины, с ним он и его жена в хороших дружеских отношениях. Говорит, ШУМСКИЙ очень образован, знает много языков, бывал везде за границей, большой патриот, а вот страдает ни за что. Говорил, что ему рассказывал ШУМСКИЙ, как его обманом выслали в Сибирь. ИРХО говорил, что в тюремной больнице очень трудно работать, иногда хочется поговорить с арестованным больным, расспросить что-либо, но тут все время вертятся сиделки, которые почти все служат в НКВД как шпионы. Поэтому, говорит, делаешь вид, что не узнаешь даже своих хороших знакомых, которые попадают в больницу.</p> <p>[...]</p> <p>ВЕРНО: Оперуполн[омоченный] 2 отд[елени]я 2 отдела УГБ Минченкок</p>	

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 10.
Оригінал, машинопис на бланку.

№ 10

Агентурне повідомлення про О. Шумського

2 березня 1940 р.

Сов[ершенно] секретно

Агсообщение

2 отделения 2 отдела УГБ УНКВД по Красн[оярскому] краю

Источник: «ГВОЗДИКА»

Принял: МИНЧЕНОК

2/III-1940 г.

ШУМСКИЙ лежал в больнице в 1935–36 г., лежал он в отдельной палате, у него были специальные дежурные сестры-комсомолки, ему оказывал большое внимание начальник НКВД ПАВЛОВ. В настоящее время ШУМСКИЙ лежит во втором эпидемическом госпитале. О ШУМСКОМ говорили в больнице, что это какой-то таинственный больной из видных троцкистов.

Верно: Оперупол[номоченный] 2 отделения 2 отдела
УГБ УНКВД КК

(МИНЧЕНОК)

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 11.
Незавірена копія, машинопис.*

№ 11

Лист Я. Шумського його батьку О. Шумському

2 вересня 1940 р.

ПОЛУЧАТЕЛЬ: г. Красноярск, ул. Сталина, горбольница — ШУМСКОМУ А. Я.

ОТПРАВИТЕЛЬ: г. Саратов, Советская ул., д. 47, кв. 5 — ШУМСКИЙ Я. А.

г. Саратов, 2/IX-40 г.

Здравствуй, папа!

Пишу тебе уже второе письмо, за тот период времени, который прошёл со времени начала занятий, но ответа на это письмо я не получил ещё. Я очень тревожусь о твоём здоровье и положении, и отсутствие писем меня очень тревожит. У меня сейчас опять началась полоса неприятностей и волнений. В настоящее время проводится призыв, а я пока ещё не получил отсрочки. Поэтому я ещё не вполне определенно знаю своё положение, и, может статься, меня зачислят в кадры. У нас со второго курса уже призвано десять человек. Так что всё можно ожидать. Второго рода неприятности чисто технического свойства. Дело в том, что сейчас очень туго у нас с деньгами, да к тому же и с одеждой плохо. Сейчас очень трудно что-нибудь вообще достать из одежды, о цене уже говорить не приходится. И перспективы на то, чтобы что-нибудь достать, весьма призрачные.

Несмотря на все мои старания узнать что-нибудь о маме, мне до сих пор не удалось даже узнать, где она. Мне наотрез отказали[сь] сообщить, где она и что с ней. Прошло уже два с лишним года, как я с ней расстался, и с тех пор я о ней ничего не знаю. Вот вкратце моё положение на сегодняшний день. Меня тревожит то, что вот скоро уже год, как я не получаю от тебя писем.

Может быть, это объясняется состоянием твоего здоровья, но я, находясь в неведении, могу лишь строить догадки и волноваться. Я уже давно не знаю, как твоё состояние здоровья и как продвигается твоё лечение, если только возможно изменение в тех условиях, в которых ты находишься. На всё это я хотел бы получить ответ. Я думаю, что ты сможешь черкнуть мне хоть пару строчек, где бы ты описал состояние твоего здоровья и условия твоей жизни в Красноярске. А то ведь я сейчас разлучен со своими близкими, и мне в своём одиночестве очень тоскливо жить, не зная ничего о своих родителях. И хоть пара строчек от тебя доставят мне радость, и утешение, и уверенность, что я не одинок и ещё возможна встреча и совместная спокойная жизнь.

Твоё письмо придаст мне жизненной энергии и поможет выдержать все житейские невзгоды, которые мне приходится переносить. Мне сейчас приходится очень трудно, и твои письма будут служить мне утешением и поддержкой. Мне бы очень хотелось, чтобы ты давал мне указания и советы относительно моих действий и моей жизни. А то мне, не приходившемуся сталкиваться с суровой действительностью жизни, приходится сейчас довольно туго, и твои указания и советы были бы мне сейчас большой помощью и поддержкой. Вот почему я прошу тебя ответить на моё письмо и не повергать меня в глубокое беспокойство. Я со своей стороны буду тебе писать сейчас как можно чаще и описывать всё, что у меня нового в жизни. А жизнь в Саратове, надо сказать, очень скучная и тусклая. Вообще мне этот город страшно надоел, и я рад бы отсюда уехать, да некуда.

3/IX, сейчас, когда я сажусь писать это письмо, получено правительственное сообщение, которое ставит меня в совершенно безвыходное положение. Когда ты получишь моё письмо, оно уже вам будет известно. Отменяется стипендия в вузах, и вводится плата за образование в размере 300 руб. в год, это постановление вынуждает меня задать себе вопрос, что делать дальше. Мои «средства» в настоящее время настолько крохотны, что мне даже не хватит на питание, не говоря уже о 4-летней учёбе в вузе. Следовательно, сейчас решается чрезвычайно важный для меня вопрос: продолжать учёбу на средства от продажи уцелевших вещей или бросать институт и идти на производство. Но, не имея никакой специальности, ты сам понимаешь, как трудно куда-нибудь устроиться. И даже если я и устроюсь на завод, то мне придётся работать учеником с очень малым заработком. А нужно платить за квартиру и питаться.

Одним словом, я сейчас в большом затруднении и не знаю, что предпринимать в дальнейшем. Помощи мне ждать неоткуда и не от кого, так что приходится рассчитывать только на свои силы. На днях хочу пойти в военкомат, может быть меня возьмут в армию. Тогда мне хоть будет легче немного. Но вряд ли это мне удастся, если в прошлом году меня не призвали, то, вероятно, и в этом году не призовут. Но, на всякий случай, схожу и узнаю об этом. За эти два года я ни разу серьёзно не болел, и здоровье у меня в порядке. Лето я всё провел на Волге. Хорошо отдохнул и окреп физически. Устраивался на работу и некоторое время работал инструктором физкультуры, а затем под конец лета некоторое время работал грузчиком на пристанях со своими приятелями-студентами.

В этом году мне не пришлось никуда выезжать из Саратова, если не считать походы в пределах области. Ездил несколько раз на рыбалку на ночь. Рыба здесь крупная, но умная, и её не так-то легко извлечь из реки. Условия ловли здесь специфические, резко отличаются от ловли в мелких речках. Спиннингами здесь удят много, но рыбы ловят мало. Излюбленные способы ловли, это: перемет, донная закидная с колокольчиками и бредни. Бреднем здесь можно

наловить очень много рыбы и уж наверняка. Здесь также хорошая охота, мне несколько раз приходилось ездить на охоту, ружьё я брал у товарищей, и привозить дичи. Но маловато.

Вообще окружающая местность здесь живописная, есть красивые места. Я каждый год провожу лето на Волге и очень крепко к ней привязался. Но сам город Саратов мне до смерти надоел, и я прямо мечтаю о том, чтобы уехать из него скорее. Но [это] вряд ли когда-нибудь осуществится.

Я очень сильно беспокоюсь о том, что не получаю иногда от тебя продолжительное время вестей. Я ничего не знаю о твоём здоровье, и это меня страшно тревожит. Может быть, у тебя затруднительное положение с покупкой конвертов? Напиши мне об этом, я ведь смогу выслать тебе денег, хоть немного, но смогу. И опиши, пожалуйста, подробно, как протекала твоя жизнь за последнее время, имеешь ли ты связь с окружающим миром. Мне всё это очень хотелось бы знать.

Вместе с этим письмом я пошлю тебе телеграмму, в которой шлю тебе привет и пожелание выздороветь в кратчайший срок. Я думаю, что ты не замедлишь ответить мне на это письмо, ибо положение у меня сейчас напряжённое, и я боюсь впасть в панику. Тогда мне крышка, ты же знаешь мой характер. Вот пока всё, о чём я мог написать. Вести не особенно приятные, и я боюсь, что они тебя сильно расстроят. Ну, как-нибудь вывернемся и из этого положения. Сильно не волнуйся, главное внимание удели лечению и выздоравливай. Может быть, нам вскоре удастся встретиться опять и уже не разлучаться. Главное же это восстановить своё здоровье.

Я вскоре напишу тебе ещё письмо и вообще постараюсь писать чаще, хоть в таком настроении перо из рук выпадает. Сердечное спасибо тебе за поздравление к моему 19-тилетию. Прости, что не ответил, столько было забот. Событие для меня в настоящее время это 19-летие маловажное. Один лишний год прибавился в моей жизни, да и всё. Жду с нетерпением ответа. Посылаю тебе марки. Ещё раз прошу тебя обратить серьёзное внимание на лечение и выздороветь скорее. Целую тебя крепко, крепко.

Твой любящий тебя сын Буби.

ВЕРНО: Оперуп[олномоченный] 1 отд[еления] 2 отдела УГБ   Попов

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 15–16.
Засвідчена копія, машинопис.*

№ 12

**Відомості оперативного підрозділу УНКВД Красноярського
краю про О. Шумського**

9 вересня 1940 р.

8 июня послал письмо наркому т. Берия

25 — « — — « — — « — тов. Ярославскому

Лежит во 2-м эпидемическом госпитале по ул. Урицкого 24. ?

Т. № 7-02.

9/IX-40.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 12.

Оригінал, рукопис.

№ 13

**Прохання 1-го відділення 2-го відділу УГБ УНКВД
Красноярського краю щодо встановлення контактів
О. Шумського**

9 вересня 1940 р.

т. Голубеву

Шумский Александр Яковлевич, 1900¹ г. рожд[ения], б[ывший] чл[ен] УВО, «украинский националист», лежит во 2 эпидемическом госпитале.

Просим через вашу агентуру установить: пишет ли письма, получает ли передачу, кто к нему ходит на свидание, кто из врачей и сиделок его обслуживает.

Оп[ер]уп[олномоченный] 1 отд[елени]я 2 отдела УГБ УНКВД   Попов

9/IX-40.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 13.
Оригінал, рукопис.*

---

¹ Помилка в тексті. Правильно: 1890.

№ 14

**Прохання 2-го відділу УГБ УНКВД Красноярського краю щодо
перлюстрації кореспонденції О. Шумського**

18 вересня 1940 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

Начальнику 2 спецотдела УНКВД КК
Ст. лейтенанту госбезопасности

тов. ЗАБЕЛКИНУ

Здесь

Просим срочно установить перлюстрацию входящей и исходящей корреспонденции в адрес: г. Красноярск, 2 эпидемическая поликлиника, ШУМСКО-МУ Александру Яковлевичу.

Исп[олнитель] Попов.

Врио начальника 2 отдела УГБ УНКВД КК
Сержант госбезопасности

(ЛАПИЦКИЙ)

Начальник 1 отделения 2 отдела УГБ
Мл. лейтенант госбезопасности

(ВЫЛЕГЖАНИН)

«18» сент[ября 19]40 г.

№ 18175

г. Красноярск

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 14.
Копія, машинопис.*

№ 15

Агентурне повідомлення про О. Шумського

4 листопада 1940 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГСООБЩЕНИЕ

1 ОТДЕЛЕНИЯ 2 ОТДЕЛА УГБ УНКВД по КК

4/XI—40 г.

Агент: «НАДЕЖДА»

По делу-формуляр[y]

Находящийся на излечении во 2-м эпидемическом отделении горбольницы адмссылный ШУМСКИЙ ведет себя явно вызывающе, очень грубо обращается с обслуживающим составом и, особенно, с больными. В конце октября месяца 1940 года был такой случай — больная АНДРЕЕВА была в тяжелом состоянии, у нее был бред, когда прошел кризис болезни, она стала поправляться, не помню точно, какого числа в октябре мес[яце] она, АНДРЕЕВА, подошла к голландской печи и разговаривала с другими больными (ШУМСКИЙ от них находится за ширмой). АНДРЕЕВА никакого шума не производила, вдруг ШУМСКИЙ за ширмой закричал: «Уберите отсюда эту дуру, она мне мешает работать» (ШУМСКИЙ все время что-то пишет, но что, я точно не знаю). Когда дежурная сестра сказала ШУМСКОМУ, что АНДРЕЕВА ведет себя хорошо, никакого шума не производит, а разговаривает нормально, и этого запретить нельзя, то ШУМСКИЙ схватил табуретку и бросил ее с силой со злостью на пол.

Такие выпады со стороны ШУМСКОГО не единичны.

МЕРОПРИЯТИЯ:

Агенту «НАДЕЖДА» дано задание установить, с кем имеет ШУМСКИЙ связь — как из работников эпидемического отделения, так и другими лицами. Установить, что пишет ШУМСКИЙ.

Верно: Нач[альник] 1 отд[елени]я 2 отдела УГБ

Мл. лейтенант госбезопасности

Вылегжанин

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 17–17 зв.
Засвідчена копія, машинопис.*

№ 16

Агентурне повідомлення про О. Шумського

25 листопада 1940 р.

Агент: «Наdejда»

Пр[инял] Вылегжанин

25/XI—40 г.

по делу-формуляр[у]

Находящийся во 2 эпидемическом отделении горбольницы адмссылный Шумский всем работникам отделения конспектирует историю ВКП(б) по их просьбе. По прорабатываемой теме Шумский составляет конспект, а работники эпидотделения, изучающие историю, переписывают его себе. Шумский также обрабатывает и редактирует протоколы профсоюзных собраний.

В июне или в июле м[еся]це 1940 года одна женщина, находившаяся в 2 эпидотделении горбольницы, ухаживала за больным мужем, говорила служащим эпидотделения, что она ночью напугалась — видела как Шумский ходил на ногах около своей койки.

Справка: Шумский адмссылный троцкист, украинский националист, находится в эпидотделении горбольницы на излечении. На почве нервного состояния у него поражен седалищный нерв. По заключению врачей, Шумский не только что ходить, но и сидеть не может.

Верно: Вылегжанин

На документі напис синім олівцем: «В дело Шумского».

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 18.
Засвідчена копія, рукопис.*

№ 17

Агентурне повідомлення про О. Шумського

6 грудня 1940 р.

УПРАВЛЕНИЕ Н.К.В.Д. по К.К.

Агсообщение

Аг[ент] «Надежда»

Пр[инял] Попов

6/XII-40 г.

Краткое содержание	Мероприят[ия]
<p>Аг[ент] «Надежда» сообщает, что Шумский пишет дневник, который хранит у себя под постелью. А с постели ввиду болезни не встает.</p> <p><u>Справка:</u> Через агента «Надежду» нами достано конспект Шумского по 1 гл[аве] крат[кого] курса ВКП(б), при просмотре а[нти]с[оветского] ничего не замечено.</p> <p>Верно: Попов</p>	<p>Намечаются мероприятия для изъятия дневника Шумского и его фотографирования.</p>

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 19.

Оригінал, рукопис.

№ 18
Агентурне повідомлення про О. Шумського

6 грудня 1940 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГСООБЩЕНИЕ
1 ОТДЕЛЕНИЯ 2 ОТДЕЛА УГБ УНКВД КК

6/XII-40 г.
Принял: ПОПОВ

Агент: «НАДЕЖДА»

РАКОВА Александра Николаевна, фельдшер глазного отделения горбольницы, передавала книгу «Дон-Кихот» ШУМСКОМУ Ал[ександру] Як[овлевичу], по-видимому, имеет с ним связь. Отзыв ШУМСКОГО об этой книге: каждый начинающий писатель должен прочитать, иначе — он может написать за новое то, что давно известно, открыть Америку там, где она уже открыта. ШУМСКИЙ ведет дневник, который хранится под подушкой, о чем пишет, неизвестно.

Верно: Оперуполномоч[енный] 1 отд[елени]я 2 отдела УГБ УНКВД КК
Попов

На документі напис: «По делу-формуляр связи (sic) Шумского».

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 20.
Засвідчена копія, машинопис.*

№ 19

**Запит 2-го відділу УГБ УНКВД Красноярського краю та довідка
1-го спецвідділу УНКВД стосовно О. Ракової**

27 грудня 1940 р.

Шум[ський]

Сов[ершенно] секретно

НАЧАЛЬНИКУ 1 СПЕЦОТДЕЛА УНКВД КК

Прошу выдать справку _____ «2» отдела УГБ
(должность)

УНКВД КК тов. Попову на:

1) Фамилия Ракова

2) Имя Александра

3) Отчество Николаевна

4) Год рожд[ения] _____ 5) Место рождения _____

6) Адрес гор. Красноярск

7) Место работы и должность фельдшер гл[азного] отд[еления] гор-
больницы

8) Другие сведения о проверяемом _____

9) Какая нужна справка проходит ли по в[ашему] учёту

Начальник «2» отдела

Стрельник

Начальник «1» отделения

Вылегжанин

27/XII 1940 г.

ПРИМЕЧАНИЕ: 1) Запросы для проверки сдавать непосредственно в окно
ОСК, минуя канцелярии, ответы получать там же.

Справка по обще-справочной картотеке 1 Спецотдела УНКВД Красноярского края значится¹:

_____	сл. д. № _____
_____	отд. _____
_____	сл. д. № _____
_____	отд. _____
_____	д. ф. № _____
_____	д. ф. № _____
_____	аг. д. № _____
_____	аг. д. № _____
_____	лит. д. № _____
_____	арх. № _____
_____	арх. № _____
_____	арх. № _____

Начальник 3 отделения 1 Спецотдела

Справку наводил _____ Попов² _____

«28» XII 1940 г.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 1. — Арк. 6–6 зв.
Оригінал, рукопис на бланку.

¹ На документі проставлено прямокутний штамп з написом всередині: По учету 1 Спецотдела не значится.

² Замість Попова розписалась інша особа, підпис нерозбірливий.

№ 20

Агентурне повідомлення про О. Шумського

20 січня 1941 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГСООБЩЕНИЕ

1 ОТДЕЛЕНИЯ 2 ОТДЕЛА УГБ УНКВД по КК

20/I–41 г.

Агент: «НАДЕЖДА»

Принял: ПОПОВ

По делу-формуляр[у]

Отъезд ШУМСКОГО отложен — причина неизвестна. В данное время занимается составлением отчета производственного плана по поручению ВАСИЛЬЕВОЙ Александры Ивановны (ст. фельдшер и предместкома), этому не выражает ФАЙНШТЕЙН (зав. отделением). ВАСИЛЬЕВА с ШУМСКИМ имеет наиболее близкие связи, а именно: приносит литерат[уру] (журналы, историю народов СССР), берет взаимобразно денег (17/I–41 г. в сумме 100 р.). По словам ВАСИЛЬЕВОЙ, ее муж, бывший бухгалтер Красноярской ж[елезной] д[ороги], в 1937 году был арестован, находится неизвестно где.

СПРАВКА: ВАСИЛЬЕВА по аг[ентурному] донесению аг[ента] «НАДЕЖДЫ» проходит первично.

МЕРОПРИЯТИЯ: Аг[енту] «НАДЕЖДЕ» сблизиться с ВАСИЛЬЕВОЙ, установить, какие разговоры происходят у ВАСИЛЬЕВОЙ с ШУМСКИМ, за что осужден ее муж, и освещать политнастроения ВАСИЛЬЕВОЙ.

Верно:

Попов

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 21.
Завірена копія, машинопис.*

№ 21

Агентурне повідомлення про О. Шумського

30 січня 1941 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГСООБЩЕНИЕ

1-го отделения 2 отдела УГБ УНКВД КК

30 января 1941 г.

Источник: «Надежда»

Принял: Попов

Путевка для ШУМСКОГО для отправки его в инвалидный дом была получена 28/1. 29/1 ФАЙНШТЕЙН по своей личной инициативе (чрезмерно сожалеет Шумскому), вызывает Чистякова (гл[авный] врач горбольницы), которому пояснила, что ШУМСКОМУ необходимо еще раз сделать консилиум. ЧИСТЯКОВ дал согласие. Мне известно через фельдшерицу ИВАНОВУ Надежду Михайловну, что ФАЙНШТЕЙН делает свои заключения, [что] болезнь ШУМСКОГО излечима. Несмотря на то, что он пролежал год во 2-м э[пидемиологическом] гос[питале]. Далее ФАЙНШТЕЙН говорит, жаль ШУМСКОГО, что он направляется в инвалидный дом, это равносильно тому, что заживо погребать человека, вполне культурного, на живом человеке поставить крест. Характерно заметить, что ФАЙНШТЕЙН всякими путями, через Горздрав, добивалась [решения] об отправке ШУМСКОГО, добившись этого, как видно, сама себе противоречит¹.

Верно: Оперуполномоченный 1 отделения 2 отдела УГБ

(Попов)

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 22.

Незасвідчена копія, машинопис.

---

¹ Підкреслено від руки червоним олівцем.

№ 22

**Супровідний лист Красноярського крайового комітету ВКП(б)
до УНКВД із заявою О. Шумського до секретаря
крайкому Голубєва**

31 січня 1941 р.

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

Красноярский Краевой Комитете Всесоюзной Коммунистической Партии
(большевиков)

№ 01

«31» января 1941 года

Кому Краевое управление НКВД

По поручению секретаря Крайкома ВКП(б) товарища _____
направляется заявление Шумского А. Я. для рассмотрения
О результатах сообщите заявителю _____

Пом[ощник] секретаря Крайкома ВКП(б)

Підпис нерозбірливий

На документі резолюція: «т. Вылегжанин. Ср[очно] доложите, за что и на
какой срок сослан Шумский, и за кем он числится. Підпис нерозбірливий. 4/
II—41 г.» та від руки проставлена дата 2/II—41 за № 2.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 28 (конверт).
Оригінал, рукопис на бланку.*

Лично

Секретарю Красноярского Краевого Комитета ВКП(б)
товарищу Голубеву

Шумского А. Я.
Горбольница

Не сказал бы, что приятно быть в положении брошенного. Но не больше
радости и тогда, когда становишься вдруг объектом разговоров и разных на-

мерений. В таком именно положении я и оказался сейчас. Обращаюсь к Вам, так как проекты эти, по всей видимости, местного (не центрального) происхождения. А вопрос в целом выходит за рамки моего личного вопроса и характеризует нравы и практику в некоторых звеньях органов здравоохранения в Красноярске.

А стоит ли обращать внимание на какие-то там разговоры. Мой опыт говорит, что необходимо. Иначе может произойти самая дикая случайность. Приведу пример. Вот уже год, как я лежу в эпидемическом отделении горбольницы среди инфекционных¹ больных (брюшняка, сыпняка, колит и др.) с нервным заболеванием (полиневрит). Но дело не только и не столько в том, что помещение меня среди заразных больных угрожает опасностью в любой момент заразиться любой из этих болезней, и что это противозаконно. Дело в том, что в течение этого года я лежу совершенно и буквально без всякого лечения, т. е. инфекционное отделение не имеет (да и не обязано иметь) никаких средств лечения нервных заболеваний. С внешней стороны со мной всё в порядке: я нахожусь в больнице на излечении, а на деле — совсем иное; «формально правильно, а по существу...».

Как же получилось, что я нахожусь в таком диком положении? Очень просто и совершенно случайно. Сначала меня положили, куда следует — в терапевтическое отделение. Но пролежав там около 2-х месяцев, я заразился брюшным тифом и был переведён в инфекционное отделение. С тифом было покончено в течение месяца. А лежу я здесь и до сих пор и лишь потому, что не могут сговориться о моём дальнейшем лечении. И так случайно я в больнице заразился брюшным тифом, случайно моё лечение оказалось в зависимости от дикого нрава врача, а в результате — год лежания в больнице без лечения. Вот пример случайного стечения обстоятельств. Я мог бы привести и другой — с не менее странным сплетением случайностей. И как же после этого не быть настороженным против случайностей и не бороться с ними в период их зарождения, когда о них ведутся разговоры, и они не стали ещё реальностью. Как видите, это далеко не борьба с ветряными мельницами.

Итак, разговоры № 1. Они сводятся к тому, чтобы объявить меня инвалидом и отправить в инвалидный дом. В истории общественных отношений известны случаи, когда неудобных людей объявляли сумасшедшими и отправляли их в дом умалишенных. Но о случаях объявления человека, нуждающегося в лечении, инвалидом я до сих пор не слышал. А чего проще: чем человека лечить, трудиться, не лучше ль его инвалидом объявить и освободиться. Говорят, что лень — двигатель прогресса. Но в таком случае лень в сочетании с подлостью — двигатель преступности. Объявить меня инвалидом может либо невежда, либо подлец. Ни один врач, не причастный к той гнусности, которая совершается надо мной лишь в течение последнего года, этого не сделает.

---

¹ Тут і далі підкреслено О. Шумським.

Приводить этому доказательства здесь не место. Моя задача предупредить попытку совершить гнусность. Если бы она осуществилась, виновник стал бы либо пациентом психиатра, либо клиентом прокурора. Но меня это вовсе не устроило бы, так как пока суд да дело, а я оставался бы без лечения. Вот почему я хочу предупредить попытку превратить меня в инвалида в стадии разговоров.

Разговоры № 2. Последнее время стали звонить из органов здравоохранения в больницу и запрашивать, куда меня можно отправить. При этом называется не то Томск, не то Новосибирск. Странные это звонки. Если намерения меня куда-то отправить не согласованы с НКВД, то это просто пустяковая суета. Я сослан в Красноярск без права выезда куда бы то ни было. Если же эти разговоры ведутся с ведома НКВД, то это ещё более странно. Разрешение перевести меня означало бы либо изменение меры пресечения ссылки в Красноярск, либо её отмену. А о всяком изменении меры пресечения я был бы извещён. И тогда вопрос о лечении стал бы по иному. Не нужны были бы эти странные телефонные разговоры о том, куда меня везти. Мне тогда так же нужен был бы переезд в Томск или Новосибирск, как и приезд в Красноярск.

Каково бы ни было происхождение всех этих разговоров, странно то, что мне никто ничего не говорит. Люди ведут какие-то разговоры, касающиеся и интересующие в первую очередь меня, а мне ничего не говорят. Странный стиль отношения к человеку — вряд ли его можно назвать советским, не говоря уже об уровне культуры в некоторых звеньях здравоохранения.

А. Шумский

26. I. 1941 г.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 28 (конверт).
Оригінал, рукопис.*

№ 23

**Запит 2-го відділу УГБ УНКВД Красноярського краю та довідка
1-го спецвідділу УНКВД щодо архівної слідчої справи
на О. Шумського**

7 лютого 1941 р.

Сов[ершенно] секретно

НАЧАЛЬНИКУ 1 СПЕЦОТДЕЛА УНКВД КК

Прошу выдать справку _____ «2» отдела УГБ
(должность)

УНКВД КК тов. Попову на:

1) Фамилия Шумский

2) Имя Александр

3) Отчество Яковлевич

4) Год рожд[ения] 1900¹ 5) Место рождения _____

6) Адрес 2 эпид[емиологический] госпит[аль]

7) Место работы и должность на излечении

8) Другие сведения о проверяемом проходит по д[елу]-ф[ормуляру]
№ 501 во 2 отд[еле] УГБ УНКВД КК

9) Какая нужна справка сообщить №№ арх[ивных] сл[едственных] дел

Начальник «2» отдела Стрельник

Начальник «1» отделения Вылегжанин

7/II 1941 г.

ПРИМЕЧАНИЕ: 1) Запросы для проверки сдавать непосредственно в окно
ОСК, минуя канцелярии, ответы получать там же.

---

¹ Помилка в тексті. Правильно: 1890.

**Справка по обще-справочной картотеке 1 Спецотдела УНКВД
Красноярского края значится:**

След[ственной] ч[астью] 23/XI–39 освобождён	сл. д. № 21353
	отд. _____
	сл. д. № _____
	отд. _____
	д. ф. № _____
	д. ф. № _____
	аг. д. № _____
	аг. д. № _____
	лит. д. № _____
	арх. № 3931
	арх. № _____
	арх. № _____

Начальник 3 отделения 1 Спецотдела

Справку наводил _____ Попов _____

«7» II 1941 г.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 1. — Арк. 5–5 зв.
Оригінал, рукопис на бланку.

№ 24

**Висновок ЛКК Красноярської міської лікарні № 2 стосовно
О. Шумського**

[12 лютого 1941 р.]¹

Заключение ВКК горбольницы № 2
на больного Шумского Александра Яковлевича.

Больной Шумский, 51 год, в течение двух лет три раза объявлял голодовку по длительным срокам, до 50 дней. После чего было сильное истощение с явлениями авитаминоза, полиневрита и изменение психики с депрессивными явлениями.

В течение больше чем трех лет больной совершенно не ходит и самостоятельно абсолютно не передвигается и не пытается этого делать.

В настоящее время со стороны нервной системы имеется: со стороны черепно-мозговых нервов [отклонений] от нормы нет.

Со стороны верхних конечностей: пассивные и активные движения сохранены, рефлексы живые, чувствительность не нарушена, брюшные рефлексы и рефлекс кремастера живые. Имеется нерезкая атрофия на нижних конечностях. Коленные рефлексы получить не удается, ахилловы: слева не получен, справа на мен., подошвенные рефлексы сохранены. Самостоятельных движений в нижних конечностях не производит, кроме незначительного движения пальцев ног. Патологических рефлексов нет. Тазовых расстройств нет.

Чувствительность изменена: дает понижение поверхностной чувствительности (болевой), начиная с колен, глубокая чувствительность точно не определяется.

Психика без особых отклонений. Но объективные данные не укладываются в картину полного паралича, считаем необходимым направление больного на консультацию в нервную клинику, о чем было дано заключение год тому назад.

Диагноз: Органическое поражение периферической нервной системы (полиневрит с функциональными наслоениями).

Врачи: *Чистяков*
Протопопова
Ветрова
Файнштейн

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 24–24 зв.
Оригінал, рукопис. Арк. 23. Незасвідчена копія, машинопис.

---

¹ Документ датовано за змістом документів №№ 21 та 25 від 30 січня та 12 лютого 1941 р. відповідно.

№ 25

**Висновок ЛКК Красноярської міської лікарні № 2 стосовно
О. Шумського**

12 лютого 1941 р.

З А К Л Ю Ч Е Н И Е

Врачебно-Консультационной комиссии при Красноярской
горбольнице от 12/II-1941 г.

Больной Шумский Александр Яковлевич в течение нескольких месяцев лежал в терапевтическом отделении, в последнее время находился во 2 эпид[емиологическом] госпитале.

Диагноз: полиневрит.

От физиотерапевтического лечения не послужило большего улучшения.

Нуждается в консультации 1 Поликлиники г. Томска. Консультация требуется для уточнения диагноза и дальнейшего лечения.

Председатель ВКК

Члены:

Лечащий врач:

Секретарь ВКК

Чистяков

Протопопова

Ветрова

Файнштейн

Соркина

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 25.

Оригінал, машинопис.

№ 26

Агентурне повідомлення про О. Шумського

25 лютого 1941 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

Управление НКВД СССР по Красноярскому краю
2-й отдел УГБ

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

Источник «НАДЕЖДА»

Принял ПОПОВ

«25» фев[раля] 1941 г.

г. Красноярск

По делу-формуляр[у] ШУМСКОГО

Из моих наблюдений с 10/II по 25/II—1941 г. за ШУМСКИМ: читает газеты, пишет дневник (пишет на листках бумаги различного формата). 23/II история болезни ШУМСКОГО была отправлена в горбольницу — из слов между собой врачей. История болезни должна пойти в Томск, и ШУМСКИЙ должен быть отправлен на лечение. Со слов ФАЙНШТЕЙН, ШУМСКИЙ может ходить, но из-за чего не ходит, по-видимому, есть причина, ему одному известная. 24/II было получено письмо, но узнать от кого оно, мне не удалось. Заключение врача МОЧАЛОВОЙ: ходить может, подвижность ног есть, пальцами ног двигает. Врачом МОЧАЛОВОЙ было предложено дать ему костыли, ходить он на них не начинал, да и на этом никто не настаивает.

СПРАВКА: Из разговоров с осв[едомителем] «НАДЕЖДОЙ» выяснено, что по ее мнению, ШУМСКИЙ своей болезнью (sic) симулирует, имеет целью выехать из г. Красноярска.

МЕРОПРИЯТИЯ:

1) Осв[едомителю] «НАДЕЖДЕ» дано задание на выявление действительной болезни ШУМСКОГО.

2) Использовать момент посещения ШУМСКОГО ванны и достать рукописи ШУМСКОГО из его дневника.

Верно: оперупол[номоченный] 1 отд[елени]я 2 отдела УГБ

Попов

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 26–26 зв.
Засвідчена копія, машинопис на бланку.

№ 27

**Довідка оперуповноваженого 1-го відділення 2-го відділу
УГБ УНКВД Красноярського краю Попова щодо справи
О. Шумського**

26 лютого 1941 р.

Справка

Шумский Ал[ексан]др Яковлевич проходит по следственному делу арх[ивный] № 3931 (4-е тома) 1-го спецотдела УНКВД КК, в котором имеются протоколы допросов его, а также свидетелей, изобличающих в к-р деятельности Шумского, документы, фото и другие документы как вещественные доказательства.

Оперуполномоч[енный]

Попов

1941 г. 26/II

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 27.
Оригінал, рукопис.*

№ 28

**Лист Секретаріату Особливої наради НКВД СРСР начальнику
УНКВД Красноярського краю про О. Шумського**

18 березня 1941 р.

Секретно

<p>СОЮЗ СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ Секретариат Особого Совещания «18» марта 1941 г. № 42/2745/3</p>	<p>Литер « _____ » Вх. № _____ на № _____ от _____ 194 г. При ответах ссылаются на №, число и Отдел.</p>
<p>МОСКВА, площадь Дзержинского, 2 Телефон: коммутатор НКВД — Краткое содержание:</p>	<p>НАЧАЛЬНИКУ УНКГБ КРАСНОЯРСКОГО КРАЯ</p>

гор. Красноярск

От отбывающего в гор. Красноярске ссылку ШУМСКОГО Александра Яковлевича, 1890 г. р., ур[оженца] Волинской губ[ернии] (в настоящее время находится на излечении в Красноярской горбольнице), поступила жалоба с просьбой о перемене ему места ссылки с тем, чтобы иметь возможность лечиться в клинических условиях.

Просим сообщить нам наличие компрометирующих данных на ШУМСКОГО за время его пребывания в ссылке, а также выслать справку о состоянии его здоровья и [сообщить], насколько необходимо изменение места ссылки.

НАЧ[АЛЬНИК] СЕКР[ЕТАРИА]ТА ОС[ОБОГО] СОВЕЩАНИЯ НКВД

КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

Иванов¹

ОПЕРУПОЛН[ОМОЧЕННЫЙ] СЕКР[ЕТАРИА]ТА ОС[ОБОГО] СОВЕЩАНИЯ

ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

Акопян

¹ Замість В. Іванова розписалася інша особа, підпис нерозбірливий.

Іванов Володимир Васильович (1909–1966), в органах НКВС з 07. 1938 р.; з 01. 01. 1939 р. — слідчий слідчої частини НКВС СРСР; з 04. 09. 1939 р. — начальник Секретаріату Особливої наради НКВС-МВС СРСР; з 25. 12. 1946 р. по 06. 12. 1947 р. — начальник Секретаріату Особливої наради при МДБ СРСР. Звільнений 16. 12. 1953 р. Звання: капітан держбезпеки (08. 09. 1939); майор держбезпеки (11. 05. 1942); полковник держбезпеки (14. 02. 1943); комісар держбезпеки (14. 12. 1944); генерал-майор (09. 07. 1945). Позбавлений звання генерал-майора відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 03. 01. 1955 р. Літ: Петров Н. В., Скоркин К. В. Кто руководил НКВД. 1934–1941... — С. 211.

На документі проставлено прямокутний штамп із написом усередині:
«Секретариат УНКГБ по Красноярському краю. 25. 3. 1941 г. Вх. № 2964»².

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 29.
Оригінал, рукопис на бланку.*

---

² Лист-відповідь УНКДБ див. док. № 34 від 26 квітня 1941 р.

№ 29

**Резолюції керівництва УНКВД Красноярського краю
до листа Секретаріату Особливої наради НКВД СРСР
стосовно О. Шумського**

27–28 березня 1941 р.

т. Хвастовському.

Для доклада нач[альни]ку УНКГБ — майору госбезопасности т. Семенову
своих соображений о Шумском по затронутому вопросу. 27. 3. 41 г. Підпис
нерозбірливий.

т. Вылегжанин.

Составьте ответ (взяв предварит[ельное] заключение о состоянии
здоровья), срок 3 дня. Иванов. 28/III. 41 г.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 30.
Оригінал, рукопис.*

№ 30

Агентурне повідомлення про О. Шумського

29 березня 1941 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

Управление НКВД СССР по Красноярскому краю
СПО отдел _____

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

Источник «НАДЕЖДА»

Принял БЕЛЯНИН

«29» марта 1941 г.

г. Красноярск

За больным ШУМСКИМ приезжали для перевозки его в инвалидный дом, но отправлен он не был, ввиду того, что нужны проводники для его переноски.

29/III пришло заключение из Томска, куда была отправлена его история болезни. Заключение таково, что нет данных, по которым можно было бы судить о его болезни. Теперь история болезни будет рассматриваться на заседании врачей гор больницы, и вообще ФАЙНШТЕЙН хочет передать главному врачу ЧАСТИКОВУ на его усмотрение.

В палате, где лежит ШУМСКИЙ, лежит административно ссыльный ЯБЛОНСКИЙ из Западной Белоруссии. ШУМСКИЙ беседует с ним на его языке.

Состояние ШУМСКОГО удовлетворительное. ШУМСКИЙ лежит в общей палате, где находится 9 человек.

ВЕРНО: пом[ощник] оперуполн[омоченного] 1 отд[еления] СПО Белянин

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 31.

Засвідчена копія, машинопис на бланку.

№ 31

**Підписка лікаря Ц. Файнштейн про нерозголошення розмови
зі співробітником УНКГБ Красноярського краю**

2 квітня 1941 р.

Подписка

Я, Файнштейн Ц. С., даю настоящую подписку органам НКГБ КК в том, что я обязуюсь о моем вызове с/г числа в УНКГБ и моих разговоров с сотрудником УНКГБ нигде ни в коей мере не разглашать.

В чем и подписываюсь

Файнштейн

2/IV-41 г.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 33.

Оригінал, рукопис.

№ 32

**Підписка лікаря Ц. Файнштейн про нерозголошення
відомостей, отриманих від співробітника УНКГБ
Красноярського краю**

5 квітня 1941 р.

Подписка

Я, нижеподписавшаяся Файнштейн Ц. С., даю настоящую подписку органам НКГБ КК в том, что я обязуюсь о работе, которая будет проведена сотрудником УНКГБ КК в вверенной мне лечебнице, никому ни в коей мере не разглашать.

За разглашение несу ответственность перед органами НКГБ по закону.

Файнштейн

5/IV-41 г.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 34.

Оригінал, рукопис.

№ 33

**Рапорт помічника оперуповноваженого 1-го відділення
СПВ УНКГБ Красноярського краю Беляніна начальнику СПВ
Хвастовському**

5 квітня 1941 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

НАЧАЛЬНИКУ СПО УПРАВЛЕНИЯ НКГБ КК
СТ. ЛЕЙТЕНАНТУ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

тов. ХВАСТОВСКОМУ

От оперуполномоченного 1 отд[елени]я
СПО УНКГБ КК БЕЛЯНИНА

РАПОРТ

Настоящим довожу до сведения, что во 2-м эпидемическом госпитале г. Красноярска, находящемся по ул. Урицкого № 27, в течение последних двух лет и до настоящего времени лежит административно ссыльный, состоящий у нас на формулярном учете, ШУМСКИЙ Александр Яковлевич.

Из полученных агентурных донесений агента «НАДЕЖДА» и заключения врачебно-консультационной комиссии при Красноярской горбольнице от 12/II–41 г. ШУМСКИЙ имеет диагноз: полиневрит — отсутствует совершенно движение ног. Организм ШУМСКОГО вполне здоров, чувствует он себя хорошо.

Из донесений агента «НАДЕЖДА» было видно, что ШУМСКИЙ регулярно читает газеты, литературу и ведет дневник, который тщательно хранит. В целях установления содержания дневника, который ведет ШУМСКИЙ, мною сего числа через заведующего лечебной частью лечебницы, где помещается ШУМСКИЙ — врача т. ФАЙНШТЕЙН (последняя обязана подпиской о неразглашении), ШУМСКИЙ был направлен в ванну, и в его отсутствие было взято все содержащееся у него в постели и тумбочке. Просмотрев все это, дневника, о котором идет речь, не найдено.

У ШУМСКОГО хранится переписка с его сыном, проживающим в гор. Саратове, телеграммы от него, копии писем, заявлений ШУМСКОГО, которые он писал наркому внутренних дел т. БЕРИЯ и секретарю крайкома ВКП(б) т. ГОЛУБЕВУ. Хранится ряд квитанций с почты на отправленные заказные письма

т. т. СТАЛИНУ, КАЛИНИНУ и др. адресатам. После просмотра, все положено на место, где было взято.

Пом[ощник] оперупол[номоченного] 1 отд[елени]я СПО
УНКГБ по КК

Белянин

«5» апр[еля] 1941 г.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 32.
Оригінал, машинопис.*

№ 34

**Лист УНКГБ Красноярського краю начальнику Секретаріату
Особливої наради НКВД СРСР В. Іванову стосовно О. Шумського**

26 квітня 1941 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

42/2745/3

18/III–41 г.

Вх. 2298

1/17127

26/IV–41

Начальнику Секретариата Особого совещания
НКВД СССР, капитану ГБ

тов. ИВАНОВУ

г. МОСКВА

Сообщаем, что ШУМСКИЙ Александр Яковлевич, 1890 г. р., уроженец с. Турчинки б[ывшей] Волынской губ[ернии], украинец, гр[аждани]н СССР. С 1909¹ года состоял членом украинских «боротьбистов». С 1920 года член ВКП(б), являлся членом центра к-р Украинской Военной Организации.

ШУМСКИЙ, будучи уже членом ВКП(б), принимал активное участие в работе антисоветского националистического подполья Украины, являлся руководителем украинских «боротьбистов».

В период партийных конференций Украины устраивал нелегальные собрания членов ВКП(б) — бывших боротьбистов, на этих собраниях обсуждались вопросы борьбы против ВКП(б), намечался захват партийного и советского руководства Украины. На этих нелегальных собраниях намечались кандидатуры на руководящие посты Украины.

Так, например, ШУМСКИЙ — генеральным секретарем ЦК КП(б)[У]; ПОЛОЗ — председателем ВУЦИК; ГРИНЬКО² — предсовнаркома.

В 1933 году ШУМСКИЙ, как участник УВО, был арестован ГПУ УССР и решением бывшей Коллегии ОГПУ осужден на 10 лет концлагерей, а 10/XII–1935 г. Особым Совещанием при НКВД СССР содержание в лагерях ему заменено адмссылкой в гор. Красноярск на оставшийся срок, который заканчивается в 1943 году.

---

¹ Помилка в тексті. Правильно: 1919.

² Див. прим. до документа № 3.

На основании шифртелеграммы от 9/XI–1937 г. за № 12374 2-го отдела 1-го Управления ГУГБ НКВД СССР ШУМСКИЙ был арестован, 22/XI–1939 г. дело прекращено за отсутствием новых данных.

С 1937 года и по настоящее время ШУМСКИЙ А. Я. находится безвыходно на излечении в больнице (копию заключения врачебно-контрольной комиссии Красноярской горбольницы о состоянии здоровья ШУМСКОГО прилагаем).

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧАЛЬНИКА УНКГБ ПО КК
СТ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

ПОТАПОВ

НАЧАЛЬНИК СПО УНКГБ ПО КК
СТ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

ХВASTОВСКИЙ

Исп[олнитель] Беянин.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 35.
Копія, машинопис.

№ 35

Агентурне повідомлення про О. Шумського

16 травня 1941 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

Управление НКВД СССР по Красноярскому краю

СПО отдел _____

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

Источник «НАДЕЖДА»

Принял БЕЛЯНИН

«16» мая 1941 г.

г. Красноярск

Из наблюдений за ШУМСКИМ замечено ночной фельдшерицей ЗАЙЦЕВОЙ М. С., что спал ШУМСКИЙ не так, как обычно лежит днем с вытянутыми ногами, а согнувши, как здоровый человек, что видела источник сама, работая днем.

ФАЙНШТЕЙН находит, что он может ходить, но не делает этого по своим соображениям.

ВЕРНО: пом[ощник] оперуполн[омоченного] 1 отд[еления] СПО УНКГБ

Белянин

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 36.

Засвідчена копія, машинопис на бланку.

№ 36

Лист Секретаріату Особливої наради НКВД СРСР начальнику
УНКГБ Красноярського краю стосовно О. Шумського

27 травня 1941 р.

Секретно

СОЮЗ СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ Секретариат Особого Совещания «27» мая 1941 г. № 42/4889/3	Литер « _____ » Вх. № _____ на № _____ от _____ 194 г. При ответах ссылаться на №, число и Отдел.
МОСКВА, площадь Дзержинского, 2 Телефон: коммутатор НКВД — Краткое содержание:	НАЧ[АЛЬНИКУ] УНКГБ ПО КРАСНОЯРСКОМУ КРАЮ

гор. Красноярск

Нашим № 42/2745/3 от 18/III—1941 г. по делу ШУМСКОГО Александра Яковлевича¹, мы просим Вас сообщить, насколько необходимо ему изменение места ссылки.

Из присланного Вами ответа № 1/17127 от 26/IV—1941 г.² и акта врачебной комиссии не видно, действительно ли необходимо изменение ШУМСКОМУ места ссылки с тем, чтобы он мог лечиться.

Вторично просим Вас сообщить, есть ли необходимость (по состоянию здоровья) в изменении места ссылки ШУМСКОМУ, в положительном случае сообщите, в какой именно пункт таковая предполагается.

НАЧ[АЛЬНИК] СЕКР[ЕТАРИА]ТА ОСОБ[ОГО] СОВЕЩ[АНИЯ] НКВД
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

Иванов³

ОПЕРУПОЛНОМОЧ[ЕННЫЙ] СЕКР[ЕТАРИА]ТА ОСОБ[ОГО] СОВЕЩ[АНИЯ]
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

Акопян

¹ Див. док. № 28.

² Див. док. № 34.

³ Замість В. Іванова розписалася інша особа, підпис нерозбірливий.

На документі проставлені два прямокутні штампи із написами всередині: «УНКГБ Красноярского края. Взято на контроль. Срок исполн[ения] “5” 6 1941 г.» та «Вх. № 5789 СПО УНКГБ по КК. 31/V-1941 г.».

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 37.
Оригінал, рукопис на бланку.*

№ 37

**Лист УНКГБ Красноярського краю начальнику Секретаріату
Особливої наради НКВД СРСР В. Іванову стосовно О. Шумського**

27 травня 1941 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО
В[ЕСЬМА] СРОЧНО

3739

42/4889/3

27 мая

1/17798

2/VI-41

НАЧАЛЬНИКУ СЕКРЕТАРИАТА ОСОБОГО
СОВЕЩАНИЯ НКВД СССР, КАПИТАНУ ГБ

тов. ИВАНОВУ

г. МОСКВА

Согласно заключения ВКК Красноярской горбольницы № 2 от апреля 1941 года, посланного Вам 26/IV при отношении № 1/17127, ШУМСКИЙ А. нуждается в направлении на консультацию в нервную клинику.

Ввиду того, что в Красноярске и Красноярском крае лечебных заведений по нервным болезням нет, считаем возможным разрешить направление ШУМСКОГО в Томский институт физических методов лечения с тем, чтобы после исследования его решить вопрос о необходимости изменения места ссылки.

О Вашем решении о направлении ШУМСКОГО в Томск просим поставить в известность.

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧАЛЬНИКА УНКГБ КРАСНОЯРСКОГО КРАЯ

СТ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

ПОТАПОВ

НАЧАЛЬНИК СПО УПРАВЛЕНИЯ НКГБ КК

СТ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

ХВАСТОВСКИЙ

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 38.

Копія, машинопис.

№ 38

Агентурне повідомлення про О. Шумського

9 липня 1941 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

Управление НКВД СССР по Красноярскому краю
СП отдел _____

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

Источник «НАДЕЖДА»

Принял ОЛЕЙНИКОВ

«9» июля 1941 г.

г. Красноярск

По делу-формуляр[y]

В момент перехода нашей границы германскими войсками, ШУМСКИЙ ночь, можно сказать, не спал. Сейчас занимается чткой газет для больных вслух.

Положение свое стал изменять, ранее все время лежал, сейчас часто можно видеть сидящим.

Вопрос об изменении его места нахождения и консультации не поднимает.

Мероприятия: Источнику «Надежда» дано задание усилить наблюдение за ШУМСКИМ, чаще присутствовать в палате во время чтки газет и обсуждений военных действий.

ВЕРНО:

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 39.
Незавірена копія, машинопис на бланку.*

№ 39

Агентурне повідомлення про О. Шумського

3 серпня 1941 р.

Н.К.В.Д. С.С.С.Р.

УПРАВЛЕНИЕ по КРАСНОЯРСКОМУ КРАЮ

Управление Государственной Безопасности

СЕКРЕТНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ отдел

АГЕНТУРНОЕ СООБЩЕНИЕ

Источник «.....»

Принял ДОНЕЙКО

«3» августа 1941 г.

СОДЕРЖАНИЕ МАТЕРИАЛОВ	Мероприятия по разработке
<p>По д[елу]-формуляр[у] ШУМСКИЙ в течение июля, августа месяца стал плохо есть, и вообще он ел только бульон и молочные каши (рисовая и манная), овощи, мясо не употребляет. Он находит, что должен есть только так наз[ываемый] сто[л] «26» — стол язвенный, ФАЙНШТЕЙН его поставила на слабый стол. В конце июля ШУМСКИЙ с ФАЙНШТЕЙН крупно рассорились. Ссора вышла из-за окна, которое он все время держит открытым, общий вид его — он здоров, загорел, пользуясь солнцем, занимается читкой, а теперь за последние дни как-то больше ушел в себя. Не участвует в общих разговорах с больными, как это было недавно. Когда я сказала ФАЙНШТЕЙН, что у ШУМСКОГО т[емперату]ра что-то повышенная, она не подошла его посмотреть, объяснив, что не может подходить и говорить с ним. Когда делает обход, то ШУМСКОГО обходит.</p> <p>ВЕРНО: Оперупол[номоченный] 1 отд[елени]я СПО (ДОНЕЙКО)</p>	

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 40.

Незасвідчена копія, машинопис на бланку.

№ 40

Агентурне повідомлення про О. Шумського

16 вересня 1941 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГСООБЩЕНИЕ

1 отделения СПО УНКВД по КК

16/IX—41 г.

Источник: «НАДЕЖДА»

Принял: ДОНЕЙКО

По делу-формуляр[у]

9/IX беседовала с ШУМСКИМ, интересовался личной моей жизнью и работой. Сейчас у нас новый врач ЛАНГЕР (ФАЙНШТЕЙН взята в армию), новый врач, новые порядки. ЛАНГЕР много времени уделяет ШУМСКОМУ, беседует с ним, осматривает его и находит, что он симулянт, заказал костыли, хочет заставить его ходить, а ШУМСКИЙ мне говорит — что так доктор мной интересуется, все равно я ему не все могу сказать. Наше отделение должно переехать в другое помещение. ЛАНГЕР брать ШУМСКОГО с собой не хочет. Вместе с гл[авным] врачом МАКАРОВОЙ (тоже новая) решили перевести его в район. После их посещения ШУМСКИЙ мне говорит — обсуждают, легко решают мою судьбу, не думая о том, что я не в их власти, у меня есть хозяин. Да, — говорит, — я еще стойко держусь, умею держать себя в руках, иначе я бы погиб, но я хорошо владею своими нервами, я не падаю духом. Да, — говорит он еще, — раз взяли меня исковеркали, изломали мою жизнь, а за что? Рассказывает, кто он был, что делал, а у нас, говорит, была борьба в партии, а мне приписывают ужасные вещи, вот посмотрите, — берет книгу, прочел выдержку, где говорится о ШУМСКОМ, его плане, его работе — видите, — говорит он, — какую гнусную вещь написали, я возмущен. Я написал в Москву свое мнение, но ответа не получил — нельзя, — говорит, — так грубо и неделикатно писать. Так я мучаюсь, не имея на то основательных причин.

Мероприятия: Источник озадачен установить взаимоотношения Шумского с врачом Лангер и освещать их в дальнейшем.

Верно: Оперупол[номоченный] 1 отд[елени]я СПО УНКВД по КК

Донейко

На документі резолюція: «О какой книге говорит Шумский и о каких вещах написано, необходимо компрометировать. 24/IX-41 г. Підпис нерозбірливий».

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 41.

Завірена копія, машинопис.

№ 41

**Лист СПВ УНКВД Красноярского краю начальнику
Енисейского РВ НКВД Кисельову стосовно О. Шумського**

27 вересня 1941 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

НАЧАЛЬНИКУ ЕНИСЕЙСКОГО РО НКВД КК
СТ. ЛЕЙТЕНАНТУ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

т. КИСЕЛЕВУ

г. Енисейск

По имеющимся у нас данным, в г. Енисейске отбывает ссылку адмссылный
ШУМСКИЙ Александр Яковлевич, 1890 года рождения.

Просим установить последнего и сообщить нам для высылки на его дела-
формуляр.

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧАЛЬНИКА СПО УНКВД КК
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

Акулинин

НАЧАЛЬНИК 1 ОТДЕЛЕНИЯ С П О
МЛ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

Вылегжанин

Исп[олнитель] Донеико

«27» IX–1941 г.
гор. Красноярск
№ 1/19690

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 42.

Оригінал, машинопис.

Арк. 43. Копія, машинопис.

№ 42

Лист О. Шумського Й. Сталіну

1 жовтня 1941 р.

Уполномоченному НКВД по Енисейскому району
Шумского А. Я.

Посылаю заявление на имя наркома Внудел тов. Берия и прошу отправить по назначению.

1. X. 41.

А. Шумский

Здесь

Горбольница

Лично

Наркому Внудел СССР товарищу Берия
Шумского А. Я.

Посылаю Вам копию заявления на имя тов. Сталина, которое я послал почтой. Прошу Вас ознакомиться с его содержанием и переслать в ЦК ВКП(б), так как я не уверен, что посланное почтой скоро дойдет.

1. X. 41.

А. Шумский

г. Енисейск

Горбольница

Копия

1. X. 41 г.

Москва. Кремль. Товарищу Сталину.
Шумского А. Я.

Я вновь обращаюсь с предложением своих услуг. Меня не останавливает то, что на свое первое предложение быть полезным, отправленное месяца два тому назад, я не получил ответа. Не останавливает меня также и то, что как бы в ответ на это предложение меня забросили километров на 500 на север от Красноярска, чуть не на грань тайги и тундры. Да еще как забросили — с издевательством и выходками грубости, граничащей с хулиганством. Всю эту дикую затею о переброске меня подальше в тайгу вместо отправки в Томск на лечение, как постановила врачебная комиссия, считаю продуктом творчества аппарата НКВД.

Повторяю, не останавливает меня все это, и не останавливает потому, что для пренебрежения моим предложением я не вижу политического основания и смысла, так же, как не допускаю, чтобы сотрудник НКВД мог получить дирек-

тиву грубить и издеваться надо мной. Полагаю, что здесь имеет место проявление его личных качеств и культурности.

Я со всей настойчивостью повторяю предложение своих услуг и делаю это по двум мотивам: во-первых потому, что в годину грозной опасности для коммунизма я просто не могу быть в стороне¹, в роли пассивного наблюдателя; и, во-вторых, одним лишь появлением своим в стане борцов за коммунизм именно в этот час, я достигаю того, к чему стремился неустанно, ценою жизни — достигаю реабилитации.

Случайно ли то, что все мои обличители — все эти Ягоды и Балицкие, Коссиоры, Постышевы, Молчановы и Хвыли et tutti guanti — оказались предателями? А все те «проницательные политики», кто дал себя накрутить против меня, как граммофонную пластинку, пусть почувствуют себя сконфуженными моей реабилитацией.

Не подумайте, что я обезумел под гнетом давящей меня около десятка лет тяжелой драмы, и весь мир для меня замкнулся в этом французском слове — реабилитация. Нет, я ясно отдаю себе отчет в происходящем, хотя и не могу сказать, чтобы «Енисейская правда», которую я имею возможность трижды в неделю просматривать, являлась достаточным информатором и ориентиром в происходящих событиях.

Думаю, однако, что я не далек от действительности, полагая, что штаб командующего немецкими войсками украинского участка фронта имеет в своем обозе украинского гетмана или под другим наименованием украинского квислинга, который будет пытаться создать украинскую нацистскую партию и, действуя методом кнута и пряника, укрепиться на Украине. Но мне ясно также и то, что украинские квислинговцы не смогут найти опоры не только в среде украинских рабочих и крестьян, сжившихся уже с социалистическим укладом, но и среди украинской интеллигенции, и в том числе даже среди ее наиболее националистически настроенной, но честной части. Потому что ее знамя — «Соборная Украина». А при всей изворотливости Гитлера ему никак не удалось бы так очертить западные границы Украины, чтобы в нее вошла Закарпатская Украина, Буковина, Измаильский и Аккерманский округа. А то, пожалуй, и Одессу Антонеску требует. Что меня удручает, так это то, что теперь мне не удастся быть, как в 1918 году, агитатором и организатором масс на борьбу с немецкими оккупантами, бойцом и командиром. Возможности мои воевать ограничены пока одним лишь пером, так как я прикован к постели, но я не теряю надежды, что мне удастся освободиться и от плена кровати.

Привет А. Шумский.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 50 (конверт).
Оригінал, рукопис. Копія, машинопис.*

---

¹ Тут і далі підкреслення О. Шумського.

№ 43

**Записка О. Шумського уповноваженому НКВД
по Єнісейському району**

2 жовтня 1941 р.

Уполномоченному НКВД по Енисейскому району

Благодарю Вас за приглашение зайти. К сожалению, я лишен этой возможности, так как ноги мои не повинуются мне, и я прикован к кровати. Если у Вас будет что сообщить мне, не откажите написать.

2. X. 41.

Шумский

Здесь. Горбольница.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 58 (конверт).
Оригінал, рукопис.*

№ 44

Лист начальника Енисейского РВ НКВД Кисельова заступнику
начальника СПВ УНКВД Красноярского краю Акулиніну
стосовно О. Шумського

4 жовтня 1941 р.

СССР Народный Комиссариат Внутренних Дел УПРАВЛЕНИЕ НКВД по Красноярскому краю ЕНИСЕЙСКОЕ РАЙОН[НОЕ] ОТДЕЛЕНИЕ	<u>Сов[ершенно] секретно</u> <u>Сер[ия] «К»</u>
4/X 1941 г. № <u>3317</u> г. Енисейск	

Вх. №

на № 1/19690 от 27/IX-41 г.

Зам[естителю] нач[альника] СПО УНКВД по КК
Лейтенанту госбезопасности тов. Акулину

гор. Красноярск

Адмссыйный Шумский Александр Яковлевич, 1890 года рождения, на жительстве в гор. Енисейске, нами установлен, последний находится в больнице на излечении.

Просим выслать на Шумского А. Я. имеющийся у Вас компрометирующий материал.

Нач[альник] Енисейского РО НКВД
Ст. лейтенант госбезопасности

Киселев

Ст. оперуп[олномоченный] Енисейского РО НКВД
Мл. лейтенант госбезопасности

Миргородский

На документі резолюція: «т. Вылегжанину. Для исполнения. Підпис нерозбірливий. 11. 10. 41 г.» та проставлений прямокутний штамп з написом всередині: «Вх. № 6990. 11/X.1941 г. СПО УНКГБ по КК».

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 45.

Оригінал, рукопис.

Арк. 44. Копія, рукопис.

№ 45

Постанова СПВ УНКГБ Красноярського краю
по справі-формуляру на О. Шумського

13 жовтня 1941 р.

<p>«УТВЕРЖДАЮ»</p> <p>Начальник <u>СПО</u> отдела УНКГБ</p> <p><u>ст. лейтенант</u> госбезопасности</p> <p>(<u>Хвастовский</u>) <u>Хвастовский</u></p> <p>(ф а м и л и я)</p> <p>(подпись)</p>	<p><u>Сов[ершенно] секретно</u></p>
<p>«<u>13</u>» <u>октября</u> <u>1941</u> г.</p>	

П О С Т А Н О В Л Е Н И Е

(по делу-формуляр[у])

«13» октября 1941 г. Я, оперуполномоченный отделения 1 отдела СПО
(должность)

УНКГБ Красноярского края Анджан рассмотрев дело-формуляр
(звание и фамилия)

№ 501 на Шумского Александра Яковлевича

(указать фамилию, имя отчество)

и найдя что Шумский Александр Яковлевич, 1900¹ года рожд[ения],
уроженец с. Турчинки б[ывшей] Волынской губ[ернии], из гор. Красноярск
выбыл, в настоящее время проживает в гор. Енисейск, чем подтверждается
нач[альником] Енисейского РО НКВД

П О С Т А Н О В И Л :

1) Дело-формуляр дальнейшей разработкой прекратить и сдать в архив
2-го отдела УНКГБ².

2) Дело-формуляр сдать во 2 отдел УНКГБ для направления в гор. Енисейск
Енисейского РО УНКВД Красноярского края, согласно отношений нач[альника]
Енисейского] РО УНКВД КК за № 3317 от 4.X-41 г.

(указать отдел и органы НКГБ)

3) Дело-формуляр приобщить к агентурному делу № _____ кличка _____

¹ Помилка в тексті. Правильно: 1890.

² Речення викреслене від руки.

Оперуполномоченный

госбезопасности Анджан

Согласен: нач[альник] 1 отделения

Мл. лейтенант госбезопасности

Вылегжанин

(подпись)

Вылегжанин

(фамилия)

Протокол оформления дел для сдачи в архив

1. Все документы должны быть подшиты и пронумерованы по каждому разделу отдельно.

2. В деле должен быть подшит заполненный список связей проходящих по делу. Против каждой фамилии указать №№ страниц дела, где имеются на данное лицо компрометирующие сведения.

Если связи по делу не проходят — на списке делается отметка «компрометирующих материалов на других лиц в деле нет».

Список проходящих по делу лиц должен быть подписан оперработником и нач[альником] отделения.

3. К делам на осужденных должна быть приложена копия обвинительного заключения.

4. Если дело сдается в архив по причине того, что местожительство объекта не установлено, в постановлении о сдаче дела в архив должно быть указано, что адрес места нахождения объекта не установлен и компрометирующего материала для объявления Всесоюзного розыска недостаточно.

5. В каждом деле на каждое проходящее по списку лицо, должна быть приложена справка из ОСК.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 1. — Арк. 7–7 зв.

Оригінал, рукопис на бланку.

№ 46

**Меморандум СПВ УНКВД Красноярського краю
по справі-формуляру на О. Шумського**

16 жовтня 1941 р.

УТВЕРЖДАЮ: ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА СПО УНКВД КК ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ Акулинин
«16» октября 1941 г.

МЕМОРАНДУМ

по делу-формуляр[у] № 501 на ШУМСКОГО А. Я.

по состоянию на «16» X-41 г.
д[ело]-формуляр заведено 13/I-40 г.

ШУМСКИЙ Александр Яковлевич, 1890 г. рождения, уроженец села Турчинки быв[шей] Волынской губ[ернии], украинец, гр[ажданин] СССР, с 1909¹ г. состоял членом украинских боротьбистов, с 1920 года член ВКП(б), являлся членом центра к-р Украинской Военной Организации.

ШУМСКИЙ, будучи уже членом ВКП(б), принимал активное участие в работе антисоветского националистического подполья Украины. ШУМСКИЙ являлся руководителем украинских боротьбистов и в период партийной конференции Украины устраивал нелегальные собрания членов ВКП(б) из быв[ших] членов организации боротьбистов, где обсуждали вопросы, направленные против ВКП(б), намечался захват партийного и советского руководства Украины.

Кроме того, на нелегальных собраниях боротьбистов намечались кандидаты на руководящие посты Украины.

В 1933 году ШУМСКИЙ как участник к-р организации был арестован ГПУ УССР и решением б[ывшей] Коллегии ОГПУ осужден на 10 лет концлагерей, а 10/XII-35 г. Особым Совещанием при НКВД СССР содержание в лагерях ему заменено адм[и]ссылкой в гор. Красноярске на оставшийся срок, который заканчивается в 1943 году.

На основании шифртелеграммы от 9/XI-37 г. за № 12374 2-го отдела 1-го Управления ГУГБ СССР ШУМСКИЙ был арестован, 22/XI-39 г. дело прекращено за отсутствием новых данных.

¹ Помилка в тексті. Правильно: 1919.

6/ХІІ–40 г. осв[едомитель] «НАДЕЖДА» сообщила о том, что ШУМСКИЙ, находясь длительное время в горбольнице, имеет свой дневник, который держит всегда при себе, скрывая от других лиц.

МЕРОПРИЯТИЯ:

1. ШУМСКОГО взять в активную аг[ентурную] разработку, подвести к нему квалифицированную работоспособную агентуру.

2. Агентуру ориентировать на выявление организационных а/с связей ШУМСКОГО как в пределах края, так и за его пределами.

3. Все агентурные материалы в отношении ШУМСКОГО в копиях направлять в 1 отделение СПО.

Оперупол[номоченный] отд[елени]я СПО УНКВД КК

Анджан

Согласен:

Нач[альник] 1 отд[елени]я СПО УНКВД по КК

Мл. лейтенант госбезопасности

Вылегжанин

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 46–46 зв.
Оригінал, машинопис.*

№ 47

**Супровідний лист 1-го спецвідділу УНКВД Красноярського
краю начальнику Єнісейського РВ НКВД Кисельову до справи-
формуляру на О. Шумського**

18 жовтня 1941 р.

1-Й СПЕЦОТДЕЛ УПРАВЛЕНИЯ НКВД КРАСНОЯРСКОГО КРАЯ

«18» X 1941 г.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

№ 78947

гор. Красноярск

НАЧ[АЛЬНИКУ] Енисейского РО НКВД КК

ст. лейтенанту г/б тов. Киселеву

г. Енисейск

Препровождается при этом формулярное дело № 501 на Шумского
Александра Яковлевича согласно имеющегося в деле постановления СПО для
разработки по месту жительства с дальнейшим перечислением за Вами.

ПРИЛОЖЕНИЕ: формул[ярное] дело «1» _____

НАЧ[АЛЬНИК] 1 СПЕЦОТДЕЛА УНКВД КК

МЛ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

(ПАВЛЮЧЕК)

НАЧАЛЬНИК 1 ОТД[ЕЛЕНИ]Я 1 СПЕЦОТДЕЛА

ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

(ШИШКИН)

Исп[олнитель] СУСАНИН

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 47.
Копія, рукопис на бланку.

№ 48

**Лист завідуючого Єнісейської районної лікарні начальнику
Єнісейського РВ НКВД Красноярського краю Кисельову
стосовно О. Шумського**

16 липня 1942 р.

Вторично

Начальнику Красноярского отделения НКВД т. Киселеву Н. П.

При сем прилагаю удостоверение ВЭК за № 525 о признании инвалидом первой группы гр[аждани]на Шумского Александра Яковлевича, который находится на лечении в Енисейской райбольнице с сентября м[еся]ца 1941 г. по поводу воспаления спинного мозга, болезнь является хронической, затяжного порядка и, главным образом, здесь не лечение, а время [пребывания].

Прошу Вашего ходатайства перед собесом о помещении его в дом инвалидов, т. к. имеется определение такое ВЭК.

Заврайбольницей

Підпис нерозбірливий

16/VII-42 г.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 49.
Оригінал, рукопис.*

№ 49

Лист О. Шумського уповноваженому НКВД по Єнісейському району Красноярського краю Кисельову та голові Єнісейського райвиконкому Кононову

1 серпня 1942 р.

Уполномоченному НКВД по Енисейскому району тов. Киселеву
Копия — председателю Енисейского райисполкома тов. Кононову

Шумского А. Я.

Сегодня зав[едающий] Енисейской больницей Менгалеv заявил мне, что так как лечение мое затянулось и для окончательного моего выздоровления может понадобиться еще некоторое время (а это нарушает сроки оборачиваемости больничной койки), то мне надлежит подать заявление о переводе меня в инвалидный дом. Иными словами, зав. больницей предложил мне, чтобы я просил о прекращении лечения именно в то время, когда оно успешно продвигается вперед, и когда возможность вылечиться стала совершенно очевидной. (А надо иметь в виду, что еще год назад красноярские врачи пришли к заключению о неизлечимости моей болезни).

В результате беседы с зав. больницей у меня сложилось впечатление, что этот администратор так увлечен быстротой оборачиваемости больничной койки, что готов любым путем отделаться от больного с затяжным сложным заболеванием. Он готов вопреки фактам объявить меня инвалидом (т. е. на самом деле сделать меня инвалидом, если прекратить лечение) и сдать на пожизненное содержание в собес (т. е. государства), тогда как я могу вылечиться и не быть обузой для государства. Есть ли в этой попытке спихнуть меня в собес хоть йота здравого государственного подхода к делу? Я уже не говорю о том, что такие административные порывы чужды советскому отношению к больному человеку.

Должен также добавить. Почувствовав, очевидно, в результате беседы, что он делает, мягко говоря, не совсем продуманный шаг, предлагая мне просить о прекращении лечения и о переводе в инвалидный дом, зав. больницей разволновался, вышел из равновесия и бросил фразу угрозы, что он-де «просто» выпишет меня из больницы. Я прохожу мимо этой выходки.

При других обстоятельствах я, разумеется, ни одного дня здесь не оставался бы, несмотря на исключительно высококвалифицированную постановку лечебного¹ дела в больнице. Всякому ведь понятно, чего стоят больному

¹ Підкреслення О. Шумського.

подобные разговоры. Но в настоящих условиях, когда я неподвижен, а единственная моя опора — сын — не может приехать ко мне и помочь, так как с первого дня на войне (командир гвардейской части), я вынужден оставаться.

Надеюсь, что Вы оградите меня от подобных разговоров и угроз и избавите от необходимости обращаться к вышестоящим органам власти, так как полагаю, что происшедший инцидент — плод административного творчества местного ведомственного руководства.

Шумский.

1. VIII. 42 г. Енисейская больница.

Шумский Александр Яковлевич.

Р. С. До сих пор я не хотел прибегать к помощи сына, хотя он в каждом письме спрашивает, — не нужна ли мне его помощь, как командира-гвардейца и орденосца, оставившего ВУЗ и добровольцем ушедшего на фронт в день объявления войны и начавшего с рядового бойца-разведчика. Я все время отказывался и писал ему, что у меня все хорошо и что никаких удобств я не ищу. Но я не думал, что меня станут притеснять и лишать права на лечение. Последний же инцидент, если это не лечится, выходка бестактного администратора, может заставить принять меры защиты.

Шумский

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 58 (конверт).
Оригінал, рукопис.*

№ 50

**Лист О. Шумського Уповноваженому НКВД
по Енісейському району Красноярського краю Кисельову**

26 серпня 1942 р.

Уполномоченному НКВД по Енисейскому району тов. Киселеву

Шумского Александра Яковлевича

Я провел в Маклаковском доме инвалидов всего около двух недель, но этого срока оказалось более чем достаточно, чтобы быть вынужденным обращаться к Вам с подобным письмом.

Здесь собраны безногие, безрукие, паралитики, глухие, немые, слепые и тому подобные люди, окончательно и навсегда¹ лишенные тех или иных органов и не имеющие никакой надежды на их восстановление, т. е. неизлечимые, или люди, совершенно одряхлевшие и доживающие свои дни. Но здесь нет людей больных, нуждающихся в лечении (таких отправляют в больницу) и имеющих все основания вылечиться и быть работоспособными, каким являюсь я.

На днях сюда приезжала врач из Маклакова. Ознакомившись с моим состоянием и болезнью, она удивленно спросила меня: «Как и почему вы сюда попали? Вам здесь не место». И действительно, — если кто заболевает, его отправляют в больницу; а имеющаяся здесь сестра оказывает только такую помощь, как порошки при головной боли, перевязки и тому подобное. Из указаний, данных мне проф. Максимовичем, здесь нельзя выполнить даже самого простого, как, например, лежание на солнце (инсоляция), и только потому, что некому выносить на улицу, на солнце.

Должен попутно сказать пару слов и о питании. Если в больнице временами с питанием было плохо (я раз даже вынужден был писать Вам об этом), то здесь положение таково, что, если человек не работает и не может добывать себе добавочное питание на стороне (здесь в большом ходу поговорка: «Волка ноги кормят»), то только поддерживать существование сколько-нибудь продолжительно нельзя, не говоря уже о возможности вылечиться, да еще при больном пищеварительном аппарате.

В этом отношении меня пока спасает счастливая случайность: буквально накануне отъезда сюда я получил от сына с фронта деньги, и это дало мне возможность кое-что покупать и этим существовать. Я не стану касаться других обстоятельств, которые в сумме своей до невозможности отягощают существование здесь.

¹ Підкреслення О. Шумського.

Полагаю, что водворение сюда больного человека — подобно мне и в моем положении — равносильно обречению его на гибель. В разговоре со мной перед отъездом руководителем больницы была брошена фраза: «Вас лечит время». Вообще-то я не против крылатых фраз, но эта фраза в этой связи является столь же безответственной, как и пустой фразой, характеризующей ее сочинителя. Остановился я на ней лишь потому, что она является как бы попыткой объяснить, обосновать и оправдать переброску меня в дом инвалидов. Хорош медик, предоставляющий лечить больного временем: вылечится, мол, сам собой, либо помрет.

Думаю, что я обязан сообщить Вам о том положении, в котором я очутился, и просить Вашего распоряжения о помещении меня в больницу, чтобы довести лечение до конца.

26. VIII. 42.

А. Шумский.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 53 (конверт).
Оригінал, рукопис.*

№ 51

Лист О. Шумського Й. Сталіну

22 вересня 1942 р.

Москва. Кремль. Тов. Сталіну.

Шумського А. Я.

Я все время не переставал добиваться прекращения неправого, несправедливого и бессмысленного пленения меня. Но еще с большей настойчивостью я должен делать это теперь, когда родина моя в неволе, а делу коммунизма грозит натиск черной фашистской реакции¹.

Но как бы в ответ на мои домогания справедливого внимания к моему вопросу я получаю мелкие, вернее, мелочные щелчки, о которых надо говорить. Их характер изобличает (как бы помягче сказать) убогий этический уровень их изобретателей и, в тоже время, это творчество местных органов, безобразничающих, пользуясь тем, что внимание высших органов поглощено вопросами войны.

Вот факт. После бесплодных усилий Красноярских врачей вылечить мою болезнь, случайно находящийся в Енисейске высококвалифицированный врач в короткий сравнительно срок добился в труднейших условиях такого результата, что мне немного уже осталось, чтобы встать с постели (к которой я прикован вот уже скоро семь лет) и уйти из больницы на своих ногах здоровым человеком.

И вот именно в этот момент, когда лечение так успешно близилось к благополучному концу, распоряжением местных административных² властей против воли врачей оно прервано, и меня спешно, даже без надлежащего оформления отвезли в дом инвалидов.

Причины этого странного вмешательства административных органов в мое лечение мне никто не говорит. Меня спрашивают удивленные врачи — в чем дело? В инвалидном доме тоже удивлены и не желают меня принимать, так как я не инвалид, и к тому же меня привезли даже без путевки. Лишь после телефонного нажима и угроз меня водворяют в дом инвалидов все с тем же вопросом — в чем дело? И в самом деле — в чем дело? Кому и зачем нужно делать меня инвалидом, когда оставалось сделать немного, чтобы выписать меня из больницы здоровым человеком?

---

¹ Підкреслено від руки червоним олівцем.

² Підкреслення О. Шумського.

Прошу распоряжения об отмене этого столь же бессмысленного, как и незаконного действия местных властей, чтобы дать мне возможность закончить лечение и быть полезным человеком.

А. Шумский

22. IX. 42.

Енисейск, дом инвалидов.
Шумскому Александру Яковлевичу.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 55 (конверт).
Оригінал, рукопис.*

№ 52

**Лист О. Шумського уповноваженому НКВД
по Енісейському району Красноярського краю Кисельову**

6 жовтня 1942 р.

Упол[номоченному] НКВД по Енисейскому району тов. Киселёву

Шумского А. Я.

Я уже дважды писал Вам и просил помочь мне закончить лечение¹. Но теперь уж не до лечения, — дело идёт о самом существовании.

Достаточно будет пары фактов, чтобы представить себе условия здешнего существования.

Начну с грязи, антисанитарии и прочей мерзости в этих обветшалых, на скорую руку когда-то сколоченных бараках. Обо всем этом красноречиво говорит хотя бы такой факт. Один из инвалидов нашей палаты пошёл к медсестре на перевязку фурункула. На бинте у него оказалось 54 вши (сестра не поленилась сосчитать). Можно себе представить, сколько вшей в одежде и на теле этого человека. А он не лучший, но и не худший (в смысле чистоплотности) из жильцов палаты (название это так же идёт к этой лачуге, как корове седло). О тучах клопов и блох и говорить не приходится.

Теперь относительно питания. Последние дни оно стало лучше. Раньше овощи в супе были чёрные, а в тарелке на дне отлагался слой песка (очевидно, овощи не мылись). Теперь сменили кухарку, и супы стали лучше. Но питание скудное и совершенно недостаточное, иначе не могли бы иметь место такого рода факты. Инвалиды нашли где-то у Енисея павшую лошадь. Когда её варили, то вонь стояла невыносимая. Пришедшая санитарка забрала остатки этой падали и вместе с ящиком выбросила в лес, так как проходящим мимо барака нельзя было терпеть зловоние. Так обстоит с питанием, а тут ещё идёт холод. Что будет в этих бараках, которые не имеют даже вторых рам. Уже октябрь, а дров нет. Директорша же указала инвалидам на тайгу — идите, мол, и собирайте, иначе замёрзнете. Никакого освещения тоже нет. Словом, ветхий грязный барак без отопления и освещения. До приезда сюда я никому бы не поверил, что на советской земле существуют такие учреждения.

Можно сказать, что если Вы имели поручение загнать меня [туда,] «куда Макар телят не гонял», то это выполнено точно. А здешняя директорша, очевидно, тоже получила указания о негативном ко мне отношении, иначе её поведение было бы необъяснимым. Она, можно сказать, совсем перестаралась и перевы-

¹ Див. док. №№ 49 і 50 від 1 та 26 серпня 1942 р. відповідно.

полнила самые крепкие указания негативного ко мне отношения. Сказать хотя бы то, что за полтора месяца я ни разу не мог помыться, хотя все мои сожители по палате мылись уже несколько раз. Живу я в полном запустении. Директоршу видел всего раз, когда она зашла к живущему в нашей палате сапожнику. На мою просьбу, не может ли она посоветовать, где бы можно покупать молоко (тогда ещё у меня были деньги, присланные мне сыном с фронта), она бросила мне мимоходом, что здесь никто молока не продаёт.

Короче говоря, могу Вам сообщить, что живу я в холоде, голоде и грязи, а о лечении уж и говорить не приходится.

6. X. 42 г.

А. Шумский

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 53 (конверт).

Оригінал, рукопис.

№ 53

**Меморандум Єнісейського РВ НКВД Красноярського краю
по справі-формуляру на О. Шумського**

1 листопада 1942 р.

«УТВЕРЖДАЮ»: Начальник Енисейского РО НКВД КК Ст. лейтенант госбезопаснос[ти] Киселев
«__» ноября 1942 г.

МЕМОРАНДУМ

по делу-формуляр[у] № 501 на ШУМСКОГО А. Я.

по состоянию на «1» XI–42 года.
дело-формуляр заведено 13/I–40 г.

ШУМСКИЙ Александр Яковлевич, 1890 года рождения, уроженец села Турчинки быв[шей] Волынской губернии, украинец, гр[аждани]н СССР, с 1909¹ года состоял членом украинских боротьбистов, с 1920 года член ВКП(б), являлся членом центра к-р Украинской Военной Организации.

ШУМСКИЙ, будучи уже членом ВКП(б), принимал активное участие в работе антисоветского националистического подполья Украины. ШУМСКИЙ являлся руководителем украинских боротьбистов и в период партийной конференции Украины устраивал нелегальные собрания членов ВКП(б) из быв[ших] членов организации боротьбистов, где обсуждали вопросы, направленные против ВКП(б), намечался захват партийного и советского руководства Украины.

Кроме того, на нелегальных собраниях боротьбистов намечались кандидаты на руководящие посты Украины.

В 1933 году ШУМСКИЙ как участник к-р организации был арестован ГПУ УССР и решением б[ывшей] Коллегии ОГПУ осужден на 10 лет концлагерей, а 10/XII–1935 г. Особым Совещанием при НКВД СССР содержание в лагерях ему заменено адм[и]ссылкой в гор. Красноярске на оставшийся срок, который заканчивается в 1943 году.

На основании шифртелеграммы от 9/XI–1937 г. за № 12374 2-го отдела 1-го Управления ГУГБ СССР ШУМСКИЙ был арестован, 22/XI–39 г. дело прекращено за отсутствием новых данных.

¹ Помилка в тексті. Правильно: 1919.

До сентября месяца 1942 г. разрабатывался осведомителем «МЕДИК», от которого существенного материала, заслуживающего внимания, получено не было.

В первых числах сентября с. г. на основании заключения врачебной комиссии ШУМСКИЙ помещен в дом инвалидов, агентурно там не разрабатывается.

МЕРОПРИЯТИЯ: С выездом на место установить связи ШУМСКОГО, из числа которых произвести вербовку для разработки ШУМСКОГО.

Оперуполн[омоченный] Енисейского РО НКВД КК
Сержант государственной безопасн[ости]

Боровлева

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 48.
Оригінал, машинопис.

№ 54

**Супровідний лист 1-го спецвідділу УНКВД
Красноярського краю начальнику Єнісейського РВ НКВД
щодо заяви О. Шумського**

19 січня 1943 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

Начальнику Енисейского РО НКВД
гор. Енисейск

При этом направляем заявление адмссылного ШУМСКОГО Александра Яковлевича¹.

Для доклада начальнику Управления НКВД — майору госбезопасности тов. СЕМЕНОВУ представьте объяснение по существу заявления, особо обратив внимание на причины перевода ШУМСКОГО в дом инвалидов, а также приложите заключение врачебной комиссии, в которой была бы указана болезнь ШУМСКОГО и выводы комиссии о ее излечимости.

ПРИЛОЖЕНИЕ: По тексту.

Зам[еститель] нач[альника] 1 спецотдела УНКВД
Лейтенант госбезопасности

Бирюков

Нач[альник] 1 от[деле]ния 1 спецотдела
Мл. лейтенант госбезопасности

Новиков

Исп[олнитель] ГРИТЧИН

«19» января 1943 г.

№ 52836

гор. Красноярск

На документі резолюція: «т. Калачев. Тщательно проверьте и сообщите. 28/І. Ноздрин».

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 51.
Оригінал, машинопис.*

---

¹ Вірогідно, йдеться про лист О. Шумського Й. Сталіну від 22 вересня 1942 р. (див. док. № 51).

№ 55

**Лист 1-го спецвідділу УНКВД Красноярського краю начальнику
Енісейського РВ НКВД стосовно О. Шумського**

14 лютого 1943 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

НАЧАЛЬНИКУ ЕНИСЕЙСКОГО РО НКВД —
МЛ. ЛЕЙТЕНАНТУ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
тов. НОЗДРИНУ

гор. Енисейск

Просим немедленно исполнить наш № 52836 от 19. I—43 г. в отношении адмссылного ШУМСКОГО Александра Яковлевича¹.

Нач[альник] 1 спецотдела УНКВД
Лейтенант госбезопасности

Павлючек

Нач[альник] 1 от[деле]ния 1 спецотдела
Мл. лейтенант госбезопасности

Новиков

Исп[олнитель] ГРИТЧИН

«14» февраля 1943 г.

№ 1/71092

гор. Красноярск

На документі резолюція: «т. Калачев. Срочно исполнить. 10/III. Ноздрин»,
на звороті документа напис: «Исполнено. Калачев».

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 52.
Оригінал, машинопис.*

---

¹ Див. попередній док. № 54 від 19 січня 1943 р.

№ 56

**Лист Єнісейського РВ НКВД начальнику 1-го спецвідділу УНКВД
Красноярського краю стосовно О. Шумського**

4 березня 1943 р.

НАЧАЛЬНИКУ 1-го СПЕЦОТДЕЛА УНКВД КК
ЛЕЙТЕНАНТУ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
ТОВ. ПАВЛЮЧЕК

276
4. III/43

г. КРАСНОЯРСК

На Ваш № 52836 от 19 января 1943 года сообщаем, что адмссильный ШУМСКИЙ Александр Яковлевич болеет поперечным поражением спинного мозга дегенеративного характера и является тяжелым хроником. ШУМСКОГО мы с октября месяца 1941 года положили в больницу, который пробыл до сентября 1942 года, т. е. целый год, однако [лечение] никаких положительных результатов не дало, а только поддерживало его в лучшем состоянии. После этого, по заключении врачебной комиссии решили отправить ШУМСКОГО в инвалидный дом, так как держать в больнице общего типа бесполезно.

Профессор МАКСИМОВИЧ, который лечил ШУМСКОГО, сделал заключение, что его вылечить здесь на общих основаниях невозможно, а можно лишь в специальных институтах. Но ШУМСКИЙ ходатайствует, чтобы его обратно положили в Енисейскую райбольницу потому, что там его кормят очень хорошо, ухаживают за ним, как за ребенком, а поэтому он и добивается, чтобы его положили обратно в райбольницу.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Акт медкомиссии.

Нач[альник] Енис[ейского] РО НКВД КК
Мл. лейтенант госбез[опасности]

НОЗДРИН

Пом[ощник] о[пер]уп[олномоченного] Енис[ейского] РО НКВД КК
Сержант госбез[опасности]

Калачев

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 57.
Оригінал, машинопис.

№ 57

**Лист О. Шумського начальнику Енісейського РВ НКВД
Красноярського краю**

[Після 13 травня 1943 р.]

Копія

НАЧАЛЬНИКУ ЕНИ-
СЕЙСКОГО
РАЙОННОГО ОТДЕЛЕ-
НИЯ НКВД

ШУМСКОГО Ал[ександра] Як[овлевича]

13 мая с. г. окончился срок моей ссылки. Я не думал было писать об этом, т. к. полагал, что органы НКВД и без этого знают. Но два обстоятельства заставляют меня писать. Первое — это то, что по истечении срока ссылки я не получил никакого извещения от НКВД. А второе то, что из разговора с сотрудником НКВД (женщиной, фамилия которой мне неизвестна), посетившей меня перед первым мая, у меня сложилось впечатление, что происходит какая-то путаница. Хотя она (сотрудница НКВД) сама заговорила о близком конце моей ссылки, но почему-то назвала август месяц как срок ее окончания. Если она не спутала, что в августе с. г. истекает годичный срок, на который я был послан врачебной комиссией в дом инвалидов, то трудно понять, почему она назвала именно август. Так как арестован я был 13 мая 1933 года, а в сентябре того же года по окончании следствия состоялось постановление коллегии ОГПУ о десятилетнем сроке, считая со дня ареста.

Поэтому прошу Вас известить мне надлежащие документы, т. к. сам я в силу своей неподвижности не могу явиться в органы НКВД. Что касается моего дальнейшего местожительства, то если мне не будет каких-либо иных предложений, придется, очевидно, отправиться в Саратов, куда после моего ареста была переселена из Москвы моя семья.

ШУМСКИЙ.

Маклаков, дом инвалидов. ШУМСКОМУ Александру Яковлевичу.

В Е Р Н О :

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 54–54 зв.
Незасвідчена копія, машинопис.*

№ 58

Лист О. Шумського Й. Сталіну

21 травня 1943 р.

Копія

Москва. Кремль. Товарищу Сталіну.

Шумського А. Я.

Истекает 10 лет моего пленения. Сегодня я получил извещение об окончании срока моей ссылки «с ограничением права проживания 1-й категории». Иными словами — я не могу жить во всех крупных городах страны. Следовательно, гонениям на меня не конец. И сегодня, как и десять лет тому назад, передо мной стоит все тот же мучительный вопрос: за что же, черт возьми, за что? Ведь я не хамелеон, не человек в маске. Никогда я не приспособлялся и не плыл по течению, а всегда по всем вопросам старался иметь свое продуманное мнение и имел мужество его высказывать и отстаивать.

Мне скажут — все это хорошо, но ты был националистом и им остался. А за что же тогда меня ненавидел лагерь украинских националистов? Почему же украинские националисты всех оттенков выносили мне смертные приговоры? Ведь я их имел три, и они не отменялись, а ускользал я от рук палача либо побегом, либо меня вырывали мои сторонники. Ведь это же факт, что я был вдохновителем и руководителем восстаний против Центральной Рады, против Гетмана и против Директории, как и то, что при всех трех этих властях я приговаривался к расстрелу.

Или могу сказать, что я либеральный эклектик, мечтающий, подобно Ромену Роллану, о слиянии двух движений — гандизма и большевизма. Но тогда я не был бы революционером, а взобрался бы, подобно Ромену Роллану, на швейцарские горные выси и взывал бы оттуда о слиянии этих двух движений. Но, как известно, я не только не делал этого, а наоборот, боролся с теми, кто к этому был склонен. Ведь именно по этой линии велась у нас борьба с Полозом¹ и др[угими].

Но почему же в таком случае я выступал с критикой политики ЦК КП(б)У в национальном вопросе? Да очень просто: потому что я считал, что ЦК КП(б)У был очень туг в реализации своей же политики в национальном вопросе и зачастую не проводил в жизнь своих же собственных решений. И это было неслучайно. Этому были причины, и я вскрывал эти причины. А так как это всегда приводило к спекуляции на моем «национализме», и любители мутной воды этим пользовались и толкали партию назад от ее решений, то я решил уйти из Украины. Что и сделал с Вашего лично согласия.

А что же тогда «шум[с]кизм»? Я помню, как Вы смеялись над этим изобретением. О «шум[с]кизме» могли распространяться лишь болтуны вроде По-

---

¹ Див. прим. до документа № 2.

стышева² или ученые попугаи вроде составителей «Истории Украины», изданной, к удивлению, Украинской Академией Наук, да еще в качестве учебника для школ³.

Не стану распространяться также о той гнусности, до которой спускались ягодинцы, а потом пытались повторить это ежовцы, стремясь пришить мне обвинение в нелегалщине и конспирациях против партии. Подлость этих затей подтверждается уже хотя бы тем, что я сейчас пишу это письмо, а не ушел в небытие вместе со всеми конспираторами против партии. Я не только не конспирировал, но и никогда не таился со своими мыслями, если они не совпадали с мнениями официальных представителей партии. И это Вам хорошо известно, так как я неоднократно с этим обращался к Вам и устно, и письменно.

Но как же могло случиться, что шайке шантажистов — Ягоде⁴, Балицкому⁵ и К⁶ удалось ввести руководство партии в заблуждение и скомпрометировать меня в глазах партии? А разве только по моему вопросу им удавался обман партии? Удивления достойно другое: почему после разоблачения этой шайки и подлых дел ее не было пересмотрено и мое дело. Мне не только не удалось добиться этого, но даже сейчас, когда истекло это мучительное, черное десяти-

² Постишев Павло Петрович (1887–1939), з 1923 р. — завідувач оргінструкторського відділу, секретар Київського губкому (окружкому) КП(б)У; з листопада 1926 р. — секретар ЦК КП(б)У, водночас секретар Харківського окружкому і міськкому партії.; у 1930–1933 роках — секретар ЦК ВКП(б); у 1933–1937 роках — другий секретар ЦК КП(б)У, водночас перший секретар Харківського, а з травня 1934 р. — Київського обкомів КП(б)У; у 1937–1938 роках — секретар Куйбишевського обкому і міськкому ВКП(б). У січні 1938 р. виведений зі складу Політбюро ЦК ВКП(б), у лютому того ж року виключений із партії, звинувачений в антирадянській діяльності. Репресований, розстріляний 26. 02. 1939 р. Реабілітований у 1955 р. (Лозицький В. С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки. 1918–1991. — К., 2005. — С. 246).

³ Вірогідно, мається на увазі видання «Історія України: короткий курс» (К., 1940).

⁴ Ягода Генріх (Єнох) Григорович (Гершенівич) (1891–1938), з 27. 10. 1929 р. — перший заступник, з 31. 07. 1931 р. — заступник голови ОДПУ; з 10. 07. 1934 р. — нарком внутрішніх справ СРСР; з 26. 09. 1936 р. — нарком зв'язку СРСР. Заарештований 28. 03. 1937 р., офіційно відсторонений від посади 03. 04. 1937 р. Засуджений на процесі «право-троцькістського блоку» 02. 03.–13. 03. 1938 р. до ВМП. Розстріляний 15. 03. 1938 р. Не реабілітований. Звання: генеральний комісар державної безпеки (26. 11. 1935 р.). Літ.: Петров Н. В., Скоркин К. В. Кто руководил НКВД. 1934–1941... — С. 459, 460.

⁵ Балицький Всеволод Аполлонович (1892–1937), у 1919–1921 роках — голова Волинської губерньської ЧК, Київської губерньської ЧК та повноважний представник ВЧК на Правобережній Україні, заступник Голови Центрального управління надзвичайних комісій України; з 06. 04. 1921 р. по березень 1922 р. — заступник Голови ВУЧК; з липня 1922 р. — заступник Голови ДПУ УСРР; з 01. 09. 1923 р. по 31. 06. 1931 р. — Голова ДПУ УСРР та повноважний представник ОДПУ по УСРР; з 18. 09. 1923 р. по 10. 07. 1934 р. — член колегії ОДПУ; з березня 1924 р. до листопада 1930 р. — народний комісар внутрішніх справ УСРР; з 31. 06. 1931 р. по 10. 07. 1934 р. — заступник Голови ОДПУ; з листопада 1932 р. по 20. 02. 1933 р. — особливо уповноважений ОДПУ на Україні; з 21. 02. 1933 р. — повноважний представник ОДПУ по УСРР і Голова ДПУ УСРР; з 15. 07. 1934 р. — нарком внутрішніх справ УСРР; з 11. 05. 1937 р. по 19. 06. 1937 р. — начальник УНКВС Далекосхідного краю. Заарештований 07. 07. 1937 р., засуджений в особливому порядку 27. 11. 1937 р. до ВМП і того ж дня розстріляний у Москві. Не реабілітований. Шаповал Ю. І., Пристайко В. І., Золотарьов В. А. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. — К., 1997. — С. 435–437.

тилетие, мне сообщают, что и дальше я буду пораженным в правах гражданином страны, т. е. мне дается «волчий билет».

Я пережил десятилетие нечеловеческих испытаний. Что же мне дало силы их перенести? Да то же, что вело меня когда-то на борьбу с украинским национализмом, несмотря на смертные приговоры; то же, что вооружало меня хладнокровием, когда я подвергался незаслуженным поношениям и поношениям в уклонизме, национализме и проч., то же, что сейчас заставляет меня просить о реабилитации, — это убежденность коммуниста⁶. Именно эта убежденность воодушевляла меня на протяжении этого десятилетия, как и на всем моем негладком жизненном пути.

И сейчас я прошу выслушать меня. Знаю, что значит каждая минута Вашего времени теперь, и все же прошу ее у Вас, так как без Вас никто не может решить моего вопроса. А это не только мой личный вопрос.

С коммунистическим приветом А. Шумский.

21. V. 43.

Енисейск, дом инвалидов.

Шумскому Александру Яковлевичу.

Товарищ Ноздрин! Ваше извещение о том, что я ограничен проживанием по 1-й категории⁷, послужило поводом к обращению в ЦК партии о реабилитации меня.

Посылаю Вам копию этого письма на имя тов. Сталина.

Одновременно обращаюсь к Вам с двумя просьбами. Первая — помочь мне в лечении. В прошлом году меня объявили на год инвалидом. Проф. Максимович говорил мне, что это сделано против его мнения. По его мнению, заболевание мое вполне излечимо. А спланировали меня в дом инвалидов потому, что заболевание мое затяжное и нарушает оборачиваемость больничной койки, т. е. по мотивам чиновничье-канцелярского, а не человеческого порядка.

А вторая моя просьба касается моего отъезда из Енисейской тайги и вообще из Азии. Так как очутился я за Уральским хребтом не по своей воле, то законно надеяться, что мне будет оказана возможность совершить и обратный путь. Дом мой находится теперь в Саратове, т. е. туда после моего ареста была переселена из Москвы семья. Сейчас там от моего дома осталась лишь комната, вещи да няня сына, так как жену (за то, что она моя жена) убили в 1938 году Ежов, а сына на фронте убили немцы.

А. Шумский.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 55 (конверт).
Оригінал, рукопис.*

⁶ Підкреслення О. Шумського

⁷ Документа в архівній справі немає.

№ 59

**Лист начальника 1-го спецвідділу УНКВД Красноярського краю
Павлючека начальнику Енісейського РВ НКВД Ноздріну
стосовно О. Шумського**

13 липня 1941 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

НАЧАЛЬНИКУ ЕНИСЕЙСКОГО РО УНКВД
СТ. ЛЕЙТЕНАНТУ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

тов. НОЗДРИНУ

гор. Енисейск

Из секретариата НКВД СССР при отношении № 133/51 от 18.VI–43 г. к нам поступило заявление гр. ШУМСКОГО, проживающего в гор. Енисейске, [с] которым он обратился к народному комиссару внутренних дел Союза ССР тов. БЕРИЯ с просьбой о личном его приеме¹.

С получением сего просим вызвать в РО ШУМСКОГО и сообщить ему, что по существу вопроса ему для личных переговоров нужно обратиться в УНКВД, [в] 1 Спецотдел (гор. Красноярск, Дзержинского 24, кабинет 23) к т. Новикову.

Если ШУМСКИЙ обратится в РОМ за пропуском на выезд, последнему необходимо выдать.

В процессе беседы с ШУМСКИМ Вам необходимо установить его решение о выезде в гор. Красноярск, о чем сообщите нам.

НАЧАЛЬНИК 1 СПЕЦОТДЕЛА УНКВД
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

Павлючек

Исполнитель] НОВИКОВ

«13» июля 1943 года
№ 4/75484

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 56.
Оригінал, машинопис.

---

¹ Вірогідно, йдеться про лист О. Шумського Й. Сталіну від 21 травня 1943 р. (див. док. № 58).

№ 60

**Лист О. Шумського начальнику Єнісейського РВ НКВД
Красноярського краю Ноздріну**

14 жовтня 1943 р.

Начальнику Енисейского РО НКВД товарищу Ноздрину (лично)

В результате Вашего приезда в дом инвалидов для меня сложилась невыносимая обстановка. Приезд Ваш дирекция дома инвалидов истолковала так, что Вы приехали арестовать меня, но аресту помешала моя болезнь. Пошли разговоры, что я какой-то крупный государственный преступник, враг народа, пробравшийся в дом инвалидов под видом учителя, и тихонько здесь сидел. Но теперь, мол, все разоблачилось, и начальник НКВД приехал его арестовать.

Директор дома инвалидов рассказывает примерно следующее: когда мне сказали, что приехал начальник НКВД, то я подумала: за кем же это? С первых слов выяснилось, что за Шумским. А чтобы аресту не помешало то, что он не подвижимый, так я прямо сказала начальнику, что он только прикидывается, а ночью ходит по палате. Но начальнику, видно, неудобно было брать его с собой в машину. Хотя оставаться ему здесь недолго — его скоро заберут.

На эту болтовню, хотя бы и директорскую, можно было бы не обращать внимания, если бы за ней не последовали действия. По выписке врача я получал стакан молока (здесь рабочие получают по пол-литра, а больные по стакану молока по выписке врача). Распоряжением директора это назначение врача отменено. Отменены директором и другие назначения врача лечебного характера. Зачем, мол, с ним возиться, раз его заберут. Пусть его в тюрьме лечат.

Как видите, Ваш приезд повлек за собой весьма тяжелые последствия для меня. Врач намеревался было еще до Вашего приезда отправить меня в больницу. Об этом была переписка с райздравотделом. Но и это мероприятие в связи с Вашим приездом дирекция заморозила.

Моя просьба — защитить и помочь мне. Прошу Вас повлиять на Райздрав, чтобы меня поместили в Енисейскую или Моклаковскую больницу, пока решится вопрос об отправке отсюда вообще. Пусть хоть что-нибудь, чем ничего. Пусть хоть маленькая помощь, чем никакой. Надо сказать, что доктор неохотно направляет инвалидов в больницу, так как там плохо с питанием. Но мне могут сделать то, что делается другим инвалидам: им посылается в больницу их инвалидский паек в сухом виде. Это же могут сделать и мне. Но без Вашего вмешательства мне ничего не сделают, кроме тех пакостей, которые уже сделали.

14. X. 43.

А. Шумский.

Кузьминка
дом инвалидов.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 53 (конверт).
Оригінал, рукопис.

№ 61

Постанова Єнісейського райвідділу УНКГБ Красноярського краю про зняття з оперативного обліку О. Шумського

27 січня 1944 р.

<p style="text-align: center;">«УТВЕРЖДАЮ»</p> <p>Зам. Нач. «2» отдела Управления НКГБ КК <u>подполков[ник] госуд. безопасности</u> <u>(Стрельников)</u> _____</p> <p>фамилия _____ подпись _____</p>	<p style="text-align: center;"><u>СОВЕРШЕННО</u> <u>СЕКРЕТНО</u></p>
<p>« ____ » _____ 194__ г.</p>	

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

(О заведении, пересылке, сдаче в архив дела-формуляр)

«27» января 1944 г. Я, оперуполномоченный Енисейского райотделения
должность

НКГБ мл. лейтенант госбезопасности Боровлева

звание и фамилия

Рассмотрев материалы на:

Фамилия Шумского

Имя и отчество Александра Яковлевича

Год рождения 1890 Место рождения с. Турчинки, УССР

Адрес гор. Енисейск

Место работы и должность на излечении в больнице

Парт[ийность] б[ес]п[артийный] Гражд[анство] СССР Нац[иональность]
украинец

Соц[иальное] и полит[ическое] прошлое и судимости б[ывший] член УВО, с
1933 по 1943 год отбывал ссылку в Красноярском крае за к-р деятельность

Нашел: Шумский весь период времени проживал в гор. Енисейске, с

краткое содержание материалов

1941 года находился на излечении ног, совершенно не способен
передвигаться (парализованы ноги). В к-р деятельности себя, особенно,
последнее время, не проявляет. Никаких к-р связей его не выявлено.

Постановил:

Документи

---

1. На _____ завести дело-формуляр, по окраске _____ и зарегистрировать его в 1-м Спецотделе НКВД.

2. Дело-формуляр № 501 по окраске нац[ионалистическая] к[онтр]р[еволюция] сдать в отдел «А» УНКГБ КК для хранения в архиве, указать для хранения в архиве, пересылки куда, номер и дата запроса сняв его с оперативного учета.

---

3. В отношении проходящих по связям: _____

перечислить фамилии и указать мероприятия; взять на оперативный учет, снять с учета за отсутствием

компрматериалов, завести учетное дело, дело-формуляр

Оперуполномоченный РО УНКГБ
Мл. лейтенант ГП Боровлева

СОГЛАСЕН: Нач[альник] Ен[исейского] райотделения УНКГБ КК
Ст. лейтенант госбез[опасности] Підпис нерозбірливий

На документі резолюція: «В архив не сдавать, передать в III отдел т. [нерозб.]. 16/II-44. Стрельников».

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 1. — Арк. 9–9 зв.
Оригінал, рукопис на бланку.*

№ 62

**Довідка секретної частини Красноярського крайового відділу
охорони здоров'я про О. Шумського**

10 березня 1944 р.

Справка

Больной Шумский А. Я. находится на излечении в нервном отделении Красноярской горбольницы.

Нач[альник] секретной части Крайздрава

Баженова

10. III. 44 г.¹

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 72.
Оригінал, рукопис.*

---

¹ Документ завірений круглою печаткою з написом всередині: «Секретная часть. Красноярский Краевой Отдел Здравоохранения».

№ 63

Постанова 2-го відділу УНКГБ Красноярського краю про
заведення обліково-наглядової справи на О. Шумського

24 червня 1944 р.

«УТВЕРЖДАЮ» Начальник «2» отдела УНКГБ подполковник госбезопасн[ости] (Стрельников) <u>Стрельников</u> фамилия подпись	<u>СОВ. СЕКРЕТНО</u>
«24» июня 1944 г.	

П О С Т А Н О В Л Е Н И Е

(о заведении д[ела]-ф[ормуляра], учетно-наблюд[ательного] дела)

Я, ст. оперуполномоченный «3» отделения, «2» отдела, Управления
НКГБ Красноярского края _____ госбезопасности
Ястребов рассмотрев материалы на:

Фамилия Шумского имя Александра отчество Яковлевича Год рожд.
1890

место рождения с. Турчинки, УССР адрес _____ место работы и
должность _____ партийность б[ес]п[артийный]
гражданство СССР национальность украинец социальн[ое] и политпрошлое и
судимости _____

Н А Ш Е Л :

Шумский А. Я. являлся членом центра к/р украинской военной
организации. _____

(суть компрометирующих материалов)

В 1933 году был арестован и осужден Особым совещанием НКВД СССР
к ссылке в Красноярск сроком на десять лет. За время пребывания его в
Красноярске агентурных материалов о его а/с деятельности не добыто.

П О С Т А Н О В И Л :

На Шумского завести учетно-наблюдательное дело как на бывшего члена
укр[аинской] воен[ной] орг[анизации], зарегистрировав его в отделе «А».

Ст. оперуполномоченный 3 отделения Ястребов
_____ госбезопасн[ости]

СОГЛАСНЫ:

Начальник «3» отделения

Мл. лейтенант госбезопасн[ости]

Підпис нерозбірливий

Начальник «__» отдела

_____ госбезопасн[ости]

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 1. — Арк. 10–10 зв.

Оригінал, рукопис на бланку.

№ 64

Лист О. Шумського Й. Сталіну

15 лютого 1945 р.

Копія

МОСКВА КРЕМЛЬ ТОВАРИЩУ СТАЛИНУ

Радио возвестило миру результаты Крымской конференции. Встреча «Большой тройки»¹ ожидалась давно, и от этой встречи ожидалось много. Но успех Крыма превзошел все ожидания. Мир получил светлую перспективу и программу борьбы за свое будущее. За эту программу будут бороться все, кому дорог общественный процесс, и я в том числе.

Невыразимы страдания, причиненные фашистским разбоем отечеству нашему. Потерял и я любимого сына, опору и надежду свою. Он ушел на фронт добровольцем, рядовым бойцом в день объявления войны, оставив институт на 3-м курсе. А в 1942 году при защите Москвы фашистская пуля оборвала его юную жизнь старшего лейтенанта гвардии.

Еще накануне нового года конец войне казался отдаленным. Но январское наступление Красной армии и февральский слет в Крыму прояснили горизонт и приблизили конец бедствиям войны. Это воодушевит, повысит энергию всех честных людей мира в борьбе за скорейшее уничтожение фашистской чумы. Хочется и мне хоть чем-либо быть полезным в этой борьбе. Я ведь не так еще стар, и мои 55 лет не помешали бы [быть] еще полноценным работником, если бы [не] недуг, с которым трудно бороться в тяжелых условиях войны. Но, мне кажется, что даже моя неподвижность не помешала бы мне выполнять какую-либо работу, скажем, редакционно-литературную, если бы надо мной не висело проклятие ягодинской провокации. (Разве можно не вспомнить этого даже сегодня?).

А «шум[с]кизм»? Скажут мне, его-то выдумал не Ягода! Да, измышление «шум[с]кизм» — не его ума дело. Ягода лишь использовал этот продукт публицистического творчества и дал ему уголовную интерпретацию. (Образец создания из мухи слона). На это измышление я реагировал недоуменным пожатием плеч. Я считал изобретение этого «изма» ребяческим копированием взрослых. Но в дразнениях малыши, как известно, бывают весьма назойливы, а в своих подражаниях большим очень жестоки (они не обладают благоразумием взрослых).

Было ясно, что в сложившихся условиях оставаться на Украине мне нельзя, и я, с Вашего согласия, перешел в Ленинград. Но после моего ухода, возня с

¹ Тобто Йосипа Сталіна, Франкліна Делано Рузвельта та Уїнстона Черчілля.

«шум[с]кизмом» не только не улеглась, а наоборот, усилилась. Ее подогрели «друзья» из Западной Украины. (Вот уж поистине «избави бог от таких друзей»). Хотя я и сейчас не уверен: были ль они провокаторами или их сделал такими ЯГОДА. Не стану в этом разбираться. Дело это темное. Так или иначе, но они меня отблагодарили за мое доверие к ним.

Одно мне ясно теперь — это моя ошибка, что я вовремя не прислушался к предостережению, сделанным мне комиссией ИККИ, и не сделал из него должных выводов. На этом я хочу остановиться, но не для самооправдания, а для объяснения своего поведения в этом вопросе. Предостережение комиссии ИККИ содержало в себе обвинение, что поддержка и защита группы Максимовича–Турянского² была продиктована мне националистическими мотивами. А я должен сказать, что ко всякого рода обвинениям в национализме всегда относился с иронией, а, в лучшем случае, как к недоразумению. Таких обвинений я не принимал всерьез. Но не потому, что считал обвинения в национализме пустяком. А потому, что считал себя иммунитетным к заразе национализма. Так же отнесся я и к обвинениям, что с ХВЫЛЕВЫМ обходился толерантно³ из националистических побуждений, как «выходец из националистического лагеря».

Да. Я пришел к коммунизму из украинского национального движения и притом не в одиночку, а с целым отрядом. И это не была перебежка втихомолку, а переход с открытым лицом и поднятым забралом после боев, приведших к разгрому главной партии украинского национального движения, хребта Центральной Рады, — партии украинских эсеров. Известно и то, что в расколе украинского национального движения, когда оно стало играть контрреволюционную роль, в объединении левых, склонных к коммунизму, элементов этого движения и в слиянии их с партией большевиков на мою долю выпала роль застрельщика-передовика. Не зря ведь в лагере украинских националистов за мной упрочился эпитет «зрадника», «запроданца Москве». Стало быть, было за что, если меня, члена Центральной Рады, эта же Центральная Рада бросила в тюрьму и приговорила к расстрелу. При этом надо иметь в виду, что это происходило в декабре 1917 и январе 1918 года, когда гром Октябрьской революции только докатывался до Киева, когда Рада пыталась преградить путь Октябрю на Украину под предлогом национального самоопределения.

Мне хорошо знаком звериный лик богов украинского национализма: в борьбе с ним я не только обстреливался, но и расстреливался и не только открыто-реакционными его разновидностями, как гетманщина или директорианская петлюровщина (с ними иного и разговора не было, как оружием),

² Див. прим. 8 до документу № 3.

³ Микола Хвильовий (Фітільов) (1893–1933) — український письменник, член КП(б)У з 1919 р., ініціатор української літературної дискусії 1920-х рр. Наклав на себе руки після арешту Михайла Ялового (Юліана Шпола), колишнього боротьбиста, 13 травня 1933 р. Олександр Шумський дистанціювався від кампанії проти Миколи Хвильового, яку розгорнула офіційна літературна критика.

но, как уже упоминалось, и Центральной Радой за выступление против войны с советским правительством. И если я остался не расстрелянным, так это не потому, что у ГРУШЕВСКОГО, как у председателя Центральной Рады⁴, или у ВИННИЧЕНКА — председателя Директории⁵, рука дрогнула. А потому, что в решительный момент руки их оказывались короткими, потому что я тоже не оплошал, а трижды выбивал из рук палачей наведенное на меня дуло смерти, поэтому приговоры их повисали в воздухе.

Забегая вперед, приведу один хорошо памятный мне факт. После своего торжественного переезда из Фастова в Киев⁶ Директория созвала Киевский губернский съезд «Трудовых Рад». По мысли его инициаторов, этот съезд должен был выразить доверие Директории и послужить репетицией к «Трудовому конгрессу»⁷. Этот план необходимо было сорвать и использовать съезд для борьбы с Директорией. Но ни представители боротьбистов, ни большевиков появиться на съезде легально не могли. Тогда я прошел на съезд нелегально и слово получил под вымышленной фамилией для приветствия от какой-то организации. А, очутившись на трибуне, я сбросил маскировку, объявил себя и заговорил голосом партии «загнанной господами из президиума в подполье». (Там сидели члены Директории, министры и пр.).

В президиуме произошло замешательство, а в зале наступила тишина. Но говорить мне удалось недолго. Скоро зоологически настроенная часть съезда оправилась от растерянности, заревела и ринулась к трибуне. Ей наперерез пошла другая в защиту меня. Произошла свалка. Мне, разумеется, помяли бока и посадили в подвал. Но прежде, чем директорианцы договорились, что со мной делать, повесить или расстрелять (я, видите ли, оскорбил национальный флаг, как объявил мне председательствовавший на съезде ЯНКО⁸), мне удалось бежать из тюрьмы. Цель же была достигнута: съезд был расколот и сорван. Вместо доверия Директория получила скандал. А съезд послужил сигналом к восстанию против Директории, и многие делегаты прямо со съезда отправились к нам, в район восстания, в партизанские отряды.

⁴ Українська Центральна Рада — орган влади в Україні з березня 1917 р. до 29 квітня 1918 р., очолюваний Михайлом Грушевським.

⁵ Директорія — орган влади в УНР після повалення Гетьманату Павла Скоропадського. Її головою спочатку був Володимир Винниченко, згодом — Симон Петлюра.

⁶ Урочистий вступ Директорії до Києва відбувся 18 грудня 1918 р.

⁷ Ідею скликання Конгресу трудового народу було озвучено Директорією 26 грудня 1918 року, 5 січня 1919 р. Директорія затвердила інструкцію про вибори до цього органу. Конгрес працював 23–28 січня 1919 р., затвердивши укладений напередодні початку його роботи Акт злуки УНР і ЗУНР і подовживши повноваження Директорії.

⁸ Янко Олександр Петрович (1879–1938) — український політичний діяч, журналіст, член ЦК УПСР. Був обраним делегатом всеукраїнських та всеросійських Установчих Зборів, один із організаторів антигетьманського повстання. Заарештований 26 грудня 1937 р., засуджений до розстрілу 22 вересня 1938 р.

Весной 1918 года, после падения Центральной Рады, в немецко-гетманском подполье левое крыло украинской партии эсеров, воспользовавшись ее кризисом и захватив руководство, распустило эту партию, а из левых ее элементов была организована новая партия боротьбистов. Осенью того же года боротьбисты объединяли уже свои повстанческие организации против Гет[ь]мана, а потом и против Директории, с повстанческими организациями большевиков. Это были первые шаги к объединению боротьбистов с партией большевиков.

Не без гордости замечу, что [мне] принадлежала роль лидера того течения боротьбистов, которое стремилось к объединению с КП(б)У, и что мне выпала честь возглавлять совместный с большевиками Правобережный повстанческий ревком против Директории (Ржищевское восстание)⁹.

Не случайным в своей биографии считаю и тот факт, что после изгнания из Киева Директории и соглашения с ЦК КП(б)У об обмене представителями редакции центральных органов печати, как шага к объединению партии, моя фамилия, как представителя боротьбистов, значилась в составе редакции газеты «Коммунист», органа ЦК КП(б)У.

Известно, что руководство КП(б)У в то время осуществляли ПЯТАКОВ¹⁰, БУБНОВ¹¹ и др. «леваки»¹². Известна и их позиция в национальном вопросе. А для характеристики их «принципиальности» приведу такой факт. Центральными комитетами КП(б)У и боротьбистов был подробно разработан порядок объединения партий. Такая же работа проведена была и на местах. А кое-где объединение фактически было осуществлено (как, например, на Волыни) и нуждалось лишь в утверждении съездов партий. Съезды по соглашению состоялись в Харькове одновременно, и все шло, как было уговорено.

Но в последний момент, когда съезд боротьбистов по моему докладу принял решение о роспуске партии и о вступлении ее членов в партию большевиков, мне стало известно, что по предложению тех же лидеров ПЯТАКОВА, БУБНОВА и др., с которыми велись все переговоры об объединении, что именно по из предложению, съезд большевиков отклонил прием боротьбистов в КП(б)У. Легко себе представить положение, в котором очутились сторонники

⁹ Ржищівське повстання проти Директорії, організоване спільно більшовиками й боротьбістами, відбулося в січні-лютому 1919 р.

¹⁰ П'ятаков Георгій Леонідович (1890–1937) — радянський політичний діяч, у листопаді 1918 р. — січні 1919 р. — голова Тимчасового робітничо-селянського уряду України. Заарештований 12 вересня 1936 року, засуджений до розстрілу 30 січня 1937 року у справі «Паралельного антирадянського троцькістського центру».

¹¹ Бубнов Андрій Сергійович (1884–1938) — радянський політичний діяч, у 1918 р. — голова Всеукраїнського військово-революційного комітету. Заарештований 17 жовтня 1937 р., засуджений до розстрілу і розстріляний 1 серпня 1938 р.

¹² Йдеться про групу «лівих комуністів» (січень — кінець літа 1918 р.), опозиційну офіційному керівництву РКП(б). Згадані вище Георгій П'ятаков та Андрій Бубнов входили до числа активістів цієї групи.

объединения в партии боротьбистов и, в частности, я как инициатор объединения боротьбистов с КП(б)У. Объединение было оттянуто на год.

Вспоминая теперь пройденный путь идейной революционной борьбы с украинским национализмом, думаю, что я прошел неплохую школу воспитания в духе идей интернационализма, и что таким воспитанием прививается иммунитет (невосприимчивость) к бациллам национализма. Поэтому-то я всегда относился спокойно, с оттенком иронии, к обвинениям и объявлениям меня националистом потому лишь, что я вышел из украинского национального движения. Больше того, то, что я вышел из этого движения, я не только не считал минусом своей биографии коммуниста, но, наоборот — считал это заслугой своей перед коммунистическим движением.

Да. Пропаганду идей пролетарского интернационализма в украинском национально-освободительном движении, раскол движения, когда оно приняло контрреволюционный характер, и приобщение лучших, коммунистических элементов этого движения к партии большевиков, — это я считаю своей заслугой перед революционным пролетарским движением и горжусь этой страницей своей биографии. Само собой разумеется, что вести успешную борьбу за влияние на массы с бардами украинского национального движения ГРУШЕВСКИМ, ВИННИЧЕНКО, убеждать и вести на борьбу за коммунизм других, не будучи убежденным коммунистом самому, невозможно. Невозможно убедить других в том, во что не веришь сам.

Хочу отметить одну черту украинской политики прошлого. Недугом украинской политики с давних времен были ориентации. Украинская политика ориентировалась попеременно на всех своих соседей: на татар, на турок, на польских королей, на русских царей и даже на шведов. Основной причиной ее метания было географическое положение Украины: на перекрестке двух великих исторических путей, степного из Азии в Европу и водных с Севера на Юг, «из Варяг в Греки». Историко-географическое положение Украины нашло своеобразное выражение в аллегории о чайке: «Горе тій чайці-небозі, що вивела діток при битій дорозі» (Горе той чайке родимой, что вывела деток при большой дороге).

Но украинские гетманы путались в ориентациях и метались за помощью от одного из своих соседей к другому не только потому, что Украина находилась в окружении агрессивных соседей и являлась для них лакомым куском. Поиски поддержки у соседей диктовались гетманам еще и тем, что ни один из них не чувствовал себя прочно в гетманском седле, и не только потому, что их всегда окружали интриги конкурентов и претендентов на гетманскую булаву, но и потому, что всегда почти под ними колебалась почва «посполитых», «си-роми», народа. Это было не последней причиной, плодившей ориентации на внешние силы, вынуждавшей искать у соседних государств [поддержки] против своего народа. А соседи, разумеется, не упускали случая использовать государственную слабость Украины и захватить то, что плохо лежало.

Украину не только делили и переделали, но даже имя народа пытались уничтожить, запретить, а захваченные части Украины называли Малопольшей, Малороссией. На протяжении веков народ украинский подвергался полонизации и русификации. Но в самые мрачные часы угнетения, когда народу украинскому изменяли высшие классы и перебегали на службу к его угнетателям — к польской короне и российским царям — за титулами и поместьями, чуждаясь языка своего народа, когда покидала его и уходила к польской и русской культурам украинская интеллигенция — люди науки, литературы, искусства, когда уходили от него даже такие таланты, как Гоголь, Короленко, даже в такие тяжчайшие времена своей истории в Николаевскую¹³ и Валуевскую¹⁴ эпохи — народ украинский находил в себе могучие силы протеста и отпора. Именно в эти часы раздались исполинские голоса его светочей — Шевченко, Франко.

Ничем иным, как боязнью народа своего, надо объяснить эпидемию ориентаций на внешние силы, на капиталистические государства и во времена Центральной Рады, гет[ь]манщины и Директории. В то время не только каждая партия имела свою внешнюю ориентацию, но в каждой партии было по несколько ориентаций. И чем выше подымалась волна социальной революции на Украине, тем с большей горячностью метались украинские националисты в поисках внешней опоры против народа своего.

Была и у меня ориентация. Она записана в декларациях и решениях боротьбистов. Но только это была ориентация не на внешние, а на внутренние силы украинского народа. Это вера в его могучие силы, вера в то, что в дружбе и союзе с другими народами народ украинский добьется своего освобождения. Эта позиция трактовалась националистами как маскировка «национальной зрады и запродаństwa Москвы». Но потому так и злобствовали националисты, что эта позиция находила одобрение и поддержку в массах народа и являлась единственной позицией, допустимой для патриота.

Что меня интересовало в национальном вопросе при советской власти, и что я считал самым важным в этом деле? Должен сказать, что меня меньше занимал вопрос взаимоотношений республик, вопрос конституционный, несмотря на то, что он часто дебатировался и был актуальным. Меня не волновали юридические формулировки государственных взаимоотношений (тут мы безнадежно расходились со СКРИПНИКОМ¹⁵). Я считал это вопросом формальным, второстепенным в условиях советской власти.

¹³ Тобто, період правління Миколи I (1825–1855 рр.).

¹⁴ Період, упродовж якого пост міністра внутрішніх справ Російської імперії займав Петро Валуєв (1861–1868). Саме в цей час цим політичним діячем було підготовлено документ, відомий як Валуєвський циркуляр (1863), у відповідності до якого було суттєво обмежено можливості видання книг українською мовою.

¹⁵ Скрипник Микола Олексійович (1872–1933) — український радянський політичний діяч, один із ідеологів політики українізації. У 1927–1933 роках — народний комісар освіти УСРР. 7 липня 1933 р. наклак на себе руки.

Более важным, с моей точки зрения, было всеобщее обучение на родном языке, перевод на украинский язык преподавания в средней и высшей школе, перевод на украинский язык классиков мировой литературы — Данте, Сервантеса, Шекспира, Гете, Байрона, Бальзака. (Без этого нельзя вести просвещения на родном языке). Меня радостно волновала каждая изданная новая хорошая книжка в хорошем переводе. Меня интересовал язык газет и культурный уровень украинских журналов.

Я придавал серьезное значение театру и, в частности, созданию украинской оперы. Постановку, например, в Харькове «Лоэнгрин» на украинском языке с участием Собинова¹⁶ я считал событием не только в культурной жизни, но и политическим. Харьковский мещанин, плодивший и упивавшийся пакостными анекдотами по поводу украинизации государственного аппарата со Скрипниковским диалектом украинского языка, был посрамлен, услышав из уст великого русского артиста (и ты, мол, Брут!) прекрасную дикцию, культурную украинскую речь.

Но самым важным, первостепенным я считал перевод на украинский язык жизни партии, как силы руководящей, движущей и идейно-оплодотворяющей общественно-культурное строительство украинского народа. Язык есть средство общения людей, средство воспитания, душа народа, инструмент его культурного прогресса. Без овладения этим инструментом и овладения им в совершенстве кадрами КП(б)У от членов ЦК и до секретарей ячеек невозможна культурная революция украинского народа и его движение по пути к коммунизму. Короче говоря, меня интересовало то, что не совсем правильно называлось украинизацией.

Нужно ли говорить, что я отдавал себе отчет в том, что процесс этот не может проходить безболезненно, без борьбы и эксцессов. Я понимал, выступая с этими вопросами, [что] я ставлю себя под удар, что всякая неудача, всякий перегиб, всякое лыко, как говорится, будет поставлено мне в строку. И такое лыко не заставило себя долго ждать. Им явился ХВЫЛЕВЫЙ со своими памфлетами. Я отнесся к его выступлению как к болезненному, истерическому срыву талантливого писателя, которого надлежало спокойно, терпеливо привести в равновесие, поправить.

Борьба вокруг украинизации обострялась. Меня обстреливали и сверху, и снизу. Но это меня не пугало. Я не принадлежал к трусливому десятку, а к борьбе за свои убеждения я привык и жизнь без борьбы не считал жизнью. Беспокоило меня другое. Мне стало ясно, что при сложившихся обстоятельствах мне нельзя оставаться на посту наркомпроса, так как это отрицательно отразилось бы на деле, за которое я боролся — на культурном строительстве. Я сделал вывод из создавшегося положения, и обратился с просьбой к Вам об уходе из Украины, с чем Вы и согласились.

---

¹⁶ Собинов Леонід Віталійович (1872–1934) — російський оперний співак, один із найвідоміших представників російської класичної школи вокалу.

Итак, я перебрал в памяти свое прошлое, его главные моменты, и еще раз убедился, что ни мои взгляды, ни поступки не противоречили ни программе, ни этике коммунистической партии. Об этом я уже писал и, в особенности, с наступлением войны, когда мне особенно тяжело было переносить свое теперешнее положение. Последние события побудили меня еще раз просить Вас рассмотреть мой вопрос и дать мне возможность быть полезным в меру моих сил.

Тяжелы раны, нанесенные фашизмом родине моей Украине. Но в огне войны осуществилась старая мечта лучших сынов украинского народа — объединение всех украинских земель — «Соборна Украина». Однако стать «Соборною» могла лишь советская социалистическая Украина. Разрешилась и старая тяжба Украины с Польшей о границах. «Довершилась Украины кривда стара», — пели украинские националисты и звали народ на резню с соседями. Теперь же эта «кривда стара» разрешилась по-братски, полюбовно.

И всем этим объединенный, свободный, великий, могучий народ украинский обязан Вам, товарищ Сталин, доброму гению, вдохновителю, носителю славы, выразителю надежд и чаяний народов Советского Союза.

ШУМСКИЙ.

15/II-45 г.

Красноярск, горбольница.

Верно:

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 110–112 зв.
(126–128 зв.).*

Незавірена копія, машинопис.

№ 65

Агентурне повідомлення про О. Шумського

21 березня 1945 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

21. III—45 г.

Источник «ЛЕСНАЯ»

Принял ХОХЛОВ

Источнику известно в отношении ШУМСКОГО (со слов МИХАЙЛОВИЧА) следующее:

ШУМСКИЙ арестован в 1935 году, был выслан в Енисейск для отбытия наказания. Там заболел, был направлен в больницу, потом, как будто, был освобожден, вторично арестован и опять направлен в Енисейск. В настоящее время в связи с болезнью находится в больнице. Срок наказания отбыл. Жена ШУМСКОГО была арестована в 1937 году — расстреляна, сын погиб на фронте. Ехать ему некуда, кроме Саратова, т. е. никого родных у него нет, поэтому он и продолжает пребывать в больнице. Кстати, ему здесь неплохо. Лежит в нервном отделении (парализован).

В Е Р Н О : Хохлов.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 59.

Засвідчена копія, машинопис.

№ 66

Агентурне повідомлення про О. Шумського

26 березня 1945 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГДОНЕСЕНИЕ

З ОТДЕЛЕНИЯ ВТОРОГО ОТДЕЛА УНКГБ КК

26/III-45 г.

Источник «ГАЛИНА»

Принял ХОХЛОВ

В 1934 или 1935 г. ШУМСКИЙ был доставлен в городскую больницу в крайне тяжелом состоянии после длительного отказа от пищи. После очень энергичных мер лечения он был выведен из тяжелого состояния и стал поправляться, но вновь по неизвестной для меня причине отказался от пищи. После многодневного отказа от пищи он был взят из больницы. Через некоторое время вновь был доставлен в горбольницу в очень тяжелом состоянии. В больнице он пищу стал принимать, снова энергичными мерами лечения был выведен из тяжелого состояния и стал поправляться. Но у него появилось осложнение на ноги. Получился вначале порез, а затем паралич ног. Первое время, после того, как он был выведен из тяжелого состояния истощения, он еще ходил на костылях, но в дальнейшем передвигаться совершенно не смог. В больнице он заболел брюшным тифом, после которого совершенно не стал ходить. Видимо, кроме органических нервных поражений, были и большие функциональные наслоения.

С некоторыми перерывами ШУМСКИЙ пробыл в больнице несколько лет. Никакие методы лечения не улучшили его состояния в отношении ног.

По заключению врачебного консилиума он был переведен в инвалидный дом, а в 1944 г. вернулся в больницу с очень стойкими параличами нижних конечностей, где и находится по настоящее время. Лежит в палате нервнобольных.

Лечит его доктор Щецер.

В Е Р Н О : Хохлов.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 60.
Засвідчена копія, машинопис.

№ 67

Лист О. Шумського Й. Сталіну

23 серпня 1945 р.

Копія

Лично

МОСКВА, КРЕМЛЬ, ПРЕДСОВНАРКОМА СССР тов. СТАЛИНУ

Я протестую против расправы надо мной. Расправы без дневного света гласности, без предъявления мне каких-либо обвинений, без возможности защищаться. Сколько я не писал во все инстанции! Убеждал! Доказывал! И все тщетно. Почему?

Один из приспешников Ягоды сказал мне уже в Красноярске: «Вам не отвечают, потому что Вы голодовкой занимаетесь. Это контрреволюция». Черт возьми! Да и голодовку-то я ведь начал именно потому, что мне никто не отвечал на мои просьбы и заявления. Я ведь объявил голодовку после двух с лишним лет следственного издевательства и глумления надо мной, после бесчисленных и бесплодных просьб выслушать меня по-человечески, так как я ни в чем не повинен перед партией.

А что же мне было делать, когда обращения мои упирались в глухую непроницаемую стену «строгой тюремной изоляции»? .....¹ Которой окружила меня банда Ягоды–Балицкого? Покориться судьбе?

Меня схватили и посадили в тюрьму. Я считал, что мне будет предъявлено какое-то обвинение. Но проходит год, другой; меня возят по тюрьмам Союза — из Ленинграда в Москву, из Москвы в Харьков, из Харькова в Киев, из Киева опять в Москву в поисках материала; происходит жульническая стряпня дурацкой чепухи, время идет, а никакого обвинительного акта мне не предъявляют. Да и предъявить его, разумеется, не могли. Он мог быть высосан лишь из грязных лап Балицко–Ягодинской шайки бандитов, а не из моей общественно-революционной деятельности. Что же мне было делать в таком положении?

Что мне было делать, когда наглость этой шайки, провоцировавшей меня на эксцессы, была так вызывающа, что у меня тогда уже не оставалось сомнений в том, что мои обращения в ЦК и к вождям партии не выходят из стен тюрьмы. А после того, как шайка Ягоды–Балицкого разоблачена и расстреляна, кто может сомневаться в ее черных, грязных делах?

Тогда у меня не было иного выхода, кроме протеста голодовкой, жизнью. Реабилитация или смерть! Когда шайка Ягодинских жуликов убедилась, что

¹ Так у документі.

именно так стоит вопрос, эти коварные шантажисты в критический момент моей голодовки пошли на подлый трюк: они привезли ко мне жену.

Мог ли я отказать в просьбе жены, самого близкого и дорогого мне человека, прервать голодовку, чтобы дать ей срок съездить в Москву и добиться моей реабилитации? Она не только просила, она требовала, чтобы я не лишал ее возможности спасти жизнь невинно гибнущего человека — ее мужа, отца ее ребенка.

Человек благородной души, глубокой честности и правдивости, она верила, что правда восторжествует, что она добьется моей реабилитации. Она верила, что правду в Москве выслушают, правде поверят и правда победит. За это она поплатилась жизнью. Коварные провокаторы! Они дважды привозили жену ко мне в Красноярск по своим командировочным удостоверениям и литерам, чтобы она сорвала мою голодовку, а потом бросили в тюрьму «за соучастие» как жену «государственного преступника».

Она погибла в тюрьме. А мне, «государственному преступнику» в декабре 1939 года после шестилетнего следствия, выдали справку, что дело мое «следствием прекращено за отсутствием состава преступления» и перевезли из тюрьмы в нервную больницу «на излечение», где я лечусь и по сей час.

После гибели жены остался сын-подросток. Он нуждался в моей поддержке. Это связало меня на время, пока он вырастет. Война застала его уже студентом, и в первый день ее он ушел добровольно на фронт рядовым. А в конце 1942 года меня известили, что сын мой убит под Москвой в чине старшего лейтенанта гвардии.

С наступлением войны я тоже предложил свои услуги быть полезным, чем могу². Но и это мое обращение осталось без ответа.

А по окончании войны я вновь обратился с просьбой о реабилитации. Я написал во все инстанции и всем, кто к этому имеет отношение. Но тщетно. Никто мне не ответил.

Я протестую против этого бойкота моих просьб и обращений; против опорожнения моего имени; против совершенного надо мной произвола; против келейности, в которой произведена надо мной расправа; против лишения меня возможности защищаться.

Я протестую против режима дискриминации по отношению ко мне. Если меня кто обвиняет в чем, так пусть делает это гласно, чтобы я мог защищаться. Я не боюсь никаких обвинений. При дневном свете гласности все они, вся грязная Ягодинская стряпня разлетится, как дым по ветру. А раз нет никаких обвинений (а их не было и быть не могло), то я требую реабилитации публичной.

Шумский.

---

² Див. док. № 42 від 1 жовтня 1941 р.

Документи

23/VIII–45 г. Красноярск, горбольница. ШУМСКОМУ Александру Яковлевичу.	Нет. Стену лбом не прошибешь. Надо кончать. 18/IX–45 г. Шумский.
--	--

В е р н о :

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 113–113 зв.
(129–129 зв.).*

Незасвідчена копія, машинопис.

№ 68

Зауваження О. Шумського про російську експансію на Схід

3 вересня 1945 р.

Копія

ЗАМЕЧАНИЕ О РУССКОЙ ЭКСПАНСИИ НА ВОСТОК

(русско-китайский договор¹, речь Сталина
и радиопередача «Порт-Артур снова наш»)

В начале нашей эры варварский Рим Веспасиана сжег Иерусалимский храм Ягве — очаг высокой культуры Востока и воинствующей идеологии иудаизма².

Спустя несколько веков немцы-готы сожгли Колизей — сердце цивилизации древнего Рима, завоевателя мира.

В наш век русские-славяне сожгли Рейхстаг — колыбель извечных немецких устремлений к покорению славянского востока.

Будет ли случайностью, если русский *drang nach Osten*³, начавшийся со времен царя Грозного и символизированный в наши дни воссозданием русской военной твердыни в Порт-Артуре, приведет в грядущем к сожжению китайцами-монголами Кремля?

3/IX—45 г.

Шумский.

[...]⁴

Верно:

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 114 (130).
Незавірена копія, машинопис.*

---

¹ Йдеться про угоду між СРСР і Китаєм від 14 серпня 1945 р. про спільне використання впродовж 30 років військово-морської бази на Далекому Сході Порт-Артур (кит. назва Люйшунь). 23 серпня 1945 р. радянські війська зайняли Порт-Артур. У жовтні 1954 р. укладено нову угоду — про вивід радянських військ, який було завершено у травні 1955 р., а всі об'єкти бази передано КНР (Советская историческая энциклопедия. — М., 1968. — Т. 11. — Ст. 420, 423).

² Мається на увазі спалення римськими військами Другого єрусалимського храму в 70 р. н. е. під час придушення антиримського повстання юдеїв (Юдейська війна 66–73 рр. н. е.).

³ Виділені курсивом слова у документі вписано від руки.

⁴ Копії особистих нотаток О. Шумського у справі скомпоновані як один машинописний документ. Інші нотатки публікуються далі за хронологічним принципом — див. док. № 71, 75, 77.

№ 69

Лист О. Шумського З. Михайлові

12 вересня 1945 р.

Копія

Отправитель: г. Красноярск, горбольница
Шумский Александр Яковлевич

Получатель: г. Саратов, Советская 47, кв. 5
Михайловой Зинаиде Андреевне.

г. Красноярск, 12/IX–45 г.

Уважаемая Зинаида Андреевна!

Я повторяю в этом закрытом письме то же самое, что писал Вам в открытом еще 23. VIII–45 г. Хотя послал эту открытку лишь недавно. Дело в том, что в Саратове я решил не приезжать. А все имущество мое и моей семьи, как и право на жилую площадь, которой пользовалась моя семья в Саратове, я передаю Вам.

Пусть это будет скромным вознаграждением Вам за помощь, которую Вы оказывали обслуживанием моей семьи и как попечительнице моего малолетнего сына в то трудное время, когда он остался одиноким. Повторяю это свое завещание Вам в закрытом письме на тот случай, если открытка почему-либо не дойдет. Я не посылаю Вам нотариального документа, так как и без него Вы являетесь единственной и бесспорной владелицей всего нашего имущества, и никто у Вас его оспаривать не может.

Шумский

Верно: оперуполномоч[енный] 3 отд[еле]ния 2 отд[ела] УНКГБ
Мл. лейтенант Хохлов

11/IX–45 г.¹

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 62.
Засвідчена копія, рукопис.

---

¹ Вірогідно, помилка у датуванні копії. Має бути 12 вересня 1945 р.

№ 70

Агентурне повідомлення про О. Шумського

15 вересня 1945 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

15. IX—45 г.

Ист[очник-]осв[едомитель] «ПЕТРЕНКО»

Принял КЛЕЯНКИН

В палате № 4 нервного отделения Красноярской горбольницы находится ШУМСКИЙ Александр Яковлевич. ШУМСКОМУ лет 48—53. В кровати ШУМСКИЙ сидит целыми днями, но обслуживающие палату няни-санитарки, а также лечащий врач-невропатолог Таисия Федоровна ТУМАКОВА говорят, «хотя ноги у ШУМСКОГО и больны, но все-таки он мог бы хотя [бы] немного двигаться в палате, а он сидит целыми сутками в кровати только потому, чтобы его не забрали в НКВД». Я спрашиваю: «А зачем его заберут в НКВД?». После этого Таисия Федоровна ТУМАКОВА рассказала, что «ШУМСКИЙ — бывший нарком просвещения Украины, он отбывал десятилетнее заключение. А теперь он находится тут у нас на лечении. У нас он уже давно, кажется, больше года». И дальше, врач ТУМАКОВА Т. Ф. о ШУМСКОМ, чувствуется, что-то не договаривает. Кажется, что говорит она о нем не все, что знает.

Няни-санитарки, те все целиком на стороне ШУМСКОГО. Готовы выполнять всякую прихоть и затею ШУМСКОГО. А причиной этому особому угодничеству и уходу за ШУМСКИМ является то, что ШУМСКИЙ получает усиленное и очень хорошее питание (как говорят находящиеся в одной с ним палате больные — агроном-свекловод Абаканского сахарного завода СУЛЬЖЕНКО Андрей Яковлевич и рабочий завода № 4 им. Ворошилова ВОЛОДИН Анисим Михайлович) — пять и даже больше норм, притом ШУМСКИЙ получает питание значительно лучше, чем все больные (молока много, яичницу, омлет, жареную картофель и проч.). То, вот, все то, что ШУМСКИЙ получает из питания, сам он все не поедает, а часть этого отпадает санитаркам, и за то, что их всегда подкармливает и одаривает ШУМСКИЙ, санитарки даже больше, чем следует, уделяют внимание ему.

В последние два-три дня ШУМСКИЙ видно чем-то особенно встревожен и озабочен. 13. IX попросил сестру-хозяйку, она принесла из кладовой ему чешмодан. ШУМСКИЙ все время что-то в газету завертывал и давал эти пакеты с какими-то таинственными, многозначными перешептываниями не только

санитаркам, обслуговуючим эту палату, где лежит ШУМСКИЙ, но и санитаркам других палат. Санитарки, принимая эти пакеты от ШУМСКОГО, были им очень довольны и благодарили ШУМСКОГО.

Находясь с ШУМСКИМ в одной комнате с б. IX, пришлось убедиться в действительности и правильности характеристики, данной ШУМСКОМУ упомянутыми СУЛЬЖЕНКО А. Я. и ВОЛОДИНЫМ А. М. в том, что ШУМСКИЙ очень замкнутый и враждебно настроен. Так, например, когда проходили воинские части с вокзала в военный городок, больные, наблюдая прохождение воинских частей по улице, говорили: «Очень хорошие лошади и красноармейцы имеют хороший вид». При этом ШУМСКИЙ отворачивался в сторону и делал очень злобную мину на лице.

Когда больные, находящиеся в одной комнате с ШУМСКИМ затрагивали те или другие разговоры на политические темы, то ШУМСКИЙ (очень заметно) явно уклоняется от этого разговора. Но, когда у него спросил как-то СУЛЬЖЕНКО о том, что сейчас происходит в Польше, и какое там правительство, то ШУМСКИЙ, отвечая на этот вопрос, сказал, что в польском правительстве есть и коммунисты, вот, например, ГОМУНКУЛ¹. А затем ШУМСКИЙ, разговорившись, начал называть страны, в правительствах которых есть коммунисты, и слово «коммунисты» у него звучало с какой-то иронией, и особенной какой-то неприязнью.

Затем, когда 10. IX ШУМСКОГО повезли в ванную комнату купать, то, воспользовавшись его отсутствием, находившиеся в одной комнате с ШУМСКИМ больные СУЛЬЖЕНКО А. Я. и ВОЛОДИН А. М., стали говорить о ШУМСКОМ. Так, например, СУЛЬЖЕНКО А. Я. говорит: «Да, видно, что это за тип этот ШУМСКИЙ, даром он десятилетнее заключение отбывал. Наверно, по заслугам получил».

Затем, обращаясь ко мне, СУЛЬЖЕНКО говорит: «А, вы знаете, мне думается, что он (ШУМСКИЙ) и сейчас, наверное, кое-какими “делишками” занимается. Теперь он, пожалуй, еще более враждебно настроен по отношению к советской власти, чем раньше, потому что у него сына расстреляли, как я догадываюсь, как врага народа, хотя ШУМСКИЙ и говорит, что сын погиб на фронте, а жена умерла, но, пожалуй, и жену тоже пустили в расход. Ведь он поляк и по всему видно, что он на стороне польского бывш[его] Лондонского правительства клики Арцышевского². А о настоящем польском правительстве

¹ Так у документі, правильно — Гомулка Владислав (1905–1982), у 1943–1948 рр. — генеральний секретар ЦК Польської робітничої партії; з січня 1945 р. — віце-прем'єр Тимчасового уряду, з червня 1945 р. — Тимчасового уряду національної єдності, водночас, у листопаді 1945 р. очолив новостворене Міністерство повернутих земель Польщі. Літ.: Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. — Львів, 2002; Советская историческая энциклопедия. — М., 1968. — Т. 11.

² Йдеться про Польський еміграційний уряд, створений у Франції 30 вересня 1939 р., після військової поразки Польщі на початку Другої світової війни. У червні 1940 р. уряд переїхав до Лондона (Велика Британія). Уряд очолювали: Владислав Сікорський (до 4 липня 1943 р.), Станіслав

он говорит: “А что этот там Осубка-МОРАВСКИЙ³, что он из себя представляет? А ровно ничего, вот поэтому союзники и не хотели долго признавать польское правительство”».

К нему тут бегают какой-то довольно такой юркий и подозрительный тип. ШУМСКИЙ говорил, что это ходит к нему секретарь польских патриотов. Я замечал, как этот шустрый экземпляр приносит ШУМСКОМУ книги, как будто бы для чтения, и ШУМСКИЙ из этой книги брал какие-то бумажки, а книгу так и ни одного раза не читал. При мне тоже уже один раз приходил этот «посетитель» ШУМСКОГО, как его ШУМСКИЙ называл МАКАРОВИЧ. Будучи у ШУМСКОГО, МАКАРОВИЧ с ШУМСКИМ разговаривали очень тихо, только и удалось уловить, как сказал МАКАРОВИЧ «левые эсдеки», из этой одной фразы я заключил, что разговор у них действительно идет не просто «о погоде».

Из няней-санитарок сожалеющих о том, что скоро, как они говорят, «заберут ШУМСКОГО в НКВД», особенно выявила большое сочувствие ШУМСКОМУ это пожилая санитарка (лет 45) Ирина БЕРЕЖНАЯ, которая даже слезы распустила. У БЕРЕЖНОЙ муж тоже (как она сказала мне) осужден по ст. 58-8 на 10 лет.

ВЕРНО:

Ст. оп[ер]уполн[омоченный] 1 отд[елени]я 2 отд[ела] УНКГБ

Мл. лейтенант

Клеянкин

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 61–61 зв.
Засвідчена копія, машинопис.*

Миколайчик (до 29 листопада 1944 р.), Томаш Арцішевський (офіційно до 28 червня 1945; роки життя 1877–1955, правий соціаліст, один із керівників створеної у жовтні 1939 р. у Польщі підпільної організації «Свобода. Рівність. Незалежність» — «WRN»). Відповідно до рішень Кримської конференції керівників Великої Британії, СРСР і США (лютий 1945 р.), після створення у Польщі у червні 1945 р. Тимчасового уряду національної єдності, західні держави перестали офіційно визнавати еміграційний уряд, але він продовжував існувати. Літ.: Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. — Львів, 2002; Советская историческая энциклопедия. — М., 1968. — Т. 11.

³ Осубка-Моравський Едвард, у 1943–1948 рр. — керівник Польської соціалістичної партії; у 1944 р. — заступник голови Крайової національної ради, нелегально створеної в окупованій нацистами Варшаві (Польща); з 21 липня 1944 р. — голова Польського комітету національного визволення, що був створений у Москві і підпорядкований керівництву СРСР; з 1 січня 1945 р. — прем'єр-міністр Тимчасового уряду, з 28 червня 1945 по 5 лютого 1947 р. — Тимчасового уряду національної єдності Польщі. Літ.: Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. — Львів, 2002; Советская историческая энциклопедия. — М., 1968. — Т. 11.

№ 71

Нотатки О. Шумського про хворобу і лікування

19 вересня 1945 р.

Копія

[...]¹

Замечание о болезни и лечении.

Надежда на возможность вылечиться .....² поколебалась, когда я узнал, что я все же остаюсь в Красноярске и не еду в Томск.

Я потерял ее окончательно после осмотра меня новым профессором и его заявления, что у меня нет ничего серьезного.

Убедившись, что здесь мне помочь не могут, я написал в Москву по всем адресам просьбу помочь мне. Но тщетно.

Несмотря на извещение с фронта, что сын убит, я все же ждал конца войны: а может быть, он в плену? Теперь нет никакой надежды.

Здесь меня вылечить не могут. Москва не ответила. Цепляться при этом положении за жизнь — малодушие.

19 сентября 1945 года.

Шумский

[...]

Верно:

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 114 (130).
Незасвідчена копія, машинопис.*

---

¹ Копії інших особистих нотаток О. Шумського — див. док. № 68, 75, 77.

² Так у документі.

№ 72

Лист О. Шумського Й. Сталіну

18 жовтня 1945 р.

Копія

Черновик. Москва. Кремль. Товарищу СТАЛИНУ.

Протест коммуниста-украинца. Начавшееся к концу войны и продолжающееся сейчас прославление героев русской великодержавности и угнетения Украины от Петра¹ до Брусилова² не может не вызвать на Украине реакции в виде воспевания героев самостийности от Мазепы³ до Петлюры⁴ и, в свою

¹ Йдеться про Петра I (1672–1725), московського царя (з 1682 р.), згодом російського імператора (з 1721 р.). У перебігу російсько-шведської Північної війни 1700–1721 рр., у зв'язку з початком відкритої боротьби гетьмана Івана Мазепи за звільнення України від панування Російської держави, 2 листопада 1708 р. за наказом Петра I російські війська знищили гетьманську столицю Батурин (гетьманську резиденцію було перенесено до м. Глухів), у травні 1709 р. зруйнували Чортомлицьку Січ, що спричинило подальше поглинання України Російською державою. За розпорядженням Петра I російська православна церква оголосила І. Мазепі анафему. Літ.: Енциклопедія історії України. — К., 2009. — Т. 6. — С. 424, 425 та ін.

² Брусилов Олексій Олексійович (1853–1926), російський військовий діяч, генерал від кавалерії (1912). Учасник Першої світової війни 1914–1918 рр., від березня 1916 р. командував Південно-Західним фронтом, війська якого перебували на території України й у травні-серпні 1916 р. здійснили прорив австро-німецького фронту (Брусиловський прорив). У травні-липні 1917 р. — Верховний головнокомандувач Збройних сил Росії. Після захоплення більшовиками влади в Росії відійшов від активної діяльності. На початку польсько-радянської війни 1920 р. добровільно вступив до Червоної армії, голова Особливої наради при головнокомандувачі всіх Збройних сил РСФРР. Літ.: Енциклопедія історії України. — К., 2003. — Т. 1. — С. 383.

³ Мазепа Іван Степанович (1639–1709), гетьман України (1687–1709), військовий і політичний діяч, дипломат, князь (1707). Під час російсько-шведської Північної війни 1700–1721 рр. у зв'язку з намірами царя Петра I ліквідувати козацький устрій в Україні, 28 березня 1709 р. уклав договір зі шведським королем Карлом XII щодо військової та дипломатичної підтримки з боку Швеції у боротьбі за визволення від панування Російської держави. Після поразки шведської армії та козацьких військ у Полтавській битві 27 червня 1709 р. разом з Карлом XII дістався м. Бендери (нині м. Тігіна, Молдова), де помер у вересні 1709 р. Літ.: Енциклопедія історії України. — К., 2009. — Т. 6. — С. 424, 425.

⁴ Петлюра Симон Васильович (1879–1926), український громадсько-політичний і державний діяч. Від березня 1917 р. — член Української Центральної Ради, у червні-грудні 1917 р. — генеральний секретар військових справ у складі Генерального секретаріату УЦР. До липня 1918 р. очолював Київське губернське земство і Всеукраїнську спілку земств. У липні-листопаді 1918 р. перебував в ув'язненні за протигетьманську діяльність. Від листопада 1918 р. — член Директорії УНР і Головний отаман Армії УНР, від лютого 1919 р. — голова Директорії УНР. У квітні 1920 р. уклав Варшавський договір із Польщею проти більшовицької Росії. Від листопада 1920 р. — керівник екзильного уряду УНР у Польщі. Наприкінці 1923 р. виїхав до Австрії, згодом — до Угорщини, Швейцарії. У жовтні 1924 р. оселився у Парижі (Франція), організував видання тижневика «Тризуб» і далі виконував обов'язки голови Директорії УНР і Головного отамана УНР. 25 травня 1926 р. вбитий радянським агентом С.-М. Шварцбартом. Літ.: Довідник з історії України. — К., 2001. — С. 567 та ін.

очередь, не может не породить уклонов в КП(б)У. Одних захлестнет волна украинского национализма, а другие под маской интернационализма будут действовать по принципу: «Бей украинцев, спасай Великую Россию». Это давние знакомы[е]: петлюровцы и малороссы.

Коммунист-украинец (*sic*⁵) является «типом лишнего человека» на Украине. Это явлением давнее. Я впервые остро ощутил это в 1926 году после приезда на Украину тов. КАГАНОВИЧА⁶. Почувствовав себя как коммунист-украинец принадлежащим к «типу лишних людей» на Украине, я просил Вас отпустить меня в Китай, надеясь в Китайской революции найти свое место. Найти свое место на баррикадах Шанхая подобно Тургеневскому Рудину (типу лишнего человека Николаевской России), нашедшему свое место на баррикадах Парижа. Но Вы сочли более отвечающим Вашим целям сослать меня в Сибирь, поручив при этом оклеветать меня и лишив возможности защищаться.

Но все же ни тюремные казематы, ни издевательства и надругательства надо мной, которые вынуждали прибегать даже к протестам голодовки, не толкнули меня на последний шаг протеста — на самоубийство, как это сделали другие коммунисты-украинцы — ХВЫЛЕВОЙ, СКРИПНИК, ЛЮБЧЕНКО⁷. Я считал своим долгом коммуниста проявить максимум терпения, перенести все, чтобы добиться реабилитации. Считая себя невиновным перед партией, я в течение этих двенадцати лет проявил, кажется, немалую настойчивость, добиваясь реабилитации, но, встречал упорное сопротивление в этом.

Теперь я вижу, что исчерпал все доступные мне средства борьбы за реабилитацию и безрезультатно. У меня осталось последнее и единственное

⁵ Тут і далі слова, виділені курсивом, у документі вписані від руки.

⁶ Каганович Лазар Мойсейович (1893–1991), більшовицький партійний і державний діяч СРСР. У 1924–1925 рр. — секретар ЦК РКП(б); від 5 квітня 1925 р. до 14 липня 1928 р. — генеральний секретар ЦК КП(б)У; від 1926 р. — кандидат у члени, з 1930 р. — член політбюро ЦК ВКП(б). Інспірував викриття «націонал-ухильництва» в лавах КП(б)У. Лідерами «ухильництва» були оголошені О. Шумський та керівники Комуністичної партії Західної України. Літ.: Енциклопедія історії України. — К., 2007. — Т. 4. — С. 14.

⁷ Любченко Панас Петрович (1897–1939), більшовицький партійний і державний діяч УСРР-УРСР. Від 1919 р. — один із керівників Української комуністичної партії (боротьбистів), після розпуску якої у березні 1920 р. увійшов до КП(б)У і був призначений секретарем Київського губкому КП(б)У. У подальшому працював на різних посадах в радянському державному апараті. Від 1925 р. — голова Київського губерньського (з 1926 р. — окружного) виконкому й кандидат у члени ЦК КП(б)У; від 1927 р. — секретар і член ЦК КП(б)У; від 1929 р. — кандидат у члени політбюро ЦК КП(б)У. Від 1933 р. одночасно з партійною обіймав державну посаду — перший заступник голови РНК УСРР. 28 квітня 1934 р. призначений головою РНК УСРР і обраний членом політбюро ЦК КП(б)У. 29 серпня 1937 р. на пленумі ЦК КП(б)У зі санкції Й. Сталіна звинувачений у належності до «буржуазно-націоналістичної організації колишніх боротьбистів», справу якої сфальсифікували органи НКВС. За тогочасною офіційною версією, під час перерви у засіданнях пленуму застрелив дружину і застрелився сам. Літ.: Енциклопедія історії України. — К., 2009. — Т. 6. — С. 386, 387.

средство протеста против учиненной надо мной несправедливости — самоубийство. Иду я на этот шаг не из боязни лишений, страданий, дальнейших издевательств и желания избежать их. Все это уже пережито и большего пережить нельзя.

Основной и главной причиной этого моего шага является исчерпание всех средств в борьбе за реабилитацию и безнадежность дальнейшей борьбы. Но в последнее время к этим, в некоторой степени, личным мотивам присоединились и мотивы сугубо политические — протест против нового курса национальной политики, курса русской великодержавной политики.

Уже Ваше выступление с комплиментами русскому народу и разделение народов Союза по уму, характеру и проч. заставило насторожиться. Но то, до чего договорился на днях Никита ХРУЩЕВ⁸ на торжестве годовщины освобождения Украины (передавалось по радио), совершенно нетерпимо и требует самого энергичного протеста.

Люди малороссийского типа, о котором я имел случай говорить еще в 1926 году, всегда тянут раболепно-лживую и вредную канитель о «старшем русском брате» и его помощи «младшему брату» — украинскому народу. Эта болтовня всегда вызывала чувство возмущения, потому что политический союз народов и дружественные их отношения нельзя строить на «старшинстве» одного и унижении другого народа. На таком принципиальном фундаменте строится подчинение и угнетение одного народа другим, а не их союз и равенство.

Но Никита ХРУЩЕВ в своем малороссийско-лирическом экстазе затянул уже не только о «старшинстве» русского народа над украинским и о помощи «младшему» украинскому народу, а завыл о благодарности украинского народа русскому, и за что же? Оказывается, за ясный ум, стойкий характер и твердую волю русского народа. В человеческих отношениях подобные речи считаются лестью и вызывают отвращение. Но в устах главы украинского правительства такая речь — это уже не личный припадок малороссийского раболепия. Это оскорбительно и унизительно для украинского народа.

Что же тогда представляет собой народ, от имени которого это говорится — украинский народ? Что он без ясного ума, без стойкого характера, без твердой воли? Народ безвольных, бесхарактерных дураков, которых спас умный, стойкий, русский народ, за что и приносится ему благодарность?

Да за эту речь Никиту ХРУЩЕВА надо немедленно прогнать с его поста. Это оскорбление чести и достоинства украинского народа, это позор. Этот малоросс до того распоясался, что перешел все пределы допустимого. Такого человека украинский народ не может терпеть на посту председателя совнаркома Украины.

⁸ Хрущов Микита Сергійович (1894–1971), більшовицький партійний і державний діяч СРСР. У 1938–1947 рр. — перший секретар ЦК КП(б)У, одночасно в 1944–1947 рр. — голова РНК (з лютого 1946 р. — Ради Міністрів) УРСР. Від 1939 р. — член політбюро ЦК ВКП(б).

Но, к несчастью, это не случайность, не *lapsus linguae*, это не результат усердия по разуму обнаглевшего малоросса. Это новая политическая линия в национальном вопросе. Это линия национально-политической кастрации украинского народа. Линия превращения Украины в политически аморфное тело — в Малороссию.

Против этого я поднимаю свой голос протеста.

Шумский

18/X-45 г.

Красноярск.

Верно:

В е р н о :

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 109-109 зв.
(125-125 зв.).

Незасвідчена копія, машинопис.

№ 73

**Меморандум оперуповноваженого 3-го відділення 2-го відділу
УНКГБ Красноярського краю Хохлова щодо телеграми 2-го
Управління НКГБ СРСР стосовно О. Шумського**

22 листопада 1945 р.

Сов[ершенно] секретно

Меморандум

Из Москвы за подписью Райхмана¹ под № 8303 от 14 ноября 1945 г. поступила телеграмма о проверке содержания в Красноярской горбольнице украинского националиста Шумского.

Оперуполн[омоченный] 3 отд[еле]ния

Хохлов

22/XI–45 г.

Ответ дан 22/XI–45 г.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 63.
Оригінал, рукопис.*

---

¹ Райхман Леонід Федорович (1908–1990), у 1941–1951 рр. — заступник начальника 2-го Управління (з липня 1946 р. — Головного управління) НКДБ-МДБ СРСР. У жовтні 1951 р. заарештований, у березні 1953 р. звільнений. У травні-липні 1953 р. — начальник контрольної інспекції при міністрі внутрішніх справ СРСР. У липні 1953 р. заарештований «за тяжкий злочин проти КПСР». У серпні 1956 р. засуджений Військовою колегією Верховного суду СРСР до 10 років ВТТ, у листопаді 1956 р. звільнений. Не реабілітований. Генерал-лейтенант (1945 р.), позбавлений звання у 1956 р. Літ.: Петров Н. В. Кто руководил органами госбезопасности. 1941–1954. Справочник. — М., 2010. — С. 728, 729.

№ 74

**Супровідний лист заступника начальника 2-го Управління НКГБ
СРСР Л. Райхмана начальнику УНКГБ Красноярського краю
М. Ковшуку до листа О. Шумського**

3 грудня 1945 р.

СССР НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	<u>Сов[ершенно]</u> <u>секретно</u>
3/XII 1945 г. № <u>2/6/50964</u> г. Москва	

НАЧАЛЬНИКУ УНКГБ по КРАСНОЯРСКОМУ КРАЮ
Генерал-майору тов. К О В Ш У К [У]¹

гор. Красноярск

На № ш/т 425 от 22/XI–1945 г.

Направляю для оперативного использования антисоветское письмо, исходящее от украинского националиста — ШУМСКОГО А. Я.², находящегося на излечении в Красноярской горбольнице.

ПРИЛОЖЕНИЕ: По тексту на 1 листе.

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА] 2 УПРАВЛЕНИЯ НКГБ СССР
Генерал-лейтенант

Райхман

На документі резолюція: «т. Ушаков. Зайдите с этим ко мне сегодня. Ковшук. 11/XII–45» та проставлені два прямокутні штампи: «Вх. № 7754. 10/XII. 1945 г. УНКГБ по КК», «2 отдел УНКГБ Красноярского края. 11/XII. 1945 г. Входящий № 8091».

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 64.
Оригінал, машинопис на бланку.*

¹ Ковшук-Бекман Михайло Фомич (1898–1971), у 1942–1943 рр. — начальник 4-го відділу ЕКУ НКВС СРСР; у 1943–1948 рр. — начальник УНКДБ–УМДБ по Красноярському краю. У 1948 р. звільнений на пенсію. Полковник держбезпеки (1943 р.); комісар держбезпеки (1944 р.), генерал-майор (1945 р.). Літ.: Петров Н. В. Кто руководил органами госбезопасности. 1941–1954. Справочник. — М., 2010. — С. 468, 469.

² Ймовірно, йдеться про лист О. Шумського Й. Сталіну від 18 жовтня 1945 р. — див. док. № 72.

№ 75

Нотатки О. Шумського про Сибір

20 грудня 1945 р.

[...]¹

Замечание о Сибири

Сибирь! Сибирь! Царство холода! Джек Лондон дает неправильное представление об этих широтах. Его захватывающие Аляскинские рассказы хотя и рисуют борьбу человека с суровой природой Севера, но это скорее северная идиллия, чем подлинный Север.

Кэрвуд в своих канадских рассказах, описывая Барра, Барреном дает некоторое представление о подлинном дыхании Севера. Но и это все же не настоящая сибирская пурга. Это не тот север, каким он выглядит в Сибири, на этом северном полюсе холода, в этом центре мирового царства холода и дикости.

Сибирь! Сибирь! Край нелюдимый, дикий, жестокий. Есть песня о нелюдимом море, в котором «много бед погребено». Но что нелюдимость моря с его бедами в сравнении с нелюдимой дикостью сибирской тайги, с морем погребенного здесь человеческого горя поколений.

В представлении европейцев Азия, азиаты всегда были синонимами дикости, варварства. При этом имеют в виду не Палестину, конечно, и не Индию и Китай с их древней высокой культурой. А, главным образом, Сибирь.

Сибирь! Сибирь! Страна каторги, ссылки и поселений. Черным пологом нависла ты надо мной и закрыла мир. А он озверел и одичал. Мир осибирился. Померкли идеи гуманизма прошлых веков. Культура Сибири, ее право, ее нравы воцарятся теперь всюду. Сибирь простирается на весь мир. Она героиня нашего времени. Она одолевает. Пришла долгая черная сибирская ночь.

20/XII-45 г.

Шумский.

Верно:

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 114–114 зв.
(130–130 зв.).*

Незасвідчена копія, машинопис.

---

¹ Копії інших особистих нотаток О. Шумського — див. док. № 68, 71, 77.

№ 76

**Лист головного лікаря міської лікарні м. Красноярська
М. Лівшиця та завідувача нервового відділення Шецера до
УНКГБ Красноярського краю про О. Шумського**

29 грудня 1945 р.

В УПРАВЛЕНИЕ НКГБ

С февраля 1944 года по настоящее время в горбольнице, в нервном отделении, находится больной гр. ШУМСКИЙ Александр Яковлевич, доставленный из Енисейского инвалидного дома. Имеющееся у него заболевание — паралич обеих голени и стоп — остатки перенесенного множественного воспаления нервов (полиневрит) с истерическими наслоениями — является стойким и длительным, и показаний для пребывания его в больнице нет.

Летом этого года им было заявлено, чтобы были заготовлены медицинские документы, доставлены личные вещи ввиду его срочного отъезда в г. Саратов, указав при этом, что [он] получил соответствующее разрешение на проживание в этом городе от органов НКГБ и то, что там сохранилась у него квартира, занимаемая по настоящее время его бывшей домработницей, которая, возможно, обеспечит ему уход за собой¹.

Сроки отъезда по невыясненным причинам откладываются им по настоящее время. Поведение его за все время пребывания в больнице было обычным, за исключением его отрицательного отношения к повторным исследованиям и проводимому лечению, ввиду безнадежности его состояния. Однако за последние 2–3 месяца поведение его изменилось — стал меньше интересоваться окружающим, в отличие от обычного — стал меньше читать (до этого времени проявлял большой интерес к газетам, журналам, классической литературе), и стал особенно требователен и придирчив в отношении его питания.

Так, получая стол, предусмотренный для больных, требующих улучшенного питания и в достаточном количестве, гр. ШУМСКИЙ в отличие от всех остальных больных представляет ряд невыполнимых требований, что особенно сказывается в дни, когда, по не зависящим от администрации больницы причинам, на кухне отсутствует белый хлеб, масло или молоко. В таких случаях, несмотря на даваемые обслуживающим персоналом разъяснения, гр. ШУМСКИЙ или совершенно отказывается от предлагаемых тех или иных блюд, или принимает пищу в ограниченном количестве, в результате чего он за последнее время заметно осунулся, похудел.

---

¹ Підкреслено від руки червоним олівцем.

Такое поведение больного можно расценивать отчасти как демонстративное, отчасти как поведение больного с пониженным аппетитом, как реакция со стороны нервной системы на неблагоприятно создавшуюся для него ситуацию, в данном случае — возможно, как результат длительного пребывания его в обстановке больницы. Эти последние обстоятельства, а также длительное непроизводительное использование больничной койки, вызывает крайнюю необходимость выписки больного из больницы.

Если перспектив относительно отправки его в г. Саратов нет, и его заявление по этому поводу является недостаточно обоснованным, просим указаний относительно других мест, куда он может быть направлен. Не исключается возможность, что отправка его в инвалидный дом, к чему он относится отрицательно, вызывает с его стороны реакцию в форме объявления голодовки. Такое предположение основано на том, что в прошлом (1937–1938 гг.) он, согласно его собственному заявлению и свидетельству ряда местных врачей т. Протопопова, Тополяна, Ветрова, в ответ на создавшуюся для него неблагоприятную ситуацию, проводил несколько раз длительные голодовки по 20–30 дней, с небольшими перерывами, общей продолжительностью свыше 120 дней, по поводу чего в течение длительного времени находился в городской больнице.

Главврач	(Лившиц)
Зав. нервным отделением	(Щецер)

Верно: ст. оп[ер]уп[олномоченный] 3 отд[еле]ния 2 отд[ела] УНКГБ	
Мл. лейтенант	Хохлов

29. 12. 45 г.

В дело на Шумского	
(подлинник в литерн[ом] деле)	Підпис нерозбірливий

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 66–66 зв.
Засвідчена копія, машинопис.

№ 77

Нотатки О. Шумського про музику

31 грудня 1945 р.

[...]¹

О музыке. Хотелось бы сегодня послушать хороший концерт. Что? Иногда охотно слушается мечтательно-спокойный Григ. Иногда хочется слушать бурного Россини. Но всегда и безраздельно захватывает Бетховен. Глухой творец божественной симфонии. Он потрясает душу.

31 декабря 1945 года.

Шумский

[...]

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 114 (130).
Незасвідчена копія, машинопис.*

---

¹ Копії інших особистих нотаток О. Шумського — див. док. № 68, 71, 75.

№ 78

Лист О. Шумського керівнику міської лікарні м. Красноярськ

6 березня 1946 р.

Уважаемый Марк Семенович¹!

Создалось ложное положение. Я вчера говорил Розалии Константиновне и повторяю это сегодня, что своими планами ни в какой мере не связываю действий больницы.

Пусть больница действует так, как того требует обычный порядок: поскольку лечению в больнице я не подлежу, больница списывает меня в инвалидный дом. Но так как я никогда, ни в какой дом инвалидов, ни при каких обстоятельствах ехать не намерен, то Ваши меры лишь ускорят решение моего вопроса и приведут к желаемому для Вас результату, — к освобождению больничной койки.

Примите мое почтение.

Шумский

6. III. 46

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 67.
Оригінал, рукопис.*

---

¹ Вірогідно, О. Шумський звертався до головного лікаря міської лікарні м. Красноярська Лівшиця, оскільки в його листі йдеться про ті ж самі питання, що й у листі головного лікаря до УНКДБ від 29 грудня 1945 р. (див. док. № 76).

№ 79

Лист О. Шумського родині Михайловичів

10 квітня 1946 р.

Прочел письмо Михаила Исаковича¹. Благодарю Вас, Валентина Александровна² и Михаил Исакович, те почти единственные люди, которым я писал бы с удовольствием, если бы мог.

Но сейчас я ничего не пишу, ничего не читаю и мало о чем думаю.

Привет

Шумский

10. IV. 46

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 68.

Оригінал, рукопис.

---

¹ Михайлович Михайло Ісакович, див. про нього док. №№ 81, 95, 119.

² Михайлович Валентина Олександрівна, див. про неї док. № 119.

№ 80

Агентурне повідомлення про О. Шумського

15 квітня 1946 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

15. IV. 46 г.

Ист[очник]-осв[едомитель] «ОЛЯ»

Принял УШАКОВ

ШУМСКИЙ Александр Яковлевич находится на излечении в нервном отделении Красноярской горбольницы с 19.II.44 г. ШУМСКИЙ лежит в сравнительно маленькой палате на 8 человек, состав которой все время меняется. Больных «хронических», лечащихся длительное время, в этой палате нет.

По распоряжению главврача, ШУМСКИЙ — на особом усиленном питании, которое часто раздражает окружающих больных, так как ШУМСКИЙ временами бывает капризен к пище, иногда кушает хорошо, бывает же время, когда пищу не принимает сутками, за исключением воды и хлеба.

Производит впечатление высококультурного, угрюмого и замкнутого человека, немного странного. В марте 1946 г. няням ЕЛЕСИНОЙ Анне Петровне, ДЬЯКОВОЙ Арине и КОНДРАТЬЕВОЙ, обслуживающим мужские палаты, ШУМСКИЙ раздал по 1000 рублей, остальным няням женского отделения — КОКОУЛИНОЙ Марии Павловне, ГОДЯКОВОЙ Ефросинье Степановне, БЕЛОУСОВОЙ Елизавете и МАЛЬЧУК Анастасии — по 300 рублей.

Чемодан и свои лучшие вещи тоже отдал няне КОНДРАТЬЕВОЙ Марии Петровне, живет по ул. Лебедевой, № 113.

Любит точность исполнения своих поручений, было как-то отправлено письмо с деж[урной] сестрой СВЕРДЛОВОЙ, которая по каким-то обстоятельствам письмо отправила на следующий день, и при получении квитанции ШУМСКИЙ был, конечно, возмущен неточностью исполнения своей просьбы.

Очень строг по отношению курения в палате, сам ШУМСКИЙ не курит.

ШУМСКИЙ как-то еще зимой 1945 г. написал письмо на имя тов. СТАЛИНА¹, попросил отправить на почту, через несколько минут письмо потребовал обратно, но, продержав его у себя минут 10, письмо ШУМСКИМ было обратно послано на почту.

ШУМСКИЙ вынужден находиться весь день на своей кровати, т. к. у него, по заключению врачей, «полиневрит с расстройством функциональных конечностей», передвигаться может только при помощи коляски.

¹ Вірогідно, йдеться про лист від 18 жовтня 1945 р. (див. док. № 72).

Документи

Свободное время проводит за слушанием радиопередач и чтением газет.

ЗАДАНИЕ: Ист[очнику] дано задание поддерживать дружеские взаимоотношения с Шумским, устанавливать связи его и характер взаимоотношений с нянями.

МЕРОПРИЯТИЯ: Проверить по учетам Кокоулину и дать задание опероду на установку по делу.

НАЧАЛЬНИК 3 ОТД[ЕЛЕНИ]Я 2 ОТДЕЛА УМГБ
ЛЕЙТЕНАНТ

Ушаков

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 69.
Оригінал, машинопис.*

№ 81

Агентурне повідомлення про О. Шумського

16 квітня 1946 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

16. IV. 46 г.
Принял УШАКОВ

Ист[очник]-осв[едомитель] «ОЛЯ»

МИХАЙЛОВИЧ Михаил Исакович находился в Красноярской горбольнице с 1941 года по 1945 год. Отбывал ссылку и как больной был помещен для лечения в больницу. В период его нахождения в больнице прибыл ШУМСКИЙ, с которым они находились в одной палате. МИХАЙЛОВИЧ после выписки из больницы навещал ШУМСКОГО, заходил, заносил газеты.

Уехав из Красноярска в Саратов, написал источнику письмо, на которое источник ответил и вновь в марте 1946 г. получил письмо (письмо прилагается^В).

Данное письмо источником 10 апреля было дано ШУМСКОМУ для прочтения. ШУМСКИЙ письмо взял, прочел, ничего не сказал, а написал записку: «Ваше письмо прочитал, благодарю Вас. Валентина Александровна и Михаил Исакович единственные люди, с которыми бы я охотно бы переписывался, но я сейчас ничего не читаю, не пишу и мало о чем думаю».

ШУМСКИЙ 15 апреля, при разговоре об отправке его в инвалидный дом, сказал, что он пока не собирается никуда ехать.

ЗАДАНИЕ: Ист[очнику] дано задание поддерживать письменную связь с Михайловичем. Одновременно в беседах с Шумским выяснить его отношение к Михайловичу и спросить, почему он ничего писать не собирается, чем объяснить его состояние апатии.

НАЧАЛЬНИК 3 ОТД[ЕЛЕНИ]Я 2 ОТДЕЛА УМГБ
ЛЕЙТЕНАНТ

Ушаков

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 70.
Оригінал, машинопис.*

№ 82

**Агентурне повідомлення про обслуговуючий
персонал міської лікарні**

23 квітня 1946 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

23. IV. 46 г.

Ист[очник-]осв[едомитель] «О Л Я»

Принял УШАКОВ

Обслуживающий персонал первого отделения горбольницы:

ЕЛЕСИНА А. Д. — работает няней с 1941 г. Работает хорошо. Адрес: Улиц-кого № 80. Муж и старший сын были на фронте (муж на фронт отправлен из тюрьмы), сейчас — дома, а сын в 1943 году погиб.

КОНДРАТЬЕВА М. П. работает няней с 1940 г. Адрес: Лебедева № 109 (дом собственный). Муж умер в 1945 г. Семья: взрослые дети — 2 дочери и сын-фронтовик.

КОНДРАТЬЕВОЙ как работнице поручается самая ответственная работа, [та-кая] как отправка больных в инвалидный дом, доставка билетов, так как она — энергичная работница.

ДЯКОВА Ариша, 59 лет, работает няней в больнице с 1938 года, работает ис-ключительно хорошо, пользуется заслуженной любовью как сотрудников, так и больных. Сын погиб в 1942 г. на фронте. Живет с дочерью, муж — в тюрьме.

ГОРЕЛОВА Е. Я. работает няней с 1941 г. Адрес: Ст. Разина № 16. Муж погиб на фронте в 1942 г., старший сын — инвалид Отечественной войны. Живет с младшим сыном — инвалид труда.

БЕЛОУСОВА Елизавета работает в больнице с 1945 г. Адрес: Ленина № 24. Муж погиб на фронте в 1943 г. Детей нет. Живет с сестрой.

КОКОУЛИНА Мария Павл[овна], 63 года. Работает в больнице 25 лет. На иж-дивении — двое внуков, зять погиб на фронте в 1942 году, дочь тоже умерла. Является честным, преданным работником.

НАЧАЛЬНИК 3 ОТД[ЕЛЕНИ]Я 2 ОТДЕЛА УМГБ
ЛЕЙТЕНАНТ

Ушаков

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 71.

Оригінал, машинопис.

№ 83

Агентурне повідомлення про О. Шумського

23 квітня 1946 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

23 апреля 1946 г.

Источник-осв[едомитель] «Оля»

Принял — УШАКОВ

При разговоре с ШУМСКИМ об отправке его в Ширинский инвалидный дом ШУМСКИЙ заявил главврачу, что он в инвалидный дом не поедет, а просит отправить его домой в г. Саратов, ул. Советская № 47.

В личной беседе с источником ШУМСКИЙ изъявил желание, чтобы его отправили в г. Саратов на самолете. По поводу отправки его в инвалидный дом он также заявил, что не поедет, что там ему нечего делать.

ШУМСКИЙ за последнее время угрюмый, не разговаривает и даже неохотно читает газеты, чего с ним ранее не было.

При разговоре с ШУМСКИМ 15 апреля с. г. им была сказана следующая фраза: «Мои ноги не ощущают земли Азии, может быть, они почувствуют землю Европы».

НАЧ[АЛЬНИК] 3 ОТД[ЕЛЕНИ]Я 2 ОТДЕЛА УМГБ
ЛЕЙТЕНАНТ

Ушаков

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 73.
Оригінал, машинопис.*

№ 84

Агентурне повідомлення про О. Шумського

16 травня 1946 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

16. V. 1946 г. Ист[очник-]осв[едомитель] «ГАЛИНА» через резид[ента] «МОСКВИТИНУ»

Принял: КОЗЛОВ

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

Больной ШУМСКИЙ поступил в горбольницу в 1934 или 1935 г. в крайне тяжелом состоянии, с явлениями резкого истощения после длительной голодовки. Он помещен в отдельную палату при глазном отделении. В результате полноценного питания и соответствующего лечения он стал поправляться, но вновь перестал есть, состояние его вновь стало ухудшаться. Через некоторое время он выбыл из больницы.

Через некоторое время возвратился в больницу, снова стал есть, снова были предприняты все меры. Но после этой голодовки у больного были явления невралгии¹ со стороны желудочно-кишечного тракта и явления полиневрита периферического паралича, больной поправлялся медленно, но все же стал ходить с костылями.

Затем он был переведен в терапевтическое отделение, ходить стал все хуже и хуже, и перестал совершенно, явления полиневрита усилились, были, видимо, и функциональные наслоения. Затем он заболел брюшным тифом, был переведен в инфекционное отделение, а затем в инвалидный дом. После брюшного тифа он ногами не двигал.

Вновь в больницу он попал в нервное отделение через несколько лет. В настоящее время у больного явление полиневрита, больной не ходит и, по словам персонала, ногами двигать не пытается, у больного, видимо, есть функциональные изменения со стороны нервной системы. Со стороны внутренних органов, кроме возрастных изменений и других, изменений нет.

МЕРОПРИЯТИЯ: В дело на ШУМСКОГО.

СТ. О[ПЕР]УП[ОЛНОМОЧЕННЫЙ] 3 ОТД[ЕЛЕНИЯ] 2 ОТД[ЕЛА] УМГБ
ЛЕЙТЕНАНТ

Козлов

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 75.

Оригінал, машинопис.

---

¹ Слово, виділене курсивом, у документі вписано від руки.

№ 85

Агентурне повідомлення про О. Шумського

29 травня 1946 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

29. V. 46 г.

Ист[очник-]осв[едомитель] — «ОЛЯ»

Принял — УШАКОВ

ШУМСКИЙ за май месяц резко изменил свое поведение, стал еще более замкнутый, совсем необщителен. Отказывается от газет, отдал свои наушники няне КОНДРАТЬЕВОЙ, объясняя это тем, что ему сейчас не нужно их, газеты тоже оставляет непрочитанными. Избегает разговоров, при разговоре закрывает лицо рукой. В первых числах мая направил письмо нач[альнику] МВД т. СЕМЕНОВУ с КОНДРАТЬЕВОЙ, но содержание письма источнику неизвестно.

ШУМСКИЙ готовится к отправке в г. Саратов в ближайшее время.

НАЧАЛЬНИК 3 ОТД[ЕЛЕНИЯ] 2 ОТДЕЛА УМГБ
ЛЕЙТЕНАНТ

Ушаков¹

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 74.
Оригінал, машинопис.*

---

¹ Замість Ушакова розписався оперуповноважений 3-го відділення Хохлов.

№ 86

Агентурне повідомлення про О. Шумського

4 червня 1946 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

4 июня 1946 г.

Источник-осв[едомитель] — «ОЛЯ»

Принял — УШАКОВ.

3 июня ШУМСКОМУ было сообщено, что его в ближайшие дни, 5/VI–10/VI–46 г., отправляют в г. Саратов в сопровождении сотрудника горбольницы РЕЙЗИС[а] Якова Борисовича.

При этом сообщении ШУМСКИЙ радости или удивления не выразил, остался пассивен, не проявляя интереса к подбору костюма для дороги, заготовки питания и т. д.

Предположение источника, что ШУМСКИЙ может самостоятельно стоять, частично подтвердилось.

При разговоре с нянями выясняется, что ШУМСКИЙ весь утренний туалет совершает без посторонней помощи, совершенно самостоятельно.

Источник лично сама видела ШУМСКОГО стоящим на ногах около кровати утром в мае месяце, когда все находящиеся с ним больные спали, а источник, проходя мимо, случайно заглянула в палату.

МЕРОПРИЯТИЯ: По отъезде ШУМСКОГО из Красноярска запросить УМГБ по Саратовской области об установке его и последующей пересылке дела для дальнейшей разработки ШУМСКОГО.

НАЧ[АЛЬНИК] 3 ОТД[ЕЛЕНИ]Я 2 ОТДЕЛА УМГБ
ЛЕЙТЕНАНТ

Ушаков

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 77.
Оригінал, машинопис.*

№ 87

Агентурне повідомлення про О. Шумського

11 червня 1946 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

11. VI. 46 г.
Принял УШАКОВ

Источник-осв[едомитель] «ОЛЯ»

8. VI. 46 г. состоялся отъезд ШУМСКОГО в Саратов, сопровождать его поехал РЕЙЗИС Я. Б.

ШУМСКИЙ до последней минуты не верил, что он действительно будет направлен в Саратов. ШУМСКИЙ перед самым отъездом спросил, что, действительно ли меня повезут в Саратов.

Получил утвердительный ответ, чем был, кажется, успокоен. Вещей с собой никаких не взял, оставив их няне КОНДРАТЬЕВОЙ. Особого желания о поездке в Саратов ШУМСКИЙ не проявлял, т. к. у него связаны тяжелые воспоминания — потеря сына, жены, и в его квартире ждет его только экономка.

При прощании с сотрудниками, ШУМСКИЙ на просьбу *доктора Черхо*¹ писать, ответил: «Красноярска я, конечно, никогда не забуду, а писать все же вряд ли буду».

МЕРОПРИЯТИЕ: Запросить УМГБ по Саратовской области об установке ШУМСКОГО.

НАЧАЛЬНИК 3 ОТД[ЕЛЕНИ]Я 2 ОТДЕЛА УМГБ
ЛЕЙТЕНАНТ

Ушаков

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 76.
Оригінал, машинопис.*

---

¹ Слова, виділені курсивом, у документі вписані від руки.

№ 88

**Лист 2-го відділу УМГБ по Красноярському краю начальнику
2-го відділу УМГБ по Саратовській області про О. Шумського**

15 червня 1946 р.

УПРАВЛЕНИЕ МГБ ПО КРАСНОЯРСКОМУ КРАЮ

«15» июня 1946 г.

№ 2/5870

г. Красноярск

Литер «А», экз. № 1

НАЧАЛЬНИКУ 2 ОТДЕЛА УМГБ
ПО САРАТОВСКОЙ ОБЛАСТИ

г. Саратов

8 июня т. г. из г. Красноярска выбыл на постоянное местожительство в г. Саратов крупный украинский националист Шумский¹ Александр Яковлевич, 1890 г[ода] рожд[ения], урож[енец] с. Турчинки, УССР, украинец, гр. СССР.

После отбытия срока ссылки Шумский находился на излечении в Красноярской горбольнице, откуда направлен, по его личной просьбе, в г. Саратов с сопровождающим его сотрудником больницы РЕЙЗИС[ом], как страдающий параличом ног и не могущий передвигаться самостоятельно.

В г. Саратове Шумский предполагает жить в своей старой квартире по ул. Советской, д. № 47, кв. 5, где в данное время проживает его экономка МИХАЙЛОВА Зинаида Андреевна, с которой он поддерживал систематически переписку.

Просим установить Шумского по его прибытии в г. Саратов и сообщить нам², после чего вышлем имеющиеся на него материалы для дальнейшей агентурной разработки Шумского по месту жительства.

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА] 2 ОТДЕЛА УМГБ
КАПИТАН

АКУЛОВ

НАЧАЛЬНИК 3 ОТД[ЕЛЕНИ]Я 2 ОТДЕЛА УМГБ
ЛЕЙТЕНАНТ

Ушаков

---

¹ Тут і далі прізвище у документі вписано від руки.

² Лист-відповідь див. док. № 101 від 19 липня 1946 р.

Отп[ечатано] 2 экз[емпляра]

№ 1 — адресату

№ 2 — в дело № 684 стр. 78.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 78–78 зв.

Оригінал, машинопис.

№ 89

**Лист О. Шумського начальнику УМВД по Саратовській області
О. Закусилу**

18 червня 1946 р.

Копия

НАЧАЛЬНИКУ САРАТОВСКОГО ОБЛАСТНОГО
УПРАВЛЕНИЯ МВД СССР
товарищу ЗАКУСИЛОВУ¹ (Лично)

Шумского А. Я.

Чтобы не распространяться, я приложу копию письма на имя тов. Сталина и копию телеграммы сессии Верховного Совета СССР. Это даст Вам представление обо мне и о сути моего дела.

А приехал я в Саратов, потому что здесь остатки моего опустошенного дома, так как сюда после моего ареста была выслана на два года из Москвы и моя семья.

Когда же пришел в НКВД ЕЖОВ, он забраковал безуспешно следствие по моему делу ягодинского молодца Молчанова² и распорядился начать все сначала. На этот раз по моему делу была арестована и находившаяся здесь в Саратове моя жена Евдокия Алексеевна ГОНЧАРЕНКО.

Как и первая, эта повторная следственная канитель, длившаяся свыше двух лет, закончилась тем же результатом, т. е. прекращением дела, но с тою разницей, что на этот раз я оказался инвалидом первой группы, а жена моя исчезла бесследно. Все поиски ее мои и сына моего ни к чему не вели.

Жена была человеком со слабым здоровьем, болезненным и, как я думаю, умерла здесь в Саратовской тюрьме во время следствия. Но, это лишь мое предположение.

---

¹ Так у документі. Правильно — Закусило Олександр Олексійович (1906–?), з травня 1943 р. — начальник УНКВС–УМВС по Приморському краю; з 13. 04. 1946 р. по 07. 03. 1950 р. — начальник УМВС по Саратовській області; у 1950–1960 рр. — начальник охорони і заступник начальника управління будівництва і ВТТ залізних рудників МВС СРСР; заступник начальника відділу МВС УРСР; начальник УПО МВС УРСР; начальник Управління міліції м. Київ і заступник начальника УМВС–УВС Київської області. Звільнений 04. 01. 1960 р. Підполковник держбезпеки (1943 р.), комісар держбезпеки (1943 р.), генерал-майор (1945 р.). Літ.: Петров Н. В. Кто руководил органами госбезопасности. 1941–1954. Справочник. — М., 2010. — С. 386.

² Молчанов.

Поэтому прошу Вас сделать распоряжение навести справки и сообщить мне о судьбе моей жены ГОНЧАРЕНКО Евдокии Алексеевны, арестованной 18 октября 1937 года Саратовским отделением НКВД.

ШУМСКИЙ.

18 июня 1946 года.

Саратов, Советская 47, кв. 5.

Шумскому Александру Яковлевичу.

К оригиналу приложены: 1. Копия телеграммы сессии Верховного Совета СССР³.
2. Копия письма на имя тов. Сталина от 23/VIII-45 года⁴.
(Копии этих документов имеются в папке для бумаг).

В е р н о :

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 104–104 зв.
(120–120 зв.).*

Незасвідчена копія, машинопис.

---

³ Див. наступний документ.

⁴ Вірогідно, помилка у даті листа. Копію листа у справі датовано 29 серпня 1945 р. (див. док. № 67).

№ 90

Телеграма О. Шумського до сесії Верховної Ради СРСР

Без дати¹.

Копія

ТЕЛЕГРАММА КОПИЯ МОСКВА
СЕССИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

В 1933 году постановлением ЦИК СССР я был выведен из состава его членов и передан следственным органам по обвинению в заговоре против государственного строя. Следствие велось шесть лет и закончилось прекращением дела за отсутствием состава преступления. Но имя мое как бывшего члена ЦИК СССР остается опороченным в общественном мнении избиравших меня граждан страны. Поэтому прошу сессию Верховного Совета реабилитировать меня. ШУМСКИЙ.

В е р н о :

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 107 (123).
Незасвідчена копія, машинопис.*

---

¹ Документ публікується як додаток до листа О. Шумського начальнику УМВС по Саратовській області О. Закусилю від 18 червня 1946 р. (див. док. № 89), хоча створений він був, вірогідно, раніше.

№ 91

Нотатки О. Шумського про рукопис «Малороси»

[До 19 червня 1946 р.]¹

Копія

О РУКОПИСИ «МАЛОРОССЫ»

А все же нельзя не упомянуть о «Малороссах». Нельзя умолчать о том, над чем я работал добрый десяток лет, что заполняло содержанием тяжелые годы моей ссылки, в чем я видел задачу своей жизни и что приходится уничтожить своими руками.

А что же мне делать с этими папками рукописей на пять десятков печатных листов? Кому я могу их оставить? Да и кто бы здесь теперь согласился взять на хранение такую рукопись, да еще на украинском языке? Теперь ведь не времена «Истории Руссов»².

Мои «Малороссы» — не сводка раскопок архивного крота. Это и не работа ножниц, как «Відродження нації» ВИННИЧЕНКО³, и не «сочинение» киевских молодцов из Украинской Академии Наук (какая ирония), названное почему-то «История Украины»⁴. Хотя содержание этой книжонки вопиет, чтобы ее называли «История Малороссии».

Мои «Малороссы» — монография. Я дал всестороннее освещение общественно-политических отношений прошлого, приведших к инкорпорации Украины в рамках государства Российского. Здесь и элементы политического памфлета, и психологические зарисовки.

Богдан Хмельницкий, возглавивший движение украинского народа против польских захватчиков, стал и родоначальником, отцом «малороссов», отдав Украину в руки московских царей, российских захватчиков. Народ украинский попал «из огня да в полымя».

---

¹ Документ датовано за змістом документу № 92 від 19 червня 1946 р.

² «История руссов» — одна з найвідоміших пам'яток української історіософської думки кін. XVIII — поч. XIX ст., своєрідний маніфест українського автономізму. Питання про її авторство залишається дискусійним.

³ Винниченко Володимир Кирилович (1880–1951), український громадсько-політичний і державний діяч, голова Директорії в перший період її діяльності. В його праці «Відродження нації» (3 томи, 1920 р.) на багатому фактичному матеріалі викладено авторське бачення історії української революції у 1917–1919 рр.

⁴ Вірогідно, маються на увазі видання «Історія України: Короткий курс» (За ред.: С. Белоусова, К. Гуслистога, О. Оглобіна та ін. — К.: Вид-во АН УРСР, 1940) та «Історія України. Т. 1 (За ред. М. Петровського. — [Уфа]: Вид-во АН УРСР, 1943).

Богдан Хмельницкий — родоначальник партии «малороссов» на Украине. Я обстоятельно проследил ее развитие, ее политику, плоть до наших дней. Изменялась классовая структура украинского общества, восходили и нисходили классы, но существовала на Украине партия малороссов и идеология покорности Москве. Она укреплялась коррупцией и русским штыком (кнутом и пряником), а позже и влиянием все усиливающихся русских элементов на Украине и русификацией верхов украинского общества.

Партия «малороссов» рождала своего антипода — партию Мазепы. Политика партии Мазепы — клин клином вышибают. Как и «малороссы», «мазепинцы» вели к подчинению Украины тому или иному государству, смотря по международной ситуации, но только не Москве. Мазепинцы, а в наше время петлюровцы — это малороссы наизнанку.

Но малороссы — это не только политические предатели своего народа, добровольно и добросовестно укреплявшие на его шее ярмо московских царей, это также и беглецы от культуры своего народа, от его языка, как Гоголь, например. Они не только чуждались культуры, языка своего народа, но пытались изменить даже имя его, наклеивая ему ярлык «малороссы».

Октябрьская революция родила на Украине коммунистических малороссов. Это те же малороссы, только перекрашенные в другой цвет и усвоившие другую фразеологию. Я отметил наиболее известных представителей коммунистической разновидности типа малороссов — ПЕТРОВСКОГО⁵, ХРУЩЕВА.

Могу упомянуть о своей полемике с ПЕТРОВСКИМ Г. И. по поводу малороссов. Во время одного моего выступления он бросил мне реплику: «Почему Вы так не любите слова “малоросс”? Что в нем плохого?». Реплика эта не была следствием непонимания вопроса. Он был не так наивен, каким казался. Я принял его реплику и ответил приблизительно так: «Почему я не люблю презренный, шкурнический тип малоросса? Да ведь он во все исторические эпохи был в одинаковой степени беспринципно лицемерен, рабски двоедушен и предательски подхалимен. Сейчас он объявляет себя коммунистом и много кричит об интернационализме, но малороссийская шкура его “прежняя”». Спустя некоторое время ПЕТРОВСКИЙ сказал мне: «Имейте в виду, что партия не простит Вам “малороссов”. Вы за это поплатитесь, вспомните мое слово». Он оказался прав, но и я считаю себя правым, что клеймил «малороссов».

Тип «малоросса» не сошел с политической арены и сейчас. Наоборот, украиниз[ир]уясь, современный малоросс лишь приспосабливается к изменившимся условиям, но ослиные уши его малороссийской шкуры торчат хотя бы в виде упомянутой уже «Истории Украины». А ведь по этой гнусной книжонке заставляют обучаться украинских детей.

Труден тернистый путь борьбы украинского народа за свое освобождение. Путь этот в минувшем столетии прошел и осветил своим поэтическим гением

⁵ Петровський Григорій Іванович (1878–1958) — радянський політичний діяч, голова Раднаркому УСРР (1919–1920) та ВУЦВК (1919–1938).

Шевченко. В наше время этим путем шла партия украинских коммунистов — боротьбисты. Это путь между Сциллой малороссийщины и Харибдой петлюровщины. Мало кому из коммунистов-украинцев (да, кажется, никому) удалось пройти свой жизненный путь между этими пропастями, если они, коммунисты, оставались честными с собой или не умерли рано, как Блакитный.

После разгрома петлюровщины малороссийщина стала главной преградой на пути развития украинского народа. Она тормозила и тормозит его культурный прогресс. Она привела к самоубийству виднейших коммунистов-украинцев ХВЫЛЕВОГО, СКРИПНИКА, ЛЮБЧЕНКО и др. Но я уклоняюсь от темы.

Что мне делать с моими «малороссами»? При других обстоятельствах за этот труд украинская Академия Наук присудила бы мне докторскую степень и избрала бы своим членом. Но не таковы теперь времена, чтобы рукопись моя могла увидеть свет. Теперь ее либо просто сожгут втихомолку, либо в лучшем случае, не публикуя самой рукописи, понапишут о ней всякой мерзости. А для меня слишком дорог этот лучший, наиболее продуманный плод моей души (я трижды его переписывал, переделывая), чтобы отдать его на казнь малороссам. Пусть он умрет вместе со мной, как и все, что мне дорого и что я писал на родном языке.

Шумский

Верно:

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 115–115 зв.
(131–131 зв.).*

Незавірена копія, машинопис.

№ 92
Нотатки О. Шумського

19 червня 1946 р.

Содержимое папки:

1. Некоторые заявления, сохранившиеся в копиях.
2. Уцелевшие первоначальные тексты моих писем, почему-либо меня не удовлетворявшие и измененные при переписке.
3. Документы.
4. Письма сына из Саратова и с фронта¹.
5. Замечание о русской экспансии на Восток².
6. Замечание о болезни и лечении³.
7. Замечание о Сибири⁴.
8. Протест коммуниста-украинца⁵.
9. О рукописи «Малороссы»⁶.
10. Приїхав «додому» (думка).

Шумського А. Я.

Все написанное на украинском языке (разные заметки, дневник, воспоминания, наброски и разработки — отдельный том), носившее интимный характер размышлений на бумаге и в таком виде не предназначенное для чтения чужим, кроме «Малороссов», мною уничтожено. Шумский.

Приїхав «додому» (думка)

Нарешті, я «вдома». Тиша. Пустка. Руїна...
Оце й усе, до чого я так прагнув.
Якби я й спромігся ще на збудування якогось човника,
То куди б спрямував я його в морі життя?
Крім того, що тут так густо вкрито порохом.

---

¹ Див. док. № 11. Оригіналів або копій інших листів сина О. Шумського у справі немає.

² Див. док. № 68.

³ Див. док. № 71.

⁴ Див. док. № 75.

⁵ Див. док. № 72.

⁶ Див. док. № 92.

Немає в мене ні мети, ні бажань.
То нехай же віють вітри!
Піснею для мене буде їх завивання.

Шум[ський]

19. VI. 46

Саратов.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 137–137 зв.
Оригінал, рукопис.

№ 93

Матеріали О. Шумського «Для слідства»

20 червня 1946 р.

Копія

Для следствия.

Этот акт есть завершение протеста против дискриминации и насилия надо мною, который я начал десять лет тому назад голодовкой.

Возможны попытки объяснить мое поведение болезненным состоянием, навязчивой идеей. Считаю нужным дезавуировать такую практику¹ его. Если и можно говорить о моей одержимости, то лишь о такой, какая привита мне понятиями моего века о чести, о человеческом достижении².

Да, свое человеческое достоинство я ставил для себя превыше всего, превыше жизни, и считал себя обязанным защищать его ценою жизни.

Решение о самоубийстве — эту последнюю высшую форму протеста — я принял после того, как исчерпал все средства борьбы за реабилитацию.

Я принял решение «кончать» еще осенью 1945 года, но не хотел умирать в Сибири — я слишком ее ненавижу. Решил умереть на родине — «земля зовет».

Решил заехать в Саратов, чтобы узнать от Зинаиды Андреевны МИХАЙЛОВОЙ о жизни без меня моих близких и поблагодарить ее за помощь им в трудное время.

Но, здесь я почувствовал, что совсем ослабел, и что добраться до родных мест в теперешних условиях у меня не хватит сил. Придется кончать жизнь здесь.

Власти я не поставил перед фактом, так как еще 18 октября 1945 года письмом на имя Сталина известил о принятом решении³.

ШУМСКИЙ

20/VI-46 г. Саратов.

Денег и имущества у меня никакого не было. Зинаида Андреевна сохранила мои некоторые вещи для меня. Напрасно, они мне не нужны. Я остаюсь ее неопытным должником, так как помощь ее моей семье неоценима.

ШУМСКИЙ

В е р н о :

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 103–103 зв.
(119–119 зв.).

Незасвідчена копія, машинопис.

---

¹ Так у документі. Можливо, має бути — «трактовку».

² Так у документі. Можливо, має бути — «достоинства».

³ Див. док. № 72.

№ 94

Агентурне повідомлення про О. Шумського

2 липня 1946 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

2/VII–46 г.
Принял Ушаков.

Осв[едомитель] «ОЛЯ».

ШУМСКИЙ прибыл в г. Саратов 18/VI–46 г.¹

Сопровождающий ШУМСКОГО Рейзис виделся с Михайловичем, который проживает в данное время в г. Саратове.

Эти данные стали известны из писем РЕЙЗИС к его жене.

СПРАВКА: УМГБ по Саратовской обл[асти] запрошено об установлении ШУМСКОГО.

ВЕРНО:

Ушаков

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 79.
Засвідчена копія, машинопис.*

---

¹ Підкреслено від руки червоним олівцем.

№ 95

**Лист 2-го відділу УМГБ по Красноярському краю начальнику
2-го відділу УМГБ по Саратовській області щодо встановлення
М. Михайловича**

15 липня 1946 р.

УПРАВЛЕНИЕ МГБ по КРАСНОЯРСКОМУ КРАЮ

«15» июля 1946 года

№ 2/6834

гор. Красноярск

Литер «А» экз. № 1

НАЧАЛЬНИКУ 2 ОТДЕЛА УМГБ
по САРАТОВСКОЙ ОБЛАСТИ

гор. Саратов

Просим ускорить исполнение нашего № 2/5154 от 16 мая 1946 года¹ в отношении установки Михайлович Михаила Исаковича, 1904 года рождения, урож[енца] местечка Тройки² б[ывшей] Виленской губернии, выбывшего из гор. Красноярска осенью 1945 года и проживающего в г. Саратове по улице Шевченко 48, кв. 5, после чего вышлем имеющиеся на него компроматериалы.

ВРИД НАЧАЛЬНИКА 2 ОТДЕЛА УМГБ
ПОДПОЛКОВНИК

Чухоровский

НАЧ[АЛЬНИК] 3 ОТДЕЛЕНИЯ 2 ОТДЕЛА УМГБ
ЛЕЙТЕНАНТ

Ушаков³

Отп[ечатано] 2 экз[емпляра]

Экз. 1 — адресату

Экз. 2 — в дело

На документі резолюція: «Гаврилова-10. Исполн. № 5513 от 16/VII-46 г. Підпис нерозбірливий» та помітка від руки: «Вх. № 8153. 29/VII-46 г.».

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 132.
Оригінал, машинопис.*

---

¹ Документ у справі відсутній.

² Помилка в тексті. Правильно: Троки.

³ Замість Ушакова розписалася інша особа, підпис нерозбірливий.

№ 96

Пакет О. Шумського з матеріалами «Для слідства»

16-18 липня 1946 р.

Копія с надписи на пакеті.

Причина самоубийства буде ясна із знаходячихся в пакеті матеріалів
ДЛЯ СЛЕДСТВИЯ.

Для следствия

Некоторые данные из моей биографии (материалы и документы в пакете).

В 1919 году — народный комиссар просвещения Украины.

1919–1920 — в борьбе с Деникиным и белополяками, член реввоенсовета
12-й армии.

1920–1921 — член советской делегации в г. Риге по заключению мира с
Польшей.

1921–1923 — посол в Варшаве от Советской Украины.

1924–1927 — народный комиссар просвещения Украины.

1928–1929 — научная работа в Ленинграде.

1930–1933 — работа в Москве — в ЦК ВКП(б) и в ВЦСПС (Пред. ЦК Рабпрос).

Член Президиума ЦИК Украины и ЦИК СССР.

За позицию в вопросе украинизации «прорабатывался» как уклонист в на-
циональном вопросе — «Шум[с]кизм». А после раскола в компартии Западной
Украины был обвинен в поддержке раскольников и выслан в г. Красноярск (в
Сибирь), где заболел и пробыл до настоящего времени. В Саратов приехал 15-
го июня с. г., так как сюда была выслана из Москвы и здесь жила моя семья.

ШУМСКИЙ.

16/VII–1946 г.

Останні думки

Прийшов час розтання з тінями моїх близьких, дорогих, рідних.

Сумні дні й безсонні ночі провів я тут в спогадах про вас, мої любі,

Та в цьому й полягала мета моєї далекої й останньої подорожі.

Тепер удар блискучого клиночка в серце обірве й моє поневір'яння.

Це разом позбавить мене від гніту потрійного тягара — дискримінації,
самітності, хвороби.

17. VII. 46

Шум[ський]

Кепсько, — схибив.

Зав'яз клиночок між ребрами і не дістав серця. Рука не схибила.

Та сили мало. Зовсім ослаб. В такому роді¹ доведеться ужити іншого засобу сьогодні.

18/VII-46

Шум[ський]

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 102 (118).

Копія, машинопис, рукопис.

---

¹ Так у документі. Ймовірно, має бути «разі».

№ 97

Лист О. Шумського З. Михайловій

17 липня 1946 р.

Копія

Зинаїде Андреевне МИХАЙЛОВОЙ
(Бывшая домашняя работница в моей семье)

Не волнуйтесь, самоубийство мое политическое. Вы здесь не причем. Вам надо сейчас же заявить туда, куда Вы носили мое письмо — в Управление МВД ЗАКУСИЛОВУ¹, либо в прокуратуру.

На стуле лежит запечатанный большой конверт с моими бумагами с надписью: «Для следствия». Вы его не трогайте до прибытия на место происшествия представителя следственной власти.

За то, что Вы не оставили моей семьи в трудное для нее время и помогли моему сыну, когда он остался один, я еще раз приношу Вам свою глубочайшую благодарность.

Подтверждаю сделанное мною еще в прошлом году письмом из Красноярска распоряжение о передаче в Вашу собственность оставшегося после гибели моей семьи и уцелевшего благодаря Вашим заботам моего домашнего имущества.

ШУМСКИЙ

17/VII-46 г.

В е р н о :

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 105 (121).
Незасвідчена копія, машинопис.

---

¹ Так у документі. Правильно — Закусило.

№ 98

Лист О. Шумського І. Чижову

17 липня 1946 р.

Копія

Ивану Николаевичу ЧИЖОВУ

Я оставил Зинаиде Андреевне записку о том, что ей предпринять, узнав о случившемся. Но она, пожалуй, растеряется и записки не прочтет. Поэтому лучше за это дело взяться Вам как управляющему домом.

К тому же Вы домой придете, вероятно, раньше, чем Зинаида Андреевна, и оповестите следственные органы.

Пакет с надписью «Для следствия» должен быть вручен представителю следственной власти, который прибудет на место происшествия.

ШУМСКИЙ

17/VII-46 г.

В е р н о :

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 106 (122).

Незасвідчена копія, машинопис.

№ 99

**Супровідний лист Канського міськвідділу МГБ начальнику 2-го
відділу УМГБ по Красноярському краю Чухоровському
із агентурним донесенням про О. Шумського**

17 липня 1946 р.

Канский ГО МГБ Красноярского края «17» июля 1946 года	<u>Сов[ершенно] секретно</u> Литер «ОК»
№ 2067	

НАЧАЛЬНИКУ 2 ОТДЕЛА УМГБ КК
ПОДПОЛКОВНИКУ тов. ЧУХОРОВСКОМУ

гор. Красноярск

При этом препровождаем агентурное донесение агента «УРТАК» от 11/
VII–46 года в отношении Шумского в разрезе выполнения задания начальника
2 отделения 2 отдела ст. лейтенанта тов. СИГОВА.

ПРИЛОЖЕНИЕ: агентурное донесение.

НАЧАЛЬНИК КАНСКОГО ГО МГБ
КАПИТАН

Цейцан

ОПЕРУПОЛНОМ[ОЧЕННЫЙ] КАНСКОГО ГО МГБ
ЛЕЙТЕНАНТ

Дериглазов

Отп[ечатано] 2 экз[емпляра]
1 экз. адресату
2 экз. в дело

На документі дві резолюції: «т. Сигову. 24/VII»; «т. Ракова. Передайте в
3 отд[елен]ие. Підпис нерозбірливий. 24/VII» та вхідні номери: вх. 961/29;
вх[одящий] Секр[етарията] 7721 та вх[одящий] 2 отд[ела] 6306. 23/VII.

Сов[ершенно] секретно
АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

Источник «УРТАК»

принял — ДЕРИГЛАЗОВ
11/VII–46 года

По Вашему заданию 9/VII—46 года направился в горбольницу Красноярск. Из предварительных расспросов у сестер я узнал, что ШУМСКИЙ находился в отделении нервнобольных под наблюдением доктора Шетцера. Я посетил отделение, где лежал ШУМСКИЙ, не застал доктора Шетцера, но беседовал с другим медработником этого отделения, фамилию которого не знаю. Предполагаю, что беседовал с медсестрой. Она сообщила мне следующее о ШУМСКОМ. ШУМСКИЙ очень долго лежал в больнице, с 1944 г. В начале своего пребывания в больнице он вникал во внутрибольничную жизнь, проявлял интерес к общим вопросам, но впоследствии замкнулся, ни с кем не разговаривал и даже отказался принимать пищу.

Диагноз болезни установлен, но существует среди врачей два мнения по поводу того, может ли он самостоятельно двигаться: одни считают, что ШУМСКИЙ двигаться может, но не хочет, другие — что он и не может, и не хочет.

8 июня ШУМСКОГО из Красноярск вывезли в Саратов.

Верно:

Дериглазов

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 80.

Оригінал, машинопис.

Арк. 90—90 зв. Засвідчена копія, машинопис.

№ 100

Акт старшого оперуповноваженого Управління міліції м. Саратова Масленникова про спробу самогубства О. Шумського

18 липня 1946 р.

АКТ

1946 года, июля 18 дня, гор. Саратов.

Я, стар[ший] оперуполномоченный ОБХСС¹ УМ² гор. Саратова, мл. лейтенант милиции МАСЛЕННИКОВ, в присутствии хозяйки квартиры № 5 МИХАЙЛОВОЙ Зинаиды Андреевны, проживающая по ул. Советской, дом № 47, и управдомами Октябрьского района ЧИЖОВА Ивана Николаевича, проживающий по той же улице дом № 47, кв. 5, сего числа составил акт о нижеследующем.

По распоряжению начальника ОУР³ ГУМ⁴, подполковника милиции тов. КУЛАГИНА в 13-00 ч. с. г. прибыл на место происшествия по делу саморанения гр. ШУМСКОГО Александра Яковлевича, 1890 г. рождения, прожив[ающего:] ул. Советская д. 47, кв. 5.

По прибытии на место обнаружено: в квартире № 5 по указанному адресу на койке лежал гр. ШУМСКИЙ А. Я., который опасной бритвой себе прорезал вену на правой руке выше локтя. В связи с этим на койке и на блюде был[о] очень много крови. ШУМСКИЙ сознания не потерял, последний на карете скорой помощи был отправлен во 2-ю советскую больницу для оказания медпомощи.

При осмотре квартиры ШУМСКОГО обнаружены следующие документы:

1. В квартире на стуле, за цветком обнаружен пакет, заклеен клеєм. При вскрытии пакета обнаружено: а) паспорт за № 1581 на имя ШУМСКОГО А. Я.; б) справки о болезни — две шт.; в) записка на имя Зинаиды Андреевны МИХАЙЛОВОЙ и Ивану Николаевичу ЧИЖОВУ, написанная самим гр. ШУМСКИМ о причине самоубийства — 1; г) записка, написанная самим ШУМСКИМ под заглавием «Для следствия» — 1; д) записка, написанная самим ШУМСКИМ по адресу нач[альника] Саратов[ского] обл[астного] УМВД лично т. ЗАКУСИЛОВУ; е) тетрадка, зашитая на 21 листах, написанная самим Шумским.

---

¹ ОБХСС — Отдел по борьбе с хищениями социалистической собственности — Відділ боротьби з розкраданням соціалістичної власності.

² УМ — Управление милиции — Управління міліції.

³ ОУР — Отдел уголовного розыска — Відділ кримінального розшуку.

⁴ ГУМ — Городское управление милиции — Міське управління міліції.

Документи

II. Книжка под заглавием «Шумкизм и разлад КПЗУ»⁵, написанная на украинском языке.

III. Фотокарточки Шумского — три шт.

ПРИМЕЧАНИЕ: На пакете написано самим Шумским «Причина смерти будет ясна из находящихся в пакете материалов «Для следствия»».

Вышеперечисленные [документы] изъяты в УМВД г. Саратова для выяснения. На что и составлен настоящий акт.

Хозяйка кварт[иры]
Управдомами

МИХАЙЛОВА
ЧИЖОВ

Ст. оперуполн[омоченный] ОБХСС ГУМ
Мл. лейтенант милиции

МАСЛЕННИКОВ

Копия верна:

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 101 (117).
Незасвідчена копія, машинопис.*

---

⁵ Так у документі. Правильно — «Шумкизм і розлам в КПЗУ».

№ 101

Лист помічника начальника 2-го відділу УМГБ по Саратовській області Макарова заступнику начальника 2-го відділу УМГБ по Красноярському краю Акулову про О. Шумського

19 липня 1946 р.

На № 2/5870 от 15. VI. 46 г.

Сов[ершенно] секретно

Заместителю начальника 2 отдела УМГБ
по Красноярскому краю —
капитану т. Акулову

г. Красноярск

«19» июля 1946 г.
г. Саратов

Сообщаем, что Шумский Александр Яковлевич, 1890 г. рождения, на жительстве в г. Саратове установлен.

Просим Вас выслать нам на Шумского имеющиеся компрометирующие материалы.

Пом[ощник] начальника 2-го отдела по городу
УМГБ по Саратовской области
капитан

Макаров

Исп[олнитель] Штейнгардт

На документі проставлені два прямокутні штампи: «Вх. № 7898. 30. VII. 1946 г. Секр[етариат] УНКГБ г. Красноярск»; «2 отдел УНКГБ Красноярского края. Входящий № 6538. 30/VII. 1946 г.».

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 98.
Оригінал, рукопис.*

№ 102

Post scriptum О. Шумського до рукопису «Малороси»

До 25 липня 1946 р.¹

Копія

*Post scriptum*² к «Малороссам».

Первоначально «Малороссы» были написаны как раздел моей работы «Стара и нова Украина». Часть этой работы была напечатана в 1923 году в журнале «Червоний шлях»³ в Харькове, когда я этот журнал редактировал. Но раздел «Малороссы» был написан очень остро. А это было время, когда секретарем ЦК КП(б)У был Екатеринославский малоросс ЛЕБЕДЬ⁴ и печатал в «Коммунисте»⁵ такие статьи, как «Борьба двух культур»⁶, в которых доказывал необходимость «упразднения» украинской культуры как культуры «отсталой» и проч. В Донбассе тогда господствовал малоросс РАДЧЕНКО⁷, в Харькове — ГУЛЫЙ⁸, а в ЦК КП(б)У — всеукраинский малоросс ПЕТРОВСКИЙ. Появление в этих условиях «Малороссов» явилось бы *casusom belli*...⁹. Поэтому, между прочим, моя «Стара и нова Украина» так и осталась незаконченной.

---

¹ Документ датовано за часом створення його копії та змістом документу № 103. Найімовірніше, О. Шумський написав *Post scriptum* ще під час перебування у Красноярському краї й зберігав його разом із рукописом «Малороси», тому в нотатках від 19 червня 1946 р. щодо змісту течки з документами й матеріалами він про цей документ нічого не зазначив.

² Тут і далі виділені курсивом слова у документі вписано від руки.

³ «Червоний шлях» — громадсько-політичний і літературно-науковий журнал, видавався в Харкові у 1923–1936 рр. Одне з найвпливовіших видань у період українізації.

⁴ Лебідь Дмитро Захарович (1893–1937) — радянський політичний діяч, автор концепції «боротьби двох культур» — «високої російської» та «низької української» (висунута 1923 р.). Заарештований за звинуваченням в «українському націоналізмі» 1 серпня 1937 р., розстріляний 30 жовтня 1937 р.

⁵ «Комуніст» — центральний друкований орган ЦК КП(б)У з 1926 р. У 1919–1925 рр. (з перервами) виходив під назвою «Більшовик».

⁶ Так у тексті. Насправді ідею про «боротьбу двох культур» Дмитро Лебідь висунув 1923 р. у виступі на місцевій партійній конференції КП(б)У в Києві.

⁷ Радченко Андрій Федорович (1887–1938), у 1924–1925 роках — секретар Донецького губкому КП(б)У, у 1925–1928 роках — голова Всеукраїнської ради профспілок. Розстріляний 20 січня 1938 р.

⁸ Гулий Костянтин Макарович (1887–1938) — радянський політичний діяч, член ЦК КП(б)У (1925–1936), голова Харківської міської ради робітничих депутатів (1918, 1921–1922 рр.), 1925 р. — секретар Всеукраїнської ради профспілок, 1927–1930 р.р. — народний комісар праці УСРР. Розстріляний у жовтні 1937 р.

⁹ Лат. — Привід для війни.

Уже в Ленинграде во время работы над разведкой¹⁰ «об авторстве» «Истории руссов» (моя работа привела меня, между прочим, к выводу, что автором «Истории руссов» был князь БЕЗБОРОДЬКО¹¹). А авторство свое он скрыл потому, что это могло помешать его карьере и положению в «свете». Тоже малоросс. Мне удалось, благодаря любезности директора публичной библиотеки Иннокентия Ивановича (фамилию забыл), добыть в отделе рукописей такие материалы, которые заставили меня расширить первоначальные рамки и превратить «Малороссов» в самостоятельную работу. Помог мне в этом и академик ПЛАТОНОВ¹² материалами из библиотеки Академии Наук. Накопленный в Ленинграде материал я «вынашивал» в Москве, когда работал в ЦК партии и в Рабпросе.

Текст же написать я смог уже в ссылке, на берегу Енисея. Это, разумеется, наложило свою печать на «Малороссов».

Шумский

В е р н о :

«___» июля 1946 года
г. Саратов.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 108–108 зв.
(124–124 зв.).*

Незавірена копія, машинопис.

¹⁰ Разведка — українізм, походить від українського слова «розвідка», по-рос. — «исследование».

¹¹ Безбородько Олександр Андрійович (1747–1799), український старшина, російський дипломат і державний діяч. Від 1797 р. канцлер Російської імперії і найясніший князь. Належав до тієї частини української старшини, яка сприяла проведенню централізаторської політики в Російській імперії. Спільно з В. Рубаном вважається автором «Краткой летописи Малой России с 1506 по 1770 год». (Енциклопедія історії України. — К., 2003. — С. 211, 212).

¹² Платонов Сергій Федорович (1860–1933) — історик, академік Російської академії наук (1920).

№ 103

**Опис документів О. Шумського, відправлених УМГБ
по Саратовській області до 5-го Управління МГБ СРСР**

25 липня 1946 р.

Совершенно секретно

Опись

документов Шумского А. Я., отправленных в 5 Упр[авление] МГБ
25/VII–46 г.

- 1) Пакет «для следствия»¹.
- 2) Копия письма на имя начальника УМВД по Саратовской области т. Закусило, датированного 18/VII–46 г.².
- 3) Подлинник [письма] для следствия, датированное 20/VII–46 г.³.
- 4) Подлинник [письма] к Зинаиде Андреевне Михайловой от 17/VII–46 г.⁴.
- 5) [Подлинник письма к] Ивану Николаевичу Чижову от 17/VII–46 г.⁵.
- 6) Черновик [письма] к товарищу Сталину от 18/X–45 г.⁶.
- 7) Копия телеграммы в Москву сессии Верховного совета СССР от⁷.
- 8) Post scriptum к «малороссам»⁸.
- 9) О рукописи «Малороссы»⁹.
- 10) Замечание о русской экспансии на Восток от 3/IX–45 г.¹⁰.
- 11) Заметки о музыке от 31/XII–45 г.¹¹.
- 12) Замечание о болезни и лечении от 19/IX–45 г.¹².
- 13) Замечание о Сибири от 28/XII–45 г.¹³.

---

¹ Див. док. № 96.

² Помилка у даті, правильно 18 червня 1946 р. (див. док. № 89).

³ Див. док. № 93.

⁴ Див. док. № 97.

⁵ Див. док. № 98.

⁶ Див. док. № 72.

⁷ Так у документі. Копію телеграми див. док. № 90.

⁸ Див. док. № 102.

⁹ Див. док. № 91.

¹⁰ Див. док. № 68.

¹¹ Див. док. № 77.

¹² Див. док. № 71.

¹³ Див. док. № 75.

14) Копія письма к тов. Сталину от 23/VIII–45 г.¹⁴.

15) Копія письма к тов. Сталину от 15/II–45 г.¹⁵.

16) Книга Є. Ф. Гирчак «Шумкизм і розлам в КПЗУ» видавництва 1928 года библиотеки «Більшовик України» № 7 с коментаріями на ней Шумського А. Я. В книзі 248 сторінок¹⁶.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 100–100 зв. (116).

Копія, рукопис.

---

¹⁴ Див. док. № 67.

¹⁵ Див. док. № 64.

¹⁶ Книги у справі немає.

№ 104

**Лист начальника УМГБ по Красноярському краю М. Ковшука
начальнику відділу «А» МГБ СРСР А. Герцовському стосовно
О. Шумського**

26 липня 1946 р.

В[есьма] срочно
СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
ПЕРЕДАТЬ по «ВЧ»
(аппарат — 2446)

М О С К В А

НАЧАЛЬНИКУ ОТДЕЛА «А» МГБ СССР
ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ тов. ГЕРЦОВСКОМУ¹

На № 26016 от 26/VII–1946 г.

ШУМСКИЙ Александр Яковлевич освобожден из ссылки 13 мая 1943 года Енисейским РО НКВД по отбытию срока.

После освобождения ШУМСКИЙ все время находился на излечении в Енисейской и Красноярской больницах, как страдающий параличом (sic!) ног. 8 июня 1946 года в сопровождении сотрудника больницы РЕЙЗИС[а] Якова Борисовича выехал в Саратов. Об установке запрошено УМГБ по Саратовской области № 2/5870 от 15/VI–1946 г. Ответа не получено.

За все время пребывания в ссылке ШУМСКИЙ находился в больницах.

Работавшая по нему агентура существенных материалов не давала.

ШУМСКИЙ в 1937 году арестовывался на основании телеграфного распоряжения НКВД СССР № 12374 от 9/X–37 г. Однако, никаких материалов на ШУМСКОГО из НКВД СССР получено не было, и он 22 ноября 1939 года из-под стражи был освобожден в порядке ст. 204 УПК.

В октябре 1945 года нами изъято письмо, адресованное ШУМСКИМ на имя тов. СТАЛИНА, резко антисоветско-националистического характера.

Других материалов не имеем.

---

¹ Герцовський Аркадій Якович (1904–?), від січня 1942 р. — начальник 1-го спецвідділу НКВС СРСР; з травня 1943 р. — начальник відділу «А» НКДБ–МДБ СРСР; з квітня 1953 р. — начальник 1 спецвідділу МВС Якутської АРСР. Заарештований 03. 10. 1953 р., засуджений ВК ВС 06. 07. 1955 р. до 10 років позбавлення волі. Майор держбезпеки (1942 р.), комісар держбезпеки (1943 р.), генерал-майор (1945 р.). Позбавлений звання генерал-майора у 1955 р. Літ.: Петров Н. В. Кто руководил органами госбезопасности. 1941–1954. Справочник. — М., 2010. — С. 282, 283.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ МГБ
ГЕНЕРАЛ-МАЙОР

Ковшук

«26» июля 1946 г.

№ 851

ПЕРЕДАНО

26. VII.

Нечалова

Исх. № 795

15⁰⁰

Баринов

Кол. сл. 125

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 91.

Оригінал, машинопис.

№ 105

Запит начальника 3-го відділення 2-го відділу УМГБ по
Красноярському краю Ушакова щодо перевірки Я. Рейзіса

26 липня 1946 р.

<u>СЕКРЕТНО</u>	
НКГБ — СССР МГБ Управление 2 отдел 3 отделение Исполн[итель] <u>Хохлов</u> тел. № <u>2-44</u> (фамилия)	
Просьба выдать справку	
1.	Фам[илия] <u>Рейзис</u>
2.	Имя и отч[ество] <u>Яков Борисович</u>
3.	Год рожд[ения] <u>1922</u> 4. Место рожд[ения] <u>г. Киев</u>
5.	Адрес <u>г. Красноярск, Вейнбаума, 15</u>
6.	Место работы и должность <u>кладовщик горбольницы</u>
7.	Какая нужна справка <u>наличие к[омпрометирующих] материалов</u>
8.	Для чего нужна справка <u>разработка</u>

Нач[альник] 3 отделения
лейтенант госбезопасности Ушаков

«26» июля 1946 года

№ _____

На проверяемого имеются следующие сведения

По ОСК

1-го Спецотдела УНКВД

Красноярского края

не значится.

26/VII. 1946. Підпис нерозбірливий.

По ОСК отдела «А»

УНКГБ Красноярского края

не проходит.

26/VII.46. Підпис нерозбірливий.

Выбыл 7 июня 46 г. г. Киев.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 92–92 зв.
Оригінал, рукопис на бланку.

№ 106

Довідка 3-го відділення 2-го відділу УМГБ по Красноярському краю за результатами бесіди з Я. Рейзисом про О. Шумського

27 липня 1946 р.

Справка

Шумский А. Я., как неспособный передвигаться самостоятельно, из Красноярска в Саратов был направлен горбольницей в сопровождении Рейзис[а] Я. Б.

Рейзис Яков Борисович, 1922 г. рожд[ения], урож[енец] г. Киева, еврей, образование — средне-техническое, участник Отечественной войны, демобилизован по ранению, работал зав. складами горбольницы. В данное время работает экспедитором Крайздрави. По оперативным учетам Рейзис не проходит, и каких-либо компрометирующих материалов на него не имеется.

27 июля 1946 года Рейзис был вызван в Управление МГБ для беседы о его поездке в Саратов как сопровождающего Шумского.

В процессе беседы о поездке Рейзис рассказал, что 8-го июня 1946 года он вместе с Шумским выехал из Красноярска и 15 июня прибыли в гор. Саратов. В пути следования Шумский вел себя спокойно, все время лежал, т. к. передвигаться самостоятельно не может. В то же время, чтоб не быть никому обязанным, он упрямо отказывался от пищи и за всю дорогу съел только один бисквит и две банки моченных консерв. От сопровождающего Рейзиса требовал только одно, чтоб на каждой станции он покупал бы для него газеты. По прибытии в Москву у Шумского был сердечный припадок, длившийся два часа¹.

По прибытии в Саратов их никто не встретил, и поэтому Рейзис, отправив Шумского на вокзал, выехал в его квартиру, находящуюся по ул. Советской, д. № 47, кв. 5. Когда Рейзис вошел в указанную квартиру, то встретила его быв[шая] экономка Михайлова, проживающая в квартире Шумского, [она] была поражена приездом Шумского и заявила, что считала его уже умершим, вышла замуж и теперь не знает, что ей делать. Когда Шумский привезен был с вокзала, то он заявил Михайловой, чтоб она не беспокоилась, что цель его поездки не Саратов, а проживет здесь две-три недели и уедет.

Рейзис, проживши в Саратове 3 дня, останавливался в квартире Михайловича, проживающего по ул. Шевченко № 48, кв. 5. Михайлович через два дня после приезда Шумского навестил его в квартире. В отношении Шумского Михайлович говорил Рейзис[у], что хотя он и собирался уезжать, но куда не уедет, будет жить в Саратове. О Михайловиче и его жене Рейзис сообщил, что оба они в данное время нигде не работают, материально живут на обеспечении.

---

¹ Тут і далі, у документі підкреслено від руки червоним олівцем.

Нач[альник] 3-го отд[елени]я 2-го отдела УМГБ
Лейтенант

Ушаков

27/VII-46 г.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 93–93 зв.
Оригінал, рукопис.*

№ 107

**Лист УМГБ по Красноярському краю начальнику відділу «А»
МГБ СРСР А. Герцовському про О. Шумського**

29 липня 1946 р.

УПРАВЛЕНИЕ МГБ ПО КРАСНОЯРСКОМУ КРАЮ

«29» июля 1946 года

№ 2/7195

гор. Красноярск

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

Серия «К». Экз. № 2.

НАЧАЛЬНИКУ ОТДЕЛА «А» МГБ СССР
ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТУ Т. ГЕРЦОВСКОМУ

гор. Москва

В дополнение нашего № 851 от 26 июля 1946 года в отношении Шумского¹ Александра Яковлевича² сообщаем, что, по имеющимся у нас материалам, [Шумский] с 1909³ г. состоял членом партии украинских боротьбистов. В 1920 году вступил в члены КП(б)У, занимал ответственные посты в правительстве Украинской республики, а затем был переведен на работу в Москву. Вступив в КП(б)У, [Шумский] не прекратил своей антисоветской националистической деятельности и являлся одним из руководителей антисоветского националистического подполья.

В 1930 году [Шумский] вошел в центр «Украинской военной организации» (УВО), находившейся в Москве, осуществляя руководство всей повстанческой работой «УВО» на территории СССР.

В 1933 году ОГПУ СССР [Шумский] был арестован. В ходе следствия по делу виновным себя не признал. Изобличается показаниями осужденных в 1933 году членов «УВО»: ПОЛОЗА, МАКСИМОВИЧА, ТУРЯНСКОГО, СОЛОДУБА, БЕЙ-ОРЛОВСКОГО, ЯЛОВОГО, ХРИСТОВОГО и очными ставками с ТУРЯНСКИМ и МАКСИМОВИЧЕМ.

Постановлением Коллегии ОГПУ от 5 сентября 1933 г. [Шумский] осужден на 10 лет заключения в лагерь и направлен в Соловки.

10 декабря 1935 года постановлением Особого совещания при НКВД СССР дело [Шумского] было пересмотрено, и во изменение прежнего решения тю-

---

¹ Виділене курсивом слово у документі вписано від руки.

² Див. док. № 104.

³ Помилка в тексті. Правильно — 1919.

ременное заключение было заменено на оставшийся срок ссылкой в гор. Красноярск.

По прибытию в ссылку в Красноярск в декабре 1935 г. [Шумский] в знак протеста объявил голодовку, которую выдержал более 50 дней, а затем в апреле 1936 г. вновь объявил голодовку. На почве истощения был помещен в Красноярскую городскую больницу и до октября 1937 г. находился на излечении.

15 октября 1937 года на основании телеграфного распоряжения НКВД СССР за № 18457 от 9 октября 1937 года [Шумский] был арестован Управлением НКВД по Красноярскому краю и помещен в тюремную больницу.

На неоднократные запросы о высылке материалов ответа получено не было, указаний по [Шумскому] не было, в силу чего следствие в отношении [Шумского] не велось.

Только 20 октября 1938 года № 18457 из НКВД СССР было получено телеграфное сообщение, что дело [Шумского] ставится на рассмотрение военной коллегии Верховного Суда СССР, результаты будут сообщены.

Результаты рассмотрения дела [Шумского] Военной Коллегией сообщены не были.

Материалы, полученные нами из НКВД УССР, изобличают [Шумского] как одного из руководителей украинской антисоветской националистической организации, за что он в 1933 году был арестован и осужден.

В справке по делу [Шумского] от 22 сентября 1938 года, составленной нач[альником] 3 отделения 4 отдела 1 Управления НКВД СССР, указывается, что по материалам ликвидированной в 1937 году НКВД СССР украинской националистической организации вскрыт ряд новых данных об организующей роли [Шумского] в активизации деятельности антисоветского боротьбистского националистического подполья.

[Шумский] проходит по показаниям арестованных и осужденных в 1937 г. членов центра украинской националистической организации ГРИНЬКО, ТРИЛИССКОГО и КАПУЛОВСКОГО.

В связи с отсутствием материалов изобличающих [Шумского] в проведении антисоветской деятельности после его ареста и осуждения, а также за период его нахождения в ссылке в гор. Красноярске, и учитывая, что [Шумский] болен (паралич ног) и непрерывно находится в больнице, на основании ст. 204 п. «б» УПК РСФСР следственное дело 22 ноября 1939 года было прекращено с оставлением [Шумского] в ссылке в соответствии с решением Особого совещания НКВД СССР от 10. XII. 1935 г.

После прекращения следственного дела [Шумский] из тюремной больницы был помещен в Красноярскую городскую больницу, где находился до сентября 1942 года. В сентябре 1942 года на основании заключения врачебной комиссии, был помещен в Енисейский дом инвалидов.

Находясь в доме инвалидов, [Шумский] в резкой форме протестовал против этого. В многочисленных письмах на имя тов. СТАЛИНА, руководства НКВД [Шумский] доказывал свою правоту. В письме на имя нач[альника] Енисейского РО НКВД [Ноздрина] писал: «Вы свои планы выполнили, поместив меня сюда. До прибытия в дом инвалидов я не знал, что Советский Союз богат такими учреждениями...».

В феврале 1944 года в связи с обострением его болезни [Шумский] был вновь помещен в Красноярскую городскую больницу, где находился до 8 июня т. г., т. е. до выезда из Красноярска в гор. Саратов.

За период его пребывания в Красноярской городской больнице до последнего времени агентурных данных, представляющих оперативную ценность, получено не было, связей, интересующих в оперативном отношении, не установлено. Глубокая разработка [Шумского] была затруднена, т. к. он, являясь больным, неспособным передвигаться, все время проводил в постели.

Агентурные данные за период пребывания [Шумского] в горбольнице носят общий информационный характер о его поведении и взаимоотношениях с окружающими.

В 1944 году [Шумский] в больнице познакомился с МИХАЙЛОВИЧЕМ Михаилом Исаковичем, 1904 г. рожд., урож[енец] мест[ечка] Троки, быв[шей] Виленской губ[ернии], журналистом, в 1941 г. осужденным на 5 лет ссылки. МИХАЙЛОВИЧ к моменту прибытия [Шумского] находился на излечении в горбольнице, как страдающий туберкулезом позвоночника. По агентурным данным, их связь носила дружеский характер. В 1945 году, по отбытии срока ссылки, МИХАЙЛОВИЧ выбыл в гор. Саратов, где и проживает в данное время.

Необходимо указать, что [Шумский] не изменил своих враждебных националистических взглядов, что особенно ярко сказалось в его письме на имя тов. СТАЛИНА от 18 октября 1945 года (копия письма прилагается).

В связи с настойчивыми требованиями [Шумского] 8 июня 1946 года руководство горбольницы отправило его с сопровождающим в гор. Саратов, к постоянному месту жительства.

Сопровождающий его РЕЙЗИС Яков Борисович, 1922 г. рожд., еврей, урож[енец] г. Киева, образование средне-техническое, участник Отечественной войны, уволен из РККА по ранению, работал зав[едующим] складами горбольницы, в беседе 27 июня рассказал, что, выехав из Красноярска 8 июня, он 15 июня вместе с [Шумским] прибыл в г. Саратов. В пути следования [Шумский] вел себя спокойно, но ничего не кушал, за всю дорогу съел две банки молочных консерв[ов] и бисквит. По прибытии в Москву с ним был сердечный припадок, длившийся 2 часа. По прибытии в Саратов их никто не встретил. Быв[шая] экономка [Шумского] МИХАЙЛОВА, живущая в его квартире, была неприятно поражена приездом [Шумского] в Саратов и заявила РЕЙЗИС[У], что она считала [Шумского] давно умершим и вышла замуж.

[Шумский] МИХАЙЛОВОЙ заявил, чтобы она не беспокоилась, т. к. он приехал на 2–3 недели, что цель его приезда не Саратов.

В Саратове [Шумский] встретился с МИХАЙЛОВИЧЕМ. Последний был у него в квартире через 2 дня после приезда [Шумского]. РЕЙЗИС останавливался в квартире МИХАЙЛОВИЧА, проживающего по сл. Пр. Шевченко, дом № 48, кв. 5.

ПРИЛОЖЕНИЕ: по тексту на 3-х полулистах.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ МГБ
ГЕНЕРАЛ-МАЙОР

(КОВШУК)

ВРИО НАЧАЛЬНИКА 2 ОТДЕЛА УМГБ
ПОДПОЛКОВНИК

(ЧУХОРОВСКИЙ)

Отп[ечатано] 2 экз[емпляра].

№ 1 адресату

№ 2 в дело № 684

Исп[олнитель] Ушаков
Печ[атала] Улейская

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 94–95 зв.
Копія, машинопис.

№ 108

**Запит 2-го відділу УМГБ по Красноярському краю начальнику 2-го
відділу УМГБ по Саратовській області стосовно О. Шумського**

29 липня 1946 р.

УПРАВЛЕНИЕ МГБ ПО КРАСНОЯРСКОМУ КРАЮ

«29» июля 1946 года

№ 2/7196

гор. Красноярск

Литер «А». Экз. № 2.

НАЧАЛЬНИКУ 2 ОТДЕЛА УМГБ
ПО САРАТОВСКОЙ ОБЛАСТИ

гор. Саратов

Просим срочно исполнить наш № 2/5870 от 15 июня 1946 г. в отношении Шумского¹ Александра Яковлевича². По имеющимся у нас данным Шумский прибыл в г. Саратов 15 июня т. г. и проживает по ул. Советской д. № 47, кв. 5. С получением от Вас ответа вышлем имеющиеся на него материалы.

ВРИД НАЧАЛЬНИКА 2 ОТДЕЛА УМГБ
ПОДПОЛКОВНИК

(ЧУХОРОВСКИЙ)

НАЧ[АЛЬНИК] 3 ОТД[ЕЛЕНИ]Я 2 ОТД[ЕЛА] УМГБ
ЛЕЙТЕНАНТ

Ушаков

Отп[ечатано] 2 экз[емпляра]

№ 1 — адресату

№ 2 — в дело № 684, ст. 80

Исп. Хохлов

Отп. Петрат.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 96.

Оригінал, машинопис.

---

¹ Прізвище вписане від руки.

² Див. док. № 88. Відповідь УМДБ по Саратовській області від 19 липня 1946 р. надійшла до УМДБ по Красноярському краю 30 липня 1946 р. (див. док. № 101).

№ 109

Агентурне повідомлення про О. Шумського

30 липня 1946 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

30. VII. 46 г.
Принял УШАКОВ.

Ист[очник-]осв[едомитель] «ОЛЯ».

ШУМСКИЙ А. Я. был доставлен в г. Саратов сопровождающим РЕЙЗИС[ОМ] Я. Б. Из рассказа РЕЙЗИС[А], на квартире ШУМСКОГО в Саратове встретила его экономка очень не приветливо¹. Первые приветственные слова ее были: «Вы оказались живы». Во время отсутствия ШУМСКОГО экономка вышла замуж, живет в этой же квартире.

Одной из сотрудниц горбольницы получено письмо из г. Саратова от МИХАЙЛОВИЧА, где упоминается, что ШУМСКИЙ весь день находился в комнатах, никто его не посещает, настроение подавленное, и его единственная мечта — перебраться на Украину и там, на родине, умереть.

НАЧАЛЬНИК 3 ОТД[ЕЛЕНИ]Я 2 ОТДЕЛА УМГБ
ЛЕЙТЕНАНТ

Ушаков²

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 97.
Оригінал, машинопис.*

---

¹ Підкреслено від руки червоним олівцем.

² Замість Ушакова розписався Хохлов.

№ 110

**Постанова УМГБ по Красноярському краю про пересилку
обліково-наглядової справи на О. Шумського до УМГБ
по Саратовській області**

31 липня 1946 р.

Сов[ершенно] секретно

«Утверждаю» Нач[альник] 2 отдела УМГБ КК Подполковник Чухоровский
«31» июля 1946 года

Постановление
(о пересылке уч[етно]-наблюдательного дела)

г. Красноярск

Я, оперуполномоченный 3 отделения 2 отдела УМГБ КК, мл. лейтенант Хохлов, рассмотрев материалы учетно-наблюдательного дела № 684 на Шумского А. Я.

Нашел:

Шумский А. Я. из г. Красноярска выбыл в июне т. г. на постоянное местожительства в г. Саратов, где и установлен, что подтверждается отношением 2 отдела УМГБ по Саратовской обл[асти] за № 5642 от 19/VII-1946 г.

Постановил:

Учетно-наблюдательное дело № 684 на Шумского А. Я. сдать через 9 отд[еле]ние 2 отд[ела] УМГБ КК в отдел «А» УМГБ КК для пересылки во 2-й отдел УМГБ по Саратовской обл[асти] согласно их запроса.

Оперуполномоченный 3 отд[еле]ния 2 отд[ела] УМГБ КК
Мл. лейтенант

Хохлов

«Согласен» Начальник 3 отделения
Лейтенант

Ушаков

«31» июля 1946 года

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 99.
Оригінал, рукопис.

№ 111

**Супровідний лист 2-го відділу УМГБ по Красноярському краю
до УМГБ по Саратовській області до обліково-наглядової
справи на О. Шумського**

6 серпня 1946 р.

УПРАВЛЕНИЕ МГБ по КРАСНОЯРСКОМУ КРАЮ

«6» августа 1946 г.

№ 2/7477

гор. Красноярск

Вх. № 6538. На № 5642 от 19/VII-46 г.

Литер «А» экз. № 1

ПОМ[ОЩНИКУ] НАЧ[АЛЬНИКА] 2 ОТД[ЕЛА] ПО ГОРОДУ УМГБ
САРАТОВСКОЙ ОБЛ[АСТИ] КАПИТАНУ тов. МАКАРОВУ
г. Саратов

КОПИЯ: ЗАМЕСТИТЕЛЮ НАЧАЛЬНИКА ОТДЕЛА «А» УМГБ КК
К А П И Т А Н У тов. БЕКМАН

Здесь.

При этом направляем учетно-наблюдательное дело № 684 на ШУМСКОГО
Александра Яковлевича и учетно-наблюд[ательное] дело № 1427 на
Михайлович[а] Михаила Исааковича.

ПРИЛОЖЕНИЕ: 2 д е л а .

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧАЛЬНИКА 2 ОТД[ЕЛА] УМГБ
ПОДПОЛКОВНИК

Нодельман

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА] 9 ОТД[ЕЛЕНИ]Я 2 ОТД[ЕЛА] УМГБ
К А П И Т А Н

Ишутин

Отп[ечатано] 3 экз[емпляра]

№ 1 — адресату

№ 2 — адресату

№ 3 — в дело

На документі резолюція: «И-10. По запросу т. Макарову разработайте
мероприятия с т. Ковалевым по разработке Шумского и отдельно Михайловича.
Срок 23/VIII-46. Підпис нерозбірливий» та від руки напис: «Вх. № 8895. 21/
VIII-46 г.». ».

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 133.

Оригінал, машинопис.

№ 112

**Лист О. Шумського головному лікарю 2-ї Саратовської міської
лікарні М. Плеханову**

6 серпня 1946 р.

Главврачу д[окто]ру Плеханову.

Доктор! Я имел удовольствие беседовать с Вами, и это избавляет меня от необходимости распространяться о себе. Вчера по Вашему распоряжению я переведен во второе отделение. Я рассматриваю это, как отрадный симптом попятного движения из больницы.

Состояние моих порезов позволяет, как мне думается, выписать меня, если не сегодня, то завтра, чему я буду очень рад. При этом станет очень серьезный вопрос о моей отправке на родину.

Дело в том, что я — человек нездешний и в Саратове проездом. Родина моя — Киев (точнее, Киевская область). В Киев я и прошу быть отправленным.

Обстоятельно свое положение я изложил следственным властям на имя начальника Управления Министерства Внутдел Закусилова¹ с просьбой оказать мне содействие в отъезде на родину.

Если следственные власти будут интересоваться у Вас, я хочу надеяться, что Вы не откажете в положительном заключении, — что здоровье мое позволяет мне предпринять это путешествие.

Шумский.

6. VIII. 46

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 138.
Оригінал, рукопис.*

---

¹ Так у документі. Правильно — Закусило.

№ 113

Лист О. Шумського головному лікарю 2-ї Саратовської міської лікарні М. Плеханову

13 серпня 1946 р.

Главврачу д[окто]ру Плеханову.

Вчерашний осмотр меня профессором Рабиновичем заставляет меня обратиться к Вам с просьбой выписать меня из больницы.

Столь же добрый и отзывчивый человек, как и опытный и гуманный врач, профессор Рабинович привлек всю свою научную эрудицию и лечебную практику, чтобы облегчить мое состояние, чтобы помочь мне.

По выражению его лица я видел, что он, осматривая меня, весь ушел в решение вопроса, как помочь больному. И, пожалуй, хорошо, что он не обратил внимания на то, как я воспринял его старание оказать мне помощь. Мне хотелось прервать ход его мыслей и сказать ему, чего я хочу. Но мне было ясно, что речь моя имеет мало шансов быть правильно понятой и скорее оставит осадок досады, а то и обиды.

Думаю, что будет лучше, если об этом я напишу Вам. Вы знаете мое душевное состояние и сможете лучше меня рассказать о нем профессору Рабиновичу. Это, мне кажется, лучший путь избежать недоразумений.

При этом я должен сказать, что я меньше всего ожидал, что вопрос о моем лечении будет поставлен именно здесь хирургами. Я всегда был в ведении терапевтов и невропатологов, и лишь на переливания крови попадал к хирургам. И вот после десятка лет безуспешной борьбы за здоровье, борьбы настойчивой, упорной — в разных местах и многими врачами, больницы и лечение стали для меня самым ненавистным делом.

Еще года два тому назад я покорно и усердно выполнял все назначения врачей и старался уверить себя, что я еще стану на ноги. Но теперь сама мысль о лечении для меня более чем неприятна или противна, она мне ненавистна. Я не ищу врачебной помощи, не хочу видеть больниц и заниматься лечением. У меня не осталось ни йоты надежды на возможность вылечиться и быть хотя бы относительно здоровым человеком.

Как-то в разговоре Вы сказали: «Мы вам здорово помешали». Это было очень метко сказано. Действительно, Вы мне помешали. Но я был слаб и оставался пассивен ко всем манипуляциям надо мной. Больше того, я Вам дал слово, что своих вопросов не стану решать здесь, в больнице.

Но, в свою очередь, я вправе надеяться, что Вы не станете мне навязывать какого бы то ни было лечения. Никакого лечения я не хочу. Мне осточертело быть постоянной мишенью бесконечного числа инъекций, вливаний, процедур и проч. Я не ищу никакой помощи врачей. Теперь оказать себе помощь могу лишь я сам.

Я лояльно держал себя в больнице. Но должен сказать Вам, что каждый день лежания у Вас для меня мучителен. Я страдаю дьявольскими головными болями, и успокоить их ничем не удастся. А обстановка у Вас не благоприятствует покою, — здесь постоянно — и днем и ночью — курят в палате, а палата плохо проветривается — боятся сквозняков, и потому дышать нечем. Шум и громкие разговоры ночью не всегда дают хотя бы час спокойного сна. Я плохо питаюсь, не съедаю того, что мне дают, и не знаю, причинами ли этому является отсутствие аппетита или однообразие и безвкусица больничного питания, а может быть и то и другие вместе.

Короче говоря, при моем отношении к лечению и больнице, да еще в этих условиях, я могу сравнить свое положение с положением скорпиона, закупоренного в банке. Но прошу иметь в виду, что это существо умеет избавить себя от мучений, когда оно приходит к выводу о безвыходности своего положения.

Доктор! Я был лоялен к больнице и хочу надеяться, что Вы ответите мне позже, что Вы не станете задерживать меня в больнице и отправите меня, как я просил Вас в своем письме. В противном случае создастся *status belli*.

13. VIII. 46.

Шумский

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 139–139 зв.
Оригінал, рукопис.*

№ 114

**Записка по ВЧ-зв'язку начальника відділу «А» МГБ СРСР
А. Герцовського начальнику УМГБ по Саратовській області
С. Плещову стосовно О. Шумського**

20 серпня 1946 р.

ИЗ МОСКВЫ, ПРИНЯТО 20. VIII. 46 г. в 20 час. 05 мин.

Записка по «ВЧ»

НАЧАЛЬНИКУ УМГБ ПО САРАТОВСКОЙ ОБЛАСТИ
ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ

тов. ПЛЕЩОВУ

Для доклада Министру госбезопасности тов. АБАКУМОВУ¹, прошу срочно проверить и сообщить сегодня к 22 час. по «ВЧ».

1. Когда прибыл на жительство в г. Саратов освобожденный из ссылки ШУМСКИЙ Александр Яковлевич, 1890 г. рождения.

2. У кого ШУМСКИЙ остановился на квартире, кто хозяин этой квартиры, какое родственное или другое отношение имел или имеет ШУМСКИЙ к указанным выше лицам.

3. Что еще известно в УМГБ по Саратовской области о ШУМСКОМ.

Данные передать по «ВЧ» — МОСКВА — 24-46.

Подписал: Начальник отдела «А» МГБ СССР
Генерал-майор

ГЕРЦОВСКИЙ

Передал: БАРИНОВ
Принял: ИВАНОВ

На документі резолюція: «тов. Макарову. К делу Шумского. Підпис нерозбірливий. 22/VIII. 46».

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 149.
Копія, машинопис.*

¹ Абакумов Віктор Семенович (1908–1954), з квітня 1943 р. — начальник ГУКР СМЕРШ НКО СРСР; з 4 травня 1946 по 4 липня 1951 рр. — міністр державної безпеки СРСР. Заарештований 12 липня 1951 р.; засуджений ВК ВС СРСР 19 грудня 1954 р. до ВМП. Розстріляний. Не реабілітований. Комісар держбезпеки 2-го рангу (1943 р.), генерал-полковник (1945 р.). Літ.: Петров Н. В., Скоркин К. В. Кто руководил НКВД. 1934–1941. Справочник. — М., 1999. — С. 80.

№ 115

**Лист начальника 5-го Управління МГБ СРСР П. Дроздецького
начальнику УМГБ по Саратовській області С. Плещову стосовно
О. Шумського**

26 серпня 1946 р.

СССР МИНИСТЕРСТВО ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	<u>Сов[ершенно] секретно</u> <u>Лит. «А»</u>
«26» августа 1946 г. № 4/7/2983	<u>На № 486 от 6 августа 1946 года*</u>

НАЧАЛЬНИКУ УПРАВЛЕНИЯ МГБ

САРАТОВСКОЙ

ОБЛ[АСТИ]

тов. ПЛЕЩОВУ

гор. Саратов

В связи с болезненным состоянием ШУМСКОГО А. Я. и невозможностью удовлетворения его просьбы об отправке на Украину, следует оставить его в Саратовской городской больнице для дальнейшего стационарного лечения.

Одновременно продолжите установленное в отношении ШУМСКОГО агентурное наблюдение и о заслуживающих внимания материалах своевременно информируйте 5 Управление МГБ СССР.

НАЧАЛЬНИК 5 УПРАВЛЕНИЯ МГБ СССР
ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ

Дроздецкий²

¹ Документа у справі немає.

² Дроздецький Павло Гаврилович (1903–1979), з 1942 р. — начальник УНКВС-УНКДБ по Челябінській області; з 22 березня 1944 р. — заступник наркома (міністра) держбезпеки УРСР; з 13 липня 1946 р. — начальник 5-го Управління МДБ СРСР; з 3 квітня 1948 р. — начальник УМДБ по Свердловській області; з 3 січня 1951 р. — міністр держбезпеки УРСР; з 28 січня 1952 р. — начальник УМДБ-УМВС по Володимирській області; з 3 вересня 1953 р. — заступник начальника УМВС-УКДБ по Новгородській області. У грудні 1956 р. звільнений з органів КДБ. Комісар держбезпеки (1943 р.); комісар держбезпеки 3-го рангу (1945 р.), генерал-лейтенант (1945 р.). Літ.: Петров Н. В. Кто руководил органами госбезопасности. 1941–1954. Справочник. — М., 2010. — С. 343, 344.

На документі помітки: «т. Ковалеву»; «переговорите. Плещов. 30/VIII»; «Ответ дан 6/IX-46. Ковалев» та від руки на лівому полі проставлений вхідний номер «№ 12639. 30/VIII-46 г.», зверху від руки написано «Вх. № 9427. 6/IX-46 г.».

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 144.
Оригінал, машинопис на бланку.*

№ 116

**Лист УМГБ по Саратовській області начальнику 5-го Управління
МГБ СРСР П. Дроздецькому стосовно О. Шумського**

9 вересня 1946 р.

На № 4/7/2983 шт. от 26/VIII–1946 г.¹

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

НАЧАЛЬНИКУ 5 УПРАВЛЕНИЯ МГБ СОЮЗА ССР
ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТУ тов. ДРОЗДЕЦКОМУ

9 сентября [194]6
6776

В настоящее время ШУМСКИЙ А. Я. нами временно задерживается в больнице. Однако в стационарном лечении он не нуждается, а последствия покушения на самоубийство полностью излечены.

ШУМСКОМУ известно от видных специалистов-хирургов, проживавших в период войны в городе Красноярске, что заболевание ног, которым он страдает, неизлечимо, а поэтому он настойчиво требует выписать его из больницы и отправить на Украину.

В своих заявлениях главному врачу больницы ПЛЕХАНОВУ М. Д. ШУМСКИЙ угрожает в знак протеста против содержания его в больнице покончить жизнь самоубийством в стенах больницы.

Нами принимаются соответствующие профилактические меры против возможного самоубийства. Однако врачи больницы считают дальнейшее содержание его в больнице нецелесообразным. Просим Ваших указаний.

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛЕНИЯ МГБ
по Саратовской области
ПОДПОЛКОВНИК

КОРОТКОВ²

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧАЛЬНИКА 2 ОТДЕЛА ПО ГОРОДУ
УМГБ САРАТОВСКОЙ ОБЛАСТИ
М А Й О Р

ГУСЕВ

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 145.
Копія, машинопис.*

¹ Див. док. № 115.

² Коротков Иван Семенович (1905–1959), з 16 червня 1943 р. — заступник начальника УНКДБ-УМДБ по Саратовській області; з 18 листопада 1947 р. — заступник начальника УМДБ по Грозненській області; з 13 січня 1951 по 15 травня 1959 рр. — начальник УМДБ-УМВС-УКДБ по Новгородській області. Підполковник держбезпеки (1943 р.), полковник. Літ.: Петров Н. В. Кто руководил органами госбезопасности. 1941–1954. Справочник. — М., 2010. — С. 492.

№ 117

**Лист О. Шумського головному лікарю 2-ї Саратовської міської
лікарні М. Плеханову**

10 вересня 1946 р.

Главврачу 2-й Саратовской горбольницы
д[окто]ру Плеханову.

Доктор! Я неоднократно обращался с просьбами и убеждениями прекратить насильственное задержание меня в больнице и отправить на родину¹. Но просьбы мои оставались без ответа.

Чинимый надо мною произвол принудил меня к письменным протестам против незаконных действий администрации. Но и это оказалось безрезультатным.

Поэтому я заявляю, что с 13 сентября с/г начну протест отказом принимать пищу.

Шумский.

13. IX. 46.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 147.
Оригінал, рукопис.*

---

¹ Див. док. №№ 112, 113.

№ 118

**Лист головного лікаря 2-ї Саратовської міської лікарні
М. Плеханова начальнику УМГБ по Саратовській області
стосовно О. Шумського**

12 вересня 1946 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

НКЗ—СССР Горздравотдел САРАТОВСКАЯ 2-я Советская Больница 12 сентября 1946 г. № <u>СС/01</u>	НАЧАЛЬНИКУ УПРАВЛЕНИЯ М.Г.Б. по Саратовской области
г. Саратов	

18 июля с/г во 2-ю Совбольницу каретой скорой помощи был доставлен ШУМСКИЙ Алексей¹ Яковлевич с порезом вены локтевого сустава.

Гражданину ШУМСКОМУ была оказана надлежащая медицинская помощь. 10 августа больной от полученного ранения окончательно поправился и не нуждается в дальнейшем пребывании в больнице.

ШУМСКИЙ знает, что ему больше делать в больнице нечего, категорически требует немедленной выписки и отправки его на родину в город КИЕВ.

По вашему указанию ШУМСКИЙ до сего времени из больницы не выписывается.

ШУМСКИЙ неоднократно требовал его выписки и отправки на родину, в противном случае угрожал покончить жизнь самоубийством.

Последнее от него письмо с категорическим требованием выписать его мной получено 11 сентября с/г, в противном случае он объявляет голодовку с 13 сентября с/г (письмо прилагаю²).

Относительно требования ШУМСКОГО об отправке его в Киев мной неоднократно докладывалось Вашему сотруднику тов. КОВАЛЕВУ.

Прошу Ваших указаний в отношении дальнейшего пребывания ШУМСКОГО в больнице.

Главврач 2-й совб[ольни]цы

Плеханов

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 146.

Оригінал, машинопис на бланку.

¹ У документі помилка. Правильно — Александр.

² Див. док. № 117.

№ 119

**Агентурна записка 2-го відділення Оперативного відділу УМГБ
по Саратовській області стосовно М. Михайловича та інших***13 вересня 1946 р.*

УПРАВЛЕНИЕ НКГБ—СССР по Саратовской области ОПЕРАТИВНЫЙ ОТДЕЛ 2 отделение	<u>Совершенно секретно</u> Агентурная записка На задание № 4716
«13» сентября 1946 г.	отд[ел] 2 отдел[ение] 1 исп[олнитель] тов. МАКАРОВ

Установлен:

МИХАЙЛОВИЧ Михаил Исаакович, 1904 г. рождения, уроженец г. Троки Виленского воеводства, по национальности караим, гражд[анства] СССР, беспартийный, женат, не работает, проживает по ул. Тараса Шевченко, в доме № 48, кв. 5, прописан по паспорту, выданному 1 отделением милиции г. Красноярска, 17. VII. 45 г., сер[ия] ИЛ за № 6018955.

В гор. Саратов прибыл 20. X. 45 г. из гор. Красноярска, проживает в частном доме родственницы жены. Материально живет средне. Ранее исполнял работу на пишущей машинке для Союза польских патриотов. В настоящее время не работает: имеет инвалидность 1 группы. Болеет, якобы, туберкулезом позвоночника. Ходит, слегка согнувшись, с палочкой. Большую часть времени находится дома или во дворе, но изредка и уходит куда-то, но куда, окружающим неизвестно.

Характеризуется интеллигентным человеком, культурный, грамотный, серьезный мужчина. В быту выдержанный, обходительный, самостоятельный. Среди жильцов двора пользуется уважением и сочувствием из-за его болезни, они его называют «ходячим трупом». С соседями он близких связей ни с кем не имеет, но изредка его посещают квартиру посторонние мужчины, кто они, для соседей неизвестно. Приходят и женщины в их квартиру, но, якобы, эти посетительницы являются знакомыми его жены.

С ним проживают:

Жена — МИХАЙЛОВИЧ Валентина Александровна, 1903 г. рождения, уроженка дер. Холдино Новоузенского района Саратовской области, русская, гражд[анства] СССР, беспартийная, домохозяйка.

Родственница жены — ГВОЗДЕВА Федосья Яковлевна, 1880 года рождения, уроженка дер. Куроедовка Куйбышевской области, русская, гражд[анства] СССР, беспартийная, не работает.

Окружение по дому:

САПАРИН Иван Васильевич, 1879 г. рождения, уроженец гор. Петровска Саратовской области, русский, гражд[анства] СССР, беспартийный, не работает — пенсионер.

Жена — САПАРИНА Александра Ивановна, 1884 г. рождения, уроженка дер. Добровеличковки Кировоградской обл[асти], русская, гражд[анства] СССР, беспартийная, домохозяйка.

Квартирантка — ПЕСТОВА Вера Станиславовна, 1886 г. рождения, уроженка гор. Поневежи, по национальности полька, гражд[анства] СССР, беспартийная, работает уборщицей в Сармединституте.

ПОПОВ Георгий Ильич, 1893 г. рождения, уроженец дер. Сабуны Астраханского района Воронежской области, русский, гражд[анства] СССР, беспартийный, работает врачом в госпитале № 2 (протезно-ортопедический).

Жена — ПОПОВА-УРБАНОВИЧ Татьяна Павловна, 1900 г. рождения, уроженка г. Выборга, по национальности финка, гражд[анства] СССР, беспартийная, домохозяйка.

Сын — ПОПОВ Юлиан Георгиевич, 1927 г. рождения, уроженец гор. Ростова-на-Дону, русский, гражд[анства] СССР, беспартийный, студент Сар[атовского] медицинского института.

НАЧ[АЛЬНИК] 2 ОТДЕЛЕНИЯ ОПЕРОДА
УМГБ САРАТОВСКОЙ ОБЛАСТИ
КАПИТАН

Чистяков

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 142–142 зв.
Оригінал, машинопис на бланку.*

№ 120

**Агентурна записка 2-го відділення Оперативного відділу УМГБ
по Саратовській області стосовно М. Михайлової,
О. Шумського та інших**

13 вересня 1946 р.

УПРАВЛЕНИЕ НКГБ—СССР по Саратовской области ОПЕРАТИВНЫЙ ОТДЕЛ 2 отделение	<u>Совершенно секретно</u> А г е н т у р н а я з а п и с к а На задание № 4719
«13» сентября 1946 г.	
<u>Оперативный отд[ел] 2 отдел[ение]</u> <u>исп[олнитель] т. ЧИСТЯКОВ</u>	

Установлена:

МИХАЙЛОВА Зинаида Андреевна, 1907 г. рождения, русская, гражд[анства] СССР, беспартийная, работает швеей на заводе № 5, проживает по Советской ул., в доме № 47, кв. 5.

По соседству, в квартире № 5, в отдельных комнатах, проживают:

1. ШУМСКИЙ Александр Яковлевич.

2. НОВИКОВ Петр Михайлович, 1902 г. рождения, уроженец гор. Саратова, русский, гражд[анства] СССР, член ВКП(б), капитан Облвоенкомата.

Жена — НОВИКОВА Клавдия Григорьевна, 1905 г. рождения, уроженка г. Баланды, русская, гражд[анства] СССР, беспартийная, домохозяйка.

Дочь НОВИКОВА Изабелла Петровна, 1926 г. рождения, уроженка гор. Петровска, русская, гражд[анства] СССР, член ВЛКСМ, работает медицинской сестрой в Центральной зубной поликлинике.

Сестра НОВИКОВОЙ К. Г. — СОЛОВЬЕВА Антонина Григорьевна, 1920 г. рождения, уроженка гор. Баланды, русская, гражд[анства] СССР, работает чертежницей в Сар[атовской] ТЭЦ.

2-ая сестра — СОЛОВЬЕВА Зинаида Григорьевна, 1914 г. рождения, уроженка гор. Баланды, русская, гражд[анства] СССР, работает чертежницей в Сар[атовской] ТЭЦ.

3. ЗУБАРЕВА Ольга Петровна, 1902 г. рождения, уроженка с. Шиханы Вольского района Саратовской области, русская, гражд[анства] СССР, беспартийная, работает счетоводом в конторе квартирно-эксплуатационной части (КЭЧ).

Сын — ЗУБАРЕВ Юрий Иванович, 1924 г. рождения, уроженец гор. Петровска, русский, гражд[анства] СССР, беспартийный, работает музыкантом в Доме Офицеров.

Дочь — ЗУБАРЕВА Тамара Ивановна, 1926 г. рождения, уроженка гор. Петровска, русская, гражд[анства] СССР, беспартийная, студентка Сар[атовского] медицинского института.

4. РАЕВСКАЯ-ПОЛИНИЧ Наталья Аркадьевна, 1907 г. рождения, уроженка гор. Тбилиси, по национальности грузинка, гражд[анства] СССР, беспартийная, не работает, инвалид II группы.

Мать — СОЛОВЬЕВА Екатерина Петровна, 1883 года рождения, уроженка гор. Саратова, русская, гражд[анства] СССР, беспартийная, домохозяйка.

5. ФОМБЕРШТЕЙН Раиса Абрамовна, 1901 г. рождения, уроженка г. Малая Виска Кировоградской области, по национальности еврейка, гражд[анства] СССР, беспартийная, работает кассиром на заводе № 614.

Сестра — ФОМБЕРШТЕЙН Анна Абрамовна, 1903 г. рождения, уроженка г. Малая Виска Кировоградской области, по национальности еврейка, гражд[анства] СССР, беспартийная, работает врачом в Центральной зубной поликлинике.

Дочь — ФОМБЕРШТЕЙН Клара Бенциановна, 1924 г. рождения, уроженка гор. Харькова, по национальности еврейка, гражд[анства] СССР, беспартийная, студентка Сар[атовского] медицинского института.

НАЧ[АЛЬНИК] 2 ОТДЕЛЕНИЯ ОПЕРОДА УМГБ
САРАТОВСКОЙ ОБЛАСТИ КАПИТАН

Чистяков

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 150–150 зв.
Оригінал, машинопис на бланку.*

№ 121

Агентурне повідомлення про О. Шумського

14 вересня 1946 р.

Совершенно секретно

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

4 отделения 2 отдела по городу УМГБ Саратовской области

По д[елу]/ф[ормуляру] на ШУМСКОГО А. Я.
«Букетова»
от 14/IX–46 г.
пр[инял] КОВАЛЕВ
через резидента «Славин».

13 сентября с. г. по Вашему заданию источник во время дежурства в хирургическом отделении 2-й совбольницы разговаривала со старшей сестрой КОЧЕТКОВОЙ Тамарой Николаевной о ШУМСКОМ А. Я., которого источник, якобы, знает как больного. КОЧЕТКОВА рассказала источнику, что ШУМСКИЙ находится в 39 палате и своим безобразным поведением надоел всему медицинскому персоналу отделения, так как ведет себя возмутительно: очень требователен к обслуживающему персоналу, недоволен уходом, питанием, обстановкой и лечением. По каждому поводу пишет заявления главврачу II-й совбольницы ПЛЕХАНОВУ, по распоряжению которого имеет индивидуальное питание.

ШУМСКОГО никто не посещает, и писем он не отправляет.

Присутствующая при разговоре няня 39 палаты заявила, что ШУМСКИЙ с 13 сентября с. г. объявил голодовку и в этот день отказался от завтрака.

Источник посетила палату № 39 и некоторое время наблюдала за ШУМСКИМ, он был крайне замкнут и задумчив.

ЗАДАНИЕ ИСТОЧНИКУ: Выяснить у КОЧЕТКОВОЙ, не ведет ли ШУМСКИЙ дневник и где его хранит, общается ли он с больными и с кем именно, в каких взаимоотношениях находится с лечащим врачом, не симулирует ли болезнь ног.

В е р н о :

Ст. оперуполн[омоченный] 4 отд[еления] 2 отдела
Лейтенант

Ковалев

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 143.
Засвідчена копія, машинопис.

№ 122

**Лист О. Шумського начальнику УМВД по Саратовській області
О. Закусилу**

15 вересня 1946 р.

Начальнику Саратовского областного управления
Министерства Внутренних Дел генералу Закусилу¹ (лично)

Я обращался уже к Вам по поводу моих документов. Они были взяты представителем Минвнудела 18-го июля с/г в комнате, где я находился, по Советской ул. 47, кв. 5.

Сейчас, по заявлению главврача горбольницы д[окто]ра Плеханова, горбольница организует отправку меня на родину — в Киев. Без документов (паспорт и прочее) ехать я, разумеется, не могу.

Поэтому я еще раз прошу Вас дать распоряжение о возврате мне всех моих документов и бумаг, взятых у меня 18-го июля с/г офицером милиции.

Должен добавить при этом, что задержка в возвращении моих бумаг задержит мой отъезд; а это усугубит и без того мое тяжелое положение.

15. IX. 46

Шумский

Шумскому Александру Яковлевичу

2-я совбольница, хирургическ[ое] отдел[ение].

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 141.

Оригінал, рукопис.

---

¹ Так у документі. Правильно — Закусило.

№ 123

Перелік документів О. Шумського

17 вересня 1946 р.

Документи, принад[лежащие] Шумському.

1. Паспорт [№] 1581, выдан Краснояр[ским] 1 ГОМ.
2. Справка горбольницы от 8/II–46 г., гор. Краснояр[ска].
3. Удостовер[ение] № 2915 ВТЕК гор. Краснояр[ска].
4. Выписка о рождении (подотдела Загса укр[аинского] консульства в Польше).
5. Дипломат[ический] паспорт Д. Гончаренко недействит[ельный] и оторванный [на]половину.
6. Удостоверение — чл[енский] билет № 6 члена президиума Всеукраинского ЦВК.
7. Переписка с сыном и фотографии.
8. Удостовер[ение] гор[одской] Краснояр[ской] б[о]льн[ицы] от 3/XII–40.
9. Справка Краснояр[ской] тюрьмы № 1 от 26. XI–39 г.

Получил документы

17/IX–46 г.

Підпис нерозбірливий

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 135.
Оригінал, рукопис.*

№ 124

**Лист начальника УМГБ по Саратовській області С. Плєсцова
начальнику Кірсановського міськвідділу МГБ стосовно
О. Шумського**

[Після 18 вересня 1946 р.]

Сов[ершенно] секретно

НАЧАЛЬНИКУ КИРСАНОВСКОГО ГОРОТДЕЛА МГБ

сентября [194]6 [г.]

г. Кирсанов

18 сентября 1946 года из г. Саратова в Киев поездом № 57 выехал находившийся у нас под наблюдением [Шумский А. Я.].

По имеющимся непроверенным сведениям, [Шумский А. Я.] в пути следования скоростижно скончался, был снят с поезда на станции Кирсанов.

Прошу Вас срочно проверить, действительно ли имело место это происшествие, производилось ли вскрытие трупа и выдать нашему сотруднику — т. БАБЕНКОВУ акт вскрытия и справку ЗАГС'а.

НАЧ[АЛЬНИК] УПРАВЛЕНИЯ МГБ ПО САР[АТОВСКОЙ] ОБЛАСТИ
ГЕНЕРАЛ-МАЙОР

ПЛЕСЦОВ¹

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 134.
Копія, машинопис.*

---

¹ Плєсцов Сергій Інокентійович (1906–1972), від 7 травня 1943 р. — начальник УНКДБ по Архангельській області; від 6 серпня 1945 р. — начальник УНКДБ-УМДБ по Саратовській області; від 16 вересня 1950 р. — начальник УМДБ по Ярославській області; від 7 серпня 1952 р. — заступник начальника УМДБ по Красноярському краю; з 19 березня 1953 р. — начальник УМВС по Херсонській області; з 18 червня 1953 р. — старший радник МВС СРСР при МВС Болгарії; з 20 липня 1953 р. — у розпорядженні МВС СРСР; з 25 вересня 1953 р. — заступник начальника УМВС-УКДБ по Володимирській області; звільнений з органів КДБ у липні 1956 р. Полковник держбезпеки (1943 р.), генерал-майор (1945 р.). Літ.: Петров Н. В. Кто руководил органами госбезопасности. 1941–1954. Справочник. — М., 2010. — С. 695.

№ 125

**Супровідний лист начальника Кірсановського райвідділу
МГБ Михайлова начальнику УМГБ по Саратовській області
С. Плещову стосовно О. Шумського**

22 вересня 1946 р.

С[овершенно] секр[етно]

НАЧАЛЬНИК
КИРСАНОВСКОГО РАЙОТДЕЛЕНИЯ
Министерства Государственной Безопасности

«22» IX 1946 г.

г. Кирсанов

Начальнику УМГБ по Саратовской области
генерал-майору
т. Плещову

Направляю по Вашему распоряжению № 2017 от 21. IX. 46 г. копию акта вскрытия трупа Шумского А. Я. и выписку-справку Загса о смерти Шумского Ал[ексан]дра Яковлевича, — на распоряжение.

Приложение: Упомянутое¹.

Нач[альник] РО МГБ
Подполковник

Михайлов

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 136–136 зв.
Оригінал, рукопис на бланку.

---

¹ Документів у справі немає.

№ 126

Постанова 2-го відділення відділу «А» УМГБ по Саратовській області про припинення обліково-наглядової справи на О. Шумського

Вересень 1950 р.

«УТВЕРЖДАЮ»	<u>СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО</u>
Зам[еститель] нач[альника] отдела «А» УМГБ	ПОСТАНОВЛЕНИЕ
Подполковник Анненков	(по делу-формуляр, учетно-наблюдательному делу: об окончании или изменении формы разработки, о передаче в другой орган)
«__» сентября 1950 г.	

Я, начальник «2» отделения, отдела «А» Управления МГБ
(должность)
майор Чивилева
(звание и фамилия)
Рассмотрев учетно-наблюдательное дело
(указать дело-формуляр, учетно-наблюдательное дело)
на Шумского Александра Яковлевича
(фамилия, имя и отчество)
Н А Ш Е Л : что после продолжительной болезни (паралич ног) Шумский
в 1946 году умер

Ненужное зачеркнуть	ПОСТАНОВИЛ		
	1) Дело-формуляр № _____ присоединить к агентурному делу № _____		
	кличка _____, окраска _____		
	2) _____ № _____ сдать в учетный аппарат для направления в _____, согласно их запроса № _____ от _____		
	3) Перевести _____ в _____		
	4) учетно-наблюдательное дело № 684 прекратить и сдать в архив отдела «А», выявленные в процессе разработки подозрительные по антисоветской работе связи взять на общесправочный учет в отделе «А».		
№ № п/п	Фамилия, имя и отчество	№ № листов дела, где имеются компр. материалы	Содержание компр. материалов
1			
2			
3			

Оперуполномоченный

Нач[альник] «2» отделения
 «Согласны» майор Чивилева
 Нач[альник] «__» отдела

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 151–151 зв.
 Оригінал, рукопис на бланку.

№ 127

**Довідка УМВД по Саратовській області
по архівній обліково-наглядовій справі на О. Шумського**

9 січня 1954 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

Экз. № _____

С П Р А В К А

по архивному учетно-наблюдательному делу № 26283 на

ШУМСКОГО Александра Яковлевича,
1890 года рождения, уроженца с. Тур-
чинки бывш[ей] Волынской губернии,
украинца, гражданина СССР.

Учетно-наблюдательное дело на ШУМСКОГО было заведено 24 июня 1944 года 2 отделом УНКГБ по Красноярскому краю как на бывшего члена центра контрреволюционной «Украинской военной организации» («УВО»).

Из материалов дела усматривается, что ШУМСКИЙ А. Я. с 1909¹ года состоял членом украинских «боротьбистов». С 1920 года — член КП(б) Украины, занимал ответственные посты в правительстве Украинской республики, а затем был переведен на работу в Москву.

Будучи членом КП(б)У, ШУМСКИЙ принимал активное участие в антисоветской националистической деятельности украинского подполья, являясь одним из его руководителей.

В 1930 году ШУМСКИЙ вошел в центр «Украинской военной организации» («УВО»), находившейся в Москве, и осуществлял руководство всей повстанческой работой «УВО» на территории СССР.

В 1933 году ШУМСКИЙ как участник «УВО» был арестован и решением Коллегии ОГПУ от 5 сентября 1933 года осужден на 10 лет заключения в лагерях с отправкой на Соловки.

10 декабря 1935 года постановлением Особого Совещания при НКВД СССР дело на ШУМСКОГО было пересмотрено и, во изменение прежнего решения, заключение в лагерях ему было заменено на оставшийся срок ссылкой в гор. Красноярск.

Через некоторое время по прибытии в ссылку в Красноярск, на почве истощения от проведенных им в знак протеста двух длительных голодовок — был

¹ Помилка в документі. Правильно — 1919.

помещен в Красноярскую городскую больницу, где находился до октября 1937 года на излечении.

15 октября 1937 года на основании телеграфного распоряжения НКВД СССР ШУМСКИЙ был арестован УНКВД по Красноярскому краю и помещен в тюремную больницу.

Однако, в связи с отсутствием обвинительных материалов, 22 ноября 1939 года следствие по делу было прекращено с оставлением в силе решения Особого Совещания НКВД СССР от 10 декабря 1935 года.

После прекращения следствия по делу ШУМСКИЙ из тюремной больницы был переведен в Красноярскую городскую больницу, где находился до сентября 1942 года, а затем был направлен в Енисейский дом инвалидов.

В феврале 1944 года, в связи с обострением болезни, ШУМСКИЙ вновь был помещен в Красноярскую городскую больницу. Ввиду некоторого улучшения состояния здоровья, а также настойчивых требований, ШУМСКИЙ 8 июня 1946 года был выписан из больницы и с сопровождающим отправлен к месту выbranного им постоянного местожительства, в гор. Саратов.

Сопровождавший ШУМСКОГО работник горбольницы РЕЙЗИС Яков Борисович по возвращении из Саратова в Красноярск, 27 июня 1946 года сообщил в Управление МГБ, что он вместе с ШУМСКИМ, выехав из Красноярска 8 июня, прибыли в город Саратов 15 июня.

Ввиду того, что по прибытии в Саратов их никто не встретил, РЕЙЗИС, оставив ШУМСКОГО на вокзале, направился на квартиру ШУМСКИХ по адресу: ул. Советская, дом № 47, кв. 5. В данном адресе РЕЙЗИС встретил проживавшую там бывшую экономку ШУМСКИХ — МИХАЙЛОВУ Зинаиду Андреевну, 1907 года рождения, которая, узнав о приезде ШУМСКОГО, была этим неприятно поражена и заявила РЕЙЗИС, что считала ШУМСКОГО уже умершим, вышла замуж и теперь в связи с его прибытием, не знает что делать.

Доставленный ими на квартиру ШУМСКИЙ заявил МИХАЙЛОВОЙ, что она может не беспокоиться, так как цель его поездки не Саратов, здесь он, якобы, проживет 2–3 недели, а затем уедет.

Через 2–3 дня после приезда в Саратов, ШУМСКОГО навестил его знакомый по Красноярску — МИХАЙЛОВИЧ Михаил Исаакович, 1904 года рождения, уроженец м. Троки бывш[ей] Виленской губернии, по профессии журналист, в 1941 году был осужден на 5 лет ссылки, которую отбывал в Красноярске. По отбытии срока ссылки, осенью 1945 года выбыл в г. Саратов и к приезду ШУМСКОГО проживал по адресу: ул. Тараса Шевченко, 48, кв. 5.

Во время пребывания в ссылке МИХАЙЛОВИЧ разрабатывался УМГБ Красноярского края по учетно-наблюдательному делу № 1427, которое в августе 1946 года было выслано в УМГБ по Саратовской области.

Проживая в гор. Саратове по указанному выше адресу, ШУМСКИЙ 18 июня 1946 года предпринял попытку покончить жизнь самоубийством, порезав

бритвой вену на правой руке. Принятыми мерами смерть ШУМСКОГО была предотвращена.

После выздоровления ШУМСКИЙ, добившись разрешения, 18 сентября 1946 года выехал в гор. Киев. Однако в пути следования из Саратова в Москву скоропостижно скончался.

В отношении ближайшего окружения ШУМСКОГО А. Я. в деле имеются следующие материалы и документы:

1. Копия письма ШУМСКОГО Яра Александровича (из гор. Саратова) к своему отцу, находившемуся в тот период времени в гор. Красноярске, датированного 2 сентября 1940 года²;

2. Копия письма ШУМСКОГО А. Я. (из г. Красноярск) к его бывшей экономке МИХАЙЛОВОЙ Зинаиде Андреевне, проживавшей в гор. Саратове, ул. Советская, 47, кв. 5, датированного 12 сентября 1945 года³. Оба письма бытового личного характера.

3. Копия письма, составленного ШУМСКИМ А. Я. 17 июля 1946 года — накануне предпринятой им попытки совершить самоубийство к МИХАЙЛОВОЙ З. А. В этом письме ШУМСКИЙ, объясняя принятое им решение покончить жизнь самоубийством, благодарит МИХАЙЛОВУ за ту помощь, которую она оказала семье ШУМСКИХ и, в частности, его сыну в то время, когда он жил в гор. Саратове без родителей⁴.

4. Официальные и агентурные материалы о том, что жена ШУМСКОГО — ГОНЧАРЕНКО Евдокия Алексеевна, 1898 года рождения, уроженка г. Мариуполя, осуществляла связь ШУМСКОГО А. Я., находившегося в ссылке, с активом украинского контрреволюционного нацподполья, в 1937 году была арестована и расстреляна.

До ареста ГОНЧАРЕНКО вместе с сыном — ШУМСКИМ Я. А. проживала в гор. Саратове, дважды выезжала к своему мужу в гор. Красноярск.

После ареста ГОНЧАРЕНКО ее сын остался в гор. Саратове, в 1939–1941 гг. учился в Саратовском Автодорожном институте, в августе 1941 года добровольно ушел на службу в Советскую Армию, в 1942 году в звании ст. лейтенант погиб на фронте под Москвой.

5. Личные заметки ШУМСКОГО А. Я. от июня 1946 года, из которых усматривается, что письма сына (имеется в виду ШУМСКОГО Я. А.) из Саратова и с фронта, а также ряд других документов и материалов им были уничтожены.

6. Три фотокарточки: две одиночных с изображением, вероятно, ШУМСКОГО А. Я. и одна групповая, также изображающая указанное лицо вместе с рядом других. Кто эти лица, установить не представляется возможным.

---

² Див. док. № 11.

³ Див. док. № 69.

⁴ Див. док. № 97.

ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННЫЙ 2 ОТДЕЛЕНИЯ 4 ОТДЕЛА УМВД

Саратовской области

ст. лейтенант

Колопотин

«9» января 1954 г.

г. Саратов

Отп[ечатано] 2 экз[емпляра]

1 экз. — во 2 Гл[авное] Упр[авление] МВД СССР, Москва

2 экз. — в арх[ивное] уч[етно]-набл[юдательное] дело № 26283

Исп[олнитель] Колопотин, 4 отдел

Печ[атал] Здорик

№ 253 9/І—1954 г.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 152–156.

Оригінал, машинопис.

№ 128

**Супровідний лист обліково-архівного відділу УКГБ
по Красноярському краю до обліково-архівного відділу УКГБ
по Саратовській області щодо матеріалів на О. Шумського**

5 липня 1955 р.

СССР УПРАВЛЕНИЕ КОМИТЕТА Государственной безопасности при Совете Министров Союза ССР по КРАСНОЯРСКОМУ КРАЮ ОТДЕЛ _____	Вх. № ____ <u>Сов[ершенно] секретно</u> НАЧАЛЬНИКУ УЧЕТНО-АРХИВНОГО ОТДЕЛА УКГБ ПО САРАТОВСКОЙ ОБЛАСТИ
«5» июля 1955 г. № <u>2/10961</u> гор. Красноярск	<u>гор. Саратов</u>

При этом направляются агентурные и официальные материалы, обнаруженные в спецкомендатуре УМВД Красноярского края, для приобщения к архивному делу-формуляру № 26283 на ШУМСКОГО Александра Яковлевича.

Приложение: 3 тома.

НАЧАЛЬНИК УЧЕТНО-АРХИВНОГО ОТДЕЛА УКГБ

Подполковник

Кондратьев

На документі проставлений вхідний номер «18936. 14. VII–55».

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 161.

Оригінал, машинопис на бланку.

№ 129

Висновок УКГБ по Саратовській області
щодо архівної справи-формуляру на О. Шумського

23 серпня 1955 р.

«УТВЕРЖДАЮ» Зам. нач[альника] УКГБ при СМ СССР по Саробласти генерал-майор Соколов*	<u>СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО</u>
31/VIII 1955 г.	

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Я, сотрудник УКГБ при СМ СССР по Саробласти капитан Гринфельд
(должность, звание, фамилия)

«23» августа 1955 года рассмотрев архивное дело-формуляр № 26283
на _____

(наименование дела)

Шумского Александра Яковлевича, 1890 г. рожд[ения], урож[енца]

(установочные данные)

с. Турчинки, УССР

НАШЕЛ:

Дело-формуляр заведено в 1940 году 2 отделом УМГБ Красноярского края.
Основанием к заведению дела послужили данные о том, что Шумский —
украинский националист и что в прошлом судим за эту контрреволюционную
деятельность.

Архивно-следственное дело № 252788 хранится в учетно-архивном отделе
КГБ при СМ СССР в г. Москве.

Шумский в 1946 году умер. Учитывая, что после смерти разрабатываемого
прошло 6 лет, дело на него подлежит уничтожению, но, принимая во внимание,
что в деле имеются документы, не подлежащие уничтожению, оно подлежит
хранению в архиве УКГБ при СМ СССР по Саробласти.

На основании изложенного и руководствуясь приказом КГБ при Совете
Министров СССР за № 00511 от 12 августа 1954 года, —

¹ Замість Соколова розписався його заступник, підпис нерозбірливий.

№ 130

**Висновок УКГБ по Саратовській області
щодо архівної справи-формуляру на О. Шумського**

16 березня 1960 р.

«УТВЕРЖДАЮ» Зам. начальник Управления КГБ при Совете Министров СССР по Саратовской области майор Мякишев	<u>СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО</u>
16 марта 1960 г.	

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Я, о/уполномоченный аппарата УКГБ в Балаково Добролюбов

(должность, звание, фамилия)

«27» февраля 1960 года рассмотрев архивное дело-формуляр № 3339
на _____

(наименование дела)

Шумского Александра Яковлевича, 1890 г. рожд[ения]

(установочные данные)

НАШЕЛ:

Из материалов дела усматривается, что Шумский до 1933 г. являлся видным деятелем ЦИК УССР и ЦИК СССР. В 1933 г. был выведен из членов ЦИКа и обвинен в принадлежности к националистической «военной организации Украины». В этом же году осужден и выслан на остров Соловки, а в 1935 г. — в г. Красноярск. В ссылке находился до 1946 г. В 1946 г. прибыл в Саратов, где совершил попытку самоубийства. В 1946 г. на пути следования из Саратова в Москву Шумский скончался.

Учитывая, что возраст Шумского 70 лет¹, но на него нет архивного следдела, и материалы представляют оперативную и некоторую историческую ценность, т. к. отражают деятельность КП(б)У в 1922–25 гг., личную переписку Шумского со Сталиным, Калининым, а также врагом народа Берией и т. д.², и другими.

¹ Так у документі. Насправді Олександр Шумський загинув у віці 56 років.

² У документі тут і далі закреслено від руки.

Документи

На основании изложенного и руководствуясь приказом КГБ при Совете Министров СССР за № 00511 от 12 августа 1954 года и № 00475 от 23 ноября 1959 года.

ПОЛАГАЛ БЫ:

Проходящего по _____ арх[ивному] делу-формуляру _____
(наименование дела)

Шумского Александра Яковлевича, 1890 г. рожд[ения]
(фамилия, имя, отчество)

оставить на опер[ативном] учете учетно-архивного отдела УКГБ при СМ СССР по Саратовской области, а дело № 3339 сдать в УАО УКГБ для хранения в особом фонде секретного дела[производства].

Оперуполномоченный _____ отдела
_____ ст. лейтенант

Добролюбов

«Согласен»: Начальник 4 отдела
_____ подполковник

Назарюк

«__» февраля 1960

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 160–160 зв.
Оригінал, рукопис на бланку.*

№ 131

Постанова по архівній справі-формуляру на О. Шумського

25 червня 1962 р.

Совершенно секретно

«Утверждаю»

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

при Совете Министров Украинской ССР

Генерал-лейтенант

Никитченко¹

«25» июня 1962 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

(по архивному делу-формуляру № 3339)

«21» июня 1962 года

гор. Киев

Я, заместитель начальника учетно-архивного отдела КГБ при СМ УССР полковник ПЕТРОВ, рассмотрев архивное дело-формуляр на ШУМСКОГО Александра Яковлевича, 1890 года рождения, уроженца с. Боровая Рудня бывш[ей] Волынской губернии, —

НАШЕЛ:

Дело-формуляр на ШУМСКОГО А. Я. в мае 1962 года было получено из УКГБ при СМ СССР по Саратовской области в связи с его проверкой партийными органами. Учитывая, что ШУМСКИЙ по уголовному делу реабилитирован, а имеющиеся в архивном деле-формуляре материалы представляют историческую ценность для органов КГБ при СМ УССР. Поэтому, руководствуясь приказом № 00346 КГБ при СМ СССР, —

---

¹ Нікітченко Віталій Федотович (1908–1992), у 1944–1954 рр. — заступник секретаря Харківського обкому КП(б)У; завідувач транспортним відділом ЦК КП(б)У; завідувач відділом адміністративних і торговельно-фінансових органів ЦК КПУ; з 6 квітня 1954 по 16 липня 1970 рр. — голова КДБ при РМ УРСР. У липні 1970 р. переведений до Москви, де тривалий час очолював Вищу Червонопрапорну школу КДБ при РМ СРСР ім. Ф. Е. Дзержинського. Після звільнення у відставку проживав у Києві. Генерал-майор (1954 р.), генерал-лейтенант (1961 р.), генерал-полковник (1967 р.). Літ.: Лисюк Ю., Чисніков В. Керівники органів державної безпеки Радянської України (1953–1991 рр.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. — 2001. — № 2 (17). — С. 431–432.

ПОСТАНОВИЛ:

Дело-формуляр № 3339 на ШУМСКОГО Александра Яковлевича, 1890 года рождения, оставить на постоянное хранение в учетно-архивном отделе КГБ при СМ УССР. ШУМСКОГО как реабилитированного на оперативный учет не брать, архивное дело-формуляр на него хранить в фонде секретного делопроизводства.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ НАЧАЛЬНИКА УЧЕТНО-АРХИВНОГО ОТДЕЛА
КГБ при СМ УССР — полковник

Петров

СОГЛАСЕН: НАЧАЛЬНИК УЧЕТНО-АРХИВНОГО ОТДЕЛА
КГБ при СМ УССР — подполковник

Дарабан

На документі проставлений прямокутний штамп із написом всередині: «Учетная карточка из ОСК изъята и уничтожена. 3/І-1974 г. Підпис нерозбірливий».

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 162.
Оригінал, машинопис.*

№ 132

Супровідний лист Центрального архіву КГБ при РМ СРСР
до 10-го відділу КГБ при РМ УРСР щодо архівної кримінальної
справи на О. Шумського

26 серпня 1969 р.

СССР КОМИТЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ СССР	21410 Вх. № 10/5-735 <u>СЕКРЕТНО</u> Экз. № <u>1</u>
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ АРХИВ «26» VIII 1969 г. № 10/5- <u>Н-7831</u>	НАЧАЛЬНИКУ <u>10-го отдела</u> КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ <u>Украинской ССР</u>

гор. Киев

На № 33580 от «21» VIII 1969 г.

Направляем архивное уголовное дело № Н-7831 на Шумского Александра Яковлевича.

Дело подлежит возврату в Центральный архив КГБ при СМ СССР. При передаче-пересылке дела в другой орган уведомите об этом архив.

ПРИЛОЖЕНИЕ: дело в 2 томах, тома 3, 16.

Зам. Начальник Центрального архива КГБ
при Совете Министров СССР
майор

Асташов

На документі напис: «Написана справка в ЦК КП Украины. Копия в деле № 1841 (аг. дело). Підпис нерозбірливий. 8. IX» та простим олівцем напис: «Вашталову».

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 167.
Оригінал, рукопис на бланку.

№ 133

**Довідка заступника Голови КГБ при РМ УРСР Б. Шульженка
для ЦК КП(б)У про О. Шумського**

4 вересня 1969 р.

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ
ПАРТИИ УКРАИНЫ

Гор. Киев

на ШУМСКОГО А. Я.

ШУМСКИЙ Александр Яковлевич арестован ОГПУ СССР 13 мая 1933 года.

В архивных материалах, хранящихся в КГБ при СМ СССР и КГБ при СМ УССР, на ШУМСКОГО имеются следующие данные.

ШУМСКИЙ Александр Яковлевич, 2 декабря 1890 г. рождения, уроженец с. Боровая Рудня Житомирского уезда бывшей Волынской губернии, украинец, на момент ареста проживал в гор. Москве, работал председателем ЦК профсоюза Рабпрос; соцпроисхождение из семьи батрака, быв[ший] член УКП (боротьбист), а затем ВКП(б) с 1920 года.

Постановлением Коллегии ОГПУ СССР от 5 сентября 1933 года ШУМСКИЙ в числе других (БЕЙ-ОРЛОВСКИЙ Ф. В., МАКСИМОВИЧ К. А., ТУРЯНСКИЙ Р. В., ПАЛИЕВ Е. И.) был осужден к лишению свободы на 10 лет. Постановлением Особого совещания при НКВД СССР от 10 декабря 1935 года лишение свободы ШУМСКОМУ заменено ссылкой в гор. Красноярск на оставшийся срок.

ШУМСКИЙ и др. обвинялись в том, что они являлись участниками антисоветской организации — «Украинская военная организация» («УВО») — и занимались контрреволюционной деятельностью.

В октябре 1937 года по месту нахождения в ссылке ШУМСКИЙ вновь был арестован НКВД СССР. Ему предъявлялось обвинение в том, что он являлся одним из организаторов и руководителей украинской антисоветской фашистской организации. Будучи одним из лидеров украинских социал-революционеров (боротьбистов), в 1920 году с двурушническими целями вошел в КП(б)У, возглавил группу бывших боротьбистов, ставивших своей целью в блоке с националистическим подпольем на Украине борьбу против ВКП(б) и Советского Правительства.

ШУМСКИЙ обвинялся также в том, что он являлся вдохновителем раскола в КПЗУ, имел цель ослабить коммунистическое движение в Западной Украине и этим облегчить капиталистическим государствам интервенцию против СССР.

В 1930 году, — сказано в обвинительном заключении, — ШУМСКИЙ вошел в центр «Украинской военной организации» (УВО), находившийся в Москве, подготовлявший вооруженное восстание на Украине с целью отрыва ее с помощью иностранной интервенции, от СССР.

ШУМСКИЙ виновным себя не признал, как и при первом аресте в 1933 году.

В ноябре 1939 года дело по аресту 1937 г. на ШУМСКОГО было прекращено за отсутствием новых данных.

Находясь в ссылке, ШУМСКИЙ систематически обращался с письмами к СТАЛИНУ и другим руководителям Партии и Правительства с просьбой о пересмотре дела, но получал отказы. В деле имеются данные о том, что ШУМСКИЙ длительное время находился в больнице с диагнозом органическое поражение периферической нервной системы. После ареста в 1937 году три раза объявлял голодовку на срок до 50 дней.

13 мая 1943 года, по отбытии срока, ШУМСКИЙ был освобожден из ссылки, но до 1946 года находился на лечении в Енисейской и Красноярской больницах как страдавший параличом ног.

8 июня 1946 г. в сопровождении сотрудника больницы ШУМСКИЙ выехал в Саратов, надеясь получить от бывшей домашней работницы какие-либо сведения о своей семье (жена ШУМСКАЯ-ГОНЧАРЕНКО Евдокия Алексеевна в 1937 г. арестована и расстреляна, сын погиб на фронте в 1942 г.).

18 июля 1946 года ШУМСКИЙ пытался покончить жизнь самоубийством, порезав вену на руке, но был спасен. В оставленной записке он объяснял свой поступок как протест против дискриминации и насилия над ним.

18 сентября 1946 года ШУМСКИЙ выехал из Саратова в Киев, в пути следования скоропостижно скончался и был снят с поезда на станции Кирсанов.

Военная Коллегия Верховного суда СССР определением от 11 сентября 1958 года постановление Коллегии ОГПУ от 5 сентября 1933 г. и постановление Особого совещания при НКВД СССР от 10 декабря 1935 г. в отношении ШУМСКОГО Александра Яковлевича отменила и дело о нем прекратила за отсутствием состава преступления.

В констатирующей части определения указано, что дело о существовании на территории УССР разветвленной контрреволюционной организации «УВО» органами следствия было сфальсифицировано. Данных в соответствующих государственных архивах и органах КГБ о принадлежности ШУМСКОГО к «УВО», ОУН и его связях с разведорганами иностранных государств не имеется. По архивным материалам ШУМСКИЙ характеризуется как лицо, принимавшее активное участие в революционном движении в Западной Украине.

Бывшие сотрудники ГПУ Украины, проводившие следствие по делу ШУМСКОГО и других, за фальсификацию дел и незаконные аресты осуждены к расстрелу.

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] ПРЕДСЕДАТЕЛЯ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ ССР

Б. ШУЛЬЖЕНКО

п/п   *Верно: Підпис нерозбірливий*

Отп[ечатано] 2 экз[емпляра]

1 — адресату

2 — в дело-ф[ормуляр] арх[ивный] № 1841-ф.с.д.

Исп[олнитель] Гурьянов

Печ[атала] Угначева

4. IX. 69 г.

рт № 39

рег. № 3/С/1786

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 163–166.

Засвідчена копія, машинопис.

№ 134

**Довідка заступника Голови КГБ при РМ УРСР Б. Шульженка
для ЦК КП(б)У про О. Шумського**

8 вересня 1969 р.

11232

12 май 1970

Комитет Государственной Безопасности при СМ УССР

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ
ПАРТИИ УКРАИНЫ

Гор. Киев

Справка

на ШУМСКОГО А. Я.

ШУМСКИЙ Александр Яковлевич арестован ОГПУ СССР 13 мая 1933 года.

В архивных материалах, хранящихся в КГБ при СМ СССР и КГБ при СМ УССР на ШУМСКОГО, имеются следующие данные.

ШУМСКИЙ Александр Яковлевич, 2 декабря 1890 г. рождения, уроженец с. Боровая Рудня Житомирского уезда бывшей Волынской губернии, украинец, на момент ареста проживал в гор. Москве, работал председателем ЦК профсоюза Рабпрос; соцпроисхождение из семьи батрака, быв[ший] член УКП (боротьбист), а затем ВКП(б) с 1920 года.

Постановлением Коллегии ОГПУ СССР от 5 сентября 1933 года ШУМСКИЙ в числе других (БЕЙ-ОРЛОВСКИЙ Ф. В., МАКСИМОВИЧ К. А., ТУРЯНСКИЙ Р. В., ПАЛИЕВ Е. И.) был осужден к лишению свободы на 10 лет. Постановлением Особого совещания при НКВД СССР от 10 декабря 1935 года лишение свободы ШУМСКОМУ заменено ссылкой в гор. Красноярск на оставшийся срок.

ШУМСКИЙ и др. обвинялись в том, что они являлись участниками антисоветской организации — «Украинская военная организация» («УВО») — и занимались контрреволюционной деятельностью.

В октябре 1937 года по месту нахождения в ссылке ШУМСКИЙ вновь был арестован НКВД СССР. Ему предъявлялось обвинение в том, что он являлся одним из организаторов и руководителей украинской антисоветской фашистской организации. Будучи одним из лидеров украинских социал-революционеров (боротьбистов), в 1920 году с дворушническими целями вошел в КП(б)У,

возглавил группу бывших боротьбистов, ставивших своей целью в блоке с националистическим подпольем на Украине борьбу против ВКП(б) и Советского Правительства.

ШУМСКИЙ обвинялся также в том, что он являлся вдохновителем раскола в КПЗУ, имел цель ослабить коммунистическое движение в Западной Украине и этим облегчить капиталистическим государствам интервенцию против СССР.

В 1930 году, — сказано в обвинительном заключении, — ШУМСКИЙ вошел в центр «Украинской военной организации» (УВО), находившийся в Москве, подготавливавший вооруженное восстание на Украине с целью отрыва ее с помощью иностранной интервенции, от СССР.

ШУМСКИЙ виновным себя не признал, как и при первом аресте в 1933 году.

В ноябре 1939 года дело по аресту 1937 г. на ШУМСКОГО было прекращено за отсутствием новых данных.

Находясь в ссылке, ШУМСКИЙ систематически обращался с письмами к СТАЛИНУ и другим руководителям Партии и Правительства с просьбой о пересмотре дела, но получал отказы. В деле имеются данные о том, что ШУМСКИЙ длительное время находился в больнице с диагнозом органическое поражение периферической нервной системы. После ареста в 1937 году три раза объявлял голодовку на срок до 50 дней.

13 мая 1943 года, по отбытии срока, ШУМСКИЙ был освобожден из ссылки, но до 1946 года находился на лечении в Енисейской и Красноярской больницах как страдавший параличом ног.

8 июня 1946 г. в сопровождении сотрудника больницы ШУМСКИЙ выехал в Саратов, надеясь получить от бывшей домашней работницы какие-либо сведения о своей семье (жена ШУМСКАЯ-ГОНЧАРЕНКО Евдокия Алексеевна в 1937 г. арестована и расстреляна, сын погиб на фронте в 1942 г.).

18 июля 1946 года ШУМСКИЙ пытался покончить жизнь самоубийством, порезав вену на руке, но был спасен. В оставленной записке он объяснял свой поступок как протест против дискриминации и насилия над ним.

18 сентября 1946 года ШУМСКИЙ выехал из Саратова в Киев, в пути следования скоропостижно скончался и был снят с поезда на станции Кирсанов.

Военная Коллегия Верховного суда СССР определением от 11 сентября 1958 года постановление Коллегии ОГПУ от 5 сентября 1933 г. и постановление Особого совещания при НКВД СССР от 10 декабря 1935 г. в отношении ШУМСКОГО Александра Яковлевича отменила и дело о нем прекратила за отсутствием состава преступления.

В констатирующей части определения указано, что дело о существовании на территории УССР разветвленной контрреволюционной организации «УВО» органами следствия было сфальсифицировано. Данных в соответствующих государственных архивах и органах КГБ о принадлежности ШУМСКОГО к «УВО», ОУН и его связях с разведорганами иностранных государств не имеется. По

архивным материалам ШУМСКИЙ характеризуется как лицо, принимавшее активное участие в революционном движении в Западной Украине.

Бывшие сотрудники ГПУ Украины, проводившие следствие по делу ШУМСКОГО и других, за фальсификацию дел и незаконные аресты осуждены к расстрелу.

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] ПРЕДСЕДАТЕЛЯ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ ССР

Б. Шульженко

рег. № 3/С/1786

На документі 4 резолюції: «Ознакомлен т. Лутак И. К. 10/IX–1969 г.»; «Ознакомился. 11. IX. 1969 г. Підпис нерозбірливий»; «тов. Демин. Приобщите к архивным материалам на Шумского А. Я. 12. V. 70. Підпис нерозбірливий»; «тов. Кривохижа¹. Для исполнения. Демин. 12-V-70» та проставлений прямокутний штамп з написом всередині: «ЦК КП України. Загальний відділ. II сектор. Вх. № 3622/16. 4 арк. «9» IX. 1969 р. Підлягає поверненню».

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 172–175.
Оригінал, машинопис на бланку.*

---

¹ Прізвище закреслене і зверху написано: Ушаков.

№ 135

**Супровідний лист 10-го відділу КГБ при РМ УРСР
до Центрального архіву КГБ при РМ СРСР щодо архівної
кримінальної справи на О. Шумського**

23 вересня 1969 р.

Секретно

Екз. № 2

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЮ] НАЧАЛЬНИКА ЦЕНТРАЛЬНОГО АРХИВА
КГБ при СМ СССР
майору тов. АСТАШОВУ

г. Москва

10 отдел
23 сентября [19]69 [г.]
3/31882

По миновании надобности возвращаем архивное уголовное дело Н-7831
на ШУМСКОГО Александра Яковлевича.

ПРИЛОЖЕНИЕ: дело в 2-х томах (тома 3-й, 16-й).

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧАЛЬНИКА 10 ОТДЕЛА КГБ при СМ УССР

Майор

Л. ДЕМИН

п/п

Верно: Підпис нерозбірливий

Отп[ечатано] 2 экз[емпляра]

1 — адресату

2 — в д[ело] 1841 ф.с.д.

Исп[олнитель] Вашталов

Вх. № 21410

Печ[атала] Угначева

23. IX. 69 г.

№ 16

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 168.
Засвідчена копія, машинопис.*

№ 136

**Довідка Голови КГБ при РМ УРСР В. Нікітченка для директора
Інституту історії партії ЦК КПУ І. Назаренка про О. Шумського**

21 жовтня 1969 р.

Секретно

Екз. № _____

21 октября [19]69 [г.]

З/С/2049

ДИРЕКТОРУ ИНСТИТУТА ИСТОРИИ ПАРТИИ
ЦК КП УКРАИНЫ — ФИЛИАЛА ИНСТИТУТА
МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА ПРИ ЦК КПСС

тов. НАЗАРЕНКО И. Д.
гор. Киев

По Вашей просьбе сообщаем данные архивных документов о ШУМСКОМ А. Я. ШУМСКИЙ Александр Яковлевич, 2 декабря 1890 г. рождения, уроженец с. Боровая Рудня Житомирского уезда бывшей Волынской губернии, украинец, на момент ареста проживал в гор. Москве, работал председателем ЦК профсоюза Рабпрос; соцпроисхождение из семьи батрака, быв[ший] член У КП (боротьбист), а затем ВКП(б) с 1920 года. Арестован ОГПУ СССР 13 мая 1933 года.

Постановлением Коллегии ОГПУ СССР от 5 сентября 1933 года ШУМСКИЙ в числе других (БЕЙ-ОРЛОВСКИЙ Ф. В., МАКСИМОВИЧ К. А., ТУРЯНСКИЙ Р. В., ПАЛИЕВ Е. И.) был осужден к лишению свободы на 10 лет. Постановлением Особого совещания при НКВД СССР от 10 декабря 1935 года лишение свободы ШУМСКОМУ заменено ссылкой в гор. Красноярск на оставшийся срок.

ШУМСКИЙ и др. обвинялись в том, что они являлись участниками антисоветской организации — «Украинская военная организация» («УВО») — и занимались контрреволюционной деятельностью.

В октябре 1937 года по месту нахождения в ссылке, ШУМСКИЙ вновь был арестован НКВД СССР. Ему предъявлялось обвинение в том, что он являлся одним из организаторов и руководителей украинской антисоветской фашистской организации. Будучи одним из лидеров украинских социал-революционеров (боротьбистов), в 1920 году с двурушническими целями вошел в КП(б)У, возглавил группу бывших боротьбистов, ставивших своей целью в блоке с националистическим подпольем на Украине борьбу против ВКП(б) и Советского Правительства.

ШУМСКИЙ обвинялся также в том, что он являлся вдохновителем раскола в КПЗУ, имел цель ослабить коммунистическое движение в Западной Украине и этим облегчить капиталистическим государствам интервенцию против СССР.

В 1930 году, — сказано в обвинительном заключении, — ШУМСКИЙ вошел в центр «Украинской военной организации» (УВО), находившийся в Москве, подготовлявший вооруженное восстание на Украине с целью отрыва ее с помощью иностранной интервенции от СССР.

ШУМСКИЙ виновным себя не признал, как и при первом аресте в 1933 году.

В ноябре 1939 года дело по аресту 1937 года на ШУМСКОГО было прекращено за отсутствием новых данных.

В деле имеются данные о том, что ШУМСКИЙ длительное время находился в больнице с диагнозом органическое поражение периферической нервной системы.

13 мая 1943 года, по отбытии срока, ШУМСКИЙ был освобожден из ссылки, но до 1946 года находился на лечении в Енисейской и Красноярской больницах как страдавший параличом ног.

8 июня 1946 г. в сопровождении сотрудника больницы ШУМСКИЙ выехал в Саратов, надеясь получить от бывшей домашней работницы какие-либо сведения о своей семье (жена ШУМСКАЯ-ГОНЧАРЕНКО Евдокия Алексеевна в 1937 году арестована и расстреляна, сын погиб на фронте в 1942 году).

18 сентября 1946 года ШУМСКИЙ выехал из Саратова в Киев, в пути следования скоропостижно скончался на станции Кирсанов.

Военная Коллегия Верховного суда СССР определением от 11 сентября 1958 года постановление Коллегии ОГПУ от 5 сентября 1933 года и постановление Особого совещания при НКВД СССР от 10 декабря 1935 года в отношении ШУМСКОГО Александра Яковлевича отменила и дело о нем прекратила за отсутствием состава преступления.

В констатирующей части определения указано, что дело о существовании на территории УССР разветвленной контрреволюционной организации «УВО» органами следствия было сфальсифицировано. Данных в соответствующих государственных архивах и органах КГБ о принадлежности ШУМСКОГО к «УВО», ОУН и его связях с разведорганами иностранных государств не имеется. По архивным материалам ШУМСКИЙ характеризуется как лицо, принимавшее активное участие в революционном движении в Западной Украине.

Бывшие сотрудники ГПУ Украины, проводившие следствие по делу ШУМСКОГО и других, за фальсификацию дел и незаконные аресты осуждены к расстрелу.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ ССР

В. НИКИТЧЕНКО

Отп[ечатано] 2 экз[емпляра]

1 — адресату

2 — в дело № 1841 ф.с.д.

Исп[олнитель] Гурьянов

Печ[атала] Ярмола 20. X–69 г.

Перепечатано с рег. № 1786 от 4/IX–69 г.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 169–171.

Копія, машинопис.

№ 137

**Запит Інституту історії партії при ЦК КПУ
стосовно О. Успенського та О. Шумського**

20 листопада 1980 р.

<u>Пролетарі всіх країн, єднайтеся!</u>	<u>Пролетарии всех стран, соединяйтесь!</u>
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ при ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ — ФІЛІАЛ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ при ЦК КПРС	ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ПАРТИИ при ЦК КОМПАРТИИ УКРАИНЫ — ФИЛИАЛ ИНСТИТУТА МАРКСИЗМА- ЛЕНИНИЗМА при ЦК КПСС
252021, м. Київ-21, вул. К. Лібкнехта, 12. Тел. 93-52-53. 252021, г. Киев-21, ул. К. Либкнехта, 12	

№ 055

«20» ноября 1980 р.

Секретно

АРХИВ КГБ УССР
г. Киев

В связи с составлением автобиографических справок на членов Политбюро ЦК КП(б)У просим сообщить имеющиеся у Вас сведения на:

1. Успенского Александра Ивановича, 1902 года рождения, наркома внутренних дел УССР в 1938 г.
2. Шумского Александра Яковлевича, 1890 года рождения, наркома просвещения УССР в 1924–1927 гг.

Зам[еститель] директора

Ю. Бабко¹

На документі резолюція: «тов. Вашталов А. И. Прошу переговорить. Підпис нерозбірливий. 24/XI.80 г.» та проставлений прямокутний штамп з написом всередині: «10 отдел КГБ при СМ УССР. Входящий № 3961. 24.XI.1980 г.».

Справка

Инициатору запроса т. Щедриной Диане Саввишне по телефону сообщено, что сведения о Шумском А. Я. нами направлялись в Инст[итут] истор[ии]

¹ Замість Ю. Бабко документ підписала Д. Щедрина.

партии при ЦК КПУ 21. X. 1961 г. № 3/С-2049, а об Успенском А. И. необходимо запросить Центр[альный] операт[ивный] архив КГБ СССР, т. к. у нас на него материалов нет.

Т. Щедрина сказала, что ответа на данный запрос по почте давать не нужно.

Підпис нерозбірливий.

19. XII. 80.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Ч. 2. — Арк. 176–176 зв.

Оригінал, машинопис на бланку, рукопис.

Частина 2

Документи

Справа-формуляр на Олександра Шумського

Том 2

№ 1

Лист М. Грушевського та П. Тутковського¹ О. Шумському

4 червня 1926 р.

4. VI–1926.

Високоповажний Олександр Якович!

Ми при вчорашнім голосуванню под Статутом Академії² поставили дві поправки:

при § 20: право ухвального голосу мають дійсні члени Ак[адемії] і директори установ відділів і спільного зібрання³

при § 24: президія складається з президента, 2 віце-президентів і 2 секретарів.

Голосувало за ці поправки 6–7 голосів з загального числа голосувавших 22, приблизно. Ставилися нами ще інші поправки, але сі ми вважаємо особливо важними, і їх докладно аргументували.

З щирим привітом

М. Грушевський

П. Тутковський

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 99–99 зв.

Оригінал, рукопис.

---

¹ Тутковський Павло Аполлонович (1858–1930) — український геолог і географ, академік ВУАН (1919) та Білоруської академії наук (1928), дійсний член НТШ. Наприкінці 1920-х років його часто викликали до ДПУ для допитів, але не заарештували. Помер у Києві 3 червня 1930 р.

² Йдеться про обговорення проекту нового Статуту ВУАН 1926 р. Розроблений статутною комісією академії проект цього документу впродовж кількох років не був затверджений Раднаркомом УСРР, часткове його затвердження відбулося на засіданні колегії Наркомату освіти УСРР 15 травня 1928 р.

³ Се ті установи, що повстали в самих відділах, в середині Академії, а не ті, що віддаються в її відданне новим статутом. Таких директорів тепер 3: оден на природничім відділі, а 2 на історично-філологічнім, вони досі мали право ухвального голоса в усіх справах відділу, ми проектували дати їм такий голос і в Спільнім зібранні. — *Прим. авт.*

№ 2

**Супровідний лист 2-го відділу ГУГБ НКВД СРСР начальнику
УНКГБ по Краснодарському краю Семенову із особистими
документами та листуванням О. Шумського**

4 вересня 1940 р.

Сов[ершенно] секретно

<p>СОЮЗ СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ</p> <hr/> <p>4 СЕН[ТЯБРЯ] 1940 г. № <u>2/23844</u></p>	<p>Вх. № _____ на № _____ от _____ 194 г.</p> <p>При ответах ссылаться на №, число и Отдел.</p> <p>НАЧАЛЬНИКУ УНКВД по КРАСНОДАРСКОМУ КРАЮ МАЙОРУ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ</p>
<p>МОСКВА, площадь Дзержинского, 2 Телефон: коммутатор НКВД Краткое содержание:</p>	<p><u>тов. СЕМЕНОВУ</u> г. Краснодар</p>

Направляем при этом личные документы и разную переписку ШУМСКОГО А. Я., не приложенную к нашему № 2/23571 от 31/VIII–40 г.

ПРИЛОЖЕНИЕ: По тексту.

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА] 2 ОТДЕЛА ГУГБ НКВД
МАЙОР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

Илюшин¹

НАЧ[АЛЬНИК] 3 ОТД[ЕЛЕНИЯ] 2 ОТДЕЛА ГУГБ НКВД
СТ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

Жуков

На документі резолюція: «тов. Черненко. Переписку с УНКВД Красноярского края как ошибочно заслана нам. 7/IX. Підпис нерозбірливий».

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 147.

Оригінал, машинопис на бланку.

¹ Ілюшин-Ельдман Ілля Ізраїльович (1897–1974), з 10. 1938 р. по 01. 01. 1940 р. — начальник 3-го відділення та пом. начальника 2-го відділу ГУДБ НКВС СРСР; з 01. 01. 1940 р. по 27. 02. 1941 р. — заст. начальника 2-го відділу ГУДБ НКВС СРСР; з 27. 02 по 13. 08. 1941 р. — начальник 6-го відділу 3-го Управління НКДБ СРСР; з 08. 1941 р. по 16. 05. 1943 р. — заст. начальника 3-го Управління НКВС СРСР; з 16. 05. 1943 р. по 15. 06. 1946 р. — начальник 2-го відділу і заст. начальника 2-го Управління НКДБ–МДБ СРСР. Заарештований 13. 02. 1953 р., обвинувачуваний за ст. ст. 58-1 «б», 58-7, 58-10 ч. 2 і 58-11 УК РРФСР. Постановою слідчої частини з особливо важливих справ (ОВС) МВС СРСР 04. 07. 1953 р. слідство припинено за відсутністю в його діях складу злочину, з-під варті звільнений. Реабілітований. Звання: майор ДБ (25. 04. 1939 р., підвищений зі ст. лейтенанта); комісар ДБ (14. 02. 1943); генерал-майор (09. 07. 1945) (Петров Н. В. Кто руководил органами госбезопасности. 1941–1954. Справочник. — М., 2010. — С. 423, 424).

№ 3

**Супровідний лист УНКВД по Краснодарському краю
начальнику УНКГБ по Красноярському краю
із особистими документами та листуванням О. Шумського**

9 вересня 1940 р.

Серия « _____ »

Литер « _____ »

<p align="center">СССР НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ Управление НКВД по КРАСНОДАРСКОМУ КРАЮ Секретариат 9 сентября 1940 г. № <u>3539</u></p>	<p><u>Вх. № 1589 на № _____ от _____ 194 г.</u> При ответах ссылаться на №, число и Отдел. НАЧАЛЬНИКУ УНКВД по КРАСНОЯРСКОМУ КРАЮ <u>гор. Красноярск</u> Копия: зам[естителю] нач[альника] 2 отд[ела] ГУГБ НКВД</p>
<p align="center">г. Краснодар</p>	<p align="right"><u>тов. ИЛЮШИНУ</u> гор. Москва</p>

Направляем личные документы и разную переписку ШУМСКОГО А. Я.,
ошибочносланную нам 2 отделом ГУГБ НКВД при № 2/23844 от 4/IX-с/г.

ПРИЛОЖЕНИЕ: По тексту.

НАЧ[АЛЬНИК] СЕКРЕТАРИАТА УНКВД КК

Лейтенант госбезопасности

Ломовцева

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 148.
Оригінал, машинопис на бланку.*

№ 4

**Постанова 2-го відділу ГУГБ НКВД СРСР щодо знищення
особистих документів та листування О. Шумського**

27 серпня 1940 р.

<p style="text-align: center;">«УТВЕРЖДАЮ» ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА] 2 ОТДЕЛАГУГБ НКВД МАЙОР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (ИЛЮШИН)</p>
<p>«___» августа 1940 года</p>

П О С Т А Н О В Л Е Н И Е

1940 года, августа «27» дня, гор. Москва.

Я, оперуполномоченный 3-го отделения 2-го отдела ГУГБ НКВС СССР, мл. лейтенант государственной безопасности ТРУСОВ, рассмотрев разную переписку и личные документы, изъятые при обыске у ШУМСКОГО Александра Яковлевича, находящегося под следствием в УНКВД Красноярского края,

Н А Ш Е Л :

Личные документы и разная переписка арестованного ШУМСКОГО Александра Яковлевича:

1. Заграничный паспорт № 206022–21964 от 7/VIII–32 г.
2. Дипломатический паспорт № 20 дп от 8/II–1923 г.
3. Дипломатический паспорт № 6/4123 от 6/XII–20 г.
4. Дипломатический паспорт № 121 от 1/X–1921 г.
5. «Полномочие» № 36438/XII от 17/II–22 года.
6. Дело с копиями повесток, протоколов заседаний и др[угая] переписка по ИККИ, на 146 листах.
7. Дело с разной личной перепиской (письма, записки, доклады и т. п.) на 246 листах.
8. Дело № 11 «Группа Грушевского» на 38 листах.

Оперативной ценности не представляют и вещественными доказательствами служить не могут, возврату эти документы также не подлежат, а поэтому

ПОСТАНОВИЛ:

Вышеперечисленные личные документы и переписку ШУМСКОГО А. Я. уничтожить путем сожжения.

Копию настоящего постановления направить в УНКВД Красноярского края для приобщения к следственному делу.

ОПЕРУПОЛНОМ[ОЧЕННЫЙ] 3 ОТД[ЕЛЕНИЯ] 2 ОТДЕЛА ГУГБ
МЛ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

Трусов

«СОГЛАСЕН»: НАЧ[АЛЬНИК] 3 ОТДЕЛЕН[ИЯ] 2 ОТДЕЛА ГУГБ
СТ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

ЖУКОВ

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 149–150.
Підписана копія, машинопис.*

№ 5

Запис у справі-формулярі на О. Шумського

Без дати

Д[ело] № 11.

Справа групи Грушевського, зачеплена в листі т. Левицького до т. Шумського (д. № 4) від 26/Х–21 в п. 2.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 151.

Копія, рукопис.

№ 6

**Лист закордонних представників УПСР,
що зберігався в О. Шумського**

26 березня 1921 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ВЕНА, 26. III. 1921

МНОГОУВАЖАЕМЫЙ ТОВАРИЩ!

Летом прошлого года мы передали через надежные руки на несколько адресов довольно обширное письмо, в котором мы осветили нашу нынешнюю позицию на платформе III Интернационала, нашу оценку политики русской коммунистической партии по отношению к Украине и разных вопросов текущей политики, и рассчитывали, что Вы со своей стороны отзоветесь на наши соображения, но, к сожалению, не получили ответа ниоткуда. Равным образом остались без отклика аналогические наши заявления, изложенные нами перед Вашими заграничными представителями: т. Коппом в Берлине, т. Бронским в Вене, и особенно т. Гилерсоном в Праге, с которым по месту пребывания нашей делегации мы все время поддерживали близкие отношения. В настоящее время мы делаем еще одну, еще более энергичную попытку связаться с Вами и считаем положительно необходимым, в интересах общих наших задач, получить от Вас непосредственные, определенные сведения, как Вы относитесь к возможности нашего активного участия в социалистическом строительстве Украины.

Последние события заставили и нас, вероятно, и Вас, еще раз взвесить и учесть наличные условия, ускоряющие и тормозящие развитие социалистической революции, и в числе их — *остановиться*¹ на украинском вопросе, значение которого с этой точки зрения становится все более ясным. Положение на Украине настолько серьезно тормозит ее развитие и так определенно ее компрометирует, что мы считаем своим социалистическим долгом еще раз употребить все усилия, чтобы столкнуться с Вами в этом вопросе.

Почему русская коммунистическая партия, с ее лозунгами национального освобождения и самоопределения, очутилась на Украине в роли военного оккупанта? Почему освобожденная из тисков царского режима Украина, вместо того, чтобы принять самое активное участие в мировой революции, является основанием всяких контрреволюционных расчетов? Откуда антагонизм и борьба между российскими коммунистами и украинскими советскими партиями?

¹ Тут і далі, слова, позначені курсивом, у документі вписано від руки.

По-видимому, в Ваших кругах довольно широко распространен взгляд на украинское крестьянство как на элемент собственнический, буржуазный, контрреволюционный в своем существе, который нужно всеми мерами нейтрализовать, без всякой надежды использовать как активную силу революции. Мы, которые *знаем* революционные потенции трудового украинского крестьянства, его сравнительно высокую интеллигентность, активность и солидарность, — мы решительно отвергаем эти представления, навеянные традиционными характеристиками, противопоставлявшими украинский индивидуализм великорусскому коллективизму. Мы убеждены, что трудовое украинское крестьянство может быть деятельным и даже энтузиастическим участником социалистической революции — лишь бы оно не чувствовало себя эксплуатируемым в этом революционном процессе, как чувствует себя сейчас в советской оккупации Украины. Третировать себя как пушечное мясо оно, действительно, не позволит ни диктатуре справа, ни диктатуре слева, и если эта последняя будет пытаться продолжать свою нынешнюю политику по отношению к Украине, это грозит тяжелыми последствиями не только для Украины! Вся сумма фактов доказывает, что коммунистическая диктатура не в состоянии овладеть Украиной, и все ее усилия в этом направлении только ослабят ее самое.

Вы никоим образом не должны упускать из виду, многоуважаемый товарищ, что Украина, как, впрочем, и многие другие окраины, поработанные царским деспотизмом, переживает сейчас двойную революцию: социальную и национальную. Обе они должны развиваться параллельно, свободно. Если националистические элементы впадают в грубую ошибку, рассчитывая наэлектризовать украинские массы националистическими лозунгами вплоть до забвения их социальных задач, то такую же ошибку допускают русские социалистические партии — в том числе и коммунисты, приглашающие украинских социалистов объединиться с ними на социалистической платформе, вплоть до полного отречения от национальных запросов момента, и приложить все старания к тому, чтобы нейтрализовать эти последние в украинских массах. Украинские массы не могут отказаться от национальных требований, и мы не можем этого сделать за них. Украина должна взять свое от революции не только в социальной, но и в национальной сфере. Она должна сделаться настолько украинской, насколько Россия (Великороссия) является русской, раньше ей нельзя ставить требований, чтобы она поступилась своими национальными требованиями ради более общих целей, — иначе не будет равенства у нее с национально насыщенными участниками борьбы за новый социальный строй.

Национальные запросы должны быть изжиты Украиной. До тех пор требовать от украинского трудового народа национального самоограничения, выдвигать такие вопросы, как специальные права русского языка на Украине, отстаивать фактически привилегированное положение русских и обрусевших элементов, приобретенное ими благодаря двухвековому принудительному

обрусению Украины, ограничивать украинские партии в интересах русских, стараться распоряжаться Украиной без участия украинцев, — все это значит только растравливать и разжигать национальное чувство, превращать его в национализм, усиливать позиции националистической реакции, вгонять в контрреволюцию трудовые украинские массы.

Мы, украинские социалисты-революционеры, например, никогда не были «самостийниками» в буржуазном смысле. Мы отстаивали суверенность трудового украинского народа, стояли всегда за федеративный принцип. Ход событий привел нас к провозглашению самостоятельности Укр[аинской] Республики в 1918 г.², и как тогда мы должны были принять этот лозунг под давлением реальной необходимости, так и теперь не видим возможности отказаться от него раньше, чем он будет изжит окончательно. Вы тоже пошли на уступку этим реальным условиям украинской жизни, провозгласив самостоятельность Советской Украины³, — но Вы не решаетесь и просто не в состоянии наполнить ее реальным содержанием, и, в конце концов, это несоответствие между Вашими декларациями и действительностью навлекает на Вас подозрения в лицемерии, раздражает не только деклассированную интеллигенцию, но и подлинные трудовые массы против Вашей политики, против коммунизма, а заодно и против социализма вообще, ставит под угрозу саму революцию.

В программе момента мы стоим с Вами на очень близких позициях, хотя и выходим из иных идеологических оснований. Мы принимаем всемирную социалистическую революцию задачей момента и в ее интересах считаем необходимым возможно дружное сотрудничество Советской Украины и Советской России. Мы считаем пережитками такие явления, как государственное подданство, паспорта, кордоны, таможни. Мы желали бы избавиться как можно скорее от всяких армий — не только белых, но и красных. Но мы понимаем, что войти реально сейчас в эту обетованную землю нельзя, а раз армия существует, хотя бы и красная, мы должны настаивать, что на Украине Красная армия должна быть украинская, и коммунистического централизма нельзя строить при неизжитом наследии российского империалистического централизма.

Недавно нам было сообщено из украинских советских кругов приглашение приехать на культурно-просветительную работу. Приглашение было нам передано очень неловко по форме: словесно, через бывшего социалиста, исключенного нами из партии за службу Петлюре — прежде, чем передать это приглашение нам, он сделал об этом сообщение в собрании петлюринских нотаблей в Берлине в том смысле, что нас допускают на Украину исключительно

² Йдеться про ухвалення Українською Центральною Радою IV Універсалу 22 січня 1918 р.

³ Йдеться про проголошення Української Соціалістичної Радянської Республіки як формально незалежної від РСФРР держави (10 березня 1919 р., з ухваленням першої Конституції УСРР). Територіально українські державні утворення, що існували раніше (Українська народна республіка рад, Українська радянська республіка, Донецько-Криворізька республіка, Одеська радянська республіка та ін.), в період свого короткотривалого існування входили до складу РСФРР.

для культурной деятельности, под условием отказа от политической работы, и т. п. Но независимо от этой неудобной формы, Вы, думаем, поймете, что нам, представителям партии, которой настоящее признание — организовать трудовые крестьянские массы под знаменем социальной революции и ввести их в авангард ее бойцов, идти на Украину на культурную работу, в то время когда там как раз нужна деятельность организационная, политическая, социалистическая, — это значит поставить в ложное положение в глазах украинских трудовых масс и себя, и Вас: что же это за социалисты, которые пошли на Украину с подпиской об отказе от политической деятельности, и что это за социалисты, которые пускают на родину украинских социалистов под такими условиями, какие, бывало, ставились политическим эмигрантам старым царским правительством!

Многоуважаемый товарищ! Мы еще раз делаем попытку столкнуться. Чтобы достичь этого, мы должны Вам верить, что все ошибки Вашей политики на Украине являются лишь последствием ложного положения, в которое Вы себя поставили, взявшись делать для Украины и социальную, и национальную революцию, и у Вас нет никакой задней мысли, — какую Вам приписывают Ваши враги: под красным флагом продолжать старую политику и задавить украинскую национальность. Вы не должны верить нам, что мы не прикрываем социализмом националистических вождедений, не являемся «прежде всего украинцами, только потом социалистами», как нас аттестуют наши неблагоприятели. Вы поэтому должны безбоязненно в полной мере допускать *нас* к участию в социалистическом строительстве, — как допускали левых с-р русских. Должны дать Украине возможность перейти к настоящему советскому строю от нынешнего оккупационного комиссародержавия и системы комитетов по назначению, и предоставить советским украинским партиям ту роль, какую им даст свободно выраженное доверие трудового народа.

В таком случае мы сможем реорганизовать нашу партию и, устранив из нее ненадежные и скомпрометированные элементы, при ее посредстве, мы надеемся, сумеем сделать Украину *одной из прочных советских республик*, трудовое украинское крестьянство превратить в активную силу социалистической революции, *и сообщить ей новую энергию распространения*. Но при этом Вы, надеемся, согласитесь в этом с нами, нам будет необходимо овладеть вполне национальной программой. Если мы будем изображать из себя только социалистов, которым чуждо все национальное, которые поэтому с пренебрежением отворачиваются от национальных запросов украинских трудовых масс и предоставляют заниматься ими группам буржуазным, если во имя социалистической репутации мы займемся приглушиванием национальных запросов, прежде чем они будут удовлетворены и изжиты, мы будем поступать как добренькие социалистические дурачки, а не реально мыслящие социалисты. Мы дадим реакционным элементам возможность играть на национальных за-

просах українського трудового народу, дадим этим элементам вырасти в реальную силу и в результате будем принуждены сами считаться с ней и делать ей уступки, и в чем? Очевидно, в своей социалистической программе, потому что национальная будет вне сферы нашего влияния.

Наоборот, взяв в руки национальную программу во всей широте, и являясь неуязвимыми с этой стороны, мы не только будем в состоянии *повести* за собой все национально настроенные элементы и сделать их верными слугами Советской Украины, вообще советского строя и трудовой диктатуры, но и занять твердую позицию по отношению ко всякого рода реакционным элементам, не только в роли поборников социализма, но и в роли блюстителей национальных интересов народа. Вы пошли этим путем у себя — по предварительному ли плану или учитывая реальные условия в процессе работы, и увлекли за собою социально безразличные, деклассированные национально настроенные элементы, дав им почувствовать, что Советская Россия может дать реванш за все унижения, принесенные ей царским режимом. То же нужно сделать и у нас: нужно дать почувствовать, что Советская Украина может в национальном смысле дать то, чего не могла достичь Украина демократическая, и тогда все национально настроенные элементы действительно *станут* ее вернейшими слугами.

Мы вспоминаем слова Вашего берлинского представителя В. Коппа⁴, сказанные в начале 1920 г., когда между нами шли разговоры о необходимости прочного русско-украинского соглашения: «Мы понимаем, что Советская Украина будет немного националистической, но это не мешает». Это были очень верные слова! Делу социалистической революции не помешает, а очень послужит, если Украина перейдет через эту неизбежную, «немного националистическую» стадию под знаком советского строя. И хотя мы не придаем цены национальной аксессуарии, мы считаем историческим призванием нашей партии — провести через эту национальную стадию революцию Украины, чтобы тем глубже укрепить в национальном основании ее социалистический строй.

Жаль, что со времени нашего разговора с т. Коппом целый год прошел (не по нашей вине!), бесплодно в этом отношении — (если не считать запоздавшим его откликом вышесказанного приглашения на культурную работу). Мы думаем, со всем вышеизложенном необходимо спешить, пока обстоятельства не испортили положение совершенно, окончательно и безвозвратно!

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 152–156.

Копія, машинопис.

---

⁴ Копп Віктор Леонтійович (1880–1930) — радянський дипломат. У 1919–1921 роках обіймав посаду повноважного представника Народного комісаріату зовнішньої торгівлі РСФРР у Німеччині, пізніше займав посади повпреда СРСР у Японії та Швеції.

№ 7

**Інформаційний матеріал про історію та політичну позицію
УПСР, що зберігався в О. Шумського**

Без дати

Развитие революции на Украине, политическая группировка украинской эмиграции и взгляды Украинской Партии Социалистов-Революционеров на задачи текущего момента.

I.

Национально-освободительный характер украинской революции.

Несмотря на то, что украинская революция возникла в общем начале Всероссийской Революции, в своем развитии она проходит свой собственный путь, в соответствии со своеобразием своей, отличительной от других составных частей бывшей России, социально-экономической и национальной структуры. Совершенно ложным и вредным для дела революции является поэтому тот взгляд, разделяемый отчасти и донныне коммунистической и социалистическими партиями Велikorоссии, что будто бы Украинская Революция является всего только неотъемлемой частью Русской Революции.

Анализ революционных событий на Украине, начиная с 1917 года и по ныне, должен, на наш взгляд, привести всякого непредубежденного исследователя к непреложному выводу, что Украинская Революция, несмотря на несомненное влияние на нее Русской Революции, оставалась все время и ныне остается своеобразным, индивидуальным процессом, который, при всем желании, не может быть втиснут в схему Русской Революции. Несомненным является тот факт, что Украинская Революция с момента своего возникновения носила характер национально-освободительной демократической (в буржуазном смысле этого слова) революции. Об этом свидетельствуют свободно избранные массовые Всеукраинские Крестьянские, Солдатские и Рабочие съезды и созданная ими Украинская Центральная Рада — Революционный Парламент возрожденной рабочими, крестьянами и солдатами Украинской государственности — в форме Украинской Народной Республики.

Будучи национально-освободительной, Украинская Революция втянула в сферу своего воздействия не только трудящиеся рабоче-крестьянские массы, но и мелкую украинскую буржуазию и интеллигенцию. Заслуживает внимания, что борьба против империалистической политики национального угнетения Временного Правительства России объединила в Центральной Раде все соци-

алистические партии Украины — сначала только украинские (национально), а спустя некоторое время и не украинские — русские, еврейские и польские (в том числе и партию РСД большевиков). Этот последний факт свидетельствует о безусловно революционной роли в то время национально-освободительной борьбы, которая велась тогда под знаменем Центральной Рады. Объединение же вокруг Центральной Рады, в начале ее деятельности, всех мелкобуржуазных украинских национальных партий выявляет национально-освободительный характер Украинской Революции и то, что Центральная Рада, будучи в свое время действительной выразительницей требований широких народных масс Украины, в тоже время отражала и чаяния широких кругов украинской общественности.

Углубление Украинской Революции — развитие классовой борьбы.

Национально-освободительный характер Украинской Революции наложил на нее неизгладимую печать, осложнив ее привнесением национального момента, и тем задержав процесс выявления классовых противоречий и развития внутренней гражданской классовой борьбы. Но момент этот, само собою разумеется, не мог совершенно затормозить развития классовой борьбы.

При всех своих отрицательных свойствах, национальная борьба имела и свой плюс — она революционизировала не только рабоче-крестьянские массы, но и мелкую украинскую буржуазию, побуждая последнюю к временному сотрудничеству с первыми, и признанию в известных границах социально-экономических революционных требований украинских рабочих и крестьян. Этим последним объясняется то заслуживающее внимания обстоятельство, что Украинская Революция в начальном своем периоде и Украинская Центральная Рада в общем значительно обогнали в своем развитии общий темп Всероссийской Революции. В то время, как все так называемые русские социалистические партии (кроме большевиков) деятельно вели политику сотрудничества с буржуазией, Украинская Центральная Рада отказалась (и не только с мотивов национального характера) от участия в Московском государственном совещании¹ (подобно большевикам), а на Петроградском демократическом совещании² делегация Центральной Рады выступила с резкой критикой Временного Правительства, требуя (на основании императорского мандата Центральной Рады) передачи всей власти в Российской Республике трудящимся; это выступление Центральной Рады нашло тогда сочувственный отзыв только в среде большевистской фракции совещания.

¹ Идется про Державну нараду в Москві 12–15 (25–28) серпня 1917 р., скликану з ініціативи Тимчасового уряду.

² Мається на увазі Всеросійська демократична нарада, що відбулася в Петрограді 14–22 вересня (27 вересня — 5 жовтня) 1917 р. з ініціативи ЦВК Рад робітничих і солдатських депутатів та ЦВК Рад селянських депутатів.

С другой стороны успешное развитие национально-освободительной борьбы, приближавшее и реализовывавшее развязку национального вопроса, в форме создания украинской государственности, по самой своей сущности вело к обострению классовой борьбы на Украине, ибо категорически ставило перед активными социальными силами Украинской Революции основной вопрос о социально-экономическом содержании возрожденной Украинской Державности.

Этот коренной вопрос вызвал ко второй половине 1917 г. глубокий развал так называемого единого украинского национального фронта. С одной стороны, обострилась к этому времени борьба между классовыми социалистическими и мелкобуржуазными украинскими партиями на местах и Центральной Раде, с другой стороны, в рядах самих социалистических партий (с-р и с-д) до того единых — наметилось образование левых фракций. Происходившее в то время Рабочие и Крестьянские съезды также свидетельствуют о наличии глубокого процесса развития классовой борьбы на Украине и намечавшегося перехода украинской мелкобуржуазной революции в Социалистическую.

Перед Центральной Радой остро стал вопрос — или стать на революционно-классовую рабоче-крестьянскую позицию, изгнав из своего состава вслед за русскими кадетами представителей украинской буржуазии, или очутиться без поддержки трудящихся масс, подвергнуть риску свое существование как верховной власти в крае, а тем самым, в значительной степени, поставить под угрозу и национальные завоевания.

Центральная Рада (в особенности ее руководящая партия Украинских Социалистов-Революционеров) видимо делала усилия, чтобы пойти по первому пути. К этому старались склониться, к слову сказать, и местные большевики.

Двойное значение напора Советской России на Украинскую Народную Республику.

Революционный напор на Украину со стороны России после октябрьских событий, напор, который исходил, между прочим, из вышеуказанного ложного убеждения руководителей русской социалистической революции о характере и природе украинской, — внес новый элемент в начавшийся процесс углубления классовой борьбы на Украине. Значение этого напора было двойное: с одной стороны, в своем начале, до продвижения советских русских войск на Украину, он имел, безусловно, положительное, революционное значение; под влиянием факта социалистической революции в России классовая борьба резко углубилась, левая фракция украинских социалистических партий усилилась; Центральная Рада переживала свои бурные дни и неуклонно сдвигалась влево; с другой стороны, со времени вторжения русских советских войск на территорию УНР и проб местных великорусских элементов, находившихся под

влиянием русских большевиков, направленных к захвату власти и созданию на Украине советских органов, непосредственно подчиненных Совнаркому России, направленных таким образом на сведение к нулю национально-освободительных задач и достижений Украинской Революции, — этот напор отразился самым пагубным образом на развитии Украинской Революции. (Аналогичный процесс происходил и в других окраинных государственных новообразованиях: Литва, Латвия, Эстония и т. д., где ошибки русских большевиков привели к гибели социалистических достижений и к созданию объективных возможностей для образования послушных Антанте «демократических» держав, ставших преградой на пути развития социалистической революции). Украинские социалистические партии (в том числе и возникшая, но формально еще не определившаяся их левая фракция) считали национальное освобождение украинского народа одной из нераздельных и неотложных задач углубляющейся и переходящей в социалистическую Украинской Революции. Таковое освобождение в пределах буржуазного общества они представляли себе в форме укрепления возрожденной украинской государственности УНР; с момента перехода национально-освободительной мелкобуржуазной украинской революции в рабоче-крестьянскую, социалистическую — должно было измениться социально-экономическое содержание и самый тип Украинской Республики в направлении пересоздания ее в «Трудовую Рабоче-крестьянскую Республику», — как сказано в IV Универсале Центральной Рады, — но самобытие украинской державности, как видимая форма совершившегося факта национального освобождения и наилучшее обеспечение национально-самоопределения и свободы в дальнейшем — должно было, по глубокому убеждению всех украинских социалистов, оставаться непреложным. В защиту необходимости сохранения бытия возрожденной украинской державности приводилось еще и то соображение, что только развязка острого украинского национального вопроса [в] такой положительной форме, каковой является Украинская Республика, упростит революционную ситуацию на Украине, расчистит почву для ничем не затушеванной классовой борьбы, даст возможность поставить перед рабоче-крестьянскими массами во всю широту и во всей ясности задачу социалистического строительства.

Излишне теперь доказывать, что на совершенно иной, прямо противоположной точке зрения стояли русские большевики и возглавляемая ими Русская Советская Республика. Оставляя в стороне безусловное влияние на поведение большевиков в отношении Украины пережитков старой империалистическо-шовинистической московской политики и психологии, целью которой в продолжении веков, как известно, была денационализация украинских рабочих и крестьянских масс, и принимая во внимание только лучшие побуждения лучших русских коммунистов в их отношении к Украинской Революции и к украинскому национально-освободительному движению, мы должны указать на то,

что и в этом, в лучшем случае, большевики считали национальный момент в украинской революции переходящим, несущественным для ее хода и мыслили разрешение задач украинского национально-освободительного движения в плоскости социально-экономических достижений русской революции — технически — путем расширения власти русского советского правительства на территорию Украины, как на бывшую, настоящую и будущую нераздельную часть единой России.

Конфликт был неминуем. Украинские социалисты, не отказываясь от задач национального освобождения и от своего взгляда на характер и пути развития украинской революции, не могли придти к мирному разрешению назревающего между Советской Россией и УНР конфликта. Не могли и не хотели этого сделать и русские (коммунисты), большевики. Конфликт произошел, причем самые левые элементы украинских социалистов в своем большинстве или стали решительно на стороне Центральной Рады (как, например, ставший впоследствии коммунист[ом] Ткаченко³), или разбитые тяжелой внутренней борьбой, после неудачных попыток найти примирение между двумя враждующими лагерями и идеями, впали в бессильную пассивность (Михайличенко, Заливчий⁴) и только буквально единицы (убитый Неронович⁵) сделали попытку включиться в русский советский фронт на Украине, но, после тяжелых переживаний, и они не выдержали русского националистического угара, каковым сопровождалась первая военная и политическая оккупация Украины (1917–1918 г. г.) русскими советскими войсками, и морально разбитые, отошли в сторону от всякой борьбы.

Результат взаимных ошибок.

Становясь в защиту национальных достижений Украинской Революции, украинские социалистические партии (УСДР и УПСР, руководящее большинство их) естественно в процессе обостренной борьбы сдвинулись вправо и докатились, хотя и до вынужденного, «сотрудничества» с немецкой буржуазией. Русские большевики, тоже вопреки своей воле, под давлением обстоятельств, провозгласили в Харькове сперва Народную Украинскую Социалистическую

³ Ткаченко Михайло Степанович (1879–1920) — український політичний діяч, член РУП, пізніше — УСДРП. Від січня 1918 р. — міністр судових справ УНР, з лютого — міністр внутрішніх справ. У січні 1919 р. очолив ліве крило УСДРП («незалежники»), яке згодом стало основою Української комуністичної партії (укапістів).

⁴ Заливчий Андрій Іванович (1892–1918) — український політичний діяч, член УПСР, входив до її лівого крила, що пізніше стало основою для створення УКП (боротьбистів). Загинув у Чернігові під час протигетьманського повстання.

⁵ Неронович Євген Васильович (1888–1918) — український політичний діяч, член Центральної Ради та Малої Ради від УСДРП (ліве крило). У березні 1918 р. перейшов на бік більшовиків, зайняв посаду народного секретаря військових справ у першому радянському уряді України. Розстріляний у Великих Сорочинцях військами УНР.

Республику⁶ (это необходимо было сделать хотя бы для того, чтобы послать в Брест-Литовск свою делегацию, в противовес делегации Центральной Рады), а двумя месяцами позже, на II Екатеринославском съезде советов⁷ — Независимую Украинскую Социалистическую Советскую Республику⁸. Но, как первый, так и второй акт, были только жестами и при том запоздалыми.

В результате немецко-русская украинская буржуазия ликвидировала и Украинскую Советскую, и Украинскую Народную Республику, и превратили Украину в центр всероссийской контрреволюции, создав гетманщину, переходную ступень к единой неделимой монархической России.

Углубление классовой борьбы при гетманщине.

Гетманская социально-экономическая и национально-политическая реакция не только не прекратила классовой дифференциации на Украине, но весьма ощутительно содействовала ей. Левое крыло УПСР в это время уже организационно выделилось в отдельную партию, которая, резко осуждая политику русских большевиков на Украине, в то же время дала еще более отрицательную оценку политики Центральной Рады. Своей очередной задачей она ставила непримиримую борьбу с гетманщиной, определенно связывая всю свою революционную деятельность с интернациональной революционной борьбой трудящихся. В это время окрепло, хотя организационно и не зафиксировало этого, левое крыло УСДР. Членами этого крыла был составлен (именно в первый период самой свирепой гетманской реакции) проект программы Украинской Коммунистической Партии.

Параллельно с процессом кристаллизации левых, в скором будущем коммунистических украинских сил, продолжался дальше процесс нарастания классового самосознания и организации украинской мелкой буржуазно-сельской и городской [буржуазии], политическими выразителями каковой явились партии соц-федерал.⁹, самостийников (эсесы)¹⁰ и так называемых хлеборобов-

⁶ Офіційно вживалася назва «Українська Народна Республіка», аналогічно до УНР Центральної Ради. Для розрізнення цих державних утворень першу українську радянську республіку прийнято називати Українською Народною Республікою рад (входила до складу РСФРР як частина федерації, формально існувала від 25 грудня 1917 р. до 19 березня 1918 р.).

⁷ Другий всеукраїнський з'їзд рад відбувся в Катеринославі 17–19 березня 1918 р.

⁸ Одним із рішень Другого всеукраїнського з'їзду рад у Катеринославі було передбачено об'єднання територіально-українських радянських державних утворень у Українську Радянську Республіку, однак його не було здійснено на практиці у зв'язку з виведенням радянських військ із території України.

⁹ Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ) — поміркована партія ліберально-демократичного спрямування, створена на базі Товариства українських поступовців (ТУП) 1917 р. До числа її членів належали Андрій Ніковський, Сергій Єфремов, Сергій Шелухин та ін. Під час Гетьманату Павла Скоропадського входила до складу опозиційного Українського національного союзу.

¹⁰ Українська партія соціалістів-самостійників (УПСС) — маловпливова політична партія, заснована колишніми членами Української народної партії у грудні 1917 р. Виступала з критикою лібе-

демократов, партии, которые принимали деятельное участие в свержении Центральной Рады в апреле 1918 г.

Подобно тому, как уклон политики Центральной Рады влево и тенденция рабоче-крестьянского большинства ее к превращению украинской мелко-буржуазной, национально-освободительной революции в рабоче-крестьянскую, вызвала в свое время глубокий протест этой политики со стороны украинской мелкой буржуазии, так точно во время гетманщины, ничем неприкрытая диктатура помещиков и капиталистов и едино-неделимческая русская политика гетманского правительства, отодвигавшая украинскую мелкую буржуазию от участия в строительстве украинской государственности и даже больше посягающая на самую эту государственность, — бросила мелкую буржуазию в оппозицию против этой диктатуры и дала снова стимул для поднятия знамени борьбы за сохранение и укрепление украинской государственности. Оппозиционное настроение украинской мелкой буржуазии нашло свое законченное выражение в создании Украинского Национального Союза¹¹, в состав которого вошли наряду с мелкобуржуазными украинскими партиями также и украинские социал-демократы, отдельные члены только формировавшегося в то время ядра УПСР центрального течения, Селянская Спилка, украинский железнодорожный профессиональный союз и другие социалистические и рабоче-крестьянские партии и организации.

Свержение гетманщины и реставрация УНР.

Использував національний момент в розгорнувшійся класової вооруженної боротьбі українського селянства і робочих проти гетманщини (чого знову не змогли зробити російські більшовики на Україні), Національний Союз, став організаційним центром і керівником повставших мас, свергнув гетманщину і реставрував в грудні 1919 г. Українську Народну Республіку. В голові революційних мас відновленої Республіки став блок української мелкої буржуазії з опортуністическими партіями. Блок цей, очолюваний Директорією (Винниченком, Петлюрою), був явно неспособен до керівництва розвивавшоїся і углублявшійся революції. Внаслідок цього, з моменту сверження гетманщини і вийшли з складу правительтва Директорії всі революційні українські елементи — Селянська Спилка¹² (Всеукраїнський Крестьянський Совет Депутатов), находившиеся

рального ставлення Української Центральної Ради до національних меншин. Під час Гетьманату П. Скоропадського входила до складу опозиційного Українського Національного Союзу.

¹¹ Український Національний Союз (УНС) — основний координаційний центр політичних сил та громадських організацій, що перебували в опозиції до Гетьманату П. Скоропадського. УНС виступив ініціатором протигетьманського повстання у листопаді 1918 р.

¹² Всеукраїнська селянська організація, створена з ініціативи УПСР у квітні 1917 р. Її створення було офіційно оформлено на Першому Всеукраїнському селянському з'їзді (28 травня — 2 червня (10–15 червня) 1917 р.

под руководством членов формировавшейся в то время УПСР. Центр[альные] течения, левые социал-демократы и здоровые элементы центрального ядра УПСР стали в решительную оппозицию еще до Всеукраинского Трудового Конгресса, а далее и во время его, к Директории, требуя передачи власти в Украинской Республике рабочим и крестьянам.

Дни мелкобуржуазного национального блока и Директории были сочтены. Развитие внутренних революционно-социалистических сил неминуемо вело к созданию на Украине рабоче-крестьянской власти. Мелкая буржуазия явно терпела крушение своих надежд. Соотношение внутренних социальных сил на Украине напоминало в этот момент то положение, которое создавалось к концу 1917 г. при Центральной Раде. Но и на этот раз, как и тогда, на выручку мелкой буржуазии пришла политика вооруженного напора Советской России по отношению к Украине.

Повторение русскими большевиками пройденного.

Агрессивная политика Советской России по отношению к восставшей жизни УНР, политика, которая базировалась на старом упомянутом выше ошибочном понимании русскими большевиками характера Украинской Революции и на недоверии к революционной силе украинских трудовых масс, снова привела к кровавому конфликту между Советской Россией и Украинской Народной Республикой, которой, в конце концов весьма губительно на деле революции, хотя на этот раз Украинская социалистическая партия, возмужав в ходе революции, вывели большую, чем раньше, социалистическую стойкость.

Ко времени взятия Киева советскими войсками в начале 1919 г. на почве социалистической революции стояли следующие украинские социалистические партии: а) УПСР интернационалистов или левых; б) УСДРП (независимых); в) УПСР (центрального течения), сформировавшаяся уже на киевской январской конференции; кроме того, на этой же позиции стояла и Селянская Спилка (сов[ет] кресть[янских] депутатов). Все эти органы организованного украинского революционного крестьянства и рабочих имели твердое решение, несмотря на явное повторение русскими большевиками старых ошибок, поддержать советское правительство, наступавшее с Москвы–Харькова на Украину совместно с русскими советскими войсками, и вступившими с ним в тесное сотрудничество. Единственное требование к этому правительству было — отказ его от оккупационной политики на Украине, от вредного для революции унаследованного от русской буржуазии отношения к украинскому народу как нераздельной части русского народа и к Украине как нераздельной части единой России, и вместо этого признание за украинскими рабочими и крестьянскими массами права на свободное выявление своего революционного социалистического творчества в формах, какие ему подсказывает укра-

инская действительность, осуществления права на самоорганизацию в форме Украинской Рабоче-Крестьянской Советской Республики, дружественной к братской Русской Советской Республике.

К сожалению, русские большевики еще не доросли в то время до правильного понимания задач украинской революции и методов их достижения. Нормальный могущественный рост украинских советских сил опять был приостановлен, а силы эти в значительной степени разгромлены, брошены в лагерь контрреволюции или, в лучшем случае, поставлены в положение отчасти пассивности, отчасти ответственной оппозиции к Советскому так называемому Правительству Украины.

Вооруженная борьба украинских советских партий против «Украинского Правительства».

Было бы излишним перечислять здесь все многочисленные ошибки, организованные для Украины большевиками, а не органически выросшего на Украине Украинского Советского Правительства в период второй военной и политической оккупации, которые привели, в конце концов, к вооруженной борьбе некоторых украинских советских социалистических партий (с-д независимых и с-р центрального течения и Всеукр[аинской] Рады Сель[ских] Депутатов) против оккупационного режима. В этой борьбе названные партии пробовали организовать самостоятельный советский центр на Украине, но, будучи придавлены внутренней украинской контрреволюцией, которая сумела деятельно использовать рабоче-крестьянские [восстания] против русской оккупационной советской власти в своих целях, а также всероссийско-антантской реакцией, во главе с Деникиным, — в конечном счете потерпели неудачу. Это обстоятельство бросило часть революционно социалистических сил в пассивное состояние, другую же часть принудило попробовать воздействовать на Директорианский центр путем сотрудничества с ним в направлении пересоздания его в центр рабоче-крестьянский, способный к руководству социалистической революцией на Украине. На этот второй путь стала УПСР центр[ального] течения. Независимые же социал-демократы, убедившись в нецелесообразности вооруженной борьбы с советской властью, хотя бы и оккупационной, обратились снова на путь искания возможностей примирения и сотрудничества с русскими большевиками на Украине.

Результаты второго опыта.

Результаты повторения ошибок русскими большевиками были и на этот раз настолько же пагубными, как и во время первой оккупации. Под влиянием внутренних рабоче-крестьянских восстаний против осуществляющих оккупа-

ционно-централистическую политику представителей РКП на Украине упала и вторая Украинская Советская Республика. Однако эти восстания расчистили дорогу контрреволюции, не создав нового центра, к чему они, собственно, стремились. К концу 1919 г. восторжествовала на Украине всероссийская помещицко-[...]стическая реакция, которая нанесла окончательный удар и УНР.

Дальший рост украинских социалистических советских сил.

Новое поражение украинской революции послужило новым толчком к быстрому росту украинских социалистических сил. Если гетманская реакция дала УПСР левых, которая весной 1919 г. преобразилась в УПСР (коммунистов), а осенью этого же года, включив в свои ряды группу укр[аинских] соц[иал]-демокр[атов] независимых левых положила начало Украинской Коммунистической Партии (боротьбистов), то Деникинская реакция дала: а) Украинскую Коммунистическую Партию (независимых), и б) окончательно укрепила в советских позициях УПСР (бывшего центр[ального] течения). Последняя, не считая нужным изменять своего названия, осудила в начале 1920 г. всякую борьбу с советской властью на Украине и подтвердила еще раз в совершенно категорической форме советскую социалистическую позицию партии, намеченную на январской конференции в Киеве в 1919 году. Эта партия в момент разгрома Деникиным УНР сделала попытку организовать в районе Хмельника новый социалистический радянский (трудовой) государственный центр¹³, которая, однако, не привела к желательному результату, вследствие неорганизованности укр[аинских] радянских элементов, напора оппортунистических репила в советских позициях УПСР (бывшего центрагрупп, возглавляемых укр[аинскими] соц[иал]-демократами, и неблагоприятной военно-стратегической конъюнктуры.

Положение, создавшееся на Украине к началу 1920 г., и украинская эмиграция.

Укреплению украинских советских социалистических сил сопутствовало в продолжение всего 1919 года усиление мелкой украинской буржуазии, на сторону которой перешла и часть трудовых элементов, отброшенных от советской власти ее грубыми ошибками не только в области национальной, но и социально-экономической политики, постоянным выражением кото-

¹³ Ідеться про створення у грудні 1919 р. в м. Хмельник (тепер — райцентр Вінницької обл.) т. зв. Ради Республіки як альтернативного Директорії органу центральної влади в УНР, метою якого було примирення з РСФРР і створення української радянської держави. На засіданні уряду УНР 25 грудня 1919 р. в Літині (тепер — райцентр Вінницької обл.) Рада Республіки погодилася саморозпуститися за умови скликання передпарламенту й передачі йому повноважень Директорії УНР. Основну роль у створення Ради Республіки у Хмельнику відіграло центральне крило УПСР. Докладніше див.: Бевз Т. Українські есери у пошуках компромісу між різними політичними силами доби Директорії // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса. — Вип. 43. — К., 2009. — С. 162–189.

рой было отстранение трудовых элементов вообще и в частности представляющих их интересы политических социалистических партий. Проникшись ненавистью к коммунистам и придя к убеждению, что осуществление на Украине коммунистических идеалов грозит ее классовым экономическим интересам, мелкая буржуазия перенесла эту ненависть и на умеренно социалистическую политику социалистических правительств УНР, выражением чего служили неоднократные (в продолжение 1919 г.) вооруженные восстания мелкобуржуазных украинских партий против правительства УНР (Оскільковщина, Балбачановщина¹⁴). В соответствии с ростом классового и политического самосознания мелкой буржуазии увеличилось число украинских буржуазных партий (к хлеборобам-демократам, самостийникам и эсефам прибавилась народно-республиканская партия, народная партия, селянская и друг[ие]). Антисоветское кулацко-мещанское движение на Украине приобрело характер глубокого, классово-политического движения, успешная борьба с которым мыслима только путем наибольшего напряжения всех внутренних коммунистических и социалистических советских украинских сил и соответственного изменения курса всей политики русских большевиков (и их организации КП(б)У) на Украине.

Постановления Центрального Комитета РКП в декабре 1919 г. по украинскому вопросу, казалось, намечали, наконец, правильный подход к делу. К сожалению, они остались только красивым словом. Политика КП(б)У осталась прежней в продолжение целого 1920 г., и только теперь, в 1921 году наблюдается незначительный сдвиг ее в области экономического строительства.

Требования УКП (боротьбистов) были оставлены без внимания, также точно, как и требования так называемой группы федералистов КП(б)У. Вступление УКП (боротьбистов) в КП(б)У в 1920 г. не изменило положения вещей: политика осталась старой. Со своей партией, оппозицией, а также с другими оппозиционными советскими украинскими партиями диктаторствующие верхи КП(б)У расправлялись путем политического террора в той или иной форме. УПСР была загнана в подполье: члены ее Центрального Комитета арестованы и брошены в тюрьмы. Украинская Коммунистическая Партия в зависимости от различных обстоятельств то получала возможность жалкого легального существования, то переходила на нелегальное положение. И донине вместо осуществления советской власти продолжается режим оккупации и диктатуры верхов КП(б)У, опирающихся на русскую советскую армию на Украине и на деклассированные интеллигентские и мелкобуржуазные элементы, естественно и существенно заинтересованные в сохранении примата русской культуры и государственности, хотя бы и советской, на Украине.

¹⁴ Йдеться про спробу державного перевороту в УНР, здійснену генерал-хорунжим Володимиром Оскілкою 29–30 квітня 1919 р. (зазнала поразки через невдалу спробу арешту С. Петлюри), а також про діяльність полковника Петра Болбочана (невиконання наказів, різка критика уряду УНР), розстріляного 28 червня 1919 р.

В таком напряженном положении, опасном для революции и поныне. Косвенным и частичным выражением этого является острый и тяжелый экономический кризис на Украине и в России.

Это положение, между прочим, держит за границей до сих пор и значительную часть украинской эмиграции, принадлежащей к революционному социалистическому лагерю и, однако, не имеющей возможности возвратиться на Украину для участия в советской работе. Этим же положением и всем предыдущим ходом развития украинской революции определяются вообще политические группировки, работа и планы украинской эмиграции, в зависимости, конечно, от классового состава ее и политических убеждений отдельных партий.

II.

Монархическо-гетманские планы украинской эмиграции.

Не вдаваясь в подробную характеристику деятельности украинской эмиграции за границей, достаточно указать на главнейшие группировки ее.

Медленная агония Второй Украинской Н[ародной] Республики, происшедшая под одновременными ударами Советской России и реакционной, Деникинской, выбросила за границы Украины весьма разнообразные по своему классово-политическому составу многочисленные украинские круги. Долгое время все они вкладывались, в общем, в три главные политические группы: а) крайняя правая — монархическая, гетманская группа; б) крайняя левая — коммунистическая, социалистическая, советская и в) средняя — демократическая, республиканская; в последнее время к ним прибавилась еще одна, о которой речь ниже.

Монархическо-гетманская (выразителем ее является хлеборобско-демократическая партия и союз хлеборобов-державников), располагая достаточными интеллектуальными силами и непосредственно связанная с реакционными кругами, преимущественно с Ватиканом, не спеша распускает свою паутину, между прочим, и [во] все еще существующих лагерях украинских военнопленных в Германии, Польше, Австрии, Чехии и др[угих] местах. Все свои планы эта группа строит на «естественной смерти советского строя», которая должна наступить в результате экономического краха и организованного в тесной кооперации с «белыми» генералами Германии, (Баварии), Венгрии, России и т. д. нападения на Советскую Республику, в первую очередь на Украину. На крестьянские восстания против советской власти эта группа особенных надежд не полагает, хотя и считает главнейшей своей опорой в будущем крепкого украинского крестьянина (кулака-хлебороба). Целью своих связей с европейской реакцией ставит экономическую поддержку будущей Украинской Монархии со стороны «дружественных» буржуазных держав, а также перво-

начальную военную, главным образом снаряжением, помощь при утверждении монархической власти на Украине. Идеологическим органом этой группы является в настоящее время Венская «Хлиборобська Украина»¹⁵ и Берлинское «Украинское Слово»¹⁶, которые пропагандируют идею украинской мужицкой «Трудовой Монархии». Справедливо оценивая значение вкоренившихся и пустивших корни на Украине лозунгов «трудового и радянского» принципов, они демагогически ведут агитацию именно за «трудового монарха и за Рады» (советы) при нем, разумея под первым и вторым, конечно, диктатуру монарха и помещицкого класса. Отношения этой группы к Антантским (в частности, к французским) реакционерам сдержанны. Что касается настоящего момента, то есть данные, свидетельствующие о том, что всероссийская контрреволюция в союзе с европейской переходит в общее наступление против социалистической революции, избрав центром удара Советскую Россию и Радянскую Украину. Владивостокские события можно считать авангардной разведкой, дополнение к которой служат пробирающиеся под маской Антантских капиталистов-«восстановителей» экономической мощи России. В этот общий фронт деятельно включается и украинская монархическо-гетманская группа, представители которой (Союз хлеборобов-державников¹⁷) принимали участие в русско-немецко-венгерском монархическом съезде, состоявшемся в Райхенгале в Германии месяц назад¹⁸.

Заслуживает внимания, что даже часть республиканско-демократической группы, возглавляемой С. Петлюрой, связывается с этим общим монархическим планом через бар[она] Василька¹⁹.

Очевидно, что главным полем события избирается центральная Россия и Украина: дальневосточные же события предназначены, с одной стороны, для

¹⁵ «Хліборобська Україна» — друкований орган Українського союзу хліборобів-державників, що стояв на монархічних позиціях. Виходив у Відні у 1920–1925 рр., загалом вийшло 8 випусків. Серед іншого, у цьому виданні вперше побачив світ програмний текст В'ячеслава Липинського «Листи до братів-хліборобів».

¹⁶ «Українське слово» — газета гетьманського напрямку, що виходила в Берліні у 1921–1923 рр. Головні редактори — З. Кузеля та Д. Дорошенко.

¹⁷ Український Союз Хліборобів Державників — політична організація монархічного напрямку, створена у Відні 1920 р. Її засновниками були В. Липинський, С. Шемет, Д. Дорошенко, О. Скоропис-Йолтуховський та ін.

¹⁸ Мається на увазі загальноємігрантський з'їзд російських монархістів, що відбувся в баварському курортному містечку Бад-Райхенгаль у травні–червні 1921 р. Одним із ініціаторів і головним організатором цього заходу був Макс Ервін фон Шайбнер-Ріхтер — співзасновник НСДАП та співорганізатор мюнхенського Півного путчу 1923 р. (загинув під час Півного путчу у стрілянині з поліцією).

¹⁹ Василько Микола Миколайович (1868–1924) — український політичний діяч, за часів Австро-Угорщини — депутат Буковинського крайового сейму та Державної ради Австрії. Виходець із роду буковинських землевласників, барон. Після проголошення ЗУНР — її посол у Відні. Наприкінці 1919 р. — посол УНР у Швейцарії з повноваженнями міністра без портфеля. 1923 р. переведений до Німеччини як посол уряду УНР в екзилі, помер 2 серпня 1924 р. у Бад-Райхенгалі (Німеччина).

отвлечения революционных советских сил, с другой — для поднятия контрреволюционных настроений на главном поле боя.

Планы демократическо-республиканской группы.

Около Антантских реакционеров все время группируются демократическо-республиканские части украинской эмиграции. Сюда относятся официальная УСДРП, эсэфы, самостийники, народные республиканцы, исключенные за службу Петлюре, мошенничества и пр. из УПСР, и отклонившиеся на эмиграции оппортунистические элементы, образовавшие отдельную группу так называемых «настоящих эсеров», и другие более мелкие политические группировки, а также почти весь заграничный дипломатический корпус бывшей УНР. Эта группа также глубоко убеждена, что большевики на Украине (и в России) упадут, и стремится к созданию на развалинах Советской Республики УНР — буржуазно-демократической, на образец существующих ныне в Европе. Свою деятельность эта группы вела и ведет ныне в Варшаве, Вене, Праге, Париже, Бухаресте. Цель ее — добиться признания УНР со стороны Антантских держав и активной, главным образом, финансами и вооружением, помощи от них для борьбы с Советской Украиной. Крестьянским восстаниям группа придает очень важное значение, держит связь с ними и по мере сил поддерживает и финансирует их. В реализации своих планов рассчитывает она на остатки народно-республиканской украинской армии в Польше на лагеря украинских военнопленных, особенно в Чехии, на повстанцев и на поддержку при удачном начале «живым мясом» от Венгрии, Польши и Румынии.

Мелкие недоразумения среди этой группы не меняют общего характера ее деятельности. Усилиями ее была создана Тарновская Рада Республики²⁰, Украинская Национальная Рада, Украинский Комитет в Париже²¹. Теперь в Вене вновь образован Украинский представительный демократическо-республиканского орган за границей «Национальный Союз», который имеет целью поддерживать постоянные связи с французской буржуазией и в соответствии с развиваемыми ею восточно-европейскими реакционными планами вызывать подходящую перестройку и необходимую мобилизацию в рядах украинской эмиграции. Эта группа, хотя и настроена очень самостийники, однако поддерживает связи с Савинковско-Балаховичскими организациями в Польше и на Украине, не прочь от «федеративного Союза» с «демократической Россией».

²⁰ Рада республіки в Тарнові — вищий законодавчий орган УНР у вигнанні. Розпочала роботу 3 лютого 1921 р., припинила діяльність 5 серпня 1921 р.

²¹ Український Національний Комітет у Парижі — українська емігрантська організація, що діяла в 1919–1921 рр. Питання про місце і роль діяльності УНК в тодішніх політичних процесах залишається дискусійним і маловивченим. Див.: Іванець А. До питання про діяльність паризького Українського національного комітету (1919–1921 рр.) // Український історичний журнал. — 2010. — № 5. — С. 117–135.

Как демократически-республиканская группа в реализации своих планов рассчитывает на поддержку всех «здоровых элементов» украинской общественности. Она также установила в свое время и продолжает держать связь с «демократической» частью остатков Врангелевской армии (во время существования так называемого Правительства УНР в Польше, а Врангеля в Крыму в 1920 г. произошел даже обмен дипломатическими представителями между этими лагерями).

По некоторым данным можно судить, что началом развития активных операций этой группы послужит бессарабско-херсонский плацдарм, тылом которого явится Румыния (Посольство УНР в Бухаресте во главе с проф. К. Мациевичем). При этом возлагаются надежды на немецких колонистов Херсонщины, среди которых ведется еще с 1920 г. планомерная работа, а также, само собою разумеется, на кулацкие слои украинского крестьянства, наиболее зажиточного, по сравнению с другими районами Украины. Правительственным центром УНР считается фиктивно распущенная, но в действительности существующая Тарновская Рада и Правительство (во главе с Петлюрой [и] проф. Чопивским).

Советская группа украинской эмиграции.

С обеими названными выше группами вели все время и ведут поныне борьбу радянские (советские) социалистические и коммунистические группы украинской эмиграции, к которым относятся конструировавшаяся²² в декаб[ре] 1919 г. заграничная группа украинских коммунистов и члены УПСР, во главе с заграничной делегацией ЦК партии. В 1920 году эти группы вступили было в междупартийный революционно-радянский (советский) блок, который расторгнут в том же году по причинам, достаточно ясно освещенным в органе заграничной делегации ЦК УПСР «Борітеся — поборете». Фактически сотрудничество этих групп не прекращалось и после формального роспуска блока. Конец ему положило только возвращение В. Винниченка за границу после неудачной поездки его на Советскую Украину²³ и начатый им и его единомышленниками поход против советской власти на Украине. Новая антисоветская линия политики Винниченка разбила до того единую организацию украинских коммунистов за границей, после чего УПСР опять вошла в товарищеские отношения с оставшейся твердо на советских на советских позициях частью украинских коммунистов за границей, и вместе с ними ведет дальше борьбу против украинских монархической и демократическо-республиканской групп, кроме них еще и с новой, по существу контрреволюционной, группой, которая начала развивать свою деятельность под прикрытием коммунистических и советских лозунгов.

²² Так у документі. Правильно — конструировавшаяся.

²³ Мається на увазі приїзд В. Винниченка до Москви та Харкова у травні-вересні 1920 р., під час якого йому було запропоновано зайняти посаду наркома закордонних справ (тоді ще існував такий наркомат) і заступника Голови Ради Народних Комісарів УСРР, себто заступника голови Уряду.

Контрреволюционная действительность под прикрытием коммунистических и социалистических советских лозунгов.

Возвратившись за границу, В. Винниченко стал центром новой группировки в среде украинской эмиграции. Вокруг него объединились к лету 1921 г. неустойчивые элементы из числа бывших заграничных украинских коммунистов, из социалистов-революционеров, которые отошли от позиции, занимаемой закорд[онной] делегацией и Центральным Комитетом Партии неформально, но идеологически так называемая заграничная оппозиция (или левые) официальной УСДРП. Формально объединяясь вокруг лозунгов, социалистической революции и советской власти, они по существу совершенно сознательно ведут организацию антисоветских сил для вооруженной борьбы с советской властью на Украине. Они учитывают повстанческое движение на Украине, экономическую разруху, недовольство широких рабоче-крестьянских масс на Украине оккупационной политикой правительства КП(б)У, террор против УПСР и притеснения против Укр[аинской] Коммунист[ической] Партии и на всем этом строят свои контрреволюционные по существу планы. Наряду с монархистско-гетманской, это одна из самых опасных для революции групп. Лозунг ее «Третья Укр[аинская] Революция!» (первая — Центральная Рада, вторая — восстание против гетмана и третья — восстание против Укр[аинской] Соц[иалистической] Рад[янской] Республики). Эта группа уже разработала устав Верховной Организации, предназначенной для руководства всеукраинским антисоветским восстанием, выработала политическо-экономическую платформу, наметила конкретные мероприятия политического и социально-экономического характера и разработала уже стратегический план восстания.

Заслуживает внимания, что группа эта уже связана с Центр[альным] Ком[итетом] русских правых соц[иал]-революционеров (Чернов) и выразила намерение координировать свои действия с их контрреволюционными планами.

Группа считает, что психологически массы на Украине достаточно подготовлены для восстания оккупационным режимом, Советской властью, полным экономическим расстройством и политическим террором против украинских социалистов. В случае удачи восстания на Украине предпринимается поход на Москву (с «согласия русской демократии»). Целью похода должно явиться свержение Советской власти в Великороссии, а лозунгами: а) для украинских крестьянских масс — отобрание «награбленного русскими большевиками» на Украине добра — машин, сельскохозяйственного инвентаря и т. д.; б) для «русской демократии» — восстановление «народовластия», центрами ее деятельности на эмиграции являются Берлин, Прага и Вена. Финансироваться она

надеется [с] помощью дружественных рос[сийских] с-р, пражских демократов (Правительства) и американских «земляков», обманутых ими рабочих Америки, Канады и проч.

Серьезная борьба с этой «III-й коммунистической революцией» требует, прежде всего, радикального изменения настоящего курса политики Советской власти на Украине.

Трудно судить точно о размерах [влияния] украинской контрреволюционной эмиграции на украинскую революцию, но что таковое влияние существует и не способствует укреплению Советской власти на Украине, конечно, не подлежит сомнению. Почву для себя оно находит не только в наличии на Украине сильного мелкобуржуазного класса, враждебного по самой своей природе социалистической революции, с которым до сих пор Советская власть не может справиться, но и в продолжающихся ошибках Правительства КП(б)У.

По мнению УПСР, для укрепления Советской Украины, для борьбы с контрреволюционными планами украинской эмиграции и для использования способных к социалистическому строительству элементов ее является необходимым изменение политики Советского Правительства на Украине в направлении соответствующим следующим «Основным положениям Украинской Партии социалистов-революционеров по текущему моменту».

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 157–172.

Копія, машинопис.

№ 8

**Документ з програмними положеннями УПСР,
що зберігався в О. Шумського**

1921 р.

Конфіденційно.

Основные положения Украинской Партии Социалистов-Революционеров
по текущему моменту.

I. Общая часть.

1. Украинская партия социалистов-революционеров, учитывая факторы международного характера и опыт Украинской Революции, ставит своей очередной задачей содействие осуществлению социалистической революции на Украине, считая последнюю — социалистическую революцию на Украине — составной нераздельной частью грядущей всемирной социалистической революции.

2. Считая, что исторически призван совершить социалистическую революцию пролетариат, что свои задачи в революции он должен осуществлять путем пролетарской диктатуры — в форме советской власти, Украинская партия социалистов-революционеров одновременно убеждена глубоко в том, что в аграрных странах, каковой является и Украина, где городской промышленный пролетариат составляет незначительный процент населения, необходимым условием успешного осуществления пролетариатом его исторической миссии является приобщение к революционно-социалистическому строительству сельского пролетариата, безземельного и малоземельного крестьянства и нейтрализация соответственной, главным образом, экономической политикой остальных групп крестьян (что, впрочем, признано в основных чертах и III-м Коммунистическим Интернационалом), за исключением нетрудовых элементов села, с которыми должна вестись решительная борьба.

3. В соответствии со сказанным, по глубокому убеждению УПСР, на Украине диктатура пролетариата, не изменяя своего существа, должна выражаться в форме трудовой диктатуры советов рабочих и крестьянских депутатов, с широким допущением до фактического осуществления власти, в центре и на местах, сельского пролетариата, безземельного и малоземельного крестьянства. Единственным критерием для установления границ фактического влияния названных групп крестьянства на советскую власть должно являться только сохранение основной линии социалистической политики от уклонов в сторону

мелкобуржуазных компромиссов, каковые могли бы затушевывать действительные цели социалистической революции, затормозить размах пролетарского творчества, социалистическую организацию хозяйства и перестройку общественных отношений.

4. Указанное понимание роли пролетариата и беднейшего крестьянства в революции на Украине, а также сложность задач социалистической революции там же, вытекающая из социально-экономической структуры и неизбежных обостренных национальных отношений на Украине, принуждают партию со всей настоятельностью выдвинуть в интересах социалистической революции лозунг привлечения к активной политическо-государственной работе на Украине всех советских украинских и не украинских коммунистических и социалистических партий, стоящих на платформе социалистической революции. Частичным логическим следствием, вытекающим из этого постулата, является разрыв с политикой диктатуры коммунистической партии большевиков Украины и создание условий для свободной политической деятельности УПСР.

5. УПСР должна получить возможность свободной организационно-политической работы среди крестьянства и рабочих Украины, создания партийных организаций, созыва партийных съездов, издания печатных органов с предоставлением партии из средств Украинской Советской Республики материальных возможностей для работы (типографии, бумаги, помещений и т. п.). Аресты без достаточных для этого оснований, а также бутафорные процессы над членами партии за их прошлую деятельность как членов правительств и других должностных лиц УНР, имеющие целью дискредитацию партии, не должны иметь места; партия, получив возможность свободной деятельности, сама избавится от элементов, случайно попавших в ее ряды и вредящих делу революции.

II. Национально-политическая часть.

УПСР могла бы развить широкую и успешную работу среди украинского крестьянства и рабочих, направленную на поддержку Советского Правительства Украины и укрепления социалистической революции, при условии изменения курса политики Советского Правительства Украины и Советского Правительства России, поскольку последнее влияет на ход событий на Украине, в следующем направлении:

6. Необходимо перейти от декларативного признания до фактического осуществления независимости Украины, в социалистическом понимании этой независимости. Трудящиеся массы Украины должны осуществлять свою диктатуру на Украине в форме самостоятельной и законченной политическо-государственной организации — Украинской Социалистической Советской Республики с подчинением органам ее власти всех политических, экономических и

культурных областей общественного социалистического строительства, Совет Народного Хозяйства, Украинская армия красная, Украинское Правительство в составе всех комиссариатов, Советы рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов на местах и как верховный орган Всеукраинский Съезд Советов с центральным исполнительным комитетом — являются необходимыми учреждениями республики.

7. В согласии с фактом принадлежности огромного большинства населения к украинской национальности, в интересах успешного развития революции и в целях фактического осуществления полного национально-культурного освобождения и беспрепятственного культурно-политического развития украинского крестьянства [и] рабочих, пролетарско-крестьянская государственность на Украине должна иметь украинский характер (соответственное фактическое участие украинского пролетариата и трудового крестьянства в органах власти, особенные заботы Правительства о развитии украинской рабоче-крестьянской культуры, организация украинской трудовой школы с украинским языком преподавания, украинский язык должен иметь во всех государственных и общественно-советских учреждениях преобладающее положение как язык огромного большинства трудового населения Украины и т. д.).

8. Взаимоотношения между УССР и РСФСР должны базироваться на самом тесном экономическом и военном союзе. Они могут развиваться в направлении создания Федерации советских республик, однако не путем упразднения российских или украинских комиссариатов и других государственных органов и замены их соответственными комиссариатами другой республики, а путем создания специальных конфедеральных органов, параллельно с существованием соответственных органов в отдельных советских республиках.

9. В соответствии со сказанным, должны быть восстановлены все Народные Комиссариаты на Украине (тем более, что упразднение их обыкновенно мотивировалось причинами текущего характера), организован Совет Народного Хозяйства и приступлено к организации украинской красной армии. Для некоторых из тех органов и комиссариатов, которые теперь упразднены и делами которых управляют на Украине российские комиссариаты непосредственно или через своих уполномоченных, должны быть созданы конфедеральные органы путем соответственных делегаций от органов власти Советских Республик. Решения этих органов переводятся в жизнь Правительствами республик, каждым на своей территории. Для армий могут быть созданы и специальные федеративные исполнительные органы.

10. В области заграничной политики, рядом со стремлением к оказанию помощи трудящимся массам соседних государств в свержении капиталистического строя и установлении советских республик, должна преследоваться цель объединения всех этнографических украинских территорий в одну Украинскую Социалистическую Федеративную Советскую Республику.

11. УПСР подчеркивает, что осуществление постулата независимости УССР, по глубокому убеждению партии, является необходимым не только с точки зрения целесообразности техники революционного социалистического строительства в первоначальной фазе социалистической революции, но и в силу особой сложности и заостренности национального вопроса на Украине; только осуществление постулата независимости УССР даст твердую опору Украинскому Советскому Правительству и, в частности, УПСР в борьбе с непримиримыми националистическими и шовинистическими тенденциями и настроениями украинской мелкой буржуазии, мещанства и интеллигенции, и возможность сломать саботаж этих элементов и притянуть их к службе рабоче-крестьянской государственности.

III. Область экономической политики.

12. Как было уже указано попутно раньше, УПСР считает необходимым организацию Всеукраинского Совета Народного Хозяйства, который, совместно с соответствующими украинскими народными комиссариатами, должен вести всем народным хозяйством на Украине во всех его областях.

13. Тесный экономический союз Украины с Россией должен осуществляться формально через создание конфедерального Совета Народного Хозяйства Советских Республик. Федеративный Совет разрабатывает общий для всех Советских Республик хозяйственный план и распоряжается материальными богатствами Советских Республик. Однако его решения исполняются соответствующими государственными органами отдельных республик самостоятельно. Этот принцип осуществляется последовательно по отношению ко всем могущим возникнуть членам советской конфедерации, по мере распространения социалистической революции в соседних с Российской империей государствах.

14. УПСР считает, что должны быть немедленно прекращены насильственные, бесконечные и неплановые реквизиции у сельского населения хлеба, скота и фуража, реквизиций, которые не сопровождаются никакими материальными компенсациями крестьянству взамен на взятие ценности. Хотя пролетариат в настоящий момент, в силу объективных обстоятельств, и не в состоянии развить в желательных размерах фабрично-заводскую промышленность и таким образом компенсацию за те материальные блага, которые он берет у села, таким образом, принужден существовать в долг крестьянству, — однако это «задолжение» должно иметь свои границы и не должно выливаться в формы поголовных военных анархических реквизиций, часто граничащих с простым грабежом, — так как последние (реквизиции — грабежи), объединяя на почве обороны различные слои крестьянства, могут погубить революцию на Украине. Одним из условий правильной экономической политики по отноше-

нию к крестьянству УПСР считает осуществление ее (в частности хлебной разверстки) через органы советов крестьянских депутатов в уездах и в волостях и комитеты беднейших крестьян в селах. Это условие может быть осуществлено только при изменении общего курса политики Советского Правительства Украины в указанном выше направлении, то есть в направлении действительно привлечения сельского пролетариата — безземельного и малоземельного крестьянства к участию в органах власти.

15. УПСР убеждена, что осуществление намеченных выше в общих чертах мероприятий и изменений в курсе политики Украинского Советского Правительства и Коммунистической Партии (большевиков) Украины и Российской Ком[мунистической] Партии — поскольку они влияют на Украине на события, а также в общем направлении и методах социалистического строительства на Украине, скоро сказалось бы положительно на успехах социалистической революции на Украине.

На осуществление намеченной программы УПСР готова отдать все свои силы, использовать все новое влияние на украинские массы в целях теснейшего объединения сил Украины и России для осуществления задач мировой социалистической революции.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 173–175.
Копія, машинопис.*

№ 9

Лист М. Грушевського О. Шумському

21 червня 1921 р.

До високоповажного т. О. Шумського.

Високоповажний Товаришу!

Користуючись з okazji, пишу Вам цього листа. Я, як і мої товариші, збен-тежені і пригнічені Харківським засудом членів ЦК УПСР¹. З огляду, що Ви, як я чув, були чи мали бути обвинителем в цім процесі і кожнім разі мабуть стоїте настільки близько до нього, що більш ніж хто інший могли б взяти ініціативу його перегляду, я позволяю собі висловити Вам як бувшому члену Централь-ної Ради і нашому бувшому сопартійнику мої гадки в цій справі.

Процес і присуд в опублікованій тепер формі являється недоречністю, яка замість того, щоб компрометувати УПСР, компрометує УСРР, котрої соціаліс-тичний престиж, незважаючи на всі великі конституційні хиби її нинішнього правительства і всі його помилки, старались підтримувати всіма силами. Ви самі розумієте, що нинішнє революційне правительство не має ніякого права судити попереднє правительство, яке відповідало перед Центральною Радою як суверенним органом народної волі. Я думаю, також Ви признаєте, що су-дити наших товаришів за їх боротьбу проти совітського правительства і совіт-ських військ до того момента, коли вони виступили з заявою своєї нової по-літики — підтримки Радянської України, неможливо так само, як судити УКП і боротьбистів, які також переходили через цю стадію, викликану помилками большевизма. Судити можна було за причетність до повстань після цієї заяви. Але чи не думаєте Ви, що 8-місячна незвичайно тяжка в'язниця, в котрій навіть декотрі товариші і помирали, як нам пишуть, це кара, яка впала на винних (коли такі були) і не винних (які, певно, в кожнім разі б були) — все аж занад-то рівноважить всю причетність, коли вона була за деким з наших товаришів, котрих же й Ви самі знаєте настільки, що певно не вважаєте їх за контрреволю-ціонерів, і я з свого боку можу це з усією силою засвідчити.

Тому я думаю, що цей засуд, який дав таку величезну радість усім Вашим і нашим спільним ворогам, повинен бути доконче переглянений. Це був би кращий крок до того порозуміння між нами, яке представляється мені з погля-дів інтересів революції незвичайно назрілим і цінним. Я з великою приємністю

---

¹ Мається на увазі показовий процес над членами ЦК УПСР, що відбувся в Харкові в травні 1921 р. Див.: Адамський В., Канцелярук Б. Політичні процеси в добу тоталітаризму: «Справа ЦК УПСР» // Сучасність. — 1996. — № 3-4.

прийняв звістку, що Совнарком УСРР Вам поручив вести переговори з нами. Перед тим д. Кедровський², колишній с-р, давно виключений Делегацією з партії за службу українській контрреволюції, переказував ніби поручене йому до мене від Вас, але в такій формі, що я не був певний, чи розумію добре. Я дуже жалував, що Ви не переслали мені на письмі того, що хотіли мені передати. Сподіваюсь, що Ви скоро будете мати побачення з моїми товаришами по Делегації.

Лист мій приватний, але коли б він міг послужити причиною до перегляду процесу, я нічого не маю против використання його в сім напрямі. Не сумніваючись, що Ви в наших спільних соціалістичних інтересах візьмете сю справу горячо до серця,

пишусь з товариським привітом

Мих. Грушевський

21. VI. 1921

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 177.

Оригінал, машинопис.

Арк. 176. Підписана копія, машинопис.

---

² Кедровський Володимир Іванович (1890–1970) — український політичний діяч, полковник армії УНР. За часів Української Центральної Ради — заступник голови Українського генерального військового комітету, товариш (заступник) генерального секретаря військових справ, член Української Центральної Ради. За Директорії — головний державний інспектор Армії УНР, член місії УНР у Туреччині, військовий представник Уряду УНР при штабі військ Антанти в Салоніках, у 1920 р. — член делегації УНР на мирних переговорах у Ризі. Згодом — в еміграції в Австрії та США.

№ 10

**Записка про необхідність перегляду національної політики
РКП(б), що зберігалася в О. Шумського**

1921 р.

Записка.

Четвертый год длится революция на территории бывшей Российской империи. Революционный пролетариат и трудовое крестьянство свергли власть капитала и приступили к строительству социалистического государства Труда. Однако 3½ года революции ясно указали, что вожди революции, о заслугах которых перед Всемирным Социалистическим движением здесь не место говорить, сделали много ошибок, которые, поскольку и доселе не исправлены, не только вносят задержки в ход этого развития, но способствуют оторванию значительных кадров трудящихся масс от прямой, непосредственной, социалистической, творческо-революционной акции и переходу этих в лагерь национальной контрреволюции или же часто бессознательно против социалистической реакции.

Весьма значительные восстания украинского трудового крестьянства, так и «кирстовщина»¹ среди рабочих масс на Украине во время Деникинства, далеко недоброжелательный нейтралитет по отношению к Советской власти села в России, волнения рабочих в Москве, Петрограде и др. городах, наконец, восстание в Кронштадте и т[ому] подобные факты достаточно ярко указали, что, кроме объективных причин, вызвавших их внутренней и внешней контрреволюции и реакции, существует еще целый ряд иных причин. В значительной мере создано и признано это и самую предводительницу русского пролетариата и революции — Российской Коммунистической Партией (достаточно вспомнить хотя бы о последних постановлениях X-го съезда² ее по вопросу о политике на селе), которая и старается исправить свою ошибочную в отдельных вопросах политику, вызвавшую в большей мере вышеуказанные явления. Однако РКП не всегда в состоянии справиться с задачей исправления последствий своей политики.

---

¹ Кірстовщина — течія в українському профспілковому русі, що розвинулася 1919 р. під час перебування в Києві військ А. Денікіна. Назва походить від прізвища її засновника — інженера Костянтина Кірсти, який за завданням денікінської контррозвідки заснував «Організаційний комітет із об'єднання всіх професійних робітничих профспілок Києва», пропагував єдність інтересів денікінців і київських робітників. Одним із результатів діяльності очолюваного К. Кірстою комітету було створення робітничо-офіцерської роти, що брала участь у боях на боці денікінців. Див.: Реєнт О. Крах кірстовщини (Провал контрреволюції у профспілковому русі України в період денікінської окупації) // До питання про розстановку політичних сил на Україні в 1917–1920 рр. / За ред. І. Хворостяного, В. Верстюка, О. Гараня та ін. — К.: [Інститут історії АН УРСР], 1988. — 32 с.

² X з'їзд РКП(б) відбувся 8–16 березня 1921 р.

В общем, все эти ошибки решающих сил в революции на территории б[ывшей] России нужно подразделить на 2 категории. Ошибки: а) политика коммунистического управления и трактовка трудовых масс вообще и б) политика РКП и советского правительства специально в национальном вопросе. Мы остановимся на последних, т[ак] как выступая с оценкой хода развития революции специально на Украине, мы хотим попытаться выяснить на данном примере, какие отрицательные последствия для дела всемирной революции вообще принесли и приносят глубоко неправильные пути, которые избрали русские руководящие коммунистические круги в своей национальной политике по отношению к бывшим народам и областям России.

Мы пишем «приносят», ибо, к сожалению, официальная политика, вернее, практика русских товарищей коммунистов и дальше следует по тем же катастрофическим путям. Революция в России и на Украине уже с самого момента падения царизма не пошла, так сказать, нога в ногу, не развивалась однообразно. До Октябрьской революции та особенность, которая придала отличный характер требованиям украинских трудовых масс, а именно стремление их к освобождению [от] двойного гнета — и социального, и национального — не проявилась в форме полной преваляции требований национальных; наоборот, она способствовала даже большой революционизации украинских трудовых масс, которые, выставляя крайние лозунги в области национальной, одновременно не отставали о в своих социальных требованиях (вспомним резко отрицательное отношение украинской демократии к правительству Керенского, выступление Центральной Рады против коалиционного министерства и т. д.).

Большевистские требования во время демократического совещания в 1917 году были на нем выставлены и дружно поддержаны русскими коммунистами и представителями украинской Центральной Рады. Однако после Октябрьской революции украинская демократия не стала на почву проведения в жизнь ею ранее заявленных требований курса на социалистическую революцию. В значительной мере этому способствовало то обстоятельство, что российское советское правительство не выявило достаточной осторожности в отношении национальных стремлений Украины и вместо того, чтобы дать ей совершенно свободно пережить националистический период возрождения и революции и верить в революцию, ее потенцию самой перебороть и пережить как крайние автаркичные тенденции, так и преходящий застой в углублении социалистической революции, вместо того, чтобы дать ей возможность перейти внутренними своими силами рабочих и крестьян к подлинному социальному и социалистическому переустройству — оно (правит[ельство] совет[ской] Рос[сии]) вступило на дорогу навязывания Украине при помощи своей вооруженной силы не имеющих корней в местных условиях, назначенных и присланных чуждых национальным тенден-

циям освобождения народа, руководящих лиц (Организация Харьковского правительства Пятакова³, война с Центральной Радой).

Социалистическая украинская демократия при иных обстоятельствах, безусловно, естественно перешедшая к действительно социалистическому строительству, заподозрила партию коммунистов в желании следовать принципам всех остальных российских партий, которые смотрели на украинское национальное движение вообще как на преступление: одни — против России, другие — против революции, и бессильная противостоять внешнему напору большевиков и внутренним неудовольствиям трудовых масс неясностью политики Центральной Рады в сфере социальных реформ, увидела себя вынужденной сепаратно ликвидировать войну. Брестский мир привел к оккупации Украины немцами и гибели Центральной Рады. На Украине возникло гетманство. Вслед за этим ход революции на Украине пошел еще более отлично и неестественно в сравнении с Россией. С этих пор Украина не перестает быть плацдармом контрреволюционных движений.

Момент, когда вновь энтузиазм гармонического национально-социального освободительного движения трудящихся Украины мог бы возвратить украинскую революцию на путь победы и развития, — восстание против гетмана и немцев, — снова вместо дружеского сотрудничества рабочих и крестьян обеих республик превратился в новую бойню, стоившую моря крови трудящихся. Выставивши в начале восстания и своей деятельности лозунг «Власть советам!», правительство Директории не смогло договориться с Российским Правительством и, в конце концов, по выходе из Правительства наиболее левых социалистических представителей, обратилось за помощью во вновь вспыхнувшей войне Украины с Совет[ской] Россией к Антанте. Эти[м] оно утратило все доверие к себе трудящихся, и это способствовало тому, что украинские рабочие и крестьяне стали союзниками Совет[ской] России в ее борьбе против украинской Директории. В короткое время были побеждены и Петлюра, и Антанта. Украинский пролетариат и крестьянство трудовое ждало и верило, что новое устройство и новые союзники помогут им одержать последнюю победу на обоих фронтах: социальном и национальном. Ожидания эти не оправдались, меньше, чем в первый приход русских красных войск на Украину, в тот период, который в своей неорганизованности и шовинистических, великодержавных, не пережитых со времени царизма настроениях принес на Украину: бессмысленные преследования населения, проявлявшего свою национальную физиономию; преступные расстрелы украинских социалистов, даже вполне сочувствовавших большевикам и их приходу; повальное уничтожение украинских культурных ценностей; презрение, нетерпимость и уничтожение всего украинского, однако и во второй приход русской красной армии и власти со

---

³ Георгій (Юрій) П'ятаков очолював Тимчасовий робітничо-селянський уряд України в листопаді 1918 р. — січні 1919 р.

стороны их выразилось не только полное непонимание (и что еще хуже, нежелание понять) всего значения национального фактора в борьбе украинского трудового народа за свое двойное освобождение, но и, опять таки, желание создать из Украины вполне послушное центру — Москве, совершенно лишенное национально-краевых отличий прав политической самостоятельности или автономии тело.

Это породило новый конфликт двух революционных сил на Украине и привело к новой борьбе, осознавших за время революции свои национальные права украинских трудовых масс с фактически российской властью Правительством Раковского⁴.

Известно, какое влияние борьба укр[аинских] повстанцев с Правит[ельством] Совет[ской] Украины имело на судьбу мужественной пролетарской советской Венгрии.

Красная армия не смогла устоять против напора этих трех столь различных сил и отступила почти со всей Украины. Вскоре, однако, рабочие и крестьяне Украины убедились, с кем оказались они в фактическом против России союзе. И снова наблюдаем мы на Украине подъем истинно революционных настроений, снова возобновляется общая акция трудящихся Украины и России против контрреволюции, закончившаяся полным успехом.

Теперь, казалось, в России, наконец, уразумели, почему революция на Украине шла до сих пор такими страшными волнами. Это разумение вылилось в форме резолюции по национальному вопросу VIII-го съезда РКП⁵, заявлений руководителей Совет[ской] России по украинскому вопросу, воззвании Троцкого о самостоятельности Украины. Однако и снова, в политических выступлениях и деятельности русских товарищей коммунистов, все эти акты практицизма и политической, казалось, мудрости, оказались тоже только воинственными словами. Признанию самостоятельности Украины противопоставлена была фактическая оккупация ее русскими красными войсками и объявление федерации; резолюциями VIII-го съезда — фактическое назначение Москвой правительства Раковского, и не в такой степени, как перед тем, грубы, но все же не менее ясное и сильное преследование украинского национального движения, наконец, заявлением Ленина о шовинизме россиян и Раковского о «русотяхпах» — фактическое господство русотяпского шовинизма.

Несоответствие обещаний, заявлений, резолюций и т. д. РКП и ее представителей деятельности отчасти тех же, отчасти других ее представителей на Украине огромное. И снова повторилось прошлое. Поляки при помощи Петлю-

⁴ Христиан Раковский очолював Раднарком УСРР від січня 1919 р. до липня 1923 р.

⁵ VIII з'їзд РКП(б) відбувся 18–23 березня 1919 р. Національне питання не стояло окремим пунктом у порядку денному цього з'їзду, але заторкувалося під час обговорення проекту нової Програми РКП(б), організаційних питань (функціонування «національних організацій» партії), а також під час обговорення перспективи створення III Інтернаціоналу. Див.: Восьмой съезд РКП(б) (март 1919 года): Протоколы. — М.: Госполитиздат, 1959. — 602 с.

ры, восставших крестьян захватили значительную часть Правобережной Украины и Киев. На этот раз красная армия, однако, оказалась достаточно сильной и разбила поляков и Петлюру. Но и до сих пор ей не удалось ликвидировать третью силу — повстанцев. И мы глубоко уверены, что этого никак не удастся сделать до тех пор, пока не будут вырваны те карты, которые дают возможность жить этим восстаниям и которые имеют основу главным образом в ошибочной национальной политике коммунистов. Восстания на Украине — все не продукт только контрреволюции, они не дело кулаков (хотя, конечно, и чисто кулаческие восстания тоже имеют место), а в огромном своем большинстве — движения украинских трудящихся — крестьян и рабочих, а против таковых метод вооруженного подавления их крестьянами и рабочими другой страны и нации не только вредны, но лишь еще больше разжигают ненависть как междунациональную, так и классовую, — увы, не в смысле борьбы междуклассовой, а борьбы внутриклассовой.

Очевидно, болезнь требует другого лечения. О нем РКП знает. (Также резолюция VIII-го съезда и декларация). Почему ж не применяет его к больной Укр[аинской] Сов[етской] Республике? А что и теперь еще не применяет, в этом легко убедиться. Достаточно проанализировать отношения в области государственных правоотношений между Россией и Украиной, организацию власти на Украине и то фактическое положение, в котором находится ныне Украина.

Украинская Советская Республика официально признана РСФСР самостоятельной и суверенной державой рабочих и крестьян. И одновременно она считается одной из составных частей Русской Федерации! Таким есть международное и государственно-правовое положение и отношение Украины к России. Однако из опубликования соглашения обеих Республик явствует, что, собственно говоря, и федерации между ними, в смысле союза равного с равным, не существует. Главнейшие хозяйственные функции управления сосредоточены в органе власти российской республики, и на них де-факто украинское правительство решающего влияния совершенно лишено: самостоятельность Украины сведена на автономию в культурных делах.

Само правительство Укр[аинской] Сов[етской] Респ[ублики] состоит на 4/5 из неукраинцев и преобладают в нем члены партии и ЦК русских коммунистов (Ленин, Троцкий, Раковский и др.).

Съезд украинских советов в виду значительного участия в нем пребывающего на Украине русского войска, почти неучастие представителей наибольшего класса трудящихся Украины — ее крестьянства, наконец, всей системы и организации выборов в советы, в действительности превращается в абсолютно не выражающее воли и желаний укр[аинских] труд[ящихся] масс и вполне покорное РКП учреждение. Сама руководящая политикой на Укр[аине], КП(б)У является пар-эксцеленце русской партией, ЦК которой назначается Москвою. При таких условиях не приходится говорить серьезно о самостоятельности

Украины, более того, о каком-либо значении ее в Российской Федерации или в качестве влияющего в ней сочлена. В довершение мы наблюдаем еще следующее явление. Укр[аинские] революционные и социалистические партии (УКП и УПСР), готовые всегда бороться за осуществление лозунгов, принципов и программы III-го Интернац[ионала], лишаются права работать на Украине. В то время, как этим партиям вследствие их национальных требований, совершенно впрочем соответствующих выдвинутым РКП взглядам в ее резолюции VII-го съезда, вследствие как раз требования осуществить эти взгляды на практике, запрещается или делается невозможной всякая деятельность, их преследуют с огромной нетерпимостью (процесс т. Голубовича⁶ и др. аресты членов УКП и УПСР и т. д.), в то [же] время, безусловно, менее революционным и социалистическим партиям русских (рус[ская] партия соц[иалистов]-рев[олюционеров], меньшевики и др.), давалась возможность свободной организации, деятельности и агитации. А в результате некому подойти к украинскому селу с социалистическими лозунгами, КП(б)У своих влияний не в состоянии перевести на село. Украинским же социалистам сделать это не дозволяется. То же происходит и в среде сознательных рабочих в национальном смысле. А вследствие этого — положение Правительства Раковского как оккупационного, полный паралич украинских путей сообщения, шахт, заводов, фабрик, невозможность использовать природные богатства Украины, плоды ее чернозема, наконец, состояние перманентного восстания украинского села против российской власти, состояние непримиримой враждебности к ней со стороны украинской трудовой интеллигенции. Что все это означает при современном экономическом состоянии всей территории советских социалистических республик, ясно. И силою оружия изменить ничего не удастся. Нам кажется, что нормальными диктуемыми обстоятельствами, единственно имеющими успех на возвращение Украины к нормальному социалистическому строительству отношениями в ней, были бы лишь те, которые естественно вытекают из провозглашенного Октябрьской революцией лозунга: право на самоопределение народов. Мы думаем, что этого права украинский народ до сих пор еще не использовал. Конкретно оно для трудящихся Украины заключается, прежде всего, в том, что действительно свободно избранные советы Украины, без участия в них представителей от оккупационного войска с привлечением к участию в выборах на основе тайного, равного и прямого и пропорционального, но не всеобщего, а лишь трудящихся, голосований должны свободно изъявить свою волю, которая и должна быть базой, как внутреннего строительства Украинской Советской Республики, так, поскольку она окажется приемлемой для образования всякого рода для других Сов[етских] Респ[ублик], и для ее социалистических международных отношений. На наш взгляд, граждане других социалистических государств могут пользоваться при выборах в советы, поскольку они на

⁶ Йдеться про процес над членами ЦК УПСР у травні 1921 р.

территории Украины пребывают более-менее постоянно, лишь правом пассивным, т. е. быть избираемыми, но не избирать.

Мы полагаем, что в будущем, когда каждый народ-нация, его трудовые элементы избавятся от не пережитых остатков старого буржуазного устройства: национализма и шовинизма будь то оборонительного характера (у так наз[ываемых] малых, угнетенных народов), будь то наступательного (у великих, господствующих), в том будущем, которое создаст условия более благоприятствующие и для централизации как внутренне-государственной, так и междугосударственной жизни, отношения между отдельными сов[етскими] респ[убликами] могут стать более тесными, чем это наблюдается в теперешней Российской Федерации.

Однако сейчас еще не назрел момент возможности такого объединения. Пример Украины показывает, как осторожно надобно отнестись к национальному фактору, который покамест имеет характер отрицания государственного централизма и является фактором первостепенного значения. Украина теперь может быть полезным членом союза социалистических государств только при условии действительной ее самостоятельности и суверенности ее трудового населения. Отношения же ее к другим соц[иалистическим] государствам, а этих последних к ней лишь тогда дадут удовлетворительные результаты, если основаны они будут не на принципах верховенства той или иной стороны, а исключительно на принципах полного уважения воли и суверенности каждого соц[иалистического] государства другим таким же; равенства и постоянного добровольного и братского сотрудничества, основанного на соглашениях, а не на принуждениях.

Нет сомнения в том, что при таких условиях соц[иалистические] сов[етские] республики войдут в наиболее тесное между собой соглашение экономического и военного характера, и только при таких условиях со временем перейдут они к еще более тесным формам сожителства (Федерация, а далее разнонациональным госуд[арствам]). Путь к международной федерации Соц[иалистических] Сов[етских] Республик иначе проложен быть не может! И такой наш взгляд диктуется нам не национализмом, который нам совершенно чужд, а интересами социалистической революции, которая при ином взгляде и проведении такового ставится под угрозу значительной отсрочки, излишних усилий и прибеганий к «накладыванию щипцов», лишним ненормальностям, а главное, совершенно бесполезных, ненужных жертв многих и многих рабочих и крестьян разных наций.

Думаем, что для пересмотра РКП, а также и III-м Интернационалом национальной политики РКП. *И Российское Советское Правительство*⁷ теперь наступила уже крайняя пора.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 178–184.
Копія, машинопис.*

---

⁷ Позначені курсивом слова у документі перекреслено від руки.

№ 11

Лист М. Грушевського М. Левицькому, Ю. Новаковському
та Д. Кудрі

29 жовтня 1921 р.

Відень, 29. X. 1921 р.

До В[исоко]поважних Товаришів:

М. В. Левицького¹ Пов[новажного] пред[ставника] УСРР

Ю. С. Новаковського — Голови Торгівельної Місії.

Д. Е. Кудрі² — Представника Вукоспілки в Празі.

Високоповажні Товариші!

Не треба, мабуть, Вам аж нагадувати, як в липні сього року, Ви, тов. Михайле Васильовичу, звернулись до мене через одного з моїх партійних товаришів, І. Д. Штефана, з запитанням, чи я не схотів би зайнятися організацією за кордоном помочи радянським республікам, Україні особливо. Я поспішив відізнатись з повною прінципальною згодою на сю пропозицію, і вона була Вами тоді ж передана Урядови: суджу з того, що в початках серпня Голова Ради Наркома³ т. Раковський мав уже в Москві розмову з другим моїм товар[ишем] М. Ф. Чечелем⁴ сеї запомогової акції Укр[аїнського] Черв[онного] Хреста за кордоном.

¹ Левицький Михайло Васильович (1891–1933) — український радянський дипломат, уродженець Галичини. 1918 року брав участь у боротьбі за встановлення радянської влади в Туркестані. 1919 року — член підпільного ЦК Компартії Східної Галичини та Галицького ревкому. В 1921–1923 роках — повпред УСРР у Чехословаччині, в 1923–1924 роках — повпред РСР у Австрії. З 1924 р. — народний комісар робітничо-селянської інспекції УСРР, у 1925–1927 роках — член ЦК КП(б)У, у 1927–1933 роках — кандидат у члени ЦК КП(б), завідувач культурно-просвітницьким відділом ЦК КП(б)У. Наклав на себе руки на засланні у Сормово (Горьковский край, РСФРР, тепер Сормово — у межах міста Нижній Новгород).

² Кудря Данило Євменович (1885 — після 1934) — виходець із УКП (боротьбистів), з 1919 р. — заступник народного комісара продовольства УСРР, уповноважений Раднаркому УСРР зі збирання врожаю на півдні України. 1920 року — голова продовольчого відділу Галицького ревкому. 1921 року — один із відповідальних за організацію допомоги жертвам голоду в УСРР за кордоном. З 1922 р. — заступник голови правління Українбанку. Заарештований 13 грудня 1934 р. у справі «підпільної контрреволюційної боротьбистської організації», засуджений до 7 років позбавлення волі. Подальша доля невідома. Див.: Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. — К.: «Наукова думка», 1993. — С 82–97; Юренко О. Кудря Данило Євменович // Реабілітовані історії. Полтавська область. Кн. п'ята. — К., Полтава, 2007. — С. 223–231.

³ Йдеться про Раду Народних Комісарів — тодішній уряд УСРР.

⁴ Чечель Микола Флорович (1885–1937) — український політичний діяч, член ЦК УПСР. У 1920–1924 роках — в еміграції у Відні, у 1920–1921 роках редагував журнал УПСР «Борітєся — поборе-те». З 1924 р. — в УСРР. 1931 року засуджений у справі «Українського національного центру» до 6 років позбавлення волі. 1937 року засуджений до розстрілу. Див.: Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. — К.: «Наукова думка», 1993. — С. 82–97.

Під час Вашого приїзду до м. Фесляу, 10. VIII, мали ми з Вами, т. Левицький, розмову про форми, в яких мала бути організована ся акція, я тоді ж на сій підставі зв'язався з Віденським укр[аїнським] комітетом за допомоги радянським республікам, мав конференцію з представниками Укр[аїнського] Черв[оного] Хреста, і на підставі сього виладив до Вас 17. VIII. свого листа, в котрім виложив гадки про те, як повинна бути проведена справа: щоб з самої України піднісся голос про потребу помочи їй (особливо санітарним матеріалом), щоб мене узброєно мандатами укр[аїнських] громадських організацій і Укр[аїнського] Черв[оного] Хреста, або принаймні сього останнього, використано за кордоном червонохрестні сили, котрі могли б бути корисні для діла, і все се щоб було зроблено скоро — аби використати хвилі заінтересовання тяжким становищем людности в радянських республіках.

Слідом одержав я Вашого листа, т. Юдо Соломоновичу, з побажанням моєї участі в справі видавничій, і я так само заявив щире бажання послужити, чим зможу, постачанню наукових і освітніх засобів Україні, тим більше, що т. Чечель тоді вже поінформував мене про свої розмови з головою Всевидата т. Приходьком у Харкові: що у них уже рішено перевести в широких розмірах закупно книг і шкільних прирядів і організувати видавництво шкільної й позашкільної літератури за кордоном, для того є вже фонди і т. д. Ви в відповіді на сей мій лист заповіли мені ближшу розмову на сю тему т. М. В. Левицького, бо з т. Кудрею виїздив тоді до Відня. Дійсно, 12. IX мало місце моє побачення з Вами, т. т. Левицький і Кудря, — недовге, бо Ви спішили на інше побачення, але все-таки настільки змістовне, що здавалось, всі головні моменти були вияснені. Ви, т. Левицький, сказали мені, що вже мали радіо про те, що мандат від Укр[аїнського] Черв[оного] Хреста на моє представництво за кордоном вже вислано, і що всі цінні червонохрестні закордонні сили можуть бути взяті на роботу, щоб увести Укр[аїнський] Черв[оний] Хрест в міжнародню організацію Черв[оного] Хреста й організувати міжнародню допомогу Україні. В справі книжній Ви з першого ж слова згодні на мою пропозицію, щоб закупка і видання велись під фірмою кооперативів (Вукоспілки), при чім назвав як кандидатів. На основі сього, 14. IX відбулись уже побачення Ваші, при моїй участі, з співробітниками Укр[аїнського] Черв[оного] Хреста (Закордонним Бюром Укр[аїнського] Ч[ервоного] Хрес[та]) і наміченими членами проєктованої наукової колегії, а 16. IX був нами спільно з Вами вироблений текст протоколу, який намічав головні риси діяльності наукової колегії як громадської установи — делегації Українського Наук[ового] Товариства в Києві, яка виконувала б ті видання, які подавала б їй Вукоспілка (а через неї чи Комнарпрос чи Всевидат чи інші установи), а з свого боку, з уділених їй підотточно кредитів, вела б підготовчу літературно-наукову роботу, вибираючи все потрібне з-за кордонної літератури, підготовляючи науковий, педагогічний і популярний матеріал, з котрого все підхоже для установ УСРР могло б

виходити під їх фірмами й їх коштом, а поруч того постачалась би література для книжного торгу Вукоспілки. Ви мене запевнили, що на підставі сього протоколу зараз же може початись робота, за кілька днів буде привезений Вашим секретарем літературний матеріал і перші кошти на організацію, в розпорядження місцевого представника Вукоспілки і т. д.

На сій підставі я зараз же переслав через Вас, т. Кудря, копію протоколу Укр[аїнському] Наук[овому] Товариству в Києві, закликаючи до участі тамошніх співробітників, і почав робити приготовчі заходи на місці. Але замість обіцяних матеріалів і т. и. одержав я від Вас, т. Левицький, листа з дня 23.IX, в котрому Ви без усяких мотивів попросту переходили до денного порядку за планом, зафіксованим в протоколі 14.IX, навіть не вказуючи, що саме в нім здалось неможливим до здійснення і вимагало якихось корективів, і на його місце проектували «редакційну колегію» при видавничім відділі торговельного представництва УСРР, «яка переглядає і ставить свої закінчення належачим виданням підручників» (тут в листі є якась помилка, котру я не важусь поправляти).

Думаю, що Ви самі вгадаєте міру мого здивовання. Думаючи, що тут, може, сталось якесь непорозуміння, я скористав з присутности в Празі т. О. Т. Жуковського⁵ і просив поінформуватись, яку властиво реальну користь від моєї участі в такій редакційній колегії Ви собі уявляєте. Тов. Жуковський повідомив мене, що по розмові в сій справі Ви, тов. Новаківський постановили остаточно вяснити сю справу, прибувши до Відня, деь коло 10–12.X. Але Ви не приїхали, приїхав т. Левицький, і заявив т. М. І. Шрагу⁶, який бачився з ним, що він уже сеї справи відрікся і передає її т. Шумському, котрому телеграфує, щоб приїздив до Відня. Чи має бути дійсно в Відні т. Шумський, не відомо.

Такий поки що результат трьохмісячних переговорів і переписок в сій пекучій справі постачання українській людности санітарного, освітнього і шкільного матеріалу. Мандат від Укр[аїнського] Ч[ервоного] Хреста не прийшов, без нього я не міг нічого починати, а те, що починали різні закордонні організації, вийшло незвичайно анемічно і малоуспішно. Ні шкільних книжок, ні иншого матеріалу на Україну, наскільки знаю, не пішло нічого, її людність і на сю зиму зісталась без ліків, без книжок, без шкільних приладів. Зате по чорносотенній пресі пішли відомости (не від мене, розуміється!) про безуспішні мої

⁵ Жуковський Олександр Тимофійович (1884–1925(?)) — український військовий діяч, полковник армії УНР. У 1917–1918 роках — член Центральної ради, у 1918 р. — виконувач обов'язків військового міністра УНР, міністр морських справ УНР. У 1919 р. — ревізор військових місій УНР у Німеччині, Австрії та Чехословаччині. У 1920 р. — делегат від УПСР на женеvському конгресі Бернського Інтернаціоналу. В 1922 р. повернувся до України.

⁶ Шраг Микола Ілліч (1894–1970) — політичний діяч і науковець, доктор економічних наук. У 1917–1918 роках — заступник голови Української Центральної Ради. 1924 року повернувся до України. 1930 року заарештований в справі «Українського національного центру», засуджений до 6 років позбавлення волі. В 1933 р. ув'язнення замінено на заслання до Саратовської обл. З 1945 р. мешкав у Львові, займався науковою і викладацькою роботою.

переговори, які дали їй нагоду не тільки вилити, но і дебри помий в мій і моїх товаришів бік, але і продемонструвати повну, мовляв, безвиглядність всяких проб порозуміння з урядом УСРР та співробітництва з ним хоч би на ґрунті культурнім чи гуманітарнім, з огляду на його абсолютну, мовляв, імпотенцію до якої-небудь творчої акції.

Я вважаю дійсно з цього погляду весь сей епізод мало корисним, бо та нервовість, несогласованність, яка в сих переговорах виявилась з радянської сторони, не могла зробити доброго вражіння на людей, так чи инше причетних сій справі. Тому, посилаючи разом з сим короткий комунікат в сій справі до Львівського «Вперед», я zarazом звертаюсь до Вас сим листом, котрого копії до нього долучені, прошу переслати Голові Ради Наркома т. Раковському, [в] Наркомпрос т. Гриньку і Українському Наук[овому] Товариству в Києві, тому що вважаю сей епізод досить симптоматичним, маючи те переконання, що його розв'яз залежав не стільки від Вашої доброї волі, скільки від центрів УСРР і загальних принципів і методів їх роботи.

Відкликаючися з усею щирістю на згадані вище опозиції, я вдовився надією, що моя участь в порушених справах зможе принести щось скорі і реальне нашому трудовому народові — в санітарній, культурній, освітній допомозі йому, і то в ширших розмірах. Сподівався, що користуючись довір'ям правлящих кругів УСРР з одного боку, а з другого — маючи давній авторитет в українськiм громадянстві, я зможу і в даних обставинах заохотити до культурної роботи в інтересах українського народу ширші круги інтелігенції, і при щирім до мене відношенню мені вдасться знайти форми, які, лишаючи на боці дражливі політичні й соціальні розходження в ще непережитій національній і політичній кризі, дадуть змогу українській інтелігенції працювати в умовах нинішнього радянського режиму. Я і вказав до сього дорогу — організацію роботи під фірмою громадських установ-кооперативів, Червоного Хреста, Наукового Товариства і т. п. та вияснив, що тільки сею дорогою можна притягнути на поміч українській людности гуманітарні західньо-європейські та американські інституції, а тутешні капітали — на видавничу роботу, на постачання української школі й культурних, і просто обиходних засобів.

Я поставив перед Вами людей цілком певних щодо напрямку своєї роботи, які солідаризуються з принципами трудової школи й соціального виховання, прийнятими радянськими установами. Сі люде відразу ставили на роботу кадри співробітників, технічний видавничий апарат, положили перед Вами готові вискладані підручники, котрі в кілька день можна було випустити в світ в якій-любо кількості і під тою фірмою, яку б Ви схотіли на них поставити. Перед Вами була вияснена повна можливість вести видавничу роботу в напрямі, за котрий ручили люде, яких Ви бачили перед собою, самим заграничним капіталом, в необмеженій висоті, скоро б тільки Вукоспілка відкрила свій книжний торг на Україні і декларувала висоту накладів, котрі вона забирала б

для цього торгу. З соразмірно дуже невеликими затратами можна було в короткім часі наладити велику машину культурного постачання, — поруч такі ж санітарні допомоги.

З становища інтересів трудового Українського Народу упущення сеї можливості, се тяжка і невіджалована шкода, до котрої я не можу ставитись рівнодушно. Переписка, яка зісталася в Ваших руках від сих справ, в кождім разі показує з повною очевидністю, що з моєї сторони, і з сторони тих людей, котрих я представив Вам як моїх еwentуальних співробітників, не бракувало щирої охоти віддати свої сили життєвним потребам робітництва й селянства України. Лишаючи на боці наші розходження і нашу оцінку болючих сторін нинішнього режиму УСРР, я і вони були готові, в ім'я сих потреб, віддати нашу працю й наші імена на підтримку будівництва нинішньої УСРР, що й Ви, товариші, як відповідальні представники її Уряду і правлячої партії, Вукоспілки, Червоного Хреста, теж серйозно і свідомо ставились до сих потреб, маючи достаточні уповаження й інструкції від керуючих органів для переговорів, котрі Ви завели зі мною. Отже, коли ці переговори раптом застрягли в піску, і справи, так надійно заініційовані, опинились на мертвій точці, думаю, що се сталося не з Вашої ініціативи і не з Вашого легковаження сих справ, тільки через якісь зміни в планах і поглядах керуючих центрів УСРР, або — справді тут виявили себе якісь органічні хиби її державного апарату, які не дають і найкращим замірам переходити від слова до діла, та ставлять непереборимі перешкоди співробітництву правлящої комуністичної партії навіть з тими українськими радянськими партіями та групами, котрих завдання лежить в одній площині з завданнями КП(б)У.

Через се, як серйозне «мemento» на будуче, я і прошу Вас переслати сей мій лист на згадані вище адреси, і зістаюсь

з товариським привітом М. Грушевський.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 185–187.

Копія, машинопис.

№ 12

Лист О. Шумського Х. Раковському

Орієнтовно 1922 р.

Уважаемый Христиан Григорьевич!

За это время ничего особенного не произошло в наших отношениях с Польшей¹. Они что-то оттягивают окончательное решение вопроса о петлюровщине. Пулавский² частенько звонит и говорит, что они все подбирают материал к окончательной постановке на разрешение этого вопроса, а также вопроса о торговом договоре. По вопросу о петлюровщине происходят последние дни в польских общественных кругах перелом. Многие газеты ведут кампанию, особенно народова демократия³, за полную ликвидацию на территории Польши петлюровщины и нападают на Пилсудского, что он до сих пор возился с Петлюрой, который наравляет Польшу на серьезные опасности, и этим создается положение, при котором не могут завязаться нормальные экономические сношения с советами, на чем Польша много теряет, т. е. ее опережают немцы и чехи.

Что же касается торговли с нами, то здесь Пулавский имеет много забот. Дело в том, что польская промышленность еще кое-как находится в руках у поляков (по национальности), но с торговлей у них совсем скверно. Торговый аппарат находится в руках у евреев, и Пулавский сейчас ведет лихорадочную работу, чтобы сколотить какое-нибудь общество с преобладанием поляков. Они хотят, чтобы торговля с нами обязательно была в руках поляков, а рук то этих нет. И дело это у них не выгорит: мы в этом им помешаем. Подробно это излагает тов. Хургин⁴. На этом антагонизме организованных еврейских торговых кругов и организующихся поляков мы сумеем сыграть и выиграть. Надо только закрыть границу и немедленно начать хоть небольшие торговые опе-

---

¹ Уряд Польщі (скорочення від «Польское правительство»). Назва, що регулярно вживалася у радянській внутрішній документації.

² Мається на увазі Францішек Ян Пуласький (Franciszek Jan Pułaski) (1875–1956) — польський політичний діяч, з 1918 р. — маршалок Державної ради у Варшаві, з 1919 р. — голова Бюро з роботи Конгресу. З 1921 р. (тобто в час, про який йдеться в документі) — повірений у справах Республіки Польща в Харкові.

³ Націонал-демократія (ендеки) (Narodowa demokracja) — польський націоналістичний рух, заснований наприкінці XIX ст. Романом Дмовським. Серед основних постулатів політичних сил, що його представляли, була жорстка політика щодо національних меншин у міжвоєнній Польщі.

⁴ Хургін Ісайя Якович (1887–1925) — політичний діяч, у 1905–1918 роках — член партії сіоністів-соціалістів, у 1918–1920 роках — член «Бунду», з 1920 р. — член РКП(б) та КП(б)У. В 1917–1918 роках — член Української Центральної Ради та Малої ради, заступник міністра єврейських справ. У 1920 р. — торгпред та повпред УСРР у Польщі. Загинув 1925 року внаслідок нещасного випадку.

рации. На нашем пути стоит непреодолимый вопрос о валюте для начала, и другой — с транспортом, который мог, надеюсь, [быть] скоро разрешим.

Я Вам писал несколько раз по вопросу о переговорах с немцами. Мне известно, что в Москве эти переговоры ни к чему не привели. Считаю, что следовало бы их возобновить здесь в Варшав[е]. Мне говорил т. Аусем, что в Берлине его положение скверное, он не имеет возможности говорить с Мининделом, так как не имеет права официальных с ним сношений. Здесь я имею полную возможность этот вопрос затронуть и думаю, что это может привести к желательным результатам. Тютюнниковский набег⁵ и в особенности его скорая ликвидация расшевелил украинский вопрос в Европе. Все государства, так или иначе связанные с Петлюрой, увидели, что из него ничего не выйдет, и поэтому будут охотнее говорить с нами теперь. Прошу Вас высказать по этому вопросу свое мнение, и дать мне соответственные материалы и директивы.

С ком[мунистическим] прив[етом]

О. Шумский

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 262–264.
Копія, рукопис.*

---

⁵ Мається на увазі Другий зимовий похід військ УНР до України (листопад 1921 р.), під час якого військо під командуванням Тютюнника розбила Червона армія, а полонені бійці армії УНР були розстріляні поблизу Базару.

№ 13

Лист О. Шумського до невідомого адресата

Орієнтовно 1922 р.

Дорогий Володя! Зараз уже пізно, й у мене замакітрена голова, тому на перший раз обмежусь коротеньким листом, але прошу мені написати докладно, що там діється в Харкові. Гринь, жулябія,¹ чомусь нічого не пише, хоч я йому писав. Привітайте його від мене, але й добре вилайте за те, що мовчить. Я зараз вагаюсь, чи підіймати мені питання про мою поїздку під час з'їздів до Харкова? чи ні. Подумаю, що й скажу по проводу. Я т. Раковському пишу про те, що треба було б обов'язково знов почати з німцями переговори про договір. Зараз я вважаю обстановку підходящою, і міг би тут в Варшаві це питання порушити. Побалакайте з Раковським і дайте мені відповідь.

Володю, відправляю з слідкуючою поштою. Пишіть мені, що там у Вас діється в Комісаріаті. До цього часу безобразно поставлена інформація нас Харковом. Я не знаю, чи виїхав Фрунзе в Туреччину, чи ні, які з ким розговори ведуться, які перспективи, якій обрис політичний НКСЗ, ні чорта невідомо, треба це налагодить. В Москві Чичерин це робить циркулярами й просто особистими листами, а у нас ні чорта.

С ком[уністичним] прив[ітом], Ваш

О. Шумський

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 265.
Копія, рукопис.*

---

¹ Жулябія — пройдисвіт (рідковживане).

№ 14

Лист О. Шумського Х. Раковському

Орієнтовно 1922 р.

Уважаемый Христиан Григорьевич!

Содержание наших разговоров с Пулавским я Вам регулярно передавал по проводу. Здесь хочу передать некоторые впечатления от этих разговоров и выводы.

Прежде всего бросается в глаза тот факт, почему этим делом занимается Пулавский и не торопится ехать в Харьков. Это можно объяснить двояко: 1) ввиду осложнений, он решил улизнуть от неприятных перетракций с Вами, а если к этому еще добавить, что он очень большой трус, по нашим сведениям, и принять во внимание беспокойство, выраженное Скирмунтом¹ при моей с ним встрече, то это очень правдоподобно, т. е. попросту удрал в безопасное местечко на время, пока все уляжется.

2) Пулавский участвует в акциях некоторых капиталистических объединений. Об этом он сам мне сказал. И поскольку Польпра решило после неудачи Петлюровской авантюры переменить с нами отношения, Пулавский впутался в эти разговоры, чтобы подработать и при этом набить и политический капиталец. Я-де, мол, сделал. Фактически он сейчас замещает Домбского². Возможно, что он метит на его место, и когда услышал, что Домбский полетел, приехал себе подготовить почву.

Эти наши переговоры я называю разговорами, так как ничего ощутительного пока они не дали. У меня после третьего совещания сложилось впечатление, что поляки всевозможными путями желают затянуть переговоры, чтобы у нас улеглись немного страсти, и можно было бы дешевле от этого отделаться. Поэтому уже на четвертом заседании я начал решительное наступление и обострение вопросов, чтобы выяснить, чего они хотят — ликвидировать натянутость или рвать с нами. Для этого я пригласил его к себе (мы разговариваем в Минделе) и в частной беседе заявил ему, что постановка им целого ряда вопросов и затягивания производят на нас скверное впечатление, что Харьков на меня нажимает, что мне бы лично хотелось не обострять этого инцидента, кой имел место на нашей границе, и ликвидировать это[т] вопрос наиболее приемлемым для обеих сторон способом, но, находясь в таком положении,

---

¹ Скирмунт Константи (1866—1949) — політичний діяч, дипломат. У 1921—1922 рр. (час, про який йдеться в листі) обіймав посаду міністра закордонних справ Польщі.

² Ян Домбський (1880—1933) — політичний діяч, дипломат, журналіст. Учасник Ризьких мирних переговорів із РСФРР. 1921 року — міністр закордонних справ Польщі.

когда под давлением нашего общественного мнения, взволнованного и возмущенного последними событиями, мое правительство требует немедленной ликвидации петлюровщины, а Польпра тянет с принятием конкретных мер, я чувствую себя чрезвычайно скверно, ибо на определенные требования моего правительства ничего определенного не могу дать.

Словом, поставил вопрос так, что благодаря неуступчивости Польпра мне придется уехать и этим еще осложнить наши отношения, так как требования моего правительства в отношении петлюровщины определенные и категорические. Он сильно засуетился и заявил, что он частным порядком может мне сегодня сообщить, что через несколько дней он официально сделает мне такое сообщение, которое по своему значению далеко превосходит дискутируемый нами сейчас вопрос, и которое покажет на фактах отношение Польши к нам. Это он несколько раз и на следующем [...] но добавил, что еще не может это сделать официально. Что это — так и не удалось отгадать. Есть разные предположения. Через некоторое время он сообщил, что Польпра ведет сейчас разговоры с петлюровцами и Бразилией и желает их туда сплавить. Я полагаю, что, вероятно, раньше предполагалось сплавить петлюровцев в Чехию или Румынию (так как он официально заявил, что Польпра решило их выслать), откуда они могли бы нам вредить, а теперь-де мы вон куда их запроторили — видите, какие мы хорошие!

Пулавский все время хотел поставить первым пунктом обсуждения торговые вопросы, а потом о петлюровщине, но я решительно отвел это и заявил, что на пути наших экономических сношений лежит петлюровщина, и пока мы ее не уберем, о торговле с Польшей говорить не приходится, и намекнул, что хоть и кружным путем, но будем торговать с другими.

По целому ряду фактов видно, что Польпра действительно решило отделаться от петлюровцев.

Было несколько острых моментов в переговорах, а именно: на четвертом по счету совещании он вдруг предлагает вопрос о том, чтобы Укрпра дало всем петлюровцам амнистию, и вопрос, чтобы дало обязательства, что наша власть ее будет исполнять. Я в резкой речи потребовал снять эти оба вопроса и подобных вопросов не вносить на наше обсуждение. Он замялся, сел в калошу и с извинениями снял эти вопросы.

Хочу Вас осведомить об одном моем приеме, чтобы Вы случайно меня не выдали головой в разговоре с Беренсоном. Дело в следующем. Во время моей встречи, после четвертого совещания, какую я устроил, чтобы на него нажать, я пустил в ход следующее. Мы-де вот с вами говорим, а тем временем 10 петлюровцев, перебежавших к нам из Калиша, сообщили, что там формируется новое нападение через Гусятин. Об этом мы получили сведения здесь, а также сообщил мне т. Яковлев, но мне было удобнее поставить в такой форме, будто десять человек петлюровцев убежали от петлюровской вербовки и перешли

на нашу территорию. Я продолжаю ту же линию, что петлюровцы их выдают и делают им гадости, вроде показаний Мирона и перебежек к нам. Это терроризирует Польпра.

Завтра думаю пустить в ход вопрос об убытках от банд. Прошу дать мне ответ, будем ли мы решительно настаивать на возмещении убытков или, если Польпра ликвидирует петлюровщину, мы пойдем на уступки. Прошу, сообщите мне хоть приблизительную сумму этих убытков.

Должен сказать, что предъявление этого требования вызовет большое недовольство в Польше и, пожалуй, обострит сильно наши отношения. Они ведь все время трактуют, что петлюровцы сорвались с работ и перешли границу.

Вы видите, что между нашей трактовкой и ихней дистанция огромного размера, придется выдержать большую кампанию. Вы, вероятно, уже получили две копии от Беренсона, о которых мы здесь условились: первая — по поводу репатриации, и вторая — о торговом договоре.

Надо отметить, что в последние дни началась в полуофициальной прессе обработка общественного мнения за сближение с нами и установление экономических связей.

С ком[мунистическим] прив[етом]

О. Шумский

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 266–271.
Копія, рукопис.*

№ 15

Лист О. Шумського до невідомого адресата

4 березня 1922 р.

Варшава, 4–III. 1922 р.

Дорогий Володя!

З часу мого приїзду до Варшави все йде гладко. З поляками ніяких непорозумінь зовнішніх нема. Навіть помешкання дали (11 кімнат наверху), що для них дійсно було дуже трудно. Ви знаєте всі офіціальні наші стосунки (про це не пишу, бо своєчасно подаються звідомлення й депеши). Вони більш-менш задовольняюче полагодили справу репатріації відповіддю на нашу ноту й в дальших нарадах з приводу цього. На днях починаємо торгпереговори. Вже остаточно виробили проект договору. Шкода тільки, що ви не вислали Воблого¹, він тут дуже був би потрібен. Але не в цьому річ. Вся наша зовнішня приязнь з поляками й їх прихильне поводження наводить мене грустніе размышления, коли вдуматись в ті інформації, які передає тов. Дехтяренко, картина така. Петлюра з Врангелем заключив умову за згодою комісарів Ліги націй в Константинополі (англійський, французький і італійський) про наступ з Кавказу (очевидно, за згодою Кемалю). Зброю має Ліга в Константинополі. Одночасно Петлюра має зробити демонстративний наступ з Румунії й Польщі. Відомости з цього ж джерела, що й про Віденський конгрес. Зараз їх провіряєм. Про підготовку в Польщі маємо чимало матеріалу, але теж ще треба провірити. У всякому разі в повітрі такий запах, що, мабуть, весною ми будемо мати роботу. Посилаю тут Вам матеріали з Віденського конгресу й деяку характеристику настроїв і планів. Зараз ще не можна скласти повної картини. Видно лише одно, що коли не вся Антанта, то принаймні французька частина її тягне за вуха білих і жовто-блакитних на інтервенцію, а також з повною ясністю вирісовується картина внутрішнього розвалу й розброду в рядах білої еміграції й до певної міри неможливість одностайно стати на боротьбу з нами.

На цьому кінчу. Не вважайте цей лист за такий, які я Вам буду з кожним кур'єром посилать. Зараз я наскоро написав кілька слів (вже 4 години ночі, а мене все рвали наші секретчики), щоб у Вас не склалось вражіння, що я одмовчуюсь. Навпаки, писатиму обширно, пишть і Ви. Але зараз кошмар і стовпотворіння з договором й іншими річами, і трохи задержавсь.

Всього найкращого,

О. Шумський

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 272–273.

Копія, рукопис.

---

¹ Воблий Костянтин Григорович (1876–1947) — український економіст, академік ВУАН. У 1928–1930 рр. — віце-президент ВУАН.

№ 16

Лист О. Шумського до невідомого адресата

11 березня 1922 р.

Варшава 11. III. 1922 р.

Дорогий Володя!

Петро надсилає Вам матеріали про козні Антанти проти нас на весну (зокрема Польща) й дипломатичну переписку петлюрівських послів, яку ми перехватили.

Всі ці матеріали ще раз стверджують, що акція проти нас на весну готується, й нам треба приймати заходи, і на цей раз не такі, як торік перед Тютюнниковським наскоком, а більш рішучі, щоб цей наскок весною не повторивсь. Треба тепер виступити з вимогою зліквідувати підготовку, а коли буде проста відписка, тоді розірвать дiпзв'язь і стать одверто в відносини ворогуючих держав, бо такою поведінкою, як в осені й зараз, ми усипляємо відношення мас до можливої, як дощ серед ясного неба, катастрофи.

Для мене очевидно (на підставі інформацій, які ми послали в попередніх поштах і зараз), що принаймні часткові наступи петлюрівців (коли не формальна війна) при допомозі Польщі неминучі. На мій погляд, краще нам мати одверту війну, ніж окремі постійні наскоки й безкінечний бандитизм внутрі країни, який організовується тут. В кращому випадку ми будемо мати те, що й торік — бандитизм залізничний і господарчий терор, що нас деморалізує й руйнує більш, ніж одверта війна. Все рівно умов для спокійного господарчого життя ми не матимем. Це треба зважити зарання. Я розумію, що Харків цього не рішатиме, але обміркувать і подать свою думку Москві треба.

Далі розводитись про це не буду, матеріали за себе говорять.

З петлюрівської дипломатії раджу Вам прочитати листи-доклади Шульгіна¹, Василька й Зайціва, коли не встигнете прочитати всього, хоча варто б прочитати всі матеріали для повної картини. Дипломатія Петлюри «не дремлет». Здесь в Польщі теж бувають часті прийоми у Скірмунта. Так, недавно, Сияк² бачив А. Левицького³ на прийомі у Скірмунта. Устроїли скандал, але що ж зробиш. Постійна

---

¹ Шульгин Олександр Якович (1889–1960) — політичний діяч, дипломат. У 1917 р. — член Української Центральної Ради, генеральний секретар міжнародних справ. У 1918 р. — посол УНР у Болгарії. Член делегації УНР на мирних переговорах у Парижі. З 1921 р. — голова надзвичайної дипломатичної місії УНР у Парижі.

² Сіяк Іван (1887–1937) — політичний діяч, член УСДП, старшина армії УНР. З 1920 р. — на боці більшовиків, член Галицького ревкому. У 1920-х рр. — на дипломатичній та викладацькій роботі в УСРР (у час, про який ідеться в листі, працював у повпредстві УСРР у Варшаві).

³ Левицький (Лівіцький) Андрій Миколайович (1879–1954) — політичний діяч. З жовтня 1919 р. — голова дипломатичної місії УНР у Польщі. У 1920–1921 роках — в. о. голови уряду, в 1922–1926 роках — голова уряду УНР в екзилі. З 1926 р. (після вбивства С. Петлюри) — голова Директорії. У 1926–1954 роках — голова Державного центру УНР у вигнанні.

відповідь, що нічого не знають і так д[алі]. Нажаль ЧК не маємо, щоб заарештувати і, як коту на глині, натовкти морду. Всі заходи для того, щоб припинить цю гру на два боки, ні до чого не приводять, остається єдиний — війна, і вона, на мій погляд, неминуча, як би ми цього не хотіли. Коли якось т. Оболенський⁴ при побаченню зі Скірмунтом йому зауважив про інтерв'ю Пілсудського з французьким кореспондентом, Скірмунт підскачив, замахав руками, що це не він, що він нічого не знає, й постаравсь скоріш попрощатись. А це інтерв'ю (ми його Вам передали в телеграфній сводці) говорить про війну з нами як про факт. Коли Ви його не читали (а я боюсь, що це так), то подаю його зміст: На запитання кореспондента, якої Пілсудський думки про Червону армію, той одповів: «Коли нам вдасть[ся] здержати перший натиск, то далі вона не встоїть. Важко буде спочатку не дати прорвати свого фронту». За це на Пілсудського напустилась «Речпосполіта»⁵, що відповідалні люди таких слів не кидають на вітер. А деякі газети польські прямо говорять про підготовку весняної кампанії й лають петлюрівців, що вони гризуться й не дружно стоять до боротьби.

Тепер про торгпереговори. Ні чорта, по-моєму, з них не вийде. Поляки думають накінуть петельку економічну при допомозі Франції, а ми маємо такий проект, що свище всередині — пустий. Договориться буде трудно. Но будем тягти волинку. Поки що все йде гладко, але на слідуючому засіданню, мабуть, поцапаємось і сядем. Про хід переговорів будемо сповідати після кожного засідання телеграфно.

Репатріація поки ще знаходиться в стадії переговорів. Правда, вже на всьому зійшлись і на днях поїдуть в табори. До цього часу намічається, що поляки погоджуються, але тягнуть по всякому пустяку. Ми напиремо з усіх сил, щоб якнайшвидше розпочати. Але получається така історія, що в той час, як з нами виробляються інструкції про репатріацію, — з Данільчуком і Удовиченком на другій вулиці й на кілька день раніш виробляється план перекідки інтернованих на роботи. Ріжниця лише та, що ми ще не виїхали до таборів (через навмисні затяжки поляків), а Удовиченко ще 6-го/III поїхав до таборів і починає здійснювати свій план. Ясна річ, що при такій політиці поляків вряд чи що вийде з репатріації нами.

Тепер кілька слів про долю суда. Я Вам телеграфував, що Козловський втік, і досі ніяких слідів і вісток нема. Треба підняти скандал. Кон⁶ же мені не да-

⁴ Оболенський Леонід Леонідович (1873–1930) — радянський політичний діяч, дипломат. З 1921 р. — радник повпредства РСФРР у Варшаві, член торговельної делегації РСФРР. У 1923–1924 роках — повпред СРСР у Польщі. У 1929–1930 роках — начальник головного управління у справах містництва Наркомату освіти РСФРР. У 1930 р. — директор Державного Ермітажу.

⁵ «Rzeczpospolita» — польська газета, що видавалася в 1920–1932 рр. як орган Християнсько-національної партії. Не плутати із сучасною газетою із цією ж назвою.

⁶ Кон Фелікс Якович (1864–1941) — польський революціонер єврейського походження, політичний діяч УСРР. Перебуваючи на засланні, проводив антропологічні дослідження корінних народів Сибіру. З 1917 р. — комісар Харківської губернії у польських справах, член колегії НКЗС УСРР, польського бюро при ЦК РКП(б). У 1920 р. — член Польського ревкому. 1921 року разом із Юрієм

вав дихати з цим Козловським. Він хотів спочатку, щоб він був другим секретарем. П'ятнадцять [років] в партії, мовляв, одинадцять літ на каторзі був разом з Дзержинським, а врешті виявилось, що провокатор. Випадок надзвичайно прикрий, і хто його знає, що він ще нам устроїть. Він все знає, що робилось в ЧК, Ос. Од. і Польбюро, а значить і ЦК, оскільки Кон був секретарем, бо він йому довіряв. Принаймні Козловський в Харкові часто мені говорив такі речі, які знали тільки члени ЦК. Козловський, розуміється, знає всіх наших секретних робітників і роботу, бо він же був спочатку уповноваженим, знає також всі ходи і виходи в посольстві й напевне має всі ключі. Я передививсь всі папери, так ніби все ціле, але чорт його знає — може, що-небудь і стягнув. Хоча є гарантії, що він до шифра добратися не міг, але на всякий випадок пришліть новий шифр. Він остільки був зарекомендований, що хоч я його й дуже не любив, але терпів, бо це значило би перегризти[ся із] ЦК, бо Кон підняв би скандал проти мене.

Тепер про Петра. Тут треба в'яснить його становище, бо боюсь, що у нас вийде конфлікт, і я його вижену. Він хлопець хороший, роботі віддається весь, розумний, або вірніше, хитрий хохол, але безтактний і забуває, що він не в Києві, а в Варшаві, і тому його треба держать на повідку, що[б] не зробив дурниці. Це перше, а друге — дуже кепське то, що йому не дано дирек[т]ив щодо відношення до мене. Я помічаю, що він має нахил дещо тайть від мене і держить себе послом. Я настоюю, щоб йому точно і ясно було сказано, що без мене він не повинен робити ні одного важного кроку і про все абсолютно інформувати мене. Взагалі бути підлеглим, а не паралельним начальником. Бо тут сфери роботи поділить не можна. Я по кількох випадках бачу, що він собі створює свій архів, в якому ховаються від мене деякі речі. Він мені говорив про якийсь мандат, але мені його не показував. Я, правда, й не цікавивсь. Відносини в нас прості й добрі, але він починає задирати носа, і мені не хотілося б з ним скандалити. Бо коли це далше буде продовжуватись, то я йому встрою взбучку, бо я не допускаю, щоб йому були дані інструкції конспіруватись від мене. А коли б навіть який-небудь дурень і дав, то я Петра пожену в три шиї разом з його інструкціями й ніколи не пого[д]жусь оставатись в Варшаві з співробітником, який би мав секретні від мене завдання. А Ви самі добре розумієте, що коли в нас з ним дійде до розговора на цю тему, то або мені, або йому прийдеться витряхнутись з Варшави.

Я хотів, щоб він організував секретний відділ і архів, і в нього були всі матеріали, але це можна буде зробити лише тоді, коли йому буде дана директива бути моїм підчиненим, а не паралельним начальством. Він у всьому мусить в першу чергу інформувати мене. А також свої доклади повинен мені давати відкритими, щоби я їх посилав в одному пакеті зі своїми листами Вам,

Коцюбинським як представник УСРР підписував мирний договір із Литвою. У 1921 р. — відповідальний секретар ЦК КП(б)У, в 1922–1923 роках — секретар Виконкому Комінтерну. Помер 1941 року під час евакуації з Москви.

а Ви передаватимете по належності. Тут діло ходить не про начальствовання, розуміється, а про те, що інакше може скластись дурацьке становище, і я його вижену. Бо вже й так у багатьох товаришів складається таке вражіння, що він «незавісімая республіка на нашій території». Коли ж йому дані інструкції у всьому радитись зі мною і від мене нічого не ховать, і про все повідомлять, то він, значить, свиня. Отже я прошу перебалакати з ким слід, але [не] в такій формі, що у нас уже конфлікт, а так, що це треба зробити, щоб була ясність в відносинах. Прошу це зробити скорше, щоб не було пізно, бо нехороший тон ясно помітився сьогодні і, мабуть, буде зростати. А коли вже напружаться відносини, тоді трудно буде наладити. Це, розуміється, треба зробити делікатно, але ясно і опredіленно. Пожаль, що краще навіть буде по проводу, а не кур'єром. Краще всього, коли одержите цього листа, перебалакаємо з Вами по проводу, тоді буде видніш, чи слід проводом, чи кур'єром.

Краще було б, розуміється, кур'єром листом, щоб він, як це завше робиться, й треба було зробити спочатку, явивсь зі своїм мандатом і інструкціями, виложив їх на стіл і заявив, що прибув в розпорядження для такої-то праці. Але цього зразу не було зроблено, він приїхав без всяких бумажок, і тому вийшло глуповате становище. Брат же мені його за шиворот і заставлять це робити незручно, бо він відповідальний робітник, і коли получилось таке становище, то винен Харків, а не він, бо він думає, що це його справа, й до мене не касається. Ну всього, а то пізно. Щось кілька день нема проводу.

Ваш

О. Шумський

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 274–281.
Копія, рукопис.*

№ 17

Лист О. Шумського до невідомого адресата

8 квітня 1922 р.

Варшава 8. IV. 1922.

Дорогий Володечка!

Вибачте, що я не додержу слова й не зможу детально розписати про Берлін. Дотягнув до двох годин і вряд чи вже встигну написати, щоб не заснуть, а тому буду коротко з тим, що ще раз напишу.

Все, що там є офіційного, Ви знатимете від Аусема. Я розкажу тільки деякі спостереження. Перш за все про Раковського. Він зовсім загубив себе. Ходить, бурчить, нервується, не в курсі справ. Не хоче рішати, або навіть висловить свою думку по справам, з якими до нього звичайно звертаються товариші. З усього видно, що він не приймає активної участі в генделегації.

Зачепив я справу України. Довго говорили. Він говорить, що хоча проєкт Чичерина й не прийнятий, але курс і тенденція Москви ясна в сторону ліквідації Укрцентра. Но що зараз ще передчасно робить висновки, а от після Генуї справа виясниться, і тоді, або буде як слід НКВД УСРР, або його ліквідують на якийсь час, аж поки на досвіді не переконуються, що з Україною не можна головотяпствувати. Ця розмова зайшла з того, що я заявив йому, що більш не можу залишатись в Варшаві, а коли як буде силувати, то буду шукати шляхів з України. Він сильно возражав проти уходу з України і пустив навіть слово, що це було б дезертирство. Тоді я йому сказав, що це слово більш личить до його поїздки за кордон якраз перед весною в час голода й посівкампанії. Тут він заявив, що хоча він і не погоджується з останнім курсом щодо України, але що він все ж думає повернутись на Україну, рахуючи, що до кінця Генуї¹ Москва переконається в непридатності ліквідаційної політики до Укрцентра.

В Берліні був Левицький. На наших нарадах четвірки при взаємних інформаціях настроїв був тяжкий в зв'язку з останніми інформаціями про наміри Москви ліквідувати наш НКВД. Особливо похнюпився Аусем. Він випалив: Так якого ж чорта я тут стільки товкся, що завоювати собі становище перед німцями. Оказується, що Кон був проти заключення між Україною й Германією окремого торгдоговора як з Росією, і про це заявив німцям. А зараз Роспредставництво не хоче зробити протилежної заяви. В розмові з Чаковським на цю тему виявилось, що ні чорта і не поробиш, бо це була і не лише думка Кона. На цьому поки що й кінчу, в другий раз напишу більше. Там Ісай

¹ Мається на увазі Генуезька конференція 1922 р.

Документи

Яковлевич пише Вам про гроші. Становище буквально катастрофічне. Треба, щоб ЧК обов'язково повернула нам витрати, інакше скандал получається. На цьому бувайте здорові. Привіт товаришам.

Ваш

О. Шумський

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 282–283.

Копія, рукопис.

№ 18

Лист О. Шумського до невідомого адресата

10 квітня 1922 р.

Варшава 10. IV. 1922.

Дорогий Володимир Християнович!

Починаю свою обіцянку на перший раз коротеньким листом. Оскільки це не чисто офіційне листування, я пишу олівцем. Я так практикую з Харковом. Не хочу, щоб до цього путались машиністки. У мене, як у порядочної гімназистки, — велика тетрадка, куди я все (з копіркою) вписую. Вибачте, що трохи труднувато буде читати, але так зручно.

1. Яковлів прислав мені пакет для т. Раковського з річами, про які Ви йому писали при мені з Берліну, і просить доставити Раковському в Геную. Я не знаю, кудю буде кур'єрська зв'язь з Москвою. Але думаю, що, мабуть, буде тею дорогою, якою їхали делегати. Сумніваюсь, щоб Москва посилала кур'єрів через ці підозрілі держави, яких ми з Левицьким і Коцюбинським представляєм УСРР (а, може, краще було б сказати — приставляєм (од слова приставление театральное, комічні номери, досить нескучно доволі комічну республіку). Я посилаю ці два пакети Вам, а Ви далі.

2. Пересилаю Вам для ознайомлення листа Яковлєва Раковському, й пише по питанню, яке нас з Вами не може не цікавити. Прошу, коли прочитаєте, повернути назад. Я одержав від його листа й говорив з ним по проводу. Настрій у нього убивчий. Хочє тікати. Але я уговорив його підждати до спастельного кінця Генуї. Послухаєм Раковського, побачим, що з того вийде. Хоча зарання знаю, що ні чорта путного. Да хоч би що й вийшло, все одно внутрішніх відносин це не змінить. Вікова психологічна інерція — єсть інерція, і вивітрювання її — річ складна. На боротьбі з цею інерцією зламала собі карк єдина з українських групіровок інтернаціоналістична — група боротьбистів, і не могла цього не зробити, бо інакше перестала б бути тим, чим вона хотіла бути — інтернаціоналістичною групою, і була б загнана ходом подій в контрреволюцію. Хоча кожному не хорошу на націоналізм (все одно який — український чи російський) чоловікові ясно, що ця тенденція — за всяку ціну утворити єдину Росію (як Чичерин каже, це треба робити тепер, бо далі буде пізно) — є по суті чистішої марки контрреволюційна тенденція. Це викличе ще складнішу боротьбу на Україні і причинить революції немало тяжких ударів. Прикривання цієї тенденції товаришами з невивітрившимся великодержавним російським патріотизмом побоюванням, що Антанта нас розколе, — є пустяко-

вими аргументами, і в устах дорослих людей звучить дитячим белькотінням. Бо це є або повне політичне недовір'я до комуністів, які працюють на Україні, або считання їх олухами царя небесного.

3. Тепер про візи. Нахаби німці тут заявляють, що вони не мають повідомлення з Берліну про Гая і не дають віз. Так, наприклад, ми просили візу для Хургіна, і вони запропонували просту платну візу. Заставте, будь-ласка, дати Берлін директиву Варшавським дурням, щоб вони не морочили голови кожен раз.

Думаю т. Гончаренко відправити на лікування числа 20/IV, але прошу Вас зарання забезпечити їй візу. Вона має паспорт співробітниці. Імена такі: Дакія Гончаренко з дитиною (7 місяців) і нянька Домна Вирвихвіст (нічого собі фамілія, настояща!).

4. Лисинецького з дружиною машиністкою Вам командирую, але до свят не вдасться. На днях поїду в Відень, там підшукаю францу[за], і тоді цього поліглота (чи як я його називаю — треглодіта) Вам відправлю. Якщо в Відні не найду француза, тоді буду просить у Вас Петренка.

В Варшаві нічого цікавого нема. Все спокійно. Передайте Ерні Бернардовні, що мені таки попало за блузку й деякі інші річі. Луче б не купував. Така вже собача доля чоловіка — ніяк не догодиш.

Привіт товаришам,

Ваш О. Шумський

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 284–286.
Копія, рукопис.*

№ 19

Лист В. Поліщука О. Шумському

9 жовтня 1925 р.

Шановний тов. Шумський!

Через те, що я не певен, чи вдасться мені через пресу в ближчий час мотивувати, чому я кинув «Гарт», і через те, що хотілось би, щоб Ви вислухали й другу сторону (*audiat et altera pars*) мистецької і літературної боротьби як в самому Гарті, так і на Вкраїні, що набрала вже дуже широкої схеми і гостроти, не минувши і редагуємого Вами «Червоного Шляху». Я й надсилаю Вам цю мою статтю-заяву до «Гарту» і до преси.

Валеріан Поліщук

19 9/X 25.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 375.
Оригінал, рукопис.*

№ 20

Стаття В. Поліщука «Чому я кинув «Гарт»»

8 жовтня 1925 р.

ЧОМУ Я КИНУВ «ГАРТ»
(До ЦК «Гарту» одвертий лист)

Я кинув Гарт тому, що він став мистецьки-шкідливою організацією, яка вже гальмує післяжовтневий культурний поступ, і те мистецтво, яким Гарт починає заправляти в різних галузях, шкарубне в косності, задихається в формальному консерватизмові, а то й рекційности, точнісінько як у колишньому бюрократичному пролеткульті.

Не маючи певної мистецької лінії і будучи об'єднанням, начебто еkleктичним, Гарт насправді в своєму керуючому ядрі, як і в своїй сучасній більшості, має симпатії і тягнеться до форм відживших, відсталих (а відомо, що без відповідного в формі змісту, сама форма існувати не може), то за тими косними гартянськими формами натягається і відповідний зміст. Наслідком цього і сталося блокування не писане, а істотне, поміж керуючим ядром Гарту і Київськими представниками літературного академізму, неокласики та інших консервативних рухів культури, що почали відтискати позиції, захоплені мистецьким авангардом перших років революції. Тому й сталося так, що наприклад, прибічники косної «більшости» Гарту доброхотів віддали основні цитаделі сучасної Радянської культури, а особливо мистецький бік, як наприклад, у журналах «Червоний Шлях», «Життя і революція», на цілковите панування епігонам народництва (Зеровим, Дорошкевичам і ін.), мотивуючи це їхньою, в дійсності дуже сумнівною провінційальною кваліфікацією. Разом з тим з Гарту отцею політикою випхнута була творча, переважно¹, молода меншість, яка висунута була Жовтневою Революцією, як от: Коряк, Сосюра, Сенченко, Копиленко, Коляда, Усенко, Кириленко, одипхнуто було Панча і, нарешті, при всьому бажанні повернути Гарт на правдиву стежку, нарешті, примушений і я вийти з Гарту.

Шукання творчих шляхів і їхня дійсна поступовість ніколи не вирішувались голосуванням більшости, особливо, коли та більшість складається з митців середнього рівня, а то й просто громадян. Керовники ж Гарту в більшости навіть не митці, а тільки громадяне, якраз ступили на цей хибний шлях вирішування мистецьких справ голосуванням, штучно підтасованого в деяких випадках з'їзду і далі всяких нарад, не прислухаючись до крокування дійсного поступу. До того ж громадянсько-політична радикальність часто в'яжеться не

¹ Тут і далі, слова, позначені курсивом, у документі вписано від руки В. Поліщуком.

то щоб з мистецькою поміркованістю, а навіть консерватизмом — і прикладів цьому в Гарті також не бракувало.

Жовтнева Революція, яка фактично перемогла на Україні приблизно в 1919 році, висунула нову фалангу робітничо-селянської інтелігенції, яка, особливо в громадсько-культурній роботі, силою обставин повинна була заступити і дійсно заступила місце старих культурницьких верстов, що або вивтікали за кордон, або зашились на Україні в теміні закамарків, нерідко роблячи вороже діло Радреспублікам. В літературі ці молоді сили створили чималий рух, який дедалі більшав і кваліфікувався і, нарешті, головними своїми течіями злився в один потік, який став основним ядром нової культури і навіть нерідко почав набирати назви Ренесансу української літератури.

Та творча інтелігенція в нових обставинах і новими формами під керівництвом Компартії повела за собою в галузі письменницьких досягнень все молодше, краще покоління на місцях, даючи йому в творчості революційну, комуністичну ідеологію.

З НЕП'ом почали висуватися ще й інші кадри української інтелігенції, як старої, так і її молодшої покорчі, *поруч з шарами*, які до цього часу були активно ворожі ідеї жовтня і радвлади, але тепер почали ставати на ґрунт лояльності та толеранції (укохане слівце!), здебільше не міняючи своєї внутрішньої суті, але находячи можливість приймати участь в громадській роботі, яка мала йти на національний *млин*, особливо після XII з'їзду РКП. Їм стало можливим працювати, бо вони, хоч невеличкими дозами, все ж можуть просувати свою ідеологію і смаки в живе життя.

Зі свого боку радвлада і партія пішли на зустріч можливості використати їх як фахівців для культурного розвитку країни і, таким чином, центр культурної ваги почав поволі пересуватися в бік тих елементів, що не так давно ще були войовничо-ворожі до пролетарської диктатури.

Це особливо яскраво можна було помітити на літературному житті. Після таких журналів перших років революції, як «Мистецтво», «Шляхи мистецтва», «Арена» і ин., почали ставати на аванпостах літературного життя уже досить консервативні журнали, що все більше і більше одходили вправо, як от «Червоний шлях», далі сюди приєдналися ще інші, як «Нова книга» (до реорганізації), «Життя і Революція», «Нова Громада» і т. ин. Молода творча фаланга жовтневої інтелігенції почала одсовуватися таким рухом на другорядне і третьорядне місця, а натомість все більше й більше, а в деяких випадках навіть запобігаючи, наші культурники почали орієнтуватися на той другий шар інтелігенції, даючи їй фактичні командні ролі в галузі мистецтва, про що вже згадувалось раніш. І вийшло так, що ті письменники й критики, які винесли до певної міри весь тягар письменницький часу громадянської війни і перших років будівництва підвалин післяжовтневої культури, тепер примушені частенько ютитися по другорядних, не керуючих суспільною творчою думкою

виданнях, а то й зовсім не маючи змоги висловитись так, якби слід в тому чи іншому відношенні, бо це могло б з одного боку зачепити тих, що тягнуть направо, а з другого, ще й тому, що керуюча роля *в худож[ній] пресі* належить особам, які не можуть погодитись з думками фактичного авангарду Жовтня в письменстві, або ще і ті, що за сачовичну ложку юшки визнання їх буржуазною критикою, бояться ту буржуазну критику образити. Лівіша частина авангарду Жовтня в літературі осталась з замкнутим ротом, осталися на задвірках цілі літгрупи (напр[иклад], комункультівці й ин.), а цьому сприяв Гарт своєю пасивністю, а часто навіть і виступаючи в своїй середині проти лівіших митців, тримаючи їх у стисках формальної дисципліни, цензури, травлі *та* бойкоту. Як членові Гарту подібного відношення довелося зазнати і мені. Але той літературний авангард хоче сказати своє слово через журнали, як ті, що існують, так і через нові, майбутні журнали мистецького провідництва.

Тепер запитаємо, чи є сенс для такого форсованого відступу в літературі й інших мистецтвах, що його підтримував Гарт, а особливо деякі з членів його ЦК (більшості), як Хвильовий, Христовий й ин.? На нашу думку, безпардонна задача позицій нашому консерватизмові в багатьох місцях культурного фронту нічим не виправдовується. Інерцію притягуватись до консервативних шарів інтелігенції, яка ще 2 роки тому назад (інерція) мала здорові основи, бо перетягла на бік жовтня так звані широкі кола суспільства, тепер слід спинити, бо вона вже обертається в свою діалектичну протилежність. Замість перетягування в радянство консервативних елементів, тепер ми за допомогою наших же журналів виховуємо відсталість і консерватизм на місцях, як останнє слово творчих досягнень та ідеологічної правоти, а це тим більше не доцільно, що це діло ведуть відповідальні члени спілки пролетарських письменників Гарт. В наших журналах пером таких критиків, як Зеров, Дорошкевич, що фактично продовжують лінію С. Єфремова, хоч тоньше і ніжніш, але зате й пляново, плямуються ті письменники Жовтня, які не можуть і не хочуть визнати зверхності тих, ніким не перевірених і сумнівних апостолів фахівства, і далі ними ж тут же поруч в радянських журналах вихвалюється і писується вперед, як щось цінне, всяка відсталість на зразок неокласики, рекламується задубіла форма і підноситься несвідомому читачеві провінції як те, чому треба наслідувати. Одним словом, нашими ж засобами обробляється масова аудиторія у ворожому нам напрямкові та виховуються назадняцьки смаки. Голосу їм протилежного, як було сказано вище, не допускається, журнали не приймають: у нас є до цього факти. В академіях й інших культурно-мистецьких установах часто іде та сама підшкурна робота (ВУАН) підкопування під письменство Жовтня і підпирання ворожого йому письменства, поруч з вихвалюванням негативних рис, з погляду дійсної революційності, у Жовтневих письменників, щоб збити їх з пантелику, підкупити їх можливістю визнання «вченим світом» і т. ин. Це все робиться при попустительстві, а то й

при співчутті Гарту, члени якого часто й самі попадають в подібну обробку, але стають *зате* «божками» українського міщанства та мешканцями, в їхніх очах, олімпійського курятнику. Маса читацька на місцях ще не в силі розібратися, де дійсний поступ світових літературних форм, приймає це як щось певне, ідеї, відпорні комунізму та диктатурі пролетаріату, осідають через письменство в душах, як отрутні токсини, потьмарюючи свідомість того масового читача, і таким чином радянська художньо-критична журналістика (та й навіть у підручниках по історії письменства — Дорошкевич) власними руками висуває і виховує ворожу собі стихію з силами, несприятливими для поступу пролетаріату, а значить, і дійсному поступові вселюдства.

І ось ми маємо в Києві, наприклад, таке якище, де Гартованська молодь, що має певні здібності в письменській і журналістичній роботі, мусить матеріально заробляти десь на селі, щоб у місті одстоювати ідеї Жовтня, або йде на виучку в журнал «Життя і Революція», а вся їхня творчість, що хотіла б на місці виявити себе, в силу того, що друкарський станок по видавництвах Києва у сил, ворожих молодому поступові, у сил консервативних і косних своїми творчими формами — вони попадають на рецензування всяким неокласикам і величезним завоюванням на культурному фронті вважають для себе вирвати збірник або брошуру.

Останній доказ подібного стану — стану перенесення ваги на консервативне й вороже нам попутництво в українській літературі, міг би формулюватись так, що, мовляв, у Росії так само ставка робиться на попутництво при пануванні так званої ворончини. Цей доказ для української дійсності не витримує жодної критики. Українська післяжовтнева література виступила майже на чистому полі, бо націоналістична була виметена за кордон, а решта поховалась. Традиції літературні, які б тиснули наше молоде письменство, зовсім не такі великі, як в Росії, де пролетписьменство, напр[иклад], придушили Пушкин і Толстой — письменники дворянства. Ті ж традиції, що лишилися у нас, сягають до Шевченка, Франка, Винниченка і мають в собі основу, звичайно, не дворянства, а бідняцького демократизму, селянського неможливого та батрацтва, дрібного ремісництва і навіть робітництва. Так що *й ця* мінімальна вага традицій старого українського письменства в основі демократична, вона єдина могла у нас бути до революції, і то в незначній мірі, бо не було змоги їй вирости і розгорнутись через утиски царизму. А виступ нових сил на очищеному Жовтнем полі — все це дало той революційний розмах українській літературі, що дійсно має право на назву ренесансу. Відсутність важких і міцних традицій дозволила новій українській літературі піти далше вперед на ідеологічну височінь комунізму, ніж це зробила російська література, бо «что потеряно в традиции, то выиграно в революционном размахе» (Л. Троцький).

В той час, коли в Росії силою свого творчого хисту на чолі стоять усе ж письменники-попутники, на Україні той революційний розмах приніс

наслідком те, що на чолі українського письменства стоять не попутники, а пролетарські письменники, але останні, не усвідомивши як слід своєї сили, при попустительстві Гарту, самі віддають назад в руки реакції той революційний розмах. Співвідношення творчих сил в Росії і привело до уступок, які дає воронщина. У нас же такі уступки нічим не виправдовуються, а з одного бажання «не одстати» од Москви, робити добровільну здачу захоплених і закріплених серед робітничо-селянських мас позицій новому письменству ніяк не приходить, особливо *щодо* сфери ідеологічної, одним з рупорів якої і являється мистецтво. Треба прийняти на увагу різницю об'єктивних умов Росії й України. Так само, як в більш одсталій, порівнюючи з Заходом, колишньої Росії перемогла Жовтнева революція, так в культурі українській з меншими традиціями і багатствами, швидче переміг і глибша перемога Жовтня літератури. Гарт в особі тієї частини, яка ввесь останній час робила в ньому погоду, не приймав на увагу цього нашого твердження. Нарт в особі *свого* ЦБ, а потім і ЦК, особливо після захворювання т. В. Блакитного, все більше і більше тягнувся до Київського академізму, неокласики та іншої духовної відсталості як формами, так і темами, і в решті призвів до того, що талановита молодь почала утікати з Гарту, боючись загубити свою індивідуальність, яка мислима для теї молоді тільки як революційна, і в решті, після довгої внутрішньої боротьби в організації і я, один із найстаріших його членів, що всією своєю роботою ще починаючи з «Всеукраїнської федерації пролетарських письменників» (1921–22 рр.) підготовляв ґрунт, на якому виріс Гарт, і де злились дві течії пролетписьменства: «пролетфедераційна» і «пролеткультівська», я після трьохрічного перебування в Гарті, примушений його кинути як орагназацію бюрократичну з удововським присмаком.

Головною причиною тому, повторюю, є те, що при попустительстві Гарту, а то й при його співучасті, за останній час почало викреслюватись становище наче б двох сортів української інтелігенції в галузі мистецької культури. Перший сорт — інтелігенція академічна, фахівці, а в творчих формах ті, що притримуються старих канонів аж до гексаметру і «чумаків», і другий сорт — це ті, що поклали основу Жовтневої літератури, що в період збройної боротьби з контрреволюцією поруч з Червоною армією підносили свою кваліфікацію, і до останнього часу піднесли її остільки, що не уступають «спецам», *це* ті, що поетичними формами йдуть в ногу з Західною Європою і люблять індустріалізований світ — колиску комунізму. Я не думаю, щоб керуючі сили нашої політики погоджувались з такою хибною лінією в культурній роботі на Вкраїні, яку особливо в останній час взяв Гарт, бо творення комуністичної ідеології мистецькими формами не можна цілком віддати в руки силам ворожим, або толерантним Жовтню.

Тепер про творчу відсталість Гарту, на чолі з його офіційним верхом. Гарт замість творчої роботи на шляху нових відповідних добі форм, замість зв'язку

з сучасною мистецькою технікою Заходу та замість зв'язку з ідеологічно близькими нам мистецькими угрупованнями, зайнявся адміністративно-розпорядчою роботою, писанням циркулярів, погруз в бюрократизмові так, що не зміг використати тих зв'язків, які дала поїздка кількох гартованців по Західній Європі. Гарт в особі керуючого центру у засіданнях, утворивши бюрократичну ієрархію в послідовності: Центральний Комітет, далі Президія ЦК, і, нарешті, Бюро ЦК Гарту (одна назва для мистецько-громадської організації чого варта!), захопився культурно-політичними склоками, замість того, щоб шукати мистецьких творчих шляхів, мистецькими шуканнями номінально завідують люди не творчого, а адміністративно-розпорядчого характеру, яким по-суті байдуже, які мистецькі форми прийме революційне письменство і мистецтво взагалі, бо вони не кровно зацікавлені своїм особистим підйомом, а значить і не зацікавлені підняти на вищі щаблі пролетарську творчість: вони не митці, та й до того не знають і не почувають тих вищих щаблів. Вершок Гарту, захопившись адміністративним керуванням, бюрократично дивиться, навіть, на саме мистецтво, в гіршому випадку як на засіб до існування їх самих, як керівників сучасного культурного руху. Гарт існує не як письменницька організація, а як літературна Секція Наркомосвіти з персональною унією Христового (Голови), що стоїть одною ногою в худсекторі, а другою в Гарті, *не маючи для цього особистих даних*.

І навіть ті дійсні митці, що в свій час оголошували добу шукань, тепер, знайшовши Пільняка чи Зерова, як верховину творчих досягнень, пишуть бундючні рескрипти до «молодої» молоді та живлять склоку поміж революційними організаціями, а головне, засідають навіть по тричі на тиждень в бюро ЦК Гарту з протоколом дрібних діл, замість сходин митців, як це роблять серйозні шукачі нового і чим був дійсно Гарт спочатку.

Гарт — така дужа в свій час творчими силами організація, завдяки тому адміністративно-бюрократичному напрямкові, не спромігся за весь час свого існування утворити і повести художній Гартованський журнал для виявлення творчих шукань в пролетписьменстві, в малярстві, театрі, музиці і т. ін. Молодші талановиті митці при такому стані не могли відкривати своєї творчої суті, не мали ґрунту, щоб на ньому рости, і направляючої лінії для того росту, а коли й піднялися, то самотужки, без допомоги, а часто й з перешкодами під впливом або під атаками *літературної* інтелігенції «першого сорту». І ті письменники нарешті, не стерпевши сухості і збочень Гартованської мистецької лінії, примушені були вийти з організації. А коли я на Всеукраїнському з'їздові Гарту зробив попередження про його хиби та разом з групою молодих митців намагались виправити лінію, то крім залякування *декого* виключити, «викрити» і таке ин., справу основної лінії Гарту не змінили, а мистецькі питання вирішили адміністративним порядком, опершись на ще малосвідому в творчих шляхах більшість з'їзду в простому голосуванні. Таким чином, було підложено той

порох, що призвів до одколу молодших митців і утворення «Молоту», що безперечно розбило сили пролетлітератури. Не вважаючи на ясний симптом загнаної в середину хвороби, що я не раз офіційно і неофіційно підкреслював в колишньому ЦБ Гарту, чекаючи, що його лінія виправиться, адміністративно-бюрократичний ухил все ріс далі — і ось ми стали перед фактом розвалу Гарту. Коли він ще і тримається купи, то виключно по інерції, і змістом своїм нічим не відрізняється від старого пролеткульту, крім симпатій до ідеологічно-чужих нам груп.

Які ж мистецькі тенденції все ж таки завдяки *всьому* згаданому вище, взяли перевагу в еkleктичному Гарті, не вважаючи на опір меншості? Це — перш за все нахил до поетичних розмірів і техніки неокласиків, навіть з розробкою їхніх тем (гексаметри і мелодизм Тичини, як запізнений наслідок Західно-Європейського парнасізму та символізму, українізована пільниковщина Хвильового, суха неокласика Йогансена, побутовщина самотнього «Діда Євмена» Христового, і т. д.) з перевагою формалістики і мелодизму як у прозі, так і поезії; рафінерія, часто беззмисловщина, неокласика, *заправлена* провінціальним естетизмом і революційною туманністю та розпливчатістю фрази і образу, що ніяк не відповідає прагненням робітничої класи і не в ногу з досягненнями європейських літератур. Гарт і надалі виховує метричні архаїчні смаки, разом з тим у нього в загоні поезія індустріалізму, обминається лексика революції і науки. Поезію і прозу намагаються втиснути в традиційний поетичний словник під виглядом боротьби з прозаїками. Верлібр, що йде на чолі нашої епохи по визнанню навіть формалістичних теоретиків (Тинянов, Вільдрак і Дюамель, Загұл) серед більшості Гартованських поетів визнається за щось нищосортне. Разом з тим в журналах, де керують гартованці, запобігливо вихвалюється всяке сонетове і пушкиномбське печиво, яке навіть в Росії є приналежністю Ходасевичів і Шенгелі. Річовість і конкретність художнього малюнку офірується на сибурні натяки, стиль яких процвітає в Гарті, за виключенням двох-трьох майстрів. Особливо тяжко відбивається на пролетарській літературі обмеження мовного матеріалу (якому наслідують молодь) закостенилими дореволюційними канонами, вживання мови нашої доби не в загальному малюнку, а як фольклорну екзотику, що ще більше має підкреслити чистоту старого мовного канону, та нехтування письменницькою більшістю Гарту ритмів телеграми, перо, прокламації, опір так званім прозаїзмам і точним формулюванням, з яких все одно на очах росте поетична лексика, і це вже в значній мірі зачепив Захід та Росія (Бехер, Амп, Гільбо, Сінклер, Маяковський), нехтування сучасності на користь романтичним візіям і солодким триндиканням на мелодиці, тоді як поезія є не музика тонів, а музика шумів. Гарт висував і підтримував весь час свідому халтуру так званої агітлітератури, збудовану в старих формах і на старі смаки, розраховану без творчої іскри. Так само і в особі своїх представників, розсажених по журналах,

кормив несвідому, але халтуру всякої неокласики (особливо в «Чорвоному Шляхові»), коли остання під виглядом чогось художнього і сліпа побачити, що вона дає фальшиву творчість, бо то об'їдки давні буржуазії, яка хапається за минулі форми і як за ширму захищується од сучасности в минуле, коли та буржуазія була ще міцною і творчою. Коли у перших свідомо фальш, то у других несвідомо — але й перша, і друга є халтурою. Переважна орієнтація гартованської мистецької верхушки *на відсталу тепер* форму давноминулого європеїзму і привела до неписаного, але фактичного блоку з Зеровими, Дорошкевичами і Єфремовими, навіть поминувши лівіші і ближчі до Гарту літорганізації, як «Ланка», «Жовтень» й ин., а разом з тим та ж «орієнтація» і одтиснула ту творчу силу, яка робила і робить найзавзятіш роботу по збудуванню письменства Жовтня. І ми маємо таке явище: ті сили, що вирости, наприклад, з «Шляхів Мистецтва» і заповнили собою радянські хрестоматії і читанки, силою подібної тактики Гарту і тих, що на нього поклали надії, ті сили одкинуто, як од організації, так і од журнальної аудиторії, і вони внаслідок консервативного напрямку такого журналу, як «Червоний Шлях», де панує настрої давати переважно місце несвідомій халтурі неокласиків та їхніх близьких, існують поза динамічними потоками нашої головної преси.

Але я все ж твердо переконаний, що ті кризи і хилитання, які в зв'язку з обновкою деяких непевних соціальних груп [у] Радреспубліках відбиваються і на пролетлітературі, дадуть останній відпо[р]ну міць і одвіють зерно дійсного поступу, од високо-летючої, але так малоцінної половини тимчасового успіху, і що досвід української пролетлітератури як піонера на початку всесвітньої перемоги пролетаріату, зможе знайти згодом стежки до серця працюючих всього світу.

8/X-1925 р.

м. Харків

Валеріян Поліщук

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 376–384.

Оригінал, машинопис.

№ 21
Лист Кійка О. Шумському

1920 р.

Члену Реввійськради 12 армії
т. Шумському

В середніх числах вересня цього року Волинською губчека були заарештовані члени Житомирської організації КП(б)У т. т. Дацюк Петро (Передерій) і т. Павловський, разом з ними член Волинського Кооперативного губсоюзу т. Грушецький (безпартійний). Арешт їх відбувся при слідуючих обставинах:

Переводилися масові арешти членів польських організацій. Не знаю, з яких причин, на квартиру, де жили т. т. Дацюк і Павловський, і де в той час був і т. Грушецький, заскочили агенти ЧК і скомандували раптово: «Руки вверх!».

Треба зауважити, що це відбувалось в той час, коли поляки вже повели наступ, і в м. Житомирі почувалася тривога.

Т. Дацюк, для якого це було великою несподіванкою, прийняв агентів ЧК за бандитів, і почав одразу стріляти, наслідком чого вистрілом із пістоля один з агентів ЧК був убитий тут же на місці.

Після чого, хоч агенти ЧК і заявили, що вони уповноважені ЧК, т. Дацюк заявив, що не одасться їм в руки до того часу, поки не прийде голова губревкому т. Аверин.

Т. Аверин незабаром прийшов, і в його присутності т. Дацюк був заарештований разом з присутніми тут т. т. Павловським і Грушецьким.

На другий день після арешту т. т. губпаркомом було піднято питання перед губчека про звільнення їх.

Не трудно було встановити, що заарештовані т. т. ніякого відношення до польських організацій не мають, і губчека знала, що вони будуть звільнені, і коли не можна їх звільнити одразу, то лише з чисто формальних міркувань.

Але події на фронті розгортались, і губчека примушена була евакуюватись, не вспівши (як це являють нині члени Колегії ЧК) перевести формальностей в справі їх звільнення.

Евакуювані були і заарештовані товариші, і в Києві [їх] передали Особливому відділу 12 армії разом з усіма ділами польських організацій.

Яка участь постигла заарештованих товаришів, досі не відомо. В свій час в Реввоенсовет 12 армії була подана заява за підписом трьох членів губпаркому Волині і інших відповідальних товаришів з Волині, в якій підписавшийся брали заарештованих на поруки і просили їх звільнити з-під арешту.

По приїзді моему в Житомир, я посилав на Ваше ім'я телеграму і прохав повідомити про участь заарештованих, і одночасно з цим посилалась губпаркомом телеграма в Особ[ли]вий відділ 12 армії.

Досі ні звідкіля жодної відповіді не одержано.

Це примушує мене посилати до Вас спеціального посланця з цим листом.

Щодо характеристики заарештованих, можу сказати слідуюче:

Т. Дацюк (Передерій) брат того Романа Передерія, що був забитий при усмиренню жидівського погрому в Чуднові — старий партійний товариш, глибоко відданий інтересам революції, підлягав надкончайним репресіям під час польської окупації, працюючи разом з мною в Запіллію.

Має більше десятка ран, получених ним при усмиренню разом з Романом погрому в Чуднові. Як революціонер — людина чесна і надзвичайно стала. В останній час состояв губернським інструктором при відділі Управління губревкому.

Т. Грушецький — член губернського кооперативного союзу. Людина в великій мірі чесна, користується величезною популярністю серед селянства Житомирського повіту, безпартійний, співчу[ва]ючий комуністам.

Т. Павловський — боротьбист, потім більшовик. Вчитель з Михайленок. Людина дуже чесна, революційна і популярна серед селянства Коровинецького району.

Коли я підіймаю галас про їх визволення, коли я цим може надідаю Вам своїми частими звертаннями, то повірте, що не тільки тому що заарештовані мої близькі товариші і соратники по боротьбі.

Справа ця приймає найбільш серйозний характер ще й тому, що заарештовані всі користуються дуже великою популярністю серед мас Житомирського повіту, і до мене особисто приходила вже не одна делегація з рішучою вимогою — вжити всіх заходів до негайного їх звільнення, погрожуючи в противному разі величезним заколотом.

Знаючи Коровинецький район, думаю, що для Вас самого стане з очевидністю ясно, наскільки серйозний оборот може прийняти справа, особливо в тому разі, коли заарештовані не повернуться, А в мене, грішним ділом, самого виникає сумнів щодо їх повернення. Дуже прошу зробити все, що тільки можна, і в найшвидчій часі повідомити або мене, або губпарком про їх участь.

Завідуючий Волинськ[ою] губерн[ською]
робітничо-селянськ[ою] Інспекцією і член губпаркому Кійко¹

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 385–387.
Оригінал, рукопис.

---

¹ Документ завірений круглою печаткою з написом всередині: «Волинск[ий] губ[ернский] отдел рабоче-крестьян[ской] социалистич[еской] инспекции».

№ 22

Заява С. Пилипенка¹, що зберігалася в О. Шумського

26 березня 1924 р.

Заявление

С. Пилипенко чл[енский] б[илет] 277.787.

На открытом собрании ячейки Коммунистического университета им. тов. Артема², после доклада чл[ена] ЦКК тов. Медведева³, последовало выступление тов. Дикого, студента того же университета, указавшего (по словам передававших мне об этом ответственных партийных товарищей) следующее:

В то время, когда ЦКК обращает внимание на различные уклоны в партии, у нее под самым носом ведет петлюровскую работу Пилипенко, которого давно следовало бы расстрелять.

[Точную формулировку фразы я, конечно, не знаю, но содержание, по словам передававших мне товарищей, в том числе ректора ун[иверситета] им. Артема тов. Яворского, было именно таково].

Пользуясь этим случаем, как одним из особенно характерных, прошу ЦК КП(б)У принять во внимание следующее:

- 1) Выступление тов. Дикого встретило одобрение со стороны собрания.
- 2) Тов. Медведев в заключительном слове указал, что в общем, тов. Дикий прав, т. е. форс-мажорный темп украинизации вызывает шовинистические уклоны.

В виду того, что я являюсь в течение почти всего моего пребывания в партии (5 лет) орудием украинизации, будучи по профессии украинским

---

¹ Пилипенко Сергій Володимирович (1891–1934) — письменник, літературний критик та громадський діяч. З 1908 р. — член УПСР, з 1919 р. — член КП(б)У. Редагував ряд партійних газет, керував видавництвом ЦК КП(б)У «Космос». 1922 року створив і очолив Спілку селянських письменників «Плуг». Під час літературної дискусії 1925–1928 рр. — один із основних опонентів М. Хвильового. У 1933 році виключений з партії за «спотворення національної політики, ідеологічну нестійкість і примирливе ставлення до буржуазно-націоналістичних елементів», заарештований 21 серпня 1933 р., розстріляний у березні 1934 р.

² Комуністичний університет ім. Артема — вищий партійний навчальний заклад УСРР у 1922–1932 рр., що готував кадри для партійних, радянських та профспілкових установ.

³ Медведев Олексій Васильович (1884–1937) — радянський політичний діяч, член РСДРП(б) з 1904 р. У 1921–1923 роках — кандидат у члени, в 1923–1924 роках — член і голова ЦКК КП(б)У, нарком робітничо-селянської інспекції УСРР. У 1924–1925 роках — другий секретар ЦК КП(б)У, в 1924–1925, 1926–1929 роках — член політбюро ЦК КП(б)У, в 1924–1925, 1927–1929 роках — член оргбюро ЦК КП(б)У, в 1924–1930 роках — член ЦК РКП(б)/ВКП(б), у 1930–1934 роках — член ЦКК ВКП(б), у 1931–1934 роках — кандидат у члени президії ЦКК ВКП(б), з 1935 р. — член Верховного суду СРСР. Заарештований 20 серпня 1937 р., розстріляний.

журналистом, такое отношение партийцев, для меня, как и для иных товарищей, находящихся в подобном положении, не ново и не вызывает чувства личной обиды. Я привык к тому, что во мне, некоторые товарищи видят, прежде всего, украинца, а потом уже (и то, как видим, не всегда) коммуниста. Но я считаю, что в таких условиях работа не может быть плодотворной. Атмосфера подозрительности и незаслуженных обвинений мешает выполнять партийные поручения. (В частности, сейчас я назначаюсь партий редактором укр[аинского] изд[ательств]а, т. е. снова по терминологии товарищей, подобных т. Дикому, на «петлюровскую работу»).

Принимая во внимание мое эсеровское происхождение (в УПСР я был с 1908 по 1919 год, будучи одно время чл[еном] ЦК УПСР), что предъявленное мне обвинение до известной степени в глазах слушателей подкрепляет, давая в руки обвиняющим сильный козырь, я полагаю, что члены партии, подобные мне, не должны выполнять работы, связанной с национальным вопросом в интересах этой самой работы.

Поэтому я прошу ЦК КП(б)У снять меня с занимаемых теперь должностей и направить в распоряжение ЦК РКП, либо дать иную, либо техническую работу, не связанную с моим происхождением, где бы я, как партийная единица, был бы использован без вреда для дела.

26/III–24 г.

С. Пилипенко

На документі резолюція: «Изъято при обыске у Шумского 13/V–33 г. Гончаренко».

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 399–399 зв.
Оригінал, рукопис.*

№ 23

Лист О. Шумського до ЦК КП(б)У

6 липня 1923 р.

В ЦК КП(б)У

Соглашаясь в общем с предложением тов. Гринько относительно состава редакции «Червоний Шлях», я со своей стороны вношу лишь одно дополнение, а именно: оставление тов. Гринько в составе редакционной коллегии по следующим соображениям:

1. Необходимо, чтобы тов. Гринько, будучи в Киеве, организовал там отделение редакции «Червоний Шлях» с целью популяризации журнала и обработки киевских колеблющихся писательских элементов путем устройства публичных литературных вечеров, судов, диспутов и дискуссий, как над материалами, поступающими для печатания, что явилось бы одновременно и фильтром этих материалов, так и над произведениями уже напечатанными с целью их коллективной переварки, *эту важную воспитательную работу на борьбе со старыми традициями*¹. Организовать эту воспитательную работу на борьбе со старыми традициями тов. Гринько будет удобнее, оставаясь членом редакции.

2. Оставление тов. Гринько нужно еще и для того, чтобы изменение редакции не выглядело своего рода переворотом и не служило бы поводом к ненужным толкам и разговорам в беспартийных кругах писателей и читателей.

С ком[мунистическим] прив[етом] О. Шумський

6/VIII–1923 г.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 404.
Оригінал, рукопис.*

---

¹ Позначені курсивом слова перекреслено О. Шумським.

№ 24

Лист ГПУ УСРР до О. Шумського

12 травня 1924 р.

Украинская Социалистическая Советская Республика НКВД ГОСУДАРСТВЕННОЕ ПОЛИТИЧЕСКОЕ Управление	С[овершенно] секретно. Лично.
12/V 1924 г. № 22284 г. Харьков	Члену ЦК КП(б)У тов. Ш у м с к о м у

КРО ГПУ сообщает, что с 15 апреля по 28 апреля включительно, велось наблюдение в Померках¹, причем наши люди замечали ряд автомобилей с седоками в разном количестве, прибывающих и возвращающихся в город, велосипедистов в кожаных тужурках, с кобурным оружием, направляющихся к определенным дачам. В окрестностях было видно обычное движение пешее и конное, но ничего подозрительного не замечено. Среди крестьянства никаких движений не наблюдалось.

За все дни наши люди не заметили какого-либо контрнаблюдения со стороны за указанными дачами; в общем весь промежуток времени прошел спокойно и в обычном порядке.

ПРЕД[СЕДАТЕЛЬ] ГПУ УСРР

Балицкий

Вр. НАЧ[АЛЬНИК] СОЧ ГПУ УСРР и
НАЧ[АЛЬНИК] КРО

Добродицкий

Уполномоченный КРО

Кривец

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 405.
Оригінал, машинопис.

¹ Йдеться про один із районів Харкова, у 1920-х роках — передмістя.

№ 25

Лист А. Кримського¹ О. Шумському

8 квітня 1924 р.

УСРР ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК КАНЦЕЛЯРІЯ НЕВІДМІННОГО СЕКРЕТАРЯ	
«8» квітня 1924 р. № <u>628</u> м. Київ вулиця Короленка, 54. Тел. 14-26.	Високошановний товаришу Олександрє Яковлевичу!

Сьогодні вернув із Харкова акад[емік] Грушевський. Розпитуючи його, кого він бачив у Харкові, я спитав про Вас, чи не сказали Ви йому чогось мені переказати. На це акад[емік] Грушевський сказав мені, що Ви маєте проти мене незадоволення за якесь закордонне листування. На це я міг тільки мовчки плечима потиснути. Протягом шістьох літ революції я не написав за кордон ані одного приватного листа. Доводилося тільки іноді писати офіційні папери, які я й пересилав через «Наркоминдел», здаючи їх до агентства «Наркоминделу» навіть в незапечатаних конвертах. Ясно, що Ви маєте діло з якоюсь спліткою, або злісною брехнею. Коли б діло торкалося когось іншого, а не Вас (людини, яку я надто високо шаную), то я, звичайно, навіть уваги на цю справу не був би звернув. З Вами — інше діло. Щоб Ви могли зрозуміти, яку ціну мають усі ті брехні, посылаю Вам мій одкритий лист до галичан, надрукований у Київському «Більшовику», нема тому ще й місяця (23 березня 1924 року). В цьому вселюдно надрукованому листі є згадка й про Вас.

З товариським привітанням

А. Кримський²

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 406–406 зв.
Оригінал, машинопис.

¹ Кримський Агатангел Юхимович (1872–1942) — сходознавець (фахівець із арабістики, тюркології та іраністики), автор низки праць з історії української мови. Академік ВУАН з моменту її заснування (1918), неодмінний секретар ВУАН, редактор «Записок історико-філологічного відділу ВУАН», голова київської філії Всесоюзнаї асоціації сходознавців. 1941 р. заарештований, помер у тюремній лікарні в Кустанай (Казахстан) 25 січня 1942 р.

² Документ завірений круглою печаткою з нерозбірливим написом всередині.

№ 26

Лист секретаря Д. Мануїльського Б. Ярова до О. Шумського

15 березня 1922 р.

Секретаріат Центрального Комітету Комуністичної Партії (б[ільшовик]ів) України*	<u>Пролетарі всіх країн, єднайтесь!</u> Пролетарии всех стран, соединяйтесь!
_____ 191__ г. № _____ Харьков, ул. Либкнехта № 44, коммут[атор] № 9-11	

Тов. Шумски[й]!

Обрацаюсь к Вам с просьбой, не откажите в просьбе прислать тов. Мануильскому² хорошую трубку и портфель, так как считаю, что Д[митрий] З[ахарович] получит в скором времени от Вас подарок.

С ком[мунистическим] приветом,
секретарь Мануильского

Б. Яров

15/III–22 г.

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 412.
Оригінал, рукопис на бланку.

¹ Бланк справа відтворений російською мовою відповідно.

² Мануїльський Дмитро Захарович (1883–1959) — радянський партійний і державний діяч, член РСДРП з 1903 р. У 1919 — член Всеукраєвкому, у 1920–1922 роках — нарком продовольства УСРР, у 1920–1923 роках — член політбюро (також повторно у 1944–1952 рр.) та оргбюро ЦК КП(б) У, у 1921–1923 роках — перший секретар ЦК КП(б)У, у 1922–1923 роках — кандидат у члени ЦК РКП(б), у 1923–1952 роках — член ЦК РКП(б)/ВКП(б), у 1924–1943 роках — член виконкому та президії виконкому Комінтерну, у 1931–1943 роках — секретар виконкому Комінтерну, у 1944–1952 роках — нарком (згодом — міністр) іноземних справ УРСР, у 1944–1953 роках — заступник голови Раднаркому/Ради міністрів УРСР, у 1948–1949 роках — в. о. голови Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй.

№ 27

Лист Я. Ряппо¹ до О. Шумського

7 березня 1926 р.

УСРР ЗАСТУПНИК НАРОДНОГО КОМІСАРА ОСВІТИ	
«7» березня 1926 р. Ч. _____ м. Харків, вул. Артема, 29	СЛУЖБОВА ЗАПИСКА

Уважаемый Александр Яковлевич!

Нам поступили сведения, что Вы заболели. Черкните пару слов, как здоровье, и не нужно ли что-нибудь сделать.

Наш бюджет продолжают по-прежнему резать. Есть сведения, что резка предполагается опять миллиона на три на все комиссариаты, стало быть, миллиона полтора по Наркомпросу.

Вместе с тем, говорят о германском займе и отпуске НКПросу УСРР двух миллионов на оборудование индустриальных учебных заведений. Для выяснения всего этого на месте, я послал нарочным в Москву, чтобы он получил подробности у Яковлевой в Наркомпросе.

У нас работа идет по-прежнему. Была целая драка по докладу ликвидации неграмотности. СНК дал директиву Госплану учесть все моменты, при окончательной сводке местного бюджета и определения дотаций.

В среду будет в Б[ольшом] Президиуме ВУЦИК'а доклад о проведении всеобщего обучения. Придется и там заострить вопрос о недосдаче центром средств.

С ком[мунистическим] приветом,

Я. Ряппо

ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 414–414 зв.

Оригінал, рукопис на бланку.

¹ Ряппо Ян Петрович (1880–1958) — радянський політичний діяч естонського походження, педагог. У 1921–1928 роках — заступник наркома освіти УСРР, у 1922–1927 роках — головний редактор журналу «Шлях освіти». Автор низки праць із проблем становлення системи середньої та вищої в УСРР та СРСР.

№ 28

Заява членів партії КПЗУ

Просим редакцию «Правды» поместить наше следующее заявление:

Нам стало известно, что бывшая руководящая группа членов ЦК КПЗУ во главе с Васильковым и Турянским, расколовшая КПЗУ и оставившая себя вне рядов Коминтерна, в своих документах упоминает наши имена и в борьбе против Коминтерна и СССР эксплуатирует некоторые наши выступления критического характера, направленные против недочетов в политике ЦК КП(б)У в нацио[нальн]ом вопросе. Причем в этих же документах группа Василькова–Турянского пытается объяснить и оправдать свою (преступную?) раскольническую работу неправильностью национальной политики ЦК КП(б)У и ЦК КПП.

Ознакомившись с вопросом о расколе в КПЗУ, мы считаем поэтому своим долгом членов ВКП(б) решительно осудить тот путь, на который стала группа Василькова–Турянского и заявить следующее:

1. Хотя мы считаем, что линия ЦК КП(б)У в осуществлении решений XII партийного съезда по национальному вопросу не отличается необходимой ясностью, последовательностью и неуклонностью, и мы считаем и имеем расхождения с ЦК КП(б)У по этому вопросу;

2. Хотя мы считаем также, что и ЦК КПП делал искривления решений V Конгресса Коминтерна в национальном вопросе (история с лозунгом автономии) и, как свидетельствуют документы, не все благополучно в его руководстве КПЗУ и революционным движением на Западной Украине;

3. Однако этими недочетами даже при максимальном их преувеличении, что и делает группа Василькова–Турянского, ни в какой степени не может быть объяснена, а тем более оправдана та (преступная?) политика колебаний, которую вела в последний период группа Василькова–Турянского и которая является характерной лишь для партий мелкой буржуазии, а не для партии революционного пролетариата. Логическим следствием этой политики колебаний группы Василькова–Турянского и является раскол рядов КПЗУ и дезорганизация революционного фронта, что не может быть квалифицировано иначе, как предательство интересов рабочих и крестьян Западной Украины в их борьбе за социальное и национальное освобождение.

4. Подлинные причины раскола коренятся в той классовой дифференциации, которую производит процесс капиталистической стабилизации. После оккупации польской буржуазией Западной Украины и закрепления ее за Польшей актом Антанты от 14 марта 1923 года, т. е. после временного краха западно-европейской ориентации и иллюзий украинской мелкой буржуазии она растеря-

лась, ее партии рассыпались, и она временно устремила свои взоры на восток на Советскую Украину и нехотя поплелась в хвосте за КПЗУ и революционными организациями рабочих и крестьян. В этот период 1924–25 г. г. молодая еще КПЗУ во главе руководимых ею массовых беспартийных организаций стала почти единственной политической силой, выражающей чаяния раздавленной сапогом польского пана Западной Украины. Однако такое положение длилось недолго. Так называемый «моральный» переворот Пилсудского и последовавший за ним прилив иностранных капиталов быстро изменил расстановку массовых сил в борьбе. Стабилизационная капиталистическая струя коснулась промышленности и сельского хозяйства и разоренной Западной Украины.

Под влиянием этого процесса украинская мелкая буржуазия и ее идеологические кадры интеллигенция активизируется, переоценивают ценности своей восточной ориентации и впрягаются в стабилизационную колесницу Пилсудского.

Само собою разумеется, что эта переориентация должна была сопровождаться кампанией лжи и клеветы по адресу Советской Украины, и мишенью для прикрытия в глазах трудящихся и классовой сущности этой кампании взят был национальный вопрос. В этой обстановке вместо того, чтобы мобилизовать революционную волю трудящихся, вскрыть классовую сущность этой стабилизационной волны угодства украинской мелкой буржуазии с польским фашизмом, руководящая группа ЦК КПЗУ (Васильков–Турянский) оказалась не на высоте стоящих перед нею задач, заколебалась и, делая ошибку за ошибкой, размагнитила и внесла дезорганизацию в революционные ряды рабочих и крестьян. Мало того, встав на путь беспринципных шатаний, руководящая группа Василькова–Турянского не могла не подвергнуть КПЗУ той же участи, какой подвергся сельроб, белорусская громада и ряд польских лево-крестьянских объединений, т. е. участи быть расколотой под давлением политики пана Пилсудского, чем облегчена была его победа на выборах.

Дальнейшая перспектива на этом пути отколовшейся группы Василькова–Турянского — это стать звеном в цепи империалистических интриг против СССР, стать винтиком в адской машине военных приготовлений капитала против республики труда. Для заблудившихся честных и преданных делу рабочего класса борцов есть другой и единственный путь — это немедленно, безоговорочно и круто повернуть назад под знамена Коминтерна, назад на боевые посты борцов за дело социального и национального освобождения рабочих и крестьян, назад к лучшим и славным традициям КПЗУ.

Долой раскольников!

Да здравствует единая КПЗУ — боевой отряд Коммунистического Интернационала!

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 415–416.
Оригінал, рукопис.*

№ 29

Лист О. Шумського Й. Сталіну

27 листопада 1932 р.

Дорогой тов. Сталин!

В связи с образованием областей¹ на Украине Секретариат ВЦСПС на заседании 26-го ноября с/г в порядке ликвидации промежуточных звеньев в профдвижении постановил ликвидировать ВУК'и (Всеукраинские комитеты) четырех профсоюзов, и поставлен вопрос на очередном заседании о ликвидации еще 12 ВУК'ов союзов. Надо отметить, что решение Секретариата ВЦСПС лишь оформляет фактическую их ликвидацию, так как проекты ликвидации, составленные аппаратом ВЦСПС несколько месяцев тому назад, широко были известны, в том числе и ликвидируемым ВУК'ам, и люди уже разбежались, решая каждый свой личный вопрос.

Когда летом на бюро фракции ВЦСПС обсуждался вопрос о ликвидации ВУК'а угольщиков, я высказывался против ликвидации, как по соображениям практической целесообразности, так и по мотивам политического характера, и был, между прочим, изрядно проработан за то, что к этому да «сугубо деловому организационному вопросу приплел мотивы политические (известное, мол, дело — украинский националист)». Я не касаюсь здесь вопроса практической целесообразности ликвидации украинских профцентров, хотя эта целесообразность при наличии республиканских государственных органов материального и культурно-социального обслуживания трудящихся по меньшей мере не доказана авторами проекта ликвидации украинских профцентров.

Но уж никак нельзя согласиться с тем, что это «чисто деловой организационный вопрос», не имеющий политического значения, как его пытаются изобразить. Странно утверждать, что ликвидация украинских республиканских профцентров в связи с образованием областей является техническим организационным вопросом. Наоборот, — это сугубо политический вопрос. Нельзя же не видеть, что этим решением ВЦСПС ставится и частично по линии профдвижения практически решается один из серьезных политических вопросов об украинских республиканских центрах в связи с образованием областей.

Решая вопрос о ликвидации украинских профцентров, вряд ли можно исходить только из соображений режима экономии и организационно-схематической стройности и единообразия в структуре аппарата профдвижения. Мотивы политического и национально-культурного порядка, в силу которых

---

¹ 1932 року в УСРР було проведено адміністративно-територіальну реформу, в рамках якої замість 40 округ було утворено 7 областей.

в свое время были созданы украинские центры профдвижения, остаются действенными.

О том, как это воспринимается украинскими профработниками, свидетельствуют их выступления по этому вопросу на заседаниях ВЦСПС — они не видят практической целесообразности в ликвидации ВУК'ов и резко возражают. Вряд ли есть необходимость распространяться о том, как используют ликвидацию украинских профцентров в своей агитации наши враги, как на Украине, так и за границей².

Во всяком случае, такие вопросы нельзя решать в порядке очередных текущих дел Секретариата ВЦСПС без решения ЦК партии.

Будучи не согласен с той ликвидаторской тенденцией, которая проводится ВЦСПС в отношении украинских центров в связи с образованием областей, считаю себя обязанным как член бюро фракции ВЦСПС довести об этом до Вашего сведения.

Приветствую

О. Шумський

27. XI. 32 г.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 422–422 зв.
Оригінал, рукопис.*

---

² Абзац, перекреслений О. Шумським.

№ 30
Директива ЦК КП(б)У

27 червня 1922 р.

Лично. Совершенно секретно.

т. т. КОЦЮБИНСКОМУ¹, АУССЕМУ, ЛЕВИЦКОМУ, ШУМСКОМУ
копия т. ЯКОВЛЕВУ

За последнее время от наших заграничных представительств поступают сведения о наблюдавшемся переломе в настроении украинской эмиграции в связи с Генуэзской конференцией. Не переоценивая значение этого перелома, рекомендуя, по-прежнему, крайнюю бдительность нашим заграничным миссиям в отношении возможных новых авантур со стороны эмиграции, ЦК партии предлагает Вам принять к руководству следующие директивы:

1) Необходимо использовать сменовеховские настроения среди эмиграции² и создания группы из бывших украинских деятелей, выступающих в защиту Советского Украинского Правительства и борющихся в качестве беспартийных против кампании клеветы и инсинуации, распространяемых украинской петлюровщиной.

2) От таких деятелей раньше, чем оказывать моральную и материальную поддержку, надлежит требовать опубликования в печати компрометирующих правительство УНР и отдельных его «министров» и послов данных, главным образом, сведений о полученных от того или иного буржуазного правительства суммах денег, о хищениях, спекуляции, обманах, сконцентрированных в лагерях петлюровских солдат и т. п.

3) Въезд такого рода деятелей на территорию Сов[етской] Украины задерживать до полного их использования за границей и вести переговоры с ними

---

¹ Коцюбинський Юрій Михайлович (1896–1937) — радянський партійний та військовий діяч, син письменника Михайла Коцюбинського. У грудні 1917 р. — член першого радянського уряду України, від січня 1918 р. — командувач українських радянських військ. З березня 1918 р. — член ВУЦВК, народний секретар внутрішніх справ, член Тимчасового робітничо-селянського уряду України. З 1920 р. — на дипломатичній роботі (у повпредствах УСРР та СРСР в Австрії та Польщі). У 1934 р. — голова Держплану УСРР, заступник голови Раднаркому УСРР, член ЦК КП(б)У (того ж року знятий з усіх посад). У 1935 р. засланий до Алма-Ати, заарештований 5 жовтня 1936 р., розстріляний 8 березня 1937 р.

² Зміновіховство — ідейно-політична течія в середовищі російської та української еміграції на початку 1920-х років, що характеризувалася курсом на примирення з РСФРР та УСРР. Назва походить від програмного збірника статей представників цієї течії «Смена вех» (Прага, 1921). Про «зміновіховство» в українській еміграції див.: Gilley Ch. The Change of Signposts in the Ukrainian Emigration: A Contribution to the History of Sovietophilism in the 1920s (Soviet and Post-Soviet Politics and Society, Vol. 91). — Stuttgart: Ibidem Verlag, 2010.

так, чтобы не только легализовать их, чего, главным образом, они добиваются, но отрезать им все пути к отступлению.

4) Только основательно проверив искренность людей, предлагающих свои услуги по части разложения эмиграции, оказывают им для издания соответствующей литературы материальную поддержку. Было бы целесообразно уже существующие органы петлюровской печати превращать в органы сменовеховского направления, публикуя в них предварительно соответствующую декларацию, осуждающую прошлое.

5) Особенное внимание миссиям надлежит обратить на разложение петлюровских частей в таборах. Нужно сказать, что до сих пор в этом направлении было нашими миссиями сделано очень мало. А между тем, это важнейшая очередная задача по выполнению которой партия может судить о работоспособности наших миссий. Опыт с разложением Врангелевщины показал, что для этой работы лучше всего привлекать коммунистические партии той страны, где находятся лагеря петлюровских солдат.

Мы рекомендуем Вам настоятельно использовать опыт наших болгарских товарищей. Об исполнении задания предлагаем доносить в ЦК партии.

Секретарь ЦК КПУ

Д. Мануильский³

Исх. № 202/ш
27/V–22 г.

*ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-4472. — Т. 2. — Арк. 430.
Оригінал, машинопис.*

---

³ Документ завірений круглою печаткою з написом всередині: «Центральний Ком[ітет] Комуніст[ичної] партії України» та російською мовою відповідно.

Частина 2

Документи

Справа Євдокії Гончаренко

№ 1

**Постанова УНКДБ по Саратовській області про обрання заходів
запобігання та пред'явлення обвинувачення Є. Гончаренко**

17 жовтня 1937 р.

«УТВЕРЖДАЮ»
«17» октября 1937 г.
ПОМ[ОЩНИК] НАЧ[АЛЬНИКА] УНКВД
по Сар[атовской] области
МАЙОР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
Славатинский*

П О С Т А Н О В Л Е Н И Е

об избрании меры пресечения и предъявления обвинения

город Саратов 1937 г. октября «9» дня

Я, оперуполномоченный 3 отд[еле]ния IV отдела сержант
ГБ

(должность и фамилия).

БАРЫШЕВ Управления Государств[енной] Безопасности НКВД по
Сар[атовской] обл[асти], рассмотрев следственный материал по делу № _____
и приняв во внимание, что гр. ГОНЧАРЕНКО Евдокия Алексеевна, 1898 г.
рождения, уроженка Мирополье, УССР, украинка, гр[аждан]ка СССР, научный
работник, образование высшее, б[ес]п[артийная], (б[ывший] чл[ен] ВКП(б),
жена осужденного ШУМСКОГО по делу «УВО», ныне адмвысланная, проживает
в г. Саратове, Гимназическая ул., д. № 40, кв. 1, в данное время работ[ает] в
Саратовском ОГИЗ'е — товаровед. _____ достаточно
изобличается в том, что будучи связана организационно с украинской
ссылкой, питает надежду на оживление и победу националистов. В своем
кругу осуждает поведение разоружившихся националистов. _____

ПОСТАНОВИЛ:

гр. ГОНЧАРЕНКО Е. А. привлечь в качестве обвиняемого по ст. ст. 58-10-11
УК, мерой пресечения способов уклонения от следствия и суда избрать ПОД
СТРАЖЕЙ ПРИ САРАТОВСКОЙ ТЮРЬМЕ

¹ Славатинський Олександр Сергійович (1892–1939), майор держбезпеки (1935 р.), у 1936–1937 рр. — помічник начальника Транспортного відділу ГУДБ НКВС СРСР; помічник начальника УНКВС по Саратовській області. Заарештований, розстріляний як «ворог народу». Реабілітований у 1955 р. Літ.: Разведка и контрразведка в лицах. Энциклопедический словарь российских спец-служб. — М., 2002. — С. 453.

Оперуполномоченный 3 отделения
СЕРЖАНТ ГБ

Барышев

«СОГЛАСЕН»: Нач[альник] 3 отд[еле]ния
ЛЕЙТЕНАНТ ГБ

Корсунов

Нач[альник] IV отдела УГБ УНКВД
По Сар[атовской] области — КАПИТАН ГБ

Вишневецкий

Настоящее постановление мне объявлено «20» октября 1937 г.

Подпись обвиняемого _____ Гончаренко (читала и заявляет, что обвинение предъявлено на клеветническом материале). Гончаренко.

На документі проставлені два штампи з написом всередині: «Управление Народного Комиссариата Внутренних Дел СССР по Саратовской области»; «Прокурор Саратовской области. РСФСР».

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 134.
Оригінал, машинопис на бланку.*

№ 2

**Ордер УНКВД по Саратовській області на обшук і арешт
Є. Гончаренко**

18 жовтня 1937 р.

СССР–НКВД
УПРАВЛЕНИЕ
Народного Комиссариата Внутренних Дел СССР
по Саратовской области
УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ОРДЕР № 1453

18-го октября дня 1937 г.

Выдан _____ сотруднику _____ Управления Государственной Безопасности
УНКВД тов. Ильичеву на производство обыска и ареста гр[аждан]ку Гончаренко
Евдокию Алексеевну
по адресу гор. Саратов, Гимназическая, 40, кв. 1

Начальник УНКВД Сар[атовской] области
майор
Государственной Безопасности

Нач[альник] 2-го Отделения УНКВД С[аратовской]/О[бласти]
Лейтенант ГБ *Підпис нерозбірливий*

Справка: постанов[ление] от 17/X–37 г. 4-го отдела.

На документі проставлений штамп з написом всередині: «Управление На-
родного Комиссариата Внутренних Дел СССР по Саратовской области».

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 135.
Оригінал, рукопис на бланку.*

№ 3
Протокол обыска УНКВС по Саратовской области
у Е. Гончаренко

18 жовтня 1937 р.

Форма № 4.

ПРОТОКОЛ ОБЫСКА

1937 г. октября «18» дня. Я, сержант ГБ УНКВД Ильичев и сотр[удник] Корнев на основании ордера _____ Управление НКВД по Саратовскому краю за № 1453 произвел обыск у гр. Гончаренко Евдокии Алексеевны проживающего в г. Саратове по улице Гимназической дом № 40 кв. № 1

При производстве обыска присутствовали гр. гр. Фельдман Я. М. и Патрикеев Н. В.

Согласно полученных указаний, задержаны гр. гр. _____

Изъято для представления в Управление НКВД следующее:

Опись
вещей, ценностей и документов

№№ по порядку	Наименование изъятого	Количество	Качественное состояние
1	2	3	4
1.	Паспорт Гончаренко Е. А. № 516821	1	
2.	Профбилет — “ — ” № 020826	1	
3.	Финский нож	1	старый
4.	Книжка автора Скрипника	1	
5.	Французская монета достоинством в 1 франк	1	серебряная
6.	Чемодан с разной перепиской	1	

Жалобы на неправильность, допущенные при производстве обыска, на пропажу вещей, ценностей и документов нет

В протоколе все занесено правильно, таковой нам прочитан, в чем и подписываемся:

Представитель домоуправления:
(В сельских местностях, представ[ители] сельского совета)

Производивший обыск _____ Ильичев Корнев
Копию протокола получил _____ Гончаренко

Примечание: 1. Все претензии и заявления должны быть внесены в протокол до его подписания. После подписи никакие жалобы и заявления не принимаются.

2. С запросами обращаться в _____ НКВД по адресу _____

---

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 136–136 зв.
Оригінал, рукопис на бланку.*

№ 4

Анкета заарештованої Є. Гончаренко

[18 жовтня 1937 р.]

АНКЕТА АРЕСТОВАННОГО

1. Фамилия Гончаренко
2. Имя и отчество Евдокия Алексеевна
3. Дата рождения: число 29 (16) месяц января год 1898
4. Место рождения г. Мирополье бывшей Курской губернии
5. Местожителство (адрес) Саратов, Гимназическая, 40, кв. 1
6. Профессия и специальность педагог, научный работник
7. Место службы и должность или род занятий _____

(указать без сокращений, название предприятия или учреждения и характер производства)

8. Паспорт В Саратове, 3-е отд[еление] милиции
(когда и каким органом выдан, номер и категория, где прописан)
9. Социальное происхождение из крестьян
(род занятий родителей и их имущественное положение)
10. Социальное положение служащая
(род занятий и имущественное положение арестованного)
а) до революции училась с 1905 по 1918 г.
б) после революции служащая
11. Образование (общее и специальное) начальная школа, гимназия, Институт марксизма-ленинизма
12. Партийность (в прошлом и настоящая) с 1918 по март 1920 в УКП (боротьбистов), с 1920 г. марта месяца в Коммун[истической] партии (большевиков) Украины до 1933 г.
13. Национальность и гражданство (подданство) украинка, СССР
14. Категория воинского учета-запаса и где состоит на учете _____
15. Служба в белых и др. к-р армиях, участие в бандах и восстаниях против Соввласти (когда и в качестве кого) _____
16. Каким репрессиям подвергался при Соввласти: судимость, арест и др. (когда, каким органом и за что) _____
17. Состав семьи муж Шумский А. Я., Красноярск, село Вознесенское, больница; сын Шумский Я. А., Саратов, Гимназическая, 40, кв. 1

Подпись арестованного Гончаренко

1. Особые внешние приметы _____
2. Кем и когда арестован т. Барышевым 18/Х-37 г.
3. Где содержится под стражей в тюрьме № 2, в камере № 79
4. Особые замечания _____

Подпись сотрудника, заполнявшего анкету _____

«___» _____ 193__ г.

Примечание. Анкета заполняется четко и разборчиво со слов арестованного и проверяется по документам.

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 137–137 зв.
Оригінал, рукопис на бланку.*

№ 5

Протокол допиту співробітником УНКВД Саратовської області
обвинуваченої Є. Гончаренко

20 жовтня 1937 р.

СССР
НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПО САР[АТОВСКОЙ]
ОБЛАСТИ

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

К ДЕЛУ № _____

1937 г. октябрь мес. 20 дня. Я, сотрудник 4 отдел Алешков допросил в качестве обвиняемого

1. Фамилия Гончаренко
2. Имя и отчество Евдокия Алексеевна
3. Дата рождения 1898 г.
4. Место рождения г. Мирополье Курская губ[ерния]
5. Местожительство г. Саратов, Гимназическая ул., д. № 40, кв. 1
6. Нац[иональность] и гражд[анство] (подданство) украинка, гр[аждан]ка СССР
7. Паспорт отобран при аресте
(когда и каким органом выдан, номер и категория, и место прописки)
8. Род занятий педагог, работник КОГИЗ'а при г. Саратове, книжная
(место службы и должность)
база товароведа.
9. Социальное происхождение из кр[есть]ян зажиточных, имели земли
(род занятий родителей и их имущественное положение)
дес. 40 или 50, дом, усадьба. Отец занимался лесоразработками для про-
дажи.
10. Социальное положение (род занятий и имущественное положение аре-
стованного):
а) до революции учащаяся гимназии в г. Харькове
б) после революции до 1926 г. на разных партийных сов. должностях,
после 1926 г. по 1930 училась в Институте марксизма-ленинизма, после 1930
г. педагог и научный работник.
11. Состав семьи сын — Яр Александрович, 1921 г. р., учащийся школы,
(близкие родственники, их имена, фамилия, адреса и род занятий)

9 кл., муж — Шумский Александр Яковлевич в г. Красноярске, с. Вознесенское, в больнице как адмссылный по делу Скрыпника.

12. Образование (общее, специальное) высшее

13. Партийность (в прошлом и настоящем) с 1918 г. по 1920 г. парт. в УКП (боротьбистов), с марта 1920 г. по июль 1933 г. в УКП(б) и ВКП(б), исключена по делу мужа

14. Каким репрессиям подвергался: судимость, арест и др. (когда, каким органом и за что)

а) до революции нет

б) после революции нет

15. Какие имеет награды: (ордена, грамоты, оружие и др.) при сов. власти нет

16. Категория воинского учета-запаса и где состоит на учете нет

17. Служба в Красной армии (красн[ой] гвардии, партизан[ских] отрядах) когда и в качестве кого нет

18. Служба в белых и др. кр. армиях (когда, в качестве кого) нет

19. Участие в бандах, кр. организациях и восстаниях нет

20. Сведения об общественно-политической деятельности В 1936 г. была членом МК КОГИЗ.

Примечание. Каждая страница протокола должна быть заверена подписью допрашиваемого, а последняя и допрашивающего.

Показания обвиняемого (свидетеля) Гончаренко Евдокии Алексеевны «20» октября 1937 г.

Вопрос: Вы обвиняетесь в активной а/с деятельности среди окружающей среды. Признаете себя виновной?

Ответ: Виновной в а/с деятельности не признаю.

Протокол записан с моих слов верно и мне прочитан.

Гончаренко

Допросил: сотр[удник] 4 отдела

Алешков

Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 138–139.

Оригінал, рукопис на бланку.

№ 6
Протокол допиту обвинуваченої Є. Гончаренко

1 грудня 1937 р.

Протокол допроса
обвиняемой Гончаренко Евдокии Алексеевны
от 1 декабря 1937 года

Вопрос: Кого Вы знаете из административно высланных украинцев в г. Саратове?

Ответ: Из административно высланных¹ в г. Саратове я знаю Палько (имя, отчество не знаю), которого я случайно встретила на улице, кроме того, он два раза приходил ко мне насчет работы; также по приезду в Саратов, встретила Курскую Марию Ивановну. Больше никого не знаю².

Вопрос: Когда и за что Вы были высланы в г. Саратов?

Ответ: Я была выслана в г. Саратов в апреле 1935 г. по делу мужа — Шумского Александра Яковлевича — как член семьи.

Вопрос: Следствию известно, что Вы, находясь в г. Саратове, занимались восхвалением своего мужа — Шумского, одновременно обвиняя всех разоружившихся украинских националистов.

Ответ: Это я отрицаю. В 1933 году, когда Шумский был исключен из ВКП(б) и обвинялся в организации контрреволюционных собраний у себя на дому, а я должна была это подтвердить, то я на этот вопрос, поставленный мне ЦК ВКП(б), ответила в заявлении отрицательно и просила поставить в ЦК ВКП(б) вопрос о пересмотре дела Шумского. В этом же году Шумский был осужден и выслан.

Вопрос: Назовите лиц, с которыми Вы поддерживаете связи.

Ответ: Мною по приезду в Саратов было написано до двух писем Клунной Евдокии — живет в Москве, а также Солодуб Вере Николаевне, муж которой осужден и выслан за контрреволюционную националистическую пропаганду.

Вопрос: Кто такая Курская Мария Ивановна?

Ответ: Курская М. И. — это жена Досвитного³, приговоренного за террористическую деятельность. Она административно высланная в г. Саратов, за что,

---

¹ Тут і далі підкреслено від руки.

² Після кожної відповіді проставлений підпис Є. Гончаренко.

³ Досвітній Олесь — псевдонім письменника Скрипаля-Міщенка Олександра Федоровича (1891–1934). Багаторазово був заарештований за революційну діяльність у Російській імперії та Польщі. У 1924–1929 рр. був головним редактором Всеукраїнського фотокіноуправління (Харків), одним з організаторів Ялтинської та Одеської кінофабрик. У 1933 р. заарештований у Харкові за «контрреволюційну діяльність» і розстріляний.

мне неизвестно. О пребывании Курской в Саратове мне известно от Московского Управления НКВД.

Протокол с моих слов записан правильно и мною прочитан

Гончаренко

Допросил сотрудник IV отдела

Шмыгов

Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 140–141.

Оригінал, рукопис.

№ 7

Протокол допиту свідка Т. Пензіної

1 грудня 1937 р.

СССР

НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПО САР[АТОВСКОЙ] ОБ-
ЛАСТИ

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

К ДЕЛУ № _____

1937 г. декабря мес. 1 дня. Я, сотрудник IV отд[ела] Шмыгов допросил в качестве свидетеля

1. Фамилия Пензина
2. Имя и отчество Татьяна Семеновна
3. Дата рождения 1903 год.
4. Место рождения с. Дергачи того же р[айо]на Сар[атовской] обл[асти]
5. Местожительство г. Саратов, Мичурина, 83, кв. 2
6. Нац[иональность] и гражд[анство] (подданство) русская, гр[аждан]ка СССР
7. Паспорт Сар[атовское] 3 отд[еление] милиции
(когда и каким органом выдан, номер и категория, и место прописки)
8. Род занятий товаровед Саратовск[ого] КОГИЗ'а
(место службы и должность)
9. Социальное происхождение из кр[есть]ян-бедняков
(род занятий родителей и их имущественное положение)
10. Социальное положение (род занятий и имущественное положение арестованного):
  - а) до революции студентка-учащаяся
  - б) после революции служащая
11. Состав семьи одинокая
(близкие родственники, их имена, фамилия, адреса и род занятий)
12. Образование (общее, специальное) среднее
13. Партийность (в прошлом и настоящем) кандидат ВКП(б)
14. Каким репрессиям подвергался: судимость, арест и др. (когда, каким органом и за что)
  - а) до революции нет
  - б) после революции нет
15. Какие имеет награды: (ордена, грамоты, оружие и др.) при сов. власти не имеет

16. Категория воинского учета-запаса и где состоит на учете не состоит

17. Служба в Красной армии (красн[ой] гвардии, партизан[ских] отрядах) когда и в качестве кого не служила

18. Служба в белых и др. кр. армиях (когда, в качестве кого) не служила

19. Участие в бандх, кр. организациях и восстаниях не участвовала

20. Сведения об общественно-политической деятельности редактор
стенной газеты коллектива КОГИЗ'а. Пропагандист

Примечание. Каждая страница протокола должна быть заверена подписью допрашиваемого, а последняя и допрашивающего.

Показания обвиняемого (свидетеля) Пензиной Татьяны Семеновны «1» декабря 1937 г.

Об ответственности за показания по 95 ст. УК предупреждена.

Вопрос. Расскажите, как Вы знаете Гончаренко Евдокию Алексеевну?

Ответ. Работая в госкультабнабе, я была переведена в КОГИЗ, где встретила Гончаренко Е. А., она в то время работала товароведом на партийно-массовом секторе. У нее муж Шумский осужден и выслан. По работе я ее знаю, как человека замкнутого, надо отметить, что Гончаренко не посещала торжественных заседаний, так же не была на демонстрациях, объясняя это тем, что ей тяжело.

Вопрос. Что Вы знаете об антисоветской деятельности Гончаренко Е. А.?

Ответ. Об антисоветской деятельности Гончаренко Е. А. мне ничего неизвестно. Помню один случай ее высказываний по поводу книги Катаева «Белеет парус одинокий», она заявила, что это единственная книга, в которой с положительной стороны описаны дети интеллигенции. Я ей задала вопрос: «А разве когда-либо писали плохо о детях советской интеллигенции?». Она ответила: «Да, во всяком случае, до сих пор о детях советской интеллигенции писали с отрицательной стороны».

Больше ее высказываний я не помню.

Вопрос. Что еще хотите показать дополнительно.

Ответ. Гончаренко Е. А. за последние 2 года 2 раза ездила к мужу Шумскому. Один раз зимой и один раз летом.

Пензина

Протокол с моих слов записан правильно

Пензина

Допросил:

Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 172–173 зв.
Оригінал, рукопис на бланку.

№ 8

Протокол допиту обвинуваченої Є. Гончаренко

6 грудня 1937 р.

Протокол допроса

обвиняемой Гончаренко Евдокии Алексеевны

от 6/XII—37 г.

Вопрос: На предыдущих допросах Вами упорно отрицалась контрреволюционная националистическая эсеровская деятельность, что не отвечает интересам дела. Следствие категорически предупреждает Вас о искреннем поведении на следствии. Предлагаем дать исчерпывающие показания.

Ответ: Никакой контрреволюционной работы не вела.

Вопрос: Какую роль Вы играли, будучи боротьбисткой?

Ответ: За время пребывания советской власти на Украине, была секретарем Орг[анизационно-]инстр[укторского] отдела ЦК У КП (боротьбистов), а в подполье — по организации парт[ийной] техники — гл[авным] образом, явки.

Вопрос: А когда и при каких обстоятельствах Вы вошли в боротьбистскую партию?

Ответ: В У КП (боротьбистов) вступила в августе (приблизительно) 1918 г., когда этой партией была принята платформа Советской власти.

Вопрос: Следствие располагает неопровержимыми данными о том, что Вы остались на своих прежних — боротьбистских позициях. Вы это признаете?

Ответ: Нет. С вхождением в В КП(б) я была дисциплинированным членом партии. За 15 лет пребывания не подвергалась ни единому партвызысканию за нарушение программы и устава В КП (большеви́ков).

Вопрос: Неправда. А исключили Вас из рядов В КП(б) как контрреволюционерку?

Ответ: Нет. Исключена я была за то, что ответила отрицательно на вопрос, происходили ли у нас на дому собрания? Собраний никаких не происходило.

Записано с моих слов верно и мной прочитан[о]

Гончаренко

Допросил: оперупол[номоченный] 3 отд[еления] 4 отдела
УГБ УНКВД по Сар[атовской] обл[асти]
сержант ГБ

Рыбьянов

Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 142–144.

Оригінал, рукопис.

№ 9

**Витяг з протоколу засідання судової трійки при УНКВД
по Саратовській області стосовно Й. Гермайзе**

8 грудня 1937 р.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
Заседания судебной тройки при Управлении НКВД
по Саратовской области
от 8 декабря 1937 г.

СЛУШАЛИ:	ПОСТАНОВИЛИ:
<p>Дело № 12727 УНКВД по Саробласти. По обвинению: 1. ГЕРМАЙЗЕ Иосифа Юрьевича*, 1892 г. рожд[ения], ур[оженца] г. Киева, сын кустика, еврей, гр[ажданин] СССР, профессор-историк, судим по делу СВУ. Отбывает адмссылку в гор. Саратове. ОБВИНЯЕТСЯ в том, что являлся руководителем эсеровской националистической группы. Принимал участие в к-р сбирисах, пропагандировал необхо- димость борьбы в Соввластью и ВКП(б). Восхвалял фашизм.</p>	<p>1. ГЕРМАЙЗЕ Иосифа Юрьевича заклучить в концлагерь сроком на ДЕСЯТЬ ЛЕТ, считая срок с 18 октября 1937 года.</p>

Выписка верна. Секретарь тройки Боровик

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 182.
Засвідчена копія, машинопис на бланку.*

¹ Гермайзе Йосип Юрійович (1892–1958) — історик, у 1920 роках — співробітник історичних установ УАН/ВУАН у Києві, член РСДРП(б) та УСДРП. Заарештований у липні 1929 р., засуджений до 5 років позбавлення волі у справі «Спілки визволення України». В 1937 р. знову заарештований, термін ув'язнення — 10 років згодом було подовжено. Помер у в'язниці.

№ 10

**Витяг з протоколу засідання судової трійки при УНКВД
по Саратовській області стосовно М. Курської**

8 грудня 1937 р.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
Заседания судебной тройки при Управлении НКВД
по Саратовской области
от 8 декабря 1937 г.

СЛУШАЛИ:	ПОСТАНОВИЛИ:
<p>Дело № 12727 УНКВД по Саробласти по обвинению:</p> <p>1. КУРСКОЙ Марии Ивановны, 1894 г. рожд[ения], ур[оженки] г. Москвы, исключена из ВКП(б) за связь с врагами народа, жена расстрелянного по делу УВО, работала библиотекарем, в Саратове отбывала высылку.</p> <p>ОБВИНЯЕТСЯ в том, что являлась участницей а/с эсеровской националистической группы. Занималась систематической к-р агитацией. Поддерживала связь с национал-фашистами.</p>	<p>1. КУРСКУЮ Марию Ивановну заключить в концлагерь сроком на ДЕСЯТЬ ЛЕТ, считая срок с 27 ноября 1937 года.</p>

Выписка верна. Секретарь тройки Боровик

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 183.
Засвідчена копія, машинопис на бланку.*

№ 11

**Витяг з протоколу засідання судової трійки при УНКВД
по Саратовській області стосовно Н. Коцюбинської**

8 грудня 1937 р.

ВЫПСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
Заседания судебной тройки при Управлении НКВД
по Саратовской области
от 8 декабря 1937 г.

СЛУШАЛИ:	ПОСТАНОВИЛИ:
<p>Дело № 12727 УНКВД по Саробласти, по обвинению:</p> <p>1. КОЦЮБИНСКОЙ Натальи Антоновны*, 1896 г. рождения, уроженки села Мисюровки Винницкой области, украинка, гр[аждан]ка СССР, дочь попа, б[ывший] член УПСР с 1917 г. В 1924 г. осуждена по ст. 64-11 УК как участница «УНЦ», экономист прикладной минералогии. С 1935 г. за к-р деятельность, сослана в г. Саратов на 3 года, где и отбывала наказание до ареста.</p> <p>ОБВИНЯЕТСЯ в том, что являлась участницей к-р эсеровской группы, группировала вокруг себя враждебные эсеровские националистические кадры. Участвовала на к-р собраниях к-р эсеровско-националистической группы. Вела а/с агитацию, направленную против ВКП(б) и Соввласти. Пропагандировала фашистские настроения среди своего окружения. Поддерживала связи с украинскими националистами и закордонной пражской группой УПСР.</p>	<p>1. КОЦЮБИНСКУЮ Наталью Антоновну — РАССТРЕЛЯТЬ.</p>

ВЫПСКА ВЕРНА. СЕКРЕТАРЬ ТРОЙКИ Боровик

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 184.
Засвідчена копія, машинопис на бланку.*

¹ Коцюбинська Наталя Антонівна (1896–1937) — мистецтвознавець, у 1920-х роках — співробітниця Всеукраїнської Академії наук. Була двічі заарештована — 1924 та 1934 року. На засланні в Саратові заарештована і засуджена до вищої міри покарання. Розстріляна 11 грудня 1937 р. в Саратові.

№ 12

**Витяг з протоколу засідання судової трійки при УНКВД
по Саратовській області стосовно Г. Дорошкевича**

8 грудня 1937 р.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
Заседания судебной тройки при Управлении НКВД
по Саратовской области
от 8 декабря 1937 г.

СЛУШАЛИ:	ПОСТАНОВИЛИ:
<p>Дело № 12727 УНКВД по Саробласти, по обвинению:</p> <p>1. ДОРОШКЕВИЧ Глеба Константиновича*, 1899 года рождения, уроженец села Хоцки Переяславского уезда Полтавской губ[ернии], украинец, гр[аждани]н СССР, педагог. В 1933 году осужден за к-р националистическую деятельность, как участник «СВУ». В 1936 г. за к-р деятельность выслан в гор. Саратов, где и отбывал срок высылки до ареста.</p> <p>ОБВИНЯЕТСЯ в том, что являлся участником а/с эсеровской националистической группы. Участвовал на к-р сборищах группы. Распространял к-р клеветнические измышления в отношении новой Конституции СССР. Активно поддерживал на к-р сборищах в а/с эсеровской группе необходимость активной борьбы, направленной на свержение Соввласти. Восхвалял фашизм и правотроцкистскую банду. Поддерживал к-р связи со своим братом Александром, проживающим в гор. Ижевске.</p>	<p>1. ДОРОШКЕВИЧ Глеба Константиновича — РАССТРЕЛЯТЬ.</p>

ВЫПИСКА ВЕРНА. СЕКРЕТАРЬ ТРОЙКИ Боровик

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 185.
Засвідчена копія, машинопис на бланку.*

¹ Дорошкевич Гліб Костянтинович (1899–1937) — педагог, брат професора Олександра Дорошкевича.

№ 13

**Витяг з протоколу засідання судової трійки при УНКВД
по Саратовській області стосовно П. Палька**

8 грудня 1937 р.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
Заседания судебной тройки при Управлении НКВД
по Саратовской области
от 8 декабря 1937 г.

СЛУШАЛИ:	ПОСТАНОВИЛИ:
<p>Дело № 12727 УНКВД по Саробласти, по обвинению:</p> <p>1. ПАЛЬКО Петра Семеновича, 1898 г. рождения, уроженец села Выжлов Скольской волости, Гали- ция — Польша, украинец, гр[аждани]н СССР, в 1933 году осужден на 5 лет как участник «УВО», прибыл в СССР из Австрии в 1923 г. С 1923 по 1933 г. г. — член ВКП(б), исключен в связи с арестом за к-р деятель- ность.</p> <p>ОБВИНЯЕТСЯ в том, что являлся активным участ- ником а/с эсеровской националистической группы. Пропагандировал фашистско-националистические взгляды. Распространял к/р клевету, направленную на дискредитацию ВКП(б) и совправительства. Вы- сказывал террористические настроения в отношении руководителей ВКП(б) и совправительства. Будучи осведомом УГБ, занимался провокацией.</p>	<p>1. ПАЛЬКО Петра Семеновича — РАС- СТРЕЛЯТЬ.</p>

ВЫПИСКА ВЕРНА. СЕКРЕТАРЬ ТРОЙКИ Боровик

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 186.
Засвідчена копія, машинопис на бланку.*

№ 14

**Витяг з протоколу засідання судової трійки при УНКВД
по Саратовській області стосовно Є. Гончаренко**

8 грудня 1937 р.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
Заседания судебной тройки при Управлении НКВД
по Саратовской области
от 8 декабря 1937 г.

СЛУШАЛИ:	ПОСТАНОВИЛИ:
<p>Дело № 12727 УНКВД по Саробласти по обвинению:</p> <p>1. ГОНЧАРЕНКО Евдокии Алексеевны, 1898 года рождения, уроженка гор. Миропольска Курской губ[ернии], кулачка, украинка, гр[аждан]ка СССР, с 1918 по 1920 г. г. — член У КП боротьбистов, с 1920 по 1933 год — член В КП(б), исключена за скрывание к-р деятельности мужа националиста — ШУМСКО-ГО, осужденного по делу СВУ, адмвысланная из Москвы. До ареста работала товароведом в КОГИЗ'е в Саратове.</p> <p>ОБВИНЯЕТСЯ в том, что являлась участницей а/с националистической группы. Распространяла клевету, направленную на дискредитацию советской литературы. Поддерживала связи с украинскими националистами, осужденными по делу «СВУ», проживающими в других пунктах СССР.</p>	<p>1. ГОНЧАРЕНКО Евдокию Алексеевну — РАССТРЕЛЯТЬ.</p>

Выписка верна. Секретарь тройки Боровик

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 187.
Засвідчена копія, машинопис на бланку.*

№ 15

**Витяг з протоколу засідання судової трійки при УНКВД
по Саратовській області стосовно О. Андрієвської**

8 грудня 1937 р.

ВЫПСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
Заседания судебной тройки при Управлении НКВД
по Саратовской области
от 8-го декабря 1937 г.

СЛУШАЛИ:	ПОСТАНОВИЛИ:
<p>Дело № 12727 УНКВД по Саробласти по обвинению:</p> <p>1. АНДРИЕВСКОЙ Ольги Трофимовны*, 1876 года рождения, уроженки села Рожновки быв[шей] Черниговской губернии, дочь попа, украинка, гр[аждан]ка СССР, в 1929 году осуждена по ст. 64-11 УК как участница к-р организации СВУ на 7 лет. В «СВУ» являлась хранителем документов организации и личным секретарем лидера «СВУ» ЕФРЕМОВА, муж ее — ГАНЦОВ Всеволод Михайлович** осужден по делу «СВУ», отбывает наказание в Соловках. До ареста отбывала ссылку в гор. Саратов, без определенных занятий.</p> <p>ОБВИНЯЕТСЯ в том, что являлась активным участником а/с эсеровской националистической группы. Участвовала на к-р собраниях а/с группы. Пропагандировала кр националистические взгляды «Самостийной Украины». Восхваляла к-р националистов. Поддерживала связь с участниками к-р организации «СВУ».</p>	<p>1. АНДРИЕВСКУЮ Ольгу Трофимовну — РАССТРЕЛЯТЬ.</p>

ВЫПСКА ВЕРНА: СЕКРЕТАРЬ ТРОЙКИ Боровик

Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 188.

Засвідчена копія, машинопис на бланку.

¹ Андрієвська Ольга Трохимівна (1876–1937) — мовознавець, співробітниця Комісії для складання словника живої української мови (Все)Української Академії наук у 1920-х роках.

² Ганцов Всеволод Михайлович (1892–1979) — мовознавець, в 1920-х роках співробітник Комісії для складання словника живої української мови (Все)Української Академії наук. Був заарештований у 1929 р. (у справі «СВУ») та у 1938 р., обидва рази був засуджений до 8 років позбавлення волі. У 1950 р. висланий у Красноярський край (РФ). 1956 р. звільнений, мешкав у Чернівці.

№ 16

**Обвинувальний висновок УНКВД по Саратовській області
у справі на обвинувачених Й. Гермайзе, Ф. Савченка та ін.**

10 грудня 1937 р.

«УТВЕРЖДАЮ»

Пом[ощник] нач[альника] УНКВД
Саратов[ской] области
майор госбезопасности

Славатинский

«10» декабря 1937 г.

ОБВИНТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

по делу № 12727 на обвиняемых:

1. ГЕРМАЙЗЕ Иосифа Юрьевича,
2. САВЧЕНКО Федора Яковлевича¹,
3. КОЦЮБИНСКУЮ Наталию Антоновну,
4. ДОРОШКЕВИЧ Глеба Константиновича,
5. ПАЛЬКО Петра Семеновича,
6. ГОНЧАРЕНКО Евдокию Алексеевну,
7. АНДРИЕВСКУЮ Ольгу Трофимовну,
8. КУРСКУЮ Марию Ивановну

по ст. 58 п. 10 и 11 УК РСФСР.

Управлением НКВД по Саратовской области была вскрыта и в октябре месяце 1937 года ликвидирована в гор. Саратове контрреволюционная эсеровская националистическая группа, состоящая из адмссылных, проходивших ранее по контрреволюционным эсеровско-националистическим организациям на Украине (дело УВО, УНЦ, СВУ). Привлекаемые по данному делу лица, находясь в гор. Саратове, проводили антисоветскую деятельность, объединяя враждебные силы и подготавливая из них кадры, способные к активной вооруженной борьбе с соввластью. С этой целью участники контрреволюционной группы в 1936–37 гг. организовывали конспиративные выезды на Украину отдельных своих участников, которые там встречались с видными руководящими контрреволюционной деятельностью лицами и получали от них контрреволюционные установки для реализации их в Саратовской области.

¹ Савченко Федір Якович (1892 — після 1938) — співробітник історичних установ М. Грушевського у ВУАН. Заарештований в 1931 р. у справі «УНЦ». В 1932 р. засуджений до 5 років позбавлення волі. З 1936 р. мешкав у Саратові. В 1937 р. знову заарештований. Подальша доля невідома.

Такие выезды имели место со стороны ГЕРМАЙЗЕ в 1937 г. и встреча его с ГАВРИЛЕНКО², КРЫМСКИМ³, а также трехкратные выезды ГОНЧАРЕНКО к ШУМСКОМУ. По возвращении ГЕРМАЙЗЕ в Саратов, последний на специальных сборищах ориентировал участников к-р группы о полученных к-р установках и здесь же намечались мероприятия по практическому осуществлению к-р установок.

На основании изложенного ОБВИНЯЕТСЯ:

1. ГЕРМАЙЗЕ Иосиф Юрьевич, 1892 г. р., украинец, гр[ажданин] СССР, урож[енец] гор. Киева, сын кустика, образование высшее, профессор-историк, в 1930 г. осужден по делу СВУ на пять лет политизолятора. С 1934 г. находился в адмссылке в г. Саратове, отбыл,

В ТОМ, что: а) являлся руководителем эсеровской националистической группы;

- б) участвовал на к-р сборищах группы;
- в) вел к-р агитацию за свержение соввласти;
- г) вел к-р фашистскую агитацию,
- т. е. в преступлениях по ст. 58 п. 10 и 11 УК РСФСР.

Не признался. Изобличается показаниями обвиняемого САВЧЕНКО (л. д. № 19–66) и свидетельскими показаниями ВЫСОЧАНСКОГО⁴, ЗЕНЮКА, ДЫЛО (л. д. № 157–174).

2. САВЧЕНКО Федор Яковлевич, 1892 г. рождения, украинец, гр[ажданин] СССР, урож[енец] г. Полтавы, УССР, из семьи учителя, образование высшее, преподаватель иностранных языков, эсер, в 1931 г. осужден быв[шей] Коллегией ОГПУ по ст. 58 за контрреволюционную деятельность по делу «УНЦ», с 1935 г. отбывал в г. Саратове адмссылку,

В ТОМ, что: а) являлся участником антисоветской эсеровско-националистической группы,

- б) участвовал на к-р сборищах группы,

² Гавриленко Теодор Михайлович (1899–1939) — историк, у 1920-х роках — співробітник установ історичного профілю ВУАН у Києві.

³ Кримський Агатангел Юхимович (1871 — до 25. 01. 1942) — мовознавець, письменник, сходузнавець, академік, один із фундаторів та впродовж 1920-х років неодмінний секретар УАН/ВУАН у Києві. В 1930 р. звільнений з усіх посад внаслідок «чисток» після справи «СВУ». У 1941 р. перед взяттям німецькою армією Києва заарештований та депортований до Казахстану. Загинув у тюрмі в Кустанаї. Дата смерті невідома.

⁴ Височанський Павло Федорович (1894–?) — економіст, історик кооперації, співробітник ВУАН (з 1928 р.), професор Київського кооперативного інституту. В 1931 р. заарештований у справі «Українського Національного Центру».

в) проводил антисоветскую к-р эсеровскую националистическую пропаганду,

г) вел к-р фашистскую агитацию, т. е. в преступлениях по ст. 58 п. 10 и 11 УК РСФСР.

Виновным себя признал (л. д. 19–66), полностью изобличается свидетельскими показаниями ВЫСОЧАНСКОГО, ЗЕНЮКА, ДЫЛО (л. д. 157–171).

3. КОЦЮБИНСКАЯ Наталия Антоновна, 1896 г. рождения, украинка, гражд[анка] СССР, урож[енка] с. Мисюровки Винницкой области, УССР, эсерка, дочь попа, образование высшее, экономист прикладной минерологии, в 1924 г. осуждена быв[шей] Коллегией ОГПУ УССР как участница «УНЦ». С 1935 г. за к-р сослана в г. Саратов, где отбывала ссылку до ареста.

В ТОМ, что: а) являлась участницей к-р эсеровской националистической группы. Группировала вокруг себя враждебные эсеровско-националистические элементы;

б) участвовала на к-р собраниях группы;

в) проводила активную антисоветскую агитацию с призывом к свержению соввласти;

г) вела контрреволюционную фашистскую агитацию среди своего окружения;

д) поддерживала связи с эсеровско-нацдемовскими группами на Украине и закордонной Пражской группой ПСР, т. е. в преступлениях по ст. 58 п. 10 и 11 УК РСФСР.

Признала себя виновной в том, что до последнего времени состояла на враждебных соввласти эсеровско-националистических позициях (л. д. 112) и изобличается свидетельскими показаниями ЗЕНЮК, ВЫСОЧАНСКОГО, ДЫЛО (л. д. 157–171).

4. ДОРОШКЕВИЧ Глеб Константинович, 1899 г. рождения, украинец, гражд[анин] СССР, урож[енец] с. Хоцки Переяславского уезда Полтавской губ[ернии], служащий, педагог, образование высшее, в 1933 г. осужден за к-р националистическую деятельность как участник СВУ. В 1935 г. сослан в гор. Саратов, где до дня ареста отбывал ссылку,

В ТОМ, что: а) являлся участником а/с эсеровской националистической группы;

б) участвовал на к-р собраниях группы;

в) распространял к-р клеветнические измышления в отношении новой Конституции СССР;

г) активно піддерживав на к-р зборищах в а/с эсеровской группе необхідність боротьби, направленої на сверження соввласти;

д) восхваляв фашизм и правотроцкистську банду;

е) піддерживав к-р звязи со своїм братом Александром ДОРОШКЕВИЧ[ЕМ], проживаючим в г. Іжевське.

Не признався. Ізобличається показаннями обвиняемого САВЧЕНКО (л. д. 19–66) и свидетельскими показаннями ЗЕНЮК, ДЫЛО и ВЫСОЧАНСКОГО (л. д. 157–171).

5. ПАЛЬКО Петр Семенович, 1898 г. рождения, украинец, гражд[анин] СССР, урож[енец] с. Выжлов Сокольской волости, Галиция — Польша, образование высшее, в 1933 г. осужден на 5 лет по делу «УВО» как участник этой организации, прибыл в СССР из Австрии в 1923 г., с 1923 по 1933 г. состоял в ВКП(б), исключен по делу «УВО», до ареста отбывал ссылку в гор. Саратове и работал учетчиком на лесозаводах 1–2,

В ТОМ, что: а) являлся активным участником а/с эсеровской националистической группы;

б) пропагандировал фашистско-националистические взгляды;

в) распространял к-р клевету, направленную на дискредитацию ВКП(б) и советского правительства;

г) пропагандировал террор над руководителями ВКП(б) и совправительства;

д) будучи осведомом УГБ, занимался провокацией, т. е. в преступлениях по ст. 58 п. 10 и 11 УК РСФСР.

Не признался. Ізобличається показаннями обвиняемого САВЧЕНКО (л. д. 19–66) и свидетельскими показаннями ЗЕНЮК, ДЫЛО и ВЫСОЧАНСКОГО (л. д. 157–171).

6. ГОНЧАРЕНКО Евдокия Алексеевна, 1898 г. рождения, украинка, гр[ажданка] СССР, урож[енка] гор. Мирополье Курской губ[ернии], кулачка, служащая, образование высшее, с 1918–1923 г. г. эсерка (боротьбистка), с 1920–23 г. г. член ВКП(б), исключена по делу СВУ (ШУМСКОГО), осужденного, адмвысланная из Москвы, до ареста работала товароведом в КОГИЗ'е в г. Саратове.

В ТОМ, что: а) являлась участницей а/с эсеровской националистической группы;

б) распространяла контрреволюционную клевету, направленную на дискредитацию советской литературы;

в) поддерживала к-р связи с украинскими эсеровско-националистическими элементами, осужденными по делу «СВУ», проживающими в других пунктах СССР, т. е. в преступлениях по ст. 58 п. 10 и 11 УК РСФСР.

Не призналась. Изобличается показаниями обвиняемого САВЧЕНКО (л. д. 19–66) и свидетельскими показаниями (л. д. 157–171).

7. АНДРИЕВСКАЯ Ольга Трофимовна, 1876 г. рождения, украинка, гражд[анка] СССР, урож[енка] с. Рожановки быв[шей] Черниговской губ[ернии], УССР, образование высшее, социал-федералистка, в 1929 г. осуждена по делу «СВУ» сроком на 7 лет. В «СВУ» являлась хранительницей контрреволюционных документов организации и личным секретарем лидера «СВУ» ЕФРЕМОВА, муж ее ГАНЦОВ Всеволод Михайлович, осужден по делу «СВУ», отбывает наказание в Соловках, до ареста отбывала ссылку в гор. Саратове, без определенных занятий,

В ТОМ, что: а) являлась активной участницей а/с эсеровской националистической группы;

б) участвовала на к-р собраниях группы;

в) пропагандировала к-р националистические взгляды;

г) восхваляла контрреволюционеров-националистов;

д) поддерживала к-р связи с участниками «СВУ» ГАНЦОВЫМ, КРЫМСКИМ и друг., от которых получала к-р задания для передачи Саратовской группе.

Не призналась. Изобличается показаниями обвиняемого САВЧЕНКО (л. д. 14–66) и свидетельскими показаниями ДЫЛО, ЗЕНЮК, ВЫСОЧАНСКОГО (л. д. 157–171).

8. КУРСКАЯ Мария Ивановна, 1894 г. рождения, русская, гр[ажданка] СССР, урож[енка] г. Москвы, служащая, образование низшее, бывш[ий] член ВКП(б), исключена за связь с врагами народа, жена бывш[его] украинского националиста ДОСВИТНОГО, расстрелянного по делу «УВО». В 1934 г. выслана в гор. Саратов, где отбывала срок ссылки, закончив таковую, до ареста работала библиотекарем 4-й советской школы,

В ТОМ, что: а) являлась участницей а/с эсеровской националистической группы;

б) занималась систематической контрреволюционной агитацией;

в) поддерживала контрреволюционные взгляды участников а/с группы о необходимости борьбы с соввластью;

г) поддерживала связи с укр[аинскими] нац. фашистами, проживающими в других пунктах СССР, т. е. в преступлениях по ст. 58 п. 10 и 11 УК РСФСР.

Не призналась. Изобличается показаниями обвиняемого САВЧЕНКО (л. д. № 19–66) и свидетельскими показаниями ДЫЛО, ЗЕНЮК и ВЫСОЧАНСКОГО.

Дело № 12727 направить на рассмотрение тройки УНКВД по Саратовской области.

Оперуполн[омоченный] 3 отд[еле]ния IV отдела
УГБ УНКВД Сар[атовской] обл[асти], сержант ГБ

Рыбьянов

Нач[альник] 3 отд[еле]ния IV отдела УГБ УНКВД
Сар[атовской] обл[асти], лейтенант ГБ

Корсунов

СОГЛАСЕН: Нач[альник] IV отдела УГБ УНКВД по
Сар[атовской] области, капитан ГБ

Вишневецкий

гор. Саратов, «10» декабря 1937 г.

СПРАВКА:

1. Вещественным доказательством по делу служит письмо обвиняемой КОЦЮБИНСКОЙ, изъятое обыском в ее квартире от Пражской группы ПСР.

2. Все обвиняемые арестованы и содержатся под стражей в Саратовской тюрьме:

1. ГЕРМАЙЗЕ И. Ю.	с 18/X–37 г.
2. САВЧЕНКО Ф. Я.	– « –
3. КОЦЮБИНСКАЯ Н. А.	– « –
4. ДОРОШКЕВИЧ Г. К.	– « –
5. ПАЛЬКО П. С.	– « –
6. ГОНЧАРЕНКО Е. А.	– « –
7. АНДРИЕВСКАЯ О. Т.	с 28/XI–37 г.
8. КУРСКАЯ М. И.	с 29/ XI–37 г.

Оперуполн[омоченный] 3 отд[еле]ния IV отдела
УГБ УНКВД Сар[атовской] обл[асти], сержант ГБ

Рыбьянов

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 174–180.
Оригінал, машинопис.*

№ 17

**Витяг з акта УНКВД по Саратовській області про розстріл
О. Андрієвської**

11 грудня 1937 р.

ВЫПИСКА ИЗ АКТА

Постановление Тройки УНКВД по Саратовской области от «8» декабря месяца 1937 года о расстреле Андриевской Ольги Трофимовны приведено в исполнение «11» декабря месяца 1937 года в «22» час.

Пом[ощник] нач[альника] УНКВД по Сар[атовской] области
капитан ГБ

Давыдов

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 189.
Оригінал, рукопис на бланку.*

№ 18

**Витяг з акта УНКВД по Саратовській області про розстріл
Є. Гончаренко**

11 грудня 1937 р.

ВЫПИСКА ИЗ АКТА

Постановление Тройки УНКВД по Саратовской области от «8» декабря месяца 1937 года о расстреле Гончаренко Евдокии Алексеевны приведено в исполнение «11» декабря месяца 1937 года в «22» час.

Пом[ощник] нач[альника] УНКВД по Сар[атовской] области
капитан ГБ

Давыдов

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 190.
Оригінал, рукопис на бланку.*

№ 19

**Витяг з акта УНКВД по Саратовській області про розстріл
П. Палька**

11 грудня 1937 р.

ВЫПИСКА ИЗ АКТА

Постановление Тройки УНКВД по Саратовской области от «8» декабря месяца 1937 года о расстреле Палько Петра Семеновича приведено в исполнение «11» декабря месяца 1937 года в «22» час.

Пом[ощник] нач[альника] УНКВД по Сар[атовской] области
капитан ГБ

Давыдов

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 191.
Оригінал, рукопис на бланку.*

№ 20

**Витяг з акта УНКВД по Саратовській області про розстріл
Г. Дорошкевича**

11 грудня 1937 р.

ВЫПИСКА ИЗ АКТА

Постановление Тройки УНКВД по Саратовской области от «8» декабря месяца 1937 года о расстреле Дорошкевич Глеба Константиновича приведено в исполнение «11» декабря месяца 1937 года в «22» час.

Пом[ощник] нач[альника] УНКВД по Сар[атовской] области
капитан ГБ

Давыдов

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 192.
Оригінал, рукопис на бланку.*

№ 21

**Витяг з акта УНКВД по Саратовській області про розстріл
Н. Коцюбинської**

11 грудня 1937 р.

ВЫПИСКА ИЗ АКТА

Постановление Тройки УНКВД по Саратовской области от «8» декабря месяца 1937 года о расстреле Коцюбинской Натальи Антоновны приведено в исполнение «11» декабря месяца 1937 года в «22» час.

Пом[ощник] нач[альника] УНКВД по Сар[атовской] области
капитан ГБ

Давыдов

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 193.
Оригінал, рукопис на бланку.*

№ 22

**Постанова УНКВД по Саратовській області у справі
на обвинуваченого Ф. Савченка**

4 січня 1938 р.

«УТВЕРЖДАЮ»

Нач[альник] УГБ УНКВД

Сар[атовской] обл[асти] — капитан ГБ

Вишневецкий

«__» января 1938 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

1938 года, «4» января, гор. Саратов. Я, оперуполномоченный 3 отд[еле]ния 4 отдела УГБ УНКВД по Саратовской области сержант ГБ РЫБЬЯНОВ, рассмотрев материал по след[ственной] делу за № 12727 по обвинению ГЕРМАЙЗЕ, КОЦЮБИНСКОЙ, САВЧЕНКО Федора Яковлевича —

НАШЕЛ:

что проходящие по настоящему делу ГЕРМАЙЗЕ, КОЦЮБИНСКАЯ и др. осуждены, в отношении же САВЧЕНКО Ф. Я. установлены новые обстоятельства дела, требующие дополнительного расследования, а потому, —

ПОСТАНОВИЛ:

Весь материал на обвиняемого САВЧЕНКО Ф. Я. из след[ственного] дела № 12727 выделить в особое производство.

Оперуполн[омоченный] 3 отд[еле]ния 4 отдела
УГБ УНКВД — сержант ГБ

Рыбьянов

СОГЛАСЕН: Нач[альник] 3 отд[еле]ния 4 отдела УГБ УНКВД
лейтенант ГБ

Корсунов

Верно: Рыбьянов

*Архів УФСБ по Саратовській області, спр. ОС-16228, арк. 181.
Засвідчена копія, машинопис.*

Частина 2

Документи

Документи і матеріали різних років

№ 1

**Повідомлення у газеті «Молот» (Житомир) про доповідь
Олександра Шумського про земельний закон Української
Центральної Ради**

14 квітня 1918 р.

Доклад про земельний закон

З докладом виступив тов. Шумський, який в своїй промові зазначив важність і величність цього земельного закону, який зараз проводиться в життя, він також зазначив ті тяжкі часи, коли цей закон видавався Центральною Радою. Закон цей, каже промовець, вироблений й прийнятий нашим Урядом в ті часи, коли на Україні лилася братня кров, коли над Центральною Радою рвалися бомби.

Но все таки земельний закон цей тільки для трудящого люду.

З місць роблять запитання, як буде з млинами, промовець зазначив, що млини повинні взяти Земельні Комітети в свої руки.

Внесена пропозиція, щоб припинити балачки, яка зборами прийнята, й по земельному питанню винесена така резолюція: збори «заслухавши доклад про земельний закон, ухвалили прохати наш Уряд, щоб він твердо стояв за виконання земельного закону виданого Центральною Радою 18 січня сього року».

*Молот (Житомир),
1918, 14 квітня*

№ 2

**Фейлетон «Малороси» у газеті «Молот» (Житомир),
автором якого ймовірно є Олександр Шумський**

25 квітня 1918 р.

ФЕЙЛЕТОН
Малороси

Це ті люди, котрих тепер найбільше серед інтелігенції на Україні. Вони і в університеті. І в середніх школах. В адвокатурі і в магістратурі, урядовці всіх рангів, офіцери і всякі інші — їм же числа нема.

Про них Гоголь писав, що вони наповнили собою столичні департаменти, прибавляють до свого прізвища на «ко» — «в» і таким чином перевертаються в справжніх великоросів. На Вкраїні на це не було моди, і вони, що вийшли з українського народу і були самі українцями по походженню, стали малоросами.

Російська наука і російський уряд переконали їх у цьому, і потроху український край заповнився «малоросійської» інтелігенцією.

Це ті люди, котрі мало знають свій народ і котрі зовсім не знають своєї історії. Русифіковані, вони можуть служити тільки Великоросії русифікацією українського народу.

У них і у росіян є одні пісні та одна мова. Вони не задумуються над тим, що в них в «Малоросії» народ у своїх піснях співає про Україну, називає себе українцями, а не малоросами, і що малоросами називали нас у російських школах та «казенних» інституціях.

Ці добродії, котрі не знають різниці між народом Київщини і населенням Володимирської губернії, почувають себе більше чужими у себе в «Малоросії», ніж в самій Росії.

Утворення української держави для них не радість, а нещастя. Будучи у себе вдома чужими, вони шкодять українському рухові більше, ніж самі росіяни.

«Від щирої любові України» вони бажали утворення на Україні частини Росії з російським урядом і мовою. Гайдамаки і українські козаки, що не б'ють «жидів», для них не є національним військом. В часі боротьби з більшовицькими бандами вони бажали розправи з «неблагонадежним» елементом і поширення своїх прав, тобто хотіли дзвонити шпорами, носити погони, займати посади і т. д. Позаяк ця надія завела, державну працю вони називають опереткою.

Це всі ті, кому сонце світило з Петрограду та Москви, хто експлуатував та русифікував наш нарід, хто нічого не забув і нічого не навчився.

Над цим елементом треба нам широко попрацювати. Тяжка робота, однак не легка вона і для них. Однак цих заблудлих синів належить звернути на правильну дорогу.

ШАКАЛ

*«Молот» (Житомир),
1918, 25 квітня, № 15*

№ 3

Проект

**декрету про сприяння розвитку культури українського народу,
внесений Олександром Шумським**

2 серпня 1919 р.

Проект
декрету про сприяння розвитку культури
українського народу, який вноситься
Наркомом Освіти т. Шумським на затвердження
в найближчому засідання Всеукр. Центр. Викон. Коміт.

Побідний рух і сталий успіх комуністичної революції, прокладаючої шляхи будівництва нових суспільних норм і притягаючого до цього будівництва численні лави пролетарів і селян, в значній мірі залежить від доцільності і яскравості, твердості і загострення класової свідомості в цих лавах революційних будівничих, від різкості і свідомості перед ідеологічними небезпеками, що йдуть від поваленого суспільного укладу.

Яскравість і сталість класової свідомості, глибина і міць його стоять в безпосередньому зв'язку з загальним культурним рівнем робітничої кляси, з мірою прилучення робітничої кляси в цілому і окремих її осіб до активної і самостійної творчості в області людської культури.

Але зріст культури, особливо на перших ступінях, немислим поза національних форм, поза природнім і вільним розвитком національної стихії певного народу, і шляхи комуністичного інтернаціоналу, яко вищої і найправдивішої форми єдності працюючих мас, лежать не в площі нехтування і пригнічування національних форм, особливо у відсталих народностей, але в необхідності підвищення їх культурного розвитку до рівня більш поступових народностей і злиття їх на високостях міжнародного єднання усіх працюючих.

І хто щиро бажає зросту класової свідомості та міжнародної єдності робітничих мас, той не може не бажати і не прагнути до найбільшого розвитку національних форм культури серед тих народів, яких жорстокий уклад капіталістичного суспільства держав в стані національного застою і пригноблення, як це було з українським народом.

При надзвичайно складних умовах розвитку соціалістичної революції на Україні особливо уважно мусить бути взята певна лінія поведінки що до розвитку національних культур, аби тим було вибито зброю з рук тих суспільних груп, котрі наївним, або йєзуїтським опікуванням національної культури

прикривають національні завдання, які є чужими і ворожими робітничій класі, і бачуть в розвиткові національних форм не шлях до міжнародної єдності працюючих, але засіб до здійснення своїх імперіалістичних бажань.

З огляду на це в доповнення і розвиток відповідних артикулів декларації Тимч. Роб.-Сел. Уряду Ц.В.К. наказує Наркомосові, яко органу відповідальному за хід культурно-просвітньої роботи в Республіці, систематично і планомірно провадити політику, найбільш сприяючу всіма засобами розвитку української пролетарської культури по всіх галузях народного життя, для чого належить:

1. В справі виховання (дошкільного та шкільного будівництва) в місцевостях, де переважає українська людність — в школах та інших установах виховання вести навчання українською мовою.

Примітка 1. Для української людності утворюються школи та інші установи виховання з навчанням мовою тієї національності, для якої утворюється школа.

Примітка 2. Визначення мови навчання в установах виховання і навчання переводиться Наркомосом через його органи.

2. Для реалізації цього завдання організувати в широкому розмірі підготовку відповідного кадру робітників і видання відповідної літератури та приладдів навчання.

3. В справі організації вищої школи невинно стежити за потребою і попитом, які раз-у-раз зростають, на відповіднім робом підготовленого українського робітника по всіх сферах і галузях життя, робітника, здатного з творчою ініціативою увійти в це життя і оплодити стихійний зріст національної культури.

4. В непланомірний та хаотичний зріст українського книжкового ринку належить внести організованість і планомірність, які приведуть до широкого розвитку і розповсюдження як оригінальних продукцій української народної творчості, так і перекладної літератури по всіх питаннях і галузях знання.

*Друкується за:
«Боротьба» (Київ),
1919, 2 серпня, Ч. 138*

№ 4

**Передова стаття «На шляху до розв'язання
“національного питання”» у газеті «Боротьба» (Київ)**

3 серпня 1919 р.

На шляху до розв'язання
«національного питання».

Проект декрету про утворення найбільш сприятливих умов для розвитку культури українського народу, внесений Нар. Ком. Освіти до Ц.В.К., ставить на порядок денний розрішення наболілого на Україні національного питання.

Капіталістичний лад [з] його системою поневолення націй, з його колоніальною політикою, в наслідок яких у цілих країнах штучно припинявся або гальмувався економічний розвиток і понижувався розвиток загальної культурності мас населення через утиски над національними формами культури «недержавних» націй, — лад цей залишив пролетаріату — руїннику старого і творцю нового — тяжку спадщину заплутаних вузлів національної ворожнечі, прогалин глибочезної темноти і несвідомості мас бувших «недержавних» націй.

Разом з тим капітал проти гасла класової єдності працюючих висунув гасло національного єднання різно-класових груп, користуючись рештками минулого — не пережитими ще в широких масах колись поневолених країн, незагоєними національними антагонізмами як зброєю проти революції, як найвірнішим засобом роз'єднати її інтернаціональні лави і розбити її по часткам.

Всі авантюристи, всі запроданці капіталу в боротьбі проти комунізму оперують гаслами «самостійности», «незалежности», розраховуючи головним чином на втягнення в активну боротьбу проти революційного пролетаріату проміжні верстви — дрібно-буржуазну інтелігенцію, куркулів, середнє селянство і навіть найменш викристалізований шар робітництва, користуючись їх відсталістю, ще не пережитими «власницькими» інстинктами і розбуджуючи згадки про національні суперечности.

Все це примушує пролетаріат і його авангард — комуністів рахуватися з національним питанням як з існуючою об'єктивною силою і вживати всіх заходів до його зм'якшення, притуплення його вістря, нейтралізації і врегулювання його в тих формах, які з найбільшою економією сил, з найменшою погрозою для революції приведуть до остаточного знищення всіх національних питань в царстві соціалізму, де вони зведуться до вільної конкуренції різних національних форм культури на шляху до повільної повної нівеляції.

Вислов погляду пролетаріату на т. зв. «національне питання» ми знаходимо у програмових постулатах комунізму.

В програмові російської комуністичної партії¹ знаходимо таку формулювку цих постулатів:

«Щоб подужити недовір'я з боку працюючих мас пригноблених країн до пролетаріату держав, що гнітили ці країни, потрібно знищити всі і всякі привілеї якої-небудь національної групи, встановити повне рівноправ'я націй і визнання за нерівноправними націями права на державне відокремлення». (Арт. 9, п. 2.).

«Кожного разу з боку пролетаріату тих націй, що були націями гнобительськими, потрібно виявляти особливу обережність і особливу уважність до решток національного почуття у трудових мас націй пригноблених. Чи нерівноправних. Тільки такою політикою можна створити умови дійсно тривалого добровільного єднання національно різнородних елементів пролетаріату» (арт. 9, п. 4, абзац 2-й)².

Ця цілком вірна в загальному постановка питання — проте являється надто загальною. Відбиваючи погляди пролетаріату «державної» країни, зрозуміло зачіпає лише негативну сторону питання, намічає, так би сказати, «пасивну тактику» пролетаріату в цій справі, зокрема в тій її стороні, що торкається мови, національних форм культури в країнах «недержавних націй».

Утворюється повна воля різних тлумачень при практичному переведенню в життя програмових постулатів про «рівноправність» і «привілеї». Не береться на увагу життєздатність певних національних форм, штучного приглушення їх в попередню добу, внаслідок чого національні форми культури — «пануюча» фактично лишається на привілейованому стані навіть при декларуванні рівноправності і знищення правних привілеїв. А це в свою чергу родить відпор знизу з боку нації життєздатної, але не розвиненої, і загострює боротьбу різних національних форм культури, переносючи її тим способом в площину політичної боротьби (бо культура при диктатурі пролетаріату являється одним з знарядь класової, політичної боротьби, а тому вибір тих чи інших форм не може не відбитися на політичній роботі пролетаріату).

¹ Мається на увазі Програма РКП(б), ухвалена VIII з'їздом РКП(б), що відбувся 18–23 березня 1919 р.

² Цитати дещо скорочено і змінено, в оригінальному тексті Програми РКП(б) вони звучать так: «В целях преодоления недоверия со стороны трудящихся масс угнетенных стран к пролетариату государств, угнетавших эти страны, необходимо уничтожение всех и всяких привилегий какой бы то ни было национальной группы, полное равноправие наций, признание за колониями и неравноправными нациями права на государственное отделение» (ст. 9, п. 2); «Во всяком случае, со стороны пролетариата тех наций, которые являлись нациями угнетающими, необходима особая осторожность и особое внимание к пережиткам национальных чувств у трудящихся масс наций угнетенных или неполноправных. Только при такой политике возможно создание условий для действительно прочного, добровольного единства национально разнородных элементов международного пролетариата, как то показал опыт объединения ряда национальных Советских республик вокруг Советской России» (ст. 9, п. 4, абз. 2) (Восьмой съезд РКП(б): март 1919 года. Протоколы. — Москва: Политиздат, 1959. — С. 398).

У виборі цих національних форм, у користуванні цим знаряддям керівникам політики необхідно проявити якнайбільше тактовності, щоби не віддати цю дорожочінну і могутню зброю у ворожі руки, у руки контрреволюції.

На прикладі України ми бачимо, як не треба розрішати «національного питання». Попередня доба примусової русифікації населення головним чином зробила міста центрами російських національних форм культури. І відірвала їх від мас села, розділивши по національній ознаці. По перемозі революції центри керування життям залишилися цілком природно в містах, матеріалом для утворення апарату державної влади послужила головним чином зросійщена дрібно-буржуазна інтелігенція при саботажі і відкиненні по другий бік барикади (часто по непорозумінню) інтелігенції, що володіла мовою мас сільського пролетаріату і середнього селянства.

В той же час провід у керуванні політикою весь час залишався майже виключно в руках представників російського чи зросійщеного пролетаріату, не знайомих з психологією і умовами життя головних мас сільського зпролетарізованого населення і с[ільсько]-г[осподарського] пролетаріату. Це утворило фактичну упривілейованість російських національних форм культури, при декларуванні рівноправності, і не могло не відбитися почуттям вирваності, почуттям сипучості ґрунту під ногами деяких центральних органів радянської влади особливо, таких як нарком освіти, наркозем і т. п., та звуженням фактичного їх впливу територією столичного і деяких великих міст. Робота агентів влади на місцях часто несвідомо, по незнанню умов — провокаційно-національні і нетактовні виступи деяких відповідальних представників влади (наприклад, заяви т. Мещерякова і його отвертий курс на «Малоросію») ще більше роздмухали національні антагонізми і дали зброю Зеленим, Струкам, і т. п. авантюристам проти «кацапської» радянської [влади]. Можливість цього була [б] усунена, коли б із самого початку революції прийнято було позитивний програм організованого пролетаріату країни, що була об'єктом національного поневолення, в котрому намічалися загальний напрямок політики по сьому питанню, або коли б до керування справою революції на Україні були притягнені місцеві пролетарські комуністичні сили в кількості, яка забезпечувала би фактичний вплив сільського і сільсько-господарчого пролетаріату України на будівничу роботу.

Той позитивний програм загально формульований у «тезах» програми комуністів-боротьбистів слідуючими словами:

При повному знищенні різниці правного стану національностей національне питання мусить бути розв'язане шляхом найшвидшого піднесення культури недорозвинених націй до рівня безпосередньої їх участі з властивими даній національності ознаками в процесі всесвітнього поступування згідно завданням інтернаціоналізму (п. VI).

Декрет, внесений Нар. Ком. Освіти т. Шумським на затвердження Ц.В.К., являється логічним конкретним висновком із цього пакту, що в свою чер-

гу являється якби доповненням відповідних цитованих вище пактів програму Р.К.П.

Прийняття цього декрету як першого кроку до встановлення фактичної рівноправності націй — диктується нагальною необхідністю усунути елементи розриву пролетаріату України по національному принципу, вирвати гасло «національного визволення» з рук реакції і встановленням фактичної рівноправності національних форм культури — розчистити широкий шлях для соціалістичного розвитку мас трудового населення України, подібно тому, як це є в Росії, де питання про «національні меншости» поставлені і розрішені одверто, без усякого порушення в той же час принципу рівноправності націй.

*«Боротьба» (Київ),
1919, 3 серпня, Ч. 139.*

№ 5

**Повідомлення у газеті «Боротьба» (Київ) про проект декрету
про сприяння розвитку культури українського народу,
підготовлений Олександром Шумським**

3 серпня 1919 р.

У Києві.

В колегії комісаріату Освіти.

Надрукований учора в нашій газеті «Проект декрету» про сприяння розвитку культури українського народу більшістю (5 комуністів-большовиків проти 3 комуністів-боротьбистів) колегії Нар. Ком. Освіти відкинтий і вноситься у Все-укр. Центр. Викон. Коміт. Наркомом Освіти т. Шумським від свого імені.

*«Боротьба» (Київ),
1919, 3 серпня, ч. 139*

№ 6

Повідомлення у газеті «Боротьба» (Київ) про розгляд проекту декрету про сприяння розвитку культури українського народу, підготовлений Олександром Шумським.

4 серпня 1919 р.

В Наркомосі.

В засіданні Керуючої Колегії Наркомосу розглядався запропонований т. Шумським Проект декрету про сприяття розвитку культури українського народу (наведений в ч. 138 «Боротьба»). Захищаючи проект, т. Шумський назвав його тим кроком, без якого надалі цілком неможливо вести будь-яку роботу в справі освіти. Провідна думка його та, що поривання відсталих національностей до відродження не є чинник регресивний, яким рахує його ортодоксальний марксизм, і який погляд володіє думками представників комуністичної партії (більшовиків) на Вкраїні. Завдяки цьому, до нашого часу в освітній політиці було зроблено чимало невдалих кроків, котрі всі проходять під одним знаком — остраху висловити свою думку, сказати своє слово по національному питанню. Воно весь час одсувається кудись, але ми нарешті вирішили поставити його на черзі, дати йому комуністичне уґрунтування. Від капіталістичного ладу ми маємо спадщину в формі національного утиску, який і викликає низку проявлень до творчості, та цих проявлень ми не тільки не задовольняємо, але даємо їх, яко зброю, в руки наших ворогів. Нам треба ці поривання взяти в свої руки та придати їм класовий характер. Від цього залежить поспіх комуністичної революції на Вкраїні.

Через це все т. Шумський гадає необхідним негайне видання декрету, яким би Ц.В.К. наказав Наркомосові систематично й планомірно провадити політику, найбільш сприяючу всіма засобами розвитку культури українського народу по всіх галузях народного життя.

При обговоренню проекту в Колегії виникли великі дебати, які головним чином зводились до того, що, на думку супротивників декрету, видання його зовсім не викликається необхідністю. Навпаки, декрет може тільки розпалити страсти в націоналістів, тоді як своєчасно вилити холодну воду їм на голову. І для чого власне Ц.В.К. має щось наказувати Наркомосові, хіба в Наркомосі не все йде, як слід? Видання декрету про захист однієї національної культури є зайвим, оскільки не підіймається питання про культури інших національностей. Вирішення питання про мову, яке декрет віддає органам Наркомосу, на думку супротивників його, належить тільки місцевому пролетаріатові через Раддепи и Виконкоми.

Відповідаючи на це, т. Шумський знов підтвердив, що декрет має усунути з національного питання політичний мент, зробивши це питання — питанням культури, і тому ніякого розпалювання страстей тут нема. Щодо української культури весь час помічається глухий саботаж, після ж видання такого декрету він стане неможливим, бо буде саботажем проти уряду. Питання про мову не можна віддати компетенції села або місцевого Виконкому; яко педагогі, ми повинні повстати проти цього і не ставати на такий «демократичний» шлях. Декрет хоче піднести культурний рівень мас та збільшити лави класових робітників, але це неможливо, поки на все вчительство наліплено марку «петлюрівці». Цього ми ніколи не усунемо, поки не скажемо своєї ясної думки по питанню національної культури, до того часу ці численні кадри учительства не можуть бути організовані та використані. Т. Шумський рахує декрет абсолютно приємним принципово й практично і вважає за величезну помилку керуючої комуністичної партії, що його досі не було видано. Декретом цим буде встановлено фактичну, а не паперову, рівноправність культур, відсунено гегемонію російської культури та дано широку можливість для розвитку культури української. Така точка погляду у.п.с.-р.(к)¹.

Т. Шумського підтримували члени комісії 50-ти², які також рахують конче потрібним видання декрету. Вони привели кілька прикладів того, як нехтування української культури з боку місцевої влади викликає шкідливі наслідки для загальної політичної справи. Член комісії т. Безкровний, котрий недавно повернувся з поїздки по місцях, гадає, що той стогін, який чується в проекті декрету, знаходить собі певний ґрунт, особливо на Правобережній Україні.

Як уже повідомлялось в № 139 «Боротьби», більшістю 5 (комун.-більш.) проти 3 (комун.-боротьбист.) колегія висловилась проти декрету, і тому Нарком освіти т. Шумський вносить проект його в Ц.В.К. від себе.

*«Боротьба» (Київ)
1919, 4 серпня, Ч. 140.*

¹ Українська партія соціалістів-революціонерів (комуністів) — одна з назв партії боротьбистів до остаточного усталення назви Українська комуністична партія (боротьбистів) після її об'єднання з УСДРП (незалежних).

² Комісія п'ятдесяти — орган, створений рішенням Всеукраїнського з'їзду волосних виконкомів. Завданням цієї комісії був контроль за діяльністю місцевих рад. Період діяльності — літо 1919 р., кіль-кість членів — п'ятдесят (звідси й назва). Діяльність комісії припинено в серпні 1919 р. у зв'язку з на-ступом військ Антона Денікіна.

№ 7

**Повідомлення у газеті «Боротьба» (Київ)
про виступ Олександра Шумського**

7 серпня 1919 р.

У Києві.

Засідання Центрального Виконавчого Комітету.

Вчора о 9 год. веч. відбулося засідання Центр. Вик. Комітету, на котрому виступив з промовою т. Шумський про об'єднання партій У.С.Р. Комуни. Боротьбистів з У.П.С.-Д. Незал. Лівих і про організацію єдиної партії Комуністів-Боротьбистів.

Після т. Шумського виступали т. т. Раковський та Рафес¹.

(Далі буде).

*«Боротьба» (Київ)
1919, 7 серпня, Ч. 142*

---

¹ Рафес Мойсей (Моше) Григорович (1883–1942) — єврейський політичний діяч, один із лідерів Бунду. 1917 року — член Центральної ради та Малої ради, член Крайового комітету для охорони революції в Україні, 1918 року виступив проти підписання Брестського миру. Еволюціонував від антибільшовицької позиції й членства в правому крилі Бунду до політики сприяння більшовикам, ініціював створення Єв-рейського комуністичного союзу (Комфарбанд) в Україні, який згодом увійшов до складу КП(б)У. Оби-ймав посаду кандидата в члени ЦК КП(б)У. Пізніше — на урядовій роботі в Москві (Наркомат іноземних справ), співробітник Комінтерну. В 1927–1928 роках — завідувач іноземного бюро ТАРС, пізніше — керівник художнього відділу Совкіно та Комітету з кінематографії. Заарештований у травні 1938 р., засуджений до 10 років позбавлення волі у червні 1940 р. Покарання відбував у Комі АРСР, загинув в ув'язненні.

№ 8

**Повідомлення у газеті «Боротьба» (Київ) про обговорення
проекту декрету про сприяння розвитку культури
українського народу**

7 серпня 1919 р.

Проект декрету
про сприяння розвитку
культури Українського народу
в комісії п'ятидесяти.

Учора на червоному¹ зібранні комісія п'ятидесяти ознайомилась з «проектом декрету».

«Проект» викликав жваві дебати. У своїх промовах т. т. члени комісії п'ятидесяти приводили яскраві ілюстрації боротьби з українськими формами культури деяких представників радянської влади на місцях і наслідків цієї боротьби.

Наприкінці комісія п'ятидесяти одноголосно визнала необхідність і своєчасність декрету і ухвалила підтримувати його п[е]ред Центр. Вик. Коміт.

*«Боротьба» (Київ),
1919, 7 серпня, ч. 142*

---

¹ Так у тексті. Ймовірно, має бути «черговому».

№ 9

**Повідомлення у газеті «Боротьба» (Київ) про виступ
Олександра Шумського про об'єднання боротьбистів і соціал-
демократів незалежних лівих в єдину організацію**

8 серпня 1919 р.

Засідання Центрального Виконавчого Комітету.
Об'єднання партій У.С.-Р.К.(б) і У.С.-Д. Нез. Лівих.

Для доповіді про об'єднання українських партій соціалістів революціонерів комуністів боротьбистів і соціал-демократів незалежних лівих в організацію єдиної партії комуністів боротьбистів слово забирає Нарком Освіти тов. Шумський.

Після кожного бою, каже тов. Шумський, після кожного удару в боротьбі йде перегрупіровка сил. Після того, як фронт Петлюри по весні був прорваний¹, і український пролетаріят крок за кроком відтискав військо Петлюри усе далі і далі, наша партія поставила собі на меті концентрацію комуністичних сил на Україні в формі злиття комуністичних отрядів на Україні. Но з початку ця концентрація не відбулась, що зразу ж відбилось на ході революції. Комуністи-більшовики думали, що вони проведуть свою тактику на Україні також, як і в Росії, цебто шляхом загнання окремих партій в кутки. З самого початку ми зазначили, що на Україні повинен бути шлях боротьби зовсім інакший, і, як показало майбутнє, ми були праві. Тактика комуністів-більшовиків — загнання окремих партій в кутки — привела до різних помилок. Ми обосновували весь час свої вказівки тим, що міський пролетаріят відірваний від сільського, а також різними іншими доводами, але це не було прийнято на увагу комуністами-більшовиками.

І в цей відповідальний час ця концентрація комуністичних сил України йде без перерви.

У пролетаріату України повинна бути одна партія. І сьогодні дві українські партії соціалістів революціонерів комуністів боротьбистів і соціал-демократів незалежних лівих об'єднуються в одну партію комуністів-боротьбистів. Це перший крок об'єднання комуністичних сил України, яке йде на основних точках наших бувших партій.

Далі докладчик зупиняється на тих різницях, котрі існують між партією комуністів-боротьбистів і партією комуністів-більшовиків[. Вони], каже тов. Шумський, полягають, по-перше, в тактиці аграрної політики, по-друге, в по-

¹ Мається на увазі швидкий наступ Червоної армії в Україні навесні 1919 р., коли вона впродовж кількох місяців зайняла територію до ріки Дністер і Галичини, а війська УНР були змушені розділитися: частина їх перейшла кордон із Румунією, а інша частина відійшла до Збруча.

глядах на взаємовідносини Радянських Республік. Комуністи-більшовики визнають взаємовідношення безпосереднє, ми же — через осередки певних окремих республік, по-третє, в поглядах на розвиток української культури. Ці три різниці виправдані добре подіями, і нова партія проведе комуністичну революцію на ґрунті перегрупировки пролетарської роботи і концентрації сил.

Промова тов. Шумського була вкрита гучними оплесками.

*«Боротьба» (Київ)
1919, 8 серпня, Ч. 143*

№ 10

Пояснювальна записка до декрету про сприяння розвитку української культури, підготовлена Олександром Шумським

9 серпня 1919 р.

Пояснююча записка до декрету про сприяння розвитку української культури¹).

В ході розвитку світової революції Радянська Влада України силою обставин становиться головним джерелом матеріальних ресурсів Радянської Росії і тим мостом, який з'єднає її з зірницями Європейської революції. Бити по цьому джерелі та мості й розбити його — завдання контрреволюції. Знову і знову змагається до його встановлення невстрашима konieczність для движущих сил Російської революції.

Звідсі перевистість та ускладненість розвою революції на Вкраїні, звідсіля ускладненість його приходячими ментами, силами та ударами, що йдуть із вні. У в мент жорстокої реакції гетьманщини і в пору високого підйому Пролетарської революції роль керівництва беруть сили зовнішні, в значній мірі чужі корінним умовам життя українського народу та природньому ходови його революційного розвитку.

Ця обставина, цей постійний натиск зовнішніх сил спутує прояви боротьби соціальної та боротьби національної, вносить непомірне загострення в постановку і без цього ускладненого національного питання та дає життєві соки націоналістичному рухові, що виходить із лав буржуазії та буржуазної інтелігенції.

Разом з тим, таке становище, привчаючи дивитись на Вкраїну лиш як на догідний пляцдарм для розвинення та маневрування воєнних сил соціалістичної революції, — з одного боку не дає можливості вичерпати та втягнути в боротьбу весь запас місцевих соціальних сил, здатних битися за комуністичну перебудову громадянства, — з другого боку перешкоджає постановці у весь ріст безмежно важного для розвою соціалістичної революції питання про розвій культури українського народу.

Скований віками національного гніту, без шкіл из рідною мовою, позбавлений інтелігенції, з інерцією русифікаторства у всіх державних та громадських установах країни, український пролетаріат та селянство стоять лише перед лицем або з націоналістичними тенденціями буржуазної інтелігенції, або з фактичним пануванням великоросійської мови та культури в цілім величезнім апараті Радянської Влади на Вкраїні.

Перше загрожує націоналістичним загаром затуманити чистоту класової свідомості робітничих мас, друге не дає та не утворює умов для природнього

¹ Внесена Наркомом Освіти т. Шумським до Ц.В.К.

зросту національних форм культури та використання їх як великого знаряддя в боротьбі за міжнародне об'єднання працюючих мас.

Формальне визнання рівноправності мов та культур, політика нейтралітету не дає виходу з цього соціально-політичного та культурного тупика.

Віковий процес систематичного та планомірного «обрусительства» привів до того, що колись майже поголовно грамотний український нарід до 1898 р. мав грамотної людности лиш 13,5%, міста з центрів кристалізації культурних здобутків перемінились в джерела насильного насаджування іншої культури, школа оказалась, як це бистроумно запримітив Ушинський, єдиним місцем в селі, де говорять на незрозумілій мові, весь державний технічний апарат, всі керівники та агенти влади десятиліттями виховувались на безупиннім та автоматичнім усунуванню від керівництва життя всіх Українських сил. Утворилась тяжка інерція, що надзвичайно краснорічиво з'ясовується в цифрах взаємовідношення людности та середніх шкіл України — на 77,1% української людности припадає 121 шкіл, на 12,6% російської людности — 950 шкіл, іншими словами — 10,8% всіх середній шкіл припадає на долю всієї корінної людности та 84,7% на долю російської людности.

Соціально-політичні умови, що сприяли русифікації, щезнули, але залишили такий стосунок культурних сил та засобів, таку інерцію життя, котра сама неминучо та на кожному кроці веде боротьбу зі всякими проявами українських національних форм народної творчості. Формальне визнання рівноуправнення мов та культур не здатне ні зм'якчити, ані навіть прикрити ту стару інерцію життя, гибельну з точки погляду зросту культурних здобутків та небезпечну з точки погляду розвитку пролетарської революції.

Влада, що має заволодіти ходом пролетарської революції на Україні, що ставить своїм завданням втягнути в це революційне будівництво все ширші та ширші маси працюючих України, а в цім змислі й залог успіху та сили, — ця влада повинна зайняти в питаннях розвитку національних форм культури позицію означену, лінію, що відповідає глибокій суті культурно-освітній праці, не мислимим на перших ступінях розвитку поза національними формами, та всього ускладнення соціально-політичних умов на Україні.

У перед усього пролетарська влада на Україні повинна категорично та ясно покласти своїм завданням рішучу боротьбу з інерцією русифікаторства — тим тяжким наслідком капіталістичного укладу життя.

Це боротьба не адміністративна, вона може бути переведена лиш у формах широкої та планомірної допомоги розвою українських форм культури, основну лінію та чергові Стани котрих намічає Декрет.

Розширення меж та поглиблення підстав класової свідомості у дорослих, підготовка майбутніх творців комуністичного громадянства між юнацтвом, виховування молодих наростків грядучого громадянства в образі дітей в умовах природно-рідних серед рідної стихії мови та побуту, — ці великі завдання,

висунені Радянською владою, не можуть бути ані трохи правильно поставлені на Україні поза тою лінією та тими заходами, зформульованими в проекті Декрету.

Разом з тим, ці дуже ускладнені завдання вимагають їх організаційної координації в руках центрального органу Освіти, щоби оминути як продовження старої інерції русифікації, так і ухилів з нової лінії в бік українського шовінізму.

Безперечно необхідна з точки погляду зросту культурного рівня працюючих мас України, поза котрим неможливий і зріст їх класової свідомості, ця лінія в галузі освіт[ь]ої політики диктується і твердою конечністю вибити зброю з рук контр-революційних кол, що так настирливо намагаються соціальні завдання робітничого класу замінити національною боротьбою.

*Друкується за:
«Боротьба» (Київ),
1919, 9 серпня, Ч. 144*

№ 11

**Повідомлення у газеті «Пролетарська боротьба» (Житомир)
про Селянський з'їзд і виступ Олександра Шумського**

6 листопада 1919 р.

Селянській з'їзд
1-ий день.

З'їзд був відчинений предсідателем рабоче-селянської оборони т. Васильєвим. Необхідність з'їзду, зазначив предсідатель, виникла завдяки тому, що революція поставила на чергу дня питання, яке потрібно негайно вирішити. Далі виступав ряд промовців з привітаннями:

Представник Ц.К. і Губерніяльного К та Російської Комуністичної Партії (большевиків) т. Мануїльській.

В тяжкий момент зібрався з'їзд, коли капіталісти з класовою армією зайняли майже всю Україну, і відти доноситься до нас стогін селян та робітництва. Як побороти ворога? Перш ніж відповідати на це питання, ми мусимо подумати над причинами, які привели до того, що ворог панує на Україні. Головна і майже вичерпуюча причина — відірваність Радянської влади від селянства, село було досі інертне, глухе, таке становище на далі неможливе. Селянство повинно проявити як найактивнішу участь в створенні Радянської влади. Селяни і робітники повинні [стати] першим солов'єм в наші часи, вони, котрі були нічим, повинні стати всім.

Представник Ц.К. і мійськ. К-ту У.К.П. (боротьбист) т. Шумський.

Т. Шумський зазначає, що партія, від якої він вітає, давно знайома селянам під іншим назвиськом. Дві течії, два напрямки боролись в межах старої, тоді ще єдиної, партії. Перед наступом на Київ Муравьєва невелика частина партії хотіла іти в купі з большевиками, інша зайняла протилежну позицію. Відбувся фактично розкол партії, після якого Голобович¹ і інші сиділи на міністерських кріслах, другі, які після розколу склали ядро теперішньої У.К.П. (боротьб.), були закинуті в в'язницю. Після приходу на Україну німців, коли в Києві працювати було неможливо, частина партії, яка була в опозиції офіційній партії У.П.С.Р., перенесла частину своїх сил сюди на Волинь. Товариші селяни повинні пам'ятати нашу спільну працю в земельнім комітеті й інших установах, вони повинні пам'ятати також і той протест, який ми висловлювали проти куркулівської політики Центральної Ради. В часи гетьманщини нами велась

---

¹ Так у тексті, має бути «Голубович».

невпинна праця, направлена на організацію повстання проти панування на Україні буржуазії.

Повстання було піднято. Але замало було у нас сил для утворення твердої Радянської влади на Україні, і тому ми вітали прихід нам на поміч товаришів більшовиків з Росії. Ми гадали з ними утворити Радянську владу, знайти спільну мову для праці. Але, на великий жаль, домовитись не прийшлося, більшовики уповні успіхом відмовились від об'єднання сил, яке ми їм пропонували. Місцеві сили були усунені від влади, їм не довіряли. Це була надзвичайно велика історична помилка більшовиків.

Відірваність влади від місцевого пролетаріату, незнання місцевих умов привело до того, що селяне та робітники, взбаламошені ворожою агітацією, пішли проти радянської влади. Ось причина, яка привела на Україну Денікіна. Але панування останнього, його жажливі вчинки, його відновлення буржуазно-поміщицького панування примусили повстати робітників та селян в зайнятих їм місцевостях. Полтавщина, Херсонщина і Катеринославщина горять зараз вогнем повстання.

Боротьба йде межі двома яскраво накресленими таборами, з одного боку капіталісти, поміщики, експлуататори працюючих, з другого — робітники й селяни, які були досі поневолені. Знаходиться такі, які хочуть примирити боротьбу цих протилежних сил. Таку політику примирення ворожих таборів провадить на Україні Петлюра.

Ріжними красними словами про визволення неньки України від панування Москви та Польщі, затемнюючи класову свідомість Українського робочого люду, він явно провадить політику в інтересах буржуазії. Видаючи земельний закон, де вся земля зверх 15 дес. переходить у власність народу, він робить, на перший погляд, маленьку оговорку, що земля іностраних підданців залишається недоторканою. І врешті вийшло так, що вся земля на правобережжі опинилась в руках польських панків, з яким зараз заключив Петлюра мир. Ним посланий пан-магнат Тишкевич для переговорів з буржуазією Антанти. Така політика привела до того, що й там вже йдуть повстання, а там вже селянство і робітництво повстало — на захист своїх інтересів.

Наше завдання — боротьба з Денікіним і Петлюрою, а також організація Радянської влади. Щоби не повторювати помилок, які робили товариші більшовики, котрі, не знаючи місцевих умов, своєю політикою створили умови для реакції на Україні. Нова Радянська влада повинна бути збудована з місцевих селян і робітників, організованих в свою українську комуністичну партію. Ця партія одна по своїй суті, але в різних країнах інакше зветься.

В Росії — російська комуністична партія (большовиків), в Німеччині вона зветься «спартаківці»², в Болгарії — «тісняки»³, у нас же на Україні ця партія робочого люду зветься «боротьбистами», що з цими партіями інших країн бореться за визволення робочого народу.

*«Пролетарська боротьба» (Житомир),
1919, 6 листопада, № 1*

---

² Союз Спартака (нім. Spartakusbund) — ліворадикальна група, що спочатку діяла як ліве крило Соціал-демократичної партії Німеччини, а на початку Першої Світової війни виділилася в окрему організацію у зв'язку з підтримкою керівництвом СДПН німецького уряду у війні й голосуванням фракції СДПН за надання військових кредитів (у цей час майбутній Союз Спартака діяв під назвою «Група „Інтернаціонал”»). 1916 р. група починає видавати газету «Spartakusbriefe» (нім. «Листи Спартака»), 1918 р. входить до складу Незалежної соціал-демократичної партії Німеччини як її автономна складова, у листопаді 1918 р. змінює назву на «Союз Спартака» і знов діє як незалежна політична організація. Наприкінці 1918 р. Союз Спартака об'єднався з іншими лівими групами в новоутворену Комуністичну партію Німеччини.

³ «Тісняки» — ліве крило Соціал-демократичної партії Болгарії, що сформувалося наприкінці XIX ст., а після формального розколу СДПБ 1903 р. утворило самостійну політичну партію. Під час балканських воєн та Першої світової війни партія «тісняків» відмовилася підтримати болгарський уряд у війні, вела антивоєнну агітацію. 1919 р. партію було перейменовано на Болгарську комуністичну партію (тісних соціалістів), 1923 р., після невдалої спробу підняти повстання, її було заборонено.

№ 12

**Стаття «Змазали»
в газеті «Пролетарська боротьба» (Житомир)**

11 листопада 1919 р.

Житомир, 11-го Листопада.
ЗМАЗАЛИ

На днях в м. Житомирі відбувся селянський з'їзд частини поліського району, звільненого від військ, ворожих Радянській Владі.

Це перший з'їзд на території України після зруйнування У.С.Р.Р., і перед цим з'їздом стояло питання незвичайної ваги. Це питання — бути чи не бути окремій Українській Соціалістичній Радянській Республіці. Коли бути, то в якому відношенню до Р.С.Ф.С.Р.

Це питання, яке стоїть руба перед українським пролетаріатом, є в однаковій мірі злободневним для цілого ряду країн, які постали на тлі імперіалістичних Росії та Австрії, і од вирішення його у великій мірі залежить успіх нової хвилі революції в Східній Європі.

Всесвітня Соціалістична Радянська Республіка, як формулюють його в широкому принциповому масштабі Комуністи більшовики, чи Всесвітня Федерація Соціалістичних Радянських Республік, як формулюємо його ми — Боротьбісти.

Але не в такій загальній площині нас цікавить зараз це питання. Нас обходить зараз більш конкретна річ, як це питання взаємовідношення Радянських республік виглядає в сьогоденній тактиці Р.К.П.(більш.) відносно України, й зокрема, як стояло воно на відбувшомуся з'їзді.

Після провалу хитро задуманої комбінації т. Раковського і К шляхом утворення У.С.С.Р. ізжити самостійницькі ілюзії і, повільно ліквідуючи український центр й передаючи його функції Москві, «революційно возсоєдінити две братські республіки», після того, як ця комбінація дала протилежні наслідки; на Україні зросло «самостійництво», і ізжив себе тов. Раковський, зруйнувавши, на превеликий жаль, радянську владу на Україні; після всього цього Московський центр мав певну слушність зліквідувати цю недорікувату комбінацію, роспустивши У.И.К. Совнарком і навіть Ц.К.К.П.(б)У.

Так серединка на половинці ліквідована. Залишається або «єдина недеіляма робоче-крестьянская Росія», як це вигукують на кожному перехрестку Червоноармійські політкоми і, очевидно, не із своєї голови виколупує «Роста», або наша постановка — окрема Українська Соціалістична Радянська Республіка, підлегла спільному Федеративному радянському центру.

Як воно буде, побачим. Поки що маємо, з одного боку, наступ на Україну Червоної Армії при відсутности всякого Українського політичного

центра, і з другого — масовий повстанський рух на Україні під прапором «боротьбистів».

Центр московський на це поки що «безмолствує», вижидає. Йому там нічого, але становище тт. більшовиків тут на Україні, де на кожному кроці виникає це настирливе питання, трохи «губернаторське».

Так, на першому селянському з'їзді на Українській території, звільненій від білогвардійців, на з'їзді, якому перш за все належало висловитись по питанню конституції влади на Україні, тт. більшовики говорили про все, про що тільки можна говорить на з'їзді, правда «предусмотрительно» не допустили дебатів по сучасному моменту, а це основне питання змазали...

*«Пролетарська боротьба» (Житомир),
11 листопада 1919 р., ч. 2.*

№ 13

**Звіт про лекцію Олександра Шумського
у газеті «Пролетарська боротьба» (Житомир)**

19 листопада 1919 р.

Федерація Соціалістичних Республік і місце в ній Радянської України.
На цю тему у неділю 16-го листопада відбулась у Житомирі лекція члена
Ц.К. Укр. Ком. П. (боротьбистів), бувшого Народнього Комісара
Освіти т. Шумського.

Указавши на злободенність зачіпленого ним питання в зв'язку з новим під-
йомом Революції на Україні, докладчик одмічає, з другого боку, брак матері-
алів, які б це питання освітлювали. Повна відсутність наукових розвідок, при-
свячених формам пролетарської держави, ставить діячів практичної політики
у важке становище й служить джерелом численних й прикрих помилок, які
зрештою ведуть за собою часто-густо занепад радянської влади, як це вже дві-
чі було на Україні.

Переходячи далі до завданнів, які ставить собі пролетаріат у великій бо-
ротьбі, т. Шумський вказує на те, що, зломивши контрреволюцію, знищивши
самий розподіл на класи, знищивши зрештою й державу шляхом втягнення
мас у апарати влади, — пролетаріат має усунути продукційний хаос й, узявши
в свої руки продукцію й розподілення, створити єдиний всесвітній централі-
зований й согласований у своїх частях господарчий організм Соціалізму.

Але коли підходити до завдання не з сліпотою кабінетною вченого, який
«будуще бачить людське і народне, а в сучаснім блудить, мов дитя голодне»,
а з практичною міркою революційного марксизму, то треба учести всі «данні»
нашої задачі. А такими «данними» [є] й тому не може не вплинути на нашу по-
літику уся спадщина буржуазного ладу. Неусталеність техніки, характерні риси
економічної концентрації, які створили складну «економічну географію», на-
ціонально-культурна ріжнородність країв — все це є такі фактори, яких в один
рік не скинеш з плеч.

Виходячи з усього цього, лектор малює перед слухачами систему органі-
зації радянських республік у Федерацію, до якої прилучатимуться в процесі
революції все нові окремі Соціалістичні республіки, аж до перетворення її у
Всесвітню федерацію.

Після лекції відбулися жваві дебати:

Т. Латонін (комуніст-більшовик), опонуючи докладчику, обвинувачував
його в націоналістичних тенденціях.

Перспективи соціалістичного будівництва не можна будувати на націоналістичному моменті.

Все, що робиться зараз в Росії, направлено до того, щоби врятувати революцію всього світу, зокрема на Україні. І коли на Україну ідуть з півночі Комісарі, ніхто не винен, що Росія видвинула більше і кращих борців за революцію. «Ніхто не винен, що Ленін і Троцький народились в Росії».

Т. Шорічев. Признаючи, що він дуже мало зрозумів, бо не знає української мови, доводить, що не помилки централістичної політики большевиків привели на Україну контрреволюцію, а поведження товаришів попутчиків, котрі на словах неначе допомагали нам, фактично видвигали міщанські націоналістичні лозунги і, плутаючись в ногах, тормозили працю.

Т. Кімельблат (об. евр. соц.) відповідав більш опонентам, ніж докладчику.

Курс радянської політики, котра велась на Україні і в других окраїнах бувшої Росії, був централістичний. І це привело до небажаних результатів. Не можна уявити собі, щоби російське військо, прийшовши на допомогу Венгрії, там провадило свою політику — на Україні це робилось.

На далі не треба рівнятись на Москву (не в політичному розумінні, а в розумінні практичної роботи). Майбутній лад Росії мусить бути збудований на федеративних підвалинах.

Т. Волін (лівий с.-р. боротьбист). Т. большевики, які все будують виключно на слухах індустріального пролетаріату, вірніші на вершках його, не можуть бути не централістами. І коли т. Шумський, який рахує себе комуністом, постарається вивести остаточні висновки із свого політичного credo, він мусить стати також централістом.

Коли ж соціальною базою зробить трудове селянство вкупі з пролетаріатом, необхідно стати на позицію децентралізації.

Не випадково впала Радянська влада на Україні. Вона не була зв'язана з трудовим селянством. Федеративне начало треба признати. Україна мусить мати свій ЦІК, свій совнарко́м. Тільки в цьому заporука радянської влади.

Рубінштейн (Ком. больш.). Т. Шумський, говорячи про федерацію, «ломить в открытые двери». По конституції Росія єсть федерація Рад.

Причиною провалу революції на Україні було не те, що політика провадилась не місцевими силами, а те, що не було сил, які б зуміли проводити комуністичні ідеї в життя. Потрібні люде, будь то українці чи росіяне, які б уміло підійшли до селянства, уміло б пристосувались до місцевих умов.

Нікін. Хозяйственна централізація — єдиний вихід в боротьбі з буржуазією. Україна віками була економічно зв'язана з Росією. Були прокладені загальні

залізниці, мають загальні промислові канали. Цього економічного зв'язку ігнорувати неможливо.

Необхідний точний учот і точне розподілення продуктів в межах всієї Росії, коли на Україні буде свій ЦІК і совнарком. Все одно вона не буде автономною в господарстві відношенню. А тому федерація втрачає самоцінну вартість.

Т. Шумський, відповідаючи у останньому слові оппонентам, вказав на те, що більшість з них цілком безпідставно звела розмову в площині національного питання в той час, як він зовсім не аргументував «самоопреділення націй». Федерація Радянських Республік нічого спільного не має з тою федерацією, яку вигадала буржуазія, аби поділити світ на частинки.

З лівими есерами, од яких виступав т. Волін, в нас не може бути спільного шляху.

Наступ Червоної Армії ми вітаємо, але політика, яка б, основуючись лише на наступі, прийняла б окупаційний характер, була б новим провалом радянської влади на Україні.

Треба раз назавжди відмовитись від ідеї «диктатури російської культури», яку проголосив т. Раковський.

Т. Шумський закінчує промову вказівкою на те, що, хоч ніхто не дав відповіді [на] основне питання, яке він підняв: чи має бути єдина всесвітня республіка, яка роздвигатиме свій фронт, чи має революція утворювати окремі Соц. Республіки, які б злучались у федерацію, проте, очевидно, треба частіше влаштовувати подібні бесіди, аби усунути найболючіші розходження, які роз'єднують комуністичні сили на Україні.

*«Пролетарська боротьба» (Житомир),
1919, 19 листопада, № 8.*

№ 14

**Телеграма ЦК УКП(б) до конференції КП(б)У за підписом Левка
Коваліва, Михайла Полоза та Олександра Шумського**

25 листопада 1919 р.

Телеграма Ц.К.У.К.П. (б.) конференції КП(б)У.

Житомир. 25 листопада

Гомель. Конференція Комуністичної партії більшовиків України.

Центральний Комітет Української Комуністичної партії боротьбистів шле свій горячий привіт товаришам і спільникам, як світлих часів пролетарської перемоги, так і важкого тягаря чорної реакції в минулому і супутникам на складному шляху Української дійсності в майбутньому.

Вітаючи Вас, товариші, в цей надзвичайно відповідальний момент, щиро бажаємо Вам успішно і вірно розрішити ті кардинальні питання Української революції, які перед вами стоять.

Ці питання глибоко хвилюють нас, нерозривно зв'язаних з Українською революцією, яко отряд організованого пролетаріату, і те чи інше розрішення їх Вами або утворить ґрунт для цілковитого органічного злиття цих двох отрядів пролетаріату, або знов створить шкідливу для революції ненормальність в наших взаємовідносинах, яка існувала як наслідок політики Харківського з'їзду вашої партії.

Але вже одна незвичайність шляху скликання конференції і загальний настрій кращих членів вашої партії, а також тяжкий для революції досвід Харківського курсу політики, дають нам підстави сподіватись, що конференція стане на інший шлях, який перш за все дасть можливість об'єднати всі комуністичні сили України в єдину могутню комуністичну партію — душу революції.

Нехай живе об'єднання комуністичних сил України!

Нехай живе Українська Соціалістична Радянська республіка і її опора Червона Армія!

Нехай живе федерація радянських Республік!

Нехай живе Всесвітня Соціалістична Революція!

Нехай живе III Комуністичний Інтернаціонал!

За Ц.К.У.К.П.(б.)

Ковалів, Полоз, Шумський.

Друкується за:

*«Пролетарська боротьба» (Житомир),
1919, 27 листопада, (№ 15)*

№ 15

**Стаття Олександра Шумського
«До Губпарткомів, Повітпарткомів, всіх організацій
(комуністичних осередків) Української Комуністичної партії
(боротьбістів)» у газеті «Боротьба» (Київ)**

30 грудня 1919 р.

До Губпарткомів, Повітпарткомів,
всіх організацій (комуністичних осередків)
Української Комуністичної партії (боротьбістів)

В той час, коли на широких просторах України пролетаріат під проводом свого авангарда комуністичної партії напружує всі сили в боротьбі за своє визволення, добиваючи зброєю вже зломаного ворога в одних місцях й ведучи колосальну працю по відбудуванню зруйнованого народного господарства, в дружних в цей час тут у Києві комуністи-большовики повели недопустиму для комуніста травлю, направлену проти нашої партії, проти комуністичної партії українського пролетаріату міста і села, вживаючи для цього всіх засобів.

Цей безодповідальний вчинок наших союзників, давніх наших спільників в боротьбі і навіть бувших учителів, викликав природне хвилювання в рядах наших партійних товаришів, особливо в провінції, які почали вже надсилати кур'єрів для вияснення справи. Утворилась атмосфера напруження, яка ожирила приникші контрреволюційні елементи і дала їм матеріал для розпускання різних провокаційних чуток про те, що відбувся розрив між боротьбістами і большевиками, що під Полтавою, Білою Церквою, Радомишлем і навіть у Києві на Хрещатику між ними їдуть бої, і т. д.

З приводу цього організаційно-інструкторський відділ Ц.К. У.К.П.(б.) повідомляє товаришів членів партії:

- 1) ніякого розриву між У.К.П.(б.) і К.П.(б.)У. не відбулося.
- 2) наші представники ведуть переговори в Москві про організацію спільного ревкома і по останнім відомостям прийшли до повного порозуміння.
- 3) виступ київських т. т. большевиків є продукт їх хворобливої нервозності, причини котрої, очевидно, криються в їхній одірваності од пролетарських мас і в колосальному рості рядів нашої партії за шот К.П.У.(б.).
- 4) відношення наше до комуністів-большовиків залишається таким же, як і раніш. Ми твердо стоїмо на тому, що керування революцією на Україні мусить належати єдиному комуністичному центруві, органічно зв'язаному [з] пролетаріатом села і міста України.

5) з приводу останніх подій в петлюрівщині, недопустимо перекручених т. т. більшовиками, буде офіційне роз'яснення Військового відділу ЦК, і будуть вжиті заходи до утворення між партійного суду.

Товариші, Центральний Комітет закликає вас твердо стояти на своїх постах, як ви стояли під час денікінської реакції. Спокійно і критично ставитись до різних провокаційних чуток і виступів, пам'ятаючи, що об'єктивний хід подій непереможно веде до лозунгів нашої партії.

Наша партія, яка з наказу свого Центрального комітету, як і він сам, стройно й організовано перейшла в підполює, весь час стоячи перед лицем смерти, перенесла криваву реакцію і, будучи свідомо своїх високих завдань, сміло і гордо несла червоний прапор комунізму, незважаючи на криваві катування чорної реакції денікінщини, партія, яка разом з усім українським пролетаріатом до дна випила чашу страждань, зорганізувала його й нанесла цілий ряд смертельних ударів у спину ворогові, який замахнувся уже був на штаб світової революції Москву, зруйнувала тил Денікіна, розклала петлюрівщину, загубила разом з сотнями комуністів, відповідальних рядових членів партії двох своїх вождів — членів Центрального комітету т. т. Гната Михайличенка й Василя Гуківича, і цементом їх крові спаявши свої ряди, вийшла з цієї боротьби міцною, як криця. Вийшла переможцем.

І ніяка провокація не може розстроїть наші ряди й звести нас з наміченого шляху до зруйнування капіталістичного ладу і перемоги комунізму.

Комуністи! Будьмо тверді і зпокійні, бо ми сильні!

За нами перемога.

Завідуючий Оргінстр'ом
О. Шумський

*«Боротьба» (Київ),
1919, 30 грудня, Ч. 198*

№ 16

Лист Євдокії Гончаренко до Олександра Шумського

10 липня 1920 р.

Харків

Як шкода, що Ви не їдете до Москви. А мені так хотілось. Мала командировку. Необхідно тепер вияснити, як довго Ви будете в Одесі і чи являється необхідністю мій приїзд. Мене ця поїздка не приваблює.

Дуже хочу, як ще ніколи до цього (кажу щиро, також як ніколи), щоб Ви зараз були. Зможете ще місяць пробути в Одесі?

Шум, я не можу більше чекати. Всі думки мої зараз зосереджуються виключно на бажанні бачити Вас. Я ніколи подібного не відчувала, я не розумію, що це? Не в один від'їзд я так напружено-хворобливо не відчувала Вашої відсутності...

І мене це непокоє, бо я вся в устремлінні, вся не тут. Інколи здається, що не здатна буду витримувати ще якийсь час.

ДГ¹

*ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1,
справа 55475, т. 2,
арк. 205–206.
Рукопис, оригінал.*

---

¹ ДГ — Дуся Гончаренко.

№ 17

Лист Євдокії Гончаренко до Олександра Шумського

12 липня 1920 р.

Була обурена Вашим легковажним відношенням до справ. Захоплюєтесь дрібницями і губите можливість відігравати ролю в справах надзвичайної політичної ваги (Москва, події на Україні і т. д.). Та хіба Вас переконати? (Тим більше, коли у Вас громадські обов'язки поплутались з особистими настроями.) Мені інколи неприємно від цього, іноді сумно.

Але хочу, щоб приїхав швидче. Будем говорити. Невже Ви у Харкові?

Шум, дуже хочу, Ви мусите це зрозуміть. Напевне одержу хоть коротенького листа.

*ЦДАГО, ф. 263, оп 1, спр. 55475,
т. 2, арк. 206а.
Рукопис, оригінал.*

№ 18

Лист Євдокії Гончаренко до Олександра Шумського

16 липня 1920 р.

Завтра напевне їду у Миропілля. Сподіваюсь пробути там не більше тижня. Хотіла б, приїхавши, застати Вас в Харкові. Останні часи почувала себе надзвичайно самотньо.

Далі не можу витримувати і тому їду. Зі мною їде Микола. Сподіваюсь, що ця поїздка мусить закінчити кризу. І тому хочу, щоб приїхали Ви.

Ви приїдете, напевне?

Шум, не можна ж так довго чекати.

ДГ

ЦДАГО, ф. 263, оп. 1,

спр. 55475,

т. 2, арк. 1.

Рукопис, оригінал.

№ 19

Лист Євдокії Гончаренко до Олександра Шумського

4 серпня 1920 р.

Ваше перебування в Одесі продовжено. Не можна навіть реагувати, оскільки справа стає все більш затяжною. Що це таке? Хотіла, хочу виїхати з Харкова. Але хіба я можу виїхати, не зустрінувшись з Вами? А потім мені мріється спільна праця з Вами.

Є можливість Вашої командировки для праці в Галичину. Шум, коли б це здійснилося! Зрештою, я гублю надію, що колись ми можемо, а мусили, бути разом.

Шум, як би Ви знали, що [...] моє чекання Вас. Як би Ви знали, яких зусиль вимагають ці холодні, стримані, пусті листи. Тоді, коли хотіла не писати Вам листів, але хіба можна одмовити собі в цьому. Почувую, що не можу.

Як би Ви тільки могли зараз бути тут! Скільки ми загубили, губим. Але осінь мусить бути нашою, не зважаючи ні на що. Інакше нічого не треба. Я можу проробити ще раз над собою експеримент і одмовитись від всього. Зробиться механізмом, шкода тільки, що зіпсованого апарату. Але що я досягну? Зіпсую до краю своє життя, а здавалось...

Жаль мені, Шум, чому, чому Ви так! Хіба Ви, я не маю права на кращі можливості? Хіба в нашому житті обов'язково мусять бути тільки страждання?

ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475,
т. 2, арк. 207–208.
Рукопис, оригінал.

---

¹ Нерозбірливо.

№ 20

Коротка автобіографія Олександра Шумського

21 вересня 19[21] р.

Коротка біографія

Родився я в 1890 році в маєтку Турчинка в родині батрака. Батько мій, столяр і бондар, працював в маєтку на ріжній роботі аж до революції й ніякої власності не мав, крім вистроєної ним при допомозі пана хати на панській землі. Але й хата в моменти, коли пан збирався рошитати батька, рахувалась панською. Малим хлопцем я учивсь в сільській школі, а літом пас з початку гусі, потім свині, а з року 13-го по 16-й пас товар (скотину). Свою корову, але більш чужу (займанки). На 16-му році життя скінчив двох-класову школу сільську і поступив на лісопилний завод Готесмана, потім Брокмана, де робив ріжну роботу. В переривах, коли завод стояв, ходив на ріжні заробітки в маєтку. В цей час на заводі у нас був [гурток] робітників, в який входив і я. Цей гурток мав зв'язь з українськими с[оціал]-д[емократами] (спількою), до якої й ми належали. Таким чином з цього часу, з 1908 року, я примкнув до робочого руху. Потім з заводу я поступив робочим до землеміра. Працюючи з ним в лісах і болотах Волині аж до 1911 року на земполивних і, головним чином, на меліоративних роботах, я наспеціалізувався на цій роботі й став уже техніком. І на цій роботі меліоратора, гідротехніка працював аж до революції в Московський губернії, в Закаспійському краї, а потім на фронті в інженерних військах. Тут довга казка про мої пертурбації. Батько був проти того, щоб я «таскався по світах», і «путався зо всякими пройдисвітами», а щоб сидів дома «як людські діти» й працював в маєтку. Мені же хотілось побачити світа й людей і не мати діла з урядником, який пронюхав про мій зв'язок і сіпав мене на кожному кроці, і я в 1911 році втік од батька в Москву до т. ГОВСЕВИЧА, який переїхав до Москви й там допоміг мені найти працю.

В Москві я поступив в Університет Шанявського¹ на вечірній научно-популярний курс, але з того нічого не вийшло, бо я був малограмотний і мені було трудно вчитись за працю (за 4 роки роботи на заводі й по меліорації забув те, що придбав у 2-х класовій школі). Але учитись хотілось, і я почав з аза готувиться на «атестат зрілості екстерном». Довго я путавсь із цією підготовкою, заробляючи на життя, але хлопець був настойчивий і в 1915 році таки видер-

¹ Московський міський народний університет ім. Шанявського — недержавний муніципальний вищий навчальний заклад, що діяв у Москві в 1908–1920 рр. Заснований з ініціативи російського генерала Альфонса Шанявського у будинку, який він заповів створюваному закладу. Особливістю університету було те, що для навчання в ньому не була потрібною попередня формальна освіта, при цьому він не видавав документів про прослухані курси. У 1919–1920 рр. був об'єднаний із Московським університетом та Комуністичним університетом ім. Свердлова.

жав цей іспит в Москві, хоча й підірвав на цьому здоров'я. Бажаючи уникнути військової мобілізації ратників, я записавсь до Ветеринарного Інституту, але це не допомогло — мене скоро з... викинули, і мені таки довелося піти на фронт, як спеціалісту в інженерні війська.

Весь цей час до 1913 року мав зв'язок з Ук.С.Д. З від'їздом з Москви т. ГОВ-СЕВИЧА я цей зв'язок загубив, і сама партія тоді переживала кризу й розбрат. Дякуючи особистим зв'язкам, з 1914 року я зійшовсь з московським гуртком УСР. Сказати, щоб я радикально змінив свій світогляд, неможна, так як тоді я був мало свідомим рядовим робітником, революційно настроєним, і більше йшов ва окремими людьми, яких я знав і їм вірив, ніж розбіравсь в ріжницях програм й світогляду.

З самого початку існування УСР в ній було два крила: праве й ліве, батрацьке з марксівським класовим світоглядом. В 1916 році я був арештований на фронті в Молодечно, а мій товариш Сергій Літошенко, що жив під моїми документами в Москві, теж був заарештований як Шумський і просидів до революції. Мене ж перекинули на Південно-Західний фронт і послали на передові позиції.

З початком революції я — делегат корпусного армейського і фронтового з'їзду. Потім мене відкомандировують з армії як спеціаліста в Київську губернську земельну управу, де мене вибрали членом управи. Далі вже пишуть біографію — це значить описувати процес революції на Україні, так як я був одним з активніших її учасників в центрі. Тому я перелічу лише головніші моменти.

В партії УСР я стою на лівому крилі інтернаціоналістів, за що мене вважали большевицьким провокатором в партії. З 1917 року, з III-го з'їзду партії, я — член ЦК всіх составів. Після злиття партій я — член ЦК двох составів партії комуністів-більшовиків. Під час жовтневого перевороту на Вкраїні, тобто боротьби з Центральною Радою, наше ліве крило проводить мене в Цент. Раду від ЦК партії. Я приймаю активну участь в зриві Центральної Ради й підготовці перевороту. За що нас арештовують (арешт 10-ти) і приговорюють до розстрілу. Під час евакуації Ради ми втікаємо з тюрми. З приходом німців я тікаю на Волинь і працюю в Земельнім комітеті, де, не зважаючи на захист німцями, проводим знищення поміщиків і захват маєтків. За цей час ліве крило підпольно від Ц.К. партії готує партійний переворот, в цьому я приймаю активну участь. На 4-му парт. з'їзді ми досягаємо свого: захоплюємо ЦК в свої руки, викидаєм правих, розпускаєм стару партію й утворюєм пролетарсько-батрацьку партію боротьбистів, очищаючи її од есерівсько-народницьких пережитків.

В боротьбі з Гетьманом я керую повстанням на Правобережжі, зокрема в Житомирі, де організовані ревкоми спільно з комуністами-більшовиками. Після перемоги Петлюри я від імені ЦК розколюю й зриваю з'їзд Київської губернії. На з'їзді мене арештовують, й від розстрілу спасаюсь завдяки знайомим козакам, які мене випустили. Така ж історія була й в Ніжині, зараз же після

того. Керую повстанням проти Директорії. Був головою спільного з комуністами Ревкому «Ржищевської республіки», який вдарив своїм військом в тил Петлюри під Києвом, при наступі Антонова, розбив головний штаб Петлюри в Василькові і спричинивсь до розпорошення його армії.

Далі стаю ініціатором об'єднання з КП(б)У. Угода в Києві, по якій я ввійшов в склад редакції «Комуніста», органа Областкома КП(б)У. В радянській роботі я був Наркомпросом в 1919 році, при Денікіні залишивсь в підполі й керував бойовою роботою партії. В 1920 році досяг своєї основної мети за час по революції, це — об'єднання комуністичних сил на Україні й цим самим усунення пестроти національної боротьби на Вкраїні. За час революції був чотири рази під розстрілом у Центральної Ради і Директорії й раз у Гетьмана. Спасавсь від них, кілька раз виривавсь з боєм.

В радянській роботі в... часи, займав різні посади. В останній час постановою ЦК партії командирований в дипломат[и] в порядку партійної дисципліни. Був в Ризі на мирових переговорах з Польщею², а тепер їду в Варшаву. З II-го конгресу Комінтерну³ — член Виконкому Комінтерна.

21/IX

О. Шумський

парт. біл. № 163299 Основ'яно-Холодногорського району

ЦДАГОУ, ф. 39, оп. 4, спр. 237,

арк. 4–5.

Машинопис, незасвідчена копія.

Верно: (підпису немає)

² Тобто на переговорах, результатом яких стало укладення Ризького миру від 18 березня 1921 р. між Польщею, РСФРР та УСРР, яким підтверджувалося входження західноукраїнських земель до складу Польщі.

³ Другий Всесвітній конгрес Комінтерну відбувся 19 червня — 7 серпня 1920 р.

№ 21

**Стаття Олександра Шумського «Стара й нова Україна»
в журналі «Червоний шлях»**

1923 р.

СТАРА Й НОВА УКРАЇНА

I. Відродження козаччини.

Крах царського трону в 1917 році був тим проломом криги вікового гніту, проломом феодально-поміщицької кори, яка сковувала розвиток продукційних сил, одкриттям заставок для виходу на арену одвертої політичної боротьби нових клас, що зросли під цею корою.

Ця весняна революційна повідь винесла в своєму водовороті на поверх політичного життя всі партії й групи, що зародились під льодом старого ладу, й дала їм простір схрестити свої шпаги за новий громадський лад з участю найширших мас працюючих. На Україні цей революційний вир класової боротьби неминуче мусив був в наслідок вікового національного гніту з перших своїх днів офарбуватись і національною боротьбою, що надзвичайно ускладнила класову боротьбу, довела її до найвищого ступіня жорстокости та ще збільшила й без того неминучі страти на революцію. Нема нічого дивного в тому, що цю національну хвилю в революційному русі на Україні з усією спритністю постарались використати ті класи й громадські шари, які були присуджені до загибелі самим фактом вибуху революції й перспективою її дальшого розвитку.

Метою цього хапання українських панків за національний момент було не те щире бажання розвитку придушеної віками царатом української національної культури, про що так багато говорилось на всіх перехрестках, не те нормальне й необхідне в історичному процесі, як передумова дальшого поступу, підняття культурного рівня відсталого українського народу, єдино можливе в національних його формах і при тому лише на ґрунті соціального визволення широких працюючих мас, мали на меті ці хапання; не як за засіб підняття культури українського народу хапались українські панки за національний український рух, а як за засіб врятувати (а то й поліпшити) свій zagrożений стан вищої соціальної верстви, як за засіб звести й замкнути вибух соціальної енергії розбурханих мас у вузькі рямці національно-буржуазної революції й тим запобігти, хоч би на який час, завірюсі соціального перевороту.

А для цього треба було роздмухати до максимуму національний шовінізм та національну ворожнечу, а то й спровокувати навіть національну війну, щоб, скаламутивши соціальні горизонти суспільних низів і приславши їх вимоги, обійтись куцими й дешевими реформами, як це було в Польщі, Латвії й інших країнах.

З цією метою українські панки й підпанки ретельно почали будити і викликати тіні й духи сивих часів козацьких рухів та гайдамащини, почали розвертати і прищеплювати масам барвисту романтику середньовіччя з усіма її атрибутами. І вони знали, що роблять. Всім отим панкам Михновським¹, Отамановським², Павленкам³, Павелкам⁴ і т. д. потрібна була ця припала порохом віків романтика з її національною ненавистю, отаманією, «свяченими» й т. п. В свої часи вона мала зміст і історичну логіку, в наші ж часи це була найдикіша реакція й анахронізм. Але оскільки аж до наших часів дожили клапті феодальних відносин і елементів, то й ці анахронізми з козаччиною й гайдамаччиною пройшли перед нашими очима, як жива дійсність. Для всіх отих згаданих і не згаданих панків — напівскапсанілих нащадків колишньої старшини, — все це не було лише барвистою романтикою; за нею крились такі дуже реальні річі, як стани й привілеї.

Але як же поставилась до цього глибоко реакційного «відродження» так звана українська соціалістична демократія — есдеки, есери, есефи й інші еси? Чи вони дали рішучу одсіч цьому реставраційному рухові, або хоч повели боротьбу з цим замахом на інтереси працюючих мас України? Де там! Навпаки, морочучи голови повставшим робітникам і селянам, ця чесна компанія з цвеньканням про соціалізм і з розплитими посмішками радості від такого «відродження» сама взялась за цю каїнову роботу. У слід за Капканами⁵,

¹ Михновський Микола Іванович (1873–1924) — український політичний діяч, публіцист, автор програмної брошури «Самостійна Україна» (1900), в якій обстоювалась ідея проголошення незалежної української держави. 1924 р. в Києві він був заарештований ДПУ, згодом звільнений. 3 травня 1924 р. знайдений повішеним.

² Отамановський Валентин Дмитрович (1893–1964) — український громадський діяч, історик. У 1913–1917 рр. навчався в Київському політехнічному інституті, де брав активну участь у діяльності Української студентської громади. 1917 р. перевівся на юридичний факультет Київського університету, в 1918–1920 роках навчався у Віденському університеті. У 1917–1918 роках — член Центральної Ради. У Відні працював у видавництві «Вернигора», що спеціалізувалося на виданні книг для українського ринку. 1920 р. повернувся в Україну, працював у ВУАН, проводив краєзнавчі дослідження з історії Поділля у Вінниці. 24 серпня 1929 р. заарештований у «справі СВУ», засуджений до 5 років ув'язнення. 1934 р. повторно засуджений до заслання. Звільнений 1936 р. Кандидат (1946) та доктор історичних наук (1956). Помер у Харкові 1964 р.

³ Вірогідно, маються на увазі брати Омеляновичі-Павленки: Омелянович-Павленко Михайло Володимирович (1878–1952) — український військовий та політичний діяч, до 1917 р. — генерал-майор армії Російської імперії, за часів УНР — генерал армії УНР, головнокомандувач УГА. Під час Зимового походу 1919–1920 років командував військами УНР. З 1920 р. в еміграції. Помер у Парижі. Омелянович-Павленко Іван Володимирович (1881–1961) — український військовий та політичний діяч, до революції — полковник армії Російської імперії, за часів УНР — генерал-хорунжий. З 1920 р. — в еміграції. Помер у Чикаго.

⁴ Павелко Віктор Гаврилович — прапорщик російської армії. 1917 р. — член Українського військового клубу ім. гетьмана Павла Полуботка («полуботківці»), офіцер Першого українського козачого полку ім. Богдана Хмельницького («богданівці»).

⁵ Капкан Юрій Євгенович (1875–?) — український військовий діяч, до революції — підполковник російської армії, в часи УНР — полковник армії УНР.

Павленками, Полтавцями-Острияницями⁶ почали заводять оселедці, жупани, кунчукові пояси з «святиченими» й архаїчними кривими шаблоуками укр. есери⁷ й есдеки⁸. І це не була лише зовнішня бутафорія, декорація. Ні, їй цілком відповідали діла й ідейна пропаганда цих «соціалістів».

Не далі, як на третьому з'їзді партії українських есерів⁹ виступив з промовою отак приблизно розписаний зовні «соціаліст», здається, пізніше міністр Директорії, Паливода¹⁰ і в істеричному тоні вигукував, що нам, українцям, треба дбать про Україну й виконувать козацькі заповіти, а другий такий же «соціаліст» Пирхавка, на тому ж таки з'їзді, розмахуючи кривою шаблоукою, запитував групу інтернаціоналістів майже дослівно: «Доки ото ви тут говоритимете про інтернаціонал, славних батьків поганії діти, а коли то вже мова йтиме про Україну, про козацьку славу?». Есдеки, ті менш про це говорили, а більш робили (хоч коли порівняти промови ватажків укр. соціал-демократії Винниченка й Петлюри на військових з'їздах, то вони мало чим відрізняються в цім від есерівських). Починаючи з різних Ковенків¹¹, Горобців¹² і кінчаючи «головним» Петлюрою, ця соціал-демократична братія отаманів, навипередки з прибічниками майбутнього гетьмана Скоропадського

⁶ Полтавець-Острияниця Іван Васильович (1890–1957) — український військовий діяч, монархіст. Під час Гетьманату Скоропадського — генеральний писар Української держави, з 1919 р. — в еміграції. Помер у Мюнхені.

⁷ Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР) — українська політична партія лівого спрямування. Перші організації сформувалися в 1903–1904 рр., активніша робота почалася під час революції 1905–1907 рр. І конференція (установча) відбулася в Києві 1907 р. 1917 р. представники цієї партії відігравали найважливішу роль у функціонуванні Центральної Ради (голова Центральної Ради М. Грушевський був членом ЦК УПСР). У травні–червні 1918 р. в УПСР стався розкол, її ліве крило стало ядром пізньої Української комуністичної партії (боротьбистів).

⁸ Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП) — українська партія лівого спрямування. Виникла 1905 р. на базі Революційної української партії (РУП). Серед лідерів — С. Петлюра та В. Винниченко. Діяльність партії було відновлено під час з'їзду 17–18 квітня 1917 р. Її члени брали активну участь у діяльності Центральної Ради, лідери УСДРП очолювали повстання Українського Національного Союзу проти Гетьманату Павла Скоропадського. Під час IV з'їзду УСДРП (10–12 січня 1919 р.) у ній стався розкол, ліве крило («незалежники») стало базою для створення 1920 р. Української комуністичної партії (україстів).

⁹ III з'їзд УПСР відбувся в грудні 1917 р.

¹⁰ Паливода Іван Симонович (1885–1985) — український політичний діяч, за Директорії — міністр пошт і телеграфу. Помер у м. Сомерсет, Нью-Джерсі, США.

¹¹ Ковенко Михайло Микитович (1888–?) — український військовий діяч, 1917 р. — член Центральної Ради, у січні 1918 р. командував загонами Вільного козацтва, брав участь у придушенні повстання на заводі «Арсенал», проводив арешти лівого крила УПСР (майбутніх «боротьбистів»). З 1920 р. в еміграції.

¹² Горобець (Воробйов) Гаврило Юхимович (1888–1924) — український військовий діяч, член Центральної Ради. 1917 р. брав участь у створенні загонів Вільного козацтва в Катеринославі (нині — Дніпро). Під час Гетьманату Скоропадського перебував в ув'язненні, після антигетьманського повстання — начальник дипломатичного відділу Директорії УНР. Є свідчення про те, що 1924 р. Гаврила Воробйова було розстріляно в Катеринославі.

Полтавцями-Остряницями, взялась за організацію різних кошів і загонів вільного козацтва, гайдамаків, куренів смерти, чорних, червоних і різних інших кольорів «шликів», з приблизними лозунгами: «Козаченьку, точи ніж, де зустрінеш москалика, там і ріж», — не кажуче вже про глибоко антисемитську, погромницьку ідеологію цих лицарів найгірших традицій середньовіччя. І скоро старий, напівбетонний Київ ХХ століття, віку електричності, здригнувся від того дикого маскараду, що вчинила в ньому бувша елегантна царська офіцерня, інтеліген[т]щина й куркульня. А молодий Катеринослав — серце металургії сучасної України зі стотисячним пролетаріатом — просто вилупив у нестямі очі, коли зашуміли хортицькі очерети й загула тяжка хода старих козацьких тіней в новій машкарі під проводом соціал-демократів та есерів.

Але коли козаччина ХVІІІ століття була селянським повстанням проти «панівляшків» і «жидів-рандарів», була потугою пірвати кайдани феодального гніту (хоч, правда, своя старшина згодом ще краще осідлала посполиту «чернь» при допомозі царської феодальної Москви), то імпровізована козаччина ХХ віку точила ножа на неможливі шари селянства й головним чином на пролетаріат, що виріс уже в могутню класу й повстав проти капіталістично-поміщицького ладу, ведучи за собою селянську бідноту.

«Козацтво, — писав Костомаров, — було розсадником свободи й протичином двоякому деспотизмові: з одного боку — зовнішньому, напівдикому, східньомусульманському деспотизму, а з другого — внутрішньому, аристократичному, тонкому, цивілізованому»¹³.

А що ми бачимо тепер? Східньомусульманський деспотизм протягом трьох століть зник з обрію Європи. Зате виріс цивілізований деспотизм імперіялістичної буржуазії заходу. І козаччина нашого століття пішла в найми спочатку до німецько-юнкерської, а потім до франко-румунно-польської капіталістично-шляхетської деспотії і стала в зовнішній політиці протичином пролетарській Росії й справжній демократії, що несе в собі російська революція через диктатуру праці. А у внутрішній політиці ця модерна козаччина є цивілізованою (хоч, правда, й не дуже) деспотією в відношенні до повставших за своє соціальне визволення нижчих шарів капіталістичного суспільства — робітників і селянської бідноти.

Проявила себе козаччина в цьому з перших же днів свого народження. Одним з найвидатніших фактів початку дій козацьких 1917 року було замурдування провідника київського робітництва Леоніда П'ятакова, а далі — більше. Але справжній кривавий бенкет «соціалістичної» козаччини починається відомими ковенковськими арештами спочатку десяти членів Центральної Ради, представників неможлих селян та робітників, а далі київського робітництва, й одвертим, масовим стрілянням і рубанням. Тільки тепер вже не по розлогих степах України, як в старі часи, не на байдаках і не диких татар

¹³ Письмо Н. И. Костомарова к издателю «Колокола». — Женева, 1885. (Прим. О. Шумського).

підстрілювала й турків четвертувала козаччина, а в стінах Києва й Катеринослава, на фабриках і заводах — повставших робітників і селян в сірих шинелях. Київському січневому бенкетові реставрованої козаччини й гайдамаччини соціал-демократичних отаманів Петлюри, Ковенка й інших могли позаздрити навіть і старі гайдамацькі ватажки Гонта з Залізником.

Але ніякі бенкети не могли врятувати панування відновленої козаччини. Запрошене на поміч німецьке юнкерство, що перебувало в корчах розкладу, вхопилось і за цей архаїчний козацький рух в надії хоч на ньому поправити свої безнадійні справи. Само собою розуміється, що німці зразу ж постаралися здерти з української козаччини зайву й протиприродну полуду соціалістичної фразеології та допомогли їй швидче докотитися до свого логічного завершення — гетьманату. Спішними й жалюгідими виглядали тоді всі оті соціалістичні отамани, що думали й далі їхати на козаччині, та їх політичні провідники — на зразок дипломата Голубовича¹⁴ з його біганням до Мума¹⁵ просити, щоб їх не виганяли, або політика Микити Шаповала¹⁶, що в день розгону Центральної Ради почепив криву шаблюку на червоний пояс і сердито тупав ногами, пориваючись у бій, як Дон-Кихот. Не доводиться й говорити про те, що витворяла та ж сама майже по-своєму складові козаччина тільки з трохи іншими отаманами під високою рукою ясновельможного пана гетьмана.

Але чи навчила чому-небудь українську соціалістичну демократію ця яскрава лекція природньої еволюції нової козаччини? Абсолютно нічому. Остаточ-но й рішуче порвали з тим шовіністичним рухом, що відродив таке калікувате явище для ХХ віку, як козаччина, лише невеличкі гуртки українських есдеків і есерів, які зрозуміли значіння жовтневого перевороту й пішли під прапором інтернаціоналізму за соціалістичну революцію. Вся ж українська соціалістична демократія (а вона вся себе звала соціалістичною, навіть Скоропадський¹⁷, кажуть, один час був в українських есерах), яку німці скинули з командування козаччиною, підігнувши хвоста, почала вичикувати слухного часу в надії на

¹⁴ Голубович Всеволод Олександрович (1885–1939) — український політичний діяч, член УПСР. Від січня 1918 р. — голова Ради народних міністрів і міністр закордонних справ УНР, голова делегації УНР на переговорах у Бересті. 1920 р. заарештований, 1921 р. звільнений. 1931 р. заарештований у справі «Українського національного центру», помер в ув'язненні.

¹⁵ Мумм фон Шварценштайн Альфонс, барон (1859–1924) — німецький дипломат, посол Німецької імперії в УНР та Українській державі у 1917–1918 рр.

¹⁶ Шаповал Микита Юхимович (1882–1932) — український політичний діяч, член ЦК УПСР, член Центральної Ради, міністр пошт і телеграфів в уряді В. Винниченка (після проголошення III Універсалу), голова антигетьманського Українського Національного Союзу, за Директорії — міністр земельних справ. З 1919 р. — в еміграції, автор праць із історії української революції 1917–1920 років та соціології.

¹⁷ Скоропадський Павло Петрович (1873–1945) — український політичний та військовий діяч, нащадок давнього гетьманського роду. До революції — генерал російської армії. 29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту прийшов до влади і взяв титул гетьмана України. Після антигетьманського повстання листопада–грудня 1918 р. зрікся влади і виїхав у еміграцію. Помер у Німеччині 26 квітня 1945 р.

те, що рано чи пізно робітниче-селянські маси стрепенуться й скинуть з себе німецько-гетьманський струп. Вона вичикувала цього часу, щоб знов почати спочатку, знов накинати на них сідло козаччини й знов сісти зверху.

І цього не довго довелося чекати. Розсипавсь кумір германського імперіалізму, гетьманові швидко довелося передягнутись в форму царського генерала, щоб можна було спертись на плечі Антанти¹⁸, яка не вірила в тривкість козацької бутафорії, а більш покладалась на царський генералітет для врятування своїх капіталів (хоч, правда, й він підвів). Робоче-селянська Україна, що не переставала клекотіти, спалахнула полум'ям нового повстання. З перших же його днів виявилось, що жив і курилко української соціалістичної отаманії — він з'явився в формі так званої Директорії. До неї потяглась майже вся гетьманська козаччина, за винятком невеличкої частини її вершків, і її знов удалося осідлати робітничо-селянський рух, але не на довго. На другий день після знищення гетьманату морем розлилося по Україні повстання проти директоріянської козаччини й гайдамачини з гаслом Радянської влади.

А рознуздана козаччина отамана Петлюри під зверхністю соц.-демократів Винниченка й Чеховського¹⁹ знов почала справляти дикі оргії середньовіччя на тілі робочого класу України. Тут уже й не доводиться говорити про поодинокі й навіть масові розстріли й катування робітників та селян. Звичайним ділом для цих лицарів були також і єврейські погроми. Згадать хоч би трьохденний погром в Житомирі на різдво 1918 року, не кажучи вже про дрібніші міста. Сваволя козаччини дійшла до розгрому цілих професійних робітничих організацій. Так, наприклад, помешкання київського професійного союзу було розбите, розломане козацькою ватагою, а всі папери ростріпано й спалено на вулиці. Чим це не автодафе? Але як же інакше могла поставитись козаччина з традиціями XVII віку до такого соціального явища сучасності, як профсоюз? Це дійсно був наскок XVII віку під проводом українських соціалістів на наше XX століття!

Нема чого й говорити про те, що це був глибоко буржуазний по своїй соціальній природі рух в романтичних шатах старої феодальної доби. І вряд чи тепер знайдеться остільки наївний громадянин України, який би до цього часу серйозно вірив забобонам про те, що ця жорстока боротьба минулих літ між

¹⁸ Один із двох основних військово-політичних блоків, що брали участь у Першій світовій війні. Його основними членами були Франція, Велика Британія та Російська імперія, до яких згодом, у ході війни, приєдналися ще 25 держав.

¹⁹ Чехівський Володимир Мусійович (1876–1937) — український політичний діяч, член ЦК УСДРП. Депутат Першої Державної Думи Російської імперії (1906), член Центральної Ради від Одеси. 3 квітня 1918 р. — директор департаменту віросповідань з правами міністра в уряді УНР, за Гетьманату Скоропадського — директор департаменту загальних справ того ж міністерства. У грудні 1918 р. — лютому 1919 р. — голова Ради міністрів і міністр закордонних справ УНР, проводив лінію на досягнення угоди з РСФРР. Після встановлення радянської влади бере участь у створенні Української Автокефальної Православної Церкви, працює в історико-філологічному відділі ВУАН, викладає в низці київських вишів. Заарештований 1929 р. у «справі СВУ», засуджений до розстрілу із заміною на 10 років позбавлення волі. Розстріляний 3 листопада 1937 р. за вироком трійки УНКВС Ленінградської області в урочищі Сандармох.

двома глибоко соціально ворожими таборами (УНР і УСРР) мала національний характер, як її намагався весь час трактувати табір дрібної української буржуазії. Це була жорстока боротьба праці й капіталу (вірніше, його прихвостнів), цих антиподів сучасного капіталістичного суспільства, і ніяким національним моментом замазати цього не можна.

А природний і здоровий рух культурно-національного відродження на ґрунті соціального визволення пригнічених робітничо-селянських мас був підмінений і спровокований в очах малосвідомих шарів відродження українськими шовіністами такої недорікуватої для нашого часу потвори, як козаччина з її старими й найреакційнішими традиціями й соціальним змістом.

II. Соціальне походження нової козаччини.

Виникає питання, як же могло в наш час індустрії, високо розвинуеного капіталістичного господарства повстати таке калікувате опудало, яким в дійсності був козацько-гайдамацький рух часів нашої революції? Воно ж мусило мати якусь соціальну базу, якийсь економічний ґрунт? Бо інакше всякі потуги реставрувати козаччину так і залишились би прекрасними мріями окремих «в прошедшем веке запоздалых» голів.

Чим були по своїй соціальній суті козацькі рухи XVII століття на Україні? Ця доба української історії ще жде свого докладного марксівського дослідження. Даремно б ми ходили за відповіддю на це питання до товстих томів проф. Грушевського. Цей історик, замість виявлення дійсних соціальних пружин цієї глибоко драматичної доби в нашій історії, своїм ідеалістичним освітленням її відіграв ту роль для нашого покоління, яку відіграли для поезії Шевченка відомі оповідання про козацькі дії столітнього діда-кріпака. Історик-марксист Покровський²⁰, хоч і з застереженням, характеризує козаччину, як «буржуазний» рух проти застарілого «натурального» феодалізму. «Козацька буржуазія, — каже він, — в особі Богдана Хмельницького й підняла прапор повстання проти польського феодалізму»²¹). Що до буржуазности характеру старих козацьких рухів, то це, мабуть, таки занадто сміло сказано. Але з того, що ми вже маємо про козацькі часи, ясно випливає, що це був рух організований заможнішою верствою козаків-дуків, які мали незгідну «мізерію» (майно), челядь і підсусідків (а подекуди мало чим і відрізнялись від справжніх тодішніх панів), щоб скинути польських феодалів і самим сісти на їх місце.

Польське панство, поширюючи межі Річи-посполитої на південний схід, почало скорочувати козаків-хуторян, що вільотно вже там росташувалися. Пішло реєстрування козаків, скорочення їх привілеїв і вольностей козацьких,

²⁰ Покровський Михайло Миколайович (1868–1932) — російський історик-марксист, один із лідерів марксистської школи в російській історіографії. Член РСДРП(б) з 1905 р., академік АН СРСР (1929), автор низки праць з історії Росії.

²¹ М. М. Покровський. «Русская История», т. II, стр. 200 (Прим. О. Шумського).

перевод частин їх в «посполиті» і закріпачення «посполитих». А тим часом підручні панів-феодалів, так звані «жиди-рандарі», поприбирали до своїх рук різні промисли. Звідси й починається козацький рух. Заможні козацькі верхи зручно використали невдоволення кріпаків «посполитих», створили ідеологію національно-релігійної боротьби, підняли «посполиті» маси й скинули польських феодалів. Але козацькій старшині, що розсілась замість польських панів, швидко довелося піти під «високу руку» феодальної Москви і там рятувати свій стан, як тільки загомоніла «посполита чернь», руками котрої було скинуто польське панство, і зажадала й собі прав та вольностей. Такою в основних рисах виглядає соціальна суть козацького повстання XVII століття. Мало чим по суті відрізняється й пізніший гайдамацький рух. Хоч це повстання й було підняте «голою», але той факт, що Гонта й Залізняк поприбирали собі титулів князів Уманських і Смілянських, ясно показує, куди він прямував.

Але оскільки козацький рух глибоко сколихнув широкі маси посполитих, не зважаючи навіть на те, що своя старшина при допомозі царату ще краще їх приборкала й на довгі роки загнала в кріпацтво, все ж таки ця козацька революція цілі віки була приваблюючою, світлою цяткою на темному шляху кріпацької недолі українського селянства. Таке відношення селянства до подій часів Хмельниччини підтримувалось ще й тим, що в кріпацтво поволі було обернуто політикою царату велику кількість колишнього козацтва, яке особливо повинно було зітхати й ідеалізувати часи свого панування, поширюючи ці свої настрої в усій кріпацькій масі селянства. Туга за минулим була безперечно й у нащадків колишньої старшини — пізніших поміщиків, які хоч і получили добрі чини й «жаловання», але їм все ж було шкода загубленого політичного панування. Ця туга яскраво відбивається й у пізніших поміщицьких поколіннях — хоч би в творах Куліша й інших поміщиків-письменників. Вона дожила аж до наших часів, особливо в колах здрібнілої хуторянської шляхти, що не примазалась, як слід, до царського державного пирога. Таким чином, ідеал старої козащини був донесений через віки поміщицько-хуторянською верствою аж до часів нашої революції з усіма її традиціями й правдивим класовим розумінням соціальної істоти козацького ладу.

Але з новою й надзвичайною силою оживляється й популяризується козащина поетичним талан[т]ом Шевченка в шарах нового пореформеного українського громадянства. В найчорніші часи миколаївської реакції, перед заходом кріпацтва в період його найбрутальнішого лютування з'являється ця фігура поета-кріпака; і в шуканнях виходу з того пекельного гніту поринає, особливо на початку своєї поетичної творчості, в сиву минувшину, жадібно вбирає в себе всі ті численні думи, пісні, перекази й оповідання про козацькі часи, про Коліївщину й, оплодотворивши своїм поетичним таланом цей віковий стогін придушених низів і меланхолійне зітхання частини нудьгуючого панства за кращими часами минулого, подає нам це минуле в огнених словах, опоеети-

зованому й до неподібності ідеалізованому вигляді свого високохудожнього «Кобзаря».

Кріпак-наймит, співець долі найнижшої суспільної верстви пішов шукати для неї виходу, шляхів до визволення в минулому й виніс звідти гетьманську Україну з ідеалізованим козацьким ладом. Шевченко оспівав і оплакав Україну, лише за цю «убогу» Україну, — каже поет, — «прокляну святого бога, за неї душу погублю», — і лише доля цієї України — «громади в сіряках» — змушує поета кидатись в козацьке минуле за порадою.

Але зовсім инакше приймає «Кобзаря» пореформене українське громадянство, а після й молодша генерація, так звана українська демократія. Над тим, що являється істотою «Кобзаря», за що Шевченко готов був «душу погубить», над отою «громадою у сіряках найменших братів» ця демократія могла лише інколи похникать. Для неї шевченківський «Кобзар» став «національною євангелією», національною програмою, а сам Шевченко — «національним пророком». Даремно проти цього повставав М. Драгоманів²². Українська демократія його просто не слухала. Нехай, мовляв, Драгоманів каже собі, що хоче, а Шевченко таки наш національний пророк, наш учитель.

Те, що Шевченко в дальшому своєму розвитку розвінчав гетьманат, навіть більше того — просто в «багні свинячій» викупав гетьманство й старшину, — українську громаду міщан не цікавило. На це була відповідь, що це, мовляв, стосується до Хмельницького з його старшиною, а от Мазепа, той не такий. А вже такі річі, як неприйняття землею козаків («За байраком байрак»), що «зарізали брата» (правда, з наказу гетьмана), де Шевченко через темряву віків докопується до того, що козацтво — то таки була вища суспільна верства, що вона мордувала «найменшого брата», і тому поет-наймит заставляє землю не приймати їх в могилу, ця демократія просто не могла зрозуміти. Не доводиться й говорити про те, якою чужою була для українського громадянства та просто геніяльна для свого часу прозорливість і спостережливість поета, що він виявив замітку в щоденникові з приводу машини-пароплава, їдучи з-за Каспія по Волзі, де каже:

«Пароплав у нічному похоронному спокої уявляється мені якимсь величезним, глухо ревучим видовищем з роззявленою пащею, готовою проковтнути поміщиків-інквізиторів. Великий Фультон і Великий Уатт! Ваша молода дитина, що росте не днями, а годинами, у швидкому часі пожере кнути, престולי й корони, а дипломатами та поміщиками тільки закусить, поласує, як школяр цукерком. Те, що почали у Франції енциклопедисти, те довершить на всій нашій планеті ваша велетенська, геніяльна дитина. Моє пророцтво безсумнівне»²³.

Але оскільки геніяльним був Шевченко в цій своїй прозорливості й спостережливості, характеризуючи так вперше зустрінуту ним машину, остільки українська демократія наших часів, що рахує Шевченка своїм учителем, вия-

²² М. Драгоманів. «Шевченко, українофіли й соціалізм» (Прим. О. Шумського).

²³ Щоденник 27 — VIII, 1857 р. (Прим. О. Шумського).

вила свою безпросвітну тупість і обмеженість, не добачаючи й не розуміючи того колосального соціального значіння, яке має така гігантська машина, такий велетень індустрії, яким є в дійсності наш Донбас з його металургією. Шевченко не добачив лише одного, що ця машина «пожере» також і те тупоголове міщанство, яке стане на її дорозі.

Або ось друга, кинута Шевченком роком пізніше, фраза в повісті «Прогулька з приємністю та й не без моралі» з приводу, очевидно, «Комуністичного маніфесту», про який він десь щось почув:

«Виходить, що ідея комунізму не сама тільки пуста ідея, не глас вопіючого в пустелі, а вона цілком здатна й до справжнього прозаїчного життя. Слава та шана борцям за нову цивілізацію!»²⁴.

Все це є книгою за сьома печатами для творців «національного пророка» з Шевченка, бо инакше який би він був пророк і яка б це була програма для тупої, обмеженої хуторянсько-просвітянської демократії. Розуміється, Шевченко не був комуністом. Йому так же далеко було до комунізму, наукового марксизму, як нам до його кріпацької доби. І ми за М. Драгомановим назовемо безнадійним реакціонером того соціаліста (хоч це ні в якій мірі не робить реакціонером того Шевченка), який би спробував на Шевченкові будувати соціалістичний програм. А що такі спроби не вигадка, а факт, свідчить хоч би те, що й досі ще партійним лозунгом укр-ес-ерів є цитата з Шевченка: «Борітеся — поборете».

Це було й є таким же знуцанням над Шевченком, як і осатаніло-реакційні потуги української демократії будувати на Шевченкові програму українського націоналізму. Шевченко був суцільним продуктом своєї доби й виразником своєї кріпацько-наймицької верстви. Але він був вихорошений, вихолощений і вивернутий українською дрібно-буржуазною демократією і в такому вигляді став фундаментом її національно-козацького програму, з яким вона й увійшла в революцію.

Починаючи з затишних покоїв київських професорів, лікарів, чиновників, адвокатів, письменників та просто здрібнілої шляхти, різних їх громад та студентської молоді, формування на цьому програмі так званого українського громадянства поширюється в дрібніші міста на цю ж саму, тільки дрібнішу від київської калібром, категорію суспільства, а далі через попівсько-учительсько-агрономичні кола йде організація сільських та містечкових просвіт, аматорських гуртків і, нарешті, як матеріальна база, організація сільської куркульні-кооперація. Класичною організаційною формою українського громадянства поруч з різними громадами, гуртками, хатами була «просвіта» з плеканням культу козацької романтики. Козак в різних проявах не сходив тут зі сцени, і козаччина була тим ідеологічним змістом, яким жило це громадянство.

В цих просвітах, гуртках і громадах з опорою на кооперацію протягом

²⁴ Повний збірник творів Т. Г. Шевченка, під редакцією Д. Дорошенка. Вид. Ротенберга. Катеринослав, ст. 641. (Прим. О. Шумського).

останнього, передреволюційного десяти років виховались в атмосфері єдиного національного фронту й українські соціалістичні партії (есдеки й есери); виховались під крильцями й опікою старого українського громадянства, що несло свої традиції від українофільства, Кирило-Методіївців, харківського «общества мочемордія» та пізнішого хлопоманства післяреформеної доби.

З цих кол української інтелігенції, селянських вершків та, за невеличкими винятками, з спролетаризованого селянства й формувались кадри українських соціалістичних партій, що держались хвостиком коло старого громадянства та докучали йому інколи своїм невиразним варняканням про соціалізм, а більше боролись з «ярижкою» та сперечались на тему вроді того, чому запроданець — Богдан і борець за визволення — Мазепа, ніж над питаннями свого соціалістичного світогляду.

Таким чином на цьому національно-козацькому програмові в революції 1917 року зійшлась поміщицько-хуторянська шляхта — нащадки козацької старшини, — яка, розуміючи добре соціальну природу старої козацької республіки й не кваплючись з нею (хоч і зітхала за своїм політичним пануванням), поки спала «чернь» та було тихо під царською короною, вхопилась за козащину, як за засіб осідлати революційний рух і сісти зверху, зійшлась з так званою українською демократією (в тому числі й соціалістичною), котра брала з часів козащини національно-республікансько-демократичну форму, ідеалізуючи її соціальний зміст і саму демократичність, для будування «своїєї» української держави, в якій, звичайно, мали би правити ці громадяне і, значить, нарешті, могли би вигнати російське чиновництво, а також здихатися ненависного просвітянам конкурента — російської інтелігенції.

Таке соціальне коріння нової козащини, що повстала в ХХ столітті в своєму природньому й історичному центрі, Києві, на базі старої, як світ, хліборобської продукції чорноземної України спочатку в республікансько-демократичній формі Української Центральної Ради, потім еволюціонувала до монархичної гетьманської Держави і, нарешті, розсипалась на компромісі між двома цими державними формами — Директорії.

III. Нова Україна.

В той час, коли на ґрунті селянської сільсько-господарської продукції, як реакція на царсько-поміщицький гніт, поволі формувалась громадська думка української дрібної буржуазії під прапором національного визволення, в південно-східній (переважно) Україні на програмі соціальної революції провадилась організація нової суспільної сили — пролетаріату, що швидким темпом зростав разом з шаленим розвитком вугільно-рудно-металургічної промисловости. З поширенням залізно-дорожного будівництва й напливом закордонних капіталів з [18]80-х років українська кам'яно-вугільна, залізно-рудна й металургічна промисловість, що до

того часу грала саму незначну роль, починає розвиватися гігантськими кроками й уже в передвійські часи стає основним фактором народного господарства. Ось числа, що характеризують цей надзвичайно експансивний розвиток добуваючої й оброблюючої промисловості України²⁵:

Данні добуваючої й оброблюючої промисловості України 1880–1913 р. р.
(в мільйонах пудів).

роки	Донецьк. вугіль	Кривор. руда	Виплав чавуну	Готов. заліза й сталі
1880	86	3	1,3	1,6
1890	183	23	13,4	59,2
1900	672	210	91,5	98,9
1913	1689	420	189,7	143,9

Коли взяти на увагу, що наш вироб заліза й стали в 1913 році складав третину англійського (460 м. п.) і більше половини французького (276 м. п.), то це вже не така то й мала продукція в порівнянні навіть з країнами старої індустрії²⁶.

На базі цієї тяжкої індустрії швидкими кроками розвивається також фабрично-заводська промисловість України й уже під кінець 1908 року досягає мільярда золотих рублів своєї річної продукції, росташовуючись переважно в районі вугілля й виробу заліза й чавуну. Навіть найстарша українська промисловість — цукроварство, яка зародилась ще в старі кріпацькі часи, з розвитком вугільної промисловості міняє темп свого розвитку, швидко перестроюється і з 17 мільйонів пудів продукції 148 заводів кінця [18]80-х років досягає протягом двох десятиліть понад 70 мільйонів пудів річної продукції 198 українських заводів, але вона держиться густо залюдненої середньої смуги України, як джерела дешевої сезонної праці.

Зате центр зернової продукції поволі перемістився з північно-західного, житньо-вівсяного району старої київської України, що в зв'язку з перенаселенням переходила до інтенсифікації сільського господарства, в південно-східній, пшенишно-яшний, степовий район машинізованих латифундій, які між іншим відтягли з густо залюдненої півночі чималу силу батрацтва й сезонних заробітчан. Цей факт досить переконуюче стверджується наведеною нижче табличкою про валовий збір чотирьох головних хлібів довійськового часу. Але ще з більшою яскравістю переважаюче значіння цього південно-східного району України підкреслюється даними про експорт цих головних хлібів на закордонні ринки.

Подаємо на підставі даних брошури Б. Дзінкевича обідві ці таблички для зручності поруч:²⁷

²⁵ З праці проф. П. И. Фомина «Украина. Экономическая характеристика». Харьков: Научная мысль, 1923. (Прим. О. Шумського).

²⁶ З статті проф. Остапенка «Рур» — «Червоний Шлях», № 1 (Прим. О. Шумського).

²⁷ Б. Дзінкевич. «Продукція хліба на Україні», Київ, Вид. «Праця». (Прим. О. Шумського).

Дані валового збору й вивозу хліба за 1909–1913 рр.

ГУБЕРНІ	Середній річний збір і вивіз 4-х головних хлібів за п'ятиліття 1909–1913 р. р. (в мільйонах пудів)							
	Середній валовий збір				Середній вивіз в переводі на зерно			
	Пшениці й ячменю	Жита й вівса	Всього в		Пшениці й ячменю	Жита й вівса	Всього в	
			Пудах	% %			Пуд.	% %
Чернігівщина	4,2	43,1	47,2	4,5	Ввіз 2,8	3,8	1,0	0,3
Волинь	28,9	60,3	89,2	8,3	2,7	(ввіз) 1,3	1,4	0,4
Поділля	55,8	48,2	104,0	9,7	10,4	0,9	11,3	3,3
Київщина	46,3	66,1	112,4	10,5	8,3	1,0	9,3	2,7
Полтавщина	65,8	62,4	128,2	11,9	18,2	15,8	34,0	10,0
Всього по 5-ти губ.	201,0	280,0	481,0	44,9	36,8	20,2	57,0	16,7
Харківщина	73,9	43,7	117,6	11,0	16,6	4,5	21,1	6,2
Таврія	107,8	14,7	122,5	11,4	70,9	3,1	74,0	21,8
Катеринослав	156,4	16,6	173,0	16,2	78,7	1,8	80,5	23,7
Херсонщина	145,5	31,7	177,2	16,5	97,8	9,5	107,3	31,6
Всього по 4-х губ.	483,6	106,7	590,3	55,1	246,0	18,9	282,9	83,3
Всього по 9-ти губ.	684,6	386,7	1071,3	100%	300,8	39,1	339,9	100%

Таким чином, на чотирі південно-східні, пшенишно-ясні губернії приходить до 55,1% всього валового збору цих головних хлібів і 83,3% всього вивозу хлібних лишків з України. А коли взяти на увагу той факт, що до двадцяти з лишнім відсотків цих хлібів вивозилось в Росію, і що цей вивіз падав майже в усій своїй масі на першу групу п'яти губерній і на Харківщину, то виходить, що вся майже сума закордонного хлібного експорту припадає на три

південно-східні губернії (Таврію, Катеринославщину й Херсонщину) й складає коло 77% всього вивозу з України. Коли ж до цього додамо ще швидкий розвиток за останні два десятиріччя Азовсько-Чорноморського портового життя й зріст закордонного торгівництва, то перед нами в усій своїй постаті стане величезна економічна перевага південного сходу України над північним київським заходом. Ця перевага чудесно ілюструється двома наведеними нижче числами (по проф. Фомину) про кількість торгово-промислового обороту в передвійські часи, що припадала на кожного мешканця цих смуг України:

В південно-східній смузі припадає по.....125 руб. обороту на мешк.

В північно-західній.....52.....

Отже ми бачимо, що як в галузі сільського господарства центр ваги поволі переходив з Київського району в південні степи, так і в промисловості розвиток іде від старого північно-західнього цукроварства до південно-східньої, вугільно-металевої тяжкої індустрії. Донецько-криворізьське вугільно-рудне сполучення, що своїм наслідком мало пишний розцвіт металургії, в оточенню пшенишно-явної фабрики з морськими воротами, є тим центром, який тисячею найскладніших ниток зв'язує круг себе все народнє господарство країни й концентрує в собі всі його соки. Дон-кривбас був і є тим економічним стрижнем, крижем, на якому була збудована й від якого залежала вся передреволюційна економіка України.

А кожному, навіть маленькому (крім хіба українських соціалістів), відомо, що в вузлах економіки й як раз на ній базується й політика (знов таки крім політики української демократії, яка більше любила спіратись на «Просвіти»). Розвиток тяжкої індустрії породив ту нову зашмаровану, кремезну політичну силу — робітничу класу, яка невпинно росла й крок за кроком ішла на зміну товстопузим, прилизаним королям «Продуглю» й «Продамету» (бувші вугільний і металургічний синдикати). З невеличкої кількості 13.451 робітників 1879 року сили пролетаріату України зростають понад півтора мільйони в передреволюційні часи.

Тяжкий і кривавий був шлях його росту й організації. Хоч в основному цей процес визиску праці і гартування в той же час її сил однаковий був скрізь. Мало чим, мабуть, ріжнились наші умови царського нагая від республіканських умов панування банкових королів Америки, що з такою правдивістю, непопущеною навіть художніми прикрасами, як в краплині води, відбив Сінклер в своєму романі — «Король Вугіль». Цю книжку, між иншим, не зашкодило б прочитати і українським громадянам, а особливо соціалістам, у яких під носом в Донбасі це теж відбувалось — може б хоч в такому викладі де-що зрозуміли з того, за що велась така запекла боротьба пролетаріатом.

Але були б ми наївними проповідниками, як би думали, що вся трагедія революційної боротьби минулих років відбулась лише тому, що українська демократія, яка концентрувалась у Києві, не знала цього. Проф. Остапенко, що

не без пригод, але чесно перейшов до нас через лінію революційного фронту, в згаданій статті «Рур», запитуючи, «що таке Рур, і чому саме світовий капіталізм врівся там цілою своєю постаттю», з докором закидає українському громадянству: «Рур — це наш Донбас. І ось, коли б ми в належній мірі знали наш Донбас, то вистачило б одної згадки про те, що Рур в складі німецької господарки має таку ж силу, як і наш Донбас в нашій, для того, щоб належно орієнтуватися та оцінити силу тих подій, що відбуваються в даний момент в Рурі і які своїм наслідком мусять мати колосальний вплив на дальші й ближчі етапи класового змагання пролетаріату».

Проф. Остапенко²⁸ розуміє, що корінь рурських подій криється не лише в боротьбі окремих груп «капіталістичної постаті» за право експлоатації Рура, а також в тім, щоб спільно (з німецькими капіталістами) розбити силу німецького пролетаріату та задушити його рурський авангард, і що це матиме «колосальний вплив на класові змагання пролетаріату».

Неначе у відповідь на це порівняння Донбаса з Руром укр. соц.-дем. І. Мазепа²⁹ завзято доводить³⁰, що «капіталізм на Україні був не тільки молодий, але й мало індустріальний», а через те «пролетаріат Московщини, що виріс на ґрунті сильнішого розвитку великої промисловости, оказався здібним для переведення тактики партії більшовиків. Пролетаріат же України, як продукт відсталого економічного розвитку й іншої соціальної структури самого суспільства, за цим не пішов: він не доріс до самостійного керування революцією навіть в її утопійних більшовицьких формах. Пролетаріат український оказався молодим і неорганізованим: революція прийшла для нього зарано» (розрідка скрізь наша — *О. Ш.*). Чи не про «пролетаріат» з просвіт тут іде мова? А далі на всю брошуру розводить Мазепа остогидлу соціал-зрадницьку жуйку про необхідність «демократії» (розуміється, під керуванням німецького, або французького капіталу).

Бачили ми вже цю «демократію». Спасибі за ласку! «Теплий кожух, — сказав би український пролетар словами Шевченка, — та не на мене шитий». Це значить, що треба було росчавити, переломити спину повставшому молодому пролетаріатові й на довгі роки загнати його в ярмо капіталістичного визиску, аж поки він не постаріє. Що й силкувався зробити соц.-дем. Мазепа, та тільки йому не пощастило. Чи не для того, буває, потрібні були Мазепі ці характеристики над мо-

²⁸ Остапенко Сергій Степанович (1881–1937?) — український економіст, політичний діяч. Міністр торгівлі і промисловості в уряді Володимира Чехівського (грудень 1918 р. — лютий 1919 р.), голова Ради народних міністрів (лютий–квітень 1919 р.). З 1921 р. працює в журналі «Червоний шлях» та викладає в Київському інституті народного господарства, до середини 1920-х рр. друкує низку праць із економіки. Подальша доля невідома, є свідчення про те, що 1937 р. Сергія Остапенка було розстріляно.

²⁹ Мазепа Ісаак Прохорович (1884–1952) — український політичний діяч, голова уряду УНР за Директорії (серпень 1919 р. — травень 1920 р.). З 1920 р. в еміграції, автор низки праць із історії Української революції 1917–1920 рр. Помер у Німеччині.

³⁰ Мазепа — «Більшовизм і окупація України». Львів, 1922 р. стор. 18 і 37. (Прим. О. Шумського).

лодим українським пролетаріатом, щоб навчить його тим часом літературної української мови?

Про що свідчать оці патякання Мазепи? Про те, що він не знає Донкривбасу, що він не розуміє його значіння, що він не знає, нарешті, дійсної сили нашого пролетаріату? Нічого подібного. Як раз Мазепа, ватажок «вільного козацтва» та прем'єр Директорії, дуже добре все це розуміє й знає дійсну силу українського пролетаріату, бо не раз, мабуть, від неї чухавсь.

Силу нашої промисловости й її значіння в народньому господарстві України краще, ніж всякі слова, характеризують наведені вище стовпчики чисел.

Пролетаріят Франції був не в кращих об'єктивних умовах, не старішим і не організованішим від нашого, коли повставав у 1848 році, або навіть коли творив славетню Паризьку Комуну. І за це його не тільки не осудили, а як раз на цьому славному його досвіді будували програм й тактику визволення робочої класи найкращі її провідники й учителі — Маркс і Енгельс, у котрих ніби-то учивсь і Мазепа. Але Мазепа належить до тих поганих учнів великих учителів, які обертають науку марксизма проти робочої класи й утворюють на її шляху різні глухі заулки. Позиція Мазепи як раз і є одним з тих численних заулків на великому шляху визвольного робітничого руху, в які завше намагались заманити пролетаріят отакі соц.-дем., як Мазепа.

Проте, робітнича класа України не дала себе спровокувати, збочити й загнати в глухий кут різними пройдисвітам. В тяжкій боротьбі протягом десятиліть через страйки й часткові виступи вона викувала свою свідомість класи, свою професійну організацію і в рішучий час пішла як раз за більшовиками (наперекір твердженню Мазепи), за своєю політичною організацією — Комуністичною Партією, — що органічно й разом з ним виросла з пролетаріату.

Так з нетрів вугілля й заліза Донкривбасу, з цього серця народнього господарства України, створивши його власними руками, повсталла нова соціальна сила — пролетаріят, що разом з продуктом своєї праці й через нього поширював свій класовий організм на всю країну й далеко за її межі, цей дійсний творець і володар нової України, що в озброєнні віковим досвідом визвольної боротьби своєї пригнобленої класи розправив могутні плечі й шляхом соціальної революції пред'явив свої права на будовання нових форм громадського співжиття.

IV. Розвал козащини.

Шляхи цієї нової пролетарської України, що повсталла в основній своїй силі з південно-східної нашої індустрії, зійшлись на якийсь час після повалення царату з прагненням київської дрібно-буржуазної козацько-національної демократії на боротьбі з владою Тимчасового Уряду. Ці дві протилежні соціальні сили одночасно з двох сторін вперлись в рахитичну будову Керенщини, і вона дійсно оказалась дуже тимчасовою. Але як тільки впав простінок вла-

ди Керенського, ці дві сили раптом і безпосередньо встали одна проти другої! І тут перед українською соціал-шовіністичною козацьчиною руба встало рокове питання: битись чи миритись? Стати на боці повставшого пролетаріату, на стороні революції, чи піти проти нього, проти революції? Ми знаємо, як вона розрішила це трагічне для неї питання — вона пішла другим шляхом. З її боку, з боку козацького відродження вибухнув перший вистріл, її рукою пролита вперше робітничая кров! А далі сталося те, що мусило статись.

Але ж чи могла українська соціалістична демократія инакше розрішити це питання, чи могла вона в останній мент стати на боці революції? Такі питання не рішаються раптом, їх рішення не залежить від доброї волі, чи раптового прояснення в окремих головах. Рішення цього питання опреділялося всім попереднім процесом й умовами розвитку окремих політичних груп української демократії, а головним чином інтересами тих соціальних шарів суспільства, на які спирались ці групи. А ми вже знаємо, в атмосфері яких традицій розвивалась українська соціалістична демократія.

Не будемо говорити про українських есерів. По-перше, вони до революції не мали власне свого сконсолідованого партійного організму. Це були окремі гуртки, мало чим звязані. А по-друге, як в програмовому відношенні, це була страшна мішанина, починаючи з російського народництва, що зросло на ґрунті общини, з додатком анархізму й синдикалізму, і кінчаючи марксизмом, так і по своєму соціальному складові, особливо в часи революції, це був конгломерат від спролетаризованого батрацтва й до настоящих поміщиків включно. А коротко кажучи, це була просто собі громада українців, які так же швидко розсипались при першому грому жовтневої боротьби, як і збіглись при весняному сонці березневого перевороту.

Та есери й не робили високої політики — це було справою укр. есдеків. Есдеки керували українською демократією. Ця партія називала себе робітничою, але фактично це було лише на словах, це були лише претензії бути робітничою партією, а робітників там фактично не було.

Послухаємо, що говорить про укр. соц.-дем. партію один з її стовпів і найзавзятіший борець за дальше її існування І. Мазепа в згаданому вже своїому творі (ст. 14):

«Український професійний рух перед вибухом революції був занадто слабкий і мало розвинений. Існувавши на Україні професійні союзи, коли не рахувати молодих спроб з боку укр. соц.-демократії організувати прачок, ковалів, каретників і т. д., були майже цілком під впливом і керуванням неукраїнських партій. В первісній стадії розвитку находилася також справа політичної організації українського пролетаріату».

Молоді були спроби професійної організації перед вибухом революції, в первісній стадії була політична організація?! І це після п'ятнадцятилітнього існування укр. соц.-демократії. Що може бути більшим присудом од такого

признання! А що ж власне робила українська соц.-демократія протягом півтора десяти років свого життя? Те, про що ми вже говорили, — товкалась по всяких просвітах, громадах, хатах й інших організаціях української інтелігенції.

Найбільшої активності в своїй роботі досягла укр. соц.-демократія, свідчить т. Равич-Черкаський³¹, який щиро докопується наслідків її діяльності, в середині 1905 року й мала свої організації «в Києві, Полтаві, Лубнях, Ніжині, Білій Церкві, Прилуках і на селах»³². Уже цей район її діяльності показує, як далеко була укр. соц.-демократія від дійсно пролетарської маси України. Але це були роки її молодого завзяття та ще й в атмосфері загального революційного підйому. А далі пішла реакція, а з нею занепад, розклад і маразм. Партиї органи, не витримавши десятка номерів, падають, і не лише з причин утисків. На ґрунті бездонної прірви між ідейними пориваннями, з одного боку, й повною відсутністю зв'язку з оздоровлюючою робітничою масою — з другого, а також в наслідок постійного неїдіння в атмосфері націоналістичного українського міщанства, з'являються такі шедеври ренегатства, як Д. Донцов³³, Меленевський³⁴, Скоропис-Йолтуховський³⁵ і инш. От що пише бувший укр. соц.-демократ Д. Донцов, цей український Струве³⁶:

«Я не засадничий противник монархичної форми політичного устрою і дуже тишився б, коли б ця форма (в виді національної монархії) в нас історично повсталася» (стор. 200). «Авспіції, під котрими зачав своє панування новий володар Вкраїни (гетьман Скоропадський), були як найліпші, бо гетьманська старовина, гетьманська армія, навіть гетьманський деспотизм, весь блиск гетьманського двору безперечно більш відповідали нашим традиціям і сільській

³¹ Равич-Черкаський Мойсей Юхимович (1884–?) — радянський суспільствознавець, історик, автор низки праць із історії КП(б)У та національного питання в УСРР і РСФРР. У першій половині 1920-х рр. — викладач Харківського технологічного інституту, пізніше — заввідділом національних літератур Державного видавництва художньої літератури (Москва). Репресований 1934 р.

³² Равич-Черкаський. «История коммунистической партии Украины». ГИУ, 1923 (Прим. О. Шумського).

³³ Донцов Дмитро Іванович (1883–1973) — український політичний діяч, публіцист, ідеолог українського інтегрального націоналізму. На початку діяльності (1905–1913) був членом УСДРП. 1914 р. очолює проавстрійський Союз визволення України, 1918 р. (під час Гетьманату Скоропадського) — директор Українського телеграфного агентства, у 1920–1930-х рр. видає у Львові журнал «Літературно-науковий вісник» (згодом «Вісник»). З 1939 р. в еміграції.

³⁴ Меленевський Мар'ян Іванович (1878–1938) — український політичний діяч, член РУП, у 1905 р. — співзасновник Української соціал-демократичної спілки, пізніше — член РСДРП(м), 1911 р. повернувся до УСДРП. 1914 р. разом із Д. Донцовим входить до СВУ. 1923 р. повертається до УСРР, працює на господарчій роботі. Репресований.

³⁵ Скоропис-Йолтуховський Олександр Філаретович (1880–1950) — український політичний діяч. На початку ХХ ст. — активіст РУП, співзасновник Української соціал-демократичної спілки, в еміграції з 1908 р. Під час Першої світової війни працює в СВУ, виступає за союз України з Німеччиною й Австро-Угорщиною. У 1920-ті рр. — один із засновників і лідерів гетьманського руху. 1945 р. заарештований радянською контррозвідкою і вивезений до СРСР, помер в ув'язненні.

³⁶ Др. Дмитро Донцов. «Підстави нашої політики». Відень, 1921 (Прим. О. Шумського).

психіці. Умови, в котрих розвивалася селянська революція на Україні, давали геніальному кондотьєрові блискучу можливість повторити на українських степах бонапартівський експеримент» (стор. 166). Але Петлюра не зміг цього зробити, з жалем продовжує цей український демократ, бо в «політиці внутрішній бракувало йому геніального цінізму, з котрим відносився, наприклад, до своїх яacobінців перший Бонапарт» (стор. 173).

Ми навмисне наводимо досить довгу цитату цього європеїзованого апогета гетьманату й козаччини, бо вона яскраво свідчить не лише про те, до чого докотився цей бувший стовп української соціал-демократії, а й про прагнення української демократії в цілому, ідеологом якої Д. Донцов є й досі, і як раз тої найбільш освіченої її частини, що виросла вже з рамок просвітянського етнографізму й культивування козаччини по поезії Шевченка й малюнках Ждахи³⁷, а вільно оперує європейським досвідом і зокрема досвідом французької революції, а також про те, який соціальний зміст вона вклала в це відродження козаччини.

Український соціал-демократ, тепер автокефальний піп Чеховський, випра[в]дуючи на київському процесі Голубовича і Ко ганебну роль української соціялістичної демократії в сучасній революції тим, що в 1905–1906 роках російські партії не дали українським соціялістам представництва в Інтернаціоналі і що через це, мовляв, в них розвинувсь націоналізм, козирав перед Ревтрибуналом роботою українських соціялістів у полках петербурзького гарнізону, які відиграли рішачу роль в березневому перевороті. Так, ми знаємо цю революційну працю т. Нероновича з гуртком одностумців, але ми знаємо також і те, як тримавсь Неронович з цим гуртком в часи Центральної Ради і як поставився він до жовтневої революції, порвавши з українською соціал-демократією й загинувши від її руки на фронті боротьби з нею. Ми знаємо також і те, як плямував на засіданнях Центральної Ради Винниченко й інші цей невеличкий революційний гурток з українських соціал-демократів, стидливо виправдуючись перед українським громадянством тим, що «в сім'ї, мовляв, не без виродка». І дійсно, цей гурток був революційним виродком у «порядній» сім'ї українських міщан, що звала себе соціал-демократією.

Українська соціал-демократія була робітничою партією без робітників та ще до того й з поганим теоретичним знанням марксизму, бо, як ми вже згадували, більше билась з «ярижкою» й з іншими подібними «класовими ворогами» пролетаріату, ніж над виробленням свого марксівського світогляду. Так само, як і есери, вона була партією просто собі українців. Характерним є те, що ніколи не було між українськими есерами й есдеками тієї гострої ідейної боротьби й диференціації, яка повинна була би бути

³⁷ Ждаха Амвросій Андрійович (1855–1927) — український графік, відомий передусім ілюстраціями до творів Т. Шевченка.

й яка була в інших країнах між цими двома течіями громадської думки. Навіть тоді, коли Грушевський розсадив їх по різних кутках Педагогічного Музею, це все ж таки була одна сім'я. А як що інколи й підіймався заколот, як це було, наприклад, з приводу відомого земельного сорокадесятиного проекту соціал-демократа Мартоса³⁸, то зараз же в тому й другому кутках з'являлась постать «діда» (Грушевський) й обливала тих і других холодним душем перестороги: це, мовляв, вороги українського руху російські есери й есдеки під'южують вас на сварку й на розрив національного фронту, щоб самим сісти зверху. І тоді знов усе втихомирювалось, і знов була згода в сімействі.

Правду каже т. Равич-Черкаський в згаданому вище творі, що «єдина й неділима недиференційована національна українська інтелігенція мала своїх представників у всіх течіях суспільно-політичної думки», крім, розуміється, партії пролетаріату — більшовиків, яка повела за собою робітничу класу й неможливі верстви селянства України на боротьбу за їх соціальне визволення.

Отже чи могла українська соціалістична демократія, що зросла в цій атмосфері єдиного національного фронту на базі дрібної продукції та в тупому оточенні різних федералістів, самостійників, демократів, цих українських міщан, що для моди попривішували й собі хвостики соціалістів, інакше розрішити цю дилему й стати на боці пролетарської революції? На це питання може бути лише одна відповідь: розуміється, ні. Вона могла піти лише проти робітників і неможливого селянства, проти революції.

Єдина, неподільна українська демократія, як вірна послідовниця свого виховання, що з перших днів березневої революції завзято почала розписуватись в барвисті шати козацької старовини, розіграла жорстоку драму старої середньовічної козащини в трьох діях (Центральна Рада, гетьманщина і Директорія) та картинах з появами німців, французів і поляків; але на цей раз на сцені були вже не загриміровані й розфарбовані, як в просвітах, козаки з паперовими шаблями й паликами замість рушниць, а справжні червонопикі поміщицько-попівсько-куркулячі синки зі справжніми шаблями, рушницями, кулеметами й гарматами; і розіграла вона її вже не в стінах провінційальної сільської просвіти, а на всій широкій спині робочо-селянської України.

Був мент, коли працюючі маси зацікавились були цією всеукраїнською просвітою (Центральна Рада), — це під час її першого універсалу. Але, коли вона оголосила, що вирішення земельного питання і взагалі вся соціальна перебудова, тобто революція, відкладається до скликання Всеросійських Установчих Зборів, а потім ще й порозумілась з Тимчасовим

³⁸ Мартос Борис Миколайович (1879–1977) — український політичний діяч, член Центральної Ради, член УСДРП. Генеральний секретар земельних справ у першому уряді УНР, у квітні–серпні 1919 р. — голова Ради народних міністрів УНР. З 1920 р. — в еміграції, помер у США.

Урядом всеросійської буржуазії, який також відклав революцію до Установчих Зборів, а самі Установчі Збори — до кращих часів, примушуючи тим часом селян давати, як в старі часи, поміщикам снопа й копицю, то ця зацікавленість почала пропадати, а згодом навіть перейшла в ворожість, як тільки Центральна Рада разом з урядом Керенського³⁹ почала вгамовувати наростання соціальної революції.

Маси пішли за тим, хто не ошукував їх, хто не відкладав їх соціальних вимог, а кликав ставати до діла зразу й рішуче, — за партією робітників, за більшовиками. А з вибухом в Росії Жовтневої Революції, хвилі якої зразу ж покотились і по Україні, ця ворожість до Центральної Ради робоче-селянських мас перейшла в одверте повстання проти неї.

Повстав, нарешті, цей чорний зашмарований велетень вугілля й заліза — український пролетаріят, ведучи за собою неможливі шари селянства, повстав проти основ капіталістичного ладу, проти всякого визиску, проти всякого поневолення, в тому числі й національного, за новий суспільний лад, за Республіку Праці. І в цю революційну організацію пролетаріату, в цей двигун суспільного прогресу сучасності, що з надзвичайною силою покотив, змітаючи на своєму шляху застаріле сміття й пережитки феодальних часів, нову хвилю соціалістичної революції, в цей локомотив нової України врізалась на скрипучому возі на волах старої середньовічної козащини українська просвітянська демократія з турецьким програмом національної різни. Врізалась і затріщала! Даремна була допомога західної буржуазії. В жорстокій, кривавій, руйнуючій боротьбі пролетаріят разом з повставшим селянством розбив козачу напасть.

Розбита в одвертій бою козащина розпорошилась по цілій Україні, а частина [в]исипалась за кордон. Але своїє руйниницької роботи вона не припинила. Та її частина, що залишалась на Україні, за виключенням громадян, які чесно стали до будівництва Української Соціалістичної Радянської Республіки, повела цю каїнову роботу двома шляхами. Одні засіли в лісах та ярах і перетворились в звичайні злодійські, грабіжницькі ватаги, в «героїв з великої дороги», що під популярною назвою «бандитизму» довго ще руйнували будівництво нової України; а другі, ідеологи, що не здатні були орудувати ножом та обрізаном, понапинали рясина й отаборились в автокефальній церкві, де й до цього часу ще труять свідомість найбільш темних і некультурних шарів нашого суспільства та гальмують громадський поступ.

Закордонна ж частина, так би мовити, козацька старшина, розсортувалась на три основних табори та, зализуючи рани, й досі латає свою ідеологію і фабрикує нові платформи та орієнтації. Перший монархично-гетьманський

³⁹ Керенський Олександр Федорович (1881–1970) — російський політичний діяч, один із лідерів партії соціалістів-революціонерів (есерів). 1917 р. — голова Тимчасового уряду. Після Жовтневого перевороту — в еміграції. Помер у США.

поміщицький табор, що злигався з німецько-юнкерським оргешом, уявляє з себе зародок українського фашизму в козацькій формі, з тою лише різницею від справжнього фашизму, що він в зародку й умірає.

Другий табор — це так звана петлюрівщина. Прагнення цієї компанії дуже прості — вибитись в люди, в справжню «рідну» буржуазію. Для цього вона, определившись на службу в дефензиву польських панів, займається тим, що поруч зі службою підраховує й приторговує нашим вугіллям, залізом, цукром, хлібом і чим хочете, аби гроші вперед. Але оскільки охочих на такий гендель стає обмаль, то їй доводиться (коли не скинуть за несправність) лише службою перебиватись, аж доки робоча рука не вижене разом з панами.

Третій табор прибрав собі назву «Нова Україна». Вже одна ця назва свідчить про глибоко шарлатанський характер цієї братії. Її завданням, оскільки перші два табори розповзаються, — перетягнути де-що до себе в «єдиний фронт».

(Далі буде).⁴⁰

Червоний шлях, 1923, № 2, с. 91–110.

---

⁴⁰ Було надруковано лише першу частину статті.

№ 22

Лист Якова Гриценка до Олександра Шумського.

30 листопада 1924 р.

Народному Комиссару Освіти У.С.Р.Р.
т. Шумському
гражданина живущего в городе
Красноярске Енисейской губ.
в поселке Труда улица Борьбы д. №149
Якова Антоновича Гриценко
Прошение

2 февраля 1918 года в бою с немцами под Кременцом я попал в плен как красногвардеец и пробыл там около 8 месяцев. Затем осенью 1918 года, возвращаясь с плена, поступил на службу в войска Рады и участвовал в боях на ст. Пост-Волынский с войсками гетмана. Когда взяли Киев, то наш отряд был переименован в 3 Черноморский полк и отправлен на формирование в гор. Прилуки.

Через некоторое время, нам было приказано, перейти на постоянную стоянку в м. Казятин. Идя походным порядком, полк остановился на временный отдых в м. Кагарлык; на другой или третий день стоянки в Кагарлык прибыл Командующий отрядом войск революционного Комитета Киевщины т. Тютюнников Юрий Осипович и член ревкома Боровой, стали предлагать Командующему дивизией (в то время наш комполка исполнял обязанности комдива) остановиться, дальше не идти и присоединиться к войскам революционного комитета, но некоторые старшины во главе с командиром конного полка Ильяшкевичем решили Тютюнникова и Борового предать полемому суду как изменников; суд постановил расстрелять.

Под конец процесса суда я прибыл в штаб, где узнал об участии, постигшей представителей ревкома, и сейчас же побежал в 7 роту, которой я командовал, вскричал в ружье и оцепил дом, где был штаб, потребовал выдать Тютюнникова и Борового.

Полевой суд и все находившиеся в штабе старшины выдали мне только одного Тютюнникова, на мой вопрос, где Боровой, то сам Тютюнников объяснил, что «его в Кагарлыке нет, он в Григоровке».

Затем того же дня меня и моего взводного командира, который тоже принимал участие в освобождении, солдаты дивизии избрали делегатами в Киев для переговоров о присоединении к советской власти. Получив мандат, вечером все трое отправились к Вам в Григоровский завод.

Не соглашаясь с выборами нас в делегаты и презирая как большевиков, Ильяшкевич отправил на тракт за Кагарлык отряд конных, что бы нас там встретили и расстреляли; но, зная план Ильяшкевича, с Кагарлыка мы поехали стороной, таким образом мы обошли отряд Ильяшкевича и уже утром попали к Вам в Григоровку.

В Григоровке я узнал, что Боровой это и есть Вы, т. Шумский.

На другой день утром мы отправились в Киев, там нас приняли т. Пятаков и командующий войсками Антонов; переговорив с ними, узнав задачу их, поехали обратно для задержания частей; свои части мы догнали аж в гор. Сквире, сделав собрание, доложив о положении дел, и солдаты решили расформироваться и разойтись по домам, т. к. в Белой Церкви стояли сечевики, и нам пройти обратно было трудно. Итак, после нашего доклада в Сквире остались только штабы да несколько старшин, большинство даже ушло старшин. Я с двумя десятками солдат своей роты под видом идущих с плена перешел Белую Церковь и попал в отряд ревкома, где под Витой уже участвовали в стычке со 2 сечевицким полком, затем после боя отряд отправился в Киев, а меня Тютюнников взял с собой на квартиру.

У Тютюнникова я пробыл с неделю, а затем к нему прибыл начальник дивизии Григорьев и пригласил Тютюнникова к себе начальником штаба, меня тоже Григорьев приглашал к себе на службу, но я не согласился и по выданному Вами документу 2 марта 1919 года уехал в Сибирь и уже 15 мая 1919 года очутился в гор. Красноярске возле родной семьи — детишек и жены.

Казалось бы, все хорошо, но одно плохо то, что при вступлении на территорию белых мне пришлось уничтожить все документы о революционной деятельности, благодарность т. Пятакова на моем рапорте о расформировании дивизии, документ, выданный Вами, делегатский мандат и прочие документы.

Теперь меня как жившего на территории белых не приглашают на службу в Сибири, а что я действительно не принадлежу к числу белых, доказать ничем не могу, почему покорно прошу Вас, товарищ Шумский, прислать мне удостоверение о моей деятельности на Украине, бо только Вы да т. Тютюнников знаете мою работу. В Сибири в белых я не служил, а только жил на их территории. А то еще лучше было бы, Вы взяли меня до себе на службу. До війны служив волосным писарем, працювати умію до... Загальна моя освіта 5 кл. риального училищу, диржав я екстерном в Иркутске в 1913 г., та скинчив школу прапорщиків в 1916 р.

Родом я Черніговської губернії та Конотопського повіту с. Рябух — в Сибир був увезен на переселеніє старшим братом в 1907 р. Тоді міні було 16 років, бо жити було на родині нічим, нібуло зимлі.

Я давно приїхав би до Вас, та нінащо їхати, а семью маю вилику — п'ятиро дітей, старшої дівчини 14 років, жінка та сам.

Я давно Вас шукаю, та ніяк найти ни мог, а потім написав заяву в ГНК Київський, а він повирнув її на зад да сказав, де Ви живите й яку посаду занімаєте.

Товариш Шумський, я дуже прохаю Вас роздивися на мою заяву и порадувати мене чим нібудь. Я дуже хотів би бути біля Вас.

30 ноября 1924 г.

Р. С. Тепер я занімаюсь пахарством близько біля города, зараз сижу в зимлянці и пишу Вам цей лист, ланпа «сліпець» пагано світе, та один кінець пира її зламався, а стіл на одні нозці проклятії хилиця то в одну, то другу сторону да рипить, та рипить, як будто вимовляє ни забудь-ни забудь. Яков Гриценко.

*ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1,
спр. 55475, т. 2, арк. 113–114.
Рукопис, оригінал.*

№ 23

Лист Веніаміна Варницького до Олександра Шумського

12 червня 1925 р.

Адреса: ст. Кожанка на Київщині
Зав. трудшколою с. Ставище
Веніаміну Юркевичу Варницькому

Тов. Шумський!

Вибачте мені, що я відберу у Вас декілька хвилин, але прошу Вас допомогти мені вибратись з того поганого становища, в якому я зараз пер[е]буваю, а тим паче Ви, як свідок давно минулих революційних подій, своїм авторитетом можете вплинути на нашу революційну законність, якої ще на місцях не налагоджено, а також ще багато народних учителів, а в тому числі і я, приму[ш]ені були кинути школу та йти на війну, а там їм давали офіцера, і тепер категорія таких учителів, а вкупі з ними і я в такому глупому положенні «білих». Це незаслужене пятно, накинуте імперіалізмом, на місцях трактується досить погано, так як скільки не працюй, а тебе старорежимним офіцером величають та ще й «білим» прозивають ті, хто дійсно був бандитом, цілий час грабив, прикривався навіть партбілетом, а тепер тяжкі часи для них настають, бо доба «військового комунізма» кінчилась.

Не лишнім буде поінформувати Вас про всю ту роботу, на якій я працював з 1917 року.

В 1917 році вкупі з покійником Євгеном Нероновичем та Михайлом Полозом я працював в просвітньому відділі Українського Військового Комітету при Центральній раді, якому прийшлося боротися з керенщиною та корніловщиною. Там працював і брат Євгена Касяненка¹ та багато інших хлопців, які зараз займають відповідальні місця.

Правда, я завжди належав до лівої течії і дуже був обурений, коли в кінці 1917 р. було Цен. Радою заарештовано т. Полоза та інших товаришів, які належали до лівої фракції вкупі з Вами.

---

¹ Касяненко Євген Іванович (1889–1938) — український громадський та політичний діяч, авіа-конструктор. Член лівого крила УСДРП, член Центральної Ради. 1918 р. перейшов до КП(б)У, переклав українською мовою ряд творів Ф. Енгельса та текст програми РКП(б). Упродовж певного часу був редактором газети «Вісті ВУЦВК» та журналу «Всесвіт», у 1930-х роках працював старшим конструктором Московського заводу ім. Авіахіму. Заарештований 11 липня 1937 р., засуджений до розстрілу. Страчений 30 грудня 1938 р.

Коли стала гетьманщина, то я вкупі з Юрком Тютюнником² та багатьма иньшими товаришами просидів $8\frac{1}{2}$ місяців у тюрмі за виготовлення прокламацій проти гетьмана. В тюрмі у мене сформувався цілком більшовицький світогляд, і я вступив до партії незалежних, які йшли всупереч Петлюрівщині та за з'єднання з Більшовиками. Як політичного в'язня гетьманської тюрми, мене було призначено на Київського повітового коменданта, при чому про це призначення знав комітет партії, який посилав своїх товаришів з наказом, що, коли почнеться більшовицьке повстання, ми мусимо підірвати «петлюрівщину» на своїх місцях, що конечне мною було виконано на всі 100%, а свідком чого Ви були самі, коли працювали вкупі з Тютюнником в Григорівському штабі під Києвом в лютому-березні 1919 року.

Штаб комендатури мною було складено з лівих елементів, які зараз давно в членах К.П.(б)У., щоб краще справитись з поставленною метою та дорученням партії. Переїхавши до Кагарлика зі штабом та цілою дівізією війська, насамперед я зв'язався з більшовицьким Ржищевом, а потім через Ю. Тютюнника з Григорівським більшовицьким штабом, де працювали і Ви т. Шумський-Боровий.

На другий день я відвідав Ваш штаб та мав нараду з Вами як бути. Я висловлював бажання працювати у Вашому штабі, але в інтересах діла необхідно було не відходити мені від кагарлицького гарнізону, а переломити його на сторону більшовиків. Після поїздки на другий день мною оголошено наказу про перехід комендатури на комісаріат та підлягання Григорівському штабові, але в Трипіллі мешкав Зелений, який злигався з Петлюрою, мав намір йти на більшовицький Київ, щоб захопити там владу, але в тилу був супротивником я, і він рішив піти на Кагарлик, щоб покінчити зі мною, а потім вихопити Київ, але в Кагарлику Зеленому я дав доброго перцю так, що не було з ким наступати на Київ, в якому було Червоне військо. Про цю мою поразку Зеленого повідомлялося навіть в Московській пресі в ті часи, так як цей випадок мав в ті часи надзвичайно велике стратегічне значіння, бо червоному Києву ніхто не загрожував, так як Петлюра опинився аж у Винниці.

Виконавши покладену на мене місію, я відправився до м. Київ, де у Вашому помешканні на Паньківській мав розмову з Вами та покійником Гн. Михайличенком. Належачи до незалежників, я залишився працювати в Києві, а потім, коли праве крило незалежних з Юрком Мазуренком на чолі підняло

² Тютюнник Юрій Йосипович (1891–1930) — український військовий діяч, генерал-хорунжий армії УНР. Після відступу з території України брав участь у Першому зимовому поході 1920 р. (вів бойові дії до осені 1920 р.), організував Другий зимовий похід (листопад 1921 р.), який закінчився поразкою. 1923 р. заарештований під час спроби перейти кордон на Дністрі (офіційно повідомлялося, що він здався добровільно), погодився на співпрацю з Раднаркомом УСРР, викладав у Школі червоних старшин у Харкові, працював сценаристом у ВУФКУ, опублікував спогади про Перший зимовий похід («З поляками проти Вкраїни», 1924). Заарештований 12 лютого 1929 р., засуджений до страти, розстріляний 20 жовтня 1930 р.

повстання, я перейшов до лівого крила, яке йшло проти повстання та утворило партію лівих незалежних.

Під час Деникінщини я працював у підпіллі, бо мене чуть не забили в помешканні своєї квартири, але вдалось втекти, на що маються і зараз живі свідки.

Після цього я заболів на тиф, через хворість погубив зв'язок з партією та отримав призначення учитися до Попілянської Вищої початкової школи, як тоді вона звалася. Коли почався наступ поляків, я знов перейшов в підпілля весною 1920 р., де зв'язався зі Сквирським осередком К.П.(б)У. та У.К.П. та працював як член ревкому Сквирщини на посаді завповітагітвідатом. Зверху на паровозі з Києва приходилось везти папір для газети, а розповсюджувати було ще трудніше, бо поштового звязку не було, а приходилось газети розносити по [складах], [...] волосні агенства. Під час таких подорожів приходилось ризикувати життям, бо тоді бандітизмом аж кишіло. Не вважаючи на всі ці умови, була завзятість працювати. Мною як завагітвідатом було організовано повітову газету на українській мові, бо вже тоді Іль'їч настоював на національному відродженні, але більшість товаришів ревкому були росіяне та не погоджувались на видання української газети, що примусило мене залишити працю в Агітвідаті та перейти на зіму учителювати в глухе село Саварці, де ніякої школи не було, і приходилось її організовувати. На протязі 4 років життя в Саварцях мною було організовано сільськооперацію, школу, комнезам, колектив, коммуну. Взагалі [...] [...] в селянській праці, а через цей застой на селі я отримав назву «білого», хоч в цьому я і сам винуват, бо треба було не виявляти свого старого чина, як багато зробили товаришів учителів, те я тим паче міг зробити, бо «пан гетьман» мене мав розстріляти та зовсім «розжалював» від офіцерського чину.

Прикладені тут копії моїх документів частично вказують мою працю на користь Радянської влади, а тому прохаю Вас заступитися за мене, щоб «білого» з мене було скинено, та я мав змогу як селянський учитель, який боровся за соціальну революцію, [...] краще чим другий партієць, щоб в кінці таки бути в членах КП(б)У, так як останні міжнародні обставини від мене цього вимагають.

З повагою Веніамін Варницький.
Привіт т. М. Полозу, т. Драгомирецькому.

ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475, т. 2,
арк. 220–221.
Рукопис, оригінал.

№ 24

Виступ Олександра Шумського на засіданні
Політбюро ЦК КП(б)У

12 травня 1926 р.

Петровский. — Поступила записка дать только высказаться т. Шумскому, Клименко¹ — перед заключительными словами.

Шумский. — Я предлагаю сделать сегодня перерыв. На следующем заседании продолжать.

Петровский. — Я буду голосовать. Кто за перерыв (таковых нет). Кто за то, чтобы дать высказаться т. т. Шумскому и Клименко (Большинство). Слово имеет тов. Шумский.

Шумский. — Для целого ряда товарищей кажется странным, как это, мол, так случилось, что тот самый Шумский, который на прошлогоднем пленуме делал доклад об украинизации и писал тезисы, которые были приняты, теперь вдруг зашел черт знает куда, говорит невероятные вещи. Но странным все это может показаться лишь тому, кто или не слышал, или ничего не понял из того, что я говорил раньше, год тому назад, и что говорю сейчас, или тому, кто судит о том, что я где-то говорю по базарным слухам, а не по документам. Выступления целого ряда товарищей свидетельствуют, что сплетни в достаточной дозе впутаны в обсуждаемый здесь вопрос. Я хочу с самого начала сказать, что с теми, кто здесь оперирует базарными слухами, я не полемизирую и не отвечаю.

Вопрос на прошлогоднем пленуме заключался в том, что до прошлого года проводилась, так называемая, украинизация формальная, аппаратная, и прошлый пленум решил этот вопрос в смысле выправления линии украинизации, с формально-аппаратной в сторону украинизации партии для охвата и овладения общественно-культурным украинским строительством в его динамике, т. е. создания тех условий, какие мы имеем в России, где партия овладела всеми порами общественного организма и общественно-

¹ Клименко Іван Євдокимович (1891–1937) — радянський партійний діяч, член РСДРП(б) з 1912 р. У березні–квітні 1918 р. — народний комісар праці в українському радянському уряді, у 1918–1919 рр. — член харківського і одеського підпільних комітетів КП(б)У, у 1919 р. — військомом 45-ї стрілецької дивізії, голова Житомирського військревкому, у 1919–1920 рр. — кандидат у член ЦК КП(б)У, у 1921–1927 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1925–1927 рр. — другий секретар ЦК КП(б)У, у 1922–1925 рр. — народний комісар землеробства УСРР, у 1925–1934 рр. — кандидат у члени ЦК ВКП(б), у 1927–1929 рр. — заступник народного комісара землеробства РСФРР, у 1929–1930 рр. — заступник народного комісара землеробства СРСР, у 1930 р. — голова виконкомів Сибірської й Західносибірської крайових рад, у 1934–1937 рр. — заступник начальника зернового управління Наркомату землеробства СРСР. Заарештований 13 травня 1937 р., розстріляний 26 листопада 1937 р.

культурной жизни. У нас, естественно, ослабели наши методы времен военного коммунизма, методы зажимов, а в связи с оживлением советов, с развертыванием демократии советской должны быть усилены элементы убеждения, элементы идейного руководства со стороны партии общественной жизнью страны. Этот путь, это линия и была намечена на Пленуме в прошлом году. Когда в прошлом году мне приходилось на Пленуме говорить с товарищами и доказывать, что этот перелом или углубление украинизации необходимы, т. к. растет наша печать, растут различные общественные и культурные организации, и у нас получается смычка интеллигенции с крестьянскими массами, а не пролетариата с крестьянством, что в силу отсутствия у нас руководства общественно-культурным процессом интеллигенция начинает реставрировать утраченные в 1919 и 1920 г. г. связи и влияние, тогда мне говорили, что я просто преувеличиваю, пужаю, чтобы партия украинизировалась. Все эти доводы тогда ставились под большое сомнение. Сейчас, как будто, сомнения в этом отпали. Каждому эти процессы и опасности стали очевидными. Куда тут сомневаться, когда здесь в Харькове идут открытые бои при выборе правления «Рух» между советски настроенной интеллигенцией и фашистской автокефалией, где были и рабочие, и красноармейцы, и где проваливались кандидатуры за то, что их «национальные формуляры запятнаны советскими бутербродами». А если мы посмотрим и спросим себя, проводилась ли линия, взятая прошлым Пленумом, на подготовку партии к овладению этими процессами, подготовлена ли была партия к этому, много ли наших товарищей ответственных-активистов изучало украинский язык, познакомилось с историей, путями развития общественной мысли и культуры, чтобы подойти к руководству этими процессами, чтобы руководить этим украинским движением, в которое втянута наша молодежь, ставила ли практически перед собою эти задачи партия, заговорила ли об этих задачах партия, и заговорила ли она по-украински, я на эти вопросы должен ответить отрицательно. Партия этим вопросам уделяла очень мало внимания, продолжая инерцию аппаратной технической украинизации. Если бы эти вопросы перед нами стояли во всю ширь и со всей серьезностью, наш IX съезд² не прошел бы мимо этих вопросов. Такие важные вопросы, требующие известного перелома в партии и большой практической работы, эти большой важности политические вопросы для партии не прошли бы мимо IX съезда или, вернее, съезд не прошел бы мимо этого вопроса (Радченко: «В оппозиции лучше всего быть»). Я в партии не был ни разу в оппозиции, и вам, тов. Радченко, меня не удастся загнать в оппозицию. Разговоров было довольно много о том, что нужно на IX съезде этот вопрос поставить, нужно этим вопросом заняться вплотную. Однако, Григорий Иванович имел полное основание заявить на Сессии ЦИК'а Союза, что у нас был недавно съезд партии, и там никто даже не говорил на украинском языке.

² IX з'їзд КП(б)У відбувся в Харкові 6–12 грудня 1925 р.

Голос с места. — «А те, кто умеет говорить по украински, не выступали».

А почему они не выступали? Потому, что они в партии забыты, загнаны и составляют меньшинство даже арифметическое, не говоря уже о влиянии. Потому, что в партии господствует русский коммунист, с подозрительностью и недружелюбием, чтобы не сказать крепче, относящийся к коммунисту-украинцу. Господствует, опираясь на презренный шкурнический тип малоросса, который во все исторические эпохи был одинаково беспринципно-лицемерен, рабски-двоедушен и предательски подхалимен. Он сейчас щеголяет своим лже-интернационализмом, бравитует своим безразличным отношением ко всему украинскому и готов всегда оплевать его (может иногда по-украински), если это дает возможность выслужиться и получить теплое местечко. Вот в чем дело. Дело в том, что наша партия должна стать украинской по языку и по культуре. Партия должна заговорить по-украински. Я никак не могу понять коммуниста, который не хочет, не стремится изучить язык и культуру народа, среди которого он строит социализм. Это мне не понятно. Я, например, был в Польше немного больше 1 и 1/2 года³ и уже через 1/2 года говорил по-польски.

Голос с места: — «Украинский язык тяжелее».

Какой язык труднее — не будем спорить. Я лично такого мнения, что украинский язык не труден.

Голос с места: — «Ясно».

Ясно или не ясно, но об этом спорить я не собираюсь. Вопрос в том, шли ли мы по намеченному прошлогодним пленумом ЦК пути? Я считаю, что мы лишь разговаривали, что по этому пути надо идти, да и то немного, а шли по инерции, по пути аппаратной украинизации. Я, конечно, не скажу, что в течение этого года мы топтались на месте. Кое-что делали, но очень мало из того, что нужно было сделать для проведения в жизнь постановлений прошлогоднего пленума. Здесь говорили о курсах повторников. Но ведь нельзя же себя обманывать, что мы можем в 9 м[еся]цев подготовить из молодых работников руководителей партийной и общественной работой. Ведь общественно-партийный стаж и опыт создаются не на курсах и не в год.

Голос с места: — «Правильно».

Правильно, т. Затонский? Так к чему же все ваши намеки и экивоки относительно национальных традиций. Это — ваш старый конек, на котором вы ехали и думаете еще дальше ехать, не облегчая партии разрешения этого большого и труднейшего вопроса, а усугубляя его болезненность.

Что же касается намеков тов. Затонского на мои личные традиции, то я заявляю, что у меня кроме борьбы за классовое и национальное освобождение рабочего класса в союзе с крестьянством, никаких других традиций не было, и от этого я на протяжении всей своей революционной деятельности, начиная с 1909 года, ни на йоту не отступал. (Иванов: «Неправильно»). Это неправильно

---

³ Мається на увазі перебування О. Шумського в Польщі як повпреда УСРР у 1921–1923 рр.

с твоей, тогда, неправильной точки зрения. Если я с тобой боролся в арсенале,⁴ так это потому, что ты извращал тогда на Украине освободительные лозунги Октября и линию ленинизма в национальном вопросе. Борясь, как я, с национальной контр-революцией, ты вместе с водой выплескивал ребенка украинского национально-революционного освободительного движения, ты отрицал, или, в лучшем случае, — сомневался, что это Украина, а не Малороссия, что есть украинский народ, который на протяжении веков боролся за свое освобождение, что это не выдумка интеллигентов, а серьезный исторический факт, с которым надо серьезно считаться, а тов. Затонский, профессор, который знал, что такое Украина, тебя поддерживал в твоих, охотно верю, невольных заблуждениях. Вот почему мы с тобой боролись в арсенале и на других рабочих собраниях и, как ты можешь припомнить, — не так-то уж безуспешно.

С первых дней Октября на Украине я за идейную и вооруженную борьбу против национальной контрреволюции был ею же посажен в тюрьму и приговорен к расстрелу и дальше все время вооруженно боролся за Сов. власть. (Иванов: «Я тебя ни разу не видал»). Ну, это дело твоей совести. Меня все видали, кто активно боролся за советскую власть на Украине, а вот я тебя не всегда встречал, ибо ты в трудные моменты откатывался в Москву. Ни от чего из своего прошлого я не отказываюсь, ибо считаю, что боролся так, как полагалось большевику-ленинцу в условиях украинской действительности, хотя я и не был тогда еще в партии Ленина, и пусть т. Затонский перестанет кивать на мое прошлое. Я от него не намерен отказываться, а, наоборот, горжусь своим прошлым, ибо в нем нет ничего, что недостойно было бы революционера-большевика. С первых дней революции я был — и сейчас есть — украинским большевиком.

Теперь, я останавлиюсь на некоторых фактах, которые привели меня к постановке общего вопроса при обсуждении вопроса об украинизации «Коммуниста» и к беседе с т. Сталиным о Кагановиче, как о наиболее ответственном руководителе нашей организации.

Начну с моего выступления на Оргбюро с вопросом о положении «бывших» в партии. Как было дело? При обсуждении на Оргбюро итогов перевыборов в партии, я поставил вопрос о невозможном отношении к украинцам, бывших в других партиях, в частности, к бывшим боротьбистам, так как это отношение характеризует собой проведение нацполитики на практике. Я привел целый ряд фактов, в частности, факт с тов. Самутиным в Виннице — всеми уважаемым хорошим партийцем и работником, которого выставляли в Окружном, но выяснилось, что он бывший боротьбист. Тогда сказали: «Ах, жалко, а хороший парень», — и его кандидатура была снята. Это — факт. Я рассказал об этом факте наряду с другими подобного же рода фактами, и, вместо того, чтобы сказать, что это безобразие, что так нельзя относиться, —

⁴ Так записано у стенограмі. Насправді йдеться про київський завод «Арсенал».

выступил т. Каганович с большой — в поученье мне — речью и сказал, что я неправильно ставлю вопрос и что мы должны объективно к этому относиться.

Дальше, выступал т. Гулый⁵, крепко поддержанный т. Клименко, и еще целый ряд товарищей, и меня затюкали так, что можно было подумать, что я совершил какое-то партийное преступление. А при выходе подошел ко мне один товарищ из бывших боротьбистов и с укоризной говорит мне: «Зачем ты поднял этот вопрос? Нельзя об этом говорить, потому что еще хуже будет. Это выступление всех против тебя разнесется по организации, и его поймут, как неписаную директиву бить бывших боротьбистов». Можно, конечно, и так трактовать, но я смотрю на это иначе. Бить можно и должно, когда есть за что, за дело, а если не за что, тогда нужно бить того головотяпа, который бьет члена партии за то только, что он семь лет тому назад был боротьбистом.

Мне говорят, что я болезненно ставлю вопрос, а как же, черт возьми, его будешь ставить, если чувствуешь себя изгоем в партии, если в Киеве какой-нибудь Земляной, кстати, тоже «бывший», но бундовец, со света сживает Левицкого и проваливает его в окружке, потому что тот был в украинской коммунистической партии.

Я в очень мягкой форме говорил о том, может ли этот бывший боротьбист когда-нибудь избавиться от этого своего рода волчьего билета, каким является в настоящем его пребывание в прошлом в рядах украинской компартии, и что нужно для того, чтобы это — его революционное прошлое — не являлось какой-то каиновой печатью, мешающей ему быть полноправным гражданином партии. Говорят — что-то должен изжить. Так что же? Шовинизм? Так зачем же шовиниста принимают в партию и случайно принятого — держат в партии? Надо его гнать в три шеи. А если шовинизма нет, то что же ему изживать? Себя? Молчать? Перестать говорить вообще, зашившись в уголок в партии, или по-украински, в частности, как это некоторые делали? Но, ведь, партии не нужны мертвые трупы и лицемеры, которые замолкают.

В той же Виннице и на той же конференции вызвала обсуждение и другая кандидатура — т. Николаева. Он тоже «бывший» (левый эс-эр). В смысле своих качеств, как коммунист, работник и человек, он далеко не превосходит тов. Самутина. Однако, его выбрали. Чем же вы мне объясните все это, как не тем, что Николаев — русский, а Самутин украинец, ибо в Винницкой организации актив точно поголовно русский или еврейский, что есть одно и то же в отношении к украинцам.

Я приводил эти факты на Оргбюро и считал что на это нужно было реагировать, в смысле борьбы с такими явлениями, а получилось обратное — меня побили.

⁵ Гулий Костянтин Макарович (1887–1937) — радянський партійний діяч, член РСДРП(б) з 1913 р. У 1917 р. — член залізничного комітету РСДРП(б) в Харкові, у 1918 р. — член харківського підпільного комітету РСДРП(б), у 1924–1925 рр. — кандидат у члени ЦК КП(б)У, у 1925–1936 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1925–1934 рр. — член оргбюро ЦК КП(б)У, у 1927–1930 рр. — нарком праці УСРР, у 1925 р. — секретар Всеукраїнської ради профспілок. Заарештований 29 липня 1937 р., розстріляний 15 жовтня 1937 р.

Прав ли был я, что поставил в ЦК этот вопрос и привел эти факты. Считаю что прав. Прав ли был т. Каганович, что также обрушился на меня? Не прав.

Другой факт — показательный в смысле нашей практики в украинизации, обостривший наши отношения и заставивший меня сделать заявление об уходе из НКПроса — это всем известная история с Одесской оперой. Открывается после длительного периода бездействия в Украинской Советской Республике один из лучших в мире оперных театров. Одесские товарищи совершенно правильно хотели сделать из этого факта праздник советской культуры. Встал вопрос, на каком языке открывать сезон и праздником какой культуры должно было быть это открытие. НКПрос предложил открывать оперу украинской труппой, Одесса — русской. Пошла волянка. В ЦК ясного ответа на этот вопрос не давали. Я был в Москве на Пленуме ИККИ. Оттуда дал директиву работникам НКПроса открывать украинской оперой; в случае возражений Одессы — ставить вопрос в ЦК. Когда я приехал, то застал уже целое общественное движение вокруг этого вопроса. Статья Калужного⁶, петиции украинских организаций за украинскую оперу и радиопослания и общественное движение в Одессе за русскую оперу.

Я в первый же день внес предложение в ЦК о запрещении весной открывать сезон, чтобы окатить разгоряченные страсти обеих сторон. Открытие перенести на осень украинской оперой. Была образована комиссия. На этой комиссии секретарь ЦК т. Корнюшин⁷ предъявил мне обвинение в том, что, якобы я и НКПрос, которым я руковожу, мобилизую беспартийные украинские шовинистические массы против партии и пристегиваю партию к хвосту украинского шовинизма. Это же обвинение повторил на ПБ т. Радченко⁸. Получив такое неслыханное обвинение от секретаря ЦК, я принужден был

⁶ Калужний (справжнє прізвище Шейтельман) Наум Михайлович (1886–1937) — радянський політичний діяч, дипломат, виходець із УКП (боротьбістів). З 1920 р. — у КП(б)У, кількаразово був обраний членом ВУЦВК, до 1924 р. та у 1926–1929 рр. — на дипломатичній роботі в повноважних представництвах УСРР та СРСР у Польщі, Німеччині, Австрії та Чехословаччині. Був одним із організаторів видання радянськфільського українського емігрантського місячника «Нова громада» (1923–1924). У 1925–1926 рр. — завідувач соціально-культурної секції Наркомату робітничо-селянської інспекції УСРР, у 1930–1931 рр. — співробітник апарату Наркомату освіти (управління літератури та літературний контроль), пізніше — на видавничій роботі в Наркоматі юстиції УСРР. У 1937 р. подав заяву про вихід із КП(б)У у зв'язку з хворобою. Заарештований 18 вересня 1937 р. у «справі УВО», помер у в'язниці під час слідства.

⁷ Корнюшин Федір Данилович (1893–1938) — радянський партійний діяч, член РСДРП(б) з 1917 р. У 1918 р. — член Одеського об'єднаного ревкому, у 1923–1924 рр. — кандидат у члени ЦК КП(б)У, у 1924–1930 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1925–1926 рр. — член оргбюро ЦК КП(б)У, секретар ЦК КП(б)У, у 1926–1928 рр. — кандидат у члени політбюро ЦК КП(б)У, з 1928 р. — в Москві. Заарештований 22 червня 1938 р., розстріляний 1 вересня 1938 р.

⁸ Радченко Андрій Федорович (1887–1938) — радянський партійний діяч, член РСДРП з 1904 р., РСДРП(б) — з 1912 р. У 1923–1930 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1925–1927 рр. — голова Всеукраїнської ради профспілок. У 1925–1928 рр. — член Політбюро ЦК КП(б)У, у 1925–1927 рр. — член ЦК ВКП(б), у 1928–1937 рр. — на господарській роботі. Заарештований 9 липня 1937 р., розстріляний 20 січня 1938 р.

сделать заявление об уходе из НКПроса. Политбюро, соглашаясь со мной, что открывать одесский театр надо украинской оперой, разрешило вопрос так, что сейчас там играет русская опера, хоть официальное открытие театра перенесено на осень. Но в то же время Политбюро признало, что НКПрос (это значит, я, как его руководитель), как и Одесский окрпартком, недоучел политического значения этого вопроса. В чем я недоучел политического значения этого вопроса, я и до сих пор не знаю.

Как на один из мелких фактов, свидетельствующих о том, в какой обстановке я работал в том же злосчастном НКПросе, и как проходило это выдвижение украинцев, укажу на ту волюнку, которая тянулась больше полугода со снятием тов. Логинова и назначением т. Озерского⁹.

Тов. Логинов создавал в НКПросе другой руководящий центр. Ходил частенько к тов. Клименко, а потом распространял все это по НКПросу. Обстановка деморализовала аппарат и ставила меня в нелепое положение. Я узнавал иногда о решениях, проводимых им в ЦК, постфактум. Пришлось поставить вопрос так, что снимайте или Логинова, или меня. Наиболее подходящим кандидатом на Политпросвет был выдвинут т. Озерский. Все признавали, что со всех сторон хорош работник, но... «бывший», и дело опять застопорилось. Месяца три подыскивали другого, и назначили т. Озерского, когда уже неумоготу было тянуть больше, а другого кандидата не было.

Я тут не стану распространяться о тех заявлениях Лазаря Моисеевича, которые он делал в начале своей работы, даже на комиссии по украинизации, — о том, что надо выдвигать, так называемых, «националов», и надо человека пяток в ЦК ввести. Это все, как показал IX-й съезд, осталось на словах, так сказать, благими порывами прошлогодней весны. Съездовская же зима показала действительность в ее всем давно известной прозе.

Съезд, как всегда, трепанул «националов» и даже такого, как т. Маслюк¹⁰, который и не «бывший», и в партии с 1915 года, но в 1919 г. имел неосторожность критиковать линию партии в нацвопросе на Украине. Это ему припомнилось, и он с треском провалился во все центральные партийные органы. Так время шло, шагая через все установленные прошлогодним Пленумом и декретами сроки, затормозился понемногу разгон в выполнении намеченных прошлой весной мероприятий, застряв на украинизации бумаг по

---

⁹ Озерський Юрій Іванович (1896–1937) — радянський політичний діяч, науковець, виходець із УКП (боротьбістів), у КП(б)У з 1920 р. Член Колегії Наркомату освіти, завідувач Управління науки Наркомосу (з грудня 1928 р.), після реорганізації Державного видавництва України в Державне видавничче об'єднання України очолив новостворену структуру. Заарештований 23 листопада 1933 р., засуджений до 10 років виправно-трудових таборів. Покарання відбував на Соловецьких островах. 9 жовтня 1937 р. засуджений до розстрілу. Розстріляний 3 листопада 1937 р.

¹⁰ Маслюк Ф. І. — член РСДРП(б) з 1915 р., у 1925–1926 рр. — відповідальний секретар Ніжинського окружного КП(б)У.

партийным канцеляриям, даже разговоры на эти темы понемногу попритихли, одна лишь жизнь не приостанавливала своего темпа, все больше и больше подтверждая прошлогодний анализ.

Каждый думающий над этими вопросами партиец, к каковым я и себя причисляю, наблюдающий нарастающую и все усиливающуюся коллизию между развивающимся украинским общественно-культурным процессом и нашим тугим на украинизацию партийным руководством, неизбежно спрашивал себя, что же будет дальше? По целому ряду причин я долго не ставил этого вопроса. Заставила меня выступить по этому вопросу заключительная речь т. Кагановича на последнем пленуме ЦК. Подводя итоги пленума и формулируя наши задачи, т. Каганович коснулся и вопроса украинизации. Я уже имел случай характеризовать перед Политбюро это выступление. Оно меня окончательно убедило, что вопрос об украинизации опять надо ставить во всей широте, о чем я говорил на Пленуме же с т. Поповым, что и сделал при обсуждении вопроса об украинизации «Коммуниста».

Теперь, о русском вопросе на Украине. Здесь выступал т. Демченко, который что-то пытался выяснить в этом вопросе и кончил тем, что это вопрос очень сложный и его не так просто решить. Одно у него можно было уяснить себе, это то, что это меньшинство является руководящим. А вот т. Затонский имеет какую-то теорию, по которой русские не являются, или даже не могут быть меньшинством на Украине потому-де, что рядом РСФСР и что русский язык является языком Ленина, а не потому ли, т. Затонский, что Украина была раньше Малороссией, что старая общероссийская инерция еще сильна здесь на Украине и имеет большой разгон из союзных аппаратов Москвы, да и не только из аппаратов, а, как показала последняя сессия ЦИК'а Союза, хотя бы выступления т. т. Ларина¹¹ и Енукидзе¹², даже с трибуны ЦИК'а Союза, и, наконец, не потому ли, что это руководящее русское меньшинство на Украине, воспитанное и живущее русской культурой, не желает — или не имеет воли — войти в украинскую общественно-культурную жизнь и бороться с инерцией веков русификации Украины. Только эта аргументация может спасти вашу подозрительную — с точки зрения марксизма и ленинизма — теорию о том, что 9% русского населения на Украине не является и не может быть, как вы говорите, меньшинством. Но такое допущение и такая трактовка русского вопроса на Украине переворачивает вверх ногами всю ленинскую

¹¹ Ларін Віталій Пилипович (1895–1937) — радянський політичний діяч, член РСДРП(б) з 1915 р. У 1924–1934 рр. — член ЦК РКП(б)/ВКП(б). Заарештований 1937 р., загинув у в'язниці.

¹² Енукидзе Амель Сафронович (1877–1937) — радянський політичний діяч, член РСДРП(б) з 1898 р. У 1917 р. — член виконкому Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів та Петроградського військкредкому, у 1918–1922 рр. — секретар президії ВЦВК, у 1922–1935 рр. — секретар президії ЦВК СРСР, у 1924–1934 рр. — член ЦК РКП(б)/ВКП(б), у 1930–1934 рр. — член президії ЦК ВКП(б), у 1934–1935 рр. — член ЦК ВКП(б), у 1935 р. — голова ЦВК ЗСФРР, 1935 р. виключений із ВКП(б). Заарештований 11 лютого 1937 р., розстріляний 30 жовтня 1937 р.

политику партии в национальном вопросе, и, поэтому, она никуда не годится. Правильно подошел к этому вопросу т. Гринько. Я припомню постановку этого вопроса на том же прошлогоднем пленуме, которую я давал в своем докладе и против которой никто тогда не возражал. Она заключалась в том, что интересы русского рабочего класса России по отношению к Украине заключаются в том, что русские рабочие, живущие на Украине, органически входили [бы] в украинскую жизнь, приобщались бы к украинской культуре, чтобы влиять и руководить крестьянством, крепить диктатуру пролетариата и строить социализм, а не отмежевываться от украинской общественно-культурной жизни в русскую колонию на Украине. Это вовсе не значит, что они должны забросить русский язык и культуру и превратиться в украинцев. Ничего подобного. Имея полную возможность обеспечивать свои культурные запросы по-русски, русские рабочие должны в то же время принимать активное участие и в украинском общественно-культурном строительстве. Я на том пленуме приводил пример с рабочими-украинцами в Америке, а их там свыше 2-х миллионов. Они там под руководством украинской федерации изолировались от общеамериканской жизни в свои колонии, и пресса их пичкала только тем, что делалось в Советской и Западной Украине. Коминтерн еще в 1921 году дал им директиву бросить изоляцию и входить в общеамериканскую жизнь и организации, чтобы двигать там дело пролетарской революции. У нас положение иное, но в принципе — то же самое.

То же самое и в отношении бурно развивающейся молодой украинской советской культуры. Русская советская культура заинтересована в том, чтобы украинская культура тянулась к сотрудничеству с ней, как равный с равным.

Но насильно мил не будешь. Но этого стремления к сотрудничеству нельзя достигнуть при том высокомерии, пренебрежении, ироническом отношении, высмеивании, которое имеет место по отношению к украинской культуре.

На аркане к сотрудничеству не притянешь. Конечно, здесь не так все будет гладко идти. Этому есть много причин, и, прежде всего, рынок сбыта интеллектуальной продукции. Но надо, чтобы это соревнование не превращалось в борьбу двух культур. Это возможно только тогда, когда со стороны русской культуры установится толерантное отношение к украинской и она будет признана в правах гражданства. В противном случае — неизбежна борьба за эти права и те крайности, которые местами прорываются у т. Хвилевого.

Теперь о тов. Хвилевом. Я считаю, что тут неправильно подходят к т. Хвилевому. Ведь нельзя же, говоря о Хвилевом, написавшем целые трактаты по вопросам литературы и искусств, выхватывать один отрывок из его произведений, одну лишь часть и по ней судить. (Голос с места: «Не одна часть».) Я, например, считаю, что стержневыми вопросами в его статьях — это «задрыпанство» и «даешь пролетариат». Эти же злополучные «задрыпанки», которые так произвольно и на все лады трактуются, являются побочной темой, ответом

походя ограниченному мешанину «просвітянину» Боровио¹³, впутавшемся в дискуссию и предложившему зря не галдеть на Украине, потому, мол, что здесь перепевают то, о чем говорилось в московской литдискуссии два года тому назад. И вот этот «просвітянин», живущий задами русской литдискуссии, кстати сказать, довольно беспросветной, получил кличку «московского задрюпанки» (кличка вредная политически). В этом абзаце у Хвильового есть целый ряд неточных, неудачных и политически вредных формулировок. Здесь же дело представлено так, что писания Хвильового есть вообще сплошная путаница, а абзац о задрюпанках чуть-ли не «австрийская интрига».

Хвильовой — тот тип молодого культурного пролетария, которого вынесла на верх Октябрьская революционная буря, тип закаленного в боях революционера, который призван произвести культурную революцию. Хвильовой, который до 21 года ходил по всем фронтам с винтовкой, является не только выдающимся поэтом гражданских битв, крупнейшим и талантливейшим беллетристом, но и образованным марксистом, и пусть не изображают его здесь путаником, ибо это нельзя иначе назвать, как фразой бессилия выступить открыто в печати с выяснением этой путаности, которой по сути нет. Хвильовой — яркий представитель того молодого поколения строителей социализма, подхваченных Октябрем из общественных «низов», который (представитель), поставив в 1921 г. в угол винтовку, успел за это время упорным, самостоятельным трудом добраться до вершин человеческой культуры. И это не просто себе нахватавшийся выскочка-верхогляд, а человек с твердо сложившимся марксистским материалистическим мировоззрением, который с лезвием диалектического метода познания переработал горы материала человеческой мысли. Это тот тип революции, которым мы должны гордиться, а не так огульно оплевывать, как это здесь пытался делать тов. Затонский. Я этим вовсе не хочу сказать, что Хвильового не надо критиковать или что не за что критиковать. Ведь это только первые шаги его публицистической и критической деятельности с ошибками и промахами, исправление которых принесет ему только пользу. Но для того, чтобы критиковать тов. Хвильового, надо прежде всего хорошо знать то, с чем он выступил. (Голос с места: «Он выступил со своими традициями»). Да, за эти свои традиции революционной борьбы на Украине, за социализм он будет бороться, как украинский коммунист. Так подходить к Хвильовому, как здесь подходили, выставяя его каким-то сумбурным путаником, нельзя. Хвильовой не мальчишка, и делать из него мальчишку нельзя, он серьезный человек, хоть это

¹³ Так у тексті. Мається на увазі Буревій (справжнє прізвище Сопляков) Кость Степанович (1888–1934) — український поет, драматург, письменник, літературознавець. Приводом для памфлету М. Хвильового «Московські задрюпанки» стала брошура Костя Буревія «Європа чи Росія — про шляхи розвитку сучасної літератури». У ході дискусії Кость Буревій значною мірою перейшов на позиції Хвильового. У вересні 1934 р., намагаючись уникнути арешту, він переїжджає до Москви. У грудні 1934 р. заарештований у справі «української групи терористів-білогвардійців» разом із Олексою Влизьком, Дмитром Фальківським та ін. Розстріляний 15 грудня 1934 р.

не мешає йому іногда писати в тоні чисто юношеского задора, ібо чим інакше об'яснити, як не юношеским задором, таку логіку, як: «Росія самостійна? Самостійна. Ну, так і Україна самостійна».

Несколько слов по поводу моего разговора с Лазарем Мойсеевичем о выступлениях т. Хвиевого, на который здесь ссылались, как на мое прегрешение. Как-то, при выходе из ЦК, тов. Каганович спросил меня, читал ли я статьи тов. Хвиевого. Я ответил, что, конечно, читал. Ну, как вы к ним относитесь? — последовал вопрос. — Правильно пишет, — ответил я, имея в виду основное в них — это вопрос о «просвितянстве» и о вовлечении пролетариата в украинское культурное строительство. Из дальнейшего разговора выяснилось, что Лазарь Мойсеевич имел в виду лишь последний пасус «московські задрипанки». Как тогда, так здесь, на Политбюро мне ставится вопрос — согласен ли я с теми путями развития молодой украинской литературы и в частности с той ориентацией, какую дает ей тов. Хвиевой в своем разделе «московські задрипанки». Согласен с основной мыслью т. Хвиевого о том, какими путями должна развиваться украинская литература и каким материалом она должна питаться, но не согласен с этой формой, в какую облек тов. Хвиевой эту правильную мысль в своем разделе «московські задрипанки» и его утрированно острыми формулировками. Перед октябрьской украинской литературой, выросшей и переработавшей в основном материал дореволюционной украинской литературы, встала проблема: какой материал она должна взять в переработку для своего развития, т. е. то, что т. Хвиевой формулирует: на какую из мировых литератур она должна взять курс: на дореволюционную русскую дворянскую литературу, или на европейскую буржуазную? Иногда можно услышать демагогические речи, что украинская литература должна ориентироваться на русскую пролетарскую литературу. Но ведь это лишь фраза, ибо никакой русской пролетарской литературы еще нет. Она находится в еще более тяжелом положении, чем украинская, ибо на молодую русскую литературу давят старые громоздкие традиции и беспросветное попутничество.

Сотрудничества украинской октябрьской литературы с такой же русской тов. Хвиевой не только отрицает, но наоборот, является пламенным ее защитником. Но ориентироваться на то, чего еще нет или почти нет, нельзя. Ведь сейчас русская читающая аудитория, в том числе и литературная молодежь, живет и воспитывается на Синклере¹⁴, Джек[е] Лондоне¹⁵, Генри¹⁶,

---

¹⁴ Люїс Сінклер (1895–1951) — американський прозаїк, лауреат Нобелівської премії з літератури за 1930 р.

¹⁵ Джек Лондон (справжнє ім'я Джон Ґріффіт Чейні) (1876–1916) — американський письменник, автор багатьох пригодницьких романів та оповідань, а також романів на гострі соціальні сюжети. У 1900–1914 рр. — активний діяч Соціалістичної партії США.

¹⁶ О. Генрі (справжнє ім'я Уїльям Сідні Портер) (1862–1910) — американський прозаїк, відомий передусім як автор гумористичних та сатиричних новел.

Келлермане¹⁷ и т. д., т. е. на иностранной литературе. Так что же жевать молодой украинской литературе — русское дореволюционное литературное нитье, отражавшее в основном разложение и упадок господствовавшего дворянства, или учиться на образцах западноевропейской литературы, отразившей в основном бодрый тип восходящего буржуа. Тут у тов. Хвилевого сомнений нет. Даешь, как он говорит, Европу и, по возможности, в оригинале. И это верно. Что тут плохого? Нас Ленин тоже учил заимствовать культуру у буржуазного Запада. Разумеется, вытряхав ее буржуазную идеологию. Другое дело, как изложил эту правильную мысль тов. Хвилевой. А по сути это совершенно правильная мысль, т. е. украинская литература должна питаться тем же материалом, чем сейчас питается русская, и брать этот западный материал должна не через русскую трансмиссию, а непосредственно из первоисточников.

Перейдем теперь к вопросу о так называемой насильственной украинизации пролетариата, которую я, якобы, проповеживаю. Где и когда я выдвигал лозунг насильственной украинизации пролетариата? Но я решительно протестовал против обратного лозунга «мы не будем насильственно украинизировать рабочих». Спрашивается, почему я против лозунга? Значит, за насильственную? Нет. Так в чем же дело? Откуда пошли эти разговоры о насильственной и не насильственной украинизации пролетариата? Впервые я услышал этот лозунг: «Мы не будем насильственно украинизировать рабочих», — на IX съезде из уст т. Радченко. Понимаю, что речь здесь идет о пролетариате, не владеющем украинским языком. И тогда же сказал, что это вреднейший лозунг торможения национальной политики партии. Как стоял этот вопрос на прошлогоднем пленуме? Я тогда его ставил в своем докладе и тезисах, утвержденных Пленумом, в такой плоскости, что русский рабочий на Украине и всякий иной, не владеющий украинским языком, удовлетворяя свои культурные потребности на своем родном языке, что ему должно быть полностью обеспечено, должен в то же время изучать и украинский язык, входить в украинскую общественно-культурную жизнь в целях укрепления смычки с крестьянством и упрочения диктатуры пролетариата на Украине. Конечно, это он должен делать не в порядке декрета, а в результате партийной пропаганды. Правильно это? Правильно. Кто, где и когда говорил о насильственности? Никто. Так почему из уст ответственных руководителей партии пошли лозунги о ненасильственности, вместо того, чтобы, согласно постановления Пленума, вести пропаганду среди рабочих не украинцев за приобщение к украинскому языку и культуре. К чему ведут эти лозунги о ненасильственности, вместо пропаганды украинизации? Они ведут к обострению вопроса украинизации и фактически к срыву решений прошлогоднего пленума. Ведь от этих разговоров

¹⁷ Келлерман Бернгард (1879–1951) — німецький письменник. Представник неоромантизму в німецькій літературі.

о ненасильственности рабочий начинает оглядываться по сторонам и искать того злого духа, который его, якобы, хочет изнасиловать? Кто поднял эту шумиху против насильственности? Ее поднял городской мещанин, которого без знания украинского языка не берут на службу, а ему в унисон подтянул партиец-активист, которому партия сказала: изучить украинский язык.

Вот, что породило разговоры о насильственности и ненасильственности. Я считаю, что эта в общем неизбежная шумиха о насильственности, не должна поколебать партию в ее решениях активной пропаганды в рабочем классе за изучение украинского языка и приобщение к украинской культуре при полном обеспечении культурных потребностей нацменьшинств. Разговоры о ненасильственности, когда нет никакой насильственности, являются ничем иным, как кампанией против решений партии, направленных на добровольное вовлечение пролетариата методами пропаганды и убеждения в украинский общественно-культурный процесс, в целях обеспечения его идейного пролетарского содержания.

Вот почему я считаю вредной шумиху под лозунгом ненасильственности, клеймя безнадёжным идиотом всякого, кто предложил бы насилем декрета украинизировать неукраинскую часть пролетариата на Украине.

Мне говорят, что я превращаю украинизацию из средства в цель. Конечно, это чепуха. Я хорошо знаю наши цели и поэтому никогда не мог превратить украинизации в цель. Однако, это средство особого порядка, и по этому поводу необходимо сказать несколько слов. У нас это средство трактуется так, как будто бы при изменившейся обстановке мировой революции мы его можем заменить каким-либо другим средством. Самая обычная трактовка такова, что в связи с затяжкой мировой революции и необходимостью ориентироваться в первую очередь на наши внутренние силы, нам с особенной бдительностью необходимо крепить союз пролетариата с крестьянством, а украинизация есть одно из средств этой смычки. Так, же, мол, как НЭП. Если бы была революция в Европе и мы получили бы поддержку европейской индустрии, мы могли бы сжать НЭП. Такая трактовка украинизации довольно распространена в партии. Это глубоко неверная и вредная трактовка, мешающая понять всю серьезность этого вопроса для нас, как партии, и поэтому тормозящая украинизацию. В самом деле, кому всерьез заниматься этим вопросом, если революционная обстановка может измениться к лучшему, и тогда острота необходимости этого средства может по крайней мере ослабеть. Дело в том, что украинизация — не только средство укрепления союза пролетариата с крестьянством но и единственное и необходимейшее средство строительства социализма сорокамилионными украинскими массами. Строительство социализма предполагает творчество этих миллионных масс, а это творчество невозможно без развития этих масс на родном языке. Иначе их нельзя поднять из пут невежества, нельзя развернуть творческий процесс. Украинизация как

средство в таком понимании у нас мало трактуется. А такая трактовка способна установить несколько иное отношение к украинизации со стороны пламенных борцов за социализм, какой бы они нации не были. Украинизация — необходимейшее средство строительства социализма в нашей стране, а это ее делает средством исключительного значения.

Несколько замечаний по вопросу о темпе украинизации. Мне говорят, что я перегибаю на счет темпа. Зря это говорят. Достаточно сопоставить темп развития украинского общественно-культурного процесса и темпа украинизации общественной жизни нашей партии, которая должна руководить и двигать этот процесс, что бы он шел по нашему руслу, что бы ясно стало, что темп украинизации нашей партии есть темп чумацкого обоза по сравнению с экспрессом развития украинской культуры, хоть и в тяжелых материальных условиях. Я того мнения, что украинизация нашей партии идет с «хахлацкой» медлительностью. Вот уже прошло три года со времени постановлений XII съезда, а мы до сих пор еще затылок чешем в отношении украинизации партии. Таково мое мнение на счет темпа. Хоть в той отрасли, какой я непосредственно руковожу, мне никто не может сказать, что я загибаю. Так, например, я составил план украинизации ВУЗ'ов на пять лет. Как будто срок не скоропалительный. Хотя я убежден, что ВУЗ'ы украинизуются скорее, но нужно было написать на пять лет, чтобы не распускать и не потерять квалифицированных людей науки, не владеющих украинским языком. Лично я считаю украинизацию необходимейшим условием и фактором прогресса нашей страны, условием поднятия культурности масс, развития техники, науки и искусства, и поэтому я буду бороться за то, чтобы в нашей партии не было косности, инерции и торможения этому прогрессивному процессу.

Здесь говорили невероятные вещи по поводу моих якобы предложений ломать партийные кадры. Думаю, это не стоит того, чтобы о нем говорить, ибо все это несерьезно. Я говорил то, что сказано в постановлениях XII съезда, в постановлениях национального совещания при ЦК ВКП(б) и неоднократных постановлениях нашего ЦК, о подборе и выдвижении новых украинских кадров. Я говорил о том, что эти решения не проводятся в жизнь. А ведь это основное в украинизации, т. е. украинизация людьми, так как без людей, знающих украинский язык, культуру украинизации, в широком смысле, не канцелярском, не проведешь. Теперь мы в нашей национальной политике подошли к такой стадии, что без людей, имеющих волю и желание проводить эту политику в духе пролетарского интернационализма, а не наплевистского псевдоинтернационализма, что по существу есть инерция русотяпства, ничего не сделаешь и далеко не уедешь.

Необходимы те люди, которые проводили бы украинизацию с энергией и любовью к этому делу, на что способен коммунист, воодушевленный идеей строительства социализма, нужно, чтобы к украинизации установилось

серьезное отношение в широких рядах партии. Укажу на мелкий, но характерный факт. Тов. Затонскому, выступившему на широком харьковском активе с докладом о последнем пленуме ЦК ВКП — поступило предложение из зала делать доклад по-украински. Он сказал: это товарищи вопрос серьезный, и поэтому я буду делать по-русски. Пущено словцо, которое сразу нашло свой отклик в организации. Вот как реагировали на это в ячейках. В ячейке ВСНХ обсуждалась какая-то инструкция. Встал вопрос, на каком языке ее выпустить. Развернулись прения, дошло до голосования, и товарищи решили — так как этот вопрос имеет серьезное значение (со ссылкой на мотивировку т. Затонского на активе), то выпустить по-русски. С таким отношением в партии к украинизации мы далеко не уедем, и с этим надо бороться.

И, наконец, по поводу тов. Кагановича, как генерального секретаря и о том заявлении, которое я сделал тов. Сталину. Ставя вопрос перед т. Сталиным о снятии меня с Украины в связи с той обстановкой, какая создалась, я изложил ему положение в национальных делах и сказал, что, по-моему, тов. Каганович не тот политический руководитель нашей организации на посту генерального секретаря, который нам нужен, и что этой роли более бы соответствовал тов. Чубарь. Мне был поставлен вопрос о том, а кто же в преды Совнаркома. Я сказал, что у нас есть целый ряд лиц, которых можно поставить на этот пост, и назвал три фамилии: т. т. Скрыпника, Гринько и Затонского. Повторяю, что мною руководили в этом интересы партии и нашего строительства, как я их понимаю, т. е. мотивы принципиально-политического характера, и я всегда буду протестовать против привнесения сюда элементов склочности. Мое предложение об уходе с Украины тов. Сталин отклонил, а по поводу поднятых мною вопросов переговорит с ЦК КП(б)У, что и сделал после этого. Я заявил, что останусь работать на Украине и при тов. Кагановиче, хоть сомневаюсь, чтобы из этого что-нибудь хорошее получилось, так как обстановка для работы сложилась тяжелая.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 88, арк. 127–129зв.

Друкарський примірник.

№ 25

**Виступ Олександра Шумського на червневому 1926 року
пленумі ЦК КП(б)У**

5 червня 1926 р.

Шумский. — Товариші, за браком часу, я тут не стану спинятись на виступах товаришів, які представляють пленуму справу так, що загострення національного питання й постановка його на нинішнім пленумі ЦК є результат діяльності якихось «злих агітаторів», що нервують, будоражать партію. Все, мовляв, було тихо, гладко, хорошо, і раптом «злі агітатори» з'явились, як сніг на голову, й счинили гармидер в партії. Так може підходити до цього питання обиватель, обмежений міщанин, або скостенілий бюрократ, а не комуніст та ще на пленумі ЦК партії. Теорія про те, що все лихо в «злих агітаторах», стара, як світ, і дурна, як її адепти, і не місце їй в нашій колії більшовиків-ленінців.

Не варті також уваги й ті пропозиції, що тут приводились на підставі такого блискучого аналізу питання, що вся біда в «злих агітаторах». Ці пропозиції що до тактики партії дуже прості — дати по руках, або по «м'яких місцях» цим «злим агітаторам», і все буде гаразд. Цікаво відмітити, що цю тактику, ці універсальні методи боротьби з ідейними ухилами, тут пропонують недавні «демократи», що цілком тепер солідаризуються з т. Радченком, який тут розмахував кулачищем, спрямовуючи його в зуби «злих агітаторів», і пропонував зламати їм салазки. Що до тов. Радченко, то ми давно знаєм, що у нього є одиникий і універсальний засіб ідейної більшовизації й переконання — це в зуби да заламати салазки; йому дивуватись нічого, але дивно, як це так, що наші недавні «демократи» так ретельно хапаються за ці методи старої педагогіки німецького бюргера в переконанні й вихованні (по «м'яких місцях»).

Голос с места: — Це руський спосіб.

Шумський. — Коли ви претендуєте, що це руський — нехай буде так. Я не заперечую й погоджуюсь на тому, що це є інтернаціональний метод переконання й виховання в руках людей, у яких на краще глузду не хватає.

Але перейдемо до доповіді т. Затонського; мене не задовольняє доповідь т. Затонського тому, що вона побудована не за тезами Політбюро. Тези Політбюро, що пророблені в спеціальній комісії, виходять з ухвал торішнього квітневого пленуму і, на підставі аналізу сучасного стану й наших досягнень в справі українізації, дають правильну лінію партії й намічають конкретні завдання на ближче майбутнє, але тов. Затонський, на жаль, чомусь не додержувався їх у своїй доповіді.

Що вийшло у тов. Затонського? Він тут оповідав нам, на протязі довгого часу, про історію революційної боротьби на Україні. Але оповідав більше, як очевидець, тобто про те, що сам бачив і чув, і тому можна сперечатись з ним, щодо оцінки цього минулого. Однак, це для нас зараз актуального значіння не має. Треба лише відмітити, як позитивний момент, це те, що тов. Затонський повідомив ЦК про хибну трактовку часів Центральної Ради, яку робить тов. Яворський¹ в Інституті марксизму². Це матиме ті позитивні наслідки, що наші товариші з Інституту марксизму, не очевидці цих подій, будуть уважніш збирати матеріали й документи й краще досліджуватимуть цей надзвичайно цікавий період з історії боротьби за радянську владу.

Далі тов. Затонський нам продемонстрував діаграми наших досягнень. Це, власне, найцікавіша частина його доповіді. Жаль тільки, що він ці діаграмки лише продемонстрував, не зробивши жадного аналізу цих досягнень. Ну тут можна пояснити тим, що брак часу и т. инш.

А після перерви тов. Затонський перейшов до літературної дискусії, до читання художніх творів тт. Сосюри³ і Хвильового⁴, що мали свідчити про ліквідаторство, зневір'я в сили партії то що. Мушу, тут же, спростувати те вражіння, яке залишилось у пленуму від цитати тов. Затонського з журналу «Червоний Шлях» про «сіру пролетарську масу».

У всіх присутніх і у мене, в тому числі, склалося вражіння, що це т. Хвильовий в «Червоному шляху» так величає пролетаріят?

Затонський. — Я цього не казав.

Шумський. — Такий вплив, тов. Затонський, справила ваша цитата. Я зацікавивсь і перевірів цю цитату — може, справді, думав, яка ересь проскочила від уваги редакції й від ока головліта. Що ж виявилось? В 1-2 числі «Червоного Шляху» за

¹ Яворський Матвій Іванович (1885–1937) — український історик-марксист, уродженець Галичини. У 1920-ті роки був одним із найбільш протегованих владою офіційних історіографів в УСРР. Упродовж кількох років очолював спочатку історичний відділ Українського інституту марксизму-ленінізму та сам цей інститут, співзасновник Українського товариства істориків-марксистів. З 1929 р. — академік ВУАН, у 1930 р. виключений із КП(б)У та ВУАН. У 1931 р. заарештований, засуджений до 6 років ув'язнення на Соловках, розстріляний у 1937 р. (Див.: Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. — Київ: Наукова думка, 1993. — С. 91–96. Див. також: Маслійчук В. Марксистські схеми української історії: Матвій Яворський, Володимир Сухино-Хоменко, Микола Горбань // Україна модерна. — 2009. — Вип. 3 (14): Марксизм на сході Європи. — С. 63–77).

² Український інститут марксизму-ленінізму — центральна науково-дослідна установа УСРР, що проводила дослідження в галузі суспільствознавства на основі марксистської методології. Створений 1921 р. в Харкові на базі Науково-дослідної кафедри марксизму й марксознавства. Видавав журнал «Прапор марксизму» та ряд монографічних видань і збірників із історії, соціології, філософії тощо, діяли філії в інших містах УСРР. 1931 р. об'єднаний із рядом аналогічних регіональних установ у Всеукраїнську асоціацію марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН).

³ Сосюра Володимир Миколайович (1898–1965) — український поет, автор понад 40 збірок поетичних творів. У 1917–1920 рр. воював спочатку на боці УНР, пізніше — у Червоній армії. У 1920-ті роки в різний час був членом низки літературних об'єднань («Плуг», «Гарт», ВАПЛіте, ВУСПП).

⁴ Див. прим. 3 до док. № 64.

1924 рік (досить таки глибоко копав тов. Затонський, щоб знайти «крамолу») Б. Тиверець⁵ в статті «Спад ліризму в сучасній українській поезії» приводить, як одну з причин цього спада ліризму те, що сучасні поети-лірики, здебільшого інтелігенти-індивідуалісти, пишуть на надумані теми й у них виходить не лірика, а фальш. «Інша, розуміється, річ, — пише Б. Тиверець в тому місці, що його так тенденційно цитував тов. Затонський, — коли поет-лірик настільки зрісся з колективом, що не почуває себе окремою від нього одиницею, а тільки його частиною.

В ньому тоді домінує настрої колективу, і щоб він, од імени того колективу, не писав, воно буде не вимушеним, а щирим, не вдаваним, а ліричним. Але таких ліриків мало. Тим менш їх між інтелігенцією, що до революції виросла й жила окремішнім од маси життям і досі ще, дякуючи сильно викоханій індивідуальності, не може з нею асимілюватися, не може розпливись в ній. Ніякого фальшу ви не чуєте, наприклад, в Чумака⁶, навіть тоді, коли він пише на тему, або коли місце почування заступає революційний патос. Чумак, Еллан⁷, Кулик⁸ — це поети-інтелігенти, які прийняли масу, як своє „я“, що в них інтереси маси-пролетаріату, стали — їх власними інтересами і отой їх „alter ego“ промовляє в них непідроблено, щиро, хоч і „на тему“. Але, напроти, наскільки слабими є тематичні вірші в Йогансена⁹, В. Поліщука¹⁰, ба навіть і в Тичини¹¹! (хоч вони й умом і серцем

⁵ Б. Тиверець (справжнє ім'я — Дмитро Загуд (1890–1940) — український письменник та літературний критик, уродженець Буковини. 1915 р., після зайняття Чернівців російськими військами, інтернований. З 1917 р. мешкав у Одесі, з 1918 р. — у Києві. З 1926 р. — старший науковий співробітник комісії нового українського письменства ВУАН. Заарештований у 1933 р., засуджений до 10 років ув'язнення за «належність до контрреволюційної організації, яка готувала збройне повстання проти радянської влади», 1943 р. термін продовжено, покарання відбував на Колимі. Помер улітку 1944 р. в ув'язненні за нез'ясованих обставин.

⁶ Чумак Василь Григорович (1900–1919) — український поет, публіцист, член УКП (боротьбістів). Розстріляний денікінцями 21 листопада 1919 р. разом із Гнатом Михайличенком за участь у підготовці збройного повстання.

⁷ Див. прим. 4 до док. № 3.

⁸ Кулик Іван Юліанович (справжнє ім'я — Ізраїль Юделевич Кулик) (1897–1937) — український письменник, радянський політичний діяч. З 1914 р. з родиною в еміграції у США. Член РСДРП(б) з 1914 р. 1917 р. повернувся в Україну, у грудні 1917 р. — член першого уряду Радянської України (народний секретар закордонних справ). 1918 р. — один із співорганізаторів Українського червоного козацтва (разом із В. Примаковим), керуючий справами Раднаркому УСРР. У 1924–1926 рр. — консул СРСР у Канаді. Один із керівників Всеукраїнської спілки пролетарських письменників (ВУСПП), у 1934–1937 рр. — перший голова Спілки радянських письменників України, у 1935–1937 рр. — директор Партидаву КП(б)У, у 1937 р. — член ЦК КП(б)У. Заарештований 27 липня 1937 р., розстріляний 10 жовтня 1937 р.

⁹ Йогансен Майк (Михайло) Гервасійович (1896–1937) — український поет і прозаїк, один із засновників ВАПЛіте. Заарештований 18 серпня 1937 р., розстріляний 27 жовтня 1937 р.

¹⁰ Поліщук Валер'ян Львович (1897–1937) — український поет, прозаїк і літературний критик. З 1919 р. — член УПСР. Заарештований у листопаді 1934 р., засуджений до 10 років виправно-трудових таборів, покарання відбував на Соловецьких островах, розстріляний у 1937 р.

¹¹ Тичина Павло Григорович (1891–1967) — український поет, перекладач, політичний діяч. Рання поезія характеризується особливим новаторством у формі, з кінця 1920-х рр. його творчість стає дедалі офіційнішою. У 1920-ті рр. належав до організацій «Гарт» та ВАПЛіте. Академік ВУАН

давно вже прийняли пролетарську ідеологію). Фальш у них од того, що вони сильні індивідуальні натури, яким важко асимілюватися з „сірою масою пролетаріату”». Далі автор статті «криє» цих поетів-індивідуалістів за їх не відчуження колективу пролетарського й не щирість їх ліричної поезії. Я, навмисне, навів цей майже цілий абзац, щоб видно було кожному, як поводить ся т. Затонський з цитатами. Що тут могла зробити редакція, щоб позбавить тов. Затонського будь-якої можливості щось перевернути? Це взяті слова «сірою масою пролетаріату» в лапки, що відповідало б цілком думці, духові й підходові автора, що накидається на поетів-індивідуалістів, за те, що вони не відчужають пролетарського колективу й не можуть його виспівати, як своє «я». А т. Затонський виходить на пленум ЦК, вириває фразу, перевертає догори ногами зміст статті й, розмахуючи книжкою «Червоного Шляху», заявляє партії — от, дивіться, як тут трактується пролетаріат, як сіра маса. Адже, хіба, це не наклеп, не дискредитація, не опльовування перед пленумом і партією «Червоного шляху», що відіграє величезну громадсько-політичну й культурну роль в нашому житті? На що це, кому це потрібно?

Але це між иншим, це лише штрих, що характеризує ту тенденцію тов. Затонського, й [з] якою він підійшов до огляду нашої радянської літератури.

Повернемось до доповіді. Словом, ця доповідь склалась з огляду горожанської війни й боротьби на Україні, ілюстрації наших досягнень в українізації й демонстрації зразків зневіри й ліквідаторства в творах т. т. Сосюри й Хвильового і закінчилась заявою тов. Затонського про те, що висновки з того всього ви знайдете в тезах Політбюро, а висновки ці говорять про необхідність українізації партії, про поглиблення українізації, про не тільки не ослаблення темпу, а, навпаки, про посилення його. Повстає запит — з чого власне ці висновки випливають? З історичного огляду, що зроблений тов. Затонським, чи може з тих діаграм, що нам показав тут товариш Затонський? А може ці висновки треба зробити тому, що т. Сосюра має в захалявній літературі контрреволюційні вірші, а тов. Хвильовий — корабель політичних помилок у визначенні шляхів розвитку української літератури і т. и.? І чому, власне, такі висновки, а не інші? Де той соціальний аналіз сучасної дійсності, що диктує нам саме такі висновки? Чи в'яжеться це з перспективою соціалістичного будівництва і як? Де і які ті причини, що штовхають пролетарів-комуністів Сосюру й Хвильового в болото націоналізму?

Радченко. — С места: «Он взял двух пролетариев с харьковской улицы».

Шумський. — Не з харківської вулиці, а з Донбасу. Не можна ж пояснювати так, як це робить тов. Радченко, що, мовляв, і в Донбасівській сім'ї не без виродків. Адже, Хвильовий¹² і Сосюра — це найкращі представники в сучасній пролетарській літературі. Два пролетарі-комуністи Донбасу, а зараз найвидатніші письменники, які пройшли школу горожанської війни в Червоній Армії, стали виродки.

(з 1929 р.), директор Інституту літератури АН УРСР (1936–1939, 1941–1943), голова Верховної Ради УРСР (1953–1959), міністр освіти УРСР (1943–1948).

¹² Насправді Микола Хвильовий походив з Харківщини.

Радченко. — «Скверную школу Петлюри».

Шумський — Про їх школу нехай розкажуть їх анкети.

Мойсеєнко. — Скажи о своем отношении к Хвилевому.

Шумський. — Та, не заважайте ж мені. Вам хочеться мене зірвать, а я хочу й скажу пленуму те, що я маю сказати.

Свої думки, що до нашої політики українізації, я вже мав нагоду висловлювати, хоча б в тій стенограмі Політбюро, яку тут всі товариші читали. Багато ще є актуального і з того, що говорилося на квітневому пленумі минулого року. Отже повторювати сказаного я тут не буду, тим більш, що за той час, який є в моєму розпорядженні, все одно всього не скажеш, що можна було б сказати по цьому питанню. Тому й обмежусь лише деякими питаннями. Перш за все, покінчу з тим, які ж причини викликають серед наших письменників-партійців, ці хитання і бесперечні політичні помилки й ухили. Перша причина — це НЕП зі зростом дрібної буржуазії, як на селі, так і в місті. Але цього мало. НЕП діє і в Росії, однак таких явищ ми там не спостерігаємо. Письменник, що спостерігає й аналізує процес суспільного розвою, що синтезує цей процес в певних темах, повинен мати сталий критерій для оцінки суспільних явищ, а цей критерій він може мати лише тоді, коли він має ясні перспективи суспільного розвою, коли йому ясні стремління (цілеустремління) й найближчі шляхи цього розвитку й будівництва. Дає це устремління й означає шляхи суспільного розвитку партія, авангард передового суспільного класу — пролетаріату. Однак як показав XIV з'їзд, визначування цих шляхів розвитку самій партії дається не так-то легко в сучасній складній ситуації. Так що ж тоді говорити про широкий загальний пролетаріату, селянських мас, тобто про уясування шляхів розвитку цілим нашим радянським суспільством, серед якого діє письменник-мистець. Але це стосується до переваг суспільного розвою, його шляхів і художнього відбивання в літературі цілого нашого Союзу, в тому числі й Росії.

На Україні все це помножується на національне питання. Вже більше року йде палка дискусія про шляхи розвитку української літератури, а ж до цілого суспільно-культурного процесу. Маса б'ється за прояснення перспектив цього процесу, що бурхливо розвивається. Партія, що живе російською культурою й провадить своє внутрішнє життя в російській мові, стоїть осторонь і не бере активної творчої участі в цьому процесі. Цей процес покривається лише тоненькою плівкою комуністів, що не в силах охопити його своїм впливом і ним керувати. Наведу свіжий і показний приклад. Передо мною Київська «Пролетарська правда»¹³ від 28-го травня. Ювілейне число, присвячене

¹³ Газета, орган Київського окружного (пізніше — обкому) КП(б)У. У 1918–1919 рр. виходила під назвою «Киевский коммунист», у 1919–1921 роках — «Коммунист». Після злиття газет «Коммунист» і «Киевский пролетарій» у 1921 р. отримала назву «Пролетарская правда». У 1925–1941 рр. виходила українською мовою під назвою «Пролетарська правда», з листопада 1943 р. — «Київська правда». У наш час є органом Київської облдержадміністрації та облради.

Франкові. Число зложене з трьох ґрунтовних статей Гермайзе¹⁴, Филиповича¹⁵ і Дорошкевича¹⁶ (не рахуючи Вітина, він уперто доводить, що і Франко був марксистом, коли сам і Франко цьому суперечить), ворожі нам люди, що борються з нами за керовництво суспільно-культурним процесом.

А над цими трьома «китами» зверху в передовиці розповівсь тов. Шупак¹⁷. Статейка рвачка з галасливими вигуками закінчується так: «Іван Франко є поет і борець не тільки Галицької України, але й Надніпрянської України, взагалі всього українського трудящого народу, його ім'я повинно бути провідною вірною на шляху до здійснення того великого ідеалу, ім'я якому Соборна Радянська Соціалістична Республіка» (підкреслення С. Щупака). Я не заперечую гасла Соборної Соціалістичної України, але, хіба нашим «великим ідеалом» є щось більше. Видно, як бідолашний тов. Щупак танцює, розповівшись на трьох «китах». Становище його не з приємних, що й казати, — підпікають кити. Такий, приблизно, стан цілої тої тонесенької плівки комуністів-українців, що плавають на поверхні бурхливого культурного українського відродження. Причина хитань цеї плівки комуністів полягає в тому, що партія в цілому не бере органічної, постійної, творчої участі в процесі суспільно-культурного будівництва. Доки цього не буде, доки партія в цілому не буде двигать і керувать цим процесом, доки в нього не буде втягнений пролетаріят, доти неминучі хитання, збочення, доти український суспільно-культурний процес не матиме ясных перспектив свого розвитку.

¹⁴ Гермайзе Йосип Юрійович (1892–1958) — український історик. З 1920 р. — професор Київського інституту народної освіти, у 1924–29 рр. — керівник секції методології та соціологічного обґрунтування історії Науково-дослідної кафедри історії України при ВУАН, у 1926–29 рр. — керівник секції історії України Науково-дослідної кафедри марксизму та лєнінізму при ВУАН, 1924–29 рр. — керівник Археографічної комісії ВУАН. Заарештований 26 липня 1929 р. за «справою СВУ», засуджений до 5 років позбавлення волі з позбавленням прав на 2 роки, повторно засуджений 1937 р. та у 1944 р. Помер в ув'язненні.

¹⁵ Филипович Павло Петрович (1891–1937) — український поет, літературознавець. Готував до друку академічні видання творів Тараса Шевченка та інших класиків української літератури, автор низки літературознавчих праць. Член комісії ВУАН зі складання біографічного словника українських діячів, секретар історично-літературного товариства при ВУАН. Належав до поетичного угруповання неокласиків (разом із Миколою Зеровим, Михайлом Драй-Хмарою, Максимом Рильським та Юрієм Кленом (до їх числа також іноді включають Віктора Петрова (Домонтовича)). Заарештований у серпні 1935 р., засуджений до 10 років ув'язнення. Покарання відбував на Соловецьких островах. Розстріляний в урочищі Сандармох 3 листопада 1937 р.

¹⁶ Дорошкевич Олександр Костянтинович (1896–1946) — український літературознавець. У 1920-ті роки — професор Київського інституту народної освіти, з 1927 р. — керівник київської філії Інституту Т. Шевченка, співробітник Комісії для вивчення нового українського письменства ВУАН. У середині 1930-х років висланий із УСРР, повернувся до Києва в середині 1940-х років, працював у Інституті літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР.

¹⁷ Щупак Самійло Борисович (1894 або 1895–1937) — український літературний критик. У 1920-ті роки — редактор журналу «Глобус», газет «Більшовик» і «Пролетарська правда». У 1930–1936 роки — редактор «Літературної газети». У 1930-ті роки редагував журнал «Критика». Під час української літературної дискусії 1920-х років був одним із найактивніших критиків позицій, обстоюваних Миколою Хвильовим.

Ми багато наговорили хороших слів на попередньому квітневому пленумі про те, що треба цей процес взяти до рук всієї партії, про виховання в нашому дусі молоді, яка підпадає ворожим ідейним впливам і т. інше. А питаєм себе чесно й одверто, чи багато старих партійців кадровиків вивчило за цей рік українську мову, познайомилось з історією України, українською культурою? Я щось ні одного імені не можу назвати. Боюсь, що навіть не стали до цього діла. От в чім наша біда.

Тов. Затонський зовсім не торкнувся того головного й найголовнішого, що є в тезах Політбюро — трактовка українізації. До цього часу ми трактували українізацію, пояснювали партії її необхідність, як засоба змички з селянством, як необхідну зброю в боротьбі з українським націонализмом. Таке умотивування необхідності українізуватись не могло, розуміється, запалить партію й передових позапартійних робітників вчити українську мову й увіходити в українське культурне життя й будівництво. Тези Політбюро трактують українізацію, як передумову, як необхідний засіб соціалістичного будівництва, як знаряддя соціалістичного будівництва в руках українських трудящих мас. Така трактовка українізації надає цій справі іншого характеру. Кожний комуніст, як палкий борець за соціалістичне будівництво, незалежно від того, якої він національності, не може поставитись до українізації в такому її розумінню. А, надто, це стосується старих більшовиків, партійних кадрів, які до цього часу туго йшли на українізацію. Тези відмічають цю трудність в переведенню українізації, що основний партійний кадр є руським по походженню. Кожен з нас добре розуміє значіння для партії старого, перевіреного в боротьбі, партійного більшовицького кадру, основи, фундаменту партії. Але треба, щоб і старі партійці-кадровики зрозуміли, нарешті, всю серйозність українізації, цього знаряддя будівництва соціалізму, як говорить резолюція Політбюро, і не утрудняли партії оволодіння цєю зброєю. Як і на кожній ділянці боротьби за соціалізм, старі випробовані кадри повинні бути на чолі.

Я вже не раз мав нагоду говорити про те, що ми повинні прагнути до такого становища, як в Росії. Там партія охопила всі пори суспільного життя й керує ним, активно діючи в його творчій процесі. В Росії партійні й державні вожді, в той же час, є й вождями, керівниками всієї російської радянської суспільності, російської суспільної думки, культури й т. и. Там нема цієї мовної стіни між суспільно-культурним процесом будівництва й радянським та партійним керівництвом, яке в нас ще є.

Там керівники держави й партії є в той же час і керівниками російської радянської суспільності й культури.

Голос з місця: — Всього Союзу.

Шумський. — Ні, стій, товаришу, не звалюй, будь-ласка, своїх обов'язків керувати радянським українським суспільним життям і культурою на плечі керівників союзу. Ти хочеш, щоб і вони українізувались? Це керівництво є

нашим обов'язком, обов'язком керівників України, і його не перекладеш на плечі союзу.

Партія в цілому та її керівники мусять стати і керівниками українського суспільного культурного будівництва, тоб-то оволодіть українською мовою й культурою. Бо цей суспільно-культурний процес не може бути без керівництва, без вождів. Природа порожнечі не терпить. Не станемо ми на чолі цього процесу, то з'являться другі, ворожі нам вожді. Було б болото, а чорти знайдуться і вже знаходяться. Ви подивіться, як всі ці Грушевські, Дорошкевичі, Гермайзе, Єфремови¹⁸, Ніковські¹⁹, Зерови²⁰ й інші їм подібні, що в 1919–20 роках, обірвали були свої суспільні звязки з Україною, чи вірніш, ми розрубали ці звязки й викинули їх за кордон, що збанкрутувались були, — як вони тепер знову відновляють ці зірвані звязки й намагаються керувати новим радянським суспільно-культурним життям.

Радченко. — «Не лякай, бо не страшно».

Шумський. — Я знаю, що тобі нічого не страшно, тов. Радченко. Та я й не збираюсь кого-небудь лякати. А хоч, щоб ми собі це уяснили й партії сказали. Тут нічого лякатись, але не можна також і не вважати на небезпеку — захоплення під ворожий нам впливі молоді й всього молодого українського суспільно-культурного процесу. Треба це керівництво взяти до рук партії, а для цього треба, щоб партія стала українською по мові й культурі.

Час мій кінчається і, тому, я більш не буду зупинятись на моментах, які слід було з'ясувати доповідачеві; тов. Затонський не зробив аналізу сучасної дійсності, не висвітлив тої позитивної трактовки українізації, яку їй дають тези політбюро, і це великий дефект його доповіді.

Голос з місця: — А о Хвилевом.

---

¹⁸ Єфремов Сергій Олександрович (1876–1939) — український літературознавець, академік ВУАН (1919), віце-президент ВУАН (1922), дійсний член НТШ. Автор ряду монографічних досліджень про українську класичну літературу та фундаментальної «Історії українського письменства» (1911 р., останнє авторизоване видання — 1924 р.). Заарештований у сфабрикованій справі «СВУ» як голова цієї організації, у квітні 1930 р. засуджений до 10 років позбавлення волі, помер в ув'язненні 10 березня 1939 р. (Див. про долю С. Єфремова: Шаповал Ю. І. Людина і система. — Київ: ІНВіП НАНУ, 1994, с. 82–96).

¹⁹ Ніковський Андрій Васильович (1885–1942) — український політичний діяч, мово- і літературознавець. У часи Центральної Ради був редактором газети «Нова рада», член Української Центральної Ради. З 1920 р. — в еміграції, міністр закордонних справ в уряді В'ячеслава Прокоповича. Повернувся до УСРР 1923 р. Член Комісії для складання словника живої української мови ВУАН та Історично-літературного товариства при ВУАН. Заарештований і засуджений у справі «СВУ» до смертної кари, замінені на 8 років позбавлення волі. Після відбуття покарання мешкав у Ленінграді, де й помер.

²⁰ Зеров Микола Костянтинович (1890–1937) — український поет, перекладач, літературознавець, член угруповання неокласиків. У 1920-их роках — професор Київського інституту народної освіти (згодом — університету). З 1934 р., після звільнення з університету і смерті сина, — у Москві. Заарештований у ніч із 27 на 28 квітня 1935 р., засуджений 1–4 лютого 1936 р. до 10 років позбавлення волі на Соловках. Розстріляний у урочищі Сандармох у Карелії 3 листопада 1937 р.

Шумський. — Скажу й про Хвильового.

На тому засіданні політбюро, стенограму якого тут товариші читали, я вже давав характеристику тов. Хвильового й політичну оцінку його виступу «московські задрипанки». Я там говорив про основну думку тов. Хвильового щодо шляхів розвитку української літератури й про те, як він сформулював цю думку. Але не важно те, що він хотів сказати, а важно те, як він сказав і як його розуміють в масі.

А розуміють його так, як тут говорилося, що він об'являв поход проти Москви. Тут нічого не поправиш тим поясненням, що є Москва й Москва. Маса розуміє його так, що він проти Москви, центру світового революційного руху, столиці союзу.

Я, не один раз вже, говорив, що таке гасло, як «московські задрипанки»²¹, цей виступ Хвильового шкідливий політично.

Радченко. — На сьогоднішній день ти это говоришь.

Шумський. — Ты, Радченко, всегда хочешь меня уличить в чем-нибудь скверном.

Так, цей виступ Хвильового політично шкідливий. Хвильовий свої правильні міркування про орієнтацію на Захід, в тому розумінню, як це говорив на Політбюрі, сформулював і написав їх так, що його можна дійсно розуміти, як деякі товариші, що говорять, що це «австрійська інтрига», що це обстоювання того, щоб Україна зараз пішла по тому шляху, яким проходила Італія чи Венгрія в 48 році²², себто, щоб Україна перейшла на шлях капіталістичного розвитку. Коли б я хоч на хвилину припустив, що комуніст Хвильовий може закликати, може вести пропаганду і агітацію, в якій би то небуло форми, за те, щоб Україна стала буржуазною республікою і пройшла шлях капіталістично-національного відродження, я би, зараз же, сьогодні, запропонував би його виключити з партії. Але я глибоко певний, що це не так.

Я глибоко переконаний в тому, що Хвильовий цього не хоче, я глибоко певний, що Хвильовий хоче будувати соціалізм. Але я також знаю і те, що Хвильовий не має ясних, визначених партією перспектив щодо розвитку української культури, літератури. Він душиться в українській просвітянській обмеженості, він не бачить широких шляхів для того молодого, буйного, культурного процесу і силкується їх намітити. І наробив помилок.

Я вважаю за корисне, щоби на пленумі встала і ця літературна дискусія. Партія матиме уяву про те, що діється в літературі, а наші літератори почують авторитетне слово партії в тих питаннях, які їм болять. До літературних справ буде збільшена увага партії, і літератори перестануть себе почувати десь на задвірках.

²¹ Йдеться про памфлет Миколи Хвильового «Московські задрипанки», яким завершувався останній цикл його полемічних виступів «Апологети писаризму» (уперше опубліковано в газеті «Культура і побут» 28 березня 1926 р.).

²² Йдеться про 1848 р.

Тепер т. т., кінчаючи, я повинен сказати, що всі ті палкі дебати, які були тут і в політбюро по цьому питанню, мають своїм наслідком те, що ми з'ясували це питання й виробили резолюцію, яка, на мій погляд, цілком правильно ставить це питання й дає партії правильну лінію й конкретні завдання. Можна було б, звичайно, дещо вишліхувати, але в суті своїй, вона правильна. Вона дає цілковиту можливість партії однодушно працювати надалі.

Ті дискусії, які були, ті розговори, що про них згадувалось тут, повинні припинитись. Ми зараз в такому трудному періоді, ускладненному у нас національним питанням, що мусимо звернути максимум уваги, максимально подбати про єдність організації. Мені, здається, що ця резолюція, може абсолютно нас всіх об'єднати, щоб провести ці завдання, які перед нами стоять, і, зокрема, в справі українізації. Всі ухили, які є і напевне будуть, треба вирівнювати, і вибивати з під них ґрунт.

Резолюція ставить правильно питання, правильно дає директиву щодо розв'язання національної проблеми і українізації зокрема. Вона забезпечить нам повну єдність і дружню працю в партії.

*Друкується за:
ЦДАГОУ, ф. 1, оп.1, спр. 208, арк. 58–59 зв.
Друкарський примірник.*

№ 26

Стенограма закритої частини пленуму ЦК КП(б)У

6 червня 1926 р.

Закрытая часть заседания пленума ЦК КП(б)У
от 6-го июня 1926 г.
стенографический отчет

Председательствует т. ПЕТРОВСКИЙ.

Шумский: Я считаю неполитической формулировкой те места в письме политбюро, где говорится о злостности, которая приписывается мне, — такая трактовка моих заявлений неправильна по сути, она исключает для меня возможность работать. Раз вы ставите вопрос о злостности, то такая категория отталкивает меня от политбюро.

Я текста письма не читал; если бы я его читал, я бы решительно настаивал на своем откомандировании. Я поставил перед тов. Сталиным вопрос о моем откомандировании с Украины, но, поскольку ЦК предложил мне остаться, я считал необходимым остаться при всех условиях. По-моему, был ряд политических расхождений, но, поскольку сейчас политбюро выдвигает в сильной степени личный момент, поскольку я не имел никакого влияния на редакцию письма, — мне приходится считаться с этим фактом, и я ставлю перед товарищами вопрос о том, что, при таком отношении со стороны политбюро, я не могу остаться на работе. Если письмо получит подтверждение пленума, то это абсолютно исключает для меня возможность оставаться; принятие предложения относительно злостности меня механически выбрасывает.

Чубарь¹: У нас были разговоры — между членами ПБ и т. Шумским. ПБ было лишено возможности принимать участие в редактировании тех постановок и характеристики положения в ЦК КП(б)У, которые давал т. Шумский т. Сталину, хотя ПБ после первого заседания предложило т. Шумскому подумать насчет своего заявления и заявить в письменной форме насчет политических расхождений и всего прочего, что т. Шумский счел бы нужным обсудить в ПБ. Т. Шумский этого не сделал. Если бы все политические разногласия и характеристики имеющегося у нас положения были бы изложены в ПБ, и т. Шумский дал бы свое заявление, то, может быть, и не было бы того резкого определения, против которого восстает тов. Шумский, определения, не столько касающегося личной характеристики тов. Шумского,

---

¹ Чубар Влас Якович (1891–1939) — радянський політичний діяч, член РСДРП(б) з 1907 р. У 1923–1934 рр. — голова Раднаркому УСРР, у 1934–1938 рр. — заступник голови Раднаркому СРСР, у 1937–1938 рр. — народний комісар фінансів СРСР. Заарештований 1938 р., наступного року розстріляний.

сколько представляющего собой политическое определение его постановок, представлявших дело совершенно в ином свете, чем оно было на самом деле.

Я считаю, что политбюро и пленум поступили правильно, когда они в целом держались рамок общих принципиальных постановок. Политбюро правильно поступило, когда оно не поддавалось личным минутным настроениям, под влиянием того или иного выражения, которое было употреблено в разговоре или в разгаре дискуссии. Я считаю, что очень хорошо, что на этом пленуме никаких других постановок вопроса ни со стороны тов. Шумского, ни со стороны других товарищей не было, что все сошлись на принципиальной постановке вопроса. Никаких принципиальных изменений линии ПБ, которая велась до этих тезисов, на пленуме не было. Мы должны ясно сказать, что все формулировки давались в этом письме политические, а не персональные, личные. Квалификация: «зlostное извращение», ставилась в общей постановке вопроса, что зlostно извращалась линия. Может быть вы, тов. Шумский, это невольно делали, но, по существу, вы политически извращали ту линию, которую вело ПБ. Теперь, после одобрения пленумом линии, которая велась, которую ПБ подчеркнуло в своих постановлениях, еще ярче выпячивается неправильность вашего освещения позиции ПБ. Что же это, если не политическое извращение? Тут в тесном товарищеском кругу, в ЦК — мы можем сказать это и должны сказать. После принятия тезисов, т. Шумский заявляет, что та характеристика его первых постановок, которая была дана до выработки тезисов, мешает ему работать. Если это так, то тут явно выступают элементы неискренности. Нужно признать, что постановка, которая давалась вами в начале, была неправильно, принципиально ошибочна, а раз это так, то это был тактический удар по ЦК партии, по партийной линии, которую пленум подтвердил, которая дала возможность, после обсуждения не в состоянии запальчивости и раздражения, а в спокойной обстановке, полностью договориться по основным вопросам. Здесь, на закрытом пленуме, мы должны сказать, что эта ошибочная постановка была.

Шумский: Но она не зlostная.

Чубарь: А что значит «зlostная»? В политическом отношении — «зlostная» не значит, что данный человек зlostный вредитель, это значит что эти извращения абсолютно не вяжутся с фактами и направлены не по линии принципиальных разногласий, а по иной линии. На данном пленуме, естественно, ПБ может просить от пленума не только солидаризации с ответом политбюро, но и четкой постановки вопроса, чтобы ПБ было вправе впредь, опираясь на решения пленума, в рамках этой постановки, не допускать разнобоя в организации.

Пленум должен сказать также — считает ли он правильной позицию ПБ в отношении Генсекретаря, которая было выявлена и в этом письме и во всех решениях. Лишь получив сейчас постановление о доверии, лишь получив

подкрепление со стороны пленума, политбюро сможет положить предел кривотолкам внутри нашей партии, не дать возможности неправильно истолковать тот или иной пункт, касающийся общей постановки работы нашего ЦК. Это очень серьезный вопрос. Пленум должен сказать, соответствовала ли интересам партии линия ПБ, которая была направлена на то, чтобы не выносить на широкую дискуссию отдельных приводящих моментов? Пленум должен сейчас сказать, что со стороны т. т. Шумского и Гринько² были ошибочные постановления, грозившие повредить нашей партии. Эти ошибки должны быть признаны.

ПБ и Генсекретарь должны получить новую поддержку со стороны пленума, чтобы увереннее осуществлять руководство очередной работой нашей партии.

Гринько: Товарищи, я хочу, прежде всего, выступить по личному вопросу. В ответе политбюро есть вопрос относительно выдвижения тов. Шумским моей кандидатуры на должность председателя Совнаркома. Я заявлял и заявляю, что считаю эту постановку вопроса со стороны т. Шумского в отношении моей кандидатуры ошибочной и неправильной: мой революционный и партийный стаж не таковы, чтобы можно было выдвигать мою кандидатуру на должность председателя украинского правительства. Я считаю далее неправильным постановку вопроса о передвижке Власа Яковлевича с этой работы, которой он вполне соответствует.

Затем, сегодня я подал письменное заявление относительно того, что неправильно поддался вчера на настойчивые реплики тов. Гаврилина³ и повторил на пленуме то, что в другой обстановке и с другими оговорками говорил относительно тов. Кагановича⁴. Я считаю, что вопрос поставлен неправильно. Попытку толковать мои слова «временный человек» так, что всякий товарищ, приезжающий из Москвы, является временным, я категорически отвергаю, я этого никогда не думал и такой формулировки не давал.

Теперь относительно самого письма. Я согласен со всем изложенным в письме и буду голосовать за него, при условии исключения из него формулировки «злостное» в отношении тов. Шумского. Та работа, которая проведена перед пленумом и на пленуме, та договоренность в комиссии политбюро, которая проработала 2 дня, показывает, что т. Шумский не злостно ставил вопрос, если он даже и допустил некоторые ошибки. Своим участием

² Див. прим. 7 до документу № 3.

³ Гаврилін Іван Дмитрович — радянський політичний діяч. Член РСДРП(б) з 1917 р. У 1924–1927 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1924–1925 рр. — кандидат у члени оргбюро ЦК КП(б)У, у 1925–1926 рр. — голова Харківського окружного виконавчого комітету, у 1926–1927 рр. — голова Харківської міської ради.

⁴ Каганович Лазар Мойсейович (1893–1991) — радянський політичний діяч, член РСДРП(б) з 1911 р., у 1925–1928 рр. — генеральний секретар ЦК КП(б)У, з 1926 р. — кандидат у члени Політбюро ЦК ВКП(б), 1928 р. відкликаний до Москви. Після цього до 1957 р. займав керівні посади у партійному апараті та уряді СРСР. Був одним із організаторів сталінських репресій. 1961 р. виключений із КПРС за участь в «антипартійній групі Молотова–Маленкова–Кагановича» (внутрішньопартійне угруповання, що намагалось усунути М. Хрущова з посади першого секретаря ЦК КПРС).

в работе, как на самом пленуме, так и до пленума, Шумский доказывает, что, на основе принятых тезисов, есть полная возможность работы. В интересах именно партийного единства, о котором говорил Влас Яковлевич, я предлагаю слово «злостное» вычеркнуть и поставить вместо него слово «ошибочное».

Медведев⁵: Я считаю, что мы этот вопрос обсуждали на открытом пленуме и сейчас повторять здесь будет излишним. По-моему, необходимо остановиться на следующем: поскольку, несмотря на то, что этот документ всей организации незнаком, но в извращенном виде широко дебатировался, вроде того, что тов. Сталин кого-то снимает, производит какую-то перестановку, а это в некоторой степени отражается на состоянии нашей организации; поскольку имеется выступление тов. Гринько, который здесь на пленуме выразился, что тов. Каганович временный человек на Украине — правда, подано заявление, что эти слова были сказаны под известным настроением, но они все равно в стенограмме имеются, и их будут расценивать с нездоровой точки зрения; поскольку все это имеется, постольку для прекращения этого, в целях единства партии и для подтверждения линии политбюро для ЦК ВКП, а также для всей украинской организации, я предлагаю известное письмо, которое послано политбюро, утвердить. В дополнение — я предлагаю принять следующее предложение (читает). Это я предлагаю в дополнение к письму политбюро.

Петровский⁶: Тов. Медведев предлагает прений не открывать и на этом закончить.

Шумский: Я хочу сказать одно: я не знаю, как Влас Яковлевич истолковывает личное — так, а юридическое — этак; но злостный тип, злостный элемент, как бы тут не ставили вопрос, не может работать в ЦК.

Чубарь: Не злостный тип, а.....

Шумский: Влас Яковлевич, зачем прикрашивать пилюлю, злостному человеку не место в такой организации.

С места. Там не говорится «злостный человек».

Шумский: Там есть «злостное извращение».

Петровский: Слово для справки имеет т. Чубарь.

Чубарь: Здесь выходит не то, о чем говорил тов. Шумский (читает). Здесь говорится не о злостном человеке, а об извращении.

Шумский: Извращение есть, уже хорошо.

⁵ Медведев Олексій Васильович (1884–1937) — радянський політичний діяч. Член РСДРП(б) з 1904 р., у 1923–1924 рр. — голова ЦКК КП(б)У та народний комісар робітничо-селянської інспекції УСРР, у 1924–1930 роках — член ЦК КП(б)У та РКП(б)/ВКП(б), у 1924–1925 рр. — другий секретар, член Політбюро (повторно — у 1926–1929 рр.) та Оргбюро ЦК КП(б)У (повторно — у 1927–1929 рр.). У 1930–1935 рр. — член президії ЦВК СРСР, у 1930–1934 рр. — член ЦКК ВКП(б). Заарештований і розстріляний у 1937 р.

⁶ Петровський Григорій Іванович (1878–1958) — радянський політичний діяч, член РСДРП(б) з 1898 р. У 1919–1938 рр. — голова ВУЦВК, у 1920–1938 рр. — член ЦК КП(б)У та Політбюро ЦК КП(б)У, у 1921–1939 рр. — член ЦК РКП(б)/ВКП(б), у 1922–1937 рр. — заступник голови ЦВК СРСР, у 1937–1938 рр. — заступник Голови Президії Верховної Ради СРСР.

Петровский: Слово для справки имеет т. Скрипник.

Скрипник⁷: Товарищи, я не имел случая сделать сообщение во время самого заседания, когда т. Шумский во время заключительной речи тов. Затонского⁸ сказал: «А что написано и что вычеркнуто?». По поручению политбюро я председательствовал в комиссии, которая 2 дня работала над обсуждением проекта тезисов, который был составлен тов. Затонским, вместе с тов. Поповым⁹. Я констатирую: 1) что проект, который имеется и который обсуждался в нашей комиссии, был принят в основу, и в проредактированном виде представляет собою те тезисы, которые приняты пленумом; 2) что ни одного принципиального изменения в тезисах, которые были внесены в комиссию, не было сделано и не вносилось,

С места: Со стороны Шумского.

кроме обычных редакционных поправок; 3) что спор с тов. Шумским был только по двум вопросам: по вопросу относительно того, нужно ли упоминать в этой самой резолюции об ошибках, о том, что бывшие боротьбисты-незалежники-укаписты вошли в партию, отказавшись от своих прежних ошибочных позиций. Тов. Шумский утверждал, что ошибок в партии боротьбистов не было и что ее отличие от партии большевиков было лишь в постановке национального вопроса. После длительного обсуждения, тов. Шумский должен был согласиться с нами, что эти ошибки имели место, но тов. Шумский оспаривал целесообразность упоминания этого момента в тезисах. Большинство комиссии с тов. Шумским не согласилось, с его стороны протеста не было сделано.

Вторым вопросом, по которому был спор с тов. Шумским, и где тов. Шумский опять остался в меньшинстве, был момент в тезисах, где пленум предлагает всем партийным организациям с вниманием относиться к заявлениям и предложениям со стороны товарищей, бывших в других партиях, и принять меры, по возможности, к устранению отчуждения этих товарищей в партии. Тов. Шумский предлагал указать в обращении особенно к украинцам. Комиссия не согласилась с этим предложением, потому что по предложению

⁷ Див. прим. 15 до док. № 64.

⁸ Затонський Володимир Петрович (1888–1938) — радянський політичний діяч, член РСДРП(б) з 1905 р. У 1917 р. очолював київський комітет РСДРП(б), один із засновників КП(б)У. У 1918–1920 рр. був членом ЦК КП(б)У, Реввійськради УСРР та реввійськрад низки фронтів Червоної армії, різних складів українського радянського уряду. У 1920–1927 та 1933–1938 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1922–1923 рр. (у 1933–1937 роках — повторно) — нарком освіти УСРР, у 1924–1927 та у 1933–1938 рр. — член Політбюро ЦК КП(б)У, у 1925–1927 рр. — член Оргбюро та секретар ЦК КП(б)У, у 1927–1933 рр. — голова ЦКК КП(б)У, нарком робітничо-селянської інспекції УСРР. Заарештований 3 листопада 1933 р., розстріляний 29 липня 1938 р.

⁹ Попов Микола Миколайович (1890–1938) — радянський політичний діяч, член РСДРП(б) з 1906 р. У 1925–1930 та у 1933–1937 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1933–1936 рр. — кандидат у члени Політбюро ЦК КП(б)У, у 1933–1937 рр. — член Оргбюро ЦК КП(б)У, у 1936–1937 рр. — член Політбюро ЦК КП(б)У. Заарештований 17 червня 1937 р., розстріляний 10 лютого 1938 р.

Шумского выходило так, будто украинцы в нашей партии находятся в отчужденности и в подавленном положении. Это предложение т. Шумского не было принято. В остальном тезисы, которые были внесены нашей комиссией, приняты настоящим пленумом с известными дополнениями и уточнениями тех положений, которые приняты были политбюро, например, в отношении дифференцировании курса темпа украинизации в стране, уточнения задач, стоящих перед нами в области строительства украинской культуры, и т. д.

Я считаю необходимым это констатировать, потому что это свидетельствует о том, что эти тезисы являются не новыми откровениями, а уточнением определенно-выявившейся линии, которую проводило политбюро, которая теперь является нашей общей платформой, и от которой теперь ничем не отличается платформа тов. Шумского. Каких либо принципиальных дополнений тов. Шумский не вносил и не предлагал. Тезисы в основном были наметены еще до того спора, который возник у нас во время «ночного бдения» по поводу выступления тов. Шумского. Эти тезисы являются продолжением, развитием и углублением той линии, которую проводила партия.

Я целиком поддерживаю предложение т. Медведева. Мы даем ответ на вопрос, поставленный тов. Гринько в его речи на пленуме: вопрос о том, кто и как органически связан с Украиной. Для нас органически связан с Украиной каждый товарищ, каждый член партии, независимо от его национальности, который участвует в работе партии, в украинском профессиональном движении, в украинской культуре и т. д. А тов. Гринько в его речи высказал противоположное положение, что тот, кто не овладеет культурой и не участвует непосредственно в строительстве украинской культуры, или кто работал на Украине долгие годы революции, а потом его коммунистический долг заставил его проводить коммунистическую работу вне пределов Украины, — тот не связан с Украиной. Наша резолюция должна сказать, что мы такое предложение не принимаем, что оно неверно, и что мы его отклоняем.

Шумский: Я не знаю для каких целей и из каких соображений нужно было тов. Скрыпнику, председателю комиссии, выйти здесь и говорить о том, чего не было. Этим я абсолютно не хочу сказать, что я хотел провести какую-то другую линию, но неверно говорить, что из целого ряда моих предложений было принято одно.

Скрыпник: А какие предложения вы внесли?

Шумский: Вам надо было, прежде всего, прочитать протокол и стенограммы, а потом уже его подписывать. Я помню момент, против которого возражал тов. Чувирин¹⁰, что украинизация не есть средство смычки, что это

¹⁰ Чувирін Михайло Євдокимович (1883–1947) — радянський політичний діяч, член РСДРП(б) з 1903 р. У 1923–1927 рр. працював у керівних органах низки регіональних партійних комітетів (Кобеляки, Червоноград, Полтава, Кривий Ріг, Луганськ), у 1925–1937 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1929–1936 рр. — член Політбюро ЦК КП(б)У, у 1930–1939 рр. — член ЦК ВКП(б), у 1933–1946 рр. — у керівних органах профспілкових організацій УРСР та СРСР.

есть необходимейшее условие, орудие социалистического строительства.

Скрыпник: Я констатирую, что принято мое предложение.

Шумский: Я внес поправку, — может быть, вы дали ей другую формулировку, это уже другое дело. Я хорошо помню, что это записано в протоколе. Затем (по поводу украинизации русских рабочих) тов. Каганович предложил написать «насиловственный», я предложил: «сверхадминистративный нажим». Было мое предложение, что мы будем вести партийную пропаганду в рабочей массе, которое тоже принято. Затем так называемые скобки, о которых вы прекрасно помните, — эти скобки в высшей степени принципиальные.

Повторяю, я абсолютно не хочу сказать здесь, что я предлагал что-то такое, что было неприемлемо для комиссии, ничего такого я не предлагал, но сказать так, как сказал тов. Скрыпник, что я выступал лишь по вопросам, которые он упоминает и больше ничего, это неверно.

Скрыпник: Я сказал, что вы отдельно голосовали.

Шумский: Отдельно я голосовал по одному вопросу, все же остальные формулировки были таковы, что я соглашался.

Заявляю, что не понимаю политического смысла данного выступления, всякое выступление имеет политический смысл, а я этого политического смысла не вижу. Если излагать работу комиссии, то надо излагать ее так, как она есть, а не извращать ее.

Рухимович¹¹: Товарищи, для того, чтобы нам говорить в открытую, я предложу тов. Шумскому и тов. Гринько один вопрос: считаете ли вы все прошлое ошибкой или нет? Ответьте здесь пленуму ЦК — ошибка у вас или нет, тогда мы будем говорить в другой плоскости.

Гринько: Я заявляю, что вовсе не является ошибкой, когда тот или другой товарищ ставит те или иные политические вопросы. Что я считаю ошибкой? Я считаю ошибкой постановку вопроса относительно снятия Кагановича. Я считаю ошибкой постановку моей кандидатуры в пред. СНК.

С места: А выступление через голову ЦК.

Гринько: Каждый член ЦК имеет право говорить с генеральным секретарем ЦК ВКП. Это я не считаю ошибкой. Если будет сказано, что тов. Шумский ошибочно сделал то или другое предложение, я буду голосовать, а если будет указано, что Шумский вел злостный подход, я не могу за это голосовать, потому что я знаю, что он этого не делал.

Шумский: Тов. Рухимович хочет сказать, что я совершил ошибку в том, что поехал в ЦК ВКП, изложил там свои мотивы и заявил, что, в результате

¹¹ Рухимович Мойсей Львович (1889–1938) — радянський політичний діяч, член РСДРП(б) з 1913 р. З 1917 р. — член Харківського комітету РСДРП(б), у 1917–1918 рр. — голова Харківського революційно-військового комітету. У 1921–1927 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1924–1926 рр. — член Політбюро ЦК КП(б)У, у 1924–1938 рр. — член ЦК РКП(б)/ВКП(б), у 1927–1930 рр. — член Оргбюро ЦК ВКП(б), у 1930–1931 рр. — нарком шляхів сполучення РСР, у 1936–1937 рр. — нарком оборонної промисловості РСР. Заарештований 18 жовтня 1937 р., розстріляний 29 липня 1938 р.

сложившейся обстановки, я для работы на Украине не могу оставаться и прошу меня откомандировать. Я уже говорил, что под редакцией целого ряда вопросов, которые сформулированы Сталиным и представлены за мои постановки — я бы не подписался. Но не в этом дело, сущность вопроса правильная; я заявляю, что после обсуждения на политбюро вопроса о «Коммунисте», когда, после моего выступления, я услышал выступление Лазаря Моисеевича, — для меня стало ясно, что мне оставаться на Украине — значит создать ненужные для партийной организации трудности. Я был поставлен в этой постановке в роль оппозиционера, чего я не хотел, против чего я протестовал и всегда буду протестовать, ибо, в целом, я за партийную линию, которую ведет в общепартийных вопросах наше политбюро. Я заявил тогда на заседании политбюро, что прошу снять меня с Наркомпроса и принять тут же мое заявление о том, что я в ближайшие дни еду в ЦК ВКП и ставлю вопрос о моем уходе с Украины.

Корнюшин¹²: Вы поставили вопрос не о своем уходе, а об уходе тов. Кагановича.

Шумский: Я заявил о мотивах своего ухода — это правда, но я это сделал тогда, когда шел разговор об общем положении на Украине. Тогда я высказался в отношении тов. Кагановича, что считаю более подходящим политически в роли генерального секретаря тов. Чубаря, и я назвал трех кандидатов, могущих быть председателем Совнаркома: тов. Скрыпника, Гринько и Затонского. То, что Сталин говорит лишь о Гринько, это другое дело, я понимаю политический смысл этой постановки. Но должен же был я, товарищи, сказать в ЦК ВКП, почему я ухожу: по мотивам ли личным, или политическим. Вы хотите назвать это ошибкой, это ваше дело, я считал это своим правом. Как потом все это пошло, это другое дело, но я сделал все со своей стороны, чтобы ликвидировать это. Если меня называют злостным искажителем, то это значит, что хотят, чтобы я ушел, и я так это и принимаю.

Петровский: Я даю справку. Когда выступал Скрыпник, он хотел напомнить вам, тов. Шумский, что, в процессе работы, составления резолюции и всей нашей дискуссии...

Шумский: Григорий Иванович, я не хочу платформ, не хочу уезжать, а вы все толкуете о том, чтобы у меня не было платформы.

Петровский: Вы больше словам придаете значения, чем тому существу, над которым, в целом, спорил здесь ЦК. Тов. Скрыпник сказал: вырабатывалась резолюция, шли прения ЦК, шла работа в комиссиях, а вы что-нибудь говорили об этом письме? Ничего не сказали. Более того, у вас был разговор с Кагановичем

---

¹² Корнюшин Федір Данилович (1893–1938) — радянський політичний діяч, член РСДРП(б) з 1917 р. У 1918–1921 рр. працював у військово-революційних комітетах Одеси та Тирасполя. У 1924–1930 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1925–1926 рр. — секретар ЦК КП(б), у 1923–1924 рр. та у 1925–1926 рр. — член Оргбюро ЦК КП(б)У. У 1933–1934 рр. — начальник політуправління Наркомату постачання СРСР, у 1934–1938 рр. — начальник політуправління Наркомату харчової промисловості СРСР. Заарештований 22 червня 1938 р., розстріляний 1 вересня 1938 р.

после того, как вы ознакомились с нашим ответом по поводу ваших заявлений. Вы тогда ничего не говорили, вы согласились работать для Украины. Теперь мы, вот сколько времени, вели здесь дискуссию, о чем мы здесь говорили? О нашей национальной политике на Украине, в связи с украинизацией, мы практически и принципиально разрешали этот вопрос. И вот тов. Рухимович и задал вам вопрос: правы вы были, правильно ли вы спорили, или неправы были? Была у вас ошибка или не была? Тов. Любченко¹³, вы слушайте внимательно, потому что Шумский и Гринько влюблены в себя. Вы, поднявшие спор о том, что у нас неправильная национальная политика, что у нас понижен темп украинизации, вы убедились в том, что это была с вашей стороны ошибка? Это доказано фактами. И я думаю, что тов. Рухимович имел полное основание поставить вам вопрос: ошибались ли вы? Конечно, каждый член партии имеет право вносить предложения об изменении личного состава, может называть сколько угодно кандидатов, — но вот вы скажите по принципиальным и практическим вопросам национальной политики — вы ошибались или нет? Давайте, скажем по правде — ошибались. Потому ошибались, что ведь вы раньше говорили, что неправильно проводится у нас национальная политика, а теперь на фактах вы убедились в неверности этого утверждения. Что же касается письма, то оно пошло давно, куда нужно, утвердил пленум это письмо, или не утвердил, но он говорит, что оно правильно, и дело кончено.

С места: Пора прекратить прения.

Петровский: Слово для предложения имеет тов. Скрыпник.

Скрыпник: Предлагаю прекратить прения и поставить на голосование предложение, оглашенное тов. Медведевым, и точка. Политбюро постановило огласить здесь письмо, теперь пленум, заслушав его, должен вынести резолюцию.

Петровский: Кто за то, чтобы предложение Скрыпника принять.

С места: Нужно зачитать еще раз. (Медведев зачитывает предложение).

Шумский: Здесь стоят два вопроса: один — в связи со «злостностью», и другой вопрос — о резолюции. Есть один вопрос о доверии генеральному секретарю, и я считаю, что после всего происшедшего его нужно поставить на голосование. Это решается в одном направлении.

Каганович: В каком направлении?

Шумский: Если хотите знать мое мнение по этому вопросу, я его выскажу.

В связи со всем происшедшим я считаю необходимым дать на него ответ.

¹³ Любченко Панас Петрович (1897–1937) — радянський політичний діяч, вихідець із УКП(боротьбистів). У КП(б)У з 1920 р., у різні роки очолював виконкоми Чернігівської та Донецької губернських та Київської окружної ради. У 1925–1927 рр. — кандидат у члени ЦК КП(б)У, у 1927–1937 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1927–1934 рр. — секретар ЦК КП(б)У, у 1927–1937 рр. — член Оргбюро, у 1934–1937 рр. — член Політбюро ЦК КП(б)У, у 1933–1934 рр. — заступник голови Раднаркому УСРР, у 1934–1937 рр. — голова Раднаркому УСРР. Наклав на себе руки 29 серпня 1937 р. після висунутих проти нього політичних обвинувачень. (Див.: Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ: Наукова думка, 1993. — С. 223–239).

Скрыпник: (Реплика неразборчива).

Шумский: Я, т. Скрыпник, уже не маленький; если говорить о том пункте резолюции, который указывает, что т. Гринько трактует всех приехавших сюда и т. д. и т. д., — как могу я голосовать за утверждение этого мнения, приписываемого мне, когда я никогда нигде его не высказывал. Я категорически протестую против этого. Не могу же я голосовать за неверно приписываемые мне взгляды. Откуда они взялись? Я считаю, что резолюция неправильна.

Гринько: Начну с конца. На политбюро я голосовал за доверие тов. Кагановичу. Относительно того, будто бы я отстаиваю мнение, что все товарищи, которые до революции работали на Украине, но некоторый период после Октябрьской революции не работали на Украине, будто бы, с моей точки зрения, не являются органически связанными с Украиной, — я против этого категорически возражаю. Если эта постановка была персонально в отношении тов. Кагановича, то нельзя же ее обобщать в политическую формулировку и наклеивать мне этот ярлык. Если бы я даже 10 раз голосовал против Кагановича, то нельзя же на основании этого делать политическое обобщение, которое я не делал, и которое неизвестно зачем мне приклеивают.

Затем, я никогда и нигде не предлагал реорганизации политбюро. Я выдвигал кандидатуру Шумского в политбюро, но я никогда не предлагал реорганизации политбюро, — поэтому, я категорически высказываюсь против той формулировки, которая здесь дается.

Скрыпник: Вы говорите, тов. Гринько, что вы не давали такой формулировки, что эта формулировка не была вами сказана. Но она была здесь представлена тов. Тараненко, который заявил, что органически связан с Украиной лишь тот, кто непосредственно руководит процессом развития украинской культуры. Заявили вы о том, что вы отмежевываетесь от этой формулировки? Вы заявили, что т. Каганович не связан с Украиной, — чем вы это мотивировали? Чем вы мотивировали ваше заявление на широком открытом пленуме о том, что т. Каганович не связан с Украиной? У вас никаких мотивов нет. Что же это, простое заявление? Нет, это политическое выступление. И это политическое выступление имеет лишь тот смысл, какой имелся в речи т. Тараненко¹⁴. Что говорил т. Шумский? Он говорил, что украинцем является лишь тот, кто любит Украину. Вы говорите, что т. Корнюшин не может работать на Украине, что он не может быть с ней связан, потому что связан лишь тот, кто «любит» Украину.

Вот почему я считаю, что нельзя здесь, т. Гринько, отбояриваться словесными отговорками. Поэтому необходимо отмечать то, о чем раньше говорили, т. Гринько и т. Шумский, и принять к сведению, что они сейчас от этого отмежевываются.

---

¹⁴ Див. прим. 5 до док. № 3.

Медведев: Когда тов. Рухимович задал вопрос: сознательно или бессознательно поставил т. Шумский перед т. Сталиным вопрос о том, чтобы убрать т. Кагановича, т. Шумский ничего на это не ответил, он сказал только, что после обсуждения вопроса на политбюро, когда стоял вопрос о «Коммунисте», и тов. Каганович выразился о том, что точка зрения тов. Шумского неправильна, он счел нужным поставить перед т. Сталиным вопрос о том, чтобы уйти из Украины. Вернее, тов. Шумский поставил вопрос о том, чтобы отсюда ушел т. Каганович. Спросили вы, тов. Шумский, об этом мнения большинства пленума? Нет. Вы поставили этот вопрос, как отдельный член ЦК, и это необходимо констатировать.

Затем, когда вы выступали на политбюро, вы там шире поставили вопрос, нежели здесь. Вы тогда высказали свою точку зрения, что тов. Каганович органически не связан с Украиной, ему неизвестно состояние территории, нет любви. Поэтому, здесь никаких противоречий не получается, и пленум должен сказать свое слово. Резолюцию нужно принять полностью, потому что она отмечает эти очень нездоровые настроения, и потому, что нужно изжить шовинизм отдельных членов.

Петровский: Я голосую: кто за резолюцию? Подавляющее большинство.

Голос с места: Прежде всего, давайте поставим на голосование — присоединяемся ли мы к письму в целом.

Шумский: По первым двум пунктам резолюции я прошу мнения т. Кагановича.

Каганович: Я, товарищи, готов выступить по любому вопросу, но в характере самой постановки тов. Шумского получается, что я должен держать экзамен.

Голос с места: Пленум вовсе этого не желает.

Шумский: Товарищи, я считаю, что есть неправильное пришивание мне мнения, которого я не высказывал. Это ставит меня в невозможность работать, это крупнейший политический вопрос, и здесь мнение генерального секретаря очень важно.

Михеенко¹⁵: Я не знаю почему мы так долго сидим над этим вопросом, ставятся ультиматумы и т. д. Вы сказали, т. Шумский, что на Украине господствуют коммунисты-великороссы, вы говорите, что украинцы-коммунисты, честно проводящие линию партии, являются подхалимами, малороссами и т. д. Тов. Гринько по поводу т. Кагановича говорит, что он временный человек на Украине. Затем — что в орграспред нужно дать чистокровных украинцев, что в ближайшее время нужно 5-6 секретарей заменить украинцами и т. д. Так разве то предложение, которое вносит тов. Медведев, неправильно? Скажите пленуму совершенно открыто, что вы напутали, пленум это обсудит и вынесет

¹⁵ Так у тексті. Мається на увазі Міхєєнко Дмитро Олександрович (1888–1937), член РКП(б) з 1919 р., у 1923–1928 рр. — відповідальний секретар Бахмутсько-Артемівського окружного КП(б)У, у 1925–1930 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1934–1937 рр. — кандидат у члени ЦК КП(б)У, у 1937 р. — керівник Дніпровської енергетичної системи (Запоріжжя). Заарештований і розстріляний у 1937 р.

свое решение. Вы поставили под удар Политбюро, Центральный Комитет, всю партийную организацию Украины, — так заявите же, что вы ошибались, напутали.

Петровский: Позвольте, товарищи, читать по частям. (*Читаем*).

Шумский: «Злостный» подтверждается здесь — или не подтверждается? Прошу внести ясность для того, чтобы нам не покупать kota в мешке. Здесь говорится: одобряем работу и т. д., — я хочу знать характеристику меня, как злостного, подтверждают здесь или нет? Если подтверждают, — я голосовать не могу.

Каганович: Товарищи, мы собрались на закрытое заседание пленума Центрального Комитета не для того, чтобы заниматься играми. Мы не ребята и не дети. Тов. Шумский ведет себя здесь так, точно он прибыл с копьем с фронта и гарцует на белом коне. Тов. Шумский делает нам здесь разные заявления, требует от нас объяснения, пытается терроризировать нас, предлагает мне, Кагановичу, держать ответ и т. д., и т. п.

Но, ведь, пленум ЦК дисциплинирован, он играми заниматься не станет — пленум исходит лишь из интересов партии, он стоит лишь на позиции единства партии и стремится создать необходимую для этого обстановку.

Тов. Шумский ставит вопрос о «злостности». Для чего вы так ставите вопрос, тов. Шумский? А с тем, что вы просто, а не злостно, извратили вопрос, вы согласны? Заявите вот здесь на пленуме Центрального Комитета партии, что вы согласны с тем, что простое извращение у вас было, вот тогда мы будем обсуждать вопрос, вот тогда, когда вы признаете, что извращение было, мы и решим, злостное ли это извращение или нет. А вы из этого слова «злостное» делаете для себя придирку, требуете объяснения, настаиваете и т. д. Вы требуете только устранения слова «злостное», а не признаете того, что извращение было. Вы хотите, чтобы генеральный секретарь сказал здесь, считает ли он злостным извращение или нет. Я согласен с теми разъяснениями, какие дал здесь Влас Яковлевич; мы политики, наши понятия исключительно политические, мы употребляем исключительно политическую терминологию во всех ее значениях. И в данном случае у нас была такая терминология.

Т. Шумский требует, чтобы мы создали для него обстановку для работы, — мы готовы эту обстановку создать, мы хотим ее создать, а вот т. Шумский, ни капельки не желает способствовать созданию этой обстановки. Когда вам, т. Шумский, задал вопрос т. Рухимович, разве вы дали ответ, который способствовал бы созданию дружеской обстановки, разве так разговаривают, разве так отвечают в своем Центральном Комитете? Я задаю вам вопрос: признаете вы простое извращение фактов или вы не признаете? По моему, требовать от нас разъяснений, не признавая того, что простое извращение фактов у вас было, — это значит играть на слове «злостный» для того, чтобы получить ту или иную придирку. Разве это не придирка, разве это искреннее заявление со стороны Шумского, что он не сможет работать? Мы хотим, т.

Шумский, чтобы вы работали на Украине. ЦК это доказал. Центральный комитет будет содействовать для вашей работы. Но терроризировать Центральный Комитет тем, что, мол, если вы не примете такую формулировку, как я хочу, я на Украине работать не буду, — этим вы, т. Шумский, Центральный Комитет Коммунистической партии большевиков терроризовать не сможете. Хотим мы, чтобы у нас была обстановка для вашей работы? Хотим. А вы, т. Шумский, используете наши стремления создать обстановку для вашей работы, как нашу слабость. По-видимому, это так.

Письмо мы сейчас обсуждать не будем, — письмо послано; оно исторический документ. Я считаю, что нет надобности пленуму ЦК утверждать ответ нашего политбюро. Это письмо — не декларация. Если бы для т. Сталина авторитета нашего политбюро было мало, тогда пленуму ЦК надо было бы утверждать это письмо, но авторитет политбюро полностью удовлетворяет его, и на пленуме нет надобности подтверждать это письмо. Ведь дело в существе, в том, что здесь т. Шумский, после того, как было заявлено о единстве, после того, как мы заявили, что мы искренне хотим работать совместно и после всего этого, в ответ на прямо поставленный вам вопрос, вы заявляете: разве ошибка в том, что я поставил вопрос о том, чтобы меня отозвали с Украины?

С места: Жонглерство.

Каганович: Разве такими выкрутасами можно удовлетворить ЦК партии?

Тов. Шумский, если вы хотите, чтобы мы могли действительно создать дружную обстановку для работы, скажите об этом определенно, дайте на это прямой ответ. А у меня этой уверенности нет, я боюсь сказать уверенно, что вы этого хотите.

Что касается формулировки второго пункта, я считаю, что это не принципиальный вопрос, можно записать его в формулировке т. Скрыпника: «Принять к сведению заявление т. Гринько и Шумского, что они от такой постановки отказываются, считая ее неправильной».

Но вы нам скажите раньше, т. Шумский, по существу вопроса: признаете вы простое извращение и ошибку или не признаете? Примите к сведению, что ваше выступление вызвало большое возмущение, вы своим выступлением наделали много глупостей, против него были и есть ряд украинских коммунистов, в том числе и т. Любченко. В то время, как члены ЦК партии держат себя, в интересах организации, так, чтобы не обострять вопросы, в то время как члены политбюро ведут правильную политику на единство, вы срываете это единство и придираетесь к словам. Вы ответьте нам, хотите вы дружно работать или нет.

Вы ответьте — тогда ЦК партии будет знать определенно, как вы намерены в дальнейшем работать, будем ли мы проводить резолюцию дружно, или мы будем продолжать заниматься экивоками.

С места: Правильно.

Петровский: Будем голосовать.

Моисеенко: Надо дать слово т. Шумскому.

Шумский: Я чрезвычайно удивлен тем темпераментом, с каким выступал т. Каганович. Ничьим долготерпением я не хочу злоупотреблять и не злоупотребляю. Здесь выступали и говорили о злостности — скажите, кому приятно признать себя злостным? Насчет того, чтобы я признал, что я напутал, исказил, извратил, — это не политическая постановка вопроса. Если я говорю, т. Каганович, об единстве и не здесь, а в другом месте, то не для декларации, а для того, чтобы действительно было единство. Что для этого нужно? Нужно, чтобы на этом пленуме были совершенно покончены всякие разговоры о т. Кагановиче.

С места: Правильно.

Шумский: Затем, нужно сказать, что моя постановка вопроса о снятии Кагановича в данных условиях принесет вред, и перемещения политически не нужны. Я заявляю по этому поводу, что в тех условиях, которые создались, — и не в результате только моего выступления на политбюро, во время обсуждения вопроса о «Коммунисте», а на протяжении долгого периода, начиная со съезда, мне было чрезвычайно трудно работать, не лично, а политически. Поскольку нельзя было работать, я делал ответственным за это генерального секретаря. Полагаю, так я и заявил т. Сталину, что я не могу оставаться на Украине работать при всех этих условиях, при оставлении т. Кагановича. Нужно пленуму ЦК для успокоения организации, чтобы я признал ошибочность того, что я поднял перед т. Сталиным вопрос о снятии т. Кагановича, и что я предлагал т. Чубаря в генеральные секретари? Пленум ставит этот вопрос предо мною в упор, требуя, чтобы я признал, что я сделал ошибку.

Мне казалось, что это у меня сложилось логически в названных условиях. Я остаюсь на Украине работать. Если бы я не остался, значит я не считал бы это ошибкой. Естественно и правильно, что я признаю, что это была ошибка. Я делаю это заявление, я говорю, что я признаю постановку вопроса о снятии Кагановича ошибочной.

Моисеенко¹⁶: Ну, а по существу?

Шумский: Не влазь же в душу. Я признаю свою ошибку в постановке вопроса. Далее, я считаю необходимым для того, чтобы окончательно ликвидировать все, здесь же выразить от имени пленума и от моего имени полное доверие тов. Кагановичу в его работе на дальнейший период. Я считаю, что это необходимо. Чего же тебе еще нужно, тов. Моисеенко?

С места: А вот насчет малороссов?

Шумский: По поводу малороссов я заявляю, что не хотел создавать каких-то осложнений. Я писал, формулировал это на колене. Потом я говорил с

---

¹⁶ Мойсеенко Костянтин Васильович (1895–1937) — радянський політичний діяч, член РСДРП(б) з 1917 р., у 1924–1927 рр. — відповідальний секретар Сталінського окружного КП(б)У, у 1925–1927 рр. та у 1934–1937 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1925–1927 рр. — кандидат у члени Оргбюро ЦК КП(б)У, у 1927–1937 рр. — нарком землеробства УСРР. Заарештований і розстріляний у 1937 р.

Лазарем Моисеевичем, я ему сказал, что если создается такое впечатление, то я готов это из стенограммы вычеркнуть, а когда поднялся затем разговор, и Григорий Иванович¹⁷, и Чубарь, сказали мне, что это вносит ненужный, раздражающий элемент, я просил политбюро задержать печатание моей речи, чтобы вычеркнуть это место, а мне сказали, что уже поздно, но что я могу написать письмо по этому поводу в том смысле, что я это место вычеркиваю. Значит, на самом деле мне отказали в возможности вычеркнуть это место. А, вообще, я должен сказать, что это не моя политическая позиция, а лишь ответ на реплику во время речи в горячей обстановке. Кажется, Николай Алексеевич говорил о малороссах, и я это моментально сформулировал своей фразой.

Скрыпник: Мы именуем малороссами русифицированных украинцев, а вы этим словом именуете определенную категорию.

Шумский: Так я и просил политбюро вычеркнуть, но ничего не мог сделать.

Затонский: А в душе у вас что-нибудь есть?

Шумский: У меня это как-то случайно навернулось на язык. Насчет малороссов говорил не только я.

Вот те заявления, которые я делаю; я заявляю, что мое указание Сталину, относительно снятия Кагановича и назначения Чубаря, признаю ошибочным и что я считаю необходимым выразить здесь доверие генеральному секретарю — Кагановичу.

Петровский: Голосую первый пункт, который я прочитал. Кто за него? (Принимается). Читаю дальше. (*Читаем*).

Скрыпник: Предлагаю сформулировать так: пленум считает неправильным всякое утверждение, что не имеющими органической связи с Украиной являются товарищи-партийцы — не украинцы, в частности, хотя бы работавшие на Украине до революции и после революции, если они после Октября, в течении известного времени, вели свою коммунистическую работу вне пределов Украины. Пленум принимает к сведению заявления товарищей Шумского и Гринько, что они отмежевываются от этого неправильного и вредного утверждения.

Петровский: Нет возражений против предложения Скрыпника? (Принимается). Следующий пункт. (*Читаем*).

Скрыпник: Предлагаю сформулировать так: отвергая всякие попытки (исходя из отвергнутого предшествующим пунктом неправильного утверждения) реконструировать сложившийся руководящий центр КП(б)У, ее политбюро, пленум принимает к сведению заявление Гринько и Шумского, что они отказываются от таких попыток.

Петровский: Я голосую первую часть предложения тов. Скрыпника, изменяющую первую часть резолюции.

¹⁷ Г. Петровский.

Гринько: Никогда, нигде никаких предложений о реорганизации руководящего центра КП(б)У, кроме выдвижения на пост члена политбюро тов. Шумского, я не делал и решительно возражаю против приписывания мне этого.

Петровский: Голосую. Кто за принятие этого пункта? (Принимается). «Пленум подтверждает полномочия политбюро и генеральному секретарю». Кто за, кто против? Кто воздержался? Принимается единогласно.

Затонский: У меня есть предложение, чтобы кандидаты, вместе с членами ЦК, голосовали резолюцию в целом.

Петровский: Голосую. Принято единогласно, при одном воздержавшемся. Воздержался тов. Голубенко¹⁸.

Голубенко: Мое воздержание ничуть не следует понимать как солидарность полностью или даже частично с постановкой вопроса со стороны Шумского, Гринько и др. по вопросу об украинизации. Моя постановка вопроса тов. Кагановичу известна. Почему я воздержался? В резолюции идет речь об одобрении, наряду с работой по проведению украинизации, также всей вообще работы политбюро. Я считаю, что мы этого вопроса не обсуждали и отчетного доклада ПБ не заслушивали — это первое. Второе — в вопросе украинизации я целиком согласен с письмом, которое послано ПБ тов. Сталину, в части итогов в отношении украинизации, которые мы имеем на Украине. Но я не согласен — и об этом я также беседовал с тов. Кагановичем — с той линией украинизации, которая у нас проводилась. Я считаю, что украинизация проводилась той частью 166 бывших боротьбистов, которые находятся в нашей партии, разрешение проблемы украинизации понималось, главным образом, как выдвижение этих бывших боротьбистов на те или другие ответственные работы. Я считаю, что эта линия ЦК была неправильна, но об этом мы будем говорить, когда будем заслушивать доклад ПБ ЦК.

Петровский: Объявляю заседание 3-го пленума ЦК закрытым.

Приложение

ПРОТОКОЛ
закрытой части заседания 3-го пленума ЦК КП(б)У
от 6/VI — 1926 г.

Присутствовали:

---

¹⁸ Голубенко Микола Васильович (1897–1937) — радянський політичний діяч, член РСДРП(б) з 1914 р. У 1917 р. — секретар виконкому робітничої секції Київської ради робітничих і солдатських депутатів, член Київського комітету РСДРП(б), у 1918 р. — член Одеського підпільного губкому КП(б)У. У 1919–1920 рр. — член Реввійськради Третьої української армії. У 1930–1934 рр. — кандидат у члени ЦК КП(б)У, у 1934–1937 рр. — член ЦК КП(б)У. Розстріляний 1937 р. за справою «Українського троцькістського центру».

Члени ЦК:

т. т. Акулов¹⁹, Ауссем²⁰, Балицкий²¹, Березин²², Буздалин²³, Высочиненко²⁴, Гаврилин, Горбачев²⁵, Гринько, Гульй²⁶, Доненко²⁷, Затонский, Иванов А.²⁸, Ка-

¹⁹ Акулов Иван Олексійович (1888–1937) — радянський політичний діяч, член РСДРП(б) з 1907 р. У 1925–1930 і у 1932–1934 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1927–1929 рр. — голова Всеукраїнської ради профспілок. У 1929 р. — секретар і член президії Всесоюзної центральної ради профспілок, у 1930–1934 рр. — член ЦКК ВКП(б), у 1930–1932 рр. — член Оргбюро ЦК ВКП(б), у 1932–1933 рр. — секретар ЦК КП(б)У у справах Донбасу, член Політбюро та Оргбюро ЦК КП(б)У, у 1933–1935 рр. — прокурор СРСР, у 1934–1937 рр. — член Комісії партконтролю та бюро Комісії партконтролю при ЦК ВКП(б), у 1935–1937 рр. — секретар президії ЦВК СРСР. Заарештований 23 липня 1937 р., розстріляний 30 жовтня 1937 р.

²⁰ Ауссем Володимир Христіанович (1879–1937(?)) — радянський партійний діяч, член РСДРП(б) з 1901 р. з 1917 р. — член ВУЦВК, у 1917–1918 рр. — народний секретар фінансів українського радянського уряду, з грудня 1918 р. — в. о. начальника штабу Реввійськради Української червоної армії, у 1921–1925 рр. — повпред УСРР у Німеччині, у 1925–1926 роках — голова Раднар-госпу УСРР, у 1926–1927 рр. — торгпред СРСР у Туреччині. 1927 р. виключений із ВКП(б) за активну участь у троцькістській опозиції, 1929 р. висланий до Казахстану, 1936 р. звільнений. У 1937 р. зник безвісти в тайзі.

²¹ Див. прим. 5 до док. № 58.

²² Вірогідно, мається на увазі Березин Олександр Йосипович (?–1937), член РСДРП(б) з 1916 р., у 1924–1926 рр. — відповідальний секретар Миколаївського окружному КП(б)У. Розстрі-ляний у 1937 р.

²³ Буздалин Сергій Феоктистович (1892–1937), член РСДРП(б) з 1914 р. У 1921 р. — нарком юстиції УСРР, у 1922–1923 рр. — голова Верховного ревтрибуналу УСРР, у 1923–1924 рр. — голова Верховного суду УСРР, у 1924 р. — нарком внутрішніх справ УСРР, у 1924–1930 рр. — член ЦК КП(б)У. Заарештований 17 серпня 1937 р., розстріляний 5 грудня 1937 р.

²⁴ Высочиненко Семен Дмитрович (1900–1938) — член РСДРП(б) з 1917 р., у 1924–1927 рр. — секретар — генеральний секретар ЦК ЛКСМУ, у 1925–1927 рр. — член ЦК КП(б)У, кандидат у члени Оргбюро ЦК КП(б)У. 1927 р. переведений до Уральської обл., до липня 1937 р. очолював Перм-ський міськом ВКП(б). Заарештований 18 липня 1937 р., розстріляний 13 січня 1938 р.

²⁵ Горбачов Омелян Григорович (1892–1965) — член РСДРП(б) з 1910 р., у 1917 р. — член Ки-ївського комітету РСДРП(б), у 1923 р. — заступник наркома праці та нарком праці УСРР, у 1925–1932 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1928–1930 рр. — член Оргбюро ЦК КП(б)У. З 1931 до 1954 р. на господарській та профспілковій роботі.

²⁶ Гулий Костянтин Макарович (1887–1937) — член РСДРП(б) з 1913 р., у 1925–1936 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1925–1934 рр. — член Оргбюро ЦК КП(б)У, у 1927–1930 рр. — нарком праці УСРР. За-арештований 29 липня 1937 р., розстріляний 15 жовтня 1937 р.

²⁷ Доненко Микола Юхимович (1896, за іншими даними 1893 — 1937) — член РСДРП(б) з 1914 р., у 1925–1930 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1928–1929 рр. — член Оргбюро ЦК КП(б)У. Заарешто-ваний 2 квітня 1937 р., розстріляний 16 серпня 1937 р.

²⁸ Иванов Андрій Васильович (1888–1927) — член РСДРП(б) з 1906 р., у 1917 р. — член Ки-ївського комітету РСДРП(б), у 1918 р. — член Президії ВУЦВК, народний комісар закордонних справ українського радянського уряду. У 1920–1927 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1924–1925 рр. — кандидат у члени ЦК РКП(б), у 1925–1927 рр. — секретар Союзної ради ЦВК СРСР та член пре-зидії ЦВК СРСР.

ганович, Киркиж²⁹, Клименко³⁰, Корнюшин, Ляксуткін³¹, Макаров, Марьясин, Медведев, Михеєнко, Моисеєнко, Петровський, Поляков³², Попов Н., Радченко³³, Рухимович, Семенов, Сербиченко³⁴, Скрыпник, Сухомлин³⁵, Чубарь, Чувырин, Шлихтер³⁶, Шумский, Якир³⁷.

²⁹ Кіркiж Купріян Йосипович (1888–1932) — член РСДРП(б) з 1910 р., у 1917 р. — член Харківської ради робітничих і солдатських депутатів, член Харківського комітету РСДРП(б), у 1923–1927 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1925–1926 рр. — член Політбюро та секретар ЦК КП(б)У, у 1925–1930 рр. — член ЦК ВКП(б), у 1926–1927 рр. — нарком робітничо-селянської інспекції УСРР, у 1929–1932 рр. — член президії ВЦРПС, у 1930–1932 рр. — член ЦКК та кандидат у члени президії ЦКК ВКП(б). 24 травня 1932 р. в Москві загинув у автомобільній катастрофі.

³⁰ Клименко Іван Євдокимович (1891–1937) — член РСДРП(б) з 1912 р., у 1918 р. — народний секретар праці Українського радянського уряду, у 1921–1927 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1922–1925 рр. — нарком землеробства УСРР, у 1924–1927 рр. — член Оргбюро ЦК КП(б)У, у 1925–1927 рр. — другий секретар ЦК КП(б)У, член Політбюро ЦК КП(б)У, у 1925–1934 рр. — кандидат у члени ЦК ВКП(б), у 1927–1929 рр. — заступник наркома землеробства РСФРР, у 1929–1930 рр. — заступник наркома землеробства СРСР. Заарештований 13 травня 1937 р., розстріляний 26 листопада 1937 р.

³¹ Так у тексті. Вірогідно, мається на увазі Ф. Ляксуткін (1896–?) — член РСДРП(б) з 1913 р., у 1926–1927 рр. — голова Маріупольського окружного КП(б)У, у 1927–1929 рр. — старший інспектор ЦКК ВКП(б), у 1927–1934 рр. — член ЦКК ВКП(б).

³² Поляков Василь Васильович (1893–1937) — член РСДРП(б) з 1909 р., у 1921–1937 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1924–1934 рр. — член Оргбюро ЦК КП(б)У, у 1930–1933 рр. — нарком юстиції УСРР, генеральний прокурор УСРР, у 1935–1937 рр. — нарком комунального господарства УСРР, заарештований у вересні 1937 р., розстріляний 18 листопада 1937 р.

³³ Радченко Андрій Федорович (1887–1938) — член РСДРП(б) з 1912 р., у 1924–1930 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1925–1927 рр. — голова Всеукраїнської ради профспілок, у 1925–1928 рр. — член Політбюро ЦК КП(б)У, у 1925–1927 рр. — член ЦК ВКП(б). Заарештований 9 липня 1937 р., розстріляний 20 січня 1938 р.

³⁴ Сербиченко Олександр Калістратович (1890–1938) — член РСДРП(б) з 1907 р., у 1917 р. — член Харківського комітету РСДРП(б) і Харківської ради робітничих і солдатських депутатів, у 1925–1933 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1925–1927 рр. — член Оргбюро ЦК КП(б)У, у 1927–1933 рр. — кандидат у члени Політбюро ЦК КП(б)У. Заарештований 29 серпня 1937 р., розстріляний 14 січня 1938 р.

³⁵ Сухомлин Кирило Васильович (1886–1938) — член РСДРП(б) з 1905 р., у 1925–1938 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1925–1927 рр. — нарком праці УСРР, у 1927–1932 рр. — голова РНГ УСРР, заступник голови Раднаркому УСРР (повторно у 1935–1938 роках), у 1927–1934 рр. — кандидат у члени ЦК ВКП(б), у 1930–1937 рр. — член Політбюро ЦК КП(б)У, у 1932 р. — постійний представник Раднаркому УСРР при Раднакомі СРСР, у 1932–1933 рр. — голова Всеукраїнської ради профспілок, у 1933–1934 рр. — голова ЦКК КП(б)У та нарком робітничо-селянської інспекції УСРР. Заарештований 4 червня 1938 р., розстріляний 26 серпня 1938 р.

³⁶ Шлихтер Олександр Григорович (1868–1940) — член РСДРП з 1898 р., доктор економічних наук (1935), академік ВУАН (1929). У 1917–1918 рр. — тимчасовий нарком землеробства та продовольства РСФРР, у 1919 р. — нарком продовольства УСРР, у 1924–1927 рр. — уповноважений Наркомату закордонних справ СРСР при Раднакомі УСРР, ректор Комуністичного університету ім. Артема (Харків), у 1924–1938 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1927–1929 рр. — нарком землеробства УСРР, у 1930–1933 рр. — директор Українського інституту марксизму-ленінізму, з 1933 р. — президент ВУАМЛІН, у 1931–1938 рр. — віце-президент ВУАН (з 1936 р. — АН УРСР).

³⁷ Якір Іона Емануїлович (1896–1937) — радянський військовий і політичний діяч, член РСДРП(б) з 1917 р. У 1923–1924 та 1935–1937 рр. — командувач військ Київського військового округу, у 1925–1935 рр. — командувач військ Українського військового округу, у 1925–1937 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1930–1937 рр. — член Політбюро ЦК КП(б)У, у 1934–1937 рр. — член ЦК ВКП(б). Заарештований 28 травня 1937 р., розстріляний 12 червня 1937 р.

Канд. ЦК: — т. т. Владимиров, Голубенко, Горбань³⁸, Дудник³⁹, Ермоленко⁴⁰, Ермощенко⁴¹, Костельников, Любченко, Максимович⁴², Мезис, Новиков⁴³, Пилацкая⁴⁴, Рутковский.

Член през. ЦКК — т. т. Владимирский⁴⁵, Грязев⁴⁶, Демченко⁴⁷, Маркітан⁴⁸,

³⁸ Горбань Михайло Карпович (1917–1937) — член РСДРП(б) з 1917 р., у 1924–1925 рр. — член ЦКК КП(б)У, у 1925–1929 і 1930–1937 рр. — кандидат у члени ЦК КП(б)У, у 1929–1930 рр. — член ЦК КП(б)У. Заарештований 1937 р., розстріляний.

³⁹ Дудник Аким Минович (1881–1934) — член РСДРП(б) з 1917 р. У 1921 р. — заступник наркома продовольства УСРР, у 1922–1924 рр. — заступник наркома землеробства УСРР і голова правління Українського сільськогосподарського банку, у 1924–1925 рр. — заступник наркома робітничо-селянської інспекції УСРР, член ЦКК КП(б)У, член президії ЦКК КП(б)У, член ЦКК РКП(б), у 1925–1926 рр. — нарком землеробства УСРР, у 1926–1933 рр. — голова Держплану УСРР і заступник голови Раднаркому УСРР, у 1927–1934 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1927–1933 рр. — член Оргбюро ЦК КП(б)У.

⁴⁰ Вірогідно, мається на увазі А. М. Ермоленко, член РСДРП(б) з 1915 р., відповідальний секретар Мелітопольського окружного КП(б)У у 1925 р.

⁴¹ Ермощенко Веніамін Йосипович (1889–1937) — член РСДРП(б) з 1909 р., у 1919 р. — секретар президії ВУЦВК, у 1919–1920 рр. — керуючий справами Всеукраїнському. Заарештований 28 жовтня 1936 р., розстріляний 26 вересня 1937 р.

⁴² Див. прим. 9 до док. № 3.

⁴³ Новіков Микола Фролович (1891–1937) — член РСДРП(б) з 1912 р., у 1923–1924 рр. — член ЦК КП(б)У, кандидат у члени Оргбюро ЦК КП(б)У, пізніше — кандидат у члени ЦК КП(б)У, у 1924–1927 рр. — член ЦКК РКП(б)/ВКП(б), до 1937 р. — завідувач оргвідділу ВУЦВК, заступник секретаря і член президії ВУЦВК. Заарештований 22 серпня 1937 р., розстріляний 30 жовтня 1937 р.

⁴⁴ Пилацка Ольга Володимирівна (1884–1937) — член РСДРП з 1904 р., у 1918 р. була членом Московської губернської надзвичайної комісії, пізніше, до переведення до УСРР, займалася пропагандистською діяльністю, у 1925–1927 рр. — кандидат у члени ЦК КП(б)У, у 1926–1930 рр. — завідувач Жіночим відділом ЦК КП(б)У, у 1927–1937 рр. — член президії ВУЦВК, у 1927–1938 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1927–1937 рр. — член Оргбюро ЦК КП(б)У, у 1930–1937 роках — заступник начальника Держплану УСРР, у 1932–1934 рр. — директор Інституту червоної професури при ВУЦВК, у 1934–1936 рр. — директор Інституту історії партії і Жовтневої революції при ЦК КП(б)У. Заарештована 1937 р., розстріляна 22 грудня 1937 р.

⁴⁵ Володимирський Михайло Федорович (1874–1951) — член РСДРП з 1898 р., у 1918–1919 рр. — член ЦК РКП(б), у 1919–1922 рр. — заступник наркома внутрішніх справ РСФРР, у 1922–1924 рр. — голова Держплану УСРР, заступник голови Раднаркому УСРР, у 1923–1925 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1924–1925 рр. — член Оргбюро та секретар ЦК КП(б)У, у 1925–1927 рр. — член ЦКК КП(б)У та ВКП(б), у 1925–1926 рр. — голова ЦКК КП(б)У, нарком робітничо-селянської інспекції УСРР, у 1926–1927 рр. — член президії ЦКК ВКП(б), у 1927–1951 рр. — голова Центральної ревізійної комісії ВКП(б), у 1930–1934 рр. — нарком охорони здоров'я РСФРР.

⁴⁶ Грязев Іван Якович (1882–1963) — член РСДРП з 1905 р., у 1921–1923 та у 1924–1934 рр. — член ЦКК КП(б)У, у 1924–1934 рр. — секретар партколегії ЦКК КП(б)У, у 1934–1937 рр. — кандидат у члени ЦК КП(б)У.

⁴⁷ Демченко Микола Несторович (1896–1937) — член РСДРП(б) з 1916 р., у 1925–1927 рр. — член ЦКК КП(б)У, у 1927–1937 рр. — член ЦК КП(б)У, у 1927–1928 рр. — член Оргбюро ЦК КП(б)У, у 1931–1937 рр. — член Політбюро ЦК КП(б)У, у 1930–1932 рр. — нарком землеробства УСРР, у 1937 р. — нарком зернових і тваринницьких радгоспів УРСР, заарештований 22 липня 1937 р., розстріляний 30 жовтня 1937 р.

⁴⁸ Маркітан Павло Пилипович (1887–1937) — радянський політичний діяч, член РКП(б) з 1918 р. У 1924–1925 роках — кандидат у члени ЦК КП(б)У, в 1925–1927 роках — член ЦКК КП(б)У, в 1929–1937 роках — член ЦК КП(б)У, в 1928–1930 роках — кандидат у члени оргбюро ЦК КП(б)У, в 1929–1930 роках — відповідальний секретар Криворізького окружного КП(б)У, в 1932 р. — другий секретар Одеського обкому КП(б)У, в 1934–1937 роках — перший секретар Чернігівського обкому КП(б)У. Заарештований 29 вересня 1937 р., розстріляний 25 жовтня 1937 р.

Терехов⁴⁹.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
1. Сообщение политбюро ЦК КП(б)У в связи с заявлением тов. Шумского. (т. Клименко).	<p>1) Заслушав сообщение политбюро, в связи с заявлением т. Шумского, пленум ЦК КП(б)У целиком и полностью одобряет линию и работу ПБ в том числе и в области национального вопроса</p> <p>2) Пленум считает неправильным всякое утверждение, что не имеющими органической связи с Украиной являются все партийцы, не украинцы, в частности, хотя бы работавшие на Украине до революции и после нее, если они после Октября, в течение известного времени проводили свою коммунистическую работу вне пределов Украины.</p> <p>Пленум принимает к сведению заявление т. т. Шумского и Гринько, что они отмежевываются от этого положения.</p> <p>3) Отвергая всякие попытки о реконструировании сложившегося руководящего центра КП (б)У — политбюро, пленум принимает к сведению заявление т. т. Гринько и Шумского, что они отказываются от таких попыток.</p> <p>Пленум подтверждает полномочия политбюро и генерального секретаря КП(б)У т. Кагановича и выражает им свое полное политическое и товарищеское доверие.</p>

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 1, спр. 208, арк. 1–4.

Друкарський примірник.

⁴⁹ Терехов Роман Якович (1889–1979) — радянський політичний діяч, член РСДРП(б) з 1912 р. В 1924–1930 роках — член ЦКК КП(б)У, в 1924–1928 роках — заступник народного комісара робітничо-селянської інспекції УСРР, у 1930–1934 роках — член ЦК КП(б)У, в 1930–1933 роках — секретар ЦК КП(б)У, член оргбюро та політбюро ЦК КП(б)У, в 1930–1934 роках — кандидат у члени ЦК ВКП(б), у 1934–1939 роках — член Комісії радянського контролю при Раднаркомі СРСР, у 1939–1956 роках — на господарській роботі.

№ 27

Лист Михайла Барана¹ до Олександра Шумського

20 червня 1926 р.

Вельмишановний й Дорогий Олекса Якович!

Дещо про ситуацію, що склалася тут після Пленуму ЦК.

Як Ви знаєте, вирішено тут українізувати два РайАГП: Січневка і Раковка. Ще до конференції були намічені спочатку Лукашенко й Черняк, а після Лакіза й Миколенко. Лукашенко відмовився, мотивуючи тим, що не будучи ніколи на партроботі, не справиться. А по суті речі, він, здається, не хотів іти на Січневку, знаючи тоді, що при сучасному складі бюро ОПК² й РПК³ він буде тільки вивіскою, або %-ною нормою. Черняк теж відмовився, Але мотивував по-дурацьки: вважає, мовляв, важнішим ДВУ і зав. АКП району для себе пониженням і тому скоріш піде з Київської організації. Тоді поставлено було питання про Лакізу (що був у відпуску в Криму) й про Миколенка. І дійсно, їх провели на райконференціях: Лакізу легко й без заперечень у Січневці, а Миколенка з тяжкою бідною в Раковці при 60, що утримались і при 20 проти. Лакіза й Миколенко відмовились. Перший подав мотиви такі, що він проробив чималу роботу в відділі друку ОПК, і коли бюро не визнає цієї роботи за достатню, тоді він піде на рай. АГП. Другий мотивував свій одказ тим, що проти його повели агітацію агітпропорганізатори осередків, очевидно за директивами бувшого завагітпропа Земляного і «професор» суспільствознавства КПІ, типичний ідіот Загорулько. (Між иншим, це стерво слід було б забрати з Києва й післати хоч на Камчатку!). Відказ Лакізи було прийнято, й кандидатом на АГП Січневки поставлено мене. Я ніколи не заперечував і не заперечував би проти посилки на партроботу. Минулого року, коли мене мали зняти з ректорства і післати вже на газетну роботу в «Пр.ПР.», я почував себе найкраще за всі роки революції. (Між иншим, газетну роботу я дуже люблю!). Але ж при цій ситуації, що склалась тепер (Міхельсон — Жебровський в районі, Постишев, Чернявецький і тупиця-чиновник, малоросс Карпенко + Кузьменко і + низка холопських підлиз в апараті), мені аж ніяк не хотілось й не хочеться

¹ Баран Михайло Лукич (1884–1937) — український радянський військовий, громадський та політичний діяч, уродженець Галичини, член Української соціал-демократичної партії з 1903 р., співзасновник Комуністичної партії Східної Галичини, член ЦК КПЗУ, у 1920 р. — командир першої бригади Червоної УГА, заступник голови Галицького ревкому. З 1920 р. — в УСРР, на господарській роботі в Києві та Харкові, у 1925–1927 роках — ректор Київського інституту народного господарства, в 1927–1928 роках — проректор Комуністичного університету ім. Артема в Харкові, в 1928–1933 роках — директор Київської філії Інституту літератури ім. Т. Шевченка ВУАН. Заарештований 1933 р., розстріляний в урочищі Сандармох 14 листопада 1937 р.

² Окружний партійний комітет

³ Районний партійний комітет

йти й бути в АГП району для затички цієї прірви, що її створило головотяпство Постишева й К і під безпосередню команду Карпенко.

Та тут устроєно хитру штуку. Передбачаючи те, що й я теж можу відмовитись, Міхельсон підослав до себе представників кількох виробничих осередків (залізниця, Ленкузня⁴ тощо), що начебто ці осередки стоять за мою кандидатуру в АГП. Таким чином приперто мене, що називається, до стінки: ти ж — мовляв — не зігноруєш голосу робмас. Отже, я погодився так: не йти з радроботи на партроботу не можу, але йду не з тією охотою, з якою я пішов би при іншій ситуації, тобто не для затички.

Цікаво ще, як пройшла райпартконференція Січневки. Міхельсон завзявся провести кількох своїх апаратчиків-шмайгелесів⁵ в РПК. Щоб добитись їх проведення, він заздалегідь підібрав кількох холуїв на счотчиків, і ті просто сфальшували голоси. Н[а]пр[иклад], при голосуванні за одного шмайгелеса Шаєва нарахували тільки 35 проти, а коли зчинився шум і галас і переголосовували вдруге, виявилось 85 проти. Вибори після того проходили в такому шумі, що нагадували обструкцію в австрійському парламенті. Так і здавалось, що підуть в роботу стільці, столи і т. д. При голосуванні списку в цілому виявилось 18 проти і около 60, що утримались. Отже репутація Міхельсона-Жебровського тепер сильно підмочена, і він шукає всіх засобів порятунку до майбутньої конференції. А тут ще ускладнилась для його справа з українізацією. Чи я маю латати цю його репутацію?

Відношення до Левицького-Семко Ви знаєте. «Рабочий человек» (Постишев) просто людина без своєї думки й головотяпствує за вказівками тих, що раді б Левицького-Семко втопити в ложці води. Лаврентій, особливо після першої грузинської виучки, до цієї травлі Левицького-Семка не допустив би.

Та цього мало. Нам тут відомо, що резолюція про укр. на Пленумі ЦК прийнята одноголосно, й що Ви голосували за неї. Отже, як це водиться в партії, тепер не повинно б бути жодної розмови про які б то не було помилки тих «націоналів», котрі прийняли й голосували за резолюцію. Можна говорити й боротися з помилками Хвильового і т. д., але не з тими, що голосували за резолюцію. А от «раб. человек» на бюро ОПК, перед постановою про назначення мене й Миколенка на зав. агітпропів обох районів виступає з промовою, в якій, між іншим, приблизно каже таке: «Лукашенко й Черняк одмовились, після чого, коли б ми хотіли провести їх на найближчій конференції в члени ОПК, то це тепер прийшлося б не легко». А от далі: «Ми виховали в нашій партії Гринько й Шумського, а от, після того, як вони наробили крупних помилок, то тепер, на майбутньому з'їзді не так то легко можна буде проводити їх в члени ЦК».

Отже, це ясний натяк на боротьбу за те, щоб відсунути Вас од партроботи, за утримання позицій секретарів у руках Постишевих і інших русотяпів і головотяпів.

В приватних розмовах такі вилазить шило з мішка: «вони» (націонали) — мовляв — проти старої партійної гвардії, вони за те, щоб витиснути з України

⁴ Завод «Ленінська кузня», м. Київ.

⁵ Шмайгелес — образливе слово на означення міщан-євреїв (їдиш).

росіян і євреїв і т. д., і т. п. в такому дусі. Навіть такий, як Лакіза, що раніш без сумніву був малоросом, але за ті два-три роки, що я його знаю, без сумніву перейшов на діалектично-неминучий шлях розвитку укр. культури (очевидячки, української пролетарської культури), і цей Лакіза теж впевнений в тому, що Ви своїм виступом нашкодили на найблизчий час партійцям-українцям.

Ось така приблизно дряна ситуація в Києві.

Тепер декілька слів про себе. При цій ситуації я не бачу для себе на найблизчий час жодних перспектив у дальшій роботі в Києві. Не можу сказати, щоб я докотився до крайнього песимізму. Але мої паршиві особисті справи (сімейні, погане здоров'я тощо) очевидячки ще більш не сприяють роботі. Працювати, заціпивши зуби до найближчої нової ситуації, скажемо, до найближчої окр. і рай-партконференції. Тобто яких-небудь 6-8 місяців я, звичайно, зможу витримати, але це буде праця не та, яку я міг би дати при інших умовах. Це буде до певної міри праця така, як мокре горить. Ось тому в мене зародилась тверда думка й бажання переїхати на нацменроботу на Кубань. Кубань знаю я трохи з 17 року, де працював майже півроку. Про потребу поставити як слід нацменроботу на Кубані доказувати Вам не стану. Про це Ви краще знаєте за мене. Я тільки уявляю собі (а, може, мрію), що там матиму тільки одну основну партроботу і + [плюс] деяку лекторську або газетну. А коли гарно склалися б умови, то може ще деяку науково-літературну. Тут же мене за останні два роки так «раціонально» навантажували, неначе вмісно нама[га]лись приголомшити всяке бажання до роботи. І знаю, що так буде й надалі, якщо тут лишатися.

Отже, я ожидаю, що Ви зробите все можливе, щоб витягти мене з Києва хоч на рік-два (не люблю я Київ!) й післати на рік-два на Кубань на нацмен роботу, н[а]пр[иклад], на укр.газету (це в першу чергу), або на апаратно-партійну, або на освітньо-нацменівську.

В гіршому разі посилайте хоч би до Одеси, Херсона, Бердянська (по можливості — південь-море) і в найгіршому разі хай і до Харкова. Там у Вас відкривається катедра по нацпитанню, а я вважаю себе до деякої міри спецом в цій складній справі.

Про це я не писав і не пишу нікому ні офіційно, ні приватно. Хотів ще написати до Мізерницького про те, що працювати далі головою секції наук. роб. не буду, бо сполучати цього з завагітпропом району не годиться. Але тепер думаю, що пишучи до Вас, я вичерпаю й це питання. Тут згадати тільки треба, що теперішній голова нашої окрфілії Робос — Скарбек виявив себе теж неабиякою скотинкою. Мізерницький очевидячки про це знає. Мене тільки дивує одне, як міг Мізерницький⁶ допустити до того, що включили до складу ЦК Робос таку мерзоту, як Шмиговського (секр. Київ. секції друку). Це, може,

⁶ Мізерницький Олександр Михайлович (1883–1934) — український педагог, родом із Холмщини, виходець із партії боротьбистів. На початку 1920-х років — завідувач Подільського губвідділу народної освіти, з 1925 р. — голова Профспілки працівників освіти (РобОс), 1927 р. був учасником Конференції з обговорення проекту українського правопису. Репресований.

дрібниця, але для провінц. Київ і ця дрібниця набирає свого значіння. Був же куди кращий кандидат Бензя!

Оце покіщо — все. Тільки ще раз прохаю Вас не відмовити мені вирватись з Київ, що я покладаюсь єдино на Вас. Сам я не роблю ніяких інших заходів до цього і думаю, що тільки Ви своєю силою й настійчивістю доб'єтесь цього. Я тільки дам згоду, коли будуть відкликати, але попереду прохаю Вашого листа й кілька слів, куди і поради.

Передаю цього листа через робфаківця ІНО з тим, що коли б Вас не застав у Харкові, щоб передав тов. Приходько.

З компривітом
М. Баран (підпис)
Київ, 20/VI 26.

*ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475, т. 1,
арк. 277–279.
Рукопис, оригінал.*

№ 28

Лист Михайла Барана до Олександра Шумського

10 листопада 1926 р.

Дорогий Олександр Яковлевич!

Користуючись поїздкою т. Семко, й ще повторю Вам своє прохання, що висловив їх у листі. Мабуть, лист не застав Вас у Харкові (Ви були в Москві). Я не встиг ще говорити з Постишевим. Він тільки приїхав з Москви й от вчора ж виїхав до Харкова на Пленум. Прохаю вас, не кажіть йому, що я писав до вас, бо він напевне образиться, що раніш я нічого йому не говорив, а вже шукав собі доріжки до Харкова. Хиба, що Ви скажете йому за своєї ініціативи. Додаю ще, що я хотів би працювати в Інституті нацпитання. В цій справі я дещо кумекаю.

Завтра я говоритиму з Панасом Петровичем¹. Тут опять у зв'язку з відїздом Скарбека² на роботу до Москви, заговорили про те, щоб мене повернути до Робітосу. Це значило б зовсім мене угробити. Спішу, бо Семко³ відїзжає.

З компривітом
М. Баран (підпис)

Київ 10\XI 26

ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475, т. 2
арк. 280.

Рукопис, оригінал.

¹ Любченко Панас Петрович (1897–1937) — український радянський політичний діяч, виходець із партії боротьбистів. У 1917–1918 роках — член Київського Ревкому, член Центральної Ради. У КП(б)У з 1920 р. З 1920 р. — секретар Київського губкому КП(б)У, в 1927–1934 роках — секретар ЦК КП(б)У, в 1934–1937 роках — голова Раднаркому УСРР, член Політбюро ЦК КП(б)У. Виступав громадським обвинувачувачем на процесі СВУ. На серпневому пленумі ЦК КП(б)У 1937 р. проти нього було висунуто звинувачення в керівництві націоналістичною організацією, після чого П. П. Любченко застрелив свою дружину і наклав на себе руки.

² Скарбек (Шацький) Болеслав Володиславович (1888–1934) — радянський політичний діяч польського походження, у часи Російської імперії — член Польської партії соціалістичної, неодноразово був заарештований. З 1917 р. працював в Україні, редагував польськомовну газету «Głos Komunisty», яку видавав Київський комітет польських комуністів (згодом — Польське бюро при Київському губкомі та ЦК КП(б)У), 1921 р. очолив Польське бюро при ЦК КП(б)У. Заарештований 16 серпня 1933 р. за справою Польської військової організації (ПОВ), засуджений до розстрілу колегією ОДПУ 9 березня 1934 р.

³ Семко-Козачук Семен Михайлович (1889–1938) — уродженець Галичини, виходець із партії боротьбистів, член КП(б)У з 1920 р., у 1926–1929 рр. — ректор Київського інституту народної освіти. Заарештований 08. 01. 1935 р. у справі «контрреволюційної боротьбистської організації», засуджений до 7 років позбавлення волі. За рішенням Особливої трійки УНКВС Ленінградського округу розстріляний 17. 02. 1938 р. в Соловецькому таборі.

№ 29

Лист членів Політбюро ЦК КП(б)У Йосипу Сталіну

1926 р.

Сов. секретно
Дорогой товарищ СТАЛИН,

Ознакомившись с Вашим письмом, адресованным т. Кагановичу и др. членам ПОЛИТБЮРО ЦК КП(б)У, и считаем нужным дать ответ на затронутые Вами вопросы.

Основные и главные обвинения, выдвигаемые т. Шумским, сводятся к тому, что «руководящая верхушка» ЦК КП(б)У слабо ориентируется в вопросах национальной политики», не видит, что «рост украинской культуры, украинской интеллигенции идет быстрым темпом и что, ежели мы не возьмем в руки этого движения, оно может пройти мимо нас»; что «украинизация идет туго, на украинизацию смотрят, как на повинность, которую выполняют нехотя и с большой оттяжкой». Лучшим ответом на эти обвинения являются факты, характеризующие работу партии за последний период в области украинизации. Достаточно сказать, что за истекшие два года процент украинцев в нашей партии с 33% поднялся на 47%, в комсомоле с 50% до 63%. Среди членов райпарткомов в прошлом году украинцев было 38%, а теперь 50%; школы политграмоты на селе украинизированы в текущем году на 55%; совпартшколы 2-й и 1-й ступени на 60%; созданы курсы окружных партработников, в которых преподавание ведется почти целиком на украинском языке. В ближайшее время из наших школ выходит до 1200 работников-украинцев. Постановления, принятые ЦК, предусматривают на будущий год еще более широкую украинизацию (40% городской сети школ политграмоты и все сельские, кроме районов, населенных нацменьшинствами, почти все совшколы). Наша пресса украинизирована на 60%. С 1-го июня переводится на украинский язык центральный орган партии «КОММУНИСТ»¹.

В государственных учреждениях процент делопроизводства на украинском языке достигает 65, в то время как в начале прошлого года он равнялся 20%.

Низшая школа украинизирована на 80% (остальные школы обслуживают нацменьшинства). Быстрым темпом продолжается украинизация высшей и средней школы (знание украинского языка для поступающих в ВУЗы сделано обязательным в этом году).

---

¹ «Комуніст» — газета, центральний орган ЦК КП(б)У. Заснована 1918 р., спочатку виходила російською мовою під назвою «Коммунист», з 1926 р. — українською як «Комуніст», з 1943 р. — «Радянська Україна», з 1991 р. виходить під назвою «Демократична Україна».

Наконець, в армії, незважаючи на всі труднощі, з якими пов'язан там процес українізації (військова термінологія на українській мові тільки вираховується), ми маємо цілком українізованих 2 дивізії.

Такі факти.

Шумський звинює нас, що ми не приваємо до керівництва партійно-професійною роботою комуністів, безпосередньо пов'язаних з українською культурою, і травимо боротьбістів. Ми стверджуємо, що це заявлення не відповідає ні лінії, ні практиці ЦК КП(б)У. Достатньо вказати на те, що в складі Рад народних комісарів, крім тов. Чубаря, ми маємо таких корінних українців, як Гринько, Сербиченко², Дудник³, Скрипник, Шумський, Шліхтер⁴, Полоз, Сухомлин⁵ і т. д.

В складі Політбюро ми маємо 6 українців. В складі Секретаріату двох — Затонський, Клименко. В складі Президіума ВУСПС — Радченко, Макаревич, Сухомлин, Бараненко, Кузьменко, Корнієвський, Мизерницький, Затонський.

Якщо говорити про колишніх боротьбістів, то достатньо привести як приклад наступний список т. т., що працюють в центральних установах: Шум-

² Сербиченко Олександр Калістратович (1890–1938) — радянський політичний діяч, член РСДРП з 1907 р. 1917 р. — член харківського комітету РСДРП(б), у 1918 р. — народний комісар шляхів сполучення Української Народної Республіки Рад, 1920 р. — кандидат у члени ЦК КП(б)У, в 1925–1933 роках — член ЦК КП(б)У, в 1921 р. — заступник народного комісара внутрішніх справ УСРР, у 1925–1933 — заступник голови Раднаркому УСРР, у 1934–1935 роках — торговельний представник РСР у Австрії, заарештований 29 серпня 1937 р., розстріляний 14 січня 1938 р.

³ Дудник Аким Минович (1881–1934) — радянський політичний діяч, науковець. Член РСДРП(б) з 1917 р. 1921 р. — заступник народного комісара продовольства УСРР, у 1922–1924 роках — заступник народного комісара землеробства УСРР, у 1924–1925 роках — заступник народного комісара робітничо-селянської інспекції УСРР, член ЦК КП(б)У та РКП(б), у 1925–1926 роках — народний комісар землеробства УСРР, у 1926–1933 роках — голова Держплану УСРР та заступник голови Раднаркому УСРР, у 1927–1934 роках — член ЦК КП(б)У, в 1927–1933 роках — член оргбюро ЦК КП(б)У.

⁴ Шліхтер Олександр Григорович (1868–1940) — радянський політичний діяч, член РСДРП з 1898 р., до революції неодноразово був заарештований. 1917 р. — тимчасовий народний комісар землеробства та продовольства РСФРР, 1919 р. — народний комісар продовольства УСРР, у 1927–1929 роках — народний комісар землеробства УСРР, у 1922–1923 роках — повноважний представник РСФРР у Австрії, у 1924–1927 роках — уповноважений Наркомату закордонних справ РСР при Раднаркомі УСРР, у 1924–1938 роках — член ЦК КП(б)У, в 1924–1927 роках — ректор Комуністичного університету ім. Артема (Харків), у 1930–1933 роках — директор Українського інституту марксизму-ленінізму, з 1933 р. — президент Всеукраїнської асоціації марксо-ленінських інститутів, академік ВУАН (з 1929 р.) та Академії наук БРСР (з 1934 р.), дійсний член Комуністичної академії в Москві, заступник президента ВУАН/Академії наук УРСР (1931–1938).

⁵ Сухомлин Кирило Васильович (1886–1935) — український радянський політичний діяч. Член РСДРП з 1905 р. У 1924–1925 роках — член ЦК КП(б)У, заступник голови ЦК КП(б)У, заступник народного комісара робітничо-селянської інспекції УСРР, у 1925–1927 роках — народний комісар праці УСРР, у 1927–1932 та 1935–1938 роках — заступник голови Ради народного господарства УСРР, заступник голови Раднаркому УСРР, у 1925–1938 роках — член ЦК КП(б)У, в 1927–1934 роках — кандидат у члени ЦК ВКП(б), у 1933–1934 роках — голова ЦК КП(б)У, 1935 р. — народний комісар місцевої промисловості УСРР. Заарештований 4 червня 1938 р., розстріляний 26 серпня 1938 р.

ський (Наркомпрос), Гринько (Зам. Пред. СНК), Полоз (НФК) Трилиський (Член Коллегии НКЗ), Тараненко (Пред. ЦП Всеработземлес), Макаревич (Пред. ЦП Со-вработников), Мизерницкий (Пред. ЦП Работпрос), Хвиля (Зав. Отделом Печати ЦК), Озерский (пред. Главполитпросвета), Приходько⁶ (Зам. Пред. Укрсельбанк), Калюжный⁷ (Советник в Праге), Таран⁸ (Зам. Редактора «Вісті» ВУЦИКа).

В качестве Председателей Окрисполкомов мы имеем бывших боротьбистов в следующих округах: Киев — П. ЛЮБЧЕНКО, Кривой Рог — КРУПКО⁹, Артемовск — ЛИСОВИК¹⁰, Умань — ЯЦЕВСКИЙ¹¹, Чернигов — ЛЕГКИЙ¹², Прилуки — КАСЬЯН¹³.

Не нужно при этом забывать, что всего бывших боротьбистов в составе нашей партии, насчитывающей 150 000 членов и кандидатов, имеется около 400 человек.

ЦК КП(б)У отдает себе совершенно ясный отчет в трудностях проведения нац. политики на Украине, коренящихся в исторически сложившемся не украинском характере города и значительной части пролетариата и в истории нашей партии и революции на Украине. Мы ясно сознаем, что без закрепления партийного влияния и партийного руководства украинизация легко может стать фактором, который будет служить не нам, а нашим врагам. Партия сейчас работает

⁶ Приходько Антон Терентійович (1891–1938) — український радянський політичний діяч, до 1920 р. — один із лідерів Української комуністичної партії (боротьбистів). У 1922–1924 роках — постійний представник УСРР при Раднакомі СРСР, у 1924–1926 роках — повноважний представник СРСР у Чехословаччині, на початку 1930-х років — генеральний прокурор УСРР. Заарештований 31 грудня 1933 р., розстріляний 29 січня 1938 р.

⁷ Калюжный (Шайтельман) Наум Михайлович (1886–1937) — український політичний діяч, вихо-дець із партії боротьбистів, член КП(б)У з 1920 р. У 1920 р. — редактор газет «Пролетарская правда» та «Сільська біднота», у 1921–1923 і 1923–1929 роках — радник Повноважного представництва УСРР у Чехословаччині. Репресований.

⁸ Таран (Гончаренко) Теодосій (1896–1938) — український радянський політичний діяч. Вихо-дець із партії боротьбистів, член КП(б)У з 1920 р. На початку 1920 р. — заступник редактора газети «Вісті ВУЦВК», з 1926 р. — заступник редактора газети «Комуніст». 1938 р. розстріляний як особа, набли-жена до П. Любченка.

⁹ Крупко Семен Никифорович (1891–1937/1938) — український радянський політичний та судовий діяч, виходець із партії боротьбистів. У 1924–1926 роках — голова Лубенського окрви-конкому, в 1926–1927 роках — голова Криворізького окрвиконкому, в 1927–1928 роках — голова Найвищого суду УСРР. Заарештований 1937 р., розстріляний.

¹⁰ Лисовик Олександр Григорович (1897–1937) — український радянський політичний діяч, вихо-дець із партії боротьбистів. 1926 р. обіймав посаду голови виконкому Артемівської окружної ради, 1932 р. — голова виконкому Вінницької облради. Заарештований 2 липня 1937 р., розстрі-ляний 24 жовтня 1937 р.

¹¹ Яцевський І. П. — голова виконкому Уманської окружної ради у 1926–1928 р.р.

¹² Легкий В. С. — 1926 р. — голова виконкому Чернігівської окружної ради, у 1932–1933 ро-ках — ке-руючий справами Раднаркому УСРР.

¹³ Касьян Яків Якович (1891–1937) — український радянський політичний діяч, виходець із партії боротьбистів. 1926 р. — голова виконкому Прилукської окружної ради, в 1927–1932 ро-ках — керуючий справами Раднаркому УСРР, у 1932–1933 роках — начальник Управління водного господарства при Раднаркомі УСРР, з 1933 р. — голова виконкому Маріупольської міської ради. Заарештований 21 грудня 1936 р., розстріляний 8 липня 1937 р.

над тем, чтобы воспитывать новые молодые кадры украинских товарищей, тем более, что развитие НЭПа неизбежно связано с ростом великорусского шовинизма с одной стороны, и украинского — с другой. Мы учитываем, что социальные силы, враждебные советской власти и растущие в условиях НЭПа (не только кулачество, но и растущие в городе буржуазные элементы), будут использовать национальный момент в борьбе с нами, оказывая влияние на часть интеллигенции. Отсюда трудности, связанные с дальнейшим привлечением интеллигенции на сторону советской власти.

Нельзя также не учесть того факта, что на Украине мы имеем дело с компактными массами национальных меньшинств, среди части которых пользуются успехом определенные контр-революционные группировки (сионисты).

Наличность этих меньшинств в значительной степени осложняет условия, в которых приходится проводить политику украинизации. Наконец, нельзя отрицать и того, что несмотря на несомненный перелом в отношении широких партийных масс к украинизации, мы еще далеко не изжили здесь настроений инерции и косности, в значительной мере связанных с остатками антагонизмов периода острой гражданской войны, принимавшей в отдельных случаях, [в] силу специфических особенностей Украины, национальную окраску.

Отчетливо видя все эти трудности, мы все же считаем, что при единстве внутри партии и ее руководящих органов мы сумеем преодолеть все препятствия, стоящие на пути проведения правильной национальной ленинской политики на Украине. К сожалению, выступление тов. Шумского не содействует этому единству, хотя мы сделаем все от нас зависящее, чтобы, привлекая и используя все наличные силы, в том числе и самого тов. Шумского, разрешить сложнейшие задачи, стоящие перед нами в области национальной политики.

Заявляем категорически — то, что есть верного в мыслях тов. Шумского, как они излагаются в Вашем письме, отнюдь не является его откровением, а твердо проводимой линией ЦК КП(б)У. Независимо от панических выпадов тов. Шумского, ЦК КП(б)У наметил и проводит украинизацию, подводя под последнюю не только село, но и город, не только крестьянство, но и пролетариат, понимая под украинизацией не только переход на украинский язык советского и партийного аппарата, но и углубленное овладение партией растущим движением за создание украинской культуры, а также подбор, выработку и вовлечение в руководящую партработу большевистских выдержанных кадров украинских работников, в том числе и бывших боротьбистов и укапистов (доказательством могут служить резолюции ПБ и Пленума ЦК, работа нацкомиссии и бесспорные достижения, основанные на цифрах и фактах, особенно за последний год, когда ЦК удалось, наконец, в значительной степени преодолеть инерцию партийных масс в деле украинизации).

Расхождение у нас с т. Шумским имеются в том, как понимать украинскую культуру (он, как это подтвердилось на последнем заседании Политбюро, солидаризи-

руется с т. Хвильевым), как относиться к украинизации русской части пролетариата и, наконец, кого считать украинский работником, иначе говоря, чьими руками должно строить КП(б)У и УСРР. Проводя политику украинизации, ПБ ЦК КП(б)У в то же время высказывается против насильственной украинизации русских рабочих.

Именно по этим основным вопросам у нас и получились в последний период обострения с т. Шумским, который вместо того, чтобы исправлять ошибки и уклоны некоторых товарищей, сбившихся с правильного пути, им потворствовал и с ними, фактически, солидаризировался по существу этих ошибок. Мы всецело и полностью стоим на почве Вашего мнения, изложенного в Вашем письме. Мы очень рады, что Ваша точка зрения совпала полностью, буквально полностью, с линией ЦК КП(б)У, которую мы проводили. Мы разделяем Ваш взгляд и насчет того, что «руководящая верхушка на Украине, партийная и иная, должна стать украинской», что «нельзя травить бывших боротьбистов их прошлым», именно такую линию, как это видно из фактов, вели и ведем, но, наряду с вовлечением, мы обязаны исправлять все те идейные политические ошибки и уклоны, которые проявляются теми или иными товарищами, в частности, т. Шумским. Мы думаем (надеемся, и Вы с нами согласитесь), что это не есть травля, а настоящее ленинское большевистское воспитание и руководство.

ЦК КП(б)У не раз отмечал в своих постановлениях необходимость расширения кадров украинских работников, в особенности — за счет вовлечения и воспитания молодых партийных сил, но наше расхождение с тов. Шумским по вопросу о вовлечении украинских работников заключается в том, что тов. Шумский и его единомышленники часто склонны понимать под украинскими работниками только украинцев по национальности, и то не всех, а фактически — людей, имеющих стаж пребывания в национал-социалистических партиях в прошлом, да и то лишь в том случае, если эти люди разделяют те ошибки т. Шумского, с критикой которых в Вашем письме мы целиком согласны.

«Шумский прав, что руководящая верхушка на Украине (партийная и иная) должна стать украинской», — пишете Вы — мы этот взгляд целиком разделяем, но вместе с Вами считаем, что перечисленные Вами ПЕТРОВСКИЙ и ЧУБАРЬ, СКРЫПНИК и ЗАТОНСКИЙ, а также ряд других украинских работников не меньшее право имеют зваться украинцами, чем Шумский и Гринько. Кроме того, мы думаем, что вовсе не обязательно, чтобы все 100% руководящей верхушки были обязательно украинцами по крови.

Жалобы т. Шумского на систему «зажима» украинцев совершенно голословны. Несомненно, что в среде партийной массы и партактива проявляются не всегда правильные отношения к бывшим боротьбистам, в особенности же к тем из них, которые несмотря на шестилетнее пребывание в большевистской партии, сбиваются на свои прежние ошибки.

С такими настроениями ЦК ведет борьбу, разъясняя партийцам необходимость сугубо-внимательного товарищеского отношения к товарищам, связанным в прошлом с национально-социалистическим движением на Украине,

употребляя все усилия к полной и фактической ассимиляции бывш[их] членов украинских национально-социалистических партий внутри нашей партии.

Вы знаете, с каким трудом всякий раз на Съездах партии приходится про-водить т. Шумского и Гринько в ЦК. Однако, руководящий состав ЦК никто не сможет заподозрить в желании оттереть «бывших», их дискредитировать и т. п. Мы понимаем политическую целесообразность вовлечения тов. Шумско-го и ряда других соответствующих товарищей в руководящую работу, несмот-ря на то, что они не имеют влияния в партмассах.

Само собой разумеется, мы прилагали и прилагаем все усилия, чтобы дать возможность т. Шумскому в деловой практической работе изжить свои ошиб-ки. Мы старались все время создавать внутри ЦК товарищескую атмосферу. Тов. Шумский — член Оргбюро, может бывать на заседаниях ПОЛИТБЮРО и высказываться по всем вопросам.

Мы, однако, должны констатировать, что фрондирующие выступления т. Шумского мало способствуют пользе работы и авторитету самого тов. Шум-ского в глазах партийной организации. Дальнейшее укрепление его автори-тета зависит, прежде всего, от него самого. В частности, если он сдержит свое слово не вести дискредитирование существующего руководящего ядра. Мы же, со своей стороны, готовы, в интересах политической целесообразности, еще ближе привлечь т. Шумского к руководящей работе [в] ЦК КП(б)У.

Что на[с] крайне удивило, это намек на возможность толковать одно место Вашего письма в смысле Вашего согласия или полусогласия с тов. Шумским в оценке тов. Кагановича как политического Секретаря ЦК КП(б)У. Вы, как бы, до-пускаете теоретически возможность переадминистрирования и зажима руко-водящих советских органов с его стороны. Результаты годовой работы т. КАГА-НОВИЧА на Украине, в ее крайне сложной обстановке, достаточно ярко выяв-ляют работу т. Кагановича как одного из руководителей политической работы на Украине. В то же время, смеем Вас заверить, что никогда еще на Украине не удалось создать такой дружной товарищеской обстановки в работе руководя-щих органов (партийных и иных), как именно в период пребывания на посту Генерального Секретаря тов. КАГАНОВИЧА.

В нашей среде целей нет.

Это хорошо известно всей украинской парторганизации, это же является не по-следней из причин той сплоченности и политической твердости украинской орга-низации, какая выявилась к XIV-му Съезду партии и непосредственно после него.

Выпад тов. Шумского не «преувеличение», как Вы допускаете, а злостное извращение действительного положения и удар не по тов. КАГАНОВИЧУ, а по всему ПОЛИТБЮРО, по всему, как никогда, сплоченному единодушному руко-водящему ядру ЦК КП(б)У.

Мы не сомневаемся, что происшедшее недоразумение будет целиком устранено, когда Вы будете иметь возможность получить информацию не

только от т. Шумского, но и непосредственно от ПОЛИТБЮРО ЦК КП(б)У. Еще раз подчеркиваем, что заявление тов. Шумского в отношении «системы зажима» абсолютно беспочвенны и вызывают лишь чувство [возмуще]ния против человека, имевшего смелость выступить перед Вами с таким видом, будто он уполномочен говорить также от имени ПБ ЦК (или, хотя бы, части его) с жалобами на «утеснение» нас тов. КАГАНОВИЧЕМ.

В то же время и с такой же категоричностью заявляем, что ни один из бывших на Украине политических секретарей не уделял столько внимания нацпросу, не подходил так серьезно сам, не проводил такого нажима в направлении украинизации, как т. КАГАНОВИЧ.

Здесь, признаем, нажим, несомненно есть и он будет продолжаться. Разговоры об ослаблении воли к украинизации, о топтании партии и Ц.К., в частности, на месте, о неспособности людей «без любви» (по терминологии Ш.), относящейся к Украине, руководить партийным и советским строительством СССР — лучше всего опровергаются тем, что сам т. Шумский ничего не мог прибавить к практическим предложениям ПБ в направлении украинизации, не смог также возражать против факта крупнейших достижений в этой области (именно, за последний год).

С Коммунистическим приветом:

Г. ПЕТРОВСКИЙ, И. КЛИМЕНКО¹⁴, В. ЗАТОНСКИЙ, В. ЧУБАРЬ, К. КИРКИЖ,
РУХИМОВИЧ, РАДЧЕНКО

К письму ПОЛИТБЮРО целиком присоединяюсь.

Пред. ЦКК М. ВЛАДИМИРСКИЙ, Секретарь ЦК КП(б)У Ф. КОРНЮШИН

С подлинным верно:

Зав. Секретным Отделом ЦК КП(б)У (АНДРУЩЕНКО)

*ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2248,
арк. 8–14.*

Машинопис, засвідчена копія.

---

¹⁴ Клименко Иван Евдокимович (1891–1937) — український радянський політичний діяч, член РСДРП(б) з 1912 р. У 1919–1920 роках — кандидат у члени ЦК КП(б)У, заступник голови Київського губревкому, 1920 р. — голова Київського губкому КП(б)У, в 1921–1927 роках — член ЦК КП(б)У, в 1922–1925 роках — народний комісар землеробства УСРР, у 1925–1927 роках — другий секретар ЦК КП(б)У, член Політбюро ЦК КП(б)У, в 1925–1934 роках — кандидат у члени ЦК ВКП(б), у 1929–1930 роках — заступник народного комісара землеробства СРСР, пізніше — на господарській роботі. Заарештований 13 травня 1937 р., розстріляний 26 листопада 1937 р.

№ 30

**Стаття Олександра Шумського «Ідеологічна боротьба
в українському культурному процесі»
в журналі «Більшовик України»**

1927 р.

«Ідеологічна боротьба в українському культурному процесі»¹

[I]

Товариші. — На тлі загального зміцнення нашого народного господарства минулий 1925/26 рік приніс нам бурхливе піднесення і в галузі культурного будівництва. Оскільки, як ми знаємо, в умовах непу, нашій соціалістичній економіці доводиться вести повсякчасну уперту боротьбу з капіталістичними елементами в народному господарстві, оскільки так само в громадсько-політичному житті доводиться нашій партії провадити політичну боротьбу з ворожими соціальними елементами, остільки, розуміється, і галузь культурною будівництва не могла бути позбавлена ідеологічної боротьби.

Як раз минулий рік, разом із піднесенням загального творчого тону в культурному житті, відзначається й надзвичайним загостренням ідеологічної боротьби за перспективи, шляхи розвитку й ідейну кристалізацію цілого культурного процесу. Особливої і принципово-політичної гостроти набула ця боротьба в так званій літературній дискусії. Як відомо, питання, порушені в цій дискусії, повстали на червневому пленумі ЦК нашої партії, і з приводу них ЦК сказав своє авторитетне слово.

Отже нам, робітникам культурного фронту, як у нас прийнято висловлюватися, особливо потрібно з'ясувати собі цю боротьбу в світлі постанов партії для нашої дальшої успішної праці в галузі культурного будівництва. Думаю, товариші погодяться з тим, що нам зараз не треба заглиблюватися в деталі й перипетії цієї боротьби, як також не будуть на мене в претензії за те, що я помину цілу низку цікавих проблем, порушених в літературній дискусії, які мають переважно суто літературний характер. Нас цікавлять тут ті питання, які мають ширший громадсько-політичний характер. Тому я сьогодні своє завдання бачу в аналізі, хоча б і в загальних рисах, цієї боротьби й тих ідеологічних збочень і політичних помилок, що виявилися в процесі літературної дискусії та висвітленні соціального кореня цих ухилів од лінії партії.

Отже, звернімося до літературної дискусії, щоб виділити ті основні питання, що нас цікавлять з зазначеного погляду.

Літературна дискусія, розпочавшись виступами тов. Хвильового проти графоманії, писаризму, неучтва в літературі, так би мовити, боротьбою за якість,

¹ Доповідь т. О. Шумського на зборах комосередку Наркомосу 25 листопада 1926 р.

швидко перешагнула стадію боротьби за організаційні принципи, поміж «Плугом» (масовізм) і «Вапліте» (академізм) і розгорнулася в площині суто принципів питань (Європа чи просвіта) за перспективи розвитку української пролетарської літератури й цілого культурно-соціального процесу. Як це бувало з більшістю питань, що виникли в процесі нашого будівництва на Україні, так і літературна дискусія загострилася по лінії національної проблеми. Загострення це внесли виступи тов. Хвильового про орієнтацію української пролетарської літератури, що зводиться до формули: «Геть від Москви на Європу».

Ця формула й є тим першим питанням, на якому я хочу сьогодні спинити вашу увагу.

Друге, це — питання про наше відношення до неокласиків, що тісно зв'язане з першим питанням, бо неокласики в постановці тов. Хвильового є «внутрішньою Європою».

Третє питання — елементи упадку в нашій пролетарській літературі й стан нашої літературної критики.

І, нарешті, четверте — наші завдання в боротьбі на ідеологічному фронті за постановами червеного пленуму ЦК.

II

Але перш, ніж перейти до цих питань, треба побіжно спинитися на теорії боротьби двох культур (української і російської), що є вихідною точкою в постановці тов. Хвильовим питання про орієнтацію української пролетарської літератури й культури.

Ця теорія боротьби двох культур не нова. Вона вже має свою історію, і думалося, що вона вже остаточно здана в архів з ярликом ухилу *від* ленінської лінії нашої партії в національному питанні. Я тут маю на увазі ту дискусію, що точилася в березні — квітні 1923 року перед XII партійним з'їздом. Тоді виступав з цією теорією на шпальтах «Комуніста» тов. Лебедь, а мені довелося бути його опонентом.

Яка тоді була ситуація? Ми щойно вийшли тоді з періоду громадянської війни й тяжкого голоду та приступили в умовах непу до внутрішнього будівництва. Перед партією повстало тоді поруч [із] господарським будівництвом і завдання будови української радянської культури й пристосування радянського апарату до потреб широких селянських мас, цеб-то його українізації, в інтересах закріплення союзу пролетаріата з селянством в умовах мирного будівництва.

За таких обставин наша партія, що завжди вела рішучу боротьбу з усіма проявами шовінізму, звідки б він не походив, так з українського, як із російського націоналістичного табору, стала перед необхідністю дати одсіч російським міщансько-націоналістичним елементам, які обліпили були тоді наш

радянський апарат і намагалися трактувати утворення СРСР та боротьбу партії проти українського буржуазно-націоналістичного самостійництва як продовження великодержавної єдино-неділимної політики царату.

Це боротьба партії проти російського націоналізму утруднювалась настроями відсталості (у ленінському розумінні національного питання) частини цролетаріату, що найшла своє виявлення в теорії боротьби двох культур, проголошеної устами тов. Лебеда, з установкою на перемогу російської культури як передової. Ця теорія чужа цехові пролетарського інтернаціоналізму й надто шкідлива для справи пролетарської визвольної боротьби, бо веде до роздмухування національних пристрастей на шкоду, братерській солідарності трудящих і на користь буржуазії як з російського, так і українського таборів.

Хоч тов. Лебедь тоді був секретарем ЦК КП(б)У, але ця теорія залишалася лише його особистою думкою, бо партія відкинула цю теорію постановами нашої VII Всеукраїнської конференції, а тим більше не знайшла ця теорія жодного відгуку в ухвалах XII з'їзду. Наша партія як в постановах VII Всеукраїнської партконференції, так і в ухвалах XII з'їзду залишилася на своїх ленінських позиціях що до національного питання, які були проголошені Великим Жовтнем, поруч з іншими гаслами політики пролетаріату.

З того часу партія провела величезну працю як у справі українізації державного апарату, так і в справі будови української радянської культури. У наслідок політики й напруженої діяльності партії ми маємо велетенський підйом в українському культурному будівництві. Ця політика партії була ударом по російському великодержавному націоналістичному табору. Але зараз же з поживленням капіталістичних елементів непу став поволі оживати український націоналістичний табор. А коли повернувся з еміграції цілий ряд вождів українського націоналізму, цей табор став виразніше підіймати голову, просовуючись у всі шпарини нашого життя й будівництва і натискаючи на партію, але вже з другого, українського флангу. У наслідок цього процесу знову відживилася теорія боротьби двох культур, проголошена устами т. Хвильового з гегемонією української культури. Розуміється, тут не може бути мови про повну аналогію поміж т. Лебедем і т. Хвильовим, вона лише формальна, бо й умови зараз зовсім не ті, що були 1923 року, та й концепції цих товаришів цілком різні.

Ні для кого з нас не секрет, що навкруги нас продовжується ще боротьба двох культур, оскільки в наше радянське суспільне життя течуть струмки буржуазної ідеології у міру існування в нашій сучасній економіці капіталістичних елементів, а також і тому, що наша сучасна суспільна свідомість чимало має ще пережитків від буржуазної психологічної спадщини. Нам ще довго доведеться очищатися від того бруду, що ми потягли на своїх чоботях із старого буржуазного суспільства.

Ми також добре знаємо й те, що боротьбу двох культур роздмухує націоналістична інтелігенція всіх професій, як українська, так і російська. І в цьому

немає нічого дивного, бо тут іде боротьба за авдиторію, так би мовити, за ринок збуту продукції своєї праці. І тут не може обійтися без націоналістичної склоки між російським та українським таборами націоналістичної інтелігенції. Але завданням нашої партії і пролетарської диктатури є усування такої склоки і недопущення, щоб в неї втягувалися ширші кола й особливо робітничо-селянські маси.

Оскільки наша партія є керівна сила всього радянського суспільного життя й, неохотно провадячи свою національну політику, б'є по обох цих ворожих нам соціально-націоналістичних таборах, то боротьба їх між собою в жодній мірі не виключає їхньої боротьби проти нашої партії і радянської влади як проти ворожої їм соціальної сили.

Наша партія провадить ліквідацію наслідків каїнової роботи царату — вікового національного пригноблення. Це річ не така проста, як декому здається. Вона вимагає напруженої праці, часу, такту й обережності, щоб досягти дійсно братерського співжиття народів.

Проте, час від часу окремі з наших товаришів, підпадаючи під вплив того чи іншого з націоналістичних таборів, сходять з партійних позицій і непомітно для самих себе починають говорити словами тих таборів.

III

Так сталося й з тов. Хвильовим. Він у полеміці й шуканнях шляхів розвитку української культури несподівано став побіч українського націоналістичного табору і своєю формулою «від Москви на Європу» дав йому політичне гасло. А обстоювання тов. Хвильовим своєї помилкової позиції приводить до того що за нього починають чіплятися й вихвалювати його навіть такі фашистські зубри, як Д. Донцов. Така вже доля всякої опозиції проти лінії партії. Щоб не бути голословними, звернемося до фактів хоча би останнього часу.

З одного боку, російський націоналістичний міщанин, рукою передовика з «Жизни Искусства», аж з Ленінграда, оскільки для нього на Україні несприятливі обставини, здіймає ґвалт на весь Союз, що в «Харьковском центре» заісіли шовіністи і з їхнього наказу «русская опера в Одессе должна играть по-малорусски». А його одностудець, якийсь Яструбецький з Києва, побіг плакати аж на шпальти «Труда», органу ВЦРПС, про те, що «подавляющему большинству трудящихся Киева чужд украинский язык», а тут українізують оперу та ще навіть і по-єврейському гратимуть. Так що ж це, мовляв, «украинизация для .масс или массы для украинизации» — запитує патетично Яструбецький, наплакавшись про те, як «жестокая практика на Украине» позбавляє маси можливості прилучатися до «знания, культуры и искусства».

А з другого боку, український націоналістичний табір, розперезуючись, веде свою отруйну роботу по різних громадських організаціях і час від часу ви-

являє на поверхню своє зоологічне нутро у різних петиціях, пропозиціях, ухва-лах та листах, а подекуди й в одвертих друкованих виступах.

Не будемо наводити багато фактів, зупинімося лише на деяких. Ось факт із цього ж таки українського оперового життя. Одному з наших оперових теа-трів запропонувала свої послуги видатна російська артистка, що недавно по-вернулася з білогвардійської еміграції. Вона протягом ближчого часу не могла виступати українською мовою. І от різні «українські громадські кола» пропо-нували виступити їй в українській опері італійською мовою, але ні в якому разі не російською.

Чи не з цієї ж опери й мотив тов. Хвильового про те, що українська літерату-ра повинна орієнтуватися на яку завгодно з світових літератур, тільки не на ро-сійську. На превеликий жаль, треба констатувати, що автор «Кота в чоботях», найвидатніший фундатор української жовтневої пролетарської літератури, у запалі боротьби з просвітянщиною й з віковим епігонізмом та рабським на-сліддуванням, який дає себе почасті відчувати ще й в жовтневому українському соціально-культурному процесі будівництва, несподівано, суб'єктивно того не бажаючи, але об'єктивно заговорив голосом отих «українських громадських кол».

А ось «комплімент» на адресу всього російського старого поборника орі-єнтації української літератури на Захід від Москви, який намагається *своєю* ар-гументацією допомогти тов. Хвильовому. Маю на увазі заматеріолого ідеолога української буржуазії Ніковського, [що] весь час хитався між гетьманським та-бором хліборобів-демократів та табором петлюровщини і що, здається, лише в цьому році повернувся з еміграції. Ось його аргументація в передньому слові перекладених ним оповідань Анатолія Франса «Світання».

«На українському терені психічно-здоровий поступ нації не може базува-тися на самих своєрідних, оригінальних, домоплеканих традиціях і культурних переживаннях, або ж на позичках у своїх близьких (мова йде про російську літературу. — О. Ш.) і так само вбогих на розум сусідів. Звідтіля, далі з Заходу, чистіші приходитимуть до нас культурні надбання...». В такий спосіб забравши слово в літературній дискусії, Ніковський старається допомогти тов. Хвильово-му, обзиваючи росіян, просто кажучи, дурнями. Думаємо, що тов. Хвильовому стане моторошно від такої шовіністичної аргументації — «поступу нації» і від допомоги добродія Ніковського.

Але особливій уваги заслуговує виступ акад. Грушевського, який теж забрав слово в дискусійних питаннях нашого культурного будівництва. Як і належить його історичній ерудиції, він зробив це під час дуже влучної нагоди з приводу 50-тиліт-тя ганебного царського акту 1876 року про задушення української культури. Акад. Грушевський розклав, як революція 1905 року похоронила цей акт і як цей «зато-плений дзвін» продовжував гути ще довгий час з підземелля і як він, акад. Грушев-ський, боровся проти того гудіння і проти пізнішого його відгону.

Здавалося, й поставив би академік на цьому крапку. Так ні, академік Грушевський почав далі доводити, що він і зараз чує гудіння цього «затопленого дзвону» і не де-небудь, а з трибуни ЦВК Союзу Соціалістичних Радянських Республік. Це з трибуни нашого робітничо-селянського парламенту Союзу акад. Грушевський почув гудіння цього «затопленого дзвону», що намагається, каже він: «...Закріпити на вічні часи те підрядне становище, на яке звели українську культуру царські заборони. Це (стремління закріпити. — О. Ш.), як бачимо, ще й тепер є цілком конкретним завданням адептів великоруської великодержавности чи імперіалізму, — їхнє ж ім'я легіон... Почулися їхні голоси не тільки в обивательських розмовах, викриках білої емігрантської преси, але й у всесоюзних дебатах...» (підкреслення акад. Грушевського).

Цей виступ акад. Грушевського, розрахований на те, щоб відштовхнути симпатії української радянської суспільності від наших союзних центрів і від сучасної червоної Москви — столиці Союзу і центру світового пролетарського визвольного руху. Це плямування союзних центрів та сучасної Москви, що вона нібито продовжує ганебне діло царату — задушення української культури, є неприпустимий наклеп на радянську владу, скерований на дискредитацію Союзу й на розрив братерства народів.

Хіба не лицемір'ям після цього звучать слова акад. Грушевського про те, що його непокоїть «загроза обгострення національної ідеології»?

Акад. Грушевський переносить цілком увесь традиційний хлам відносин українського націоналізму до царської Росії на наші сучасні відносини братерства народів колишньої царської «тюрми народів». Акад. Грушевський зробив цілу низку серйозних заяв про його бажання працювати з радянською владою на користь соціалістичного будівництва. Він також виступив проти всяких інтервенціоністських витівок еміграції. Але його останні виступи знову викликають сумнів у нашої робітничо-селянської суспільності з приводу щирості його бажання працювати над соціалістичним будівництвом нашої батьківщини.

Усю цю свою шовіністичну аргументацію акад. Грушевський використав нібито для того, щоб підтримати наших товаришів членів українського радянського уряду — проти виступів т. т. Ларіна й Енукідзе, добре знаючи, що така аргументація підтримує радянську владу так, як мотузка повішеного.

Виступи т. т. Ларіна й Енукідзе були помилкові, і сесія ЦВК Союзу не стала на їхній погляд. Це добре відомо акад. Грушевському. Але він чіпляється за ці виступи, щоб заплямувати наші союзні центри, щоб роздмухати національні пристрасті й зробити щілину в наших більшовицьких лавах.

Мені пригадується випадок з часів 1917 року, що мав місце [у] Центральній Раді, головою якої був акад. Грушевський. Тоді виникла була боротьба поміж українськими есерами й есдеками з приводу відомого мартосовського сорока десятинного (одбирати землю у куркулів лише зверх 40 десятин) проекту земельної реформи. Тоді акад. Грушевський зібрав до свого кабінету тих і других

і прочитав їм таку приблизно батьківську нотацію: що це ви завелися, отже це вороги української національної справи — російські есери й меншовики вас підштовхують на взаємну боротьбу, щоб ви перегризлися, а вони тоді сядуть зверху.

Чи не про те саме, щоб самим сісти зверху, мріють Грушевські з Яструбецькими, коли хапаються за всякі суперечки в наших більшовицьких лавах, щоб зробити щілину і своєю шовіністичною аргументацією роздмухати національну ворожнечу.

Але помиляються Грушевські з українського націоналістичного табору й Яструбецькі з російського, щілин немає в наших більшовицьких лавах, а роздмухати національних пристрастей їм те не вдасться. Наші робітничо-селянські маси бачать своїми очима дійсну ленінську національну політику радянської влади й не повірять націоналістичним наклепам, бо знають, куди це веде.

Ми б собі просто посміялися в товариському колі разом з т. т. Ларінім і Енукідзе над тим, кого й як підтримав той чи інший націоналістичний міщанин, і зробили б із того певні висновки для нашої дальшої роботи над будівництвом соціалізму.

Посміялися б, як би не сумна історія з концепцією тов. Хвильового про орієнтацію українського культурного процесу. Справа в тому, що тов. Хвильовий своїм гаслом від Москви на Європу об'єктивно, для самого себе непомітно, сходить з класових пролетарських позицій і збивається на шлях єдиного національного фронту.

Цю небезпеку не можна замовчувати, а треба відкривати її в зародках, в інтересах боротьби за ідейну чистоту принципів національної політики нашої партії, в інтересах справжньої більшовизації молодих українських партійних кадрів.

Розплывавшись з «просвітянщиною», тов. Хвильовий тікав «від Москви в Європу» тому, як він каже, що йому не подобається стиль і смак російської літератури. Але ввесь той націоналістичний табір, з акад. Грушевським на чолі, аж до Донцова включно, підхоплює це гасло, чіпляється за тов. Хвильового зовсім не тому, що поділяє літературний смак тов. Хвильового, а через те, що тов. Хвильовий заговорив проти Москви. Тому що нитки цього націоналістичного табору тягнуться через Шаповала, через УНДО та через варшавське петлюровське сміття до планів Пілсудського-Чемберлена, до планів Локарно. Ось чому Д. Донцову так вподобалися виступи тов. Хвильового.

Ми певні, що коли так стоїть справа, а так вона дійсно стоїть, то тов. Хвильовий, як кожен комуніст, скаже твердо й ясно українському націоналістичному таборові: геть з брудними руками. Червона Москва створена волею, силами й кров'ю також і українських робітників та селян. Москва — столиця нашого Союзу. Москва — центр і мозок робочого діла всього світу, це є наша Москва.

А що до орієнтації української літератури й культури, то ми сподіваємося, що тов. Хвильовий разом із усією партією буде активним будівником цієї літератури й культури на тих шляхах, що накреслені червневим пленумом ЦК нашої партії:

«Партія стоїть за самостійний розвиток української культури, за виявлення всіх творчих сил українського народу. Партія стоїть за широке використання для розвитку української соціалістичної культури всіх цінностей світової культури, за рішучий її розрив з традиціями провінційальної обмеженості та рабського наслідування, за створення нових культурних цінностей, гідних творчості великої класи. Але партія це робить не протиставленням української культури культурам інших народів, а братерським співробітництвом робітників і трудящих мас усіх національностей в справі будівництва міжнародної пролетарської культури, в яку українська робітнича класа зуміє внести свою частку».

IV

Тепер про відношення до неокласиків, з приводу чого теж відбулася палка дискусія.

Неокласики уявлять собою невеличкий літературний гурток. Але справа тут не в кількості, а в якості. Справа в тому, яку соціальну ідеологію вони відбивають і який їхній вплив на культурний процес. Прослідкуймо за певними етапами еволюції неокласиків по творчості хоча б М. Рильського, хоч ідеологом цієї течії по праву вважається М. Зеров.

У часи військового комунізму М. Рильський уявляв собою типового внутрішнього емігранта, що з огидою ставився до всього оточення і мріяв яро Париж:

Ти випив самогону квартиру
І біля ліжка, в бруді спиш,
А там десь голуби, мансарди,
Поети, сонце і Париж.

Не варто більше наводити подібної творчості М. Рильського того часу. Видно й так, з ким маємо діло.

Проходить декілька років непу, і наприкінці 1923 року М. Рильський вилазить із своєї конури внутрішнього емігранта і в творі «крізь бурю і сніг» докоряє себе за колупання в своїй, «нікому не потрібній душі», обзивав себе сліпцем, що не добачав звіриного лику своїх колишніх богів, і в цьому поетичному формою й публіцистичному змістом творі М. Рильський спостерігає з досить невідразної позиції процес непівської метушні зі всіма його болячками й калікуватістю. Хоч і з муками, стогоном, кінець-кінцем поет заявляє:

Але на мідному майдані,
Де слід огню і тіні бур
Сіє в вищому тумані
Симфонія мускулатур.

У цей період М. Рильський переживає той же перелом, що його переживала не тільки внутрішня наша еміграція, але й закордонні «повторівці» («Смена вех»), який був тоді масовим явищем. Цей процес перелому в неокласиків наша критика зустріла прихильно, сподіваючись, що вони зорієнтуються в своїй творчості на той шлях, на який натякає М. Рильський у своєму «Сяйві» (хоч і в тумані), «Симфонії мускулатур», цебто на пролетарську соціалістичну перспективу розвитку.

Але творчість М. Рильського та його однодумців 1926 року довела ці сподівання нашої критики й доводить, що неокласики зорієнтувалися на протилежну, капіталістичну перспективу розвитку. У пізніших творах М. Рильського немає вже й натяків на минулу неперспективність, упадочність і квиління, навпаки:

Холодний вітре, бий у мерзлі вікна;
Скігліть, тополі, плачте, мокрі верби, —
А я пливу блакитного рікою.
І лебединий клич по надо мною.
Як парусами, крилами дзвентить

Можна додумати, що це знов відхід неокласиків од «суеты мирской» сучасності й заглиблення в греко-римську добу, на що вони хворіли раніше. Ні, це, — каже далі М. Рильський, —

Одцвіло, як біла лілія,
Розлетілося наче пух...
Я без мудрого Віргілія
У найнижчий сходжу круг.
Скільки сонця в світі світиться,
Скільки сосон у лісах,
І які червоні китиці
На дівочих поясах.

Бадьорість творчості М. Рильського пояснюється тим, класики мають вже повну перспективу. Ця «європеїзована» інтелігенція зорієнтувалася на капіталістичні елементи непу, вона зорієнтувалася на *сигте* село. І аристократичний естет М. Рильський з усією силою поетичного талану виспівує цю заможну сільську благодать

Вірю, знову літо бджолами
І житами загуде, —
І мене в блакить і в полум'я
Бєятриче поведе.

.....

Тут виросте тютюн. Бач соками багата
Земля насичена і вогкістю й теплом...
Коли ж він виспіє...
Як буде весело поглянути курцеві
На жовті, наче віск, прозорчасті листки.

Проте, може, хто скаже, що в поезії не завше виявляється ідеологічна ясність і договореність, яка потрібна публіцисту. Що ж, звернімося до прози, де панує логіка розсудку, а не емоції. Чого не договорив в поезії М. Рильський, те ясно договорив акад. Грушевський в його одвертій листі до вчасників його ювілею 3 жовтня цього року.

Правда, акад. Грушевський формально не належить до літературного угруповання неокласиків, але він не раз і *небезпідставно* формулював думки й прагнення «української культурної верстви», як він висловлюється. Орієнтація цієї верстви в згаданому листі надзвичайно ясна. «В історії України взагалі, — пише акад. Грушевський, — усвідомлення чергової активності тої чи іншої громадської верстви викликало орієнтування на неї в письменстві, публіцистиці й в історіографії, яке завершувалося, звичайно, її літературним самовиявленням... Відродження XIX віку було орієнтуванням на селянську масу, на її інтереси і свідомість. Ця робота ще не закінчена, селянська українська маса ще не доведена до повного літературного самовиявлення. А тим часом, через повне усвідомлення *селянства* лежить шлях до відповідної і повно розвиненої *робітничо-селянської України* і національної повноти українського народу» (підкреслення акад. Грушевського).

Прочитавши це, у кожного з нас виникає сумнів, чи не оговорився часом акад. Грушевський, кажучи, що такий має бути шлях розвитку *робітничо-селянської України*, цебто УСРР. З дальшого тексту листа видно, що дійсно він тут сказав не те, що логічно б треба сказати. Він цю свою нелогічність поправляє, говорячи далі, що «пам'ять про наших братів поза радянською Україною сущих і не приєднаних до того широкого розвою українського національного життя, що по роках репресій могутньо піднімається в ній на широких підставах *селянсько-робітничих*» (підкреслення моє. — О. Ш.).

Після цієї поправки все стає цілком ясно щодо орієнтації «української культурної верстви». Вона орієнтується на *селянсько-робітничу Україну*, яку ми добре знаємо з недавнього минулого, що мала назву УНР. Ми знаємо також з тих часів, на яку *селянську масу* орієнтується ця «українська культурна верства». Розуміється, не на ту, що йде за пролетаріатом.

Ось яка перспектива у неокласиків. Це є перспектива й шлях капіталістичної реставрації, і неокласики є ідеологами й провідниками цього шляху.

А тов. Хвильовий і вся Вапліте в запалі боротьби з просвітянським «сатаною в бочці», захоплюючись формально-літературними досягненнями неокласи-

ків, не розглядали цієї соціальної суті неокласиків і їхньої соціальної ідеології. Просвітянський «сатана» безперечно шкідливий для пролетарської літератури, але усталення якого б то не було блоку з неокласиками для боротьби і ним є неприпустимим для Вапліте як пролетарської організації.

На Вапліте, що об'єднує найкращі молоді літературні сили, лежить велика відповідальність за українську пролетарську літературу, а також до певної міри й за культурний процес у цілому. І ми маємо право поставити вимогу Вапліте стилем т. Хвильового:

Дайош борозну від неокласиків!

V

Ідеологічні збочення в сучасних умовах непу наших пролетарських письменників і організації та певна упадочність, на якій ми коротенько далі зупинимося, до певної міри пояснюються кепським станом нашої марксівської літературної критики. Треба сказати, що минулий рік мало що поліпшив у цій надзвичайно важливій галузі культурного будівництва. Наша марксівська літературна критика ще дуже слаба та до того ще й шкутильгає на вульгарний марксизм шулятиковщини, з якою так завзято воював колись Г. В. Плеханов. Або кидається в протилежну крайність — метафізику, як це буває з т. Коряком, коли він навчає наших пролетарських письменників, що «Глибина життя» є воління до нового. Воно творить міти й легенди боротьби й т. інш.

Трудно збагнути тов. Коряка, що вважається зараз у нас найвидатнішим марксівським критиком. Якийсь час, аж до 1924 року, він кричав на всю Україну, що «вона — українська література — вмерла» і що далі «початок нової літератури — пролетарської», козируючи «Гартом». А зараз т. Коряк з неменшим темпераментом паніки сповіщає всіх про зраду жовтневій літературі, киваючи на те ж саме ядро пролетарських письменників.

Кожному, хто знає соціальну структуру нашого суспільства, ясно, що т. Коряк, делікатно кажучи, поспівив з похоронами так званої «нової української літератури», як також ясно й те, що на паніці тов. Коряка побудовано галас про зраду жовтневій літературі. Розуміється, що така літературна критика не тільки не допомагає пролетарському письменникові розібратися в складних соціальних процесах сучасності, в яких творить письменник, а скоріше здатна збити його з пантелику.

Я згадував про хворобу нашої літературної критики на вульгарний марксизм типа В. Шулятикова. Хіба не чистої води шулятиковщиною є та літературна критика, що культивується тов. Пилипенком в «Плузі». Хіба ця плужанська критика для того, щоб дати оцінку тому чи іншому літературному творові, не вживає в першу чергу таких критеріїв, як те, де автор жив, серед яких продуктивних відносин він творив і коли саме написаний твір — якого року.

Досить посидіти на літературних вечірках «Плугу» й послухати такого критика, як тов. Божко та й самого «папашу» тов. Пилипенка, або переглянути «Плужанина», щоб на вас повіяло упрощенством і вульгаризацією шулятиковщини, що получила плеханівський ярлик «суздальський». Хоча було б несправедливо пристосовувати це лише до плужанської критики.

Я наведу тут одну з «філіпик» Г. Плеханова проти цієї «Суздальской» простоти, що, — як каже Г. Плеханов, — «обозначает собою огромную умственную дубоватость» і що наче спеціально написана проти сучасних наших шулятикових в літературній критиці, хоч вона й стосується до філософських вправ В. Шулятикова: «Що розподіл суспільства на класи має рішучий вплив на хід його інтелектуального розвою, це не підлягає найменшому сумніву. І також мало підлягає сумніву те, що розподіл суспільства на класи викликається “в останній інстанції” (вираз Енгельса) його економічним розвитком. Але одне діло — *вплив*, а друге діло *безпосереднє відображення* (отражение). Крім того, сказати, що економічний розвиток суспільства обумовлює собою “в останній інстанції” всі інші сторони його розвитку, значить признати, — саме цими словами: “в останній інстанції”, — наявність багатьох інших проміжних „інстанцій”, що впливають одна на одну. Отже, виходить, як бачите, дуже складна система сил, досліджуючи яку, “суздальская” простота не може нічого дати, крім самих комічних наслідків» (підкреслення Г. В. Плеханова).

Кожному, хто вчив політтрамоту, відомо, що мислення й творчість обумовлені продукційними відносинами свого часу. Але зводити до вульгарного упрощенства соціальну обумовленість мислення й творчості й не розуміти того, що соціальне буття, яке відбивається на мисленні й творчості, складається з різних що до часу елементів, які утворюють складний діалектичний перепльот взаємної боротьби тенденцій старого й нового. На це дуже хворіє наша сучасна марксівська літературна критика в підході як до сучасної, так і до старої української літератури. Це значить бути не марксівською критикою, а шулятиковщиною.

Хоч треба сказати, що ці дефекти нашої марксівської критики пояснюються не стільки її свідомо принциповими збоченнями, скільки її молодістю, слабкою кваліфікацією й недостатком потрібної для літературного критика ерудиції.

Ми маємо іншу категорію літературних критиків, це — Зерови, Єфремови, Могилянські й інш[і]. Вони мають солідну ерудицію й не хворіють на вульгарний марксизм, бо вони взагалі проти марксівського матеріялістичного світогляду. Про них ми вже говорили. Їхню ідеологію й політичні стремління ми вже знаємо. Тому їхню критику, яка завжди маскується в шати об'єктивності, наша молода пролетарська література повинна приймати з надзвичайною обережністю, як критику ідейно ворожого нам табору.

Слабістю нашої марксівської критики й недостатністю її праці над вихованням наших пролетарських письменників, над висвітленням ідеологічних

процесів у нашій культурній будівництві, шляхів розвитку й перспектив цього будівництва пояснюються в значній мірі й ті явища упадочности, що спостерігаються в сучасній пролетарській літературі останніми часами і які не можна залишити без уваги.

Я тут не збираюсь докладно аналізувати ці хворобливі явища в нашій пролетарській літературі. Це цілком окрема велика тема, і вона не входить в сьогоднішнє моє завдання. Я лише хочу відзначити це явище, як факт.

Коли ми звернемося до останніх свіжих чисел наших товстих журналів, то нам просто спадає в очі, що поруч із творами хоч би того ж неокласика М. Рильського, повними життєрадості й бадьорості, красується така, наприклад, творчість пролетарського письменника І. Дніпровського, автора відомої поеми «Донбас».

Не на майдан, не на редут
І не під любий плач інтимний —
Я знаю жертвою впаду
На шлях засніжений і димний
.....
А мій розтерзаний картуз
Замотиляється на палі.

Беремо свіжий номер другого журналу і тут знаходимо той же тон вже у київського пролетарського поета Б. Тенети:

Я б сказав... та що тепер я можу?
Сплять слова холодні на сторожі,
Вічні в серці холод і зима,
Де ж піду, до кого відгукнуся?
Ніч самотна, вітер і туман...

Подібні явища можна навести й з прозаїчної творчості наших пролетарських письменників.

Цілком можливо, що в наведених нами прикладах причини упадочности заховані десь в особистому житті, чи в стані здоров'я автора. Але це був би неправдивий підхід. Ми маємо справу з певним спільним явищем і так повинні до нього підходити. Так само помилково було б валити всю вину на слабкість нашої марксистської критики. Причини цієї упадочности треба шукати глибше в соціальних протиріччях непу. Вони до певної міри заховані й у тому, що вона не почуває ґрунту під ногами, і почасти це приводить її до таких настроїв і до хворобливого шукання орієнтації на «психологічну Європу».

Наша пролетарська література фактично має в своїй [авдиторії] селянство й інтелігенцію. Пролетарська авдиторія здебільшого бере участь в російському

культурно-творчому процесі. Українська пролетарська література має поки що надзвичайно слабкі зв'язки з аудиторією своєї класи. Вона ще не має тої атмосфери взаємо-творчого впливу письменника на свою аудиторію, і навпаки. Без неї неможливий творчий розмах пролетарської літератури і є неминучим її нидіння під ідеологічно чужими впливами, фактично існуючої переважно селянсько-інтелігентської аудиторії.

Звідціль крик тов. Хвильового: «Дайош пролетаріят».

Здавалося б, що можна сказати проти втягнення пролетаріату в активний творчий процес українського культурного будівництва? Проти того, щоб він не тільки ідейно оплодотворяв та керував через свою комуністичну партію цим українським культурним процесом, але й увійшов всяко своєю масою в цей процес і був його основним двигуном. Здавалося б, для комуніста таке бажання річ законна й похвальна.

Але справа в тім, що тов. Хвильовий спрощує питання, хоче штучно прискорити нормальний процес і цим робить тактичну помилку. Полемізуючи з тов. Щупаком і посилаючи його з «Плуга» на працю в профсоюз, з метою його українізації, тов. Хвильовий заводить складний, органічний і зтяжний процес втягнення зрусифікованого й неукраїнського що до національності пролетаріату в українське культурне будівництво до механічного його втягнення через українізацію верхівок робітничих організацій, збиваючись на шлях адміністративного натиску зверху.

Ясно, що такий шлях натиску згори, а не шлях терпеливого з'ясування, пропаганди й переконання, на якому стоїть партія, не тільки не приведе до тих наслідків, що їх хоче тов. Хвильовий, а якраз навпаки — «неминуче викличе опір і зміцнить шовіністичний вплив на робітників з боку російського міщанства», — як говорять тези червневого пленуму ЦК партії.

Це спрощення складного, органічного процесу українізації пролетаріату до натиску згори й певна нетерплячка щодо темпу її переведення є тактичною помилкою, що виникає від переоцінки небезпеки ідейного засмічення українського культурного процесу й недооцінки небезпеки від внесення примусовості в справу втягнення пролетаріату в український культурний процес.

VI

Усі ці питання, що виникли в процесі нашого культурного будівництва, і всі суперечки, що мали місце в наших лавах з приводу цих питань, найшли своє авторитетне вирішення в однодушних ухвалах червневого пленуму ЦК. Вони є підставою для дальшої нашої дружньої праці в галузі культурного будівництва.

Перед нами, безперечно, стоять ще великі труднощі на шляху будівництва соціалізму і зокрема в галузі культурного будівництва та переведення в життя

наших постанов про українізацію. Ми вже говорили про те, що ліквідація царської спадщини і встановлення дійсного братерського співжиття народів — річ не легка і потребує від нас напруженої праці, часу, такту й обережності. Ми знаємо, що буржуазно-націоналістичні табори будуть ще встромляти палки в колеса на *тому нашому* шляху й шукатимуть щілин в наших лавах, щоб розколоти нашу більшовицьку єдність. Розповсюдження різних чуток і побрехеньок про наші внутрішні розходження і зокрема розходження в політиці українізації — це є ціла система підживлення ілюзорних надій у всіх тих, що шиплять по кутках на нашу партію й чекають на наші суперечки, особливо в національному питанні.

Останніми часами мені не разі доводилося чути, що розповсюджуються чулки, навіть і в партійних колах, про те, що нібито зокрема я не поділяю лінії партії в національному питанні й не погоджуюсь з діяльністю ЦК щодо переведення українізації. Безперечно, в ЦК сидять не мумії єгипетські, а живі люди з живими думками, і тому було б смішно думати, щоб таке складне питання, як українізація, проходило гладенько й не викликало в ЦК суперечок. Я себе теж не вважаю за висохлу мумію, а також і не зараховую до складу дельфійських піфій, що виголошували, як відомо, лише істину. Бувало так, що й я не погоджувався де в чому щодо нашої національної політики й обстоював не завжди лише слухні погляди. Але зараз мушу цілком розчарувати тих, хто чекає на наші розходження й внутрішню боротьбу, бо жодних розходжень з постановами ЦК щодо національної політики й яких-будь заперечень щодо діяльності нашого ЦК в справі українізації я не маю. Досить поглянути на пройдений нами протягом декількох років шлях, щоб переконатися, що не тільки в галузі господарської політики будування соціалізму, але й в галузі національної політики — українізації державного апарату, будівництва української соціалістичної культури й українізації самої партії — ми маємо за останні роки величезні досягнення. Лише засліплені націоналізмом люди й одверті наші політичні вороги можуть заперечувати досягнення й те, що наша партія переводить в життя свою національну політику з усією більшовицькою рішучістю. В мене немає жодного сумніву в тому, що з такою ж рішучістю вона буде провадити цю політику й далі, щоб закріпити зв'язок із трудящими масами й зміцнити диктатуру пролетаріату. І тому вся наша партія повинна об'єднати свої зусилля в тій великій роботі, що її провадять зараз наші ЦК, втілюючи в життя ленінську національну політику.

А всі націоналістичні міщани як з українського, так і з російського табору, що шукають щілин у наших більшовицьких лавах, знову, як і завше, зустрінуть монолітну стіну нашої єдності.

Ми стоїмо пере[д] здійсненням великих планів будови нашої соціалістичної економіки — індустріалізації країни. Ми починаємо будувати Дніпрельстан. Дніпрельстан, це — грандіозний факт найближчого майбутнього в нашому сус-

пільному житті. Наша пролетарська літературу народжувалася з перспективою індустріального розвитку нашої країни. Устремління української пролетарської літератури по її зародках так накреслював в одному з своїх творів найвидатніший з фундаторів цієї літератури, небіжчик Василь Блакитний, що річницю його смерті ми зараз шануємо: «Церкви старовинні — в повітря. Вишневі садки — під сокиру. Прорвати Карпати тунельом. Динамітом — пороги Дніпрові. Гей, Сивий, вже бачу тебе я у шорах камінних — у шлюзах».

Пролетарська література повинна була руйнувати ці дві підпори старої української літератури — віковий релігійний дурман і ідилію вишневих садків біля хати. Її перспективи прямували до шлюзування Дніпра. Це була перспектива індустріялізації нашого краю, перспектива Дніпрельстану, що символізує зараз собою велич розмаху соціалістичного будівництва. Це сьогодні вже не перспектива далекого майбутнього, а чергове завдання порядку денного нашої робітничо-селянської суспільності. Дніпрельстан вплине й на шляхи розвитку культурного українського процесу, дасть нові стимули до нечуваного підйому будівництва української соціалістичної культури і спричиниться до ідейної кристалізації цілого соціально-культурного процесу.

«Більшовик України», 1927, № 2, с. 11–25.

№ 31

**Передова стаття «В багні націоналізму»
в журналі «Більшовик України»**

1928 р.

В тій, воістину величезній, соціалістично-творчій і будівничій роботі, що її переводять на Україні робітники і селяни під керівництвом комуністичної партії, питання національної політики займають одно з перших місць.

КП(б)У, керівниця соціалістичного будівничого процесу в цілому, твердо, неухильно, певно провадить в життя ленінські принципи національної політики.

Будівництво української радянської державности, політико-економічна консолідація УСРР як рівноправного члена Союзу РСР, керівництво з боку партії українським культурним процесом і скерування його радянським, пролетарським річищем, розвиток української культури, піднесення культурного рівня українських робітників і селян, українізація партії, комсомолу, профспілок, держапарату, зміцнення пролетарської спілки і співробітництва з іншими республіками Союзу в справі політичного, економічного, культурного будівництва, забезпечення культурних і економічних потреб нацменшостей на Україні, рішуча ліквідація і викорінення решток монархічного буржуазного панування що до національного пригнічення, національної нерівності то-що, встановлення і зміцнення спілки трудящих України з українськими трудящими, що їх порозбійницькому пригнічує Польща, Румунія, Чехія — ось зміст роботи партії в справі переведення в життя ленінських принципів національної політики. І в усіх цих галузях, якнайширших змістом і обсягом, партія, радянська влада, робітники й селяни нашої країни мають якнайбільші успіхи й досягнення. Х з'їзд КП(б)У, що серйозно і глибоко обмірковував питання національної політики на Україні, підсумував наслідки роботи партії в цій галузі і, намітивши завдання дальшої роботи, зазначив:

«З'їзд відзначає величезні успіхи партії, досягнені під керівництвом ЦК за звітний період у справі зміцнення радянської влади і пролетарської диктатури на Україні, в справі зміцнення української радянської державности».

(З резол. по звітн. доп. ЦК КП(б)У)

Цих успіхів партія досягла в боротьбі з надзвичайними труднощами і перешкодами. Передовсім партії довелось боротися так з ухилами великодержавно-шовіністичним, як і українсько-націоналістичним. І той, і другий однаково шкідливі, однаково не ленінські, однаково антипролетарські й антикомуністичні. І той, і другий ухил виростають і ґрунтуються на соціально-економічному ґрунті, чужому і ворожому пролетаріатові.

І той, і другий ухил, маючи за свою соціальну основу чужі й ворожі пролетарітові класи, давають, впливають, просякають і захоплюють деякі шари і групи робітничої класи і навіть партії. З політичними заявами і формулюваннями, що в них виявлялося ідеї великодержавно-руського шовінізму, виступали Ларін, Зінов'єв, Ваганян¹, у нас на Україні — Малицький². Партія дала їм рішучу відсіч, засудивши ці виступи.

Великодержавно-руський шовінізм на Україні реально існує. Коріння його глибоко лежать в гущі непманівської буржуазії, руського міщанства, інтелігентсько-спецієвських і зміновіховських прошарувань. Суть великодержавно-руського шовінізму ось у чому:

«Російський націоналістичний ухил в партії полягає в ігноруванні або недооцінці значіння національного питання на Україні, що її часто приховується інтернаціоналістичними фразами, яке виявляється: 1) в зменшуванні значіння України як частини СРСР, у прагненні тлумачити утворення СРСР як фактичну ліквідацію національних республік; 2) у проповіді нейтрального ставлення партії до розвитку української культури, у трактуванні її як відсталого, селянської, в протилежність російській „пролетарській”; 3) в намаганнях за всяку ціну зберегти перевагу російської мови у внутрішньому, громадському й культурному житті України; 4) у формальному ставленні до проведення українізації, що її визнають часто лише на словах; 5) в некритичному повторенні шовіністичних великодержавних поглядів про так звану штучність українізації, незрозумілу для народу „галицьку» мову і т. ін. і в культивуванні цих поглядів усередині партії; 6) в прагненні не провадити політики українізації по містах і серед пролетаріату, обмеживши її лише селом; 7) в надзвичайно тенденційному роздмухуванні окремих перекичувань підчас проведення українізації, в намаганнях змалювати їх як цілу політичну систему порушень прав національних меншостей (росіян, євреїв)».

(З заяви ЦК КП(б)У до Виконкому Комінтерну)

Партія немилосердно боролась і боротиметься з цим ухилом, успішно переборювала його і буде переборювати як ухил, що ослаблює партію, її силу і міць в керівництві спілкою робітників і селян; партія боротиметься з ним, як з

¹ Мається на увазі Тер-Ваганян Вагаршак Арутюнович (1893–1936) — радянський партійний і державний діяч, член РСДРП(б) з 1912 р., у 1922–1923 роках — головний редактор теоретичного журналу «Под знаменем марксизма», працівник Інституту Маркса і Енгельса. 1923 р. підтримав опозиційні виступи Льва Троцького, 1927 р. виключений із партії, 1929 р. поновлений у членстві. Повторно виключений із партії і заарештований 1933 р., звільнений і поновлений у членстві 1934 р. Утретє заарештований 1935 р., засуджений до розстрілу в рамках процесу проти Зінов'єва і Каменева. Розстріляний 25 серпня 1936 р.

² Малицький Олександр Леонідович (1874 — після 1930) — український радянський політичний діяч, виходець із лівого крила УПСР/ УПЛСР (боротьбістів). На початку 1920-х рр. працював у вищих органах судової системи УСРР, викладав правові дисципліни в низці вищих навчальних закладів УСРР, автор десятків наукових праць із питань цивільного, господарського та конституційного права. 1928 р. переведений на роботу до РСФРР, подальша доля невідома. Його публічні антиукраїнські заяви мали резонанс і були засуджені, зокрема, партійною пресою.

ухилом, що має в собі загрозу відриву селянських мас од робітничої класи, як з ухилом, що ллє воду на млин ворожих нам клас і є небезпечний для єдності СРСР — одно слово, як з антиленінським, антипролетарським ухилом.

Не менш небезпечний справі пролетарської революції, справі соціалістичного будівництва і ухил українсько-націоналістичний, що так само, як і великодержавний шовінізм, ґрунтується, спирається на чужі нам класи — куркуля на селі і непмана в місті. В умовах НЕП'у, в умовах деякого зростання куркуля на селі, непмана в місті помітне пожвавлення й українського шовінізму. Суть українського шовінізму:

«1) В недооцінці та нерозумінні ролі робітничої класи й комуністичної партії в розв'язанні національного питання на Україні; 2) в суто бюрократичному націоналістичному підході до темпу та до форм прилучення неукраїнської частини робітничої класи на Україні до української культури, в розумінні форсування цього темпу, що на практиці виливається в вимогу силоміць українізувати руських та інших робітників; 3) в певній зневірі в сили й здатності нашої партії провадити національну політику на Україні, в упадництві та пораженьських настроях що до перспектив нашого соціалістичного будівництва; 4) в систематичному прагненні підірвати довір'я до основних партійних кадрів, зокрем[а] до руських товаришів і особливо до тих, хто прибуває на Україну з інших союзних республік; 5) в цілком перекрученому уявленні про нашу партію, як про носія руського шовінізму, що ніби-то пригноблює комуністів-українців; 6) в лютomu цькуванні українських товаришів, що провадять правильну партійну лінію; їх кваліфікується зрадниками, ренегатами, „презренними малоросами” тощо; 7) в цілком певній підтримці проповіді орієнтації української культури на капіталістичну Європу в противагу Москві».

(З заяви ЦК КП(б)У до Виконкому Комінтерну)

Як представники цього ухилу в нашій партії себе виявили Шумський, Хвильовий, Максимович, а останніми часами Волобуєв³ (див. «Більш. Укр.» № 2, 3 — 1928 р.).

Хвильовий викинув гасла, обґрунтовував і захищав їх — орієнтацію української літератури і всього культурного процесу на Захід, відрив того й другого від братерських республік Союзу, в тому числі і від Росії, негайну українізацію пролетаріату («Дайош пролетаріят»), віродив і модифікував теорію боротьби двох культур та теорію буржуазного відродження нації.

³ Волобуєв Михайло Симонович (1903–1972) — український економіст, у 1930–1933 роках — завідувач кафедри політекономії Харківського механіко-машинобудівного інституту. Став відомим у зв'язку з публікацією в офіційному партійному журналі «Більшовик України» його дискусійної статті «До проблеми української економіки», в якій висловлювалася думка про характер взаємовідносин між Україною і центром як відносин колонії й метрополії. Публікацію було засуджено, а позиція Михайла Волобуєва стала відома як «волобуєвщина». 1933 р. засуджений до п'яти років виправних таборів за членство в «українській контрреволюційній організації, що прагнула до повалення Радянської влади збройним шляхом», з 1938 р. мешкав у Краснодарському краї. У післявоєнний час викладав економічні дисципліни в низці вищих навчальних закладів РРФСР та УРСР.

Шумський підтримував Хвильового, поглибив його помилки і поширив їх, кидаючи обвинувачення партії, що вона не здатна керувати українським культурним процесом; вимагаючи ламання старих партійних кадрів, що пройшли школу революції і що боролись за створення і зміцнення української радянської держави; обґрунтовуючи неминучість і потребу боротися в шарах пролетаріату в радянських умовах по національній лінії; ігноруючи й недооцінюючи важливості та серйозності роботи серед нацменшостей; нацьковуючи та опльовуючи комуністів-українців, що захищають ленінську національну політику.

Погляди Хвильового і Шумського, їхній ухил відбили в партії націоналістично-шовіністичні настрої українського куркульства і буржуазії. Цей ухил має в собі величезну загрозу внести боротьбу в саму партію, серед пролетаріату по національній лінії. Цей ухил являє собою капітуляцію перед націоналістичною буржуазною демократією і веде, кінець-кінцем, до єдиного національного фронту, до буржуазної реставрації, до посилення націоналістичної контрреволюції та її натиску на пролетарську диктатуру.

Помилкові й антипролетарські дрібнобуржуазні націоналістичні погляди Хвильового і Шумського не мали підтримки в нашій партії. Вона рішуче й однодушно засудила їх. Але Шумський мав, проте, підтримку серед провідної верхівки ЦК КПЗУ. На лютневому пленумі ЦК КП(б)У в 1927 році Максимович був виступив на захист Шумського, стверджуючи, що принципових розходжень що до національного питання у Шумського з партією нема, і що від'їзд Шумського з України західноукраїнська буржуазія використає проти КПЗУ, проти КП(б)У і УСРР. Він сказав от що:

«Будучи абсолютно далеким від того, щоб наша партія в своїх політичних та організаційних заходах відносно того чи другого товариша рахувалася з опінією позапартійного загалу, я тим не менше думаю, що партія не повинна випускати з ока, як це може бути використано».

Максимович, не знаходячи націоналістичного ухилу в поглядах Шумського, вважаючи ці погляди за правильні, таким чином сам виявив дрібнобуржуазний націоналістичний ухил і тут же яскраво продемонстрував, що на нього впливає дрібнобуржуазна націоналістична стихія.

Оскільки тов. Максимович був відповідальним робітником КПЗУ— це змусило ЦК КП(б)У звернутися з листом до ЦК КПЗУ, де було подано інформацію про помилки Шумського, Хвильового, Максимовича. ЦК КП(б)У в цьому листі поставив питання ЦК КПЗУ — чи згоден ЦК КПЗУ з політичною лінією що до національного питання КП(б)У та її ЦК, чи згоден він з тією боротьбою, що її ЦК провадить проти націоналістичних ухилів — руського й українського, — чи визнає він, нарешті, що заяви Максимовича помилкові?

На VII пленумі ЦК КПЗУ це питання обговорювалось. Переважною кількістю голосів резолюцію, що її запропонував був представник Комінтерну, де вимагалось засудити націоналістичний ухил в КП(б)У та рішуче боротися з ним, було відкинуто й ухвалено іншу резолюцію, де сказано:

«...3. Пленум ЦК КПЗУ, запізнавшись основно з останніми постановами КП(б)У в ділянці національної політики, вважає їх цілком правильними та твердо провадить їх в життя.

4. Що ж торкається до виступу тов. Максимовича на пленумі ЦК КП(б)У, то пленум ЦК КПЗУ вважає його правильним та стверджує (як це відмічено і в заяві тов. Максимовича), що його ні в якому разі не можна розглядати як непогодження з лінією КП(б)У в нац. Питанні». Таким чином, Комінтерн, КПП, КП(б)У і КПЗУ стали перед фактом загрози націоналістичного ухилу керівничої верхівки КПЗУ. Виходить, питання про шумськизм як про націоналістичний ухил в КП(б)У, переросло рямки нашої партії, набрало міжнароднього характеру і стало во всю широчінь перед Комінтерном.

Виявлення націоналістичного ухилу в КПЗУ було особливо згубне і небезпечне в обставин[ц]і тієї міжнародньої політичної ситуації й у співвідношенні класових сил в Західній Україні, які на той час постали.

Англія розвинула надзвичайну активність у своїй боротьбі проти СРСР; Англія гарячково готується до війни з СРСР. До своїх планів вона притягає Польщу, що у всьому слухається її. Польща у війні проти СРСР насамперед має зіткнутися з УСРР. Вона мусить забезпечити свій тил, особливо в Західній Україні. Пілсудський намагається підкупити українську буржуазію і дрібну буржуазію, притягти їх на свій бік. Цього він досягає різними поступками західно-українській буржуазії по лінії національної політики (зменшення темпу колонізації українських шкіл, обіцянка легалізувати укр[аїнський] університет, парцеляційна політика, фінансова піддержка кооперації тощо) та нацьковуванням УСРР, КП(б)У, особливо її національної політики.

На цей час стався великий здвиг та зміна в політиці зах.-укр. буржуазії, що політично зорганізована в УНДО.

Якщо зах.-укр. буржуазія в 1919 [році], в силу революційної ситуації, об'єктивно відігравала на чолі народніх мас підчас війни з Польщею національно-визвольну роль та вела нац[іонально-]визвольну війну, тимчасом як з боку Польщі ця війна була імперіалістичною, то по окупації Зах[ідної] України вона переходить на стан опозиції до польської держави, а останніми роками — на стан визнання польської держави і замирення з нею.

Західноукраїнська буржуазна преса, помирившись з фашистською Польщею, провадить шалене нацьковування проти УСРР, проти КП(б)У, проти її нац[іональної] політики, нацьковує проти Москви як окупанта і колонізатора України. Вона викидає гасло «Соборної України», об'єднує всю українську контрреволюцію, допомагає Пілсудському розбити революційний фронт, фронт робітників і селян, вона викидає гасло орієнтації на захід, на Польщу, вона висуває плани знищення Радянської України, відбудування влади капіталістів і поміщиків, перетворення України на колонію зах.-європейського капіталу, в першу чергу Польщі.

В цих умовах націоналістичні ухили в КП(б)У, в КПЗУ особливо на руку Пілсудському, особливо на руку зах.-укр. буржуазії. Ця буржуазія гаряче підхоплює гасла Хвильового, Шумського і спритно використовує їх у своїй боротьбі проти СРСР та УСРР. Боротьба Хвильового, Шумського проти національної політики КП(б)У зміцнює й посилює націоналістичну контр-революцію.

КПЗУ в цих умовах мала виявити особливо сталу, особливо правильну, особливо ленінську і більшовицьку витримку та принциповість у національному питанні, в захисті УСРР, КП(б)У та її політики. А тут саме й виявлено дрібнобуржуазні націоналістичні ухили.

Під впливом Комінтерну КПП, КП(б)У, під впливом мас КПЗУ — ЦК КПЗУ визнав свою помилку, засудив її та відмовився від своїх попередніх постанов. В своїй заяві більшість ЦК КПЗУ про свої помилки зазначила:

«3. ЦК КПЗУ констатує, що виступ представника ЦК КПЗУ, кандидата в члени ЦК КП(б)У тов. Максимовича на пленумі ЦК КП(б)У, який висловив сумнів про доцільність переміщення т. Шумського за межі України, по суті став прихованням націоналістичних ухилів тов. Шумського. ЦК КПЗУ найрішучіше засуджує виступ тов. Максимовича і відзначає, що цей виступ є тим більше неприпустимий в зв'язку з серйозністю нинішнього моменту. Утворюючи враження, ніби між КПЗУ та КП(б)У існують суперечки в ділянці національної політики, тов. Максимович своїм виступом об'єктивно пішов назустріч українському дрібно-буржуазному табору, що, намагаючись знайти щілини в лавах КП(б)У, провадить тепер шалену кампанію проти УСРР та національної політики КП(б)У. ЦК КПЗУ констатує, що велика політична помилка, зроблена тов. Максимовичем, має своє джерело в настроях дрібної буржуазії.

Доказом цього може бути хоча б те місце заяви тов. Максимовича, де говориться, що вдовolenня прохання тов. Шумського що до його переведу з України сприятиме консолідації табору УНДО⁴, ніби-то наша партія в боротьбі за правильність своєї лінії в національній політиці повинна керуватися настроями дрібнобуржуазних мас.

4. ЦК КПЗУ констатує, що більшість ЦК КПЗУ, солідаризуючись з виступом тов. Максимовича і не приставши на резолюцію, запропоновану представником ВККІ, вчинила неприпустиму політичну помилку, що так само мало своє джерело у недостатньому пильнуванні що до натиску націоналістичної дрібної буржуазії, ЦК КПЗУ цілком усвідомив те, що помилка більшості ЦК КПЗУ не тільки приховувала націоналістичні ухили в лавах КП(б)У, але, коли б вона тривала й далі, послабила б опір партії в боротьбі з націоналістичним табором, що, з'єднавшись з польським фашизмом, виявляє за теперішнього часу підвищену протирадянську активність». (3 заяви ЦК КПЗУ).

⁴ Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) — найвпливовіша українська політична партія в міжвоєнній Польщі. Створена 1925 р. шляхом об'єднання, УНДО мала значний вплив у громадських організаціях Галичини та Волині («Просвіта» та ін.) та найпопулярнішу пресу (у т. ч. газету «Діло»), її членами були більшість українських депутатів Сейму та Сенату. Діяльність УНДО було припинено 1939 р. після введення радянських військ до Західної України.

КПП, Комінтерн, КП(б)У зробили все можливе, щоб допомогти керівничій групі КПЗУ вижити свої політичні помилки, що їх зроблено не лише в національному питанні, але й у питанні селянському (помилкове гасло «Землю селянам по доступних цінах»), в взаємовідносинах з масовою організацією «Сільроб»⁵ — (розкол). Комінтерн у своїй резолюції з українського питання викрив усі опортуністичні помилки в керівництві КПЗУ і вказав, як саме їх позбавлялись. Комінтерн рекомендував ЦК КПЗУ перевести широку пояснювальну кампанію про ці ухили, про їхні джерела та способи ліквідації їх; вказав на потребу виправити помилки в керівництві «Сільробом», помилки в селянській політиці. Нарешті Комінтерн рекомендував притягти для керівничої роботи в КПЗУ більше пролетарських елементів, щоб убезпечити керівництво в КПЗУ від впливу дрібнобуржуазної націоналістичної стихії.

Х з'їзд КП(б)У підсумував цей період боротьби партії з націоналістичними ухилами в КП(б)У і КПЗУ та намітив завдання нашої дальшої роботи. На з'їзді зазначено, що успіхам нашої національної політики на Україні ми значно зобов'язані рішучій боротьбі з націоналістичними ухилами в партії, та дав партії директиву і далі її не послаблювати. В постанові з'їзду сказано:

«Ті досягнення, що їх партія мала в галузі проведення національної політики, є до певної міри наслідок рішучої боротьби проти шовінізму й проти націоналістичних ухилів усередині партії, в яких виявлявся вплив чужого, дрібнобуржуазного оточення на різні елементи партії. Партія проводила перш за все боротьбу проти руського націоналістичного ухилу, що виявлявся в недооцінці значіння національного питання на Україні й проведення українізації. Цей ухил, чітко сформульований у виступі Зінов'єва на президії ЦКК проти політики українізації, що її проводить партія, знаходив свій вислів у настроях окремих груп членів партії, що почували на собі вплив руського міщанства. Поруч цього в партії виявився, в зв'язку з деяким зростанням української дрібної буржуазії, а також куркульських і непманських елементів у місті й особливо на селі, з оформленням їхньої ідеології та впливом на окремі нетривкі елементи партії, український націоналістичний ухил в особі Шумського та інш[их], що знайшов собі прихильників і в лавах братньої комуністичної партії Західньої України. З'їзд схвалює рішучу боротьбу з націоналістичними ухилами всередині партії, що її провів Центральний Комітет, і пропонує Центральному Комітетові з такою самою рішучістю вести цю боротьбу далі.

Досягнення, що ми їх маємо нині, так само, як і дальше просування вперед у галузі національної політики, як-найміцніше залежить від подальшої успішної ідейної боротьби з всякими ухилами в національній політиці. Тільки в цій боротьбі ми можемо вести правильну лінію національної політики. З'їзд вважає, що в подальшій боротьбі з ухилами, як у бік руського, так і в бік українського шовінізму, ЦК партії повинен вживати різних заходів як виховного, так і організаційного характеру». (З рез. по звіту ЦК КП(б)У).

⁵ Українське Селянсько-Робітничє Соціалістичне Об'єднання («Сільроб») — масова громадська організація, що діяла в міжвоєнній Польщі до середини 1930-х р.р. Перебувала під контролем КПЗУ.

Після X з'їзду на черзі знову стоїть питання про боротьбу з націоналістичними ухилами. Ми маємо виступ Волобуєва («Більш. Укр.», № 2, 3), Хвильового («Вальдшнепи»), розкол в КПЗУ. Волобуєв у своїй статті «До проблеми укр[аїнської] економіки» подає економічне обґрунтований хвильовизму-шумськizmu, обґрунтування їхньої теорії боротьби двох культур, що її в свій час оголосив Лебедь у трактові великодержавного російського шовінізму, обґрунтовує фактично потребу вийти Україні із Союзу, обґрунтовує теорію замкнутого господарства, критикує економічну політику партії в національному розрізі, проповідує боротьбу двох економік. Погляди Волобуєва не менш ворожі й чужі ленінській партії пролетаріату, як і погляди Шумського та Хвильового. Погляди Волобуєва цілком і повнотою допомагають націоналістичній контрреволюції, ллють воду на млин буржуазії, допомагають їй у боротьбі проти УСРР та СРСР.

Хвильовий у своєму романі «Вальдшнепи» став на той шлях, що веде безпосередньо до українського фашизму, та виступає як співець термідоріанського переродження нашої пролетарської революції, скотившись, таким чином, в лоно троцькізму. «Гасла Жовтня, — доводить Хвильовий у цьому романі, — стали фарисейством і матеріалом для спекуляції». ВКП він зображує як носія великодержавного шовінізму, що «потихесеньку та помалесеньку перетворюється на звичайного собі собірателя землі руської». Хвильовий також і раніш подавав оцінку нашого становища, що наближається до опозиції. В передмові до збірника В. Еллана «Поезії»⁶ Хвильовий характеризував нашу радянську дійсність, як «розцвіт дикого бюрократизму», «гладкого непмана» і «глухого тупика, куди потрапила революція».

Партія знову змушена з усією своєю більшовицькою силою вдарити по цих ухилах.

Хвильовий під впливом партійно-ленінської критики визнав свої помилки, зрікся їх, покликавши до цього і своїх однодумців. Це свідчить про повне банкрутство хвильовизму та цілковиту перемогу правильної ленінської лінії партії в національному питанні.

Останні події в КПЗУ показали, що там націоналістичного ухилу не переборено, що він вибухнув знову там, але цього разу остільки сильно, що носіїв і представників цього ухилу поставлено по другий бік барикади пролетарської революції.

Останні події показали, що керівнича група КПЗУ, що спочатку не визнавала ні помилок Шумського, ні помилок Максимовича, по тому визнала і засудила їх, так само засудила і свої власні помилки, скорившись постанові IV з'їзду КПП та постановам Комінтерну, — що зробила вона це не щиро, дипломатично.

Постанови IV з'їзду КПП і постанови Комінтерну вона саботувала і в житті не переводила. Давно вже задумавши вчинити розкол у партії, вона всебічно нехтувала партдисципліну, ігноруючи постанови ЦК КПП і Комінтерну.

⁶ Мається на увазі передмова Миколи Хвильового до видання: Еллан В. Поезії. — Х.: ДВУ, 1927. Текст цієї передмови неодноразово передруковували, див., зокрема: Хвильовий М. Вас. Еллан // Хвильовий М. Твори. У п'ятьох томах. Т. IV. — Нью-Йорк — Балтимор — Торонто: Смолоскип; Об'єднання українських письменників «Слово», 1983. — С. 331–342.

Колишні керівники ЦК КПЗУ, тепер зрадники, Васильков і Туринський, які самочинно були скликали кількох своїх однодумців, що оголосили себе за конференцію, винесли постанову, де засуджують і плямують всі постанови КПП, Комінтерну, КП(б)У що до українського питання. Вони заперечують наявність в партії, так у КП(б)У, як і в КПЗУ, націоналістичного ухилу, шумськизм визнають за правильний, що відповідає ленінським поглядам, одмовляються від попередніх своїх засуджень цього ухилу, критикують всі ухвали та постанови Комінтерну що до питання про КПЗУ.

Поставивши себе поза лавами Комінтерну, поза лавами КПП, порвавши з КП(б)У, зрадники організують свою власну нову партію, добиваючись у Пілсудського легальності. Вони створюють нову партію, партію націоналістичну. Вони хочуть посісти порожнє місце соціал-демократичної партії в Західній Україні. Ці зрадники, зробивши свою чорну, контр-революційну справу під диктатою Пілсудського, під час виборів до сойму виступають із своїми самостійними списками.

Ці зрадники у найвідповідальніший історичний момент стали в одну шереду з усією українською націоналістичною контр-революцією і в один голос із нею ганьблять, плямують СРСР, УСРР, КПП, КП(б)У, Комінтерн.

Жодної різниці відтепер немає між УНДО, польськими фашистами та розкольниками-зрадниками з КПЗУ. Вони відтепер є маріонетки в руках Пілсудського та зброя в підготовці воєнних авантур проти УСРР. Перед трудящими масами Західньої України, перед її робітничою класою, перед КПЗУ стоять величезні завдання в боротьбі з українською буржуазією, з куркульством, з поміщиками, з польським фашизмом, із зрадниками.

КПЗУ, що зберегла за собою більшість парторганізацій, іще щільніше з'єднає свої лави, поповнить їх пролетарськими елементами, пройде глибше в робітничі та селянські маси, ще міцніше з'єднається з революційними силами Польщі, Білоруси, спираючись на допомогу і керівництво КПП, Комінтерну, КП(б)У, і поведе до визволення українські трудящі маси від гніту своїх поміщиків і польського фашизму.

Перед КПЗУ стоїть завдання немилосердної боротьби із зрадниками, які дезертували до табору контр-революції. Перед КПЗУ стоїть завдання боротися за більшовицьку ленінську лінію в національному питанні.

І вона, спираючись на революційні маси Західньої України, Польщі, Білоруси, — виконає це завдання.

Перед усіма, хто борсається в болоті націоналізму та опортунізму, є тільки два шляхи: або йти до табору націоналістичної контр-революції, до табору ворогів УСРР і СРСР та готувати з цими ворогами разом війну проти них, або ж йти назад, до партії, до революції.

Інших шляхів нема...

№ 32

Стаття Н. Ловицького «Що таке шумськийзм»
у журналі «Більшовик України»

1928 р.

Н. Ловицький
Що таке шумськийзм

I

Троцькистська опозиція в лавах ВКП та КП(б)У¹ виникла на ґрунті незадоволення певних верств дрібної буржуазії з політики радянської влади і компартії. Це незадоволення найшло своїх виразників серед дуже невеличкої частини партії. Цікаво зазначити, що останніми роками, що міцніше натискувала партія на буржуазні елементи *всередині країни*, то більше виступав троцькизм проти партії.

Коли ближче придивитися до суті різних угруповань націоналістичної опозиції серед ВКП (уклоністи в Грузії², група Шумського на Україні й т. ін.), а також до різних проявів великодержавного шовінізму, то дуже легко переконатися в тому, що всі вони скрізь мають теж дрібнобуржуазні коріння, що в основі їх лежить теж незадоволення певних дрібнобуржуазних верств, з тією тільки поправкою, що в даному разі в цьому незадоволенні грають особливо посутню роль елементи націоналізму...

Зокрема на Україні останніми роками ми маємо безсумнівне зростання української міської буржуазії й куркульства. Це зростання відбувається, не зважаючи на політику радянської влади, всупереч їй. Воно, безумовно, далеко відстає від зростання соціалістичних елементів господарства СРСР і УСРР. Чи може буржуазію, в лабетах радянського законодавства, під тягарем податків, позбавлення політичних прав, задовольнити її сучасне становище?

---

¹ «Троцькистська опозиція» не являла собою цілісного явища, у різний час її прихильниками були різні партійні діячі. Мається на увазі збірне уявлення про кілька опозиційних течій 1923–1927 рр., найпомітнішою дійовою особою в яких виступав Лев Троцький.

² Мається на увазі течія «націонал-ухильників» у Комуністичній партії (більшовиків) Грузії у 1920–1930-х рр. (одним із найпомітніших діячів цієї течії був грузинський радянський політичний діяч Буду Мдівані). Одними з головних тез цієї течії — входження Грузії до СРСР не безпосередньо, а через членство у ЗСФРР, а також надання етнічним грузинам переваг у зайнятті посад у керівних органах ГСРР. Термін «націонал-уклонизм» щодо представників цієї течії було вперше вжито Сталіним і його прихильниками під час боротьби за остаточне опанування ситуацією в Грузії та ліквідації ЗСФРР, сам термін було широко популяризовано у офіційному «Короткому курсі історії ВКП(б)», у редагуванні якого Й. Сталін брав безпосередню участь.

Цілком зрозуміло, що не може. А треба ще мати на увазі, що одночасно з певним зростанням певних буржуазних елементів відбувається й інше явище. Частина дрібної буржуазії, не будучи спроможна витримувати тягара податків, конкуренції з держпромисловістю, держторговлею, кооперацією тощо, що систематично міцніють і зростають, павперизується, котиться донизу, доповнює кадри безробітних та люмпен-пролетаріату. Ця частина буржуазії — жертва політики наступу на приватний капітал, має, певна річ, ще менше підстав задовольнятися із свого становища, ніж та частина буржуазії, яка тримає й навіть до певної міри зміцнює свої позиції в господарстві.

Звідсіля в першу чергу виникає незадоволення із свого становища української буржуазії, звідси виникає шукання різних орієнтацій, звідси тяжіння до буржуазного Заходу. Деякі просто роблять ставку на польський фашизм і міжнародній імперіялізм. Але таких небагато. Обстоювати одверто імперіялістичну орієнтацію в умовах радянської дійсності зовсім небезпечно. І, крім того, популярність різних можливих інтервентів, зокрема популярність Пілсудського, за спиною якого стоять Сапіги та Радзивіли, не можна сказати, щоб була дуже велика серед українського селянства.

Ось чому одверта орієнтація на закордонну буржуазію навіть у тих, хто її обстоює, в наших умовах, здебільшого, замінюється досить загальними фразами про західну культуру, легкою фрондою проти централізаторської політики Москви, скаргами на її нібито недостатню увагу до розвитку українського господарства й культури, темними натяками на те, що нарешті радянська влада на Україні стане на шлях національного відродження (що, по суті, означає — на шлях буржуазної реставрації). Тут то ми бачимо непоривну нитку від Зерова³, Могилянського⁴ та інших неокласиків через Хвильового просто до Шумського. Бо коли всі ці загальні фрази про західну культуру, про централізаторську політику Москви тощо перекласти мовою, що її звичайно вживається в нашій партії, із посиланнями на Леніна, то ви матимете шумськийзм.

Треба ще вважати, що численні елементи службовців та інтелігенції, які зв'язані багатьма нитками з міською і сільською українською буржуазією й просякнуті націоналістичною ідеологією, з незадоволенням дивляться на те, що радянська влада України, твердо провадячи політику українізації, в той

³ Зеров Микола Костянтинович (1890–1937) — український поет, перекладач, літературознавець, чільний представник неформального угруповання неокласиків, один із учасників української літературної дискусії 1925–1928 рр. Автор численних перекладів із класичних мов, професор Київського інституту народної освіти. Заарештований у ніч з 27 на 28 травня 1935 р., засуджений до 10 років позбавлення волі. 9 жовтня 1937 р. засуджений до розстрілу, розстріляний 3 листопада 1937 р. в урочищі Сандармох.

⁴ Могилянський Михайло Михайлович (1873–1944) — український літературознавець, критик, письменник, один із учасників української літературної дискусії 1925–1928 рр. Особливо помітним явищем у громадсько-політичному та літературному житті стало його оповідання «Вбивство» (1926), в якому, на думку радянської офіційної критики, було подано завуальоване різке засудження Михайла Грушевського за приїзд до СРСР та співпрацю з радянською владою.

самий час дуже уважно забезпечує інтереси нацменшостей, особливо їхньої пролетарської частини. Ці елементи х[о]тіли б необмеженого панування української мови в держапараті, в суспільному житті, літературі, мистецтві, вони хотіли б, щоб радянська Україна будувала свою національну політику на тих самих засадах, як і сусідні буржуазні країни (Польща, Румунія). Для них це питання не тільки націоналістичної психології, але й шматка хліба, конкуренції. Так само й ширші верстви руського та єврейського міщанства, чужі українській культурі та українській мові, з аналогічних міркувань стоять за забезпечення панування руської культури, для них бо це насамперед означає забезпечення своїх насиджених місць. Якраз, висловлюючи настрій дедалі ширшого українського міщанства, Хвильовий, що за його спиною стояв Шумський, проголошував боротьбу двох культур — руської та української; він обґрунтовував її неминучість і доводив, що в цій боротьбі українська культура, яка орієнтується на психологічну Європу (сучасну або минулу, буржуазну або пролетарську — це не відіграє ролі), повинна користуватися з привілейованого стану як така, проти руської культури як такої.

XIV з'їзд ВКП відзначив, що в основі всіх помилок нової опозиції, яка в цьому питанні вже тоді солідаризувалася з троцькизмом, лежить зневір'я в наше соціальне будівництво. Потім троцькистсько-опозиційний блок висував, як одне із засадничих розходжень з партією, ідею неможливості збудувати соціалізм в одній країні. Треба підкреслити, що це зневір'я в наше соціальне будівництво нашло свій відгук в ідеології націоналістичної української опозиції. Ось що, наприклад, писав Хвильовий наприкінці 1926 р. у своїй передмові до збірника поетичних творів В. Еллана (Блакитного) через декілька місяців після того, як він назвав сучасну Москву центром всесоюзного міщанства:

«Громадянська війна скінчилась. Комунар не зрушив „бетонно світові підпори“, замість червоних зір над „розвіяністю хмар“ замаячив безвихідний НЕП з його диким бюрократизмом і гладкими непманами».

До речі, Хвильовий, якого Шумський у травні 1926 р. називав одним із видатніших українських марксистів і навіть порівнював із Плехановим⁵ (!), тепер найшов вихід із «безвихідного» стану і в своєму новому романі «Вальдшнепи» дав апологію фашизму. Це дуже характеристичний факт, що кидає яскраве світло на майбутні перспективи шумськизму. Але на Україні соціалістичне будівництво непоривно зв'язане з національною політикою, з розв'язанням національного питання, і якщо національно-обмежена шумськистська позиція мало звертає уваги на загальні питання, оскільки вони не зв'язані безпосередньо з національним питанням, то найяскравішим відбитком її дрібнобуржуазної суті, відірваності від пролетаріату як основної класи, яка будує соціалізм, є її своєрідне переконання в нездібності

⁵ Плеханов Георгій Валентинович (1856–1918) — один із найавторитетніших російських теоретиків марксизму, одним із основних напрямків його роботи була розробка марксистської теорії естетики.

комуністичної партії на Україні провадити правильну національну політику. Немає сумніву в тому, що це переконання органічно зв'язане з тими думками Хвильового про безвихідний НЕП, що ми їх зазначили вище.

Бо коли Шумський писав, що комуніст-українець почуває себе пасинком партії, що в партії панує русотяп, а поруч з ним «презренний» малорос, який вміє пристосуватися до панівного курсу, то кожний, безумовно, повинен був собі поставити запитання: як же може партія, що переслідує комуністів-українців (на Україні) і за зразком царських гнобителів України сприяє «презреним малоросам» провадити правильну національну політику за наявного керівництва, за наявних кадрів. А оскільки на зміну керівництва надії немає, а про ламання кадрів можна тільки мріяти (хіба дасть більшовицька партія ламати свої кадри), то, кінець-кінцем, нічого не залишається, крім західньої орієнтації.

У певно контрреволюційних елементів це псевдонім орієнтації на міжнародній імперіалізм. В шумськизмі, що на радянській Україні стояв тільки на шляху до буржуазної контрреволюції, — це початок відходу від комунізму по тій битій дорозі, яку ми всі дуже добре знаємо.

Зв'язане органічно із західньою орієнтацією зневір'я в сили і здатності партії провести правильну національну політику (що становить невід'ємну частину загального соціалістичного будівництва на Україні) у Шумського мало й має ті самі коріння, що й зневір'я троцькистської опозиції в соціалістичне будівництво. Західня орієнтація Шумського — це бліда тінь, але, краще сказати, початок західньої орієнтації Рут Фішер⁶ та Маслова⁷, які обстоюють погляд переродження ВКП й СРСР.

Цілком зрозуміло, що лінія поступок руському шовінізмові, що її намагаються накинати КП(б)У (під іменем її керівничої групи) деякі колишні керівники КПЗУ, які називають себе шумськистами, не може не виникати із загальної політики капітуляції перед буржуазією та куркульством, бо це визначає передовсім капітуляцію перед руською буржуазією та руським куркульством як найбільш економічно і політично розвиненими.

Ми маємо ще одну рису, спільну з шумськизмом, і троцькизмом, вона бо виникає з їхньої загальної соціальної суті — цілком одверту ідеалізацію свого антибільшовицького минулого. Факт загально відомий, що троцькизм намагався доводити, що не він прийшов до більшовизму, а більшовизм прийшов до нього, переозброївся в 1917 р. і став на троцькистський погляд так званої перманентної революції. Шумський не х[о]тів відставати від

⁶ Фішер Рут (Айслер Ельфріда) (1895–1961) — одна з лідерок Комуністичної партії Німеччини у першій половині 1920-х рр., представниця її лівого крила. Виключена з КПН 1926 р. за підтримку об'єднаної опозиції Троцького, Зинов'єва та Каменєва у ВКП(б). Разом із Аркадієм Масловим створила ліворадикальну організацію «Ленінбунд», яка діяла в різкій опозиції до КПН та Комінтерну.

⁷ Маслов Аркадій (Чемеринський Ісаак Юхимович) (1891–1941) — один із лідерів Комуністичної партії Німеччини, представник Лівого крила КПН. Виключений із неї разом із Рут Фішер, був співзасновником «Ленінбунду».

Троцького щодо цього. Він у травні 1926 р. теж заявив, що він завжди (тобто й перед вступом до більшовицької партії) стояв на правильній позиції, що нічого із свого минулого не зрікається і навіть пишається своїм минулим. Щоб цілком зрозуміти, що може значити така нечувана в устах більшовика, який прийшов з іншої партії, заява, варто тільки пригадати, що Шумський до травня 1918 р. належав до УПСР, яка провадила надзвичайно гостру, часами озброєну боротьбу проти більшовиків; навіть після розколу УПСР і утворення партії боротьбистів, до якої Шумський пристав, ця партія протягом деякого часу займала позицію парламентарної демократії; тільки в березні 1920 р., під натиском Комінтерну, вона ввійшла до КП(б)У, причому, ще в січні 1920 р. особисто Шумський в одному із своїх виступів називав Червону армію на Україні окупаційною силою. Звідси зрозуміло, що виступ Шумського в 1926–1927 р[оках] проти ЦК КП(б)У, викликаний натиском на нього та на його однодумців зовні буржуазних елементів, постав у деякій мірі в наслідок рецидиву старих націоналістичних помилок. Звичайно, Шумський виправдував свою стару антипартійну позицію тим, що він боровся проти неправильної політики партії в національному питанні. Однак, хоч би які були помилки, що їх робила партія в національній справі в 1917–1919 рр., і хоч би як критично ми тепер ставились до цих помилок, партія не може допустити, щоб Шумський цими помилками намагався виправдати свою боротьбу не тільки проти партії, але й проти української революції та своє перебування в таборі, що хитався поміж революцією і контрреволюцією. Виховувати партію тим напрямком, що боротьбисти мали рацію у своїй боротьбі проти КП(б)У, КП(б)У, звичайно, не могла дозволити навіть і Шумському, як вона не може дозволити нікому з колишніх меншовиків, які після прийшли до партії доводити, що історичний меншовизм мав рацію що до своїх суперечок з більшовизмом і що більшовицька партія стала на меншовицький погляд. У всякому разі, спроба Шумського виправдати своє перебування в політичному таборі дрібної буржуазії в минулому ще раз свідчить про те, що він тепер знов опинився фактично в тому ж самому таборі.

Практичні пропозиції що до українізації, що їх був робив Шумський і що були продиктовані йому від націоналістичної дрібнобуржуазної стихії, мали на собі одночасно, без жодного сумніву, відбиток ультралівого авантюриництва, нагадуючи цим до певної міри троцькистські плани ультраіндустріялізації. Підставою останніх була дрібнобуржуазна паніка, і підчас їх переведення в життя вони загрожували надзвичайно серйозною кризою радянського господарства й всієї політичної системи радянської влади. Безумовно, таке саме джерело мали і шумськистські проекти ультраукраїнізації (інакше радянська влада загине)... Ренегати з колишнього керівництва КПЗУ намагаються тепер зробити вражіння, що Шумський ніколи не пропонував насильно українізувати руських робітників і ламати старі більшовицькі кадри, і що все це даремно

накидає йому керівника група КП(б)У. Однак, про те, що практичні заходи, які пропонував Шумський щодо переведення українізації серед пролетаріату, фактично визначали примусову українізацію неукраїнських робітників, писав до політбюро ЦК КП(б)У на підставі своєї розмови з Шумським т. Сталін ще за рік до подачі заяви ЦК КП(б)У до Комінтерну з приводу шумськистського ухилу колишніх керівників КПЗУ. А пропозиції зняти секретарів найбільших округ України і замінити їх «українцями» (тобто однодумцями Шумського, бо решту українців він вважав за малоросів) — такі пропозиції робилося на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У, і їх було своєчасно зафіксовано. Провадити таку українізацію, що її пропонував був Шумський, це визначало для КП(б)У стати на шлях політичного й організаційного авантюрицтва та штовхати руську робітничу масу до антиукраїнського дрібнобуржуазного шовінізму. Тільки люди, що зовсім одірвались від пролетаріату та партії, що дихали повітрям української дрібноміщанської стихії, могли вносити такі пропозиції.

Але ніяким обмовникам не вдається довести, що, рішуче відкинувши практичні пропозиції Шумського в галузі українізації пролетаріату та партії, КП(б)У тим самим одмовилась переводити українізацію. Якраз останні роки, роки рішучої боротьби з націоналістичними ухилами, зокрема з ухилом Шумського, характеризуються ще небувалим темпом українізації партії, за якою йде радянський апарат і вся радянська суспільність. Про це яскраво свідчать цифри.

В 1922 р. українців в КП(б)У було 23%, в 1924 р. — 33%, в 1925 р. — 38%, в 1926 р. — 49%. В складі керівничих партійних кадрів українці становили в 1924 р. — 33%, в 1925 р. — 37%, в 1926 р. — 52%. Серед секретарів окружних партійних комітетів українці становили в 1923 р. — 31,8%, в 1924 р. — 34,3%, в 1925 р. — 38,9%, в 1926 р. — 43,8%.

В Комсомолі українців було в 1924 р. — 50,9%; в 1926 р. — 67,1%. На такі цифри й факти шумськизм, звичайно, заплющував очі, як заплющував очі троцькизм на всі досягнення ВКП й СРСР у галузі індустріалізації й будівництва соціалізму.

Облік дрібноміщанських рис шумськизму не був би повний, коли б ми не зазначили ще одну його спільну рису з троцькизмом — характеристичну для всіх дрібнобуржуазних угруповань — політичну безпринципність. Політична безпринципність троцькизму, що об'єднав довкола себе ультраліві й ультраправі елементи з ренегатів Комінтерну, фактичних соціал-демократів, синдикалістів і навіть християнських соціалістів, утворив у СРСР блок із сапроновцями та шляпниківською робітничою опозицією, — занадто добре відома, щоб на ній докладно зупинитись. А в тім, прихильники Шумського з колишніх членів ЦК КПЗУ дали ще яскравіші зразки політичної безпринципності, що вже межує із звичайним шахрайством (коли вони прилюдно зрікалися шумськизму на IV з'їзді КПП, на українській комісії ВККІ й на VIII пленумі КПЗУ). Але треба сказати, що вони мали дуже доброго проводиря й учителя. У всякому разі,

Шумський вважав для себе можливим наприкінці 1925 р. у своїй боротьбі проти керівництва КП(б)У шукати собі підтримки людей, які робили дуже великі поступки руському шовінізмові, а пізніше вживав усяких заходів до утворення знову ж проти керівництва ЦК КП(б)У цілком безпринципного блоку. Ця безпринципність Шумського відштовхнула тоді від нього багатьох його колишніх прихильників.

II

Шумськизм та троцькизм мають цілком спільні дрібнобуржуазні коріння. Різниця поміж ними в масштабі, також, звичайно, в масштабі їхніх проводирів. Шумськизм по своїй суті — це той самий троцькизм зо всіма його дрібнобуржуазними атрибутами, пристосований тільки до України й до специфічних особливостей українського дрібнобуржуазного націоналізму.

I, звичайно, тільки політичним непорозумінням було те, що «своя своїх не познаша», що прихильники Шумського на Україні не стали поруч із троцькистською опозицією, як це зробили в Грузії тамтешні уклоністи. Але це непорозуміння має свої певні підстави.

Справа в тому, що троцькистська опозиція вербувала своїх прибічників майже виключно серед міського міщанства та ремісничого півпролетаріату. На Україні ці верстви, здебільшого, не українського походження. Вони перебувають під сильним впливом руського, єврейського, у всякому разі антиукраїнського шовінізму. Ось чому троцькистська опозиція на Україні з самого початку своєї діяльності зайняла гостро вороже становище що до українізації, намагалась спекулювати на антиукраїнських націоналістичних почуттях певної частини робітників і службовців. Представники троцькистської опозиції в Харкові обороняли завзято (у виступах на зібраннях) службовців, що їх радянська влада звільнила з установ за злісне саботування українізації; заявляли, що гроші, які йдуть на українізацію, краще було б витратити на збільшення зарплати робітникам. Саме під впливом інформації цих кіл Зінов'єв ляпнув на президії ЦКК, що на Україні провадиться таку українізацію (швидкістю темпу), яка йде на користь тільки петлюрівцям.

Зрозуміла річ, що за такої бойової антиукраїнської лінії троцькистської опозиції не могло бути мови про спільний блок троцькизму та шумськизму проти партії на Україні. Але тепер є певні симптоми, що троцькисти можуть щодня змінити своє ставлення до українського питання відразу на 180 градусів і обвинувачувати партію вже не в тім, що вона провадить дуже швидко українізацію, а в тім, що вона піддається руському шовінізмові. У славнозвісній платформі троцькистів ця спроба вже зроблено в питаннях Грузії і східних тюркських республік.

З другого боку, не можна не звернути уваги, що в так званих постановках так званої 8-ої конференції КПЗУ жодним словом не згадується про троцькизм.

Це останнє явище ми вважаємо за [не]випадкове. Нас зовсім не здивує, коли група колишніх членів ЦК КПЗУ, яка відкололась од партії, буде шукати шляхів порозумітися з троцькистською опозицією за кордоном. Серед прихильників цієї опозиції, до християнських соціалістів включно, вона значно скоріше знайде собі співчуття, ніж серед робітників Західної України.

Взагалі троцькистам недорого буде коштувати визнати шумськизм за стовідсоткову ленінську позицію в національному питанні (як вони вже зробили з грузинським «уклонізмом»). І так само для шумськистів, а особливо для Василькова та Турянського, які вже мають добрий досвід зрікатися сьогодні того, в чому вони вчора урочисто присягались, для Василькова й Турянського, повторюємо, особливо буде дуже легко анулювати всі свої попередні заяви проти троцькизму.

У всякому разі, глибоко антирадянська (а не тільки антипартійна) суть шумськизму була також ясна для наших ворогів, як і суть троцькізму, ще до того, коли Васильків і Турянський зробили свій останній крок на славу маршала Пілсудського.

Ми вважаємо дуже цікавим міркування в цій справі відомого українського білогвардійця Шаповала⁸ в його статті, вміщеній в журналі «Нова Україна»⁹ і присвяченій десятиріччю Жовтневої революції.

«Той факт, — пише Шаповал, — що створилась у КП(б)У національна українська комуністична опозиція, — є великої ваги. Всі українські елементи повинні підтримувати цю опозицію, а не в якому разі не виставляти окремих програм».

Так і сказано. Ідуть всі за шумськизмом, не виставляйте окремих програм.

Таке найновіше гасло української контрреволюції.

«Щоб збільшити вплив української комуністичної опозиції, — пише Шаповал далі, — треба всім вести себе так, щоб опозицію всі вважали за виразника волі, інтересів українських робітників та селян. Тих українських комуністів, що підлабузнюються до Москви, треба взяти під бойкот, як зрадників українського робітництва і „презрених малоросиян” (Шумський може бути задоволений, його термінологія пішла в хід. — Н. Л.), взяти під моральний терор і параліжувати їх (руки у вас короткі, громадянине Шаповал,

⁸ Шаповал Микита Юхимович (1892–1932) — український політичний діяч, соціолог, публіцист. Під час правління Директорії обіймав посаду міністра земельних справ (1918–1919). У 1920-х рр. викладав в українських вищих навчальних закладах в екзилі — Українській технічно-господарській академії в Подєбрадах та Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова в Празі.

⁹ «Нова Україна» — український еміграційний літературно-публіцистичний журнал, що видавався в Празі у 1922–1928 рр. Найбільший вплив на його редакційну політику мали Володимир Винниченко та Микита Шаповал. Цьому журналові було присвячено різко критичну статтю Миколи Хвильового «Художній матеріал у „Новій Україні”» (1923), опубліковану під псевдо Стефан Кароль (див. Кароль С. Художній матеріал у «Новій Україні» // Хвильовий М. Твори в п'ятьох томах. Т. IV. — Нью-Йорк — Балтимор — Торонто: Смолоскип; Об'єднання українських письменників «Слово», 1983. — С. 555, 565.

навіть при допомозі всіх Василькових та Турянських. — Н. Л.). Українська інтелігенція повинна відверто признавати й захищати радянську систему влади (читай постанови т. зв. Восьмої конференції. — Н. Л.), але підкреслювати, що влада та мусить вибиратися робітниками й селянами України... Ленінізм можна знищити ленінізмом (наприклад, оголосивши, що найправильніша ленінська точка погляду на національне питання є шумськизм. — Н. Л.). Цей парадокс мусять зрозуміти всі, хто хоче знищити диктатуру Москви». (Шаповал «Десять років» — «Нова Україна», листопад 1927 р.).

Цю думку білогвардійця, який на випадок війни проти Радянської України, безумовно, піде разом із Пілсудським, про націоналістичну опозицію серед КП(б)У (тобто про шумськизм) повинні добре пам'ятати всі комуністи Західньої України. Вона ясно свідчить про те, який зрадницький крок що до радянської України (тобто і щодо трудящих Західньої України) зробила частина колишнього керівництва КПЗУ, пірвавши з КІ¹⁰, з КПП й КП(б)У в ім'я шумськизму. Ми знаємо, що троцькизм викликав до себе живе співчуття серед елементів дрібної буржуазії, що незадоволені з радянської влади, але співчуття серед робітників та в партії він не мав. Так само і шумськизм викликав великі надії у Шаповала, УНДО, одержав марку справжнього ленінізму (але тільки не від світового штабу пролетарської революції та ленінізму — Комінтерну, а від Турянського і Василькова). Зовсім инакше ставиться до нього двохсоттисячна маса комуністів радянської України. Серед цієї величезної і загартованої в боях армії шумськизм не найшов собі прихильників (не рахуючи купки інтелігентів, які живуть настроями міщанства або богеми й не мають нічого спільного з пролетаріатом). Що до цього шумськизм залишився далеко позаду навіть од троцькизму, бо за троцькистську опозицію все ж таки голосували де-не-де одиниці та невеличкі групи членів партії підчас дискусії. Перед своїм Х з'їздом КП(б)У обговорювала звіт ЦК, обговорювала його роботу, обговорювала боротьбу, що її провадив ЦК проти націоналістичних збочень і, в тому числі, проти шумськизму. І не найшлося жодної парторганізації, жодного осередку, що погодився б з поглядами Шумського. Всі осередки, всі районові зібрання, районові та окружні партконференції і, врешті Х з'їзд КП(б)У, — всі рішуче висловились за лінію ЦК проти шумськизму.

І коли дехто з колишніх членів ЦК КПЗУ хоче тепер когось запевнити, що вони виступають не проти КП(б)У та УСРР, а проти «керівничої групи КП(б)У», — то це стара штука, яку вже давно випробувала троцькистська опозиція, що ввесь час намагалася підмінити ВКП «сталінською фракцією». Бо одна річ — колишня керівнича група КПЗУ, з якою пірвали всі партійні організації й яку Комінтерн оголосив поза лавами комуністичного руху, і зовсім инша річ сучасна керівнича група КП(б)У, сучасний ЦК КП(б)У, що за ним стоїть двохсоттисячна

---

¹⁰ Тобто Комінтерном.

партія і мільйони робітників та селян. Спроба спекулювати на керовничій групі КП(б)У, протиставляючи їй партію, показує тільки, до чого вже заплутались Василькови та Турянські і в якому безнадійному стані вони тепер перебувають.

На радянській Україні після четвертого з'їзду КПП був тільки один виступ на користь шумськizmu, що більш-менш заслуговує на увагу. Це стаття колишнього співробітника Наркомосу Волобуєва, що її видрукували в «Більшовику України». В статті автор намагається довести, що Україна тепер за часів радянської влади залишається колонією, що Союз що до неї провадить неправильну політику, яка не сприяє достатньо розвиватися продукційним силам України. Є в цій статті також певні натяки на західню орієнтацію, навіть на вихід із Союзу. В цій статті відбито настрої, що досить поширені в колах націоналістичної інтелігенції, яка тепер почуває себе погано в умовах радянської дійсності і разом із редакцією львівського «Діла» мріє про буржуазну українську державу з власним парламентом і навіть з власним представником в Лізі Націй. Але в партії, серед українських робітників та селян, що винесли на своїй спині три імперіялістичні окупації, Волобуєв прихильників собі не найде, бо кожний робітник і кожний селянин з власного досвіду й особливо з досвіду 1920 р., коли на Україну наступав пан Пілсудський, знає, що існування радянського Союзу, як єдиної держави, є одна з важливіших передумов забезпечити радянську владу на Україні. Шумськизм, як ідейний рух на радянській Україні, має багато прихильників в колах націоналістичної інтелігенції. Але в партії шумськизм не має ґрунту і не має перспектив на майбутнє.

І коли цьому шумськизмові більш пощастило на Західній Україні, коли тут під прапором шумськizmu від партії одкололась ціла група колишніх членів ЦК, то звичайно це не щастя КПЗУ, а її біда. Біда не в тому, що без Василькова і Турянського партія не з'уміє обійтись, як вони напевно сами думають. Біда в тому, що ці люди протягом декількох років мали ґрунт уважати себе за провідників партії. Ця біда в недавності, в молодості КПЗУ, що з ними зв'язана відсутність старих ленінських традицій, порівнювальна несталість пролетарських кадрів. Сказати про це голосно — це зовсім не значить підривати авторитет КПЗУ. Партія повинна знати про свої вразливі місця, щоб рішуче та енергійніше працювати над усуненням їх. Був би злочинець той, хто став би ховати від партії її хиби. Треба бути тупим, обмеженим галицьким міщанином, щоб образитися, коли про ці хиби говориться.

Звичайно, був час, коли Васильків і Турянський та їхні однодумці вели правильну взагалі лінію під керівництвом Комінтерну, в лавах КПП, за ідейного зв'язку з КП(б)У. Тоді партія їм довіряла, але вони не витримали натиску дрібнобуржуазної стихії. Коли в Польщі наступила часткова стабілізація капіталізму, коли фашистський режим став почувати певний ґрунт під ногами, коли буржуазія стала консолідуватись довкола фашизму, включаючи й ті елементи, які з початку були в опозиції до фашизму, коли слідом за польською

буржуазією до фашизму пішла й українська буржуазія, разом із певними елементами куркульства і дрібного міщанства, частина верхівки КПЗУ опинилась під впливом цього процесу.

Вона втратила віру в польську революцію і, порозумівшись з шумськимизмом на радянській Україні, зайняла ліквідаторську позицію що до соціалістичного будівництва та провадження національної політики в СРСР. І після цього вона що-сили покотилась до пристосування і співпраці з сучасним режимом, тільки бо безнадійний йолоп або провокатор може ставити питання так, що без польської революції і без дальшого зміцнення УСРР та СРСР на підвалинах соціалізму, може бути мова про визволення Західної України з-під окупації польського фашизму.

Тут і є джерело відмовлення від гасла «земля без викупу», приховання опортуністичних і націоналістичних збочень в Сельробі, суто меншовицьких тверджень, що західньо-українські маси ще не дозріли до соціалізму, зриву антифашистівського фронту на Західній Україні підчас виборів до сойму, потім уже відкритих виступів слідом за УНДО проти КП(б)У й УСРР і, нарешті, спроби потягнути за собою партію, відірвавши її від Комінтерну й КПП, внести розлам у революційний рух Західної України по національній лінії, перетворивши комуністичну партію на фактичне знаряддя польського фашизму.

Але ця спроба не вдалась. Партія залишилася на комінтернівській лінії. Бо хоч які великі досягнення польського фашизму в галузі консолідації буржуазії, проте є певні історичні рямці його можливостей та здатностей. Він не спроможний забезпечити тривкої стабілізації капіталізму, надто бо великі й могутні в сучасній Польщі ті революційні сили, які що-дня підривають підвалини буржуазного ладу.

Фашизмові вдалось розкласти, розломити, перетягти на свій бік не один гурток дрібнобуржуазних зграй, що мають претензії на керівників робітничої класи та селянства. Але це ще не значить, що йому вдалось опанувати робітничо-селянський рух, бо цей рух росте й розвивається під керівництвом комуністичної партії й несе смерть фашизмові.

Крім своєї молодости, крім відносної несталости своїх пролетарських кадрів, крім зради частини свого провідництва, КПЗУ в цілому не піддалась ліквідаторській ідеології шумськимизму, вона залишилась геґемоном трудящих мас Західної України, що провадять непримиренну революційну боротьбу проти польського фашизму.

Ця боротьба потребує від партії найщільнішого об'єднання її сил, найщільнішої спілки з трудящими масами Польщі та Західної Білоруси, найщільнішого зв'язку з масами Західної України й остаточного подолання тих елементів опортунізму й націоналізму, що залишились у окремих груп членів партії, які ще не усвідомили собі досить усього зрадницького характеру політики групи Василькова що до пролетарської революції в Польщі, що до

національно-визвольного руху трудящих мас Західньої України, що до УСРР і СРСР, що до міжнародньої революції взагалі.

Для цього треба провести в лавах партії широку пояснювальну роботу про дійсну суть шумськизму, що його група Василькова зробила своїм ідейним прапором і що на ділі являє собою своєрідну відміну троцькизму, який пристосовано до специфічних потреб українського дрібнобуржуазного націоналізму — ідеологію занепаду і ренегатства, ідеологію руху назад од комунізму до дрібнобуржуазного соціал-демократичного багна, ідеологію зневір'я в сили пролетарської революції в капіталістичних країнах, ідеологію зневір'я в соціалістичне будівництво в радянському Союзі, ідеологію капітуляції перед фашизмом та буржуазною реакцією.

«Більшовик України», 1928, № 6, с. 60–70.

№ 33

**Заява Олександра Шумського до Виконавчого Комітету
Комінтерну, ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У із запискою
до Лазаря Кагановича**

20 грудня 1929 р.

ДОРОГОЙ ЛАЗАРЬ МОИСЕЕВИЧ!

Посылаю Вам проект моего заявления. Прошу сообщить Ваше мнение. Если Вы считаете его удовлетворительным, то очень прошу копии направить в ИККИ и ЦК КП(б)Украины, так как я не имел возможности напечатать и написал от руки лишь в одном экземпляре. Останусь еще на завтра и позвоню тов. Левину, чтобы получить Ваш ответ.

С ком. приветом О. Шумский. 20. XII. 29 г.

В ИККИ, ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б) УКРАИНЫ.

Примерно 3 года тому назад я занял в вопросе украинизации ошибочную позицию, которая привела меня к конфликту с ЦК КП(б)У, к [у]ходу из Украины и впоследствии, к осуждению моих взглядов ЦК КП(б)У и Коминтерном.

В своей позиции я исходил из создавшегося к тому времени положения в области национально-культурных отношений на Украине, когда бурно развивающийся процесс украинского общественно-культурного строительства базировался, главным образом, на крестьянстве и интеллигенции при чрезвычайно слабой коммунистической прослойке, владеющей украинским языком и непосредственно руководящей этим процессом, а общественная жизнь огромного большинства партии и рабочего класса в силу исторически сложившихся условий протекала в русских языковых формах.

Анализ этого положения привел меня к выводу, что для овладения, руководства и идейного коммунистического оплодотворения украинского общественно-культурного процесса необходим радикальный перелом в темпе украинизации партии и рабочего класса для вовлечения его в украинское культурное строительство. А так как руководящий в то время партийный актив в своей значительной части на мой взгляд не обеспечивал такого перелома, то отсюда второй вывод о необходимости обновления партийного актива путем решительного выдвижения украинских кадров.

До последнего времени я считал свою позицию правильной и держался того мнения, что ЦК КП(б)У неудовлетворительно проводило в жизнь наметенную линию в национальном вопросе. Атаку по моей позиции и трактовку

ее, как националистический уклон, я считал политической ошибкой ЦК КП(б)У. Я считал, что, мобилизуя внимание партии и сосредоточивая основной огонь по «шумскизму», ЦК КП(б)У **тем самым** открывает шлюзы для роста руссо-тяпских настроений в партии, что не только должно было затормозить проведение в жизнь решений об украинизации, но исказить и самую линию в национальном вопросе.

Однако, действительность показала, что прав был ЦК КП(б)У, а я ошибался. Объективная оценка достигнутых партией за последние годы результатов в области национальной политики обязывает меня признать, что: во-первых, имеется радикальный сдвиг в массе рабочего класса в сторону активного участия в строительстве украинской социалистической культуры, во-вторых, партия произвела выдвижение широкого слоя новых кадров из рабочих партийцев украинцев без ломки и под руководством старого партийного кадра. Эти два крупных достижения обусловили собою третье — рабочий класс под руководством партии овладел украинским общественно-культурным процессом и успешно ведет строительство украинской социалистической культуры. Достижения эти являются результатом и в то же время подтверждением правильности ленинской национальной политики ЦК КП(б)У, составной частью которой была борьба с той позицией, какую я занимал последнее время в национальном вопросе.

Основной порок моей позиции состоял в том, что: во-первых, я переоценивал трудности, стоящие перед партией в деле овладения украинским общественно-культурным процессом и недооценивал сил и возможностей партии, во-вторых, предложение о форсировании темпа украинизации рабочего класса, несмотря на все оговорки о недопустимости какого бы то ни было принуждения, на деле неизбежно должно было бы свестись к известному нажиму на значительную часть пролетариата, не владеющего украинским языком, что вызвало бы недовольство политикой партии, ослабление влияния рабочих на ту часть пролетариата и сужение классовой опоры партии; в-третьих, предложение об обновлении партийного актива путем форсированного выдвижения украинских кадров без постепенного их воспитания, выращивания и проверки имело бы своим результатом ослабление рабочего ядра в активе в кадровом составе партийной организации.

Таким образом, принятие моих предложений могло бы привести к общему ослаблению политической силы партии, в том числе и к ослаблению ее руководящей роли в украинском общественно-культурном процессе, т. е. к результатам, прямо противоположным тем, которых я хотел достигнуть своими предложениями. Этой стороны вопроса я в свое время не учел, и в этом заключается моя основная ошибка. В процессе же отстаивания перед ЦК КП(б)У своей неправильной позиции я допустил ряд ошибок производного характера, вытекающих из логики борьбы. Наибо-

лее важные из них — это выступление о «малороссах» и снисходительная критика ошибок тов. Хвылевого. Критику этих ошибок, как и критику моей позиции в целом, данную в решениях ЦК КП(б)У и Коминтерна, я признаю правильной.

С ком. приветом О. Шумский.

19. XII. 29 г.

*ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2894, арк. 1—4.
Машинопис, засвідчена копія.*

№ 34

Лист Петра Солодуба¹ до Олександра Шумського

9 березня 1930 р.

Любий Саша!

Зачекались ми вас. Карло щодня питає, коли Ви приїдете, а од Вас ні слова. Гріша захоплений роботою, його немає зараз у Москві — поїхав сіяти. Сьогодні говорив З.Д.З.І., питав, що робити з [нерозбірливо] чи приймати, очевидно у них це питання стоїть. Обіцяв зайти — побачусь, поговорю.

Як Ви живете, Ваш настрій, що думаєте далі робити, взагалі треба було б, щоб Ви повідомили. Узнати тепер ніде нічого не можна, бо звонити не зручно, а [нерозбірливо] нема у кого. Компанія у мене та сама — Вініамін, Роберт, Карло часто бувають, забавляємось австрійським з вічним непорозумінням щодо Веніаміна.

Працюю, роботи безліч, начальник поїхав до Сибіру, але важкувато трохи. Правда, я стараюсь не звертати уваги, але частина людей знаходяться під впливом непорозуміння та підозрливості щодо мене. Різність методів праці, масштабів і інше.

Особливих новин не маю. Віра Миколайовна поки що без роботи, лише з 15 квітня має виїхати в якісь Райки — нудьгує, лає мене, що зірвав з цікавої роботи в Новгороді.

Важкувато працювати, люди бояться одні одного, ходять, слідкують по п'ятах.

Знаєте, виробився серед нас тіп, я б його назвав би, принципово безпринципним.

Він ніколи в ухилах не буває, міцних слів вживає силу, стиль напів рабства з обов'язковим тиканням, як мені один пояснював, що мати право сказати один другому «идиот».

Він за комунікацію без міри, за орабочення без меж, на кожному кроці перебреше Ваші слова, б'є себе в груди і доказує, що він найкращий, про себе мовчить, уміє тихо оброблювати свої діла, робити нічого не уміє, а сам має красіву жінку, гарну квартиру, не погану (стілізовану) меблю і взагалі «живьоть» — огидний тіп — безідейний, [нерозбірливо], але крикливий.

---

¹ Солодуб Петро Кирилович (1893–1937) — український політичний діяч, виходець із УПСР. До революції — штабс-капітан російської армії, за фахом — інженер-економіст. 1920 р. — помічник командувача Червоної УГА в штабних справах, у 1920–1923 роках — керуючий справами Раднаркому УСРР, пізніше працював у РСФРР (доцент Ленінградського політехнічного інституту, член президії Держплану СРСР, начальник сектору зі складання п'ятирічного плану важкої промисловості Держплану СРСР). Заарештований 5 вересня 1933 р. у справі УВО, засуджений до 10 років позбавлення волі. Покарання відбував на Соловках. 9 жовтня 1937 р. засуджений до розстрілу, страчений 3 листопада 1937 р. в урочищі Сандармох.

Прийшлося і мені з ним здалека зустрітись. Думаю, що чергова задача вдарити по цьому болоті, бо воно в сво[є]му гноїнні активне, і певен, що партія по ньому вдарить так, що лише бульки од нього полетять.

От і все, Саша. Пишіть, приїзжайте. Вітайте Дусю, Яра и Марго Фердінандівну. Вітають вас товариші.

Моя адреса: Тверской бульвар, 16, кв. 14 (в дворі).

Ваш Петя

Шлю привет.

(підпис)

*ЦДАГОУ,
ф. 263, оп . 1, спр. 55475, т. 2
арк. 309.
Рукопис, оригінал.*

№ 35

Лист Олександра Шумського до Євдокії Гончаренко

25 квітня 1930 р.

Москва

Люба Бібунцю! Дуже по дурному все складається. Си[д]жу я тут вже два тижні й нічого тобі не писав. А все через те, що сподівався кожен день виїхати до дому. Тобі, мабуть, Петя казав, що Лазаря¹ нема, і я зголосивсь до хазяїна², як його тут всі називають. На другий день мені сказали, що прийме, тільки не сьогодні, бо з часом у нього трудно, а по[д]звонить завтра. І от я так кожен день [д]звонив, а мені все відповідали, що сьогодні не може — подзвонить завтра. Нарешті вчора я по[д]звонив — мені знов відповідають, що сьогодні нічого не вийде, а завтра, т. б то сьогодні, засідання. Я розсердився і ввечері по[д]звонив йому самому на помешкання.

Хоч в словах у мене нічого не було різкого, але в тоні бриніла злість. Він це, очевидно, відчув і запитав, чи можу я ще почекати до 26-27. Я сказав, що прождавши 2 тижні, можу, звичайно, подождати ще два дні, але мені це вже обридло. Він відповів, що 26 і найпізніше 27 прийме. Таким чином, сьогодні я вже не [д]звоню. Маю «вихідний» день, а то всей час вартував коло телефона.

Мені здається, що він тягнув, дожидаючись Лазаря, щоб з ним порадитись. Помішник Лазаря мене направляв до Косіора. Але я сказав, що я не маю чого їхати туди. Ось така то у мене тут канітель.

Турбує мене страшенно те, що у вас там грошей уже нема. Як що завтра я не полаго[д]жу справи і не добуду грошей, то позичу й пошлю Вам, хоч мені й дуже не хочеться позичати. Бібунцю, як би щось круто прийшлося, то ти звернись до Лева Марковича. Мені здається, що найкраще в нього позичити пару десятків рублів, коли до цього доходить, а ніж у когось іншого.

Одержав я твого листа з копією. Я тут з ними не говорив, та й не думаю говорити. Просто оставлю цю наглу бумажку без відповіді. Ні чорта вони не зроблять.

Тобі, мабуть, там [д]звонить Вайнштейн, якому доручені переговори. Коли я приїду, то я йому відіб'ю охоту займатись цією справою.

Ти, Бібунечко, не нервуйся, якимось все улаштуєм. Я звідси почуваю, що ти хвилюєшся того, що вже надходить 1 травня, а ще нічого не з'ясувалось. Я думаю, що мені вдасться все тут полагодити й усунути ґрунт для непокоєння.

---

¹ Тобто Лазаря Кагановича.

² Тобто Йосипа Сталіна.

Живу я в Гр[и]ні. Бо в Петі сиро, а в мене кілька разів поболювала нога, але зараз нічого. Заскучив я за вами. Нудно тут страшенно сидіти в такому ідіотському становищі чекання. Цілуй Бублічка.

Ніжно цілую мою Бібунцю.

Шум (підпис)

Значить приїду, мабуть, лише 29-го.

*ЦДАГОУ,
ф. 263, оп. 1, спр. 55475, т. 2
арк. 310.
Рукопис, оригінал.*

№ 36

Лист Олександра Шумського до Йосипа Сталіна

19 березня 1931 р.

Тов. Сталин!

Сообщаю Вам не лишенный некоторого общественного интереса факт. Сегодня явился ко мне, как пред[седателю] ЦК работников просвещения, акад[емик] Грушевский с двумя просьбами:

Первая. Находясь здесь в научной командировке, он получил из Киева извещение, что его там выселяют из квартиры, и просил помощи. По этому поводу я телеграфировал тов. Чубарю.

Вторая его просьба следующего порядка: не могу ли я оказать ему содействие в подыскании какой-нибудь работы в Москве с тем, чтобы он мог выехать из Киева «годика на два, пока все выяснится». На мой вопрос, что выясниться и какие мотивы его решения, он заявил, что в Киеве много слухов о близкой войне и очень тревожная атмосфера, а потому он хочет перебраться в Москву. Трудно сказать, является ли этот мотив действительной причиной к утеку из Киева, т. к. он много плакался на невозможные условия для работы. Несомненно лишь то, что поведение этого старика отражает панические настроения части украинской интеллигенции.

По существу просьбы я ему ответил, что поскольку сам он не знает, где и что он хотел бы делать, то мне трудно его куда-нибудь адресовать, и посоветовал подумать над этим вопросом.

19. III. 31 г.

С ком[мунистическим] прив[етом] О. Шумский

Р. S. Черт возьми — и тут меня нелегкая сталкивает с Грушевским.

ГДА СБУ, спр. С-11130, арк. 2.

Оригінал, рукопис.

№ 37

Протокол допиту Олександра Шумського.

13 квітня 1934 р.

Протокол допроса обв. Шумского Александра
от 13\IV 1934 г.

Вопрос. Расскажите кратко вашу биографию.

Ответ. Родился в 1890 году в деревне Боровая Рудня Фасовской волости Житомирского уезда Волынской губ. Отец мой был рабочим в имении Муравьева.

Учился сначала в сельской школе (приходская и двухклассная). Дальше, будучи взрослым, выдержал экстерном экзамен на аттестат зрелости в 1915 году в Москве. Слушал курсы в вечернем университете им. Шанявского в Москве.

В 1908–1909 г. г. я участвовал в кружке, организованном с. д. спилкой, и участвовал в забастовке на лесопильном заводе, где я работал (завод Радча).

С тех пор я имел связь сначала через Говсевича, организатора этой забастовки, с украинскими социалистическими кружками, сначала в Житомире, а потом в Москве, куда я, при содействии того же Говсевича, переехал работать в 1911 году.

До 1915 года я участвовал в Москве в украинском социалистическом кружке (преимущественно, студенчество), в котором были и с. р., и с. деки.

Будучи сначала лично связан с с. деками, я, как не имевший теоретической подготовки, придерживался их взглядов. С 1915 года я потерял связь с с. д. и был лично связан с группой с. рев. (Полоз, Помаленький и др.), к которым позже и примкнул.

В конце 1916 года по дороге из Петрограда в Киев был арестован с литературой и в качестве наказания был отправлен военными властями как специалист-гидротехник на передовые позиции.

С момента свержения царя я сразу же принял участие в армейских съездах и таким образом очутился в апреле 1917 года в Киеве на фронтовом съезде, откуда перешел на работу в Киевский губернский земельный комитет. Сначала был инструктором, затем был избран членом Управы.

Параллельно с этим я вел партийно-политическую работу как украинский с. р.

Осенью 1917 года я был кооптирован в состав Ц.К.У.П.С.Р. как представитель левого течения и позже был делегирован от партии с. р. в состав Центральной Рады. Вместе со мной вошли в Центральную Раду Полоз, Михайличенко, Блакитный и др., составлявшие так наз. Группу левобережников.

Этой группой было выставлено требование соглашения с Совнаркомом Р.С.Ф.С.Р., и, воспользовавшись кризисом правительства Голубовича, эта группа подготовила нелегально левое правительство во главе с Северо-Одоевским с целью произвести переворот, опираясь на украинские воинские части.

План этот был предупрежден правительством Винниченко, мы были арестованы (арест 10-ти) и приговорены к расстрелу. Спаслись мы от расстрела

бегством, воспользовавшись отступлением вильного казачества под натиском Красной гвардии (январь 1918 г.).

До прихода немцев я, как представитель УПСР, участвовал в работе Киевского Совета. С приходом немцев и Центральной Рады я принужден был перебраться на Волинь, так как в Киеве не имел возможности легального существования, и работал там в Земельных комитетах до разгрома их Гетманом.

Во время Гетмана я бежал из Житомира к родителям, где в хате отца был окружен отрядом державной варты, но бежал и работал не легально.

Осенью против Гетмана организовал восстание в Житомире. Стоял во главе Ревкома.

При Директории за выступление на Киевском губернском съезде «Трудовых Рад» от имени боротьбистов был арестован и приговорен к расстрелу, но бежал, воспользовавшись замешательством, вернее, разногласиями конвоя.

В декабре–январе 1918–1919 г. г. состоял председателем Ревкома, руководившего восстанием в районе Ржищева против Директории.

При Сов. Власти в 1919 году готовилось вхождение боротьбистов в КП(б)У, которого я был инициатором. Об этом было вынесено решение по моему докладу на 5-м съезде УПСР, но 3-м съездом КП(б)У принятие боротьбистов было отклонено. По Советской линии я состоял Наркомпросом.

При отступлении Сов. власти из Киева я остался для работы в подполье и руководил повстанческой борьбой против Деникина и Петлюры. Находился сначала в самом Киеве, потом некоторое время в Виннице, а потом в Житомире. Здесь мною была направлена оторванная от войск Петлюры воинская группа Волоха по тылам Деникина в р-н Винница — Умань — Цветково.

По линии партийной я, воспользовавшись тем, что руководство подпольной организацией тогдашней У.К.П. (боротьбистов) перешло в мои руки, повел работу за вхождение в КП(б)У. Острая внутрипартийная борьба по вопросу о слиянии закончилась победой на съезде в Харькове в марте 1920-го года сторонников вхождения в КП(б)У.

Протокол записан с моих слов верно, мне прочитан.

О. Шумский (підпис)

Допросил опер. уп. СПО

(Соколов)

ЦДАГОУ,
ф. 263, оп. 1, спр. 55475, т. 4,
арк. 33–36.
Рукопис. Оригінал

№ 38

Лист Олександра Шумського до Йосипа Сталіна

26 листопада 1934 р.

Шумського А.

Дорогой тов. Сталин!

Хотя мне не известна судьба моих писем, но я не потерял еще надежды быть выслушанным, и вновь обращаюсь. Беспокою Вас, тов. Сталин, так как знаю, что без Вашего вмешательства никто не может изменить моего положения. Непосредственным поводом к этому обращению служат факты последних месяцев, имеющие, как мне кажется, больше, чем мой малый интерес.

В апреле 1934 года привезли меня в Москву, где я имел (почти дословно) следующий разговор: «Так вы считаете, что сидите зря?». — «Да, — отвечаю я, — и считаю, что пора бы уже и следствию в этом убедиться». — «Так вот мы вас вызвали для того, чтобы изобличать». Это заявление не могло, конечно, меня не удивить: «изобличать» спустя год почти после исключения из партии и осуждения.

Для этого меня отправили в Харьков, где я был еще больше удивлен, узнав, что я уже обвиняюсь не в принадлежности к УВО, а к Национальному блоку. «В принадлежности к УВО вы не обвиняетесь, — вы оказывается занимались созданием контрреволюционной организации „Национальный блок“», — заявил мне следователь тов. Соколов. О том, что я осужден не за УВО, сказал мне и начальник лагеря тов. Алексеев, у которого я просил дать мне прочесть приговор (которого, кстати сказать, я так и не читал еще). Я подчеркиваю это обстоятельство потому, что в прошлом году мне говорили, что я обвиняюсь в принадлежности к УВО и что за это я и из партии исключен.

В противоположность роли, в которой я изображался в деле УВО, где мне приписывалось пассивное выслушивание того, что решали и делали Солодуб с Максимовичем, в «Национальном блоке» я представлен уже в роли руководителя. Но моим компаньоном по руководству этим предприятием оказался Полоз. Более неудачной комбинации, чем свести меня с Полозом, нельзя выдумать.

Дело в том, что еще со времени пребывания в партии боротьбистов, где, как известно, мы с Полозом возглавляли противоположные крылья этой партии и вели острую борьбу в особенности по вопросу об объединении с КП(б)У, у меня с ним сложились такие отношения, что мы даже о погоде не могли говорить, не то что о политике. Для характеристики наших отношений достаточно сказать, что за семь лет жизни в Харькове я ни разу к нему не заходил, хотя жили рядом. А живя в Мос[к]ве в одном доме (ЦИК'а), я не знал

даже, в какой квартире живет Полоз. Но оказалось, что Г.П.У. может втиснуть меня и с Полозом в одно дело.

В этом же разговоре наряду с сообщением мне о моей принадлежности к «Национальному блоку» следователь повторил то же обвинение, которое мне предъявлялось в прошлом году в Москве. Оно заключалось в том, что якобы я вступил в партию большевиков с целью взрыва ее изнутри и свержения таким образом советской власти на Украине. Базируется это обвинение, как мне сообщили в Москве, на заявлении какого-то левого эсэра, с которым я якобы имел разговор в 1919 году, и на вопрос которого: почему я ратую за слияние боротьбистов с большевиками и иду на уничтожение такой хорошей партии, — я ответил ему, что он ничего не понимает в политике. «Только теперь стала понятна ваша политика, — она, оказывается, заключалась во взрыве большевиков изнутри и свержении советской власти», — глубокомысленно заключает следователь. Он не подумал о том, что я боролся за слияние с большевиками еще в подполье 1918–19 г. г., когда дело шло еще о завоевании советской власти на Украине.

Если какой-нибудь левый эсэр действительно задавал мне такой вопрос, то я ему так именно и ответил. Так я отвечал не одному левому эсэру, а всем правым боротьбистам, которые были против слияния с КП(б)У и аргументировали это положительными качествами УКП (боротьбистов). Но надо же понять, что партия боротьбистов являлась революционной партией в условиях, когда у власти стояла Центральная Рада, Гетьман, Директория, — словом украинская национальная контрреволюция. В этих условиях боротьбисты играли революционную роль.

Но с момента, когда власть переходит в руки большевиков, положение в корне меняется: партия боротьбистов превращается в партию национальной оппозиции и, хочет она этого или нет, она неизбежно обрстет махрово-националистическими элементами и скатится в лагерь национальной контрреволюции. Кто этого не понимает, тот ничего не понимает в политике.

Ведь это был основной тезис моих выступлений на партсобраниях боротьбистов того времени и центральное положение моего доклада на последнем съезде партии боротьбистов. На этом основывался вывод, что для подлинных коммунистов, подлинных интернационалистов, желающих полной победы и упрочения советской власти на Украине, есть единственный путь — это путь безоговорочного вступления в ряды большевиков. Пятнадцать лет тому назад именно за эту мою борьбу меня одобряли большевики и ненавидели правые боротьбисты во главе с Полозом, а теперь это оборачивается против меня.

То, что мне известно о событиях последнего года на Украине, говорит, что бывшие правые боротьбисты, в свое время боровшиеся против вступления в КП(б)У и вынужденные к этому обстоятельствами, оказывается, держались в

партии большевиков, как прирученные волки, готовые при первом удобном случае уйти в кусты. Но почему я приобщен к этой стае, этого никто не сможет объяснить, в том числе и приобщивший меня следователь. В результате двухлетней борьбы за слияние с КП(б)У я заслужил право быть большевиком, это право заслужил также и тем, что в борьбе со всеми контрреволюционными силами на Украине я неизменно находился в объединенных подпольных ревкомках вместе, бок о бок с большевиками. Вот почему, вступив в партию большевиков, я чувствовал, что пришел в свою партию. А теперь на основании умозаключения какого-то левого эсэра меня обвиняют, что я пришел взрывать партию и свергать советскую власть.

Спустя примерно четыре месяца после разговора меня вторично вызвал следователь и зачитал мне показания Полоза как доказательство моей принадлежности к «Национальному блоку». В этих показаниях значилось, что 10 мая 1933 года мы с Полозом возвращались вместе из совнаркомовской столовой и что по дороге он мне сказал, что был в Харькове, и харьковский центр «Национального блока» просит директив. На это я якобы ответил ему для передачи харьковчанам, что связь с немцами и поляками, как интервентами, у меня налажена, что надо убить Постышева и еще какие-то директивы в этом духе, подобранные, между прочим, с таким расчетом, чтобы можно было сформулировать обвинение по всем пунктам 58 ст. Уголовного кодекса.

На вопрос следователя, каково мое отношение к этим показаниям, я мог лишь сказать, что это или сумасшедший бред, или провокация, что Полоза в мае прошлого года я в глаза не видал, что в это время я ни в столовку, и из столовки пешком не ходил, а ездил на машине и, при том, не один, и что это легко проверить. А что касается 10-го мая, то в этот день я уже уехал из Москвы в дом отдыха, где через день после приезда и был арестован. Ну, тогда 9-го мая — легко поправляет показания Полоза следователь. Опровергать всю эту галиматью — это все равно, что доказывать, что ты не верблюд! Тем не менее, нельзя не отметить, что вся эта «ажурная работа», как выразился один из ответственных работников ГПУ по поводу приклеивания мне обвинения в принадлежности к УВО, расплзается при одном лишь прикосновении к ней критики здравого смысла.

В самом деле, почему это в начале мая 1933 года я останавливал свой выбор именно на фигуре тов. Постышева, а не на ком-либо другом из руководителей Украины? Ведь это убийство, очевидно, должно было явиться политической демонстрацией, сигналом к борьбе против советской власти. Но ведь тов. Постышев всего лишь пару месяцев как приехал на Украину. Ни с одной речью по национальным делам он к этому времени еще не выступал, по крайней мере я до своего ареста не слышал. Выступление тов. Постышева по поводу уклона Скрипника и националистов¹ — дело ведь второй половины 1933 года

---

¹ Мається на увазі резолюція пленуму ЦК КП(б)У із засудженням «націоналістичного ухилу» Миколи Скрипника та промова П. Постишева із цього приводу (листопад 1933 р.).

и позже. Так что весной 1933 года тов. Постышев ни по своему положению (второй секретарь), ни по своим делам не являлся той фигурой, которая была ответственна и символизировала собой политический режим. Поэтому нельзя понять, почему я предлагал убить именно тов. Постышева.

Совсем другое положение сложилось к весне 1934 года. За истекший год тов. Постышев, благодаря своей исключительной энергии и способностям, завоевал себе такое положение, что, несмотря на свою официальную роль второго секретаря, являлся самой выдающейся фигурой в составе руководителей Украины. А если к этому добавить, что именно в это время, т. е. весной 1934 года, велось следствие, тогда станет понятно происхождение директивы об убийстве именно тов. Постышева, а не кого-нибудь другого из руководящих украинских работников. Вряд ли может существовать сомнение, что эта «директива» рождена обстановкой 1934 года и приписана мне, как говорится, задним числом.

Не менее ярко отмечено печатью злобы дня периода следствия и происхождение второго приписанного мне обвинения — моя связь с немцами и поляками как антисоветским интервенционистским альянсом. Как известно, весной 1933 года, когда я был арестован, об этом альянсе, т. е. о польско-немецком антисоветском сговоре, еще и речи не было. Это продукт 1934 года, т. е. периода следствия. Но, приписывая мне эту связь, люди упустили из виду, что я арестован не весной 1934 года, как Полоз, а весной 1933 г. А это перенесение и напояливание политической злобы дня, рожденной обстановкой 1934, на голову 1933 года с ушами выдает незадачливых сочинителей всей этой клеветы.

Объявлением мне показаний Полоза и закончилось это «изобличение». Меня опять отправили в лагерь, где я встретил Полоза. Естественно, первым моим вопросом было: правда ли, что он давал подобные показания. Сквозь слезы и истерические стоны я услышал ответ, что он «нечто подобное подписал». Дальше говорить с ним мне было не о чем. Но он завопил, что, хотя он и не вправе рассчитывать на то, чтобы я не относился к нему с презрением, но он все же просит выслушать, при каких условиях он это сделал.

Слушая его сумбурное повествование, я подумал, что раз этот человек наврал обо мне следовательно, то как я могу ему поверить, что все то, что он мне рассказывает, не является тоже ложью. Все в этом существе — от бессвязной речи, мигающих глаз до дрожащих пальцев, — говорило о пережитом животном страхе за целостность своей шкуры. Вид этой раскисшей массы производил отталкивающее впечатление. Характерный штрих: он привез с собой целые вороха разного барахла и дрожит над ним и днем, и ночью, чтобы уголовники не раскрыли. На вопрос, зачем он набрал такую кипу вещей, он ответил тоном обманутой невинности: «Ведь мне же следовательно обещал, что я поеду заведовать совхозом». Дальше я не стал его слушать — повернулся и ушел.

В тот же день я написал об этом разговоре следователю, чтобы напомнить ему о качестве добытых им «изобличающих» материалов (копию этого письма прилагаю). Несомненно, работники ГПУ и сами прекрасно знают характер и цену всей этой галиматье, но не в их интересах меня защищать. ГПУ ведь существует не для того, чтобы защищать людей, лишенных доверия партии. После того, как партия исключила меня из своих рядов, органы ГПУ смотрят на меня, как на врага. А раз враг, то дуй его и в хвост, и в гриву. Клевещет Максимович и Полоз на Шумского, — и очень хорошо. Чем гуще лгут, тем лучше.

Но я не враг коммунистической партии, никогда им не был и никогда не буду. Все эти заговоры против советской власти, в которых меня обвиняют, мне никогда и во сне не снились, так же, как и никаких конспираций против компартии я никогда не строил, и ни один честный человек обвинять меня в этом не может. Есть ведь люди, хорошо знающие меня и пользующиеся доверием партии, с которыми я свыше десятка лет почти ежедневно общался и делился мыслями, впечатлениями, настроениями. От этих товарищей у меня не только не было никаких тайн, но с ними я привык делиться самыми интимными черновыми набросками мнений, привык, как говорится, ду[пошкоджено] о всех интересующих меня вопросах. И эти товарищи не могут сказать, что мне были присущи настроения, ведущие к предательству партии, измене коммунизму.

Тем не менее, партия имела бы основания лишить меня своего доверия. После того, как ряд лиц, с которыми я общался, оказались замаскированными врагами, заговорщиками против советской власти, при наличии у меня национал-уклонистских ошибок в прошлом и молчаливой пассивности в вопросе национальной политики партии в настоящем, — после этого лишение меня доверия партии и суровая проверка являлась законным превентивным мероприятием. Но то, что надо мной проделывается, производит впечатление, что люди стремятся обвинить меня во что бы то ни стало и притом в какой-нибудь несусветной пакости. Не клеится УВО — тащи его в «Национальный блок»; нельзя правдами — валяй всеми неправдами, но обязательно обвинить.

Мои преступления перед партией велики и без приписывания мне того, в чем я неповинен. После того, как осознал свои заблуждения, я написал об этом в своем заявлении в ЦК ВКП(б) от 13-го мая 1934 года. В этом письме я полностью свел счеты с партийной совестью за свои ошибки в национальном вопросе. Я хочу преданной борьбой за дело партии искупить свою вину. Прошу вернуть меня к общественной жизни, и я приложу все свои силы, чтобы быть полезным партии.

26. XI. 34.

Уважающий Вас,

А. Шумский

Р. С. Несколько строк сентиментального порядка. О своем положении я отдаю себе полный отчет. Возможность быть полезным социалистическому обществу у меня отнята. Семье я не только не могу помочь (жена — больной человек с маленьким сыном), но являюсь ей в тягость, так как, несмотря на мои возражения, жена с ног сбивается, а стремится мне помогать. Ко всему этому, очутиться вследствие наличия некоторых недугов на попечении лагерной медицины и беспомощно наблюдать распад собственного организма — тоже не является аргументом в пользу такого существования. Оно в тягость и мне, и обществу, и семье. И если у меня все же хватает воли, чтобы противиться вступлению в свои права чувству отчаяния, то в этом меня поддерживает мысль, что нельзя допустить, чтобы наклеенный мне ярлык контрреволюционера остался висеть на моем имени. Не может быть, чтобы какой-нибудь паре прохвостов удалось бесповоротно скомпрометировать меня в глазах моей партии и бесповоротно опорочить пройденный мною путь революционера и коммуниста (в этом году исполняется 25 лет, как я примкнул к революционному рабочему движению и получил боевое крещение, участвуя в забастовке на заводе, где я работал). Не может быть, чтобы у нас могла восторжествовать неправда. Не может быть, чтобы мне не представилась возможность стряхнуть с себя приклеенную мне мерзость.

А. Шумский

*ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475,
т. 1, конверт, с. 1–2.
Рукопис, оригінал.*

№ 39

**Заява Олександра Шумського начальнику УНКВД
Красноярського краю**

20 грудня 1935 р.

Начальнику Красноярского Управления НКВД
Шумского А. Я.

Помимо испытаний, связанных с голодовкой, меня одолевают ряд неприятностей.

1. Не законченное в Москве лечением ухо (гнойное воспаление среднего уха) опять запульсировало и воспалено.

2. Острые головные боли. Диагноза нет. Температура не измеряется.

3. Еще до 11 декабря, т. е. до голодовки, у меня несколько дней не действовал желудок (атония кишечника) и остается не очищенным до сих пор. Состояние требует медицинского вмешательства.

4. В результате атрофии мышц (я еще до голодовки месяц лежал в кровати) и теперешнего общего ослабления я не могу подняться с кровати. Лишенный в этом положении всякого ухода, я после дороги не только не имел возможности помыться и сменить белье, но даже ни разу не умывался в Красноярске. А действие (хотя и незначительное) мочевого пузыря создает несносное положение. Окружающие меня люди ухаживать за мной не обязаны, и просить их об этом я не могу.

Вывод — мне нужны больничные условия.

20 декабря 1935 г.

А. Шумский

*ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475, т. 1,
арк. 12.*

Рукопис. Оригінал.

№ 40

Акт про голодування Олександра Шумського

8 січня 1936 р.

Акт

1936 года января 8 мы, нижеподписавшиеся ГОНЧАРЕНКО Евдокия Алексеевна и ПОЛЕННИКОВА Анна Игнатьевна составили настоящий акт в следующем: я, ГОНЧАРЕНКО Е. А. прибыла сегодня в Красноярск для свидания со своим мужем ШУМСКИМ А. Я., адм[инистративно] высланным, и нашла его по адресу, данному мне в Красноярском краевом управлении НКВД, в квартире гражданина ПОЛЕННИКОВА по ул. Красной армии, 43.

Он оказался в состоянии полного истощения, больным, не встающим с кровати и лишенным не только какой бы то ни было медицинской помощи, но и вообще всякого ухода.

Я, ПОЛЕННИКОВА А. И., заявляю, что 17 декабря 1935 г. вечером в мое отсутствие в мою квартиру сотрудниками НКВД был привезен и помещен во взятую ими в моей квартире свободную комнату неизвестный мне гражданин. Когда я пришла домой и узнала, что водворенный ко мне жилец болен и лежит в кровати, я приготовила пищу и вместе с мужем внесла ее в комнату нового жильца. Но он очень нервно запротестовал против предложения ему покушать, заставил нас с мужем забрать и унести из его комнаты принесенную нами еду. Немного успокоившись, он объяснил нам, что он уже с 11 декабря голодает, так как объявил голодовку протеста против его ссылки, и просит ему еды не предлагать. В дальнейшем я, видя его страдания, несколько раз предлагала выпить хоть немного молока, но он решительно отклонял и наконец попросил меня вообще не говорить с ним о еде. Он просил меня только утром и вечером давать ему кружку переваренной воды, которою он выпивал. Кроме этого он еще просил меня выносить выделения мочевого пузыря, что я и делала через каждые два дня, а также просил покупать ему центральные газеты. Иногда он жаловался, что у него неладно с желудком, так как перед голодовкой у него не было несколько дней действия желудка, и по сие время желудок не очищен. Но чтобы помочь ему в этом, необходима клизма и судно. Я предлагала ему позвать врача, но он отказался. Так же, как и от других моих предложений ему помочь. Он, например, за все время не мылся, так как сам не мог встать с кровати, а на мои предложения дать ему умыться, заявлял, что он не хочет меня затруднять. Так он с дня приезда лежит не подымаясь с кровати без перемены как постельного, так и нательного белья, иногда стоная по ночам и жалуясь на жар.

На второй день после его приезда я попросила у него паспорт, чтобы его прописать. Он заявил, что является адм[инистративно] ссыльным и никаких

документов не имеет. Он отказался также сказать, кто он и откуда, и фамилию его я узнала лишь недавно, когда к нему пришел сотрудник НКВД и спросил, дома ли ШУМСКИЙ, а до этого я и фамилии его не знала, так как он мне не говорил. Я считала положение ненормальным и несколько раз предлагала ему, что пойду и скажу, чтобы его взяли в больницу, так как в его состоянии ему нужен больничный уход и лечение, но он заявлял, что ему ничего не нужно.

Посоветовавшись и находя, что положение больного тяжелое, мы, нижеподписавшиеся, решили, что его нужно поместить в больничные условия и с этой целью решили завтра же принять все меры, чтобы больного перевезти в больницу, вопреки желанию больного.

В чем и подписываемся.

ГОНЧАРЕНКО Е. А.
ПОЛЕННИКОВА А. И.

*ЦДАГО, ф. 263, оп. 1, спр. 55475, т. 1,
арк. 36–37.
Машинопис, копія*

№ 41

**Заява Євдокії Гончаренко начальнику Красноярського
крайового Управління НКВД**

9 січня 1936 р.

Начальнику Красноярского краевого
Управления НКВД
Заявление
Гончаренко Е. А.

Вчера я прибыла в Красноярск для свидания с моим мужем Шумским А. Я., адм[инистративно] ссыльным. Нашла его в состоянии полного истощения сил, умирающим и лишенным всякой медицинской помощи.

Вчера же, 8 января, я сделала Вам соответствующее заявление с просьбой оказать содействие для помещения его в лечебницу. Результатов до сих пор нет.

Мы с домохозяйкой бьемся, чтобы поместить его в лечебницу, но безрезультатно. Вторично прошу Вас оказать содействие для помещения его в лечебницу.

Находя его положение катастрофическим, мы с домохозяйкой составили акт о положении Шумского, который и прилагаю при сем.

Ввиду Вашего отказа переслать через Ваш аппарат телеграммы на имя т. т. Кагановича и Ягоды, я вынуждена была послать сама.

Гончаренко Е.
9. I. 36

*ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475,
т. 1, арк. 35–35 зв.
Рукопис, оригінал.*

№ 42

Нотатки про стан Олександра Шумського

27 січня 1936 р.

С 17 января

Заявление писал три дня

20. I Метался в постели. «Долго ли это будет, скорей бы конец».

Не поворачивается. Лежит как мертвый.

Совершенно не разговаривает.

Газеты спрашивает, берет и читает только заголовки.

Сам пить не может. Пьет при помощи хоз[яй]ки.

22. I «Доехала ли жена». Жаловался на сильную головную боль.

24. I Ездил Дмитриев. Глазами не смотрит и не открывает.

На предложение вызвать врача послал хоз[яй]ку к черту.

Воду принимает из рук хоз[яй]ки.

25. I Не разговаривает. Воду не пьет.

26. I Не разговаривает. Воду не пьет.

Дыхание можно замерить, приложив руку к носу и ко рту. Лежит без движения на спине.

27. I Водой напоила хоз[яй]ка без просьбы. Выпил два глотка. Второй глоток проглотить не мог. Просил врача. «Почему долго его нет, а то я умру»

(Підпис)

ЦДАГО, ф. 263, оп. 1, спр. 55475, т. 1,

арк. 56.

Рукопис, оригінал.

№ 43

**Телеграма начальника УНКВД Красноярського краю до НКВД
СРСР про голодування Олександра Шумського**

27 січня 1936 р.

МОСКВА НКВД АГРАНОВУ

ШУМСКИЙ голодает 47 сутки состояние крайне тяжелое стонет мечется
Руки холодные посиневшие почти не действуют двое суток воды не принимал
27 января вопреки желанию выпил рук хозяйки два глотка На лицо очевидные
признаки смерти ближайшие дни

НР 1542

«27» января 36 г.
гор.Красноярск
НАЧ. УПРАВЛЕНИЯ НКВД
КРАСНОЯРСКОГО КРАЯ
(ПАВЛОВ)

*ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475, т. 1,
арк. 58.*

Машинопис, оригінал.

№ 44

**Повідомлення Красноярського крайового Управління НКВД
про Олександра Шумського до НКВД СРСР**

30 січня 1936 р.

Москва НКВД Агранову

23 часа 29 января [по] просьбе Шумского его посетил сотрудник, которому он продиктовал следующее заявление:

«ЦК ВКП(б). Тов. Сталину. Наркомнудел тов. Ягода.

Моя просьба: назначить комиссию для пересмотра моего вопроса в направлении снятия приписанных мне лживых обвинений с заслушанием меня, как только позволит состояние здоровья, а сейчас отменить решение НКВД о репрессиях и направить меня в Москву для лечения. Сделаю все, чтобы принести партии пользу». Заявление Шумским подписано.

Сотруднику устно заявил: «Я буду ждать ответа на мою просьбу. Каков будет ответ, таков будет исход. Я чувствую, что проживу еще 2 дня. Москва не обязательно может удовлетворить мою просьбу, но комиссия может назначить комиссионное решение. Я согласен есть, если мне создадут соответствующие условия — помещение в больницу, и после 2-3 дней еды я поеду в Москву».

2 часа 40 мин. 30.1

(Підпис)

*ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475, т. 1,
арк. 59.*

Рукопис, оригінал.

№ 45

**Телеграма начальника Управління НКВД Красноярського краю
Алексєєнка до НКВД СРСР**

7 серпня 1938 р.

МОСКВА
НКВД
ФРИНОВСКОМУ

Вашим указанням НР 12374 9 октября 1937 года нами арестован ШУМ-
СКИЙ Александр Яковлевич
Шестой раз прошу Ваших указаний его делу
НР 2396

АЛЕКСЕЕНКО

«7» августа 1938 года
Нач. Управления НКВД КК —
Капитан Госбезопасности
(АЛЕКСЕЕНКО)
Начальник 4 отдела УНКВД —
Лейтенант Госбезопасности
(БЛИНОВ)

*ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475,
т. 1, арк. 144 .
Машинопис, копія.*

№ 46

Заява Олександра Шумського до ЦК ВКП(б) та НКВД СРСР

31 липня 1939 р.

ЦК ВКП(б) Т. т. Сталину, Кагановичу
НКВД СРСР Тов. Берия
Шумського А. Я.

Я вновь о себе напоминаю. И на этот раз уже с жалобой на органы НКВД. В самом деле, если такие вещи, как то, что я, находясь в положении подсудственного заключенного, лишен нужного мне лечения и обречен на инвалидность и гниение; если эта же бесконечная подсудственность лишает меня всяких сведений о моей семье и родных; если все это можно отнести к области сантиментов и так называемая реальная политика может пройти мимо всего этого, — то есть вещи, игнорировать которые никому права не дано, в том числе и органам НКВД. — Я имею в виду закон.

Органы НКВД, очевидно, подозревают меня в намерениях нарушить закон и поэтому арестовали меня и держат в предварительном заключении вот уже около двух лет, грубо нарушая этим закон. Ибо, насколько мне известно, нет такого закона, который давал бы право органам НКВД держать человека в заключении без следствия в течении двух лет.

Моя болезнь ведению следствия не мешает. Я об этом заявлял неоднократно и устно и письменно, — так как я лишь не могу ходить, но могу говорить и даже писать.

Подлинные причины этой волокиты и нежелание следственного аппарата браться за это следствие мне понятны. — Ибо кому охота обвинять человека за «несодеяное»? Но в таком случае нельзя же и гноить меня в тюрьме.

Я прошу ЦК снять с меня клеймо клеветы и общественного позора и дать мне возможность остаток моих сил отдать делу партии, делу революции.

31. VII. 39.

Шумский

ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475, т. 1, арк. 25.

Рукопис, оригінал.

№ 47

**Постанова про припинення карного переслідування
Олександра Шумського**

22 листопада 1939 р.

«УТВЕРЖДАЮ»
ЗАМ. НАЧ. УПРАВЛЕНИЯ НКВД КК
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
(ЛОСЕВ)
«22» ноября 1939 г. (підпис)

Постановление

Гор. Красноярск, 1939 года, ноября «22» дня.

Я, ст. следователь следственной части УНКВД КК сержант Госбезопасности ФРАЙМОВИЧ, рассмотрев дело № 21353 по обвинению ШУМСКОГО Александра Яковлевича в преступлении, предусмотренном ст. 58-10 УК РСФСР,

НАШЕЛ:

ШУМСКИЙ А. Я., 1900¹ года рождения, уроженец с. Турчинки, быв. Волынской губ., с 1909² года член партии украинских «боротьбистов», с 1920 г. до ареста член ВКП(б).

Из материалов, находящихся в деле, видно, что ШУМСКИЙ в 1933 году был арестован ОГПУ СССР, как участник «УВО» (украинской военной организации) и решением быв. Коллегии ОГПУ осужден на 10 лет лагерей, а 10/XII-35 года постановлением Особого совещания при НКВД СССР содержание в лагерях ему было заменено адм. ссылкой в г. Красноярск на оставшийся срок.

На основании телеграфного распоряжения НКВД СССР от 9/ X-37 года за № 12374 ШУМСКИЙ 15 октября 1937 года был арестован быв. 4 Отделом УНКВД КК, материалы для ведения следствия по его делу из Москвы получены не были, несмотря на запросы. Из материалов, истребованных из НКВД УССР, видно, что ШУМСКОГО избличают ряд проходящих вместе с ним участников «УВО, как одного из руководителей Украинской контр-революционной националистической организации, за что ШУМСКИЙ был в 1933 году арестован и осужден.

Других материалов, избличающих ШУМСКОГО в проведении антисоветской деятельности после его ареста и нахождения в ссылке, нет, и учитывая,

¹ Так у документі. Правильно — 1890.

² Так у документі. Правильно — 1919.

что ШУМСКИЙ болен — (паралич ног) и весь период, как до его ареста, так и после находится в больнице, руководствуясь ст. 204 п. «б» УПК РСФСР

ПОСТАНОВИЛ:

Уголовное преследование в отношении ШУМСКОГО Александра Яковлевича следствием прекратить, его из под стражи немедленно освободить, оставив в силе решение Особого совещания при НКВД СССР от 10 декабря 1935 года, т. е. нахождение [в] ссылке на оставшийся срок до 5/IX-43 года.

Учитывая, что ШУМСКИЙ по состоянию своей болезни должен находить[ь]ся в больничной обстановке, поместить его в одну из больниц г. Красноярска.

Копию настоящего постановления направить Начальнику 1-го Спецотдела УНКВД КК, Начальнику Красноярской Тюрьмы для исполнения, Крайпрокурору для сведения.

СТ. СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДЧАСТИ УНКВД КК

СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

(ФРАЙМОВИЧ)

(підпис)

СОГЛАСЕН: ЗАМ. НАЧ. СЛЕДЧАСТИ УНКВД КК

СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

(АЛЕКСАНДРОВ)

(підпис)

ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 55475,

т. 1, арк. 192–193 .

Машинопис, оригінал.

Замість післямови

«Боротьба людини з владою — це боротьба пам'яті із забуттям»¹, — ці слова з відомої книжки Мілана Кундери, можливо, були б найкращим епіграфом до розповіді про життєвий шлях і політичну долю Олександра Шумського. Йому довелося працювати в «червоній» імперії, що її тепер деякі дослідники називають імперією «позитивної дії» чи «національного вирівнювання». Доля цього колишнього боротьбіста свідчить, що не слід створювати ілюзій щодо згаданої імперії. Ті «позитивні дії» чи «національне вирівнювання» були досить своєрідними, обмеженими та підпорядковувалися безжальній політичній кон'юктурі. Ставши в силу певних обставин частиною антинаціональної (в чому він був переконаний) для України більшовицької влади, Шумський наважився на боротьбу з нею, а тим самим на боротьбу за нагадування про українську ідентичність. Недаремно також багато уваги він приділяв феномену малоросійства, за що викликав на себе зливу несправедливих нарікань, образ і погромної критики. Микола Скрипник цілком слушно у червні 1926 року окреслив різницю у тлумаченнях поняття «малорос» тодішніми діями і Шумським: «Ми іменуємо малоросами русифікованих українців, а ви цим словом іменуєте певну категорію»².

Тоді ж, у червні на Пленумі ЦК КП(б)У, на якому Скрипник вимовив ці слова, в залі був і Микола Хвильовий. Можливо, він найкраще пояснив свою і Шумського позицію, коли йому надали слово в самому кінці засідання (присутність Хвильового, до речі, стала певним шоком для багатьох учасників засідання, які перед тим його активно «викривали»): «Зараз говорили про українізацію, а я гадаю, що нині стоїть питання не про українізацію, а про етапи національної трансформації, яку проходить Україна... Українська нація виходить зі свого стану етнографічного і переходить в культурний стан, і я говорив: оскільки це так, остільки ми мусимо зробити з цього відповідні висновки...»³. Ці слова — можна вважати *profession de foi* Шумського, Хвильового і всіх, хто розумів: Росія завжди поборювала і почала за більшовиків знов поборювати все, що сприяло перетворенню зручних для керівництва українських «тубільців» у націю.

Метью Поли пише про те, що клопотання Шумського, з якими він їздив до Сталіна, стали для українського наркома початком його кінця⁴. Це так і не зовсім так. Ключовою причиною були націонал-комуністичні переконання Шумсько-

¹ Мілан Кундера. Книга смеха и забвения. Роман. Пер. с чеш. Н. Шульгиной. Санкт-Петербург, Издательский дом «Азбука-классика», 2006, с. 10.

² ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 1, спр. 210, арк. 33в.

³ Там само, спр. 208, арк. 79зв.

⁴ Matthew D. Pauly. Breaking the Tongue. Language, Education, and Power in Soviet Ukraine, p. 143.

го, які, наприклад, відрізняли його від не меншого патріота України Миколи Скрипника. Автор найкращої його біографії, Іван Кошелівець, взагалі не вважав Скрипника націонал-комуністом. Лінію поділу між такими діячами, як Шумський, Хвильовий, з одного боку, і Скрипником, з другого, Кошелівець вбачав у питанні стосунку України до Росії: «При повній однозгідності з Скрипником щодо економічної і культурної самодостатності України, включно з кінечністю комуністичного устрою для неї, націонал-комуністи були переконані в тому, що так ясне кожному сьогодні: самостійність України (яку вони знову ж вважали так само кінечною, як і Скрипник) нездійсненна в союзі з комуністичною Росією в такій самій мірі, як і з царською. Скрипник же вважав, що стара захлапана Росія, яка гнобила колись підкорені нею народи, назавжди революцією похована»⁵. До цього слід лише додати, що виразно трагічним визнанням неправоти Скрипника став його власний постріл у скроню 7 липня 1933 року, який пролунав після того, як від нього жорстко почали вимагати зізнання у «націоналістичних» та інших «збоченнях».

Свою правоту — і знов-таки пострілом у власну скроню — довів Микола Хвильовий 13 травня 1933 року. Саме від цього дня — і про це вже йшлося — розпочалася найпечальніша частина життя Олександра Шумського. Свідчення проти нього під тиском дали його колись найближчі соратники. Йому довелося пройти крізь очні ставки з ними і крізь погрози і тиск слідчих, але з нього не вичадили жодного неправдивого слова про тих, з ким він співпрацював і приятелював. Наприклад, про Петра Солодуба⁶, Григорія Гринька⁷, Андрія Хвилю⁸, Панаса Любченка⁹ та інших. Вони будуть знищені, а Любченко, знаючи, що на нього чекає, ще до арешту застрелиться у серпні 1937 року.

13 травня 1943 року, коли закінчиться термін заслання, у Олександра Шумського воскресне надія на повернення в Україну. Повернення доведеться чекати ще три роки, і зрештою воно так і не відбудеться, Шумського вб'ють

---

⁵ Іван Кошелівець. Микола Скрипник. Мюнхен, Видавництво «Сучасність», 1972, с. 167.

⁶ Про долю Петра Солодуба див.: Остання адреса. Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937–1938 роках. В 2-х томах. Том 1. 2-е вид., доопрац. і доп. Київ, «Сфера», 2003, с. 410–449; Сергій Шевченко. Випускник «соловецької академії» // Електронний ресурс: http://gazeta.dt.ua/history/vipusknik-soloveckoyi-akademiyi-_html (відвідано 13/4/2017).

⁷ Про долю Григорія Гринька див.: Л. П. Польовий. Нарком Григорій Гринько // Про минуле — заради майбутнього. Упорядник Ю. І. Шаповал, с. 332–341.

⁸ Про долю Андрія Хвилі див.: В. П. Замковий. Андрій Хвиля: епізоди життя // Маршрутами історії. Упорядник Ю. І. Шаповал. Київ, Політвидав України, 1990, с. 467–479; Ю. І. Шаповал. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії, с. 223–232.

⁹ Про долю Панаса Любченка див.: Р. Я. Пирог. Как погиб Председатель Совнаркома Украинской ССР П. П. Любченко // Известия ЦК КПСС, 1990, № 10, с. 140, 141; П. П. Бачинский, Д. В. Табачник. Афанасий Петрович Любченко // Вопросы истории, 1990, № 12, с. 60–75; Ю. І. Шаповал. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії, с. 233–239; О. М. Кутик. Панас Петрович Любченко: політична діяльність та еволюція світогляду. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Запоріжжя, 2010.

московські чекісти, а його образ під пером комуністичних маніпуляторів історією буде спотворено на багато десятиліть. Лише через п'ятнадцять років, 11 вересня 1958 року, станеться те, за що Шумський вперто боровся після арешту: Військова Колегія Верховного суду СРСР своєю ухвалою скасує постанову Колегії ОГПУ від 5 вересня 1933 року і постанову Особливої наради при НКВД СРСР від 10 грудня 1935 року стосовно Шумського і припинить справу щодо нього за відсутністю складу злочину¹⁰.

Не слід створювати ілюзії щодо особи Олександра Шумського. Ключ до нього слід шукати насамперед в особливостях і специфіці часу, в який йому довелося жити. Він був органічним революціонером. Звідси специфічний спосіб мислення, особливий темперамент, ригористичність, рішучість, сміливість. Не забуваймо і про його еволюцію. З людини «орієнтації російської», як згадував Олександр Лотоцький, пишучи про 1914 рік, Шумський «доходив до річезового розуміння української справи»¹¹, згодом перетворився з українського есера на націонал-комуніста. Проте ті, хто бачить у націонал-комунізмі Шумського лише комунізм, глибоко помиляються. Звісно, його біографія, першу спробу більш-менш докладного викладу якої зроблено у цьому виданні, дає підстави говорити про певний міметизм його як особи і як діяча. Та виразно виступає й інша особливість: побачивши, як швидко сталінська компартія взяла на себе роль «собірателя землі руської», він (як і підтримуваний ним Микола Хвильовий) перетворився на доволі скептичного адепта комунізму. Він — на відміну від багатьох правдивих комуністів — нічого не сприймав на віру, протистояв фатальному і поширеному в компартії самообману і невмінню (чи страху) глянути критично в першу чергу на себе. Він однозначно декларував необхідність вирватися з гіпнотичних російських обіймів, подолати політичний сервілізм, зрештою підтримав «хвильовізм», себто потребу відкрити поліцентричність, а не москвоцентричність, світової культури без посередників та культуртрегерів з метрополії.

Іван Дзюба в публікації, присвяченій Миколі Хвильовому, слушно констатував, що сторінки преси на початку 1930-х років «нагадували відьомський шабаш. З перспективи часу зрозуміло: партії треба було зламати опір української інтелігенції напередодні великого наступу на селянство — щоб нація була безмовною. Вже непотрібне було “визнання помилок” — потрібна була цілковита капітуляція»¹². Якраз цілковитої капітуляції всесильні влада і чекісти ніколи не дочекались від Олександра Шумського. І вже тому він заслуговує на повагу, а його біографія, діяльність і місце в історії України — на неупереджений і всебічний аналіз.

¹⁰ ГДА СБУ, Київ, ф. 65, спр. С-4472, ч. 2, арк. 166.

¹¹ Олександр Лотоцький. Сторінки минулого. Ч. 2. Варшава, Український науковий інститут, 1933, с. 132.

¹² І. М. Дзюба. З криниці літ. У 3 т. Том 3. Літературні портрети; Дніпровський меридіан; Зі спогадів. Київ, Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007, с. 297.

Іменний покажчик

- Абакумов, Віктор 185, 186, 375
Абрамович, С. 58
Аверин 490
Агранов, Яків 161, 166, 723, 724
Адамський В. 95, 452
Акопян 238, 249
Акулінін 9, 260
Акулов, Іван 352, 353, 649
Александров 204, 205, 325, 728
Алексеев 52, 168
Алексеевко 19
Алешков 514, 515
Амп 488
Анджан 261, 262, 264
Андрієвська, Ольга 16, 527
Андрущенко 664
Анненков 390
Антонеску 258
Антонов-Овсєєнко 63
Артем (Сергєєв), Федір 55, 88, 116, 129, 492, 498, 650, 653, 659
Арцішевський, Томаш 309
Асташов 403, 410
Ауссем, Володимир 99
- Бабенков 388
Бабко, Ю. 414
Бажан, Ольга 28
Баженова 289
Байрон, Джордж 298
Балицький, Всеволод 92, 93, 173, 282
Бальзак, Оноре де 298
Баран, Михайло 18, 653, 656, 657
Бараненко 659
Баришев 507, 508, 513
Барінов 359, 375
Батрак, Лариса 28
Бачинський 52, 163
Бевз, Т. А. 32, 45, 60–62, 439
Безбородько, Олександр 355
Бей-Орловський, Федір 162, 164, 200
Бекман 185, 316, 371
- Белянін 8, 241, 244, 245, 247, 248
Бензя 656
Бережна, Ірина 309
Беренсон 470, 471
Берія, Лаврентій 7, 37, 175, 207, 218, 244, 257, 284, 726
Берьозін, Олександр 649
Беседовський, Григорій 104
Бетховен, Людвіг ван 320
Бехер 488
Белоусов, С. 323, 337
Белоусова, Єлизавета 326
Бельський 39–41
Біляшівський 52
Бірюков, Іван див. Бойко-Моріссон
Блакитний див. Еллан-Блакитний
Блінов 725
Божко 676
Бойко, Діана 28
Бойко-Моріссон (Олексій Бойко, Морісон, Бойко-Кухта, Кухта-Кухтинський, Бейк-Моріссон) 93–95
Болдвін, Стенлі 107
Борисенко, Олена 33, 110, 121
Боровий 606
Боровик 521–527
Боровлева 276, 287, 288
Бочковський 54
Брохман 39, 577
Брузький, Ян Яцек див. Bruski, Jan Jacek
Брусилов, Олексій 311
Брут 298
Брюсов, Валерій 43
Бубнов, Андрій 61, 78, 79, 295
Буд-ков, Д. В. 33, 98, 99, 102, 103
Буздалин, Сергій 649
Бузулуков, Михайло 194
Буревій, Кость 617
Бутвин, В. 125
- Ваганян див. Тер-Ваганян, Вагаршак
Вайнштейн 707
Валеріанов, Євген (Єфим Асніс) 93, 94

- Варницький, Веніамін 17, 607
Васильєв, Валерій 33, 106, 128, 130, 132, 140, 141
Васильєва, Олександра 227
Васильків (Крілик), Йосип 145, 149, 201, 697, 699
Василько, Микола 442
Васютін, В. 104
Вашталов, А. І. 410, 414
Верменич, Я. В. 33
Вернадський, Володимир 43
Верстюк, Владислав 32, 108
Веденєєв, Д. В. 33, 98, 99, 102, 103
Ветрова 234, 235, 515
Виготський, Лев 43
Винниченко, Володимир 51, 53, 149, 294, 337, 445, 582, 598, 710
Вирвихвіст, Домна 480
Височанський, Павло 529
Височиненко, Семен 649
Вишневецький 508, 533, 539
Вільдрак 488
Владимиров 651
Воблий, Костянтин 472
Войцехівський, Юрій 68, 86, 123
Волін, Марк 77, 158, 568, 569
Волковинський, В. М. 88
Волобуєв (Волобуєв-Артемов), Михайло 31, 117, 683, 688, 690
Володимирський, Михайло 651
Володін, Анісім 307, 308
Волох 65
- Гавриленко, Теодор 529
Гаврилін, Іван 635
Гавришків, У. 25
Гавсевич, Петро 42
Гайдей, В. О. 34
Ганцов, Всеволод 115, 125, 527
Геворкян, Наталя 34, 186
Геніс, В. Л. 104
Гермайзе, Йосип 15, 16, 174, 521, 528, 628, 630
Герцовський, Аркадій 12, 187, 358
Гирчак, Є. Ф. 357
Гільбо 488
- Гірік, Сергій 28, 72
Глаголева, Аспазія 44
Глазунов, Г. 195
Гнида див. Лісовик
Говсевич (Гавсевич) 42
Гоголь, Микола 297, 338, 544
Голоскевич, Григорій 115, 125, 126
Голубенко, Микола 648, 651
Голубович, Всеволод 52, 92, 93–95, 562, 584
Гомулка, Владислав 308
Гончаренко, Євдокія (Дакія) 15–18, 27, 28, 89, 171, 174, 176, 387, 489, 493, 505, 507–517, 519–521, 523, 525–527, 529, 531, 533, 535, 537, 539, 573–576, 707, 721
Гончаров 193, 196, 202, 210–212
Гопнер 71
Горбань, Микола 624
Горбань, Михайло 651
Горбачов, Омелян 649
Горобець (Воробйов), Гаврило 582
Грабович, Григорій 113, 114
Григ 320
Григор'єв (Григоріїв, Серветник), Никифор 65, 97
Гринь 67, 140, 468
Гринько, Григорій 34, 77, 82, 86, 100, 104, 117, 123, 131, 133, 135, 136, 138, 152, 198, 494, 616, 622, 635, 636, 638–643, 645, 647–649, 652, 654, 659, 660, 662, 663, 730
Грицак, Ярослав 5, 25, 43, 142
Гриценко, Яків 17, 602, 604
Грінченкова, Марія 115
Грінфельд 397, 398
Грушевський, Михайло 14, 26, 27, 46, 53, 96, 97, 107, 108, 113, 157, 161, 164, 419, 453, 465, 496, 582, 599, 669, 670, 674
Грушецький 490, 491
Гулій, Костянтин 123, 354, 612, 649
Гурьянов 406, 413
Гуцуляк, Семен 195
- Гадзінський, В. 74
Гете, Йоганн 298

Готесман 39

Давидов 534–538

Даниленко, В. М. 130, 143, 153

Данте 298

Дарабан 402

Дацюк, Петро (Передерій) 490, 491

Дашкевич, Ярослав 33

Дашковський, Ісаак 129

Дегтяренко, Петро 100, 101

Демченко, Микола 133, 615, 651

Денікін, Антон 65, 76, 79, 94

Дериглазов 349, 350

Дехтяренко 472

Дзержинський, Фелікс

Дзінкевич, Б. 591

Дмитрієв 722

Добродіцький 495

Добролюбов 399, 400

Довженко, Олександр 33, 99, 100, 114

Домбський, Ян 469

Донейко 254, 256

Доненко, Микола 649

Донцов, Дмитро 597, 598, 668

Дорошенко, Дмитро 46, 52, 109, 442

Дорошкевич, Гліб 15, 16, 174, 484, 485,
524, 537

Дорошкевич, Олександр 628

Дорошко, Микола 33, 86, 119

Досвітній, Олесь див. Скрипаль-Міщенко,
Олександр

Дробніс, Я. 104

Дроздецький, Павло 12, 376

Дудник, Аким 136, 651, 659

Дукельський, Семен 92, 95

Дюамель 488

Дьомін, Л. 409

Еллан-Блакитний (Блакитний, Елланський)

Василь 51, 54–56, 60–62, 64–66, 68, 69,
71, 81–83, 86–89, 95, 110, 116, 117, 123,
129, 198

Енгельс, Фрідріх 43

Єжов, Микола 173, 283

Елесіна, Анна

Ельцин, Б. Н. 32

Єнукідзе, Амель 615

Єременко, Т. І. 33, 90, 98–100, 104

Єрмоленко, А. М. 651

Єрмоценко, Веніамін 651

Єсенін, Сергій 43

Єфіменко, Геннадій 33

Єфремов, Сергій 115, 120, 125, 126, 143,
435, 630

Ждаха, Амвросій 598

Жебровський 653

Жуков 420

Жуковський, А. 97

Жуковський, Олександр 463

Жулінський, Микола 34

Загорулько 653

Загул, Дмитро 162, 488, 625

Зайцев, Олександр 101, 148

Закусило, Олександр 11, 13, 334, 347, 372,
386

Заливчий, Андрій 60, 74, 434

Залізник, Володимир 46

Залізник, Максим 587

Зарудний 52, 54

Затонський, Володимир 73, 79, 88, 104,
116, 117, 129, 132–137, 139, 145,
623–626, 629, 630, 637

Зашкільняк, Леонід 308, 309

Здорик 395

Зелений 606

Земляний 612

Зеров, Микола 484, 630, 672, 691

Зінов'єв, Григорій 111, 122, 140, 682, 696

Іванов, Андрій 85, 610, 611, 649

Іванов, Володимир 179, 238, 240, 249

Іванець, А. 443

Іллічев 510, 511

Ілюшин-Ельдман, Ілля 420

Ішутін 371

Йогансен, Майк 125, 625

Йоффе (Юффе), Адольф 90, 91

- Каганович, Лазар 18, 28, 37, 116, 121–124, 126, 128–138, 140–142, 144, 146, 147, 153, 186, 189, 312, 612, 613, 615, 618, 622, 635, 636, 639, 641–646
- Калачов 277–279
- Калюжний (Шейтельман), Наум 613, 660
- Каменев, Лев 122, 140
- Канцелярук, Б. 95, 452
- Капкан, Юрій 581
- Капуловський, Іван 201
- Карамазов 24
- Карахан, Лев 64
- Кароль, Стефан 697
- Карпенко 653, 654
- Касьян, Яків 660
- Касьяненко, Євген
- Квірінг, Еммануїл 90, 116, 122
- Кедровський, Володимир 453
- Келлерман, Бернгард 619
- Керенський, Олександр 51, 600
- Кизеветтер, Олександр 43
- Кийко-Шелест, Петро 14, 82
- Кириленко 482
- Кисельов, Н. П. 9, 260, 275
- Кімельблат, Т. 568
- Кіркїж, Купріян 136, 650
- Кіров, Сергій 90
- Клемансо, Жорж. 43
- Клеянкін 309
- Клименко, Іван 136, 163, 608, 612, 614, 650, 652, 659, 664
- Клунний, Григорій 195
- Ковалевський, Микола 36, 46
- Ковалів, Левко 17, 46, 60, 70, 82, 570
- Ковальов 377, 385
- Ковенко, Михайло 51, 52, 582
- Ковшук-Бекман, Михайло 10, 11, 185, 316, 359
- Козлов 328
- Козловський 474, 475
- Кокін, Сергій 28, 93
- Колопотін 395
- Коляда 482
- Кон, Фелікс 88, 104, 437, 474, 475, 477, 499
- Кондратьєв 396
- Кондратюк, Руслан 28, 37
- Коновалець, Євген
- Копиленко 482
- Копп, Віктор 429
- Корж, Кузьма 60
- Корнєв 510, 511
- Корнієвський 659
- Корнюшин, Федір 134, 613, 640, 642, 650
- Корогодський, Роман 33, 100, 103, 104
- Короленко, Володимир 297
- Коротков, Іван 378
- Корсунів 508, 533, 539
- Коряк 482, 675
- Косар, Мирон 162
- Косіор, Станіслав 79, 85, 88
- Костельников 651
- Костомаров, Микола 583
- Костриця, М. Ю. 32
- Костюк, Григорій 34, 116
- Коцюбинська, Наталя 15, 16, 174, 523
- Коцюбинський, Юрій 91, 99, 503
- Коць, Маріян 31
- Кравченко, Богдан 108, 126, 127
- Кривець 495
- Крикун, Микола 308, 309
- Кримський, Агатангел 15, 115, 125, 496, 529
- Крілик див. Васильків
- Крон, Микола 41
- Крупко, Семен 660
- Кудря, Данило 14, 461–463
- Кузеля, Зенон 442
- Кузьменко 653, 659
- Кулик, Іван 625
- Кульчицький, Станіслав 85, 88, 113
- Курас, Іван 31, 48, 54, 56–59, 62, 63, 66, 69, 73, 77, 80, 82
- Курбас, Лесь 114, 164
- Курилова, А. 125
- Курська, Марія 15, 516
- Кутик, О. М. 82, 730
- Лакіза 653, 655
- Лангер 254
- Ларін, Віталій 615
- Ларін, Юрій 122, 682
- Латонін, Т. 567

- Лашкевич, В'ячеслав 60, 68
Лебединець, Михайло 73
Лебедь, Дмитро 120, 121, 666, 667, 688
Левицький (Лівицький), Андрій 473
Левицький, Дмитро 113
Левицький, Михайло 14, 97, 99, 461–463, 477
Легкий, В. С. 660
Ленін, Володимир 46, 47, 53, 55, 73, 79, 80, 82–84, 86, 88, 568
Лизанівський, Іван 92–95
Лизогуб, Федір 109
Липинський, В'ячеслав 442
Лисюк, Ю. 401
Лисяк-Рудницький, Іван 25
Литвиненко, М. 73
Лівшиць, Марк 10, 319
Лісовик (Гнида), Олександр 201, 660
Літошенко, Сергій 45, 578
Ловицький, Н. 18, 690
Логінов 614
Лозицький, Володимир 28, 33, 198, 282
Ломовцева 421
Лондон, Джек (Джон Гріффіт Чейні) 113, 317, 618
Лукашенко 653, 654
Лутак, І. К. 409
Любченко, Панас 51, 60, 70, 82, 83, 86, 116, 123, 124, 152, 312, 641, 645, 651, 657, 730
Любовець, О. М. 32, 46, 55
Ляксуткін, Ф. 650
- Мазепа, Іван** 311, 588, 590
Мазепа, Ісаак 51, 594–596
Мазяр, Боліслав 36, 38, 59
Мазяр, Місайл 59
Майстренко, Іван 32, 34, 60–62, 67, 77, 129
Макаревич 660
Макарик, І. 114
Макаров 11, 353, 650
Маковська, Наталя 28
Максимович (Саврич), Карл 100, 144, 145, 148, 149, 153, 157, 162, 164, 169, 200, 683, 684, 686, 716
- Маланюк, Євген 24
Малицький, Олександр 682
Малицький, Федір 163
Мамулов, Степан 7, 209
Мануїльський, Дмитро 15, 79, 92, 95, 104, 139, 497
Маркітан, Павло 651
Маркс, Карл 43, 595
Мартин, Тері 33, 106, 113, 124, 145
Мартос, Борис 50, 52, 599
Марьясін 650
Масенко, Лариса 110, 114
Масленников 11
Маслов, Аркадій (Чемеринський, Ісаак) 693
Маслюк, Ф. 614
Мацієвич, Кость 50
Маяковський, Володимир 488
Медведев, Олексій 492, 636, 641–643, 650
Медведев, Рой 122
Мезис 651
Мейс, Джеймс 32, 33
Меленевський, Мар'ян 597
Менгалева 267
Мещеряков, Володимир 66
Миколайчик, Станіслав 309
Миколенко 653
Миргородський 260
Михайличенко, Гнат 52, 60, 64, 70, 73, 74, 88, 96, 434, 710
Михайлов 13, 389
Михайлова, Є. 93
Михайлова, Зінаїда 10–12, 183, 362
Михайлович, Михайло 10–12, 322, 344, 362, 371
Михайлович, Валентина 10, 322
Мінченко 213
Михеєнко 650
Мізерницький, Олександр 655
Міхельсон 653, 654
Міхійенко, Дмитро 643
Міхно, О. П. 34
Міхновський, Микола 581
Могилянський, Михайло 691
Мойсеєнко, Костянтин 627, 646
Молотов, В'ячеслав 122

- Молчанов 334
Мумм фон Шварценштайн, Філіп Альфонс 584
Муравйов, Борис 38
Муравйов, Микола 36, 42
Муравйов, Михайло 53, 65, 95
Муравйов, Яків 36, 38
Мякішев 399
Мяло, П. І. 54–56, 64, 66, 68, 69, 79, 81
- Назарюк 400**
Неронович, Євген 434, 598
Нечалова 359
Нікін 568
Нікітченко, Віталій 13, 401
Ніковський, Андрій 435, 630, 669
Ніколаєв 85
Новаковський, Юда 14
Новіков 277, 278
Новіков, Микола 651
Нодельман 371
Ноздрін 10, 277, 278, 283
- Оболєнський, Леонід 90, 104, 474**
Овдієнко, П. П. 31, 48, 54, 56–59, 62, 63, 66, 69, 73
Овчаренко 52
О. Генрі (Уїльям Сідні Портер) 618
Огієнко, Іван 108
Озерський, Юрій 152, 614
Омелянович-Павленко, Іван 581
Омелянович-Павленко, Михайло 581
Остапенко, Сергій 593, 594
Осташко, Тетяна 32, 93, 95, 108
Осубка-Моравський, Едвард 309
Отамановський, Валентин 581
- Павелко, Віктор 581**
Павловський 490, 491
Павлючек 10, 278, 284
Паливода, Іван 582
Палько, Петро 15, 16, 174, 516, 536
Панченко, Михайло 70, 74, 82
Панчук, Май 31, 32, 131, 144, 147–149
Патрикеев, Н. В. 510
Пензіна, Тетяна 15, 518, 519
- Передерій, Роман 490, 491
Петлюра, Симон 36, 63, 65, 70, 103, 294, 311, 456, 472, 563, 598, 606
Петрат 368
Петренко, Назар 93
Петров 402
Петров, Віктор (Домонтович)
Петров, Микита 34, 186, 207, 209, 238, 282, 315, 316, 334, 358, 376, 378, 384, 388, 420
Петровський, Григорій 77, 88, 104, 117, 123, 130, 134–136, 142, 338, 608, 636, 637, 640, 641, 643, 644, 646, 647, 648, 650
Пилацька, Ольга 651
Пилипенко, Сергій 14, 24, 68, 105, 162, 492, 493
Пирхавка 582
Підгайний, Семен 34, 166, 167
Пілсудський, Юзеф 92, 100, 101, 107, 145, 474, 685, 699
Платонов, Сергій 355
Плеханов, Георгій 675, 676, 692
Плеханов, М. 12, 380
Плесцов, Сергій 12, 13, 187, 388
Покровський, Михайло 586
Поліщук, Валеріян 14, 162, 163, 481, 489, 625
Полоз, Михайло 17, 51, 69–71, 73, 81, 83, 136, 167, 169, 170, 197, 570, 659, 660, 710, 712, 713, 715, 716
Полозов, М. 52, 53
Полтавець-Остриця, Іван 582
Поляков, Василь 650
Помаленький 710
Пономарьов, Віталій 28
Попов 8, 217, 219, 220, 223, 224, 227, 228, 233, 236, 237
Попов, Микола 52, 67, 637, 650
Попов, О. 125
Попович, Мирослав 109, 114, 163
Постишев, Павло 146, 159, 282, 653, 654
Пристайко, Володимир 139, 156, 157, 282
Приходько, Антон 60, 656, 660
Пугач 54
Пулавський, Францишек Ян 99

- Пушкін, Олександр 485
П'ятаков, Георгій (Юрій) 55, 64, 295, 456, 603

Рабинович 373
Равич-Черкаський, Мойсей 597, 599
Радченко, Андрій 136, 354, 609, 613, 619, 623, 626, 627, 630, 631, 650, 659
Райхман, Леонід 10, 315, 316
Ракова, Олександра 225, 349
Раковський, Християн 14, 55, 64, 70, 73, 79, 82–86, 88, 90, 98, 102–104, 139, 457, 555, 565, 569
Рафальський, Ігор 28, 37
Рафес, Мойсей 555
Реєнт, Олександр 454
Рейзіс, Яков 12, 343, 360, 362
Рильський, Максим 672–674
Річицький, А. 125
Россіні, Джоаккіно Антоніо 320
Рубінштейн 568
Рутковський 651
Рухимович, Мойсей 136, 639, 641, 642, 644, 650
Ряппо, Ян 15, 117, 141, 498

Саврич див. Максимович 100
Савченко, Федір 16, 528
Салько 71
Самусь, Микола 74
Самутін, Ф. 128, 612
Свердлов, Яків 577
Северо-Одоевський (Сіверо-Одоевський) 52
Севрюк, Олександр 46
Семененко, Олександр 31, 34
Семенов, Іван 14, 207, 650
Семко-Козачук, Семен 657
Сенченко 482
Сербиченко, Олександр 136, 650, 659
Сервантес, Мігель 298
Синявський, Олекса 115
Сирцов, Сергій 89
Сікорський, Владислав 161, 308
Сінклер, Люїс 488, 593, 618
Сіяк, Іван 473
Скарбек (Шацький), Болеслав 655, 657

Скірмунт, Константи 100, 469, 474
Скляренко, Є. М. 32
Скоркін, К. В. 207, 209, 238, 282
Скоропадський, Павло 24, 58, 62, 96, 108, 109, 120, 584, 597
Скоропис-Йолтуховський, Олександр 597
Скрипник, Микола 55, 87, 104, 116, 128, 129, 134–136, 139, 143, 145–147, 297, 729, 730
Славатинський, Олександр 507, 528
Сліпанський, Андрій 201
Смолій, В. А. 33, 107, 110, 111
Собінов, Леонід 298
Соколов 168, 397, 711, 712
Солдатенко, В. Ф. 64
Солодуб, Віра 516
Солодуб, Петро 117, 125, 138, 157, 164, 165, 200, 705, 712
Соркіна 235
Сосюра, Володимир 138, 482, 624, 626
Сталін, Йосип 9, 10, 15, 18, 31, 37, 82, 84, 107, 111, 122, 128–131, 135, 136, 138, 149, 158–160, 168, 172, 299, 501, 622, 636, 640, 690, 695, 709, 712
Стахів, Матвій 97
Стенін 398
Стешенко, Іван 108, 109
Стрельник 207, 211, 225, 232
Стрельников 287, 288, 290
Судоплатов, Павло 34, 185, 186–189
Сушино-Хоменко, Володимир 624
Сухомлин, Кирило 136, 650, 659
Сухомлинська, О. В. 32, 34

Таран (Гончаренко), Теодосій 660
Тараненко, Корній 198, 642, 660
Тевелев 116
Тер-Ваганян, Вагаршак 682
Терехов, Роман 652
Теслюк, Михайло 128, 129, 162, 165
Тиверець, Б. (Загұл, Дмитро) 625
Тимецька, Ксенія 195
Тимецький, Петро 195
Тимирязев, Климент 43
Тимофеев-Ресовський, Микола 43
Тимченко, Євген 125

- Тинянов, Юрій 488
Тичина, Павло 105, 625
Тишкевич 563
Ткаль 52
Ткаченко, Михайло 434
Толстой, Лев 485
Топольян 319
Трилеський, Олекса 198
Тримбач, Сергій 114
Троцький, Лев 53, 64, 82, 140, 485, 568, 690
Трубайчук, А. Ф. 53
Трусов 423
Турянський, Роман 145, 146, 149, 157, 162, 164, 200, 697, 699
Тутковський, Павло 14, 419
Тютюнник, Юрій 103, 606
- Улейська 367
Удовиченко 474
Усенко, Павло 482
Успенський, О. І. 13
Ушаков 12, 316, 324–327, 330–332, 343, 360, 363, 367, 368, 370, 409
- Файнштейн, Ц. С. 8, 234, 235, 242, 243
Феденко, Панас 113
Фельдман, Я. М. 510
Ферсман, Олександр 43
Филипович, Павло 628
Фішер, Рут (Айслер, Ельфріда) 693
Франко, Іван 43, 297, 628
Фройд, Зигмунт 131
Фролов, М. О. 33, 71, 82, 83, 85, 87, 117, 148
Фрунзе, Михайло 104, 122, 139, 468
- Хвастовський 8, 261
Хвиля, Андрій 68, 86, 124, 133, 660, 730
Хвильовий (Фітільов), Микола 24, 31, 105, 123, 127, 130, 132–134, 136, 137, 153, 154, 159, 293, 484, 624, 626, 631, 671, 674, 678, 683, 688, 692, 697, 729–731
Хмельницький, Богдан 337, 338
Холодний, Григорій 114, 163, 673
Хохлов 10, 300, 301, 306, 315, 319, 329, 360, 368–370,
- Христовий, Микола 200, 484
Христюк, Павло 46, 164
Хрущов, Микита 122, 182, 186, 313
Хургін, Ісайя 466
- Цветаєва, Анастасія 43
Цейцан 349
- Часник, Іван 92, 93, 95
Чаянов, Олександр 43
Черкаський 93, 597, 599
Черненко 420
Чернов 445
Чернявецький 653
Черняк 163, 653, 654
Чехівський, Володимир 585
Чечель, Микола 60, 461, 462
Чижов, Іван 11
Чисніков В. 401
Чистяков 234, 235, 382, 384
Чичерін, Георгій 90, 104
Чирко, Б. 113
Чубар, Влас 110, 116, 123–125, 131, 132, 134–136, 138, 633
Чувирін, Михайло 638
Чуєв, Фелікс 122
Чумак, Василь 73, 74, 625
Чухоровський 11, 344, 370
- Шайбнер-Ріхтер, Макс Ервін фон 442
Шанявська, Лідія 42
Шанявський, Альфонс 42, 43
Шаповал, Микита 60, 97, 109, 584, 697
Шатохіна, Ірина 26, 28
Шевельов, Юрій 110
Шевченко, Тарас 46, 297, 339, 344, 362, 367, 381, 393, 588, 589, 730
Шекспір, Вільям 114, 298
Шелухін, Сергій 109
Шемет, Сергій 442
Шенгелі 488
Шепілов 122
Щецер 10, 301, 319
Шкандрій (Shkandrij, М.), М. 114, 127
Шліхтер, Олександр 136, 650, 659
Шорічев 568

Шпет, Густав 43
Шраг, Микола 46, 60, 463
Штейнгардт 353
Шульгин, Олександр 473
Шульженко, Б. 13, 409
Шумський, Ярослав 7, 89

Щедріна, Діана 414
Щупак, Самійло 628

Юренко, О. 461
Юхименко, Анатолій 36, 59

Яворський, Матвій 163, 624
Ягода, Генріх 282, 292, 724
Якір, Іона 650
Яковлев, Володимир 88, 98
Яловий, Михайло (Юліан Шпол) 81, 105,
116, 117, 123
Яров, Б. 15
Ярослав, Юрій 92, 93, 95

Bruski, Jan Jacek 33, 91, 101, 104

Herman-Lukasik, Anna 99

Janicka, Barbara 99

Liber, George O. 33, 114

Pauly, Matthew D. 33

Rees, E. A. 122

Szczepanik, Krzysztof 99

Наукове видання

Шаповал Юрій Іванович

**Олександр Шумський.
Життя, доля, невідомі документи**

Верстка Олесі Урбанської

Підписано до друку 10. 05. 2017. Формат 60×90 ¹/₁₆.
Друк офсетний. Гарнітура «Calibri».
Обл.-вид. арк. 44,07. Ум. друк. арк. 46,38.
Зам. №

Журнал «Україна модерна»,
Інститут історичних досліджень ЛНУ ім. І. Франка,
м. Львів, вул. Університетська, 1, кім. 328,
79000, e-mail info@uamoderna.com

Видавництво «Українські пропілеї»,
Київ, вул. Банкова, 2, а/с № В-187
Тел.: +380 (67) 717-89-41. E-mail: propilei2@mail.ru
Свідоцтво про реєстрацію КВ № 747 від 24. 06. 94 р.

Віддруковано у друкарні «Видавництво “Фенікс”»,
вул. Шутова, 136, м. Київ, 03680.
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 271 від 07. 12. 00 р.

Шаповал, Юрій

Ш24 Олександр Шумський. Життя, доля, невідомі документи : дослідження, архівні матеріали. — Київ—Львів: Україна модерна, Укр. пропілеї, 2017. — 742 с.

ISBN 978-617-7407-10-1

Це перша книжка, присвячена життю, діяльності і трагічній долі Олександра Шумського (1890–1946). Колишній соціаліст-революціонер, згодом лідер партії «боротьбістів», а потім член більшовицької партії, народний комісар освіти у 1919 та в 1924–1927 роках, він залишався українським патріотом, часто йшов «проти течії» офіційної політики. Недаремно комуністичний режим доволі рано зробив з нього, за визначенням сучасника, «нелюдину»: спочатку прирік О. Шумського на десятирічне заслання, а потім жорстоко вбив. Видання містить унікальні документи комуністичної спецслужби, а також інші архівні ніколи не друковані джерела.

Книга розрахована на широке коло читачів.

УДК 94(477)(092)Шумський